УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Милан Р. Радовановић

ИСЕЉАВАЊЕ ЈЕВРЕЈА ИЗ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ИЗРАЕЛ (1948-1952)

докторска дисертација

Београд, 2015.

UNIVERSITY OF BELGRADE

PHILOSOPHICAL FACULTY

Milan R. Radovanović

THE EMIGRATION OF JEWS FROM YUGOSLAVIA TO ISRAEL (1948-1952)

PhD Thesis

Belgrade, 2015.

Ментор:

др Дубравка Стојановић, ванредни професор на Катедри за општу савремену историју, Филозофског факултета, Универзитета у Београду

Чланови комисије:

1. др Милан Ристовић, редовни професор на Катедри за општу савремену историју, Филозофског факултета, Универзитета у Београду _____
2. др Милан Кољанин, виши научни сарадник Института за савремену историју у Београду _____
3. др Александар Животић, доцент на Катедри за историју Југославије, Филозофског факултета, Универзитета у Београду _____

Датум одбране: _____

Резиме: Стварање независне државе Израел собом је повукло један од највећих миграционих покрета двадесетог века. Јеврејима из свих крајева Европе и света, у оквирима пет таласа организованог исељавања изведених између 1948. и 1952. године, придружили су се и припадници југословенске јеврејске заједнице. Циљ овог истраживања било је целовито сагледавање општих оквира процеса емиграције из Југославије у Израел, његових карактеристика, организације и последица. Посебна је пажња при томе посвећена разлици у начинима на који су исто, јединствено миграционо кретање доживеле различите у њега укључене стране. Сва питања релевантна за процес у целини разматрана су на три засебна, али међусобно повезана и интерагујућа нивоа – нивоу држава и у исељавање укључених организација, колективном и нивоу појединачаних исељеника. Последица оваквог проступа требало је да буде сагледавање емиграције из својеврсне „bottom up“ перспективе**“.** Разлагање процеса организованог исељавања у оквирима датог методолошког модела пружило је комплекснију и комплетнију слику емиграције. Овако постављено систем проблема и перспектива, омогућио нам је да понудимо разноврсније одговоре на, са једне стране, основна питања везана за миграцију као такву (мотиве, организацију, ток миграције, питање идентитета), али и сагледавање емиграције југословенских Јевреја у Израел у систему савремених тенденција индивидуализације и транснационализације процеса миграција. На нивоу ангажовања државних институција и организација југословенских Јевреја, исељавање је посматрано као потентно средство вођења унутрашње и спољне политике, уперено ка реализацији специфичних циљева. Колективи су кроз организовану емиграцију играли улогу посредника. Док је Савез, као кровни колектив, био у прилици да посредује између комплетне јеврејске заједнице у надлежних државних инстанци, дотле су локалне општине исту улогу играле у односу између појединачних исељеника и централне организације југословенских Јевреја. Перспектива појединачних исељеника омогућила коначну индивидуализацију читавог процеса и разматрање питања која би на другим нивоима анализе извесно остали непримећени, превасходно континуитет у миграцији и постојање повратног процеса.

Кључне речи: исељавање, Јевреји, Југославија, Израел, Хладни рат, историја миграција, организације, колективи, групе, појединци, лична историја

Научна област: ИСТОРИЈА

Ужа научна област: ОПШТА САВРЕМЕНА ИСТОРИЈА

УДК број: 314.151.3-054.72(=411.16)(497.1:569.4)"1948/1952"

Abstract: The creation of an independent Israel marked the beginning of one of the biggest migration movements of the XX century. Jews from all around the world were joined by the Yugoslav Jewish community within five waves of organized migration, which left the country between 1948 and 1952. The objective of this research was defining the general boundaries of this process, its characteristics, organizational properties and consequences. Special attention was paid to the differences in perceiving the same process between specific participants. Questions relevant to the organized emigration movement were considered within three different, but mutually connected levels – the level of state and organization participation, the collective and the level of individual émigrés. The result of this methodological approach was to be a "bottom up" approach to the migration movement. In fact it provided us with a surprisingly complex and all encompassing perception of the migration process. This methodological model enabled us to find diverse answers to general questions pertaining to the emigration (motives, organizational models, the question of identity), as well as introduce contemporary trends in individualization and transnationalization into our research. State institutions and the organizations of Yugoslav Jews perceived the organized migration movement as a potent tool of foreign and domestic policy, which was to be used in achieving very specific goals. Collectives played a mediator role through the whole migration process. Whilst the Federation of Jewish communities was oriented towards mediating between the Jews of Yugoslavia and the government, local communities played a very similar role, positioning themselves between individual émigrés and the Federation. The perspective of individual participants of the migration enabled us to finally deconstruct the migration process to the level of individual participation and analyze themes which would, on a different level of analysis almost certainly go unnoticed. The best examples of this are continuity in the emigration of Jews from Yugoslavia to Palestine and later Israel, as well as there being a re-emigration process.

Key Words: emigration, Jews, Yugoslavia, Israel, Cold War, migration studies, organizations, collectives, groups, individuals, personal histories

Scientific Discipline: History

Subfield: Contemporary History

UDC Number: 314.151.3-054.72(=411.16)(497.1:569.4)"1948/1952"

САДРЖАЈ

1. ПРЕДГОВОР..... 2

2. УВОД..... 17

2.1. Јевреји Европе у XIX веку – развој ционистичких идеја..... 28

2.2. геополитичке околности насељавања Јевреја у Палестини (1918-1945)..... 39

2.3. јеврејска заједница Југославије до 1945..... 50

2.4. послератни свет и стварање Израела..... 65

2.5. послератна Југославија и јеврејска заједница..... 79

3. ЈУГОСЛОВЕНСКА МИГРАЦИОНА ПОЛИТИКА И ПИТАЊЕ ПАЛЕСТИНЕ, ОДНОСНО ИЗРАЕЛА..... 90

3.1 исељавање међуратног периода..... 93

3.2 индивидуално исељавање у Палестину (1945-1948)..... 107

3.3 слободна емиграција (1948-1952)..... 116

4. ОРГАНИЗАЦИЈА ИСЕЉЕЊА..... 127

4.1. административни аспекти исељавања у Израел..... 131

4.2. превоз својине исељеника..... 151

4.3. економија исељења..... 165

5. СТАТИСТИКА ИСЕЉЕЊА..... 180

5.1. проблеми квантификације исељења..... 187

5.2. укупан број исељеника..... 194

5.3. структура исељеничке заједнице..... 208

6. МОТИВИ ЗА ИСЕЉЕЊЕ..... 216

6.1. прагматизам..... 219

6.2. прагматични ционизам..... 231

6.3. ционистички прагматизам..... 239

7. ЈЕВРЕЈСКИ ИДЕНТИТЕТ У КОНТЕКСТУ ЕМИГРАЦИЈЕ..... 254

7.1. национални универзализам..... 259

7.2. (н)и вера (н)и нација..... 270

7.3. Јеврејин правом и Јеврејин вољом..... 275

8. ДРЖАВА И ЈЕВРЕЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ИСЕЉЕЊУ 285

8.1. благонаклоност власти 289

8.2. ционизам у социјализму 299

8.3. југословенски Јевреји у Израелу 310

9. КОЛЕКТИВИ У ИСЕЉЕЊУ 318

9.1. (де)централизација процеса емиграције 322

9.2. између појединаца и власти 328

9.3. положај ортодоксне заједнице у исељењу 339

10. ГРУПЕ У ИСЕЉЕЊУ 350

10.1. породица у исељењу 354

10.2. деца 367

10.3. војници и затвореници 380

10.4. ненадокнадиви 391

11. ПОЈЕДИНАЦ У ИСЕЉЕЊУ 402

11.1. из емиграције у емиграцију..... 405

11.2. појединац мимо хијерархије..... 416

11.3. појединац у процесу и процес око појединца..... 424

11.4. неиспуњени снови..... 435

12. ПОСЛЕДИЦЕ ИСЕЉЕЊА..... 449

12.1. реорганизација заједнице..... 452

12.2. редефинисање заједнице..... 464

12.3. исељење које повлачи исељење..... 479

13. ЗАКЉУЧАК..... 492

14. СПИСАК КОРИШЋЕНИХ ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ..... 507

Биографија аутора..... 527

Изјава о ауторству..... 531

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рата.. 532

Изјава о коришћењу..... 533

Успомени на мајку

1. ПРЕДГОВОР

Двадесети век умногоме је обележен и на различите начине дефинисан миграционим кретањима која су се у њему одиграла.[1] Њихово истраживање и боље разумевање један је од неопходних предуслова за сагледавање савремене историје у целини.[2] По обиму и дугорочним последицама једна од најупечатљивијих миграција савременог доба свакако је било усељавање јеврејског становништва из свих крајева света у новостворену државу Израел.[3]

---

[1] О томе видети, на пример: Castles, Stephen, Miller, Mark J. (Ed.), *The age of Migrations. International Population Movements in the Modern World*, London 1993; Moch, Leslie, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington 2003; *Migration in Europa – historische Entwicklung, aktuelle Trends und politische Reaktionen*, Frankfurt 1996.

[2] О теоријским оквирима изучавања миграција и појединачних аспеката померања становништва, између осталог: *Migration, migration history, history*, Bern 2005; Harzig, Christiane; Hoerder, Dirk, *What is migration history?*, Cambridge 2009; *Migration, diasporas and transnationalism*, Cheltenham 1999; *Theories of migration*, Cheltenham 1996; *Global trends in migration – Theory and research on internationaln population movements*, New York 1981; Pernau, Margrit, *Transnationale Geschichte*, Oakville 2011; Hahn, Sylvia, *Historische Migrationsforschung*, Frankfurt - New York 2012.

[3] Литература која се тиче различитих аспеката масовне имиграције Јевреја у новостворену државу Израел изванредно је обимна. Видети: Neumann, Shoshanna, *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*, Bonn 1999; Eisenstadt, Shmuel Noah, *The Absorbtion of Immigrants - A Comparative Study Based Mainly on the Jewish Community in Palestine and the State of Israel*, London 1954; Wilner, Dorothy, *Nation-Building and Community in Israel*, New Jersey 1969; Lešem, El'azar (Ed.), *Immigration to Israel*, New Brunswick 1998.

Обнова националне државе преломни је тренутак двадесетовековне историје јеврејског народа. Под утиском трагичних последица Холокауста, а у нади да ће им нова домовина пружити прилику да, бар у одређеној мери, обнове живот какав су познавали пре рата, Јевреји из свих крајева света упутили су се у Израел. У оквирима масовне имиграције јеврејског становништва, пут ка Израелу пронашли су и југословенски Јевреји. Процес исељавања Јевреја из Југославије у новостворену националну државу на Блиском истоку до сада није био тема засебног истраживања, нити је у већој мери разматран у оквирима тематски шире оријентисаних студија.[4]

Највећи део југословенских Јевреја у Израел је стигао у оквирима пет таласа организованог исељавања, реализованих између 1948. до 1952. године. Временски оквир масовне емиграције уједно представља и формални хронолошки оквир овог истраживања. Миграције јеврејског становништва из Југославије и преко територије југословенске државе одигравале су се, међутим, и пре него што је њихов циљ постала независна држава Израел. Ради боље контекстуализације одређених питања везаних за организовано исељавање, по потреби су у оквирима овог истраживања разматрани и миграциони процеси из међуратног, те периода непосредно по окончању Другог светског рата.[5] Превасходни циљ је, при томе, било стварање јасне слике о континуитетима, односно дисконтинуитетима у оквирима комплетног тока миграционих кретања која су Јевреје из Југославије, односно преко југословенске територије, водила на Блиски Исток. Јасно се могу разликовати три фазе у оквирима учешћа југословенске државе у миграцијама најпре у Палестину, а затим и у самосталну јеврејску државу Израел.

Долазак нациста на власт у Немачкој 1933. године, те анексија Аустрије и присаједињење Чехословачке покренули су Јевреје са територија под немачком

---

[4] Једине две публикације које се у целини баве емиграцијом југословенских Јевреја у Палестину, односно Израел, по завршетку Другог светског рата су: Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952), Kraj ili novi početak*, Beograd 2009. и Kerkkänen, Ari, *Yugoslav Jewry: Aspects of post-World War II and post-Yugoslav developments*, Helsinki 2001.

[5] Мада сасвим другачије методолошки утемељено и изграђено на далеко уједначенијој изворној основи за међуратни и послератни период, као интересантан образац за разматрање истих аспеката миграција у Краљевини и социјалистичкој Југославији послужила нам је монографија Pezo, Edvin, *Zwangsmigration in Friedenszeiten? Jugoslawische Migrationspolitik und die Auswanderung von Muslimen in die Türkei (1918 bis 1966)*, München 2013.

влашћу да потраже уточиште од све бројнијих и бруталнијих антисемитских мера.[6] Пут преко Краљевине Југославије представљао је први корак у исељавању на територије за које су Јевреји сматрали да ће остати далеко од утицаја нацистичког режима и идеологије. Једна је од таквих било је и подручје британског мандата у Палестини. До напада нацистичке Немачке на Југославију, приближно 50.000 Јевреја је привремено уточиште потражило у Краљевини. Почетак Априлског рата уједно је означио и крај прве фазе учешће југословенске државе у миграцијама јеврејског становништа у смеру Блиског истока, обележене илегалним карактером исељавања и минималним учешћем југословенских Јевреја.[7]

Обнова југословенске државе на новим идеолошким основама по завршетку Другог светског рата[8] није значила и дистанцирање од процеса миграције јеврејског становништва. Улога коју је играла у илегалном транзиту јеврејских избеглица показала се, штавише, изузетно важном за учвршћивање везе Југославије са Совјетским савезом, њеним политичким и идеолошким узором.

Покоравајући се совјетским спољнополитичким амбицијама на простору Блиског истока, југословенске власти су омогућиле Јевејима, углавном бившим заточеницима концентрационих логора, да непосредно по завршетку рата преко јадранских лука илегално стигну до Палестине, која је и даље била под британском

---

[6] Миграције јеврејског становништва преко југословенске територије у међуратном периоду биле су предмет неколико краћих текстова: Ristović, Milan, „Turisti pod sumnjom (o jednom vidu politike Kraljevine Jugoslavije prema jevrejskim izbeglicama 1938-1941 godine)“, *Zbornik radova Kladovo transport*, Beograd 2006, 170-189; Ristović, Milan, „Unsere und fremde Juden. Zum Problem der Jüdischen Flüchtlinge in Jugoslawien 1938-1941“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 191-216; Ristović, Milan, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“, *Istorija XX veka* 1 (1996), 21-43. и Grünfelder, Anna, „Aufgeschobene Vernichtung. Jüdische Emigration nach Jugoslawien (1933-1938-1945)“, *Südosteuropaforschung* 71 (2012), 233-284.

[7] О миграцијама југословенских Јевреја током Другог светског рата, видети: Ристовић, Милан, *У потрази за уточиштем – Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941-1945*, Београд 1998.

[8] Литература која се директно или индиректно тиче специфичног развоја југословенске државе у послератном периоду обимна је и разноврсна. О општим одликама југословенске револуције, видети, на пример: Petranović, Branko, *Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941-1945)*, Beograd 1988; Петрановић, Бранко, *Југославија на размеђу (1945-1950)*, Подгорица 1998. и Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija (1941-1945) I-II*, Beograd 1983. О сукобу са СССР и последичној еманципацији југословенске спољне и унутрашње политике, видети : Петрановић, Бранко; Даутовић, Сава, *Велика шизма – четрдесетосма*, Подгорица 1999. и Rusinow, Denisson, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, London 1977. Посебно интересантан и диференциран поглед на ову тему пружају расправе објављене у тематском зборнику *Хиљаду девет стотина четрдесет и осма – педесет година после*, Београд 1998.

мандатном влашћу. Између 1945. и 1948. године, Југославија је наставила да игра једну од кључних улога у емиграцији европских Јевреја у Палестину.[9] У овом је периоду предусрељивост југословенских власти, међутим, била ограничена искључиво на стране држављане. Како је Палестина и даље била мандатно подручје Велике Британије, прикључење југословенских Јевреја илегалној емиграцији сматрано је непотребном провокацијом.[10] Друга је фаза учешћа југословенске државе у миграцијама јеврејског становништа у смеру Палестине, управо из овог разлога, поново била обележена занемарљивим бројем локалних Јевреја који су јој се прикључили.

Проглашење независности Израела значило је да неважећим постају сва законска ограничења на имиграцију која је формурисала британска мандатна власт. Усељавање Јевреја које је уследило представљало је један од највећих миграционих покрета двадесетог века. Када више није било никаквих законских препрека које би захтевале интервенцију у смеру ограничавања исељавања, југословенске државне власти здушно су подржале намеру локалних Јевреја да се населе у новоствореној држави Израел. Између 1948. и 1952. године, приближно је половина југословенских Јевреја који су преживели трагедију Холокауста земљу напустила у намери да се насели у новоствореној држави на Блиском истоку. Последично укидању формалних ограничења, последња фаза учешћа Југославије у миграцијама јеврејског становништва према Блиском истоку попримила је форму организованог и масовног исељавања.

Миграцијама се тек недавно у српској историографији почела посвећивати значајнија пажња.[11] Са друге стране, за изучавање развоја децимиране јеврејске

---

[9] Овом се темом до сада искључиво бавила Младенка Иванковић у својој, већ поменутој, дисертацији Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952), Kraj ili novi početak*, Beograd 2009. и расправи Ivanković, Mladenka, *Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946/7. godine*, Tokovi istorije 3 (2006), 141-153.

[10] О турбулентним дипломатским односима Југославије и Велике Британије у послератном периоду, видети: Tripković, Đoka, *Prilike u Jugoslaviji i Velika Britanija 1945-1948*, Beograd 1990.

[11] Тематски се радови посвећени миграцијама у српској историографији грубо могу поделити на оне који се тичу Југославије као циља и транзитног подручја у различитим миграционим процесима (примера ради, видети: Ристовић, Милан, *Експеримент Буљкес: грчка утопија у Југославији 1945-1949*, Нови Сад 2007. и Јовановић, Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Београд 1996), југословенске државе као излазне тачке исељавања (Banović, Branimir, *Iseljavanje*

заједнице у послератној Југославији једва да су постављени одговарајући темељи. Истраживање посвећено организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел, чији су резултати изложени у овом докторату, представља покушај давања одговарајућег доприноса изучавању обе наведене области. У питању је прва опсежна студија посвећена једном од централних догађаја у историји јеврејске заједнице у послератној југословенској држави.

***

Основни циљ овог истраживања било је целовито сагледавање процеса организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел, уз разматрање и одговарајућу контекстуализацију свих релевантних питања која су се појавили током његове реализације. Управо је, међутим, разноликост проблема који су се наметнули као валидне теме за разматрање, захтевала развијање специфичног методолошког становишта са кога је приступљено исељавању.

Примарно питањем на које је требало пружити задовољавајући одговор било је како су организовану емиграцију доживеле и разумеле све у њу укључене стране. Указала се потреба за методолошким утемељењем које би омогућило како проналажење одговора на питања који се могу сматрати основним при изучавању сваког миграционог кретања, тако и разрешавање специфичних недоумица, какве собом носи конкретно посматрани процес. Емиграцији је, у настојању да се читав процес деконструише и сагледа на што комплекснији и комплетнији начин, приступљено као својеврсном „слојевитом кретању“.

---

iz Jugoslavije i jugoslavenska imigracija na Novom Zelandu : (neki pokazatelji i obilježja migracije u razdoblju 1900-1971), Ljubljana 1983; Nikolić, Kosta, *The Serbian political Emigration in Western Europe 1945-1956*, Belgrade 2011; Đikanović, Vesna, *Iseljavanje u Sjedinjene američke države: jugoslovensko društvo 1918-1941*, Beograd 2012), миграција преко југословенске територије у ширем контексту Балкана или Југоисточне Европе (Јовановић, Мирослав, *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, Београд 2006; *Migracije, krize i ratni sukobi na Balkanu s kraja 20. veka*, Beograd 1971; *Migracije stanovništva Jugoslavije*, Beograd 1971). Посебне целине, при томе, чине публикације које се тичу емиграције југословенских гастарбајтера: Antonijević, Dragana, *Stranac ovde, stranac tamo: antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*, Beograd 2013; Ivanović, Vladimir, *Geburtstag pišeš normalno: jugoslovenski gastarbajteri u Nemačkoj i Austriji 1965-1973*, Beograd 2012)

Питања релевантна за емиграцију југословенских Јевреја у Израел сагледана су и одговори на њих потражени на три засебна, али међусобно повезана нивоа. Анализа организованог исељавања извршена је кроз разматрање питања релевантних за државе, односно државне и институције југословенске јеврејске заједнице, колективе и, коначно, појединце укључене у масовну емиграцију.[12] Специфичности развоја јеврејске заједнице као такве и друштвено-политичке околности у којима се организована емиграција одигравала условили су, међутим, потребу да се предочени, основни модел, унеколико модификује. Ово је настојање, у мери у којој су то сачувани извори дозвољавали, водило максималној индивидуализацији исељавања у Израел, која је била у функцији приказивања суштинске хетерогености процеса и његовог сагледавања из својеврсне „bottom up“ перспективе.

Перспектива две државе које су представљале исходиште, односно одредиште организоване емиграције, релативно је добро дефинисана постојећим истраживања спољне политике послератне Југославије,[13] те конкретно југословенско-израелских односа.[14] Тиме да ли су и на који начин специфични спољнополитички назори југословенске државе који почињу да се развијају у овом периоду пронашли своје место у масовном исељавању нико се, међутим, до сада није озбиљније бавио. Ово је

[12] У најосновнијим цртама је овај методолошки оквир описан у тексту: Radovanović, Milan, „The State, the Organization and the Individual – A three-level Approach to Migration“, *Verba theologica* (специјални број часописа Католичког факултета у Кошицама, посвећен летњој школи за студенте докторских студија *Where is Civil Society in Central Europe heading to?* (15 – 24. септембар 2014), у организацији Института за примењену етику, Теолошког факултета, Католичког универзитета у Ружомбероку (Institute of Applied Ethics, Theological Faculty, Catholic University Ružomberok) и Института за друштвену етику, Католичког теолошког факултета у Бечу (Institute of Social Ethics, Catholic-Theological Faculty Vienna). Текст је доступан и на интернет адреси: *The State, the Organization and the Individual – A three-level Approach to Migration*, https://www.academia.edu/12003066/The_State_the_Organization_and_the_Individual_A_Three-Level_Approach_to_Migration, 26. април 2015.

[13] Само неке од релевантних публикација општег карактера су: Bekić, Darko, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, Zagreb 1988; Bogetić, Dragan, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990; Selinić, Slobodan; Bajagić, Dušan, *Jugoslavija i svet 1945-1950: hronologija*, Beograd 2010; Bogetić, Dragan, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, Beograd 2006.

[14] Видети о томе: Petrović, Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946-1956*, Beograd 2007; Životić, Aleksandar, „Jugoslavija i Bliski istok (1945-1956)“, Zbornik radova *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Beograd 2008, 483-496; Терзић, Милан, „Од признања до прекида (Југославија и Израел 1948-1967)“, *Војноисторијски гласник* 1 (2010), 39-73; Shay, Shaul, „Israel and Yugoslavia between East and West“, Zbornik radova *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Beograd 2008, 473-482.

питање један од кључних разлога због којих су првобитно постављене границе у стратификацији исељавања морале бити унеколико померене.

Специфични циљеви југословенских државних власти, односно Савеза јеврејских вероисповедних општина (CJBOJ), условили су јединствени облик сарадње две стране, који је умногоме обележио и процес организованог исељавања. На сличан је начин био дефинисан и однос државног врха Југославије и Хитахдут Олеј (Удружење исељеника из Југославије у Израелу). Делатност државе у овом је смислу, била нераскидиво повезана са делатношћу организација југословенских Јевреја. Две стране начин издвојиле су се у оквирима првог нивоа релевантног за разумевање масовне емиграције из Југославије у Израел.

Сарадњу југословенског државног врха и Савеза, односно Хитахдут Олеј, не би требало схватити као потпуно утапање ангажовања јеврејских организација у делатност државе у оквирима процеса организоване емиграције. Оријентисање Савеза према сарадњи са државним врхом, бар у периоду масовног исељавања у Израел, значило је подвајање улоге коју је централна организација југословенских Јевреја требало да одигра у овом процесу. Доследно предочавајући државне интересе исељеницима, Савез је, у суштини, настојао да популаризује циљеве заједнице пред југословенским државним врхом. На овај је начин CJBOJ постао граница коју је немогуће сасвим прецизно дефинисати, између две равни одигравања емиграције - највише, која је обједињавала делатност и циљеве држава и организација, и равни учешћа колектива у организованом исељавању.

Раван учешћа колектива о масовној емиграцији југословенских Јевреја у Израел, између 1948. и 1952. године, дефинисана је услед потребе да се размотре активност и ангажовање локалних јеврејских заједница, односно појединачних вероисповедних општина у процесу исељавања.[15] Савез се, као посредник између локалних заједница и државних институција, мора приликом деконструкције организованоне емиграције у Израел посматрати као кровни колектив Јевреја Југославије. На овај је начин још једном потврђена двојна природа улоге коју је

[15] Уопштено о колективима видети: Рот, Никола, *Психологија група*, Изабрана дела, том IV, Београд 2010.

СЈВОЈ одиграо у оквирима масовног исељавања. При томе је свака појединачна јеврејска вероисповедна општина у организованој емиграцији извесно деловала као засебан колектив, који је био у могућности да се у исељавање укључи заступајући сопствене, односно интересе својих чланова. Специфичан пример, у овом смислу, представља заједница ортодоксних Јевреја, односно њено укључење у емиграцију.

У оквирима појединачних колектива спонтано су се, током припрема за напуштање Југославије, издвојиле групе.[16] Док су колективи били дефинисани административном, односно формалном везом какву је представљала припадност истој јеврејској вероисповедној општини (или пак хијерархији на чијем се врху налазио СЈВОЈ), групе су биле утемељене на неформалних веза између појединаца решених да се иселе у Израел. Како би се на одговарајући начин могао деконструисати и разумети целокупан процес исељавања, улога и делатност колектива и група морају се разматрати и разумети засебно. Ову је границу утолико важније јасно повући, како је у конкретном процесу емиграције Јевреја из Југославије у Израел представљала линију раздвајања активних од пасивних чинилаца. Док су државе, организације и колективи, мада у различитим мерама и оквирима, били у прилици да дефинишу начин на који ће се исељавање одигравати, групе и појединци морали су се покоравати наметнутим оквирима реализације овог процеса.

Колективи су интересе појединачних група, односно појединачних исељеника, заступани пред Савезом, који је, опет, интересе јеврејске заједнице заступао директно пред државним органима. У овом се смислу може говорити о постојању својеврсног формалног устројства унутар кога је организована емиграција југословенских Јевреја у Израел изведена. Ова је хијерархија била осмишљена у настојању да специфичне интересе појединаца, у неколико корака и на неколико нивоа, на свима прихватљив начин, помири са много општијим интересима

[16] О групама, у најопштијим оквирима, видети: Gahagan, Judy, *Interpersonal and Group Behaviour*, London 1975; Radford, Jim, *Individual and Small Group Decisions*, New York 1989; *Sociološki leksikon*, Beograd 1982; Han, Petrus, *Soziologie der Migration*, Stuttgart 2010; Collins, Barry, *Social Psychology*, Reading 1970; Crisp, Richard; Turner Rhiannon, *Essential Social Psychology*, London 2007; Рот, Никола, *Психологија група*, Изабрана дела, том IV, Београд 2010.

јеврејских организација и државног врха. Интереси држава и јеврејских организација са једне, те појединаца са друге стране, у оквирима ове замишљене хијерархије вишеструко су филтрирани, како би се за сваки постојећи проблем пронашло решење најближе оном које би се могло сматрати универзално прихватљивим.

Мимо начина на који су доживљавале организовану емиграцију, можда и најзначајније питање које се наметнуло при разматрању учешћа колектива и група у исељавању, јесте њихов интегритет. У исељењу су учестовали по природи различити колективи (чланови исте јеврејске вероисповедне општине, чланови ортодоксне верске заједнице), односно групе (групе дефинисане професионалним опредељењем чланова, појединачне породице), које су карактерисали различити степени кохезивности. У мери у којој је то на основу доступних извора било могуће учинити, настојало се да улога и делатност колектива и група буде испраћена кроз читав процес емиграције, како би се могло утврдили да ли је и до каквим структурних промена у њима дошло после приспећа у Израел.

Раван учешћа појединаца у организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел, понудила је далеко најшири спектар различитих појмања процеса исељавања и највећу разноврсност релевантних проблема. Суочавање индивидуалне перспективе исељеника са групном, колективном и перспективом надлежних организација, односно државних институција, допринело је стварању комплексније и свакако комплетније слике организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел.

Постојање осмишљене хијерархије у оквирима које је било предвиђено да ће исељавање у Израел моћи да буде реализовано, није нужно значило да је ова у сваком тренутку доследно моћи да буде поштована. Сходно овој претпоставци, тежило се бољем дефинисању ситуација за које су исељеници сматрали да оправдавају напуштање формалних оквира устројства емиграције. Посебна је пажња посвећена примерима емиграната који су се директно обраћали водећим људима заједнице или пак надлежним државним органима. Индиректно се наметнуло питање тога да ли су организациони оквири емиграције одговарали замислима самих емиграната или су представљали само формални оквир који је сваки појединачни исељеник тежио да заобиђе.

На специфичан начин постављен систем релевантних проблема и перспектива, омогућио је проналажење разноврснијих одговора на основна питања везана за емиграцију. Са друге стране, сагледавање истог процеса на три засебна, али међусобно повезана нивоа, омогућило је нов приступ специфичним проблемима и новим аспектима организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел.

Основу истраживања представља класична историографска методе, која подразумева критику и укрштање извора различитих провенијенција и врста. Изучавање специфичних аспеката процеса миграције захтевало је коришћење методолошких и теоријских приступа других друштвених наука, пре свега социологије и психологије, као и атипичних изворних материјала. Примењени су основни методолошки постулати изучавања друштвене историје, историје миграција, усмене историје, микроисторије, али и конструисани специфични методолошки оквири, прилагођени конкретним питањима која намеће тема дисертације и начину на који је дефинисан приступ њеној реализацији.

***

Изворну основу за истраживање емиграције југословенских Јевреја у Израел чине необјављени документи који се чувају у Јеврејском историјском музеју у Београду. Ова је грађа највећим делом настала у раду Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, његових извршних органа, те радних тела формираних специјално за потребе реализације исељавања у Израел. Поред званичних докумената Савеза и локалних јеврејских заједница у Југославији, Архив Јеврејског историјског музеја чува и опсежну преписку појединачних исељеника са централном организацијом југословенских Јевреја и локалним општинама. У нешто мањој мери, заступљена је комуникација Савеза са међународним јеврејским организацијама. Структура докумената који се чувају у Јеврејском историјском музеју, чини их изванредно значајним за разматрање сва три нивоа процеса организованог исељавања у Израел.

Изворна база истраживања проширена је радом у Архиву Југославије, где је консултована грађа која се чува у фондовима Президијума Народне скупштине ФНРЈ, Председништва владе ФНРЈ, Посланства Краљевине Југославије у Берлину, Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу, Генералног конзулата Краљевине Југославије у Јерусалиму и Почасног конзулата Краљевине Југославије у Брну. У Архиву Југославије чува се релативно мали број докумената који се директно тиче организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел између 1948. и 1952. године. Управо ови документи су нам, међутим, омогућили да исељење на одговарајући начин контекстуализујемо и да прецизније дефинишемо улогу коју су у процесу организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел одиграли надлежни државни органи. Грађа која се чува у Архиву Југославије коришћена је и у настојању да се организована емиграција у Израел прикаже у континуитету са транзитом јеврејских избеглица преко територије Краљевине.

Документа који се чувају у Архиву Савезног министарства спољних послова Србије (Дипломатски архив) у Београду, представљају основу за разматрање организоване емиграције у тематским оквирима развоја југословенске спољне политике после Другог светског рата, а посебно после конфликта са Совјетским савезом. Значајем се истиче грађа настала у комуникацији министарства са југословенском амбасадом у Јерусалиму. Фонд БИА, који се чува у Архиву Србије, мада нуди само појединачна документа, показао се врло корисним при интерпретирању унутрашњеполитичких околности које су пратиле организовано исељавање.

Малобројни документи који се тичу улоге коју је Југославија одиграла у транзиту Јевреја из Западне Европе према Палестини у међуратном периоду, пронађени су у Архиву Савезне републике Немачке (Bundesarchiv) у Берлину (фондови Reichsicherheitshauptamt, Reichsvereinigung für Juden in Deutschland и Reichsministerium für die kirchlichen Angelegenheiten) и Архиву Савезног министарства спољних послова Немачке (Archiv des Auswärtigen Amtes) у Берлину (фондови Referat Deutschland/Gruppe Inland, Deutschtum Minderheiten, Aus- und Rückwanderung). Употребна вредност ове грађе у постављеним тематским и

методолошким оквирима била је, међутим, минимална. Обимна грађа релевантна за ову тему, која нам је из објективних разлога остала недоступна, налази се и у архивима Хитахдут Олеј Југославије у Тел Авиву, Јад Вашема у Јерусалиму и Музеја Холокауста у Вашингтону.

Тек је незнатан број извора релевантних за организовано исељавање из Југославије у Израел објављен. Значајем се истичу сведочанства југословенских Јевреја који су преживели Други светски рат, те касније емигрирали у новостворену државу на Блиском истоку, сабрана у едицији Савеза јеврејских вероисповедних општина *Ми смо преживели – Јевреји о Холокаусту I – V*, Београд 2003-2009. Очувању сећања оних припадника јеврејске заједнице у Југославији који су се после рата упутили у Израел допринео је и Јаша Алмули, кроз публикације *Razgovori sa Jevrejima*, Beograd 2002. и *Jevrejke govore*, Beograd 2005. У питању су, међутим, сећања забележена знатно пошто је организовано исељавање окончано.[17]

***

Српска историографија, бавећи се питањима везаним за јеврејску заједницу у Југославији, у великој мери је била фокусирана на период Другог светског рата. У поређењу са опсежним истраживањима различитих аспеката судбине југословенских Јевреја у Холокаусту, међуратна, а посебно историја десетковане послератне заједнице остала је умногоме маргинализована. Тек су истраживања изведена у последњих неколико година одлучније приступила специфичним питањима везаним за постојање и функционисање јеврејске заједнице у социјалистичкој Југославији. Као један од преломних догађаја овог периода истиче се и организовано исељавање у новостворену државу Израел, које је централна тема овог истраживања.

Када говоримо о општим прегледима историје Јевреја на територијама која ће после 1918. године ући у склоп југословенске државе, треба поменути дела Жени

[17] Аутор је за издавање приредио једно од малобројних сачуваних средочанстава југословенских емиграната о новој домовини из периода када је процес организованог исељавања још увек био у току. Видети: Радовановић, Милан, „Писмо југословенског исељеника у Израелу“, *Архив* 1-2 (2014), 239-242.

Лебл.[18] Свакако је помена вредан и увид у овај период који пружа монографија Игњата Шланга, посвећена јеврејској заједници југословенског главног града.[19] Најзначајније публикације које се тичу историје јеврејске заједнице у Краљевини Југославији су монографије Милана Кољанина[20] и Небојше Поповића,[21] У складу са обимом теме и фокусом ових публикација, миграције међуратног периода које су водиле преко југословенске територије у њима су тек узгредно поменуте.

Међу многобројним монографским публикацима које се директно или индиректно тичу судбине југословенских Јевреја у Другом светском рату, за тематски оквир овог истраживања посебно је значајна монографија Милана Ристовића, посвећена миграцијама које су пратиле имплементацију „коначног решења“ на територијама дебелисане Југославије.[22] Интересантне податке о кретању југословенских Јевреја током рата пружа и општи преглед миграционих кретања на територији окупиране Југославије, Слободана Милошевића.[23]

Једина релевантна монографија српских историчара чији фокус представља послератна историја јеврејске заједнице у Југославији је докторска дисертација Младенке Иванковић.[24] Значајан део ове публикације посвећен је како појединачној, тако и масовној емиграцији југословенских Јевреја у Палестину, односно Израел. Због широког тематског оквира исељавању је, међутим, могла бити посвећена тек ограничена пажња. Релевантна запажања о овом периоду у развоју југословенске јеврејске заједнице, као и о исељавању изнео је и фински историчар Ари Кернанен (Kerkkänen).[25]

---

[18] Lebl, Ženi, *Do „konačnog rešenja“. Jevreji u Beogradu 1521-1942*, Beograd 2001. и Lebl, Ženi, *Do „konačnog rešenja“. Jevreji u Srbiji*, Beograd 2002.
[19] Шланг, Игњат, *Јевреји у Београду*, Београд 1926.
[20] Кољанин, Милан, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008.
[21] Поповић, Небојша, *Јевреји у Србији 1918-1941*, Београд 1997.
[22] Ристовић, Милан, *У потрази за уточиштем – Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941-1945*, Београд 1998.
[23] Milošević, Slobodan, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1981.
[24] Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952), Kraj ili novi početak*, Beograd 2009. Младенка Иванковић је резултате својих истраживања организоване емиграције изложила и у на интернету доступном тексту: Ivanković, Mladenka, „Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine“, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.
[25] Kerkkänen, Ari, *Yugoslav Jewry: Aspects of post-World War II and post-Yugoslav developments*, Helsinki 2001.

Међу општим прегледима историје јеврејске заједнице у југословенској држави, истичу се две монографије Славка Голдштајна.[26] У овом смислу би требало поменути и регионални преглед развоја јеврејске заједница у Југославији дат у монографијама Павла Џелетовића Иванова[27] и Павла Шосбергера.[28]

Док је тема миграција јеврејског становништва, односно улоге коју је у њима одиграла југословенска држава тек ретко налазила своје место у монографским публикацијама, посвећено јој је неколико расправа и чланака. О миграцијама јеврејског становништва из земаља Западне Европе кроз Југославију у међуратном периоду највише је писао Милан Ристовић.[29] Пажње вредан допринос познавању транзита јеврејских избеглица преко територије Краљевине представља и текст Ане Гринфелдер.[30]

Темом миграција јеврејског становништва кроз Југославију, непосредно по завршетку Другог светског рата, у краћем чланку бавила се Младенка Иванковић.[31] У питању је уједно и једини текст посвећен илегалним миграцијама некадашњих заточеника концентрационих логора, који су почетком послератног периода поново преко југословенске територије настојали да стигну до Палестине. Аутор се бавио различитим аспектима првог таласа исељавања,[32] док је на нивоу читавог процеса организоване емиграције разматрао реакцију југословенске штампе.[33]

---

[26] Goldštajn, Slavko, *Jevreji u Jugoslaviji 1919-1969*, Beograd 1969. и Goldštajn, Slavko, *Židovi u Jugoslaviji*, Zagreb 1989.

[27] Dželetović Ivanov, Pavle, *Jevreji Kosova i Metohije*, Beograd 1988.

[28] Šosberger, Pavle, *Jevreji u Vojvodini: kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*, Novi Sad 1998.

[29] Ristović, Milan, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“, *Istorija XX veka* 1 (1996), 21-43; Ristović, Milan, „Unsere und fremde Juden. Zum Problem der Jüdischen Flüchtlinge in Jugoslawien 1938-1941“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 191-216. и Ristović, Milan, „Turisti pod sumnjom (o jednom vidu politike Kraljevine Jugoslavije prema jevrejskim izbeglicama 1938-1941 godine)“, *Zbornik radova sa okruglog stola Kladovo transport*, Beograd 2006, 170-189.

[30] Grünfelder, Anna, „Aufgeschobene Vernichtung. Jüdische Emigration nach Jugoslawien (1933-1938-1945)“, *Südosteuropaforschung* 71 (2012), 233-284.

[31] Ivanković, Mladenka, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946/7. godine“, *Tokovi istorije* 3 (2006), 141-153.

[32] Радовановић, Милан, „Исељење јеврејске деце из Југославије у Израел 1948/9“, *Наша прошлост* 14 (2013), 161-170. и Радовановић, Милан, „Поједини економски аспекти организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел 1948/9. године“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2011), 81-102.

[33] Радовановић, Милан, „The Sound of Silence – Југословенска штампа о организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел (1948-1952)“, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2013), 77-91.

***

Током истраживања и коначног уобличавања дисертације, аутор је уживао подршку и помоћ великог броја појединаца и институција. За пружене стручне савете и сугестије, посебну захвалност дугујемо менторки, проф. др Дубравки Стојановић. На могућности да одређено време, истражујући своју тему, проведе на Институту за истраживање Источне и Југоисточне Европе у Регенсбургу (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg), али и веома корисним смерницама при методолошком уобличавању тезе, аутор се захваљује проф. др Улфу Брунбауеру. За сугестије које су директно водиле уобличавању поглавља о идентитету југословенских Јевреја у оквирима процеса организоване емиграције у Израел, захваљујемо се проф. др Ханесу Грандицу и проф. др Холму Зундхаузену.

На предусретљивости показаној током истраживања теме дисертације захвалност дугујемо запосленима у Јеврејском историјском музеју у Београду. Аутор се захваљује и Немачком друштву за академску размену (DAAD) на стипендирању десетомесечног истраживачког боравка у Немачкој.

2. УВОД

На основу података сачуваних у старозаветним легендама, рачуна се да је историја Јевреја почела приближно 1850. године п.н.е, са преласком њиховог праоца Аврама из Месопотамије у Канаан (територија која одговара данашњој Палестини).[34] Раздобље јеврејске историје које се обично назива библијским везано је за територије Месопотамије, Египта, а почевши од XIII века п.н.е Палестине.

Потомци Аврамовог сина, Јакова, мигрирали су у XIII веку п.н.е, на територију Египта, где су за владавине фараона Рамзеса II помогли утврђивање западне границе царства.[35] Надаље су, међутим, као и сви други робови, били подвргнути сталним прогонима и злостављању. Пошто су под вођством Мојсија напустили Египат, Јевреје је Јошуа, крајем XIII века п.н.е, вратио у Палестину.[36] У старој домовини, јеврејски народ подели се на племена и формирао државу којом је владао монарх са

[34] Baletić, Milovan, *Ispunjenje zavjeta ili Povratak Židova u zemlju Izraelovu. Povijest stvaranja novovjeke države Židova – Izraela*, Zagreb 1988, 17-18. (даље: Baletić, *Ispunjenje zavjeta* ...)

[35] Опширно о овом периодуу развоју јеврејске заједнице и државе, те разликама између онога што је остало забележено у Старом завету и историјске стварности, видети: Bishop Moore, Meghan; Kelle, Brad, *Biblical History and Israel's Past; The Changing Study of the Bible and History*, Grand Rapids 2011.

[36] Податке који се тичу овог периода, стручњаци за историју Старог века, у принципу, сматрају недовољно поузданим за било какву прецизнију реконструкцију. Стога је и у Старом завету сачувана прича о егзодусу прихваћена као таква, без значајнијег утемељења у изворима. Исто, 81.

титулом краља.[37] После смрти трећег по реду краља, Соломона, јединствена држава јеврејског, приближно 932. године п.н.е, поделила се на Јудеју и Израел. Обе државе су 720. године п.н.е. пале под нападима Асираца, чију су власт признавале све до успона Вавилонског царства почетком VI века п.н.е.

Пад Јудеје 586. године, те одлука вавилонског владара Набуходоносора да први храм у Јерусалиму буде порушен, означили су почетак такозваног „Вавилонског ропства“ јеврејског народа.[38] Овај период, мада релативно кратак, био је изванредно значајан за целокупну историју Јевреја и касније формирање њиховог националног идентитета. Када је персијски цар Кир 538. године п.н.е, покорио Вавилон, Јеврејима је дозвољено да се врате у своју некадашњу домовину, што је, међутим, тек део њих и учинио. Повратком дела протераних Јевреја у Јерусалим, почео је такозвани „период другог храма“, али покушај обнове јеврејске заједнице у обиму у коме је постојала пре „Вавилонског ропства“ није уродио плодом. Од пада Јудеје 586. године п.н.е, највећи део јеврејске заједнице наставио је да живи у дијаспори.[39] Сам процес расељавања Јевреја није, међутим, био брз нити уједначеног интензитета, већ умногоме условљен историјском позадином пред којом се одвијао. Древна домовина јеврејског народа у следећим је вековима постала успутном станицом различитих освајача, што је увек изнова резултирало емиграцијом.

После уништења краљевине Јудеје, Јевреји су у први мах уточиште потражили у Египту, где су дочекали ширење хеленистичког, а затим и Римског царства.[40] Током периода владавине Птолемеида, египатски град Александрија постао је једним од највећих центара окупљања јеврејске заједнице.[41] Управо у птолемејском периоду почело је планско расељавање јеврејског становништва, које је било тек прва фаза у свеобухватном процесу стварања дијаспоре. Емиграција је, у мањем или већем

---

[37] Опширно о Израелу у доба краљева, видети: Fohrer, Georg, *Geschichte Israels. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wiesbaden 1995, 81-104. (даље: Fohrer, *Geschichte Israels...*)
[38] Baletić, *Ispunjenje zavjeta* ..., 26.
[39] Хебрејски израз који означава живот јеврејског народа у расељењу је галут (хеб. גלות).
[40] Опширно о историји јеврејског народа у хеленистичком и периоду интензивног развоја Римског царства, видети: Kasher, Aryeh, *The Jews in Hellenistic and Roman Egypt: The Struggle for Equal Rights*, Mohr Siebeck 1985.
[41] Исто, 107-108.

обиму, трајала све до савременог доба. Успон и пропаст Римског царства само су додатно поспешили овај процес.

Насељавање Јевреја на јужним ободима европског континента, односно територијама које ће касније постати делом немачке државе, почело је већ у IV веку нове ере.[42] Проширење јеврејске дијаспоре генерално, па тако и на простору Европе, постало је посебно интензивно током експанзије арапске државе, од VII до XIII века.[43] Сами Арабљани показали су се изванредно предусретљивим према јеврејској заједници, а сарадња два народа била је посебно хармонична била на територијама под арапском влашћу на Пиринејском полуострву. Врхунац територијалне експанзије арапске државе, средином IX века, односно период крсташких ратова који ће уследити, обележили су почетак такозваног „западног или европског“ периода у историји јеврејског народа. Основна одлика ове етапе у историји Јевреја било је стварање мањих заједница, где год су то друштвене и политичке околности дозвољавале.

Формирање мањих јеврејских заједница у различитим европским државама, значило је трајну децентрализацију историје Јевреја. Судбина сваке локалне заједнице постала је интегралним делом историје народа у чијем су се окружењу Јевреји населили. Фактор који је, међутим, у највећој мери у периоду средњег века одредио однос хришћанског становништва према јеврејској заједници била је верска нетрпељивост.[44] Страна окружењу сваке европске државе, у друштву изграђеном на идеји неоспорног суверенитета и ауторитета хришћанске цркве, јеврејска заједницаје по неколико основа сматрана непожељним елементом.

За јеврејску заједницу везивана је улога својеврсног „дежурног кривца“. Као новозаветни виновници Христовог убиства, Јевреји су традиционално оптуживани за најразличитије облике скрнављења хришћанских ритуала. На темељима ове основне

[42] Тако је први пут постојање јеврејске заједнице у Келну забележено 321. године, Видети: Lieu, Judith; North, John; Rajak, Tessa (Ed.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, New York 2005, 117.
[43] Baletić, *Ispunjenje zavjeta ...*, 35-37.
[44] Детаљно о односу јеврејске и хришћанске заједнице у средњем веку, видети: Elukin, Jonathan, *Living together – Living apart. Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*, New Jersey 2007.

предрасуде развило се неколико институција које ће дугорочно обележити историју јеврејског народа.

У средњем веку је први пут организован гето, издвојени део града, резервисан искључиво за локално јеврејско становништво.[45] Створен је и такозвани „распознајни знак“, којим су Јевреји јасно одвојени од хришћанског становништва у чијем су окружењу живели. Забрана поседовања земље која је у средњем веку наметнута Јевејима, трајно је заједницу оријентисала на трговину и новчарство.[46] Последица оваквог усмерења била је сталешка изолованост јеврејске заједнице која је пратила њену физичку изолацију. Оријентација јеврејске заједнице према трговини и новчарству омогућила јој је, са друге стране, изванредан материјални просперитет. Како су, међутим, ове делатности у средњем веку сматране неморалним, материјалну обезбеђеност Јевреја пратила је и трајна друштвена стигматизација.

Средином XIII века у Шпанији је, победом хришћана, окончана борба између муслиманских освајача и домаћих владара.[47] Уследило је осетно јачање католичке цркве, које је собом повукло и развој сада већ дубоко укорењене нетрпељивости према јеврејској заједници. Мада им је у првом тренутку дозвољено да остану у службама које су вршили, уследили су папски декрети којима су сви државни положаји и званично затворени за Јевреје. Положај заједнице постајао је постепено све незавиднији, да би 1492. године, на изричито инсистирање челника инвизиције, шпански краљ Фердинанд донео декрет о протеривању Јевреја.[48]

Нововековна историја јеврејског народа била је обележена колико одређеним континуитетом, толико и снажним дисконтинуитетом у односу на развој заједнице у средњем веку. Јевреји су се можда и боље од свих осталих прилагодили тековинама модерног доба, али је њихов положај у друштву и даље остао дефинисан нетрпељивошћу околине. Лидери реформације првобитно су настојали да Јевреје

[45] Baletić, *Ispunjenje zavjeta ...*, 42-46.
[46] Видети о томе: Arkin, Marcus, *Aspects of Jewish Economic History*, Skokie 2002, 57-63. (даље: Arkin, *Aspects of Jewish Economic History...*)
[47] Baletić, *Ispunjenje zavjeta ...*, 49.
[48] У питању је такозвани „Декрет из Алхамбре“. Детаљно о декрету видети: Bossong, Georg, *Die Sepharden. Geschichte und Kultur der spanischen Juden*, München 2008, 53–69.

привуку свом покрету, да би их неуспех натерао да заузму подједнако антисемитски став као и челници католичке цркве.[49]

Прогони из Шпаније и немачких држава, крајем XV и у првој половини XVI века условили су успон нових центара окупљана јеврејског становништва, у Османском царству и на територији Пољске, односно Литваније.[50] Постепени повратак Јевреја у земље Западне Европе уследио је тек са успоном капиталистичке привреде.[51] Потреба да се средства која су остала у оквирима заједнице, последично вишевековном ангажовању у трговини, ангажују у новоустановљеном капиталистичком систему, унеколико је потиснула средњевековне идеје нетрпељивости према Јеврејима. Тековине нововековног доба почеле су постепено, мада јако споро, да затварају постојећи јаз између јеврејске заједнице и њеног окружења.

Интеграција и асимилација

Француска буржоаска револуција собом је повукла низ друштвено-политичких промена, које су у великој мери утицале и на положај јеврејске заједнице у европским друштвима.[52] Изједначавање права свих грађана појединачних држава значило је формално обезвређивање постојећих предрасуда према Јеврејима и отварање могућности њихове пуне друштвене интеграције. Начелно одвајајући цркву од државе, револуција је омогућила свим верским заједницама да заузму, бар начелно, равноправан положај. У друштву у коме вера више није сматрана фактором релевантним за дефинисање статуса појединца, буржоазија је уживала могућност изванредног друштвеног и економског успона. Са капиталом који су у претходном периоду успели да акумулирају, појединачни Јевреји су промену у начину дефинисања привредног и друштвеног развитка дочекали чак и унеколико спремнији од других.

[49] Baletić, *Ispunjenje zavjeta* ..., 57-61.
[50] Fohrer, *Geschichte Israels*..., 263-266.
[51] Видети: Arkin, *Aspects of Jewish Economic History*..., 143-148.
[52] Baletić, *Ispunjenje zavjeta*..., 65-67.

Одвајање државе од цркве, које је представљало основу за еманципацију и интеграцију јеврејске заједнице, са собом је повукло и питање са којим ће се Јевреји, све до коначне обнове независне државе Израел, увек изнова суочавати.[53] Изоловани у оквирима гета, Јевреји су вековима уназад себе дефинисали кроз припадност заједници и руководили се њеним законима. Постепена интеграција у друштво у коме су живели, значила је потребу за дефинисањем идентитета и динамике функционисања заједнице у складу са постојећим идејним и законским оквирима националних држава.

Процес еманципације европских Јевреја у суштини се супротстављао доминантној тежњи стварања националних држава.[54] Постављало се питање да ли је свест о јеврејском пореклу спојива са идејом националне државе, те како спречити појаву својеврсне „нације унутар нације“. У земљама Западне Европе, ово је питање решено директном асимилацијом. Јевреји су дефинисали себе као припаднике оне нације у чијој су држави живели, на различите начине задржавајући везу са својим пореклом или га, пак, у потпуности одбацујући. Из перспективе државних власти један од најважнијих корака у асимилацији био је навести Јевреје да се одрекну ауторитета вере у ситуацијама регулисаним световним законима.

Први конкретан корак у усмеравању процеса националне еманципације европских Јевреја начинио је Наполеон 1806. године. Сазвана је Скупштина главних верских поглавара Француске, којима су предочена следећа кључна питања – да ли Јевреји дозвољавају мешовите бракове, да ли Јевреји рођени у Француској себе сматрају Французима, те да ли су Јевреји спремни да се безусловно покоравају законима француске државе.[55] Пошто је проценио да је добио задовољавајући одговор на постављена питања, Наполеон је одлучио да сазове такозвани Велики савет верских представника, коме је додељен статус Великог санхедрина,[56] а од кога

[53] Исто,
[54] Опширно о томе: Исто, 65-75.
[55] Šobajić, Vojimir, *Jevrejstvo i Izrael*, Skoplje 1982, 84. (даље: Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*...).
[56] Санхедрин (хеб. סַנְהֶדְרִין – дословно „седети заједно“) био је савет који је сазиван у сваком граду старозаветног Израела. Велики Санхедрин сачињавали су Наси (хеб. נָשִׂיא, дословно принц, у овом контексту се може разумети као представник), Ав Беит Дин (хеб. אב בית דין – председник Савета) и шездесет девет чланова савета (муфија). Последња одлука коју је донео на легитиман начин сазвани

је очекивано да ће потврдити одлуке представника јеврејске заједнице.[57] Усвојен је став да су интерни закони заједнице искључиво верског карактера, те да се Јевреји морају покоравати законима државе чији су поданици. На овај је начин јеврејској заједници ускраћено право на унутрашњу аутономију какву је уживала у претходним вековима. Са друге стране, коначно су срушена начела средњевековног гета и створени услови за функционалну интеграцију Јевреја у друштвени поредак Западне Европе. Обично се полази од претпоставке да је овим тренутком отпочела модерна историја јеврејског народа.

Еманципација и постепена социјална интеграција Јевреја Западне Европе одигравала се паралелно процесу деконструкције феудалног друштва и изградње капиталистичких производних односа.[58] Трговачка и финансијерска делатност, у коју су се Јевреји активно укључили још током средњег века, у условима капиталистичког друштва доживела је до датог тренутка незапамћену експанзију.[59] Потреба за капиталом омогућила је богатим појединцима у оквирима јеврејске заједнице да на себе преузму улогу носилаца новоствореног привредног и друштвеног уређења.[60] Предузетнички дух и спретност у располагању капиталом, вештине које су Јевреји вековима уназад развијали у условима друштвене изолације, у XIX веку су им омогућиле потпуну социјалну интеграцију. Вероватно је најбољи пример за ангажовање јеврејске заједнице у области финансија и банкарства, те последично остваривање изванредно значајног друштвеног положаја, делатност породице Ротшилд.

Велики санхедрин било је усвајање Јеврејског календара 358. године. Савет је престао да се састаје под притиском римских власти и експанзије хришћанства, *Ancient Jewish History: The Sanhedrin*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Sanhedrin.html, 21. новембар 2014. У више је наврата инситуција Санхедрина номинално обнављана, како би се дао легитимитет одређеним одлукама световних власти, при чему је француски пример свакако један од најпознатијих.

[57] Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*..., 84.

[58] Baletić, *Ispunjenje zavjeta* ..., 76-77.

[59] Детаљније о активном укључењу јеврејске заједнице у развој капиталистичког друштва, видети: Maccoby, Hyam, *Antisemitism and Modernity. Innovation and Continuity*, London – New York 2006, 25. (даље: Maccoby, *Antisemitism and Modernity.…*)

[60] Како истиче Милован Балетић, јеврејски капитал који је у средњем веку посматран као лихварски и спекулативан, са постављањем темеља индустријског друштва, претворио се у трговачки и индустријски капитал, од кога је у великој мери зависила стабилност комплетне привреде, Baletić, *Ispunjenje zavjeta* ..., 76-77.

Јеврејска мањина никада није имали проблематичан однос према држави коју је настањивала.[61] Уколико би се власти према њима показале одговарајуће благонаклоним, Јевреји су доследно поштовали легислативну снагу и ауторитет државе. Ентузијазам са којим су Јевреји приступали свакој сарадњи са властима свакако је додатно до изражаја дошао пошто им је коначно омогућено да напусте оквире гета. У капиталистичком друштву, постојећа интеракција државних власти и јеврејске заједнице само је попримила конкретнију форму. Постепено отварање Јевреја према држави и њихова интеграција у друштво, а посебно у привреду, изазвали су, међутим, и одговарајући развој антисемитских идеја.[62]

Антисемитизам

Настојање Јевреја да се интегришу у друштво тумачено је као покушај прикривања чињенице да том друштву, у ствари, никада и нису припадали.[63] До почетка двадесетог века, антисемитски елементи постале су саставним делом идеологије како десне, тако и леве политичке опције. Левица је јеврејску заједницу денунцирала као носиоца капитализма, док је десница Јевреје посматрала као револуционарни елемент, чији је коначни циљ био преузимање светске власти. Еволуција улоге Јевреја у капиталистичком друштву само је послужила као додатни аргумент за развијање предрасуда, које су карактерисале последњу фазу у развоју такозваног економског антисемитизма. У другој половини XIX века, економија је међу аргументима коришћеним да би се оправдала дискриминација Јевреја, место уступила покретању питања њиховог расног и националног идентитета.

Творац појма „антисемитизам“ и један од зачетника политичке идеје која ће обележити крај XIX и прву половину XX века, био је Вилхелм Мар, немачки новинар и публициста. У памфлету „Победа јеврејства над германством“ (*Der Sieg des*

[61] Maccoby, *Antisemitism and Modernity…*, 25
[62] Опширно о улози Јевреја у развоју капиталистичког друштва, происходећем економском антисемитизму, те његовом филозофском и идеолошком утемељењу видети: Penslar, Derek Jonathan, *Shylock's children: Economics and Jewish identity in Modern Europe*, Oxford 2001.
[63] Maccoby, *Antisemitism and Modernity…*, 25.

Judenthums über das Germanenthum), који је објавио 1873. године, Мар је наизменично користио изразе семитизам и јеврејство, како би означио припадност јеврејској заједници, односно јеврејски карактер неке појаве.[64] У свом следећем делу, по имену „Пут ка победи германства над јеврејством“ (*Der Weg zum Siege des Germanenthums über das Judenthum*), објављеном 1880. године, делатност уперену против свега што је јеврејско, Мар је окарактерисао као „антисемитску“.[65]

Памфлет „Победа јеврејства над германством“, Вилхелм Мар је посветио специфичном односу Немаца и Јевреја, у жељи да истакне унутрашње слабости немачког народа и државе. У кризи која је погодила немачку націју, јеврејска заједница је, по Маровом мишљењу, одиграла једну од кључних улога.[66]

Једна од основних претпоставки од којих је Вилхелм Мар пошао при разматрању положаја јеврејске заједнице у Немачкој, била је немогућност њене успешне асимилације.[67] Две хиљаде година проведених у дијаспори, сматрао је Мар, омогућили су Јеврејима да развију изванредну отпорност према процесу утапања у околину.[68] Хомогена јеврејска заједница, која је задржала пуну свест о сопственој посебности, сматрао је озбиљном претњом по интегритет свих националних држава, самим тим и Немачке.[69] Национална еманципација Јевреја и изградња капиталистичког друштва у које су Јевреји без даљњег успели да се интегришу, само је водила продубљивању постојећег проблема.[70] Није се, међутим, Мар у својим разматрањима ограничио искључиво за пример Немачке. Стање у свим осталим

---

[64] Видети: Marr, Wilhelm, *Sieg des Judentums über das Germanentum, Vom nicht confesionellen Standpunkt aus betrachtet*, Bern 1879. (даље: Marr, *Sieg des Judentums...*)

[65] Видети: Marr, Wilhelm, *Der Weg zum Sieg des Germanentums über das Judentum*, Berlin 1880. (даље: Marr, *Sieg des Germanentums...*)

[66] Истичући улогу Јевреја у слабљењу немачке націје и државе, Мар је увек изнова наглашавао да није вођен осећањем мржње према јеврејској заједници, Marr, *Sieg des Judentums...*, 36-39.

[67] Исто, 13-14.

[68] Исто, 22.

[69] Исто, 24. Вилхелм Мар је, при томе, увек изнова истицао дивљење према ангажовању Јевреја на остваривању зацртаних циљева, те критиковао саме Немце на неспособности да сами преузму иницијативу у друштвеном и политичком развоју државе. Као далекосежну последицу оваквог односа снага, Мар је видео претварање Немачке у светску велесилу, али по моделу који је окарактерисао као „нова Палестина“, Исто, 29-30.

[70] Мар се, рецимо, везао за пример штампе, истичући да су сви дневни листови у Немачкој у другој половини деветнаестог века били под контролом Јевреја, који су их наменски упропаштавали да би себи олакшали да непримећено манипулишу привредом, Исто, 24-25.

националним држава Европе било је, по његовом мишљењу подједнако критично.[71] Истичући да су Немци већ у потпуности потчињени мањинском утицају, апеловао је да се Јеврејима онемогући даљи приступ водећим местима у држави и друштву.[72] Почетну претпоставку о немогућности асимилације јеврејске заједнице, Вилхелм Мар је развио у идеју о директном сукобу Јевреја са друштвом унутар националних држава.[73] Истакао је при томе да ће овај конфликт у будућности, посебно од Немаца, захтевати ангажовање уколико желе да сачувају сопствени интегритет и идентитет.

Пошто је оценио да је његово претходно дело на одговарајући начин скренуло пажњу јавности у Немачкој на питање положаја и улоге јеврејске заједнице у друштву, Мар је 1880. године написао и други памфлет, назван „Пут ка победи германства над јеврејством“. Констатацију о потреби да се немачки народ ангажује у настојању да сачува сопствени положај у националној држави коју је, после вишевековне разједињености, коначно изградио, изложио је у форми својеврсног друштвено-политичког програма.

Релативно разнородне идеје о положају и утицају Јевреја у оквирима немачког и других друштава Западне Европе које је изнео у претходном делу, Мар је у „Путу ка победи германства над јеврејством“ свео на разматрање улоге коју су Јевреји играли у областима привреде и политике. Немачко царство је, како је истакао Мар, својим поданицима гарантовало право да штите државу и њено уређење, те стога и да се на одговарајући начин супротставе претњи коју је представљала јеврејска заједница.[74] Са друге стране, како су сами Јеврејима били немачки поданици, уживали су право да покушају да за себе обезбеде одговарајући положај у друштву. Из ове две претпостаке, Мар је извео закључак да сукоб између немачког народа и јеврејске мањине мора попримити облик политичке конфронтације.

Мада је политички контекст у коме је претпостављао да ће се сукоб одиграти Вилхелм Мар окарактерисао као подједнако повољан за обе стране, у самој природи

[71] Исто, 34-36.
[72] Исто,
[73] Исто, 46-48.
[74] Marr, *Sieg des Germanentums...*, 6-7.

јеврејске заједнице видео је одређену предност у односу на немачки народ.[75] Све Јевреје света посматрао је као „јединствену партију“, која заступа заједничке интересе.[76] Управо је у искључивој оријентацији јеврејске заједнице ка остваривању сопствених циљева, Мар видео корене свих проблема са којима се Немачка у датом тренутку суочавала. При томе, међутим, није пропустио прилику да истакне колико су сама немачка држава и друштво несвесно помогли Јеврејима у њиховим настојањима.

У предусретљивости коју им је „хришћанска држава“ показала, те политичком либерализму и хуманистичким идејама које су пропагирале превасходно немачке социјалдемократе, Мар је видео основне узроке привредне и политичке доминације Јевреја.[77] Размирице унутар немачког народа, превасходно оне настале око питања вере и политике, сматрао је кореном консолидације јеврејске заједнице и експлоатације друштва чији су саставни део били.[78] Јевреји су, како је навео Мар, подривали немачку привреду бавећи се зеленашењем,[79] а немачку државу заступајући сопствене интересе у оквирима водећих партија.[80]

Дела Вилхелма Мара по објављивању нису побудила значајнију пажњу јавности. Начин на који је систематизовао антисемитске идеје временом се, међутим, претворио у својеврсни образац. Њихова инкорпорација у програме различитих политичких опција на десници, све до међуратног периода, углавном је почивала на основним принципима које је дефинисао управо Мар.

---

[75] Исто.

[76] Своју аксиоматску претпоставку о томе да асимилација Јевреја у немачко друштво никада неће моћи да буде успешно изведена (Marr, *Sieg des Judentums*..., 16), изнету у предхоном памфлету, Мар је даље разрадио. Закључак до кога је при томе дошао био је да Јевреји никада неће моћи да живе у држави која је „хришћанска“, како нису способни да осете оданост или љубав према њој, Marr, *Sieg des Germanentums*..., 9-10.

[77] Marr, *Sieg des Germanentums*..., 21

[78] Исто, 35.

[79] Детаљно о Маровим ставовима по питању улоге Јевреја у немачкој привреди, видети: Исто, 14-20.

[80] Исто, 21-31.

2.1. ЈЕВРЕЈИ ЕВРОПЕ У XIX ВЕКУ – РАЗВОЈ ЦИОНИСТИЧКИХ ИДЕЈА

Мада је развој идеја политичког и расног антисемитизма у другој половини XIX века био превасходно везан за друштва Западне Европе, нетрпељивост према јеврејском становништву у овом је периоду била општеприсутна. Док су антисемитски закони у земљама Западне Европе, међутим, формално укинути бар неколико деценија пре него што је дошло до развоја модерног антисемитизма, у царској Русији они су и даље чинили полазну основу за формирање става државе према јеврејској заједници.[81] Ова је чињеница, сама по себи, условила развој другачијег и унеколико драстичнијег облика нетрпељивости према јеврејском становништву и пратеће антисемитске делатности. Феноменолошки еквивалент онога што су крајем XIX века на западу Европе били политички памфлети или пак изоловани инциденти, у Русији су чинили отворени напади на локалне Јевреје.[82]

Погроми у Источној Европи

Први акт антисемитизма који је привукао неподељену пажњу европске јавности били су погроми руских Јевреја 1881. године.[83] Пошто су руски Јевреји индиректно оптужени за атентат на цара Александра II (1881), генерална нетрпељивост према локалном јеврејском становништву претворила се у низ отворених напада.[84] Погроми су почели 12. априла 1881. године у Јелисаветграду, а изолованих инцидената било је све до средине 1884. године, када су страдали Јевреји Нижњег Новгорода. Погроми су само додатно нарушили углед царских власти, које су биле

[81] Видети: Löwe, Heinz-Dietrich, *Government Policies and the Tradition of Russian Anti-Semitism 1772-1917*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_government.html, 24. новембар 2014.

[82] При томе би требало истаћи да је погрома јеврејског становништва у деветнаестовековној Русији било и раније. Само у Одеси су већи погроми забележени 1825, 1859 и 1871. године, Видети: Löwe, Heinz-Dietrich, *The Reign of Alexander III: From Pogroms to Counter-Reforms*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_the_reign.html, 24. новембар 2014.

[83] Исто.

[84] Александар III остао је упамћен као велики поштовалац доктрина аутократије, православља и етноцентризма. Овакви ставови цара омогућили су, између осталог, бујање антисемитске идеологије у народу. Видети: Löwe H.D, *Government Policies and the Tradition of Russian Anti-Semitism 1772-1917*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_government.html

преокупиране питањем атентата на Александра II и у потпуности окренуте борби са починиоцима.[85]

Погроми јеврејског становништва у Русији крајем XIX века поклопили су се са периодом специфичног привредног и политичког развоја државе.[86] Мада нетрпељивост према Јеврејима у Источној Европи није имала исту економску позадину коју је имала на западу континента, управо је продор идеја капитализма у Русију представљао један од окидача нагле експанзије антисемитизма. Царска власт била је подељена око питања модернизације државе и привреде, али традиционално увек ближа конзервативном приступу очувања постојећег устројства друштва и привреде. Модернизаторску струју предводило је Министарство финансија, док је очување status quo најактивније подржавало Министарство унутрашњих послова. У једном од најбизарнијих актова политичког конзервативизма, царска власт у Русији настојала је да продор модерних идеја спречи ограничавањем утицаја јеврејске заједнице у друштву.

Резултат настојања државних власти да спутају утицај јеврејске заједнице у области руске привреде, били су такозвани „Мајски закони“, донети 1882. године.[87] Руским Јеврејима одузето је право да се настањују у градовима или варошима у којима до датог тренутка није постојала јеврејска заједница.[88] Забрањена им је трговина некретнинама и онемогућено да своје радње држе отворене недељом и другим хришћанским празницима. Мада су „Мајски закони“ донети као привремена

---

[85] Често се може наићи на претпоставку да су царске власти у Русији, у ствари, прећутно подржавале погроме, али за ово не постоје никакви докази. Мада је свакако било представника локалних власти који нису одмах реаговали на нападе на јеврејско становништво, било је и крвавих обрачуна са побуњеницима, који не допуштају ни трачак сумње у вољу режима да сузбије талас антисемитизма, Löwe, Heinz-Dietrich, *The Reign of Alexander III: From Pogroms to Counter-Reforms*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_the_reign.html, 24. новембар 2014.

[86] Видети: Löwe, Heinz-Dietrich, *Government Policies and the Tradition of Russian Anti-Semitism 1772-1917*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_government.html, 24. новембар 2014.

[87] Исто. Такозвани „Мајски закони“ донети су на предлог руског министра унутрашњих послова Николаја Павловича Игњатијева, а на снагу су ступили 15. маја 1882. одлуком цара Александра III.

[88] Пун текст Мајских закона доступан је на адреси: *May Laws*, http://www.jewishencyclopedia.com/articles/10508-may-laws, 24. новембар 2014.

мера, остали су на снази дуже од тридесет година, при чему су повремено допуњавани додатним забранама.[89]

Антисемитске мере руског царског режима довеле су до првог већег таласа исељавања Јевреја, који је са прекидима трајао од 1882. и 1903. године.[90] Приближно три и по милиона руских Јевреја упутило у земље Западне Европе или пак Сједињене америчке државе. Тек неких 30.000 се иселило у Палестину, у датом тренутку територију у склопу Османског царства. Ова релативно мала група избеглица из Русије која је почетком двадесетог века стигла у Свету земљу представља зачетак процеса повратка Јевреја у старозаветну домовину, који ће коначно довести од обнове њихове националне државе. Управо из овог разлога се ова група исељеника обично назива „Првом алијом“.[91]

„Дрејфусова афера“

Својеврсни политички еквивалент погромима јеврејског становништва у царској Русији, бар у смислу измењеног појмања феномена антисемитизма, у земљама Западне Европе представљала је такозвана „Дрејфусова афера“.[92] Новембра 1894, капетан Алфред Дрејфус, артиљеријски официр јеврејског порекла у француској војсци, оптужен је за продавање војних тајни Немцима. Осуђен је на доживотну робију и прогнан на Ђавоље острво у Француској Гијани. Две године после изречене пресуде, појавили су се документи који су указивали на то да је издају за коју је осуђен Дрејфус у ствари починио Фердинанд Валсин Естерхази, такође официр у француској војсци. Како би некако оправдали донету пресуду,

[89] Löwe, Heinz-Dietrich, *Government Policies and the Tradition of Russian Anti-Semitism 1772-1917*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_government.html, 24. новембар 2014.
[90] Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*..., 121-122.
[91] Алија (хеб. עֲלִיָּה – дословно, уздизање) представља универзални назив за чин повратка Јевреја у обећању земљу, то јест Палестину и, после 1948. године, Израел. О традицији и значењу овог чина биће речи нешто касније.
[92] Опширно о „Драјфусовој афери“, видети: Whyte, George, *The Dreyfus Affair. A Chronological History*, London – New York 2006.

високи званичници француске војске заташкали су нове доказе и фабриковали документе који су потврђивали Дрејфусову кривицу.

Поступци војног врха француској јавности су постали познати пошто је Емил Зола 1898. године у париској штампи објавио отворено писмо јавности насловљено „Оптужујем!“ (J'Accuse…!).[93] Дрејфус је следеће године из заробљеништва враћен у Француску, на поновно суђење. Француско друштво се при томе поделило на оне који су сматрали да је првобитна пресуда била оправдана и оне који су подржавали оклеветаног официра у намери да докаже своју невиност. Коначно су све оптужбе против Алфреда Дрејфуса одбачене 1906. године, а он је, у чину мајора, враћен у француску војску, где је служио целим током Првог светског рата.

Идеја повратка у Палестину

Погроми Јевреја у Русији, те „Дрејфусова афера“ у Француској, мада догађаји потпуно неупоредиви у смислу карактера и обима непосредних последица, дугорочно су имали исти ефекат. Јеврејско национално питање постало је предметом интересовања европске политике. Преломни тренутак у овом смислу представљала је формализација питања обнове јеврејске домовине у оквирима доминатних идеја националне еманципације краја XIX и почетка XX века.[94]

Веза са старозаветном домовином у Палестини један је од свакако најважнијих елемената идентитета јеврејске заједнице као такве. Приближно два миленијума проведена у дијаспори ни у једном тренутку нису довела у питање посвећеност Јевреја широм света повратку у традиционалну домовину на Блиском истоку. У овом смислу су ционистичке идеје, много пре него што ће са првим конгресом у Базелу

[93] Исто. Пун текст Золиног писма доступан је на адреси: *J'Accuse…! Lettre A M. Felix Faure, Président de la République*, http://www.atramenta.net/lire/jaccuse/2575/1#oeuvre_page, 25. новембар 2014.

[94] Не треба сматрати да је вишевековна веза коју је јеврејски народ одржавао са Палестином исто што и јеврејски национализам. Национализам генерално, па тако и јеврејски, производ је XIX века, док је веза са Палестином ингтегрални део јеврејске традиције, Hobsbaum, Erik, *Nacije i nacionalizam od 1780; Program, mit, stvarnost*, Beograd 1995, 57. (даље: Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam*...)

(1897) постати основом националног и политичкоg покрета за обнову јеврејске државе, постале саставним делом историје јеврејског народа.[95]

Жеља Јевреја да се, вођени божанским провиђењем, врате у завичај својих предака, који су морали напустити после симболичног уништења два храма у Јерусалиму,[96] прво се појавила у Тори, а као таква је преузета од стране хришћана и укључена у свето писмо.[97] Тежња за повратком у Палестину постала је саставним делом и молитви којима Јевреји традиционално обележевају Јом Кипур и Пасху.[98] Симболични чин повратка сваког појединачног Јеврејина из дијаспоре у Свету земљу назива се алија и у овој је форми први пут забележен када је персијски цар Кир I дозволио протераним Јеврејима да се врате у домовину на почетку периода Другог храма.[99] У овом је облику идеја о повратку у историјску домовину у јеврејском народу опстајала вековима, повремено наводећи појединце да на себе преузму улогу самопрокламованог месије и у Палестину поведу мању или већу групу повратника.[100] Ова се фаза у развоју ционистичке идеје назива духовни или мистични ционизам и у овом облику идеја повратка у старозаветну домовину није имала скоро па никакав политички потенцијал.[101]

---

[95] Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*..., 97.

[96] Први храм у Јерусалиму уништен је 586. године п.н.е, када су град заузели Вавилонци. Изградња другог храма завршена је 516. године п.н.е, а уништен је током Првог римско-јеврејског рата, 70 године н.е, Brenner, Michael, *Geschichte des Zionismus*, München 2002, 7. (даље: Brenner, *Geschichte des Zionismus*...)

[97] Често се као симбол очувања трајне везе јеврејског народа са Палестином наводи библијски 137 псалм: „На обалама Вавилонским сјећасмо и плакасмо опомињући се Сиона. О врбама сред њега вјешасмо харфе своје. Онде искаху који нас заробише да пјевамо, и који нас оборише да се веселимо: „Пјевајте нам пјесму Сионску“. Како ћемо певати песму Господњу у земљи туђинској? Ако заборавим тебе, Јерусалиме, неке ме заборави десница моја. Нека прионе језик мој за уста моја, ако тебе не успамтим, ако не уздржим Јерусалима сврх весеља својега. Напомени Господе, синовима Едомовијем дан Јерусалимски, кад говорише: раскопајте, раскопајте га до темеља. Кћери Вавилонска крвницо, благо ономе ко ти плати за дјело које си нама учинила! Благо окоме који узме и разбије твоју дјецу о камен.“, *Свето писмо* (превод. Ђура Даничић и Вук Караџић), Псалм 137, стихови 1-9.

[98] Ове су молитве традиционално завршаване речима: „Следеће године у Јерусалиму“, Видети: Brenner, *Geschichte des Zionismus*..., 8-9.

[99] О томе колико је алија као појам и као процес битна за идентитет јеврејског народа, говори и постојање појма јерида (хеб. ירידה - дословно силазак), који се користи за означавање процеса исељавања из Свете земље, односно Израела и који је, по конотацији, унеколико негативан. Видети опширно о алији и јериди: Ben-Moshe, Danny; Zohar, Segev, *Israel, the Diaspora and Jewish Identity*, Brighton 2007, 324.

[100] Brenner, *Geschichte des Zionismus*..., 8-9.

[101] У скоро два миленијума живота у дијаспори који су претходили првом масовном исељавању европских Јевреја у Палестину, свега је десетак хиљада Јевреја стигло одлучило да се врати у

Преломни период у развоју ционистичких идеја стигао је крајем осамнаестог века, са постепеним успоном национализма у европским земљама.[102] Током дуготрајног процеса националне еманципације европских народа, идеја повратка у Палестину у оквирима јеврејске заједнице доживела је двоструки подстицај. Појмање националног карактера заједнице којој појединац припада и потреба да се ова заједница учини што је могуће хомогенијом, условила је процват дубоко укорењених антисемитских идеја.[103] Са друге стране, национализам XIX века дао је општим ционистичким идејама трајне повезаности јеврејског народа са његовом некадашњом домовином у Палестини далеко конкретнију форму.[104] Из до датог тренутка доминантне форме религијског ционизма постепено се развио политички покрет чији ће коначни резултат бити обнова јеврејске националне државе.[105]

Једним од пионира идеја политичког ционизма сматра се Мозес Хес, немачко-француски филозоф, јеврејског порекла. Суочен са успоном немачког антисемитизма, 1862. године написао је своје капитално дело „Рим и Јерусалим, Последње национално питање“ (*Rom und Jerusalem, die letzte Nationalitätsfrage*). Стављајући питање положаја јеврејске заједнице у контекст развоја национализама

старозаветну домовину, У истом периоду је далеко већи број Јевреја отишао у Нови свет. Видети: Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*..., 97-98.

[102] Опширно о томе: Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam*...

[103] Детаљно о улози коју су антисемитске идеје играле у европском друштву и начину на који су еволуирале видети: Ros, Džordž Lahman, *Istorija rasizma u Evropi*, Beograd 2005.

[104] Ционизам се, у овом смислу, може посматрати као, из објективних разлога, окаснели последњи корак у развоју протонационалне идеје која је већ много раније била присутна код Јевреја у дијаспори, Видети: Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam*..., 47.

[105] Пре него што ће политички ционизам попримити своју коначну форму, активна је била читава генерација јеврејских духовника, која се кроз своје дело и учење, у оквиру покрета који се обично сматра прото-ционистичким, залагала за духовно уједињење и повратак јеврејског народа у Палестину (Ерец Израел). Један од истакнутијих јеврејских националних радника у овом периоду био је и земунски рабин, Јехуда Хај Алкалај (Сарајево, 1798 – Јерусалим, 1878). Пошто се завршио рабинску школу у Јерусалиму, у Земун је стигао 1825. Најпре је радио као учитељ сефардске деце, да би касније ступио на дужност рабина. У Земуну је 1840. године основао Друштво за повратак у Ерец Израел, прво те врсте. Своје је идеје пропагирао и у иностранству. Друштва за насељавање Ерец Израела основао је и у Лондону, односно Франкфурту, а у Паризу је 1860. године основао Општу јеврејску алијансу. Алијанса је деловала у смеру остваривања пуних грађанских права за Јевреје, тамо где их нису уживали, те просвећивања, културног напретка и пружања помоћи жртвама прогона. Алкалај се 1874. и сам иселио у Палестину, где је 1874. основао Опште акционарско друштво за повећање становништва Израела, чиме је постао пионир организоване јеврејске колонизације Палестине. Његове су идеје утицале на Теодора Херцла, Видети: Спасојевић, Тамара, *Јехуда Хај Алкалај*, у публикацији: *Знаменити Јевреји Србије*, Београд 2011, 13-14. (даље: *Знаменити Јевреји Србије*...)

европских народа (превасходно италијанског и немачког), Хес је поставио темеље идеологије покрета, који ће на крају остварити вишевековни сан о обнављању јеврејске државе. Националну еманципацију јеврејског народа сматрао је јединим могућим решењем неколико дугорочно веома значајних проблема.

Мозес Хес је полазио од претпоставке да процес интеграције Јевреја у европска друштва не може бити успешан.[106] Мада је законску равноправност сматрао достижним идеалом у оквирима изградње грађанског друштва, Хес је инсистирао на томе да Јевреји као народ никада неће завредети поштовање које заслужују, држећи се традиционалног начела „Ubi bene, ibi patria“.[107] При томе је посебно индикативним сматрао пример немачких Јевреја, који су, мада подвргнути вишевековном процесу интеграције, остајали на друштвеним маргинама. Хес је истакао да би само обнова националне државе омогућила Јеврејима да остваре сва права која им, као народу, припадају.[108]

У тренутку објављивања дела „Рим и Јерусалим“, идеје Мозеса Хеса прошле су у великој мери незапажено. Политички ционизам ће тек крајем XIX века, са кулминацијом дугогодишње традиције антисемитских идеја у европским друштвима, доживети праву експанзију. Под утиском погрома у Русији, Леон Пинскер, лекар и новинар јеврејског порекла, објавио је 1882. године памфлет „Аутоеманципација“ (*Autoemantipation!*).

Надовезујући се на констатације Мозеса Хеса, Леон Пинскер је истакао да се „јеврејско питање“ своди на очигледну немогућност асимилације Јевреја који живе међу другим народима.[109] Пинскер је сматрао да тековине међународног права још дуго неће бити у могућности да обезбеде хармоничан суживот различитих народа, а и тада само ако ти народи заврђују међусобно поштовање. При томе је истакао да Јевреји потребно поштовање других народа могу завредети само стицањем свих атрибута нације, од којих је најважнији, свакако, била независна држава.[110]

---

[106] Hess, Moses, *Rom und Jerusalem, die letzte Nationalitätsfrage*, Leipzig 1899, 10-18.
[107] Исто, 22-23.
[108] Исто, 45.
[109] Pinsker, Leo, *Autoemanzipation. Mahnruf an seine Stammesgenossen von einem russischen Juden*, Brünn 1913, 7.
[110] Исто, 8.

Слично Хесу, Пинскер је критиковао вишевековну праксу асимилације Јевреја, констатујући да су на овај начин само потискивали сопствени државотворни потенцијал. Са друге стране, управо је у неспособносни Јевреја да у потпуности одбаце свој идентитет видео корене ксенофобије и антисемитизма европских народа.[111] Осврћући се на актуелне политичке околности, превасходно на прогоне у Русији, Пинскер је само могао констатовати да је потреба за реализацијом идеје о обнови јеврејске државе утолико акутнија.[112] За потребе реализације овог циља, предлагао је формирање специфичне мреже организација посвећених националној еманципацији Јевреја, која би се бавила откупом земљишта у Палестини и постепеним насељавањем. Пинскер је сматрао да је управо недостатак одговарајућег организационог оквира дотадашња настојања европских Јевреја да се врате у своју стару домовину и обнове самосталну државу чинили неуспешним. Пинскер је основао Удружење Ховевеи Цион,[113] чији је основни циљ био подстицање имиграције Јевреја у Палестину.

Теодор Херцл и „Држава Јевреја“

Институционализација антисемитизма из Источне у Западну Европу стигла је са „Драјфусовом афером“ (1894). Монтирани процес против француског официра јеврејског порекла, повукао је собом питање антисемитизма као фактора релевантног за ускраћивање основних људских права. Мада сам догађај није био ни приближно драматичан колико погроми јеврејског становништва у Русији, испоставило се да су његове дугорочне последице биле чак унеколико значајније. Под утиском

[111] Исто, 9-14.
[112] Исто, 24-27.
[113] Прве групе покрета Ховевеи Цион (хеб. חובבי ציון – (они који су) љубитељи Циона) основане су 1881/1882. године, са циљем помагања јеврејских досељеника, односно оснивања аграрних насеља у Ерец Израелу. Различите групе у оквиру истог покрета биле су, у мањој или већој мери, посвећене филантропији. Од оснивања је покрет Ховевеи Цион у Русији покушавао своју делатност да уклопи у законите оквире. После дуготрајних преговора, током којих су се руске државне власти изборише за то да организација има искључиво хуманитарни карактер, основано је „Удружење за пружање подршке јеврејским земљорадницима и занатлијама у Сирији и Ерец-Израелу“, које ће касније постати познато под именом „Комитет Одеса“. Поред Леона Пинскера, истакнуте вође покрета Ховевеи Цион били су рабин Самуел Мохилевер и Моше Леиб Лилиенблум, *Zionism: Hovevei Zion*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Zionism/Hovevei_Zion.html, 18. новембар 2014.

„Драјфусове афере“, Теодор Херцл, аустро-угарски новинар и књижевник који је извештавао о процесу, објавио је 1896. године своје капитално дело „Држава Јевреја“ (*Der Judenstaat*).

Надовезујући се на Пинскерове идеје о институционализованом насељавању будуће јеврејске домовине, Теодор Херцл је изнео, како је сам сматрао, „у целости непојмљиво једноставан“ план.[114] Предложио је формирање Друштва Јевреја и Јеврејске компаније. Друштво Јевреја је требало да изврши привредну и политичку припрему насељавања, док би Јеврејска компанија била задужена за практичне аспекте имиграције. Исељавање би, по Херцловој замисли, било изведено у дужем периоду, тако што би најпре отишли они најсиромашнији, који би се бавили земљорадњом и изградњом примарне инфраструктуре. Као територије погодне за формирање будуће јеврејске државе, Херцл је предложио Палестину или Аргентину.[115]

Идеје које је Херцл изнео у свом делу „Држава Јевреја“ формално су претворене у оквире деловања политичког покрета са одржавањем Првог ционистичког конгреса, од 29. до 31. августа 1897. године, у Базелу.[116] Делегати окупљени на конгресу који је сазвао и којим је председавао сам Теодор Херцл, формулисали су манифест ционистичког покрета, познат под именом Базелски програм.[117] Програм усвојен у Базелу био је утемељен на захтеву да се јеврејском народу буде омогућена обнова националне државе на територији Палестине. Овај је циљ требало да буде остварен кроз систематично насељавање земљорадника,

---

[114] Herzl, Theodor, *Der Judenstaat*, Leipzig 2013, 27.

[115] Исто, 30. Херцл је истакао да је Аргентина једна од природно најбогатијих земаља света, која је уједно велика, ретко насељена и има погодну климу. Како је, међутим, дотадашња имиграција Јевреја у Аргентину изазвала одређени отпор, предложио је да се локалном становништву појасни сврха досељавања и читав процес на одговарајући начин припреми. Палестини је Херцл, свакако, дао предност, као историјској домовини јеврејског народа. Само формирање државе на територији Палестине било би, по његовом мишљењу, позив Јеврејима у дијаспори да се спонтано окупе.

[116] Почетком марта 1897. године, у Бечу је одржана припремна конференција, на којој су учествовали само представници немачких и аустро-угарских Јевреја. Договорено је сазивање конгреса за август исте године, који је, на предлог књижевника Матијаса Ашера, назван ционистичким. Конгресу је присуствовало 197 делегата. Из Србије је дошао др Нисим Алкалај, из Славоније др Маркус Епштајн и др Хуго Шпицер, Видети: Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*..., 102.

[117] Видети: „Baseler Programm, Am Ersten Zionistenkongress in Basel 1897 verabschiedet“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 22.

занатлија и припадника других струка које су оцењене као примарне; стварање организационог оквира за обједињавање Јевреја из свих крајева света око циља обнове националне домовине; подстицање и неговање јеврејског национализма; конкретне кораке у смеру стицања потребних одобрења надлежних власти. Најдугорочније последице имала је одлука делегата окупљених у Базелу да оснују Светску ционистичку организацију.

Ционистички покрет

До проглашења независности државе Израел, одржано је укупно двадесет и два ционистичка конгреса.[118] Првобитно су се окупљени делегати посветили формирању административне структуре која би испратила систематично насељавање будуће јеврејске државе и стварању одговарајућих политичких услова.[119] Коначно је 1901. године у Базелу, на петом ционистичком конгресу, донета одлука о оснивању „Јеврејског националног фонда“, који је требало да служи планском откупу земље у Палестини.

Британски министар колонија Џозеф Чемберлен иступио је 1903. године са предлогом да на слободно располагње ционистичком покрету буде уступљен део територија на истоку Африке, у оквиру којих би била формирана полуаутономна област јеврејског народа.[120] Подстакнути овим предлогом, ционистички конгреси одржани 1903, односно 1905. године, интензивно су се бавили такозваним „планом Уганда“.[121] Коначним одбацивањем могућности насељавања Јевреја у Африци,

[118] Конгреси 1898, 1899. и 1901. године одржани су у Базелу, а 1900. у Лондону, Zeuginn, Bettina, „Die 22 Zionistenkongresse bis zur Staatsgründung Israels, Ein kurzer Überblick“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 244-248. (даље: Zeuginn, „Die 22 Zionistenkongresse“...)

[119] На иницијативу Теодора Херцла, Светска ционистичка организација остварила је контакт са турским властима, у нади да ће моћи у договору са Портом да дефинишу како ће се одвијати процес имиграције у Палестину, Исто, 245.

[120] Предлог британског министра колонија остао је познат под именом „план Уганда“, мада се спорна територија, у ствари, налази у данашњој Кенији, Marcolli, Patrick; Petry, Erik; Zeuginn, Bettina, „Strömungen im Zionismus“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 255. (даље: Marcolli, Petry, Zeuginn, *Strömungen im Zionismus*...)

[121] Zeuginn, „Die 22 Zionistenkongresse“..., 245-246.

ционистички покрет се и дефинитивно определио за обнављање националног дома у Палестини.

Оснивање Светске ционистичке организације и редовно одржавање конгреса дало је покрету привид јединствености и, пре свега, централизованости. При томе је, међутим, управо оснивање организације које је била ангажована на реализацији идеје о обнављању националне државе јеврејског народа, представљало идеалан оквир за међусобно суочавање различитих фракција које је ционизам као покрет изнедрио.

Две основне струје у оквирима ционизма издвојиле су се из покрета непосредно по смрти Теодора Херцла, 1904. године.[122] Са једне стране су се налазиле присталице политичког ционизма, које су сматрале да би сваком покушају насељавања Палестине требало да претходи добијање формалних гаранција. Друга опција био је такозвани „прагматичног ционизам“, који се заснивао на претпоставци да би насељавање Палестине требало да почне одмах, мимо постојања било каквих конкретних политичких гаранција. Хаим Вајцман, четврти по реду председник Светске ционистичке организације, од Менахема Ушишкина преузео је идеју такозваног „синтетичког ционизма“, који је повезивао идеје политичког и прагматичног ционизма. Иако је мирењем две највеће фракције у оквирима ционизма унеколико саниран раскол који је настао после Херцлове смрти, наставиле су паралелно да се развијају десне и леве фракције покрета.[123]

Ционистичка левица, која се први пут појавила на конгресу Светске ционистичке организације у Хамбургу 1909. године,[124] и сама се убрзо поделила.[125]

---

[122] Marcolli, Petry, Zeuginn, „Strömungen im Zionismus“..., 250-251.

[123] Мимо поделе на леву и десну фракцију, унутар ционистичког покрета развила се и независна ортодоксна струја, коју је предводила странка „Мисрахи“ (хеб. המזרחי – акроним хебрејских речи које значе „Духовни центар“). Ортодоксни ционисти су захтевали да у потпуности буде испоштован Базелски програм, утемељен на Тори и традицији јеврејства. Како је своју делатност заснивала на верским начелима, странка је могла сарађивати са свим осталим ционистичким организацијама. Пажњу завређује и иницијатива присталица такозваног „културног ционизма“, који су на конгресу Светске ционистичке организације у Базелу 1901. године наступили у оквирима такозване „Демократске фракције“. Инсистирали су на томе да се више пажње мора посветити питањима културе, литературе, науке, као кључним средствима у остварењу ционистичких идеја. Око питања тога где би тачно требало да буде обновљена јеврејска држава, издвојила се у оквирима јединственог покрета и такозвана „територијалистичка“ фракција, предлога о формирању полуаутономне јеврејске територије у Источној Африци, Исто, 251-255.

[124] Zeuginn, „Die 22 Zionistenkongresse“..., 247.

[125] Marcolli, Petry, Zeuginn, „Strömungen im Zionismus“..., 252-253.

Под снажним утицајем идеја марксизма-лењинизма, социјалистички ционизам се поделио на социјал-демократску и комунистичку фракцију. Залагали су се за стварање државе у Палестини која би била заснована на идеји друштвене и економске равноправности. Свакако најзначајније тековине левог ционизма су радничко удружење Хистадрут[126] и странка МАРАІ,[127] која је одиграла изванредно важну улогу у коначној изградњи израелске државе.

2.2. ГЕОПОЛИТИЧКЕ ОКОЛНОСТИ НАСЕЉАВАЊА ЈЕВРЕЈА У ПАЛЕСТИНИ (1918-1945)

Период између Првог конгреса циониста у Базелу 1897. године и почетка Првог светског рата обележила је спорадична имиграција мањих или већих група Јевреја у Палестину. У тренутку почетка ратних операција на територији Палестине живело је већ приближно 85.000, углавном руских, Јевреја.[128] Палестина је, као саставни део Османског царства, националном државом јеврејског народа могла постати само последично разрешењу и последњих аспеката Источног питања. Бројчано свакако недовољно јака да би била у могућности да самостално предузме кораке у смеру обнове јеврејског националног дома, ова се заједница показала необично важним фактором у остваривању амбиција великих сила на простору Блиском истока.

Укључење Османског царства у Први светски рат на страни централних сила, новембра 1914. године, створило је геополитичку ситуацију у којој је национални

---

[126] Хистадрут (пун назив: HaHistadrut HaKlalit shel HaOvdim B'Eretz Yisrael, хеб. ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל - Општа организација радника у Израелу) основан је децембра 1920. године у Хаифи, после више неуспешних покушаја левих циониста да у Палестини формирају организацију која би представљала радничку класу. По проглашењу независности Израела, Хистадрут је постао једна од најважнијих институција новостворене државе, Видети: *Israel Society&Culture: The Histadrut*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/histadrut.html, 19. новембар 2014.

[127] МАРАІ (пун назив: Mifleget Poalei Eretz Yisrael, хеб. מִפְלֶגֶת פּוֹעֲלֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל – Радничка партија Израела) била је водећа партија левице у новоствореној држави Израел. Основана је 1930. године, на темељима идеја социјалистичког ционизма. Као партија левог центра, МАПАИ је био доминантна политичка снага у годинама пре проглашења независности Израела и првим деценијама постојања јеврејске државе Све до 1968. године, када се утопио у данашњу Радничку партију Израела, МАПАИ је давао и израелског премијера. Видети: *Israel Political Parties: Mapai*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/Mapai.html, 19. новембар 2014.

[128] *Demographics of Israel: Population of Israel/Palestine (1553-Present)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/demograhics.html, 25. новембар 2014.

покрет јеврејског народа у Палестини коначно завредео међународну подршку. У тежњи да дестабилизује непријатељску силу, Велика Британија је током рата отворено подржавала све устанке који су за циљ имали растакање Османског царства. Оваква политика Британаца била је, међутим, лишена представе о томе куда би симултана подршка претензијама различитих, чак и сукобљених, националних покрета могла водити. Територије у оквирима османске државе, на које су, у својим настојањима да оснују националну државу, полагали право различити народи, показале су се далеко већим проблемом него што се то у првом тренутку уопште могло претпоставити. Управо се Палестина показала најбољим примером дугорочно погубних последица контрадикторне спољне политике Велике Британије на простору некадашњег Османског царства.

Током друге половине 1915. године, одвијала се интензивна преписка између британског високог комесара за Египат, сера Хенрија МекМахона и Хусеина Ибн Алија, централне фигуре арапског националног покрета, кога је Турски комитет јединства и напретка изабрао на место шерифа Меке.[129] Хусеин се у јулу 1915. обратио МекМахону, обавештавајући га да би Арапи, у замену за признавање суверенитета територијама под њиховом контролом, били вољни да се укључе у рат против Османског царства на страни сила Антанте. Мада је Палестина изостављена из гаранција које су овом приликом Британци дали арапским националистима, преписку Хусеина и МекМахона Арапи су до самог краја користили као аргумент у корист претензија на ову територију.

Питање Палестине изнова је разматрано током тајних преговора које су представници делегација Велике Британије и Француске водили између новембра 1915. и марта 1916, о подели интересних сфера на територији Блиског истока, у случају победе Антанте у рату.[130] По именима дипломата који су са британске, односно француске стране, учествовали у преговорима и уобличавању коначног споразума, он се незванично назива Сајкс-Пикотов. По слову овог уговора, Британија

[129] Kirk, George, *A Short History of the Middle East*, New York 1964, 314.
[130] О споразуму видети: Friedman, Isaiah, *Palestine: A Twice Promised Land? The British, the Arabs and Zionism, 1915-1920*, New Jersey 2000, 47-60. Пун текст уговора доступан је на: *Sykes-Picot Agreement*, http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Sykes-Picot_Agreement, 25. новембар 2014.

је полагала право на Јордан, Ирак без северног дела и део територије око Хаифе, док је Француска добила југоисток Турске, северни део Ирака, Сирију и Либан. За Палестину је био предвиђен статус међународног протектората, који би после консултација са други великим силама био подељен на појединачне интересне сфере. Одредбе Сајкс-Пикоовог споразума представљале су ефективно поништавање свих гаранција које је британска влада претходно дала Арапима. На територији Блиског истока, Велика Британија се у међувремену окренула тражењу новог савезника, у нади да ће на тај начин моћи да испровоцира укључење Сједињених америчких држава у рат.

Полажући наде у политички углед који је у САД уживала јеврејска заједница, Велика Британија је покушала да, подржавајући Јевреје у Палестини у њиховој намери да се изборе за националну државу, посредно убрза укључење Американаца у рат.[131] При томе је и даље свакако врло пожељна нуспојава овакве политике била и дестабилизација Османског царства. Коначни резултат модификоване британске политике била је такозвана Балфурова декларација, донета новембра 1917. године.[132] Овим је документом потврђено да британска влада са одобравањем посматра настојање Јевреја да за обнове свој национални дом у Палестини.[133] Декларација ће послужити као политичка основа свим будућим захтевима циониста.

Велика Британија се, по завршетку Првог светског рата, морала суочити са проблемом три крајње контрадикторна разграничења простора Блиског истока која је

[131] Детаљно о томе видети: John, Robert, *Behind the Balfour Declaration, Britain's Great War Pledge to Lord Rothshild*, http://www.ihr.org/jhr/v06/v06p389_John.html, 25. новембар 2014. Америчка јеврејска заједница је са скепсом посматрала укључење у рат, између осталог и због тога што је једна од водећих држава савезница била царистичка Русија, позната по антисемитизму. Тек је абдикација цара довела до постепене промене ставова америчких Јевреја.

[132] Балфурова декларација је, у ствари, кратко писмо које је британски секретар спољних послова лорд Артур Џејмс Балфур 2. новембра 1917. године упутио Валтеру, другом барону Ротшилду. Барон је требало да садржину писма пренесе Ционистичкој федерацији Велике Британије и Ирске. Видети: *The Balfour Declaration*, http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/the%20balfour%20declaration.aspx, 25. новембар 2014.

[133] Једино ограничење које „Балфурова декларација“ изричито намеће Јеврејима који ће се настанити у Палестини и обновити своју националну државу је неугрожавање основних права локалног нејеврејског становништва, Исто.

начелно прихватила током ратних дејстава.[134] Основу за послератну поделу територија некадашњег Османског царства, чинио је Сајкс-Пикотов споразум, односно већ у њему изражена тежња да се обезбеде интереси сила победница у рату на подручју Блиског истока. Одлуке конференције у Сан Рему (1920) о подели територија које су некада припадале Османском царству на мандатна подручја, постале су саставним делом мира у Севру, да би их 1922. године коначно потврдила и Лига народа. Британија је добила мандатну власт у Палестини, Трансјорданији и Ираку, док су француски мандати успостављени у Сирији и Либану. Контрадикторна обећања дата арапској и јеврејској заједници, односно чак и њихово потпуно игнорисање у корист остварења специфичних циљева британске спољне политике на Блиском истоку, дугорочно су се негативно одразили на политичку стабилност овог подручја. Мандатно подручје Палестине, растрзано сталним сукобима локалног арапског становништва и све већег броја досељених Јевреја, представљаће до самог краја свог постојања изазов посебне врсте за Велику Британију.[135]

Ционистички покрет у међуратном периоду

Импликације опсежних геополитичких промена које су пратила Први светски рат разматране су на дванаестом конгресу Светске ционистичке организације, одржаном 1921. године у Карлсбаду.[136] Централна тема којом су се делегати овом приликом бавили била је такозвана Балфурова декларација, односно њене потенцијалне импликације“.[137] Главну реч на конгресу водио је новоизабрани

[134] Опширно о подели некадашњих територија Османског царства по завршетку Првог светског рата и резултирајућим конфликтима, видети: Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York 2001.

[135] У овом смислу се Палестина може посматрати као један од најрепрезентативнијих примера проблема коегзистенције локалног становништва са досељеницима из Европе, који ће обележити целокупан процес деколонизације, Видети: Hobsbaum, Erik, *Doba ekstrema, Istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2004, 169.

[136] Исто, 247-249.

[137] Кратко писмо које је лорд Артур Џејмс Балфур, секретар за иностране послове британске владе, 2. новембра 1917. године упутио Валтеру Ротшилду, другом барону Ротшилду, остало је упамћено под именом „Балфурова декларација“. Балфур је Ротшилда обавестио да британске власти са симпатијама гледају на успостављање јеврејског националног дома на територији Палестине. Видети: *The Balfour Declaration*,

председник организације, руски хемичар, Хаим Вајцман.[138] У светлу номиналне подршке коју им је британска влада пружила у намери да обнове јеврејску државу на територији мандатног подручја, ционисти су 1923. донели одлуку о оснивању Јеврејске агенције у Палестини (Jewish Agency for Palestine). До коначног стварања независне државе Израел, Светска ционистичка организација била је окренута разрешавању различитих проблема које су собом донели промена става британских власти по питању статуса Палестине, успон националсоцијализма и пратећи прогони Јевреја, те Холокауст.

Из општих оквира ционистичког покрет двадесетих година XX века издвојила се десна фракција.[139] Делатност ове фракције дуго је била у потпуности везана за „Унију циониста-ревизиониста“, коју је 1925. основао Владимир Зев Жаботински. Исте године ревизионисти су, на конгресу у Бечу, иступили са програмом појачане имиграције у Палестину и формирања јеврејске државе у њеним историјским границама.[140] Доследно се придржавајући овако формулисаног програма, ревизионисти су представљали сталну опозицију у оквирима ционистичког покрета.[141] И поред тога што никада нису успели да преузму главу улогу у Светској ционистичкој организацији, нити да свој програм наметну покрету у целини, ревизионисти су одиграли врло значајну улогу у коначном конституисању јеврејске државе на Блиском истоку. Као својеврсну секцију „Уније циониста-ревизиониста“, Жаботински је 1923. године у Риги основао омладинску организацију Бетар.[142] Ова је током тридесетих година прихватила општи тренд парамилитаризма. До краја међуратног периода чланови Бетара извели су велики број герилских акција против британских мандатних власти и арапског становништва у Палестини. Коначно, Бетар

---

http://www.mfa.gov.il/MFA/Peace%20Process/Guide%20to%20the%20Peace%20Process/The%20Balfour%20Declaration.

[138] Zeuginn, „Die 22 Zionistenkongresse“..., 247-249.

[139] Marcolli, Petry, Zeuginn, „Strömungen im Zionismus“..., 252-253.

[140] Zeuginn, „Die 22 Zionistenkongresse“..., 248-9.

[141] Marcolli, Petry, Zeuginn, „Strömungen im Zionismus“..., 252-253.

[142] Бетар (хеб. בית"ר – акроним хебрејских речи које значе Хебрејски омладински савез „Јозеф Трумпелдор“) је основан у Риги, 1923. године, да би значајније размере попримио током тридесетих година, углавном у земљама Источне Европе. Ширење организације настављено је чак и током Другог светског рата. Као и многе друге омладинске организације тог периода, прихватило је тренд изразитог парамилитаризма, при чему је посебно карактеристична сарадња Бетара са Иргуном. Видети: *Betar*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0003_0_02836.html

је 1938. почео да сарађује са Иргуном[143] са чијим ће припадницима заједно учествовати и у рату Израела са околним арапским земљама 1948/9. године.

Ограничења на имиграцију Јевреја у Палестину

Мада су првобитно настојали да гаранције дате у Балфуровој декларацији остану бар формално ненарушене,[144] потреба за неометаном експлоатацијом богатих извора нафте које су контролисали арапски народи на Блиском истоку навела је Британце да се током међуратног периода постепено дистанцирају од идеје стварања јеврејске државе у Палестини.[145] Доношење овакве одлуке само су помогле сталне побуде локалних Арапа због континуираног насељавања Јевреја. Први конкретан корак британских мандатних власти у смеру оспоравања ставова изнетих у Балфуровој декларацији уследио је после немира који су у Палестини избили током 1929. године.[146]

Октобра 1930. године, усвојен је такозвана „Пасфилдова Бела књига“, својеврсни манифест британске политике у Палестини, последично немирима претходне године.[147] По први пут су у овом документу Британци отворено, као циљ

---

[143] Иргун (пун назив: Ha-Irgun Ha-Tzvai Ha-Leumi be-Eretz Yisrael, хеб. הָאִרְגּוּן הַצְּבָאִי הַלְּאֻמִּי בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל – Национална војна организација у земљи Израел), настала је 1931. године издвајањем из Хагане и прихватила идеје ревизионистичке струје у оквирима ционизма, односно Владимира Жаботинског као вођу. У својој делатности против британских мандатних власти и арапског становништва у Палестини, Иргун је наступао као терористичка организација, изводећи низ мањих или већих напада. Током Другог светског рата, јединице Иргуна су склопиле привремено примирје са британским мандатним властима, после чега су његови чланови приступили британским јединицама. На чело Иргуна је 1943. дошао Менахем Бегин, а терористичка делатност организације обновљена је фебруара 1944. После проглашења независности Израела, донета је одлука о распуштању организације Иргун, док су њени чланови приступили редовној војсци новостворене државе, Видети: *Irgun Tz'va'i Le'umi (Etzel): Background&Overview*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/irgun.html, 19. новембар 2014.

[144] Тако је, рецимо, обећање о формирању националног дома за јеврејски народ у Палестини поновљено у такозваном „Белом папиру“ из 1922. године (познат и под именом Черчилов „Бели папир“, по Винстону Черчилу који је у тренутку сачињавања овог документа био државни секретар за колоније). Видети: *British White Paper of June 1922*, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1922.asp, 27. новембар 2014.

[145] Mansfield, Peter, *A history of the Middle East*, London 2003, 229. (даље: Mansfield, *A history of the Middle East...)*

[146] О побунама видети детаљно: *Pre-State Israel: The Hebron Massacre (August 23, 1929)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/hebron29.html, 27. новембар 2014.

[147] Пун текст документа доступан је на адреси: *British White Papers: The Passfield White Paper (October 1930)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/passfield.html, 27. новембар 2014.

постојања мандатних власти, одбацили идеју стварања јеврејске националне државе у Палестини. Званично је и даље поштована политика испуњавања како обећања датих Јеврејима, тако и оних датих локалним Арапима, али је тон „Пасфилдове Беле књиге“ био изразито антиционистички.[148] Позивајући се на неповољну привредну и економску ситуацију у Палестини, Британци су усвојили значајна ограничења која су се тицала имиграције јеврејског становништва. Одлуке „Пасфилдовог Беле књиге“ унеколико су ублажене гаранцијама које је британски премијер Ремзи Мекдоналд, после бурних протеста ционистичких кругова широм света, дао лично Хаиму Вајцману. Мекдоналд је неформално обећао да ће Велика Британија наставити да подржава усељавање Јевреја у Палестину, али уз поштовање права и интереса других народа настањених на територији британског мандата.

У периоду између када су немири који су у Палестини трајали од 1936. до 1939. године, били на својеврсном врхунцу, питањем британског мандата подручја бавила се краљевска комисија, коју је предводио лорд Роберт Пил.[149] Предлог са којим је ова комисија иступила јула 1937. године подразумевао је поделу Палестине на арапски и јеврејски део, при чему би само узан појас између Јафе и Јерусалима остао под директном контролом Велике Британије.[150] Британска влада је прихватила предлог комисије, јеврејска заједница је била подељена на присталице и противнике предложеног решења, док су га Арапи децидирано одбацили, одбијајући чак и да предлог озбиљније размотре.

Мада је непосредно по првобитном изношењу 1930. године, валидност ове идеје на најдиректнији могући начин доведена у питање, ограничавање имиграције Јевреја претворило се у основно средство којим су се Британци надали да ће некако успети да пацификују подручје Блиског истока. После интензивирања сукоба локалног арапског и јеврејског становништва, Велика Британија је 1939. године унилатерално донела још један „Бели папир“. У овом је документу први пут

[148] Тако је, на пример, директно критикована делатност Хистадрута и Јеврејске агенције, за које је истакнтуо да ометају економски развој локалног арапског становништва. Исто.

[149] *The British Mandate: The Peel Commission*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/peel.html, 2. децембар 2014.

[150] У овој подели, јеврејски део обухватао би део мандатне Палестине северно и западно од појаса под контролом Велике Британије, док би Арапима припао део јужне и источно, Исто.

разматран рок за повлачење британских снага из Палестине и установљавање самосталне државе, али је истовремено и први пут званично ограничено право Јевреја на усељавање.

„Бели папир“ из 1939. године предвиђа стварање независне Палестине у року од десет година од доношења документа.[151] Овако формирана палестинска држава требало је да буде обележена равноправношћу арапског и јеврејског становништва, односно заштитом најважнијих интереса обе заједнице. Државну власт британске мандатне трупе би постепено, у року предвиђеном за потпуно повлачење из Палестине, предале у руке локалном становништву. Мада је номинално „Бели папир“ био замишљен тако да изађе у сусрет потребама како арапске, тако и јеврејске заједнице, ограничавање имиграције Јевреја значило је да ће његове одредбе свакако изазвати незадовољство једне стране.

У складу са предвиђеним привредним развојем Палестине, Британци су „Белим папиром“ из 1939. предвидели имиграцију 75.000 Јевреја током следећих пет година.[152] При томе је усељавање гарантовано само броју од укупно 50.000 Јевреја, док је имиграција додатних 25.000 била предвиђена као корак у смеру решавања избегличког питања. Усељење ове додатне групе би било одобрено тек пошто би британски Високи комесар за Палестину[153] привредну ситуацију у оквирима мандатног подручја оценио као одговарајућу. По истеку предвиђеног периода од пет година, локално арапско становништво требало је да донесе одлуку о томе да ли ће бити дозвољено даље насељавање Јевреја у Палестини.

Одредбе „Беле књиге“ из 1939. изазвале су огорченост ционистиа широм света. Одлука да се имиграција Јевреја у Палестину ипак ограничи, али превасходно тренутак у коме је то учињено, навели су јеврејску заједницу да одустане од даљих преговора са британским властима.[154] Свако је даље ангажовање циониста широм

---

[151] *British White Papers: White Paper of 1939*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/paper39.html, 2. децембар 2014.
[152] Исто.
[153] О Британском високом комесаријату за Палестину, који је био највиши званичник локалних мандатних власти видети: *High Commissioner for Palestine*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0009_0_08932.html, 2. децембар 2014.
[154] Mansfield, *A history of the Middle East...*, 232-233.

света било усмерено ка стварању суверене јеврејске државе у оквирима некадашњег мандатног подручја у Палестини. Од идеје стварања националне државе све до краја постојања британског мандата неће одустати ни арапска страна.

Антисемитске мере нацистичког режима и Холокауст

Период у коме су британске мандатне власти приступиле ограничавању броја јеврејских имиграната, поклопио се са првим годинама владавине националсоцијалиста у Немачкој и последичним успоном организованог антисемитизма.[155] Са постепеним проширењем територија под немачком контролом, а посебно са почетком ратних операција, положај јеврејске заједнице у земљама Западне и Централне Европе постајао је све незавиднији. У тренуцима када је Јевејима, изложеним сталном политичком притиску и мерама прогона, уточиште било најпотребније, ограничавање њиховог права на имиграцију у Палестину могло је само изазвати додатну огорченост. Мада су одредбе „Белог папира“ из 1939. године формално на снази остале све до коначног стварања независне државе Израел, почетак Другог светског рата означио је суштински крај њиховог поштовања.

Институционализација антисемитских мера почела је непосредно по доласку националсоцијалиста на власт у Немачкој.[156] Први талас закона уперених против јеврејске заједнице био је превасходно фокусиран на њихово уклањање из немачког јавног живота и привреде.

Предратно антисемитско законодавство у Немачкој кулминирало је доношењем такозваних „Нирнбершких закона“, у септембру 1935. године.[157] Закони усвојени 15. септембра 1935. у Нирнбергу, грађанска права поданика Трећег Рајха ограничили су у складу са њиховом расном припадношћу. Немачки држављанин и носилац свих

[155] О томе ће више бити речи у следећем поглављу.

[156] Списак антисемитских закона донетих у предратној Немачкој, са кратким описом њиховог карактера, доступан је на адреси: *Anti-Jewish Regulations 1933-1945*, http://www.bhamholocausteducation.org/documents/Anti-JewishRegulations1933-1945.pdf, 26. фебруар 2015.

[157] Текст Нирнбершких закона доступан је на адреси: *Die drei Nürnberger Gesetze vom 15. September 1935 (und Durchführungsverordnungen),* http://www.kurt-bauer-geschichte.at/PDF_Lehrveranstaltung%202008_2009/13_Nuernberger_Gesetze.pdf, 26. фебруар 2015.

права које је држављанство собом носило могао је бити само појединац аријевског порекла. Поред лимитирања грађанских права Јевреја, „Нирнбершки закони“ били су фокусирани на спречавање даље експанзије феномена који је окарактерисан као „расна угроженост немачког народа“. Септембра 1935. године усвојена је, сходно томе, и забрана склапања бракова између немачких држављана и Јевреја. Положај јеврејске заједнице у Немачкој постајао је до почетка Другог светског рата све незавиднији. Својеврсни врхунац агресивног антисемитизма нацистичког режима у међуратном периоду представљала је такозвана „Кристална ноћ“, између 9. и 10. новембра 1938. године.

Са анексијом Аустрије у окупацијом Судетске области, антисемитизам нацистичког режима постао је фактор на директан начин релевантан за положај свих Јевреја у земљама централне Европе.[158] Пошто се приближно 2.5 милиона пољских Јевреја нашло у оквирима „Трећег рајха“, немачки државни врх почео је интензивно да разматра у ком смеру би требало развијати постојеће антисемитске мере.[159] Тако је напад Немачке на Пољску постао преломним тренутком, после кога су законски оквири чији је примарни циљ било измештање јеврејске популације, постепено уступили место настојању да се Јевреји физички униште. Први је корак у овом смеру било окупљање највећег дела јеврејске популације Пољске на територији такозваног Генералног гувернман.[160] Напад Вермахта на Совјетски савез, крајем јуна 1941. године, даље је увећао број Јевреја на територијама под немачком управом.

---

[158] Детаљније о антисемитским мерама које је националсоцијалистички режим спроводио у окупираним подручјима, пре формалног установљења „коначног решења“, видети: Pohl, Dieter, *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945*, Darmstadt 2003, 47-62. (даље: Pohl, *Verfolgung und Massenmord...*)

[159] После капитулације Пољске, локална јеврејска популација концентрисана је у такозваном Генералном гувернаторству, док је део Јевреја протеран и у совјетску окупациону зону. Принудно пресељење Јевреја обустављено је априла 1940. када се дошло до закључка да источни део пољске територије под немачком окупацијом не нуди довољно простора за концентрацију јеврејског становништва Трећег Рајха. Почетком 1940. године, нацистички државни врх интензивно је разматрао и такозвани „план Мадагаскар“, који је подразумевао измештање скоро шест милиона европских Јевреја на острво под француском колонијалном управом, Исто, 64-65.

[160] Генерални гувернман означава делове окупиране Пољске који су између 1939. и 1945. године били под немачком војном управом, а да нису при томе нису постали територијом Трећег Рајха. Овој је административној целини после напада напада Немачке на СССР прикључен и совјетски дистрикт Галиција. Генералним гувернманом управљао је Ханс Франк. Видети: Majer, Diemut, *Non-Germans under the Third Reich: Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe with Special Regard to Occupied Poland*, Munich 1981, 268.

Нацистички режим је одреаговао пооштравањем антисемитских мера. На убрзавање процеса „ослобађања земље од Јевреја“ свакако је утицао и наговештај тога да ће се САД укључити у рат. У септембру 1941. године у гасној комори у Аушвицу је погубљена прва група ратних заробљеника, да би средином октобра отпочела изградња Белзеца, првог у систему нацистичких логора смрти.

До марта 1942. године нацистички режим је у смрт послао приближно 600.000 Јевреја.[161] Политика истребљења позната под именом „коначно решење“ формално се, међутим, почела примењивати тек пошто је као таква усвојена на конференцији у Ванзеу, јануара 1942. године.[162] Пољски Јевреји, окупљени на територији Генералног губернаторства, од априла исте године организовано су пребацивани у све наменски формиране логоре смрти на територији Трећег Рајха (превасходно окупиране Пољске и Генералног губернаторства). У ове су логоре убрзо почели да пристижу и транспорти Јевреја из свих других делова окупиране Европе.

У тренуцима када је „коначно решење“ озваничено као део немачких ратних планова, Трећи рајх је већ био изгубио иницијативу на фронту коју су његове снаге имале током „блицкриг“ фазе сукоба. Немачки државни и војни врх су, међутим, чак и пошто је свима било јасно да из Другог светског рата не могу изаћи као победници, доследно спроводили план о истребљењу јеврејске заједнице на територијама у склопу Трећег Рајха. Током последњих месеце рата, нацистички државни грозничаво је радио на томе да популација логора смрти буде елиминисана пре њиховог ослобођења.

Од почетка 1942. до друге половине 1944. године, само је у Аушвицу погубљено преко милион заточеника, од којих су огромну већину чинили Јевреји.[163] У логору смрти Треблинка, од јула 1942. до октобра 1943. године, страдало је између 700 и 900 хиљада Јевреја.[164] За свега десетак месеци колико је функционисао, од марта до децембра 1942. године у логору Белзец погубљено је преко 400 хиљада

---

[161] Pohl, *Verfolgung und Massenmord...*, 77.
[162] Детаљно о току конференције у Ванзеу видети: *Das Protokoll der Wannsee-Konferenz, 20. Januar 1942*, http://www.ghwk.de/ghwk/deut/protokoll.pdf, 26. фебруар 2015.
[163] Rees, Laurence, *Auschwitz: A New History*, New York 2005, 298.
[164] *Treblinka*, http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005193, 28. фебруар 2015.

јеврејских затвореника.[165] Логори Хелмно, Собибор и Мајданек однели су животе још приближно 500 хиљада жртава јеврејског порекла.[166]

Укупни губици јеврејске заједнице претрпљени у Холокаусту процењују се на приближно шест милиона људи. Размере ове трагедије у потпуности су измениле начин на који су, по завршетку Другог светског рата, разматрани утолико одлучнији захтеви за стварањем јеврејске државе у Палестини.

2.3. ЈЕВРЕЈСКА ЗАЈЕДНИЦЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ДО 1945. ГОДИНЕ

Масовно насељавање јеврејског становништва на територију Балканског полуострва, пратило је развој спољне и унутрашње политике Османског, односно Хабзбуршког царства. Порта је дозволила слободно насељавање сефардских[167] Јевреја после њиховог протеривања из Шпаније, у нади да ће на овај начин постешити развој турске привреде.[168] Како се очекивало да ће Јевреји допринос пре свега моћи да пруже на пољима трговине и занатства, плански су им додељивани поседи у близини већих градских центара. Прве значајније јеврејске заједнице на Балкану формиране су, у складу са оваквом политиком турских власти, после 1521. године.[169]

---

[165] Детаљно о броју жртава логора Треблинка, видети: Witte, Peter; Tyas, Stephen, *A New Document on the Deportation and Murder of Jews during „Einsatz Reinhardt“ 1942*, Holocaust and Genocide Studies 15-3 (2001), 472.

[166] *Gassing Victims in the Holocaust: Background & Overview*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/gascamp.html, 28. фебруар 2015.

[167] У ужем смислу, термин сефардски (изведено од речи Sefarad, која на хебрејском значи Шпанија), означава потомке групе Јевреја пореклом са Пиринејског полуострва, која је протерана крајем XV века. Са верске тачке гледишта, у питању су сви Јевреји који користе сефардски образац верске службе и поштују традицију јеврејске заједнице са Пиринејског полуострва. У Израелу се понекада сефардом назива сваки Јевејин који није ашкенаског порекла, Weiner, Sephardim, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Sephardim.html

[168] У питању је само један од аспеката општег процеса привременог пресељења тежишта јеврејске делатности у привреди на исток Европе, Видети: Arkin, *Aspects of Jewish Economic History*..., 143-148.

[169] Поповић, Поповић, Небојша, *Јевреји у Србији 1918-1941*, Београд 1997, 12. (даље: Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*...)

Привилегије сличне онима које су сефарди уживали у Османском царству, биле су резервисане за ашкеназе[170] у границама Хабзбуршког царства.[171] Као својеврсни носиоци нововековног привредног развитка, Јевреји су насељавани у великим градским центрима. Стална померања дунавске границе између Хабзбуршног и Османског царства пратило је повремено насељавање, те одговарајуће повлачење ашкенаских Јевреја са територија које ће касније постати делом самосталне српске државе. Почев од Бечког рата (1683-1699), а завршно са аустријско-турским ратом који је трајао од 1788. до 1791, групе ашкенаских и сефардских Јевреја прелазиле су дунавску границу, не успевајући, међутим, да се на новонасељеној територији задрже дуже време. Формирање стабилније јеврејске популације на Балкану почело је тек по окончању два устанка српског народа, 1815. године.

Деветнаестовековна историја јеврејске заједнице у Србији била је обележена борбом за стицање равноправности. У посматраном периоду је положај Јевреја умногоме био дефинисан ставом самог српског владара и најужих кругова на власти. Могућности које су пружане заједници за развој, те напредак у државној и друштвеној хијерархији пратили су исти модел.

Кнез Милош је био изразито благонаклон према јеврејском становништву, поштујући њихову делатност у снабдевању српских устаника оружјем 1815. године.[172] Њихов положај за време Милошеве владавине, међутим, није био потврђен ниједним званичним документом. Са абдикацијом кнеза Милоша 1839. године, за српске Јевреје наступио је период неизвесности.

Уставобранитељски режим у Србији био је окренут циљу стварања правне државе, поштујући изразито национални програм.[173] Јевреји су се на мети овог програма нашли, како је сматрано да представљају и превише способну и добро

---

[170] Ашкенази су потомци Јевреја у средњем веку насељених дуж Рајне, на северу Француске (Алзас) и западу Немачке (Рајнска област). Ашкеназ на хебрејском је назив управо за ову област и, касније, за Немачку. Временом су сви Јевреји из Западне и Централне Европе почели да се називају Ашкеназима, како су главни центри јеврејске заједнице налазили у Немачкој. Између XI и XIX века, ашкенаска јеврејска заједница проширила се на исток Европе, Schoenberg, *Ashkenazim*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Ashkenazim.html

[171] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 12-13.

[172] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 15-16.

[173] Radenić, Andrija, „Jevreji u Srbiji, Narodni poslanici Jevreji u Skupštini Srbije 1878-1888“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 6-8. (даље: Radenić, „Jevreji u Srbiji“...)

организовану конкуренцију домаћим трговцима и занатлијама.[174] Најрадикалнија уредба у овом смислу донета је новембра 1846. године, када је Јевејима забрањен даљи боравак у унутрашњости земље, као и поседовање непокретности. Ова је мера приморала Јевреје да се преселе у престоницу, док је део њих одлучио да напусти земљу. Овако промењен однос српске власти према Јевејима изазвао је протесте како Порте, тако и међународних јеврејских организација, пре свега Израелитске алијансе (L´Alliance Israelite Universelle) из Париза.[175]

Током краткотрајне друге владавине кнеза Милоша, јеврејском становништву Србије поново је омогућено да се несметано бави трговином и занатском, а њихова нарушена права обновљена су одлукама Госпојинске скупштине 1859. године.[176] И даље се, међутим, настојало да права Јевреја, посебно у областима привреде, буду ограничена у корист домаћег становништва. Суштинска политичка еманципација Јевреја у Србији уследила је тек за време владавине Милана Обреновића (1868-1889).

Први је конкретан корак у смеру изједначавања права Јевреја са правима осталих становника Србије уследио када им је, у складу са уставом из 1869. године, омогућено да служе у српској војсци.[177] Приликом мобилизације за рат са Турском (1876), у српску војску ступило је и двадесетак Јевреја, док су Јеврејке свој допринос ратном напору Србије дале кроз хуманитарни рад.[178] Суштинска равноправност јеврејске заједнице стигла је, међутим, тек са независношћу Кнежевине Србије, која је призната одлукама Берлинског конгреса 1878. године.

---

[174] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 17.

[175] Формални протест који је Израелитска алијанса овом приликом уложила код српских власти због дискриминације јеврејског становништва, касније је послужила као један од главних аргумената за покретање питања постојања институционализоване дискриминације Јевреја у Србији на Берлинском конгресу, Видети: Radenić, „Jevreji u Srbiji“..., 1-4.

[176] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 18-19.

[177] Члан 35, српског устава из 1869. године гласи: „Сваки је Србин војник и дужан да служи у војсци, стајаћој или народној, изузимајући оне, које закон ослобађа. Народна војска, као једна од најнужнијих земаљских установа, не може се укинути ни скучити.“ Видети: *Ustav Knjažestva Srbije izdan i zakletvom potvrđen o Duhovima 1869. godine*, http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Namesnicki-ustav-iz-1869.pdf, 3. децембар 2014.

[178] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 19.

Велике силе су на Берлинском конгресу питање равноправности Јевреја директно везале за доношење коначне одлуке о независности Србије.[179] На овај је начин Берлински конгрес постао политичка прекретница у животу јеврејске заједнице у Србији у XIX веку.[180] Представник српске владе на Берлинском конгресу, Јован Ристић, писменим путем обавестио је немачког канцелара, Ота фон Бизмарка, да Србија прихвата пред њу постављене услове. Мада се потписивањем Берлинског уговора и формално обавезала да ће признати пуну верску, политичку и правну једнакост припадницима свих религија, Србија је дато обећање испунила тек десет година касније, доносећи устав 1888. године.

Наметнута обавеза да се одговарајућим законским оквиром регулише статус јеврејске заједнице у Србији, ни из далека није значила да је овај поступак испраћен и одговарајућим напретком у интеграцији Јевреја у српско друштво.[181] Постепеност процеса утапања јеврејске заједнице у друштво Србије била је директно условљена деконструкцијом институције јалије,[182] која се у одређеној форми одржала све до почетка XX века.[183] Стереотипне представе о јеврејској заједници као изолованој и незаинтересованој за добробит земље чији су поданици, српско се друштво

---

[179] Учесници Берлинског конгреса питање изједначавања статуса Јевреја са оним осталих народа као својеврсно „питање части“. При томе је отворени притисак на све учеснице конгреса вршила и Израелитска алијанса. Посебно су на увођењу пуних верских слобода инсистирали енглески министар Солзбери и Вадингтон, шеф француске делегације. Најмање се овим питањем бавила руска делегација, свакако одражавајући на овај начин амбивалентан став руске унутрашње политике према сопственим Јеврејима, Детаљније о преговорима вођеним овим поводом на самом конгресу, видети: Radenić, „Jevreji u Srbiji“..., 1-5.

[180] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 19.

[181] Radenić, „Jevreji u Srbiji“..., 11-12.

[182] Јалија је представљала издвојени део насеља, који је настањивало искључиво јеврејске становништво. Међу богатијим припадницима јеврејске заједнице, већ у другој половини XIX века изражена је била тежња за напуштањем јалија и интеграцијом у грађанство, док су сиромашније породице остале најконзервативније када је у питању очување овог урбаног облика јеврејске заједнице.

[183] Заслуга за укидање граница које су јалију издвајале из грађанства, понајвише припада јеврејским радницима окупљеним око клуба *Заједница*, који је издавао истоимени часопис (Бенко Давичо, Соломон Алкалај, Шемаја Демајо), Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 22. Богатији Јевреји почели су Јалију да напуштају после 1870. године, да би овај феномен масовнији карактер добио са признавањем равноправности јеврејског становништва 1878, Frajdenrajh, Harijeta Pas, „Jevreji Beograda između ratova“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 365-371.

ослободило тек пошто су Јевреји свој патриотизам доказали служећи у српској војсци током Балканских, односно Првог светског рата.[184]

У оквирима окошталог система на коме је почивала аустро-угарска монархија, Јевреји су уживали номиналну равноправност и право на еманципацију.[185] Свакодневица је, међутим, била обележена различитим видовима дискриминације и антисемитских напада.[186] Јеврејско становништво на југу Монархије било је концентрисано на простору Хрватске, Славоније и Срема, те територији јужне Угарске, односно Српске Војводине.[187] Ове су заједнице биле добрим делом интегрисане у хрватско, односно мађарско друштво и традиционално везане за велике градске центре.

Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца представљало је фундаменталну промену друштвено-политичких околности, која својим свеобухватним значајем и последицама није могла заобићи ни јеврејску заједницу на територији која се нашла обједињена у југословенској држави. Две јеврејске заједнице које су вековина живеле и развијале се одвојено, као и народи који су изградили југословенску државу, преко ноћи су се нашли у оквирима заједничке границе. Док су Јевреји који су настањивали Краљевину Србију углавном били сефарди, јеврејско становништво са територија некадашњег Хабзбуршког царства било је претежно ашкенаско и, мањим делом, ортодоксно.[188] Већинска јеврејска

---

[184] Како наводи Харијета Пас Фрајденрајх, после Балканских и Првог светског рата, Срби су Јевреје почели сматрати домаћим становништвом и родољубима, Исто. Детаљније о учешћу Јевреја у Балканским и Првом светском рату и промени у положају јеврејске заједнице у Србији која је услед тога наступила. Видети: Милошевић, Михаило, *Јевреји за слободу Србије 1912-1918*, Београд 1995.

[185] Кољанин, Милан, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008, 46. (даље: Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*...).

[186] Првобитно су у већим јеврејским заједницама на територији Хрватске и Славоније преовладавали интеграционисти, да би ционисти постепено преовладавали и до тренутка формирања заједничке државе југословенских народа чинили огромну већину, Freidenreich, Harriet Pass, *The Jews of Yugoslavia. A quest for community*, Philadelphia 1979, 139-142. (даље: Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*...).

[187] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 46-48.

[188] Ортодоксни Јевреји представљају нејединствену заједницу у оквиру светске јеврејске популације. Заједничко за ортодоксне Јевреје је дословно поштовање одредаба Торе, коју сматрају божијом речи, насталом без икаквог људског утицаја. Представљају једну од најконзервативијих фракција у оквирима јеврејске заједнице, *Orthodox Judaism*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Orthodox.html

заједница у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно југословенској држави била је ашкенаска.

Локалне заједнице јеврејског становништва на територији новостворене Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца била је организована у складу са традиционалним моделом јеврејске општине.[189] Стварање јединствене државе собом је, међутим, повукло потребу да се појединачне заједнице подреде надређеној, централизованој организацији југословенских Јевреја.[190] Савез јеврејских вероисповедних општина Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца створен је на оснивачком конгресу, одржаном 1. јула 1919. године у Осијеку.[191] За седиште новостворене организације одређен је Београд.[192] Независно од Савеза, ортодоксни Јевреји окупљени у оквирима југословенске државе створили су 1924. године Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина Краљевине СХС.[193]

Мада се развијао у специфичном облику и углавном знатно касније него у земљама Западне Европе, антисемитизам је на територијама уједињеним у границама југословенске државе имао релативно дугу традицију.[194] Јевреји су од краја XVIII века у оквирима Хабзбуршког царства уживали пуно грађанско право и у следећих стотинак година постали интегралним делом друштва. Модерни антисемитизам је, међутим, од осамдесетих година XIX века, управо у Аустро-Угарској пронашао једно од својих најзначајнијих упоришта. Оживљене су традиционалне предрасуде о Јевејима, међу којима су посебно важну улогу одиграле оптужбе за „ритуално убиство“.[195]

---

[189] Јеврејска општина је термин који се односи на јеврејску заједницу у одређеном граду или мањем насељеном месту. Општина је постепено добијала на значају, како се јеврејско становништво у све већем броју окупљало у градским срединама. Временом се јеврејска општина развила у једног од централних чинилаца јеврејске историје, културе и друштва. О историјском развоју институције јеврејске општине, опширно видети: *Community*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0005_0_04546.html

[190] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 46.

[191] Савез је, током међуратног периода, окупљао под својом надлежношћу имао између 105 и 109 општина, Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 57-58.

[192] Управне органе Савеза јеврејских вероисповедних општина чинили су Главни одбор са Централном управом и Скупштина Савеза, Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 46.

[193] Исто, 63. Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина окупљало је током читавог међуратног периода 12 локалних заједница, Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 57-58.

[194] Исто, 113-117.

[195] Cecil, Roth, *The Ritual Murder and the Jew*, London 1935, 15-18.

Као главни ослонац Ватикана у настојању да се оспоре процеси либерализације и модернизације, Двојна монархија је представљала идеалну политичку позадину за развој далеко организованијег политичког антисемитизма него што је то био случај у Немачкој.[196] Антисемитизам је представљао једну од реакција католичке цркве на материјалну либерализацију друштва, која је врло често у потпуности поистовећивана са делатношћу Јевреја. Експанзија делатности јеврејске заједнице до краја Првог светског рата, превасходно у области економије, само је даље поспешила развој антисемитских идеја.

Антисемитске идеје присутне у хрватском народу биле су утемељене на претпоставци о Хрватима као „предзиђу хришћанства“.[197] Овај је идеја, у свом основном облику преузета из општих оквира постојања Аустро-угарске монархије, од средине XIX века почела да еволуира у представу о Хрватској као својеврсном Пијемонту окупљања Јужних Словена у оквирима Хабзбуршког царства, којој су се на путу стајале либералне идеје. Као носиоци ових идеја идентификовали су Јевреји. На темељима ове претпоставке, антисемитизам је постао саставним делом хрватског национализма, а самим тим и интегралним делом хрватског политичког живота у целини.

Међу српским становништвом у Јужној Угарској, нетрпељивост према Јевејима била је саставни део аверзије према Мађарима.[198] Угарски Јевреји показали су спремност да се асимилују у оквире мађарског друштва у коме су живели. У овом смислу су их Срби у Јужној Угарској доживљавали као део репресивног система који су Мађари установили.[199] Антисемитских инцидената у правом смислу те речи у Јужној Угарској, међутим, није било све до почетка Првог светског рата.

---

[196] О немачком и аустроугарском антисемитизму и његовом односу према католичкој цркви, видети: Michael, Robert, *A History of Catholic Antisemitism. The Dark Side of the Church*, New York 2008, 101-119.
[197] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам....*, 122-132.
[198] Исто, 139-144.
[199] Како наводи Милан Кољанин, интелектуалци српског порекла на простору Јужне Угарске спорадично су, у тренуцима када је национални покрет наилазио на непремостиве препреке, прихватали и развијали идеје модерног антисемитизма. У овом је смислу значајног трага оставио Васа Пелагић, написавши брошуру под именом *Вјерозаконско учење Талмуда или Огледало чивутског поштења* (1879). Пелагићев антисемитизам до изражаја је дошао и у књизи *Нови гробари Србије и Српства* (1890). Није, међутим, Васа Пелагић био једини српски интелектуалац који је у својим делима отворено изражавао антисемитске ставове. Осамдесетих година деветнаестог века појавио се

У оквирима Османског царства, основу идентитета представљала је верска, а не национална припадност. Јеврејима је препуштено да самостално руководе свим пословима своје заједнице, уживајући при томе слободу вере, коришћења језика, те неговања својих специфичних обичаја и културе.[200] Промена је стигла са националном еманципацијом балканских народа и стварањем нових држава. Свака је новостворена држава почела да следи сопствени национални модел, те сходно томе у мањој или већој мери прихватила одређене анти-јеврејске ставове. Антисемитизам у форми у којој се развијао у Хабзбуршкој монархији, међутим, земљама које су настале са постепеним разрешавањем Источног питања никада није био својствен.

У складу са доминатним европским моделом, већина је новостворених националних држава од својих Јевреја очекивала да се интегришу у оквире народа у чијем су окружењу живели.[201] Наизглед једноставно формулисан захтев имао је, међутим, знатно сложеније последице него што се то првобитно могло очекивати. Да ли Јевреји представљају верску, националну или заједницу која обједињава карактеристике једних и других, питање је које ј остало актуелно све до стварања самосталне државе Израел. Новостворена југословенска држава у овом смислу није представљала изузетак. Одређујући се у односу на ову дилему, у оквирима јеврејске заједнице у Југославији издвојиле су се две основне опције – асимилационисти и ционисти.[202] Мада је из деветнаестог века наслеђена тежња ка асимилацији, као потенцијално најбољем решењу „јеврејског питања“ у Србији, заједница у ширим југословенским оквирима била је превасходно оријентисана ка идеји националне еманципације.

релативно велики број публикација у којима је своје место нашла идеја о Јеврејима као кривцима за сваку врсту друштвене кризе. Сима Станојевић написао је књигу *Какав зао уплив ствара чивуцка вера и морал у друштву људском* (1880). Антисемитски ставови редовно су своје место налазили и у листу *Застава*, који је 1866. године покренуо Светозар Милетић. Када је *Застава* постала орган Радикалне странке, уредник листа постао је Јаша Томић, одлучан антисемита. Томић је текстове уперене против Јевреја објављивао у *Српском колу*, чији је уредник био до 1884, да би их исте године објавио и као засебно издање, под називом *Јеврејско питање*. У својим текстовима Томић је најпотпуније успео да артикулише српски антисемитизам на простору Јужне Угарске. Исто, 147-155.

[200] О положају Јевреја у Османском царству опширно видети: Зиројевић, Олга, *Питање исламизације Јевреја*, Београд 1997.

[201] Видети укратко: Lazare, Bernard, *Antisemitism – Its History and Causes*, Lincoln 1995, 108-115.

[202] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941...*, 68-83.

Суочена са дугом традицијом дискриминације којој је била подвргнута у Хабзбуршкој монархији и потребом да друштвени статус избори кроз политичко ангажовање, ашкенаска заједница наставила је и у Југославији посвећено да ради на ширењу идеја ционизма.[203] За седиште Савеза ционисте Краљевине СХС, основаног 1919, изабран је Загреб, град са највећом ашкенаском заједницом у Југославији. Сама је бројност ашкеназа у новоствореној држави била довољна да обезбеди одређену надмоћ ционистичких у односу на друге актуелне идеје. Нагли успон агресивног национализма, односно антисемитизма у међуратном периоду, учинили су, међутим, да сваки степен асимилације у очима југословенских ашкеназа скоро потпуно изгуби смисао.

Антисемитизам у Краљевини Југославији

Са доласком националсоцијалиста на власт у Немачкој (1933), те спољнополитичким успесима које је нацистички режим остварио у међуратном периоду, локализовани антисемитизам какав се, у мањој или већој мери, развијао међу свим европским народима у међуратном периоду, пронашао је свој институционални и формални узор.[204] Јачање немачког утицаја на одређеном простору подразумевало је и доследно ширење антисемитских идеја, чији је коначни циљ било увођење конкретних противјеврејских мера.[205] Развој и институционализација антисемитизма у Краљевини Југославији уклапају се у опште оквире ширења политичког, идеолошког и војног утицаја Трећег рајха у предвечерје Другог светског рата.

Крајем тридесетих година, Краљевина Југославија нашла се окружена земљама у којима је антисемитизам институционализован као део званичне државне

[203] Исто.
[204] Како наводи Ерих Хобсбаум, идеје фашизма и нацизма, односно антисемитизам као један од њених интегралних делова манифестација, јако су упориште пронашле у оквирима националних покрета који нису успели да се реализују кроз стварање самосталне државе. Као примере Хобсбаум наводи антисемитске покрете у Хрватској, Фландрији и Словачкој, Hobsbaum, *Doba ekstrema*..., 100.
[205] Како наводи Милан Кољанин, један од постулата немачког модела друштвене организације била претпоставка борбе против „Светског Јеврејина“, Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 233.

политике.[206] Узлет националних идеја прекинут поразом у Првом светском рату или пак његовим коначним резултатима, претворио се у активну подршку коју су земље у југословенском суседству пружале „анти-версајској“ политици нацистичке Немачке. У оваквим је условима цветао традиционални антисемитизам, какав је постојао у Мађарској и Румунији, док су земље које су тежиле да се приближе оквирима немачког „новог поретка“ прихватиле погоршавање положаја јеврејске заједнице као само један од корака у одговарајућем смеру (Бугарска и Италија).

Успон антисемитских идеја у Краљевини Југославији био је, као и у општим европским оквирима, повезан са феноменом нереализоване (или бар непотпуно реализоване) идеје националне еманципације.[207] Стварање Бановине Хрватске, августа 1939. године, био је изванредно важан корак у смеру релизације основног циља хрватског национализма - осамостаљивање у оквирима југословенске државе, које је требало да води коначном стварању независне државе.[208]

Пропагандна делатност која је претходила потписивању споразума била је утемељена на идеји хрватске земље, насељене искључиво Хрватима.[209] При томе је инсистирано на синтагми „Хрвати по крви“; која је представљала очигледну изведеницу из идеологије „крви и тла“. „Страни елемент“ у реторици хрватских националиста били су Срби, којима је додељена и улога носилаца државне власти чију су константу репресију Хрвати наводно трпели. Потреба за стварањем независне, националне Хрватске изродила је антисрпску и антијугословенску идеологију, која је била уперена против свакога ко је подржавао постојеће државно уређење. Хрватски антисемитизам био је утемељен управо на овој идеји. При томе су значајну улогу одиграле дуга традиција антисемитских идеја на територијама некадашње Хабзбуршке монархије и њена повезаност са католичким клерикализмом.

---

[206] Детаљно видети: Исто, 359-370.

[207] У овим се оквирима антисемитизам може посматрати као једна од идеја водиља фашистичке, односно нацистичке идеологије. Видети: Hobsbaum, *Doba ekstrema*..., 100. Како наводи Иво Голдштајн, до тренутка када се антисемитизам у Југославији почео ослањати на модел радикалног национализма какав је развијен у Западној Европи, пре свега Немачкој, представљао је само својеврсну надоградњу на постојеће предрасуде о Јеврејима као економском експлоататору осталих етничких заједница. Видети: Goldstein, Ivo, *The Jews of Yugoslavia 1918-1941, Antisemitism and the Struggle for Equality*, http://web.ceu.hu/jewishstudies/pdf/02_goldstein.pdf

[208] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 372-382.

[209] Исто.

Представник идеологије крајње десницe код Срба био је покрет „Збор“.[210] Антисемитске идеје „Збор“ је пласирао преко штампе и брошура које је уређивао и великим делом писао вођа покрета Димитрије Љотић. Простор за политичко деловање овај је покрет, међутим, добио искључиво захваљујући одговарајућем сплету међународних околности.[211] Почетак Другог светског рата донео је радикализацију деловања покрета „Збор“, који је све одлучније иступао у јавности, уживајући подршку дела државних власти, превасходно војске.[212] Радикализације деловања Љотићевог покрета до изражаја је дошла и кроз све конкретнију антисемитску делатност.[213] Љотићев „Због“ био је најорганизованији, али не и једини носилац антисемитских идеја међу Србима. У Београду су, у предвечерје и почетком Другог светског рата, објављиване антисемитске публикације у склопу опсежне кампање покренуте против Јевреја и масона. У питању је била припрема конкретних легислативних мера који ће уследити.

До почетка Другог светског рата, влада Милана Стојадиновића све је више попуштала пред интензивним притиском моћног немачког суседа.[214] До фебруара 1939. године, када је коначно пао, Стојадиновићев режим се у очима јеврејске заједнице у Југославији компромитовао по неколико основа. Превасходно је рестриктивна политика спрам јеврејских избеглица које су преко југословенске територије бежале од антисемитских мера нацистичког и идеолошки сродних режима изазвала огорченост домаћих Јевреја. Уз то, стално су се могли чути гласине о предстојећем увођењу конкретних антисемитских мера и у Југославији.

Влада Драгише Цветковића у почетку је, у настојању да се што више дистанцира од политике претходника, интензивирала контакте са југословенским Јевејима.[215] Из ситуације која је деловала као да би могла донети значајан бољитак у положају и перспективи јеврејске заједнице у Југославији изродило се, међутим,

---

[210] Исто, 382-386. Детаљно о покрету „Збор“ видети: Стефановић, Младен, *Збор Димитрија Љотића 1934-1945*, Београд 1984. (даље: Стефановић, *Збор*...)
[211] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 382-386.
[212] Стефановић, *Збор*...,85-86.
[213] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 392-394.
[214] Исто.
[215] Исто.

доношење антисемитских закона по угледу на немачке и противјеврејске легислативне мере у другим европским државама. Интензиван спољнополитички притисак коначно је довео до институционализације антисемитских тенденција у оквирима југословенског друштва. После опсежне антијеврејске кампање вођене у штампаним медијима,[216] почетком октобра 1940. године, југословенска влада усвојила је два закона уперена против домаћег јеврејског становништва.

По угледу на друге европске земље у истом периоду, Југославија је ограничила право Јевреја на школовање.[217] Процентуална заступљеност Јевреја у систему образовања Краљевине Југославије кретала се око 3%, док у укупној популацији није прелазила 0.5%. Закон *Numerus Clausus* налагао је да Јевреји у систему школовања морају бити заступљени у истој размери у којој су заступљени у укупној популацији. На овај начин је у појединим образовним институцијама број јеврејских ученика који је могао бити примљен по генерацији сведен на само једног. Како у општим европским оквирима, тако и у Југославији, уредба *Numerus Clausus* била је уперена против традиционалне посвећености Јевреја образовању. Другом антисемитском уредбом, усвојеном октобра 1940. године, југословенским Јеврејима забрањено је да тргују животним намирницама. што је био очигледан удар на економску моћ заједнице. Мада је државни врх пред почетак ратних дејстава на територији Југославије показао спремност да примени даље антисемитске мере, до почетка Априлског рата више ниједан сличан закон није донет.[218]

Холокауст у Југославији

Напад нацистичке Немачке и дебелација Југославије означили су почетак спровођења основних постулата унутрашње политике сила окупатора на деловима некада јединствене југословенске територије који су се нашли под њиховим непосредним утицајем или, пак, директном контролом. Окупационе снаге формирале су у централним деловима некадашње Краљевине Југославије три марионетске

[216] Исто, 404-424.
[217] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 74.
[218] Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 189.

државе (Независна држава Хрватска, окупирана Србија и Независна држава Црна Гора), док су њени периферни делови једноставно анектирани.[219] Уз својеврсни изузетак који су чиниле територије које је контролисала фашистичка Италија,[220] „коначно решење“ доследно је спровођено у свим деловима окупиране југословенске државе.

У окупираној Србији, која је, заједно са Банатом, била под директном контролом Трећег Рајха,[221] „коначно решење“ је спровођено по моделу који ће од почетка 1942. године званично бити примењен на свим територијама које су нацисти окупирали.[222] Јевреји у Србији били су од самог успостављања квислиншког режима излагани све тежим мерама репресије,[223] да би у року од годину дана били скоро у потпуности уништени.[224]

---

[219] Територија данашње Словеније подељена је између Италије и Немачке, при чему њени су централни делови (Корушка и Штајерка) директно прикључени Трећем Рајху. Од дела Словеније који је окупирала Италија, формирана је такозвана Љубљанска покрајина. Град Ријека са околином, те острва Раб и Крк чинила су италијанску Ријечку покрајину. Највећи део југословенске територије који су Италијани окупирали обједињен је у оквирима Далматинског гувернерата (средишњи делови Далмације, Бока Которска и поједина острва). Мађарске је анектирана Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје. Бугарској су припали источни и југоисточни делови Југославије (централна и источна Македонија, јужно Косово и југоисток Централне Србије). Албанији су, као италијанском протекторату, прикључени западни делови Македоније, источни делови Црне Горе и највећи део Косова, Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1992, 111-118.

[220] Италијани су се у свом антисемитском деловању, како наводи Јаша Романо, ограничили на репресивне мере „економског и психичког карактера“. После капитулације, Италија је чак спасила 3.500 јеврејских избеглица од усташког режима, Romano, Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945, Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd 1980, 154-155. (даље: Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945*...)

[221] Независна држава Хрватска и Независна држава Црна Гора уживале су формалну аутономију, иако су им ову признавале само њени фашистички суседи. Суштински су своје марионетске творевине у сваком смислу усмеравале нацистичка Немачка и фашистичка Италија.

[222] Како наводи Кристофер Браунинг, „коначно решење“ у Србији започело је у време када програм као такав још увек није био у потпуности уобличен, а завршило се на самом почетку масовног погубљења Јевреја у логорима у Пољској, Brauning, Kristofer, „Konačno rešenje u Srbiji – Judenlager na Sajmištu – studija slučaja“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja 6* (1992), 407. Детаљно о контексту и комплетком току реализације „коначног решења“ у окупираној Србији, видети: Ristović, Milan, Jews in Serbia during World War Two: Between „the final solution to the Jewish question“ and „the righteous among Nations“, у публикацији: Fogel, Milan; Ristović, Milan; Koljanin, Milan, *Serbia. Rightous among Nations*, Belgrade 2010.

[223] Рестриктивне мере које су уведене после дебелације Југославије поштовале су, сматра Валтер Маношек, у Немачкој и Аустрији утврђен редослед „регистрација, обележавање, пљачка, изгон“, Manošek, Valter, *Holokaust u Srbiji, Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941-1942*, Beograd 2007, 42. (даље: Manošek, *Holokaust u Srbiji*...)

[224] Koljanin, Milan, *Nemački logor na beogradskom sajmištu*, Beograd 1992, 21. (даље: Koljanin, *Nemački logor na beogradskom sajmištu*...)

Реализација „коначног решења“ у окупираној Србији може се поделити у две фазе.[225] Од почетка јула до децембра 1941. године, систематски је уништено мушко јеврејско становништво, углавном после интернирања у логору на београдској Аутокоманди (Топовске шупе).[226] Друга фаза је обухватала интернирање и уништавање преосталог дела јеврејске популације, у логору Земун на београдском Сајмишту, од децембра 1941. до маја 1942. године.[227] Крајем 1941. године, једно од попришта настојања окупационих власти да се јеврејско становништво у окупираној Србији истреби постао је и логор на Бањици.[228] Тачан број Јевреја који је изгубио живот у бањичком логору немогуће је са сигурношћу утврдити, али се полази од претпоставке да их је било приближно хиљаду. Од пролећа 1942. кренули су транспорти којима су малобројни преживели Јевреје из Србије пребацивани у логоре у Трећем Рајху, Норвешкој, Грчкој, Француској или Генералном гувернману.[229] Средином маја 1942. године, немачке окупационе снаге сматрале су „јеврејско питање“ у Србији суштински решеним.[230]

У Независној држави Хрватској, геноцид над јеврејским становништвом требало је да прати касније установљени модел „коначног решења“, односно да у мањим оквирима рекреира процес који су настојале да реализују нацистичке власти.[231] Док је, међутим, нацистички режим био оријентисан на елиминацију јеврејског становништва и поробљавање словенских народа, фокус усташа било је уклањање српског елемента из оквира новоформиране националне државе хрватског

---

[225] Исто, 27.

[226] Детаљније о логору Топовске шупе, видети: Жарковић, Ненад, „Пролазни логор Топовске шупе,“ *Наслеђе* 10 (2009), 103-112. У Топовским шупама животе је окончао и део Јевреја из Баната, који су после окупљања у банатским логорима пребачени у Београд. Током рата, у банатским логорима страдало је приближно 3.800 Јевреја, док је њих 4.200 депортовано даље у европске логоре. Видети: Popov, Branislav Miša, *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941-1944*, Beograd 1992, 191-197, 299.

[227] Koljanin, *Nemački logor na beogradskom sajmištu...*, 21. У логор на београдском Сајмишту допремљени су интернирани Јевреји из свих крајева окупиране Србије. Процењује се да је на Сајмишту страдало 7.000 до 11.000 припадника јеврејске заједнице, Исто, 128.

[228] Begović, Sima, *Logor na Banjici II*, Beograd 1989, 26-28.

[229] Koljanin, *Nemački logor na beogradskom sajmištu...*, 28

[230] Lebl, Ženi, *Do „konačnog rešenja“. Jevreji u Srbiji*, Beograd 2002, 322.

[231] Трифковић, Срђа, „Балканско крвопролиће пре Ванзеа: Опет о Хрватској 1941“, у публикацији: *Израелско-српска научна размена у проучавању Холокауста* (Зборник радова с научног скупа, Јерусалим – Јад Вашем, 15. – 20. јун 2006), 33-34.

народа. Геноцид над Јеврејима у Независној држави Хрватској представљало је више уступак инсистирању нацистичких савезника, него директан циљ усташког режима.[232] Прва хапшења уследила су, ипак, већ у мају 1941. године, када је почело отпремање јеврејског становништва из НДХ у немачке логоре. До маја 1943, тек је незнатан број Јевреја у Хрватској био на слободи, да би у априлу следеће године „јеврејско питање“ у НДХ било сведено на оквире појединачних случајева.

Бруталност у опхођењу према јеврејској заједници сасвим аналогну оној њихових нацистичких узора, показали су и мађарски, односно бугарски окупациони режими.[233] Мађарски окупатори су на југословенске Јевреје примењивали антисемитски закон из 1939. године, који је до децембра 1941. и званично постао важећи на присвојеним територијама. Масовнији поход против Јевреја уследио је са такозваном „Новосадском рацијом“, јануара 1942. године.[234]

Пошто је током првих неколико месеци према локалним Јеврејима примењивао мере аналогне онима нацистичког режима, бугарски окупатор је приступио масовној депортацији.[235] Првобитно слани у логор на Бањици, македонски Јевреји су коначно окупљени у Скопљу и прослеђени у Треблинку, где су масовно погубљени.

У Холокаусту живот је изгубило приближно 80% југословенских Јевреја.[236] Преосталих приближно петнаест хиљада рат је углавном преживело кријући се под

---

[232] Како наводи Слободан Милошевић, антијеврејске мере усташког режима била су умногоме селективне због тога што усташке вође биле лично повезане са појединим, утицајнијим, припадницима јеврејске заједнице. И поред Видети: Milošević, Slobodan, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1981, 238. (даље: Milošević, *Izbeglice i preseljenici*...)

[233] Исто, 230-231.

[234] О „Новосадској рацији“, видети детаљно: Голубовић, Звонимир, *Рација у Јужној Бачкој 1942*, Нови Сад 1991.

[235] Milošević, *Izbeglice i preseljenici*..., 232-233.

[236] Vajs, Albert, „Jevreji u novoj Jugoslaviji“, *Jevrejski almanah* 1954, 125-126. (даље: Vajs, *Jevreji u novoj Jugoslaviji*...) Процене истраживача који су покушавали да квантификују резултате Холокауста у Југославији, говоре да је страдало између 60.000 и 67.000 припадника локалне јеврејске заједнице, Цветковић, Драган, „Холокауст у Југославији – један покушај квантификације“, у публикацији: *Израелско-српска научна размена у проучавању Холокауста* (Зборник радова с научног скупа, Јерусалим – Јад Вашем, 15. – 20. јун 2006), 346.

лажним именом на окупираним територијама или учествујући у народноослободилачком покрету.[237]

2.4. ПОСЛЕРАТНИ СВЕТ И СТВАРАЊЕ ИЗРАЕЛА

Проглашење независности Израела било је, како наводи Од Арне Вестад, један од ретких тренутака Хладног рата, у коме су се интереси две сукобљене стране поклопили.[238] У стварању јеврејске државе на Блиском истоку, како Совјетски савез, тако и Сједињене америчке државе виделе су потенцијалну тактичку предност у свету којим је већ било јасно да ће доминирати две силе победнице у Другом светском рату. Непосредно по окончању ратних операција, међутим, трећа, уједно и најслабија чланица некадашње „Велике тројке“ била је та која се морала суочити са проблемима које је собом носио суверенитет над територијом мандатног подручја у Палестини.

Страдање европских Јевреја у Холокаусту, стихијско насељавање јеврејског становништва у Палестини противно одредбама такозване „Беле књиге“ у међуратном периоду, али и током рата , те реакција локалног арапског становништва која је уследила, учинили су британско мандатно подручје једном од политички најнестабилнијих територија послератног света. У потпуности исцрпљена ратним напорима, Велика Британије више није имала политичке снаге, нити војног потенцијала да одржава status quo у Палестини. При томе су Британци трпели сталан притисак међународних ционистичких организација да омогуће слободну имиграцију Јевреја у Палестину. Малобројни европски Јевреји који су успели да преживе Холокауст сматрали су да им право на повратак у свету земљу више нико не може оспорити.

Велика Британија је доследно одбијала да дозволи масовну имиграцију Јевреја у Палестину, страхујући да би на тај начин могао бити подривен њен политички

[237] У народноослободилачком покрету, током Другог светског рата, учествовало је око 4.500 југословенских Јевреја, од чега је било око 3.000 бораца у партизанским формацијама и око 1.500 илегалних активиста других врста, Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945*..., 154-155.
[238] Vestad, Od Arne, *Globalni Hladni rat*, Beograd 2008, 171. (даље: Vestad, *Globalni Hladni rat*...).

ауторитет на простору Блиског истока. Британске мандатне власти изашле су у сусрет настојањима ционистичког покрета, односно појединачних Јевреја који су после рата легално желели да имигрирају у Палестину, утолико што су биле спремне да доделе 1.500 усељеничких виза месечно.[239] При томе је чак и овај број јеврејских имиграната у Палестину стизао без сагласности представника локалног арапског становништва, док је паралелно санкционисаном усељавању, Хагана малтене свакодневно илегално допремала далеко већи број досељеника.[240] Стање на терену постајало је сваким даном све комплексније.

Додатни проблем за Велику Британију представљао је и крајње амбивалентан став Сједињених америчких држава према питању Палестине. Нови лидери ционистичког покрета, предвођени Давидом Бен Гурионом, оријентисали су се већ током рата према САД, у нади да ће тамо пронаћи подршку потребну за своја настојања да у Палестини буде основана јеврејска држава.[241] Очекивало се да би Американци могли да изврше одговарајући притисак на Велику Британију, која би на тај начин била приморана да се одрекне мандата. При томе су ционистички прваци наишли на здушно одобравање јеврејске заједнице у САД, чије је лобирање одиграло кључну улогу у успешном окончању борбе за коначно остварење сна о јеврејској држави.[242] Амерички државници су, по завршетку рата, доследно иступали са

---

[239] Британци су 30. јануара 1946. званично усвојили квоту јеврејске имиграције од 1.500 људи месечно. Овом одлуком били су незадовољни како локални Јевреји, који су и даље инсистирали на слободном усељавању, тако и Арапи, који су овим поводом ступили у штрајк. Као својеврсну компензацију за одлуку да ипак дозволе ограничено усељавање Јевреја у Палестину, Британци су 22. марта исте године признали независност Трансјорданији. Ова је одлука, међутим, само додатно дестабилизовала читав регион. Јеврејска агенција је уложила формални протест код британских мандатних власти, док је Ционистички савет САД за ванредне ситуације (The American Zionist Emergency Council) ургирао интервенцију америчких државних власти, Видети: Ovendale, Richie, *Britain, the United States and the end of the Palestine mandate (1942-1948)*, Woodbridge-Wolfeboro 1989, 111-112. (даље: Ovendale, *The United States and the end of the Palestine Mandate*...).

[240] Хагана је средства потребна за организацију илегалног усељавања прикупљала углавном у Сједињеним америчким државама, док су бродови за превоз оволиког броја путника прилагођавани у америчким лукама, Исто.

[241] Исто, 37.

[242] Колико су импресивни били резултати овог лобирања говори и податак да је до 1943/1944. године седамнаест савезних држава усвојило је резолуције којима су подржавале настојања ционисте да у Палестини оснују независну државу. При томе је преко три хиљаде грађанских покрета у САД донело сличне резолуције, Schoenbaum, David, *The United States and the State of Israel*, New York-Oxford, 1993, 28-29. (Schoenbaum, *The United States and the State of Israel*...) При томе би требало знати да јеврејска заједница у САД, у пружању подршке ционистима, није била вођена само филантропијом. Амерички

захтевом да се одобри имиграција 100.000 европских Јевреја у Палестину. При томе је предност давана појединцима који су се после рата затекли у логорима за расељена лица.[243] Ипак, циљеви спољне политике Сједињених америчких држава у датом тренутку нису се у потпуности поклапали са амбицијама ционистичког покрета.

Непосредно после рата Американци су били посвећени идеји одржавања британског колонијалног система, посебно на простору Блиског истока..[244] Британско присуство оцењено је као одговарајућа мера против ширења совјетског утицаја. Мање државе које би настале поделом британских мандатних поседа биле би много подложније агресивној спољној политици Совјетског савеза. Истовремено би некадашње колоније, односно мандатна подручја, представљала недовољно поуздану тампон зону између онога што је процењено да су зоне утицаја СССР и САД. Мада је имиграција Јевреја на територију Палестине здушно подржавана, стварање јеврејске државе на Блиском по окончању Другог светског рата још увек није било део непосредних планова у склопу америчке спољне политике.

Сукобљене тежње Велике Британије, која је желела да пасивизује ситуацију у Палестини, и Сједињених америчких држава, које су се залагале за слободну имиграцију, само су додатно распиривале сукоб на терену. Постало је јасно да се мора осмислити конкретан план за даљи развој британског мандата, којим би били задовољени како интереси сукобљених народа, тако и интереси две силе које у чијој се сфери утицаја овај сукоб одигравао.

Јевреји су, у принципу, били незаинтересовани за проблеме заједнице у Европи и насељавање у Палестини сматрали су далеко бољим решењем ових проблема од наставка усељавања у САД. У овом смислу се чак може говорити о прећутном савезу америчке јеврејске заједнице и просечног грађанина САД, Ovendale, Britain, *The United States and the end of the Palestine Mandate*..., 63.

[243] Непосредно по завршетку рата, у Европи, највећим делом у Немачкој, било је приближно 11 милиона расељених лица, од чега 6 милиона цивила, 2 милиона ратних заробљеника и око 700.000 бивших заточеника концентрационих логора. Чак 10 милиона вратило се кућама до септембра 1947. године. Остатак су углавном чиниле избеглице из земаља Источне Европе, које више нису ни могле, ни желеле да се врате кући и Јевреји који су преживели боравак у логору, Holian, Anna, *Between National Socialism and Communism: Displaced Persons in Postwar Germany*, Ann Arbor 2011, 3. Уопштено о јеврејским избеглицама у Немачкој по завршетку Другог светског рата, видети: Wieleba, Zofia, „Die jüdischen Displaced Persons – DPs in Deutschland nach 1945“, *Jewish history Quarterly* 4 (2005), 506-540.

[244] Ovendale, Britain, *The United States and the end of the Palestine Mandate*..., 52.

Британско-америчка комисија

Прихватајући сопствену немоћ да самостално реше проблем Палестине, Британци су ситуацијом покушали поново да овладају формирањем британско-америчке комисије.[245] Задатак овако формиране комисије било је утврђивања политичких, привредних и друштвених услова у Палестини, односно степена у коме ови погодују евентуалном масовном досељавању јеврејског становништва.[246] При томе је требало утврдити и какви су услови за живот Јевреја у оним државама које су биле посебно тешко погођене Холокаустом, те каква би их политичка и социјална ситуација дочекала у Палестини. О свим овим питањима комисија је била дужна да поднесе одговарајући извештај британској влади, са препорукама за даље поступање.

Комисија се састала 4. јануара 1946. године, у Вашингтону.[247] Други део заседања одржан је у Лондону, почевши од 25. јануара исте године, после чега су формиране мање комисије, са задатком сакупљања података о стању у Немачкој, Пољској, Чехословачкој, Аустрији, Италији и Грчкој. Комисија у пуном саставу поново се састала 28. фебруара у Каиру, одакле је отпутовала за Јерусалим. Пошто су детаљно испитали ситуацију како у Палестини, тако и у околним арапским државама, чланови комисије су окончали свој рад заседањем у Швајцарској, крајем марта 1946. године.

Пошто су размотрили ситуацију на терену, чланови британско-америчке комисије су предложили да по хитном поступку буде омогућена имиграција 100.000 Јевреја из европских земаља.[248] При томе су истакли да овај број није ни приближно

---

[245] Ричи Овендејл наводи да је формирањем комисије Ернест Бевин, министар спољних послова Велике Британије, код америчке стране желео да пробуди осећај одговорности за простор Блиског истока. У случају да овај покушај доживи неуспех, Бевин је планирао да питање Палестине разматра мимо „посебног односа „САД и Велике Британије почетком Хладног рата, Исто, 105. Понашање Бевина је, међутим, на потпуно другачији начин перципирано у Сједињеним америчким државама, где му је приписивано отворено антисемитско делање, Schoenbaum, *The United States and the State of Israel*..., 44.

[246] О формирању и раду комисије видети детаљно: Исто, 106-165. Закључци ове комисије објављени су у публикацији *Report of the Anglo-American Committe of Enquiry regarding the problems of European Jewry and Palestine. Lausanne, 20th April, 1946, Miscellaneous No. 8*, London 1946. (даље: Report of the Anglo-American Committe of Enquiry...)

[247] *Report of the Anglo-American Committe of Enquiry*..., Preface.

[248] Исто, 2.

довољан да се свим европским Јеврејима који за тиме имају потребе омогући исељење.

Разматрајући питање могуће независности Палестине, чланови комисије су се децидирано успротивили било каквој подели.[249] Истичући да је у питању територија необично дуге и компликоване историје која је кулминирала постојећом политичком ситуацијом, британски и амерички делегати су одбацили могућност стварања засебне јеврејске, односно арапске државе на мандатном подручју. Додатно је ситуацију само компликовала чињеница да је у питању била територија света за три верске заједнице. Проглашавање независне арапске или јеврејске државе могло је, по мишљењу чланова комисије, само довести до разорног грађанског рата. Комисија је истакла да у будућности, ма како одлучили да уреде Палестину, не сме бити никакве дискриминације ни према локалним Јеврејима, ни према Арапима.

Како су полазили од претпоставке да ће Јевреји који се досељавају у Палестину на располагању имати много већи капитал од Арапа, староседелаца, делегати су били изричити у свом захтеву да се забрани било какво улагање у развој земље, која би долазила директно из приватних средстава.[250] Предуслов за функционисање економије будуће државе био је, како су сматрали чланови британско-америчке комисије, успешна интеграција јеврејског капитала у оквире добро дефинисаног државног система. Коначно, како би ресурсима сиромашна Палестина могла да се развије у функционалну самосталну државу, делегати су потенцирали сарадњу са суседним државама. У случају усвајања одлука комисије, поднети извештај предвиђа обустављање свих оружаних сукоба и даљу сарадњу мандатних власти и Јеврејске агенције у сузбијању делатности Хагане, односно Иргуна.[251]

Када се узме у обзир трајање њеног мандата, примарним циљем британско-америчке комисије мора се сматрати обезбеђивање услова за имиграцију 100.000 Јевреја у Палестину.[252] Сарадња две стране је, међутим, управо у решавању овог

[249] Исто, 4-5.
[250] Исто, 9.
[251] Исто, 10.
[252] Schoenbaum, *The United States and the State of Israel*..., 45. Измештање 100.000 расељених Јевреја из Европе представљало је, само по себи, решење одређених проблема са којима се америчка спољна

питања заказала.[253] Под утиском погоршања ситуације на терену, Британци су најпре затражили одлагање усељавања до тренутка политичке стабилизације Палестине, да би затим интервенисали против Јеврејске агенције, у жељи да неутралишу делатност Хагане. У америчкој јавности ови су поступци британске владе окарактерисани као антисемитски, због чега су се званичници САД привремено дистанцирали од питања Палестине. Коначно су Британци проценили да су одлуке британско-америчке комисије непримењиве у пракси. Поново је оживљена идеја поделе Палестине на арапски и јеврејски део.

У последњем покушају да некако оживи решења која је предложила британско-америчка комисија, њен здружени кабинет састао се јула 1946. године у Лондону. Разматрано је решење статуса Палестине које је постало познато под именом план „Грејди-Морисон“.[254] Полазна претпоставка у раду комисије била је подела мандатне територије Палестине, при чему би арапским и јеврејским провинцијама био додељен одређени степен самосталности у деловању.[255] Британска мандатна власт задржала би надређену улогу у односу на две заједнице и директну контролу над Јерусалимом и Негевом. Британске трупе би, при томе, биле задужене за пацификацију и контролу целог подручја. Мада је британска делегација због тога отворено негодовала, Американци су одбили да се обавежу на војно присуство у Палестини.

Сам Хари Труман је са одређеним степеном одобравања гледао на предложено решење статуса Палестине, али је реакција чланова његовог кабинета и америчке јавности на план „Морисон-Грејди“ била изразито негативна.[256] Амерички политичари одбацивали су предложено решење истичући да се ради о подгревању одлука британско-америчке комисије, за које је већ било доказано да не могу бити имплементиране у пракси, док је јеврејска заједница у САД протествовала због тога што није била укључена у разматрање питања Палестине и због инсистирања на

политика у датом тренутку суочавала. Исељавање некадашњих заточеника концентрационих логора посматрано је превасходно као корак у смеру стабилизације послератне Немачке и Аустрије.

[253] О томе видети детаљно: Ovendale, Britain, *The United States and the end of the Palestine Mandate*..., 137-140.

[254] Хенри Грејди је предводио делегацију САД у Лондону, док је на челу британског преговарачког тима био Херберт Морисон. Детаљно о плану „Морисон-Грејди“ видети: Исто, 141-164.

[255] Исто, 144-145.

[256] Schoenbaum, *The United States and the State of Israel*..., 47.

ограничавању јеврејске имиграције.[257] Коначно је Труман одбацио план „Морисон-Грејди“ као пожељно решење питања британског мандатног подручја.

Мада је америчка страна одбила да се у његовој реализацији ангажује, Велика Британија је наставила да покушава да имплементира план „Морисон-Грејди“ у пракси.[258] При томе је било више него јасно да ситуација на терену постаје из дана у дан све гора. После бомбашког напада на хотел „Краљ Давид“ у Јерусалиму,[259] и саме британске трупе у Палестини почеле су да увиђају да губе контролу над ситуацијом. До августа 1946, питање Палестине постепено је падало у други план, како се пажња САД и Британија све више окретала геополитичким променама које је собом носио почетак хладноратовског престројавања света.[260] Акутна потреба да се питање статуса палестинског мандата реши завредела је, међутим, још један састанак представника британских власти са двема сукобљеним странама.

У последњем покушају да план „Морисон-Грејди“ реализују макар и у модификованом облику, било је предвиђено да се почетком октобра 1946, на конференцији у Лондону са представницима Јеврејске агенције и палестинских Арапа састану делегати САД, и Велика Британије.[261] Припрема конференције је, међутим, била далеко значајнија од њених резултата. Арапска страна је британским делегатима, уочи одржавања конференције, јасно ставила до знања да се ни под којим условима неће помирити са оснивањем јеврејске државе у Палестини. Са друге стране, палестински Јевреји су, да би уопште даље преговарали са Британцима,

---

[257] План „Морисон-Грејди“ предвиђао је усељаваање првобитно предложених 100.000 Јевреја из Европе, при чему би даља питање даље имиграције било накнадно решено. Овакво решење је јеврејска заједница у Америци оценила као индиректно ограничавање усељавања Јевреја у Палестину и кршење обећања које је Труман дао у претходном периоду, Ovendale, Britain, *The United States and the end of the Palestine Mandate*..., 146-149. Видети о томе и: Schoenbaum, *The United States and the State of Israel*..., 48-50.

[258] Ovendale, *Britain, The United States and the end of the Palestine Mandate*..., 151.

[259] У хотелу „Краљ Давид“ налазило се седиште британске администрације за територију Палестину. У јужном крилу хотела, које је уништено постављањем бомбе у подрум, налазио се Секретаријат мандатних власти и штаб британских мандатних трупа Напад је 22. јула 1946. извео Иргун, а припремила га је Хагана, као одговор на неколико претходних инцидената, међу којима је био и британски упад у седиште Јеврејске агенције. Страдала је 91 особа, док је 46 повређено. Напад на хотел „Краљ Давид“ највећи је те врсте у историји постојања британског мандата у Палестини. Видети детаљно: *The Irgun: Bombing of the King David Hotel (July 22, 1946)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/King_David.html, 8. новембар 2014.

[260] Ovendale, *Britain, The United States and the end of the Palestine Mandate*..., 154.

[261] Исто, 158-159.

захтевали да вође ционистичког покрета који су се налазили у притвору буду ослобођене. Конференција заказана за 2. октобар је распуштена непосредно пошто се састала. Озбиљнији преговори вођени о моделу уређења Палестине сходно предлогу плана „Грејди-Морисон“, на овај су начин окончане.

Питање Палестине пред Уједињеним нацијама

Британци су у другој половини 1946. године почели да разматрају различите могућности одрицања од мандатног подручја.[262] Главни разлог за коначно доношење ове одлуке биле су процене о размерама војног и политичког ангажовања које би било потребно да би се омогућило обећано усељавање 100.000 Јевреја и истовремено исконтролисала криза која би свакако уследила.[263] Велика Британија је питање Палестине коначно изнела пред Генералну скупштину Уједињених нација у фебруару 1947. године.

Заједно са коначним повлачењем трупа из Грчке и Турске, односно доношењем одлуке о давању статуса независне државе Индији, повлачење из Палестине представљало је један од корака у процесу деконструкције некадашњег британског колонијалног царства. Нагло повлачење Велике Британије са релативно велике територије значило је, међутим, и крај система геополитичке стабилности какав су при америчком државном врху предвидели непосредно по завршетку Другог светског рата.[264] Пребацивањем питања палестинског мандата у надлежност Уједињених нација, ова је територија на директан начин постала предметом дискурса Сједињених америчких држава и Совјетског савеза.

---

[262] Разматрано је неколико могућности, од којих најозбиљније препуштање Палестине америчкој надлежности и предочавање питања мандатног подручја Генералној скупштини Уједињених нација. Изнова су покренуте и идеје стварања јединствене палестинске државе и њене поделе на јеврејски и арапски део, али као и приликом претходних покушаја, нису наишли на одобравање заинтересованих страна. Општирно о томе: Исто, 165-180.

[263] Амерички званичници проценили су да би пацификација територије британског мандата у Палестини захтевала ангажовање најмање 300.000 војника. Војно-политичка исцрпљеност Велике Британије значила је да би највећи број ових војника морали да дају сами Американци, Schoenbaum, *The United States and the State of Israel*..., 52.

[264] Ovendale, Britain, *The United States and the end of the Palestine Mandate*..., 51-52.

Од марта 1947, Сједињене америчке државе отворено су спроводиле политику стварања и помагања низа слободних демократских држава на ободу онога што је дефинисано као совјетска сфера утицаја, како би се спречило даље ширење политичког присуства СССР. Политички манифест који је амерички председник Хари Труман изнео у обраћању конгресу постао је познат под именом „Труманова доктрина“.[265] Мада је овај спољнополитички модел пре свега осмишљен како би се ограничило совјетско деловање у Европи (Грчка и Турска),[266] показало се да се и Палестина, бар привремено, уклопила у опште оквире ове идеје.[267] Доследно проционистички став какав су Сједињене америчке државе заузеле непосредно по завршетку Другог светског рата, са „Трумановом доктрином“ само је пронашао додатно утемељење у оквирима америчке спољне политике.

За разлику од Американаца, који су пратили релативно јасан, проционистички курс спрам питања Палестине, Совјетски савез је свим питањима везаним за блискоисточну политику прилазио унеколико амбивалентно. Мада СССР-у свакако није одговарало британско присуство на простору Блиског истока, и даље су ово сматрали много бољом опцијом од здруженог британско-америчког, односно само америчког суверенитета на овој територији.[268] Дугорочни циљеви совјетске политике су, међутим, били идентични циљевима САД – остварити тактичку предност у предвечерје Хладног рата. Док су Американци били посвећени формирању појаса демократских држава које би представљале својеврсни прстен око совјетске интересне сфере, СССР је тежио да, пружањем подршке реакционарним елементима, дестабилизује ситуацију на терену и отвори себи простор за интервенцију.[269] Одлука Велике Британије да питање Палестине на решавање препусти Уједињеним нацијама,

---

[265] Видети детаљније: Harbutt, Fraser, *The Cold War Era*, New Jersey 2002, 19-20.
[266] О америчком позицинирање према грађанском рату у Грчкој и укључивању у сукоб у склопу нове спољнополитичке оријентације, видети: Jones, Howard, *„A New Kind of War“: America's Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*, Oxford 1997. Опширно о америчком ангажовању у Турској у склопу политике „Труманове доктрине“, видети: McGhee, George, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Contained the Soviets*, London-New York 1990.
[267] Ovendale, Britain, *The United States and the end of the Palestine Mandate*..., 51-52.
[268] Исто, 64.
[269] Vestad, *Globalni Hladni rat*..., 171.

совјетски државни врх посматрао је као идеалну прилику управо за овакву врсту ангажовања.

Током првог заседања Генералне скупштине Уједињених нација поводом питања британског мандата у Палестини, у априлу 1947, локално јеврејско становништво заступали су представници Јеврејске агенције, док је Арапе представљао Високи арапски комитет.[270] Пошто су обе стране изнеле своје аргументе у корист укидања британске мандатне власти, на ванредној седници Генералне скупштине формиран је Специјални комитет Уједињених нација за Палестину (United Nations Special Committee on Palestine - UNSCOP).[271] Задатак овог комитета било је разматрање свих питања релевантних за ситуацију на терену и предлагање потенцијалних решења палестинског проблема за разматрање на редовном заседању Генералне скупштине, у септембру исте године. У следећих два месеца, UNSCOP је настојао да посети Палестину и околне земље, односно логоре за расељена лица на територији Немачке и Аустрије.[272] Жеља чланова комитета била је да утврде да ли постоје регионални, односно геополитички услови за формирање независних држава на територији некадашњег британског мандата, као и да провере колико је уистину трагична ситуација европских Јевреја, те да ли су оправдани захтеви за њихово исељење.[273]

Комитет за Палестину своју је истрагу окончао крајем августа 1947. године.[274] Мада је једногласно усвојен предлог да се британски мандат коначно укине, чланице

---

[270] *The Question of Palestine and the United Nations*, New York 2008, 4-6.

[271] Комитет је чинило 11 земаља, чланица УН: Аустралија, Канада, Чехословачка, Гватемала, Индија, Иран, Холандија, Перу, Шведска, Уругвај и Југославија.

[272] Очигледна је аналогија између делатности комитета при УН средином 1947. године и британско-америчке комисије, неких годину дана раније. Упоредити са: *Report of the Anglo-American Committe of Enquiry...*, Preface.

[273] У својој делатности, UNSCOP је уживао здушну подршку чланова Јеврејске агенције, која је доследно инсистирала на потреби за неограниченом имиграцијом. Са друге стране, прваци палестинских Арапа одбили су било какву врсту сарадње са новоформираним комитетом. Њихов је главни аргумент при томе био потреба да се питање Палестине јасно одвоји од питања расељених Јевреја у Европи. Право арапског становништва на самосталну државу не територији некадашњег британског мандата сматрали су датошћу, коју нема потребе даље преиспитивати. Арапска лига је иступила са захтевом за стварање независне државе Палестине, на територији западно од реке Јордан, *The Question of Palestine and the United Nations*, New York 2008, 4-6. (даље: *The Question of Palestine and the United Nations...)*

[274] Исто.

комитета нису успеле да се усагласе око тога на који би начин територију Палестине последично требало уредити. Комитет је разматрао такозвани „предлог већине“, односно „предлог мањине“.[275] Већина земаља чланица залагала се за поделу на арапску и јеврејску државу, при чему би Јерусалим добио статус међународног протектората, под управом Уједињених нација. Три овако формирана политичка ентитета би била повезана својеврсном економском унијом. „Предлог већине“ индиректно су подржавале и Сједињене америчке државе, Совјетски Савез, односно Велика Британија.

„Предлог мањине“ подразумевао је стварање јединствене палестинске државе, уређене по принципима федерације.[276] Главни град федеративне државе сачињене од арапског и јеврејског дела требало је да буде Јерусалим. Овакву су организацију независне Палестине подржале Индија, Југославије и Иран.

Током другог редовног заседања, а после расправе која је трајала пуна два месеца, Генерална скупштина Уједињених нација донела је 29. новембра 1947. године Резолуцију 181, којом је, уз мање допуне, потврђен „Предлог већине“.[277] План поделе, прилог самој резолуцији, предвиђао је стварање потребних предуслова за укидање мандата, [278] постепено повлачење британских трупа и будуће границе између три политичка ентитета. Подручје британског мандата требало је да буде подељена на осам територијалних јединица, од којих би по три припале двема независним државама. Град Јафа би имао статус арапске јединице у оквирима јеврејске територије, док је за Јерусалим био предвиђен статус града у надлежности Старатељског савета Уједињених нација. Основана је Комисија УН за Палестину,

---

[275] Видети о ова два предлога детаљно: *The Origins and Evolution of the Palestine Problem 1917-1988*, New York, 1990, 115. Предлог већине подржавале су: Канада, Чехословачка, Гватемала, Холандија, Перу, Уругвај и Шведска. Предлог мањине подржавале су Индија, Југославије и Иран. Аустралија је остала уздржана, сматрајући да давање било каквог предлога решења излази из оквира овлашћења комитета.

[276] Исто.

[277] Текст Резолуције 181 доступан је на: *Resolution 181 (II). Future government of Palestine (A/RES/181(II) 29 November 1947)*, http://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253, 9. новембар 2014.

[278] Решена су питања држављанства, транзита, привредне уније, као и будућих законодавних аката који би се тицали приступа светим местима и права верских, односно националних мањина.

задужена за спровођење начела резолуције у пракси, док је за поделу некадашње британске територије био задужен Савет безбедности.

Јеврејска агенција прихватила је одлуку Уједињених нација, мада се противила предложеном разграничењу између две новоформиране државе и обиму предвиђене имиграције.[279] Арапско становништво Палестине и околне државе децидирано су одбациле резолуцију 181, наводећи да њене тековине представљају кршење основних људских права. Уједињеним нацијама јасно је стављено до знања да ће се палестински Арапи супротстављати свакој одлуци коју буду протумачили као угрожаваање интегритета територије или фаворизовање локалних Јевреја, на штету арапске заједнице.

Доношење Резолуције 181 пратио је талас насиља у Палестини.[280] Ванредно заседање Генералне скупштине Уједињених нација заказано је за 16. април 1948. године. Већ сутрадан је Савет безбедности позвао сукобљене стране на обуставу ватре, да би 23. априла била основана Комисија за примирје, са задужењем на надгледа смиривање ситуације на терену. Комисија УН за Палестину је растуштена, а Генерална скупштина је, у сарадњи са Комисијом за примирје, поставила грофа Фолка Бернадота, председника Црвеног крста Шведске, на место званичног медијатора међу зараћеним странама.

Независна држава Израел

Када су се и последње британске трупе, 14. маја 1948. године, повукле са територије некадашњег мандатног подручја, Јеврејска агенција је територију која јој је додељена резолуцијом Уједињених нација, прогласила за независну државу Израел.[281] У року од свега неколико сати, уследио је сукоб локалних Јевреја у Арапа. Следећег дана интервенисале су и околне арапске државе. После краткотрајног

[279] *The Question of Palestine and the United Nations...*, 9-10.
[280] Исто.
[281] Исто.

примирја, које је уследило на интервенцију медијатора Уједињених нација,[282] оружани сукоб настављен је 8. јула 1948. Друго примирје уследило је тек пошто је сукобљеним странама запрећено интервенцијом у складу са Поглављем 7, Повеље Уједињених нација.[283] На терену је ситуација била таква да је новооснована држава Израел контролисала велики део територија за које је било предвиђено да ће припасти арапским државама, укључујући и западни део Јерусалима.[284] Територија Израела додатно је проширена током краћих борби вођених од октобра 1948. до марта 1949. године. Између фебруара и јула 1949, потписан је низ уговора о примирју, између Израела и Египта, Јордана, Либана и Сирије. Примирје није, међутим, представљало формално признавање ситуације на терену, већ само обустављање оружаног сукоба.

Новостворену државу Израел у року од двадесет и четири сата од проглашења независности, признали су Сједињене америчке државе и Совјетски Савез. Противно саветима Стејт Департмента, државног секретара и челника оружаних снага САД, Хари Труман је 14. маја 1948, око десет сати увече, потписао признање новостворене јеврејске државе на Блиском истоку.[285] Док су остали чланови државног врха размишљали о погубним последицама које ће признавање Израела имати по америчко-арапске билатералне односе, Труман је, очигледно, био вођен искључиво потребом да обезбеди подршку јеврејске заједнице у САД.[286] Са друге стране, признање Израела би свакако требало посматрати и у оквирима „Труманове доктрине“, као покушај интеграције државе изграђене на европским политичким

[282] За ову су прилику, 29. маја 1948. године, формиране и међународне трупе, са задужењем пацификације подручја Палестине. Ове су јединице добиле назив Организација за надгледање мира при Уједињеним нацијама (United Nations Truce Supervision Organization – UNTSO), Исто.

[283] Седмо поглавље повеље УН омогућава организацији Уједињених нација да у случају претње миру, повреде мира или аката агресије интервенише. Први степен предвиђене интервенције представљају различите мере политичког притиска. У случају, међутим, да Савет безбедности процени да је таква мера потребна, Уједињене нације могу спровести и војну интервенцију, Видети: *Povelja Ujedinjenih nacija*, http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/krsiva/povelja_un_lat.pdf, 9. новембар 2014.

[284] *The Question of Palestine and the United Nations*..., 10.

[285] Ovendale, Britain, *The United States and the end of the Palestine Mandate*..., 301-302.

[286] Мада у датом тренутку можда нису били главни разлога за признавање Израел, не би требало заборавити ни заштиту стратешких (војне базе), односно економских интереса (нафта) САД на Блиском истоку као релевантан мотив за Труманову одлуку, Гедис, Џон Луис, *Хладни рат*, Београд 2003, 229.

начелима у простор Блиског истока, у нади да ће на овај начин регион можда моћи да буде пацификован и у њему популаризована начела демократије.[287]

До тренутка признавања новостворене јеврејске државе, Совјетски савез је био изразито пасиван на простору Блиског истока.[288] Стварање националног дома јеврејског народа представљало је, међутим, геополитичку промену за коју су Совјети оценили да ће им свакако донети одређени бољитак. Од Израела је Стаљин очекивао да ће, због пасивности западних земаља према нацистичком режиму, заузети антизападну позицију у послератном свету, те можда постати ослонцем совјетске спољне политике у региону. У случају да директна сарадња са Израелом не би била могућа, совјетски државни врх је полазио од претпоставке да ће само његово постојање навести околне арапске земље да се обрате Совјетском савезу за помоћ при војној интервенцији.[289] Не треба занемарити ни настојање совјетског државног врха да, признавањем новостворене јеврејске државе, побије постојеће претпоставке о режимском антисемитизму у СССР. Мада је у првом тренутку заузео проционистички и произраелски став, политика Совјетског савеза убрзо се променила.[290] Већ почетком педесетих година, Израел је у совјетској јавности све више приказиван као легло западњаштва и империјализма, а међудржавни односи су нагло губили на квалитету. Совјетски савез је током 1954. и дефинитивно заузео проарапску позицију.

Створен заједничком вољом две стране које ће се у следећих четрдесет година показати скоро па непомирљивим противницима, на простору обележеном вишедеценијским сукобима арапског и јеврејског становништва, Израел је био предодређен да буде једно од жаришта иначе „хладног“ рата. Мада је њен положај у послератном свету био дефинисан потпуно другачијим сплетом околности, социјалистичка Југославија се у биполарном геополитичком контексту послератног

[287] Vestad, *Globalni Hladni rat...*, 171.
[288] Schaffer, Harry, *The Soviet Treatment of Jews*, New York 1974, 13. (даље: Schaffer, *The Soviet Treatment of Jews...*)
[289] Vestad, *Globalni Hladni rat...*, 171.
[290] Schaffer, *The Soviet Treatment of Jews...*, 18.

света може сматрати унеколико сличним изузетком.[291] У првом су тренутку две стране ову аналогију посматрале као темељ довољно добар за дугорочнију сарадњу.

2.5. ПОСЛЕРАТНА ЈУГОСЛАВИЈА И ЈЕВРЕЈСКА ЗАЈЕДНИЦА

Покрет отпора који је предводила Комунистичка партија Југославије однео је победу над националистичким снагама и, уз помоћ надируће совјетске војске, ослободио окупиране територије дебелисане краљевине.[292] Сходно томе, по завршетку Другог светског рата југословенским комунистима се пружила прилика да приступе обнови југословенске државе у складу са основним начелима марксизма-лењинизма. Ослањајући се на СССР, југословенски комунисти су се у неколико послератних година посветили изградњи политичког и друштвеног уређења у потпуности одговарајућих совјетском узору.[293]

Мада номинално највернији експоненти совјетске политике, југословенски комунисти су већ крајем рата, а посебно по његовом завршетку, инсистирали на аутентичности револуције коју су извели. Водећи људи Комунистичке партије Југославије сматрали су да им, сходно ангажовању током рата, припада право да пронађу сопствени пут у социјализам. Овакве тежње југословенских комуниста биле су некомпатибилне са настојањима СССР да ослобођене земље Источне Европе буду претворене у идеолошки хомогени блок, којим би директно управљала Москва. Мада југословенски комунисти релативно дуго нису отворено доводили у питање идеолошку и политичку надређеност Совјетског савеза, јасно је било њихово настојање да у послератном свету делају самостално.

---

[291] Shay, Shaul, „Israel and Yugoslavia between East and West“, Zbornik radova *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Beograd 2008, 473-474. (даље: Shay, „Israel and Yugoslavia between East and West“...)

[292] Опширно о делатности НОБ у смеру реформисања југословенске државе и друштва и темељима еманципације југословенских комуниста од совјетског узора постављеним током Другог светског рата, видети опширно: Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija (1941-1945) I-II*, Beograd 1983. и Petranović, Branko, Dautović, Sava, *Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941-1945)*, Beograd 1988.

[293] Комунистичка партија Југославија је до 1943. била секција Коминтерне и своје чланове индоктринирала тако да у Совјетском савезу виде отаџбину комунизма и „једино социјалистичко острво на свету“. Овакав је став био утемељен на идеологији пролетерског интернационализма, која је прокламовала императив одбране Совјетског Савеза као светиње, Петрановић, Бранко, *Југославија на размеђу (1945-1950)*, Подгорица 1998, 451.

Потреба Југославије да се непосредно по завршетку Другог светског рата покаже самосталним актером на геополитичкој сцени најбоље је дошла до изражаја кроз делатност у оквирима организације Уједињених нација.[294] Први пут Југославија је у УН иступила са оригиналним ставом већ током 1946. године, када се заложила за право избеглица на слободно опредељење, односно репатријацију. Прави показатељ независности у спољнополитичкој делатности уследио је, међутим, тек средином следеће године. Учествујући у раду Комитета за Палестину, при Уједињеним нацијама, Југославија се, крајем августа 1947, приклонила такозваном „Предлогу мањине“. Социјалистичка Југославија је том приликом први пут у међународној јавности подржала став који се косио са прокламованим циљевима совјетске спољне политике. Како наводи Драган Богетић, у питању је био показатељ принципијелности југословенских власти у политичком деловању, у тренуцима када су још увек били чврсто везани за Совјетски блок.[295]

До коначног разлаза између југословенских и совјетских комуниста дошло је у јуну 1948. године, са Резолуцијом Информбироа.[296] Мада размере и потенцијалне импликације сукоба свакако никоме у почетку нису могле бити јасне, извесно је било да измирење са Совјетима не представља реалну могућност.[297] У првом тренутку је иступање из совјетског блока за Југославију значило потпуну дипломатску изолацију. Запад је показивао одређено неповерење према сукобу, тумачећи га као привремени или чак инсценирани спор, али је истовремено демонстрирао и свест о томе да овакву кризу унутар наизглед монолитног Источног блока, не може себи дозволити да не искористи. Формулисана је политика „одржавања Тита на површини“ (*keeping Tito afloat*), која је подразумевала пружање помоћи

[294] Bogetić, Dragan, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990, 214-216. (даље: Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*...)

[295] Исто. При томе, како наводи Богетић, треба правити јасну разлику између првих иступа у смеру самосталног деловања и првих корака на формирању онога што ће касније постати покретом несврстаних. Почетак стварања политичке линије несврстаности у оквирима Уједињених нација свакако треба тражити у заједничком иступању Југославије и Индије по питању Корејског рата, Исто, 216-224.

[296] Укратко о југословенско-совјетском конфликту и Резолуцији Информбироа, видети: Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1980, 467-483.

[297] Јосип Броз је био свестан тога да поновно успостављање претходно постојећег односа са Совјетским савезом значи значи губитак сваке врсте државног суверенита, а највероватније и његову личну ликвидацију, Bogetić, Dragan, „Jugoslavija u Hladnom ratu“, *Istorija 20. veka* 2(2008), 343-346.

југословенском режиму, како би овај наставио да постоји и делује независно од совјетског утицаја.[298] Како Велика Британија, тако и САД су у Југославији видели преседан од изванредног идеолошког и политичког значаја. Значајнији резултати сарадње са Западом на војном и политичком плану стигли су тек између 1952. и 1955. године, али је Југославија прву конкректну помоћ са запада, пре свега од САД, добила већ почетком 1949. године.

Одбацивање совјетског узора показаће се преломним тренутком у историји социјалистичке Југославије и умногоме дефинисати њен положај у послератном свету. Југословенска спољна политика после Другог светског рата умногоме се може дефинисати као континуиран процес еманципације од утицаја СССР. У овом смислу се еволуција југословенске дипломатске активности током Хладног рата обично дефинише као процес сачињен од три фазе.[299]

У првој фази, од 1945. до 1948. године, југословенски комунисти били су посвећени изградњи социјалистичког друштва, под директним утицајем Совјетског савеза и интензивне сарадње са осталим земљама народне демократије.[300] Период између 1949. и 1953. године дефинисао је југословенско-совјетски сукоб. Идеја аутентичне југословенске револуције и происходећег права на самостално иступање на међународној сцени, додатно је продубљена. У овој је фази је започело и постепено отварање Југославије према свету. После 1953. године, у трећој фази развоја, југословенска спољна политика коначно је напустила европске оквире и окренула се интензивој сарадњи са земљама Азије и Африке. У процесу деколонизације пронађено је упориште за потпуно оригиналну, ванблоковску, политику.

---

[298] Stojković, Momir, „Borba velikih sila za prevlast i sfere uticaja na Balkanu 1941-1949“, Zbornik radova *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 24.

[299] При томе општа одлика послератне политике КПЈ у континуитету остаје настојање да се очува слобода и интегритет земље, изборен током рата, у новим, далеко сложенијим, условима, Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*..., 49-123.

[300] Исто.

Постепено дистанцирање Југославије од Совјетског савеза, које је кулминирало сукобом 1948. године, умногоме је дефинисало и развој југословенске спољне политике на Блиском Истоку. Године интензивне сарадње са Совјетским савезом биле су обележене пасивношћу југословенске дипломатије у овом региону.[301] Резолуција Информбироа и последична дипломатска изолација условили су постепено отварање Југославије према државама Блиског истока, али је права експанзија југословенске политике на овом простору уследила тек средином педесетих година. У покушају остваривања равноправне сарадње са свим земљама региона,[302] Југославија се директно суочила са раздором између Израела и арапских земаља. Како је сваки уступак једној изазивао негативну реакцију друге стране, југословенске власти су покушале да развију својеврсни модел изоловане сарадње са Израелом, односно арапским државама, при чему питање њихових међусобних односа ни на који начин не би било покренуто.[303]

Непосредно по доношењу резолуције Информбироа, југословенско-израелски односи прошли су кроз фазу интензивног развоја.[304] Раскид постојећих веза са земљама Источног блока није одмах условио експанзију сарадње Југославије и Израела, али је у тренутку када је сукоб са Совјетским савезом постао јаван, југословенско-израелско зближавање већ постало очигледно.[305] Специфична аналогија каква је постојала у геополитичком положају две државе, на почетку пасивног конфликта који је тек добијао обрисе Хладног рата, умногоме је допринела развоју сарадње.[306] Крајем 1949. године, југословенски државни врх је чак оценио да

---

[301] Послератни развој ситуације на Блиском истоку посматран је као нешто што се одиграва далеко од југословенске државе и не заслужује интензивно ангажовање, посебно у поређењу са акутним проблемима, каква је, рецимо, била Тршћанска криза. Видети: Petrović, Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946-1956*, Beograd 2007, 29-31. (даље Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*...) О томе, видети још и Životić, Aleksandar, „Jugoslavija i Bliski istok (1945-1956)“, Zbornik radova *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Beograd 2008, 485-486 (даље: Životić, Jugoslavija i Bliski istok...).
[302] Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*..., 51.
[303] Исто, 51-53.
[304] Životić, *Jugoslavija i Bliski istok*..., 485-486. О различим аспектима југословенско-израелске сарадње, видети још и Терзић, Милан, „Од признања до прекида (Југославија и Израел 1948-1967)“, *Војноисторијски гласник* 1 (2010), 43-47. (даље: Терзић, „Од признања до прекида“...)
[305] Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok*..., 50.
[306] Shay, „Israel and Yugoslavia between East and West“..., 473-474.

Израел представља „најлевљу“ земљу Блиског истока, те да би, као такав, могао бити потенцијално врло захвалан партнер.[307]

Све до Суецке кризе (1956), Југославија је интензивно сарађивала са Израелом, али је избегавала сваку врсту дугорочног обавезивања.[308] Тражење еквидистанце између две стране, а затим и потпуно окретање сарадњи са арапским државама, условили су да Израел никада не постане прави ослонац у формулисању југословенске политике на простору Блиског истока.

Унутраша политика КПЈ и јеврејска заједница Југославије

Мада су на спољнополитичком плану југословенске власти биле приморане да пронађу одрживу алтернативу ослањању на Совјетски савез и остале земље Источног блока, то није значило да се КПЈ, при уређивању државе, на било који начин одрекла идеолошког оквира марксизма-лењинизма.[309] Један од најважнијих постулата поштованих при дефинисању друштвено-политичког уређења социјалистичке Југославије, било је јасно одвајање цркве и државе, по угледу на решење примењено у СССР-у.[310] Мада организовану религију никада нису сузбијали на начин на који су то чинили совјетски комунисти, КПЈ је била подједнако посвећена идеји изградње атеистичког друштва. Југословенски режим је, међутим, на далеко објективнији

[307] Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, 51.
[308] Исто, 53-54.
[309] Разматрајући последице југословенско-совјетског сукоба, Ричард Кремптон је сасвим тачно закључио да је у њему „Титова влада изгубила пријатеље, али не и веру“, Кремптон, Ричард Џон, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003, 163-164.
[310] Radić, Radmila, *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Beograd 1995, 101. (даље: Radić, *Verom protiv vere...*) Комунистичка партија Југославије религију је, у складу са марксистичким схватањем, дефинисала као саставни део приватног живота сваког појединца.[310] која није смела утицати на креирање друштвених, политичких и економских односа у држави. Религија је, као облик метафизике, обесправљена у контексту утемељења друштва. Основу дијалектичког материјализма представља схватање да је свет једина реалност, те да нема света изнад или испод природе, нема бога, ни апсолутног духа. Једини апсолут је постојећи свет, односно природа, те религија у систему вредности марксизма-лењинизма представља само облик псеудонауке, који помаже спречавање револта експлоатисаних и обесправљених и у том смислу је оружје у рукама експлоататора. У моделу друштва чијем су се изграђивању после рата посветили и југословенски комунисти, религија је сматрана сувишном, Исто, 85-86.

начин од совјетског сагледавао колика је реална претња коју појединачне верске заједнице представљају по развој идеја марскизма-лењинизма.

Комунистички режим у послератној Југославији јединим реалним претњама по устројство државе сматрао је три највеће вере.[311] Мање верске заједнице, мада никако изузете од мера принудне секуларизације друштва, нису у овом смислу трпеле ни приближно притисак какав је вршен на православну, католичку и муслиманску заједницу.[312] Уколико би показале спремност да се прилагоде оквирима нове, социјалистичке државе, мање верске заједнице могле су очекивати одређени степен толеранције надлежних власти. Југословенски Јевреји су можда и најбољи пример тога како је егзистенција релативно мале заједнице могла бити обезбеђена уклапањем у постојећи идеолошки контекст послератне државе и друштва.

Положај јеврејске заједнице у послератној Југославији био је унеколико специфичан у односу на положај других малих верских заједница. И поред тога што су се показали изванредно вољнима да прихвате ново друштвено-политичко уређење, однос југословенских власти према локалним Јевејима у великој мери је био дефинисан и актуелним спољнополитичким контекстом.[313] У тренутку проглашења независне државе Израел, однос Југославије према јеврејској заједници постао је нераскидиво повезан са потребом да се оствари одређена врста интеракције са новоствореном државом на Блиском истоку. Турбулентне промене југословенско-израелских односа испратиле су и очигледне промене става државних власти према Савезу јеврејских вероисповедних општина, односно југословенским Јевејима. Посебно је до изражаја ова специфична међузависност дошла после раскидања дипломатских односа Југославије и Израела 1967. године, након Шестодневног рата.[314]

---

[311] О мерама репресије послератног југословенског режима спрам три највеће верске заједнице, видети укратко: Boeckh, Katrin, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953: staljinizam u titoizmu“, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (2006), 403-431. (даље: Boeckh, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953“...).

[312] Исто, 426.

[313] Укратко о југословенско-израелским односима између 1948. и 1967. године, видети: Терзић, *Од признања до прекида*..., 39-73.

[314] Шестодневни рат, познат и под именима Јунски рат, односно Трећи арапско-израелски рат, водио је Израел против Египта, Јордана и Сирије. Рат је трајао од 5. до 10. јуна 1967. године. У року од свега шест дана, израелске снаге су освојиле појас Газе и полуострво Синај (до датог тренутка египатске

Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије са радом је, по окончању рата, почео 22. октобра 1944, свега два дана после ослобођења Београда.[315] Статус пуноправног представника јеврејске заједнице у Југославији, какав је уживао у међуратном периоду, Савезу је потврђен децембра исте године. Јеврејска заједница је у послератној Југославији чинила, међутим, тек делић оног броја Јевреја који је настањивао Краљевину. У тренутку обнављања рада СЈВОЈ, на територији Југославије живело је свега око 1.200 Јевреја.[316] По окончању процеса организоване репатријације многобројних југословенских Јевреја који су се у тренутку завршетка рата нашли у иностранству, њихов укупан број је порастао на приближно дванаест хиљада.[317]

Делатност Савеза у послератној Југославији обновљена је поштујући одредбе закона о положају јеврејске заједнице донетог у Краљевини. Од самог је почетка, међутим, било јасно да нове друштвено-политичке околности захтевају редефинисање како идентитета југословенских Јевреја, тако и делатности њихове централне организације. Коначно је Шести конгрес јеврејских вероисповедних општина (1952) донео одлуку да се из назива Савеза и локалних заједница избаци одредница „вероисповедни“.[318] Формално је на овај начин спроведена секуларизација челне организације југословенских Јевреја. У питању је, међутим, био већ последњи корак у процесу прилагођавања идеолошком оквиру послератног југословенског друштва. Јевреји Југославије су већ током рата отворено показивали наклоност ка покрету који је после рата био у прилици да формира нову југословенску власт.

територије), Западну обалу Мртвог мора и Западни Јерусалим (од Јордана) и Голанску висораван (од Сирије), Укратко о току рата и његовим последицама, видети: *The Six Day War: Background and Consequences* (June 5-10, 1967), http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/67_War.html

[315] Mevorah, Avram Moša, „O radu Saveza jevrejskih opština prvih dana po oslobođenju Beograda“, *Jevrejski almanah* 1955/6, 123-126.

[316] Perić, Marko; Stanić, Srećko, „Jevreji Beograda u popisima stanovništva XIX i XX veka“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 294-295. (даље: Perić, Stanić, „Jevreji Beograda“...)

[317] Резултати првог послератног пописа показују да је на територији Југославије живело укупно 6.853 лица јеврејске вероисповести. Овај број, међутим, свакако не осликава реално стање ствари, како се схватање припадности јеврејској заједници по завршетку Другог светског рата драстично изменило, те није нужно било везано за вероисповест. Далеко ближи објективној ситуацији је број чланова јеврејских вероисповедних општина у Југославији, који је по завршетку рата износио 11.934, Исто.

[318] Radić, *Verom protiv vere*..., 85.

Приближно 4.500 припадника релативно малобројне јеврејске заједнице у Краљевини Југославији прикључило се током рата народноослободилачкој борби.[319] Јеврејска заједница је на овај начин за себе обезбедила унеколико привилегован положај у очима комунистичког режима послератне Југославије и поставила темеље будуће интензивне сарадње.[320] Постигнут је прећутни споразум о томе да ће Савез као организација убудуће Јевреје представљати као политички и национални ентитет, дистанцирајући се од сваког верског контекста. Како би вољност заједнице да сарађује са послератним југословенским режимом добила и своју формалну потврду, на руководећа места у СЈВОЈ доведени су чланови или симпатизери КПЈ.[321] Поред тога што су из руководства јеврејске заједнице у Југославији на овај начин искључени појединци који су били идеолошки противници комунистичког режима, реконструкција Савеза послужила је и, бар формалном, уклањању ционистичке струје из СЈВОЈ.[322]

Дистанцирање од тековина ционистичке идеологије било је, мимо инсистирања на обнављању делатности СЈВОЈ као секуларне организације, једино право ограничење које је комунистички режим наметнуо функционисању и делатности

---

[319] Од овог броја 3.000 се прикључило борцима у партизанским формацијама, а приближно 1.500 се нашло у улози илегалних активиста других врста, Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945...*, 154-155.

[320] Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952), Kraj ili novi početak*, Beograd 2009, 112. (даље: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*).

[321] Исто, 112- 113. Како наводи Младенка Иванковић, учешће у рату или ратно заробљеништво били су изузетно значајни за добијање високих политичких позиција у југословенској јеврејској заједници после рата, а блискост комунистичком покрету отпора значила је и добар положај у друштву нове Југославије.

[322] Антиционизам је био саставни део совјетске идеје социјализма и као такав су га преузели сви покрети који су стајали под директним утицајем СССР. Лењин је већ 1903. године ционизам окарактерисао као „реакционарни концепт“, чији су циљеви били много другачији од прокламованог настојања да се обнови национални дом јеврејског народа. Совјетски режим је ционизам доживљавао као политички покрет посвећен обнови јединства свих Јевреја, прелазећи постојеће државне границе. Израел су совјетске власти посматрале као званичног представника јеврејске заједнице широм света. Происходећа помисао да би локални Јевреји могли имати домовину мимо СССР била је, међутим, за совјетске власти потпуно неприхватљива. Видети: Schaffer, *The Soviet Treatment of Jews...*, 75. Југословенски комунисти су прихватили антиционизам, заједно са свим осталим аспектима совјетског схватања социјализма. Чак и они чланови Комунистичке партије Југославије који су сами били јеврејског порекла, одбацивали су учење циониста. Остало је забележено да је Моша Пијаде, мада ће касније подржати насељавање Јевреја у Палестини, као и организовану емиграцију југословенских Јевреја у Израел, био идеолошки противник ционизма. Критиковао је југословенске ционисте, у тежњи да их привуче комунистичком покрету, Kerkkänen, Ari, *Yugoslav Jewry: Aspects of post-World War II and post-Yugoslav developments*, Helsinki 2001, 44. (даље: Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*).

јеврејске заједнице у Југославији.[323] Свим члановима КПЈ, па тако и Јевејима који су приступили партији, изричито је био забрањен сваки контакт са Светском ционистичком организацијом.[324] Водећи људи партије очекивали су да ће забрана наметнута члановима у одређеној мери бити поштована и у општим оквирима југословенске јеврејске заједнице, односно да ће они Јевреји који су били комунисти контролисати ционисте у својим редовима. Југословенске власти су на индиректан начин онемогућиле и обнављање делатности Савеза ционисте Југославије после рата.[325] Контакти југословенских Јевреја са Светском ционистичком организацијом нису, међутим, прекинути, већ само даље одржавани на други начин.

Савез је после рата реконструисан као централна организација јеврејске заједнице, чији је основни задатак било организовање и координација рада општина на територији Југославије.[326] Основни управни орган Савеза било је Председништво, које је преко својих радних тела управљало свим активностима заједнице. Три најважнија радна тела у склопу Савеза била су Извршни, Главни и Аутономни одбор за помоћ.[327]

На место првог послератног председника Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије изабран је Фридрих Попс,[328] београдски адвокат.[329]

---

[323] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 128.

[324] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 44.

[325] Реконструкција Савеза ционисте Југославије после рата показала се изванредно компликованим подухватом. Са једне стране, Комунистичка партија Југославије је инсистирала на томе да не буде извршена обнова, док је са друге стране и сама Светска ционистичка организација сматрала да у постојећим условима ваља деловати врло опрезно, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 128.

[326] Исто, 109-120. На темељима поделе надлежности која је постојала у међуратном периоду, после рата је реконструисано и Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина Југославије. Положај ортодоксне јеврејске заједнице у Југославији у послератном периоду ће детаљно бити размотрен у поглављу КОЛЕКТИВИ У ИСЕЉЕЊУ.

[327] Оваква је структура пресликавана и на оне градове у којима је јеврејске заједница била довољно велика да задовољи овакву форму организације и рада. Овакви су се услови после рата стекли у јеврејским вероисповедним општинама у Београду, Новом Саду, Суботици, Загребу и Сарајеву. Исто, 110.

[328] Фридрих Попс (Београд, 25. новембар 1874 – Београд, 25. мај 1948) завршио је студије права у Београду. Краће време радио је у Министарству спољних послова, пре него што је 1901. године отворио адвокатску канцеларију. У Првом светском рату учествовао је као резервни официр. Правне науке усавршавао је у Цириху, да би 1918. године стекао титулу доктора. У Београд се вратио 1919. године. Био је одборник и заменик председника ЈВО Београд и у више наврата се кандидовао за народног посланика. Председник Јеврејске ашкенаске општине Београд био је од 1910. до 1941. године. Био је један од оснивача Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије (1919), његов први потпредседник и од 1933. до 1948. председник. Вршио је дужност потпредседника Савеза

Потпредседник Савеза био је Алберт Вајс,[330] а секретар Нафтали Бата Гедаља. Како је Фридрих Попс после рата већ био у позним годинама, највећи део његових дужности обављали су млађи чланови Председништва СЈВОЈ.[331] Пошто је Попс 1948. године преминуо, председник Савеза постао је Алберт Вајс, који ће ту дужност вршити све до 1964. године.

По завршетку рата, прво је конституисан Извршни одбор СЈВОЈ, на чијем се челу до 1950. године налазио Лавослав Каделбург,[332] а чији је секретар био Нафтали

ционист Југославије. Заслужан је за прихватање и пружање помоћи јеврејским избеглицама из Немачке уочи Другог светског рата. После бомбардовања Београда, са породицом је кренуо према јадранској обали, али се вратио у престоницу, где је ухапшен. Пуштен је после краћег испитивања и мучења у логору у Грацу. Вратио се у Београд, где се са лажним папирима скривао до краја рата. Одмах по окончању рата, започео је обнову СЈВОЈ. Видети опширније: Рафаиловић, Александар, *Фридрих Попс*, у публикацији: *Знаменити Јевреји Србије*..., 187.

[329] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 110-111.

[330] Алберт Вајс (Земун, 3. октобар 1905 – Београд, 4. април 1964) упоредо је студирао филозофију, економију и право у Берлину, Паризу, Београду и Загребу. Дипломирао је на Правном факултету у Загребу и стекао титулу доктора правних наука 1928. године. Као адвокат је почео да ради у Београду. За потпредседника Јеврејске ашкенаске општине Београд изабран је 1938. године. Раније је изабран за члана Извршног одбора СЈВОЈ и Савеза ционист Југославије. Други светски рат провео је, као резервни официр, у логорима у Немачкој. По повратку у земљу радио је при Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и његових помагача (1945-1948). Учествовао је у припреми и обради југословенског оптужног и доказног материјала за суђење у Нирнбергу и другим процесима против ратних злочинаца у земљи и иностранству. Од 1947. био је ангажован као хонорарни наставник на Правном факултету у Београду, где је прошао сва предавачка звања. За редовног професора изабран је 1961. године. По повратку из логора, ангажован је на обнови Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије. Детаљније видети: Рафаиловић, Александар, *Алберт Вајс*, у публикацији: *Знаменити Јевреји Србије*..., 50-51.

[331] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 110-111.

[332] Лавослав Каделбург (Винковци, 26. август 1910 – Београд, 12. децембар 1994) дипломирао је права са докторатом 1935. године, на Филозофском факултету у Загребу. Почетком рата заробљен је на југословенско-италијској граници, где се налазио на војној вежби. Из рата је ослобођен почетком фебруара 1945. године. После краће службе на месту судије Окружног суда у Панчеву, постављен је на место помоћника јавног тужиоца АП Војводине. Непуних годину дана касније постао је помоћник јавног тужиоца НР Србије. За судију Врховног суда НР Србије изабран је 1951. године. По повратку у земљу активно се укључио у рад јеврејске заједнице, као члан Аутономног одбора за помоћ. За председника Аутономног одбора изабран је 1952. године и на тој дужности остао све до укидања овог тела. Маја 1946. године изабран је за члана ИО СЈВОЈ. За време председничког мандата Алберта Вајса, вршио је функцију потпредседника Савеза. Када је Алберт Вајс преминуо, Каделбург је постао вршилац дужности, а од априла 1965. године и председник СЈВОЈ. Биран је у водећа тела светских јеврејских организација – био је члан егзекутиве Европског и Светског јеврејског конгреса, потпредседник Светског јеврејског конгреса, члан и потпредседник Управе европског савета за јеврејске општинске службе, члан Статутарне комисије Светског јеврејског конгреса. Са места председника СЈВОЈ повукао се 1991. а до смрти је остао почасни председник Савеза. Опширније видети: Радовановић, Милан, *Лавослав Каделбург*, у публикацији: *Знаменити Јевреји Србије*..., 101-104.

Бата Гедаља.[333] Чланови првог послератног ИО CJBOJ били су још и Алберт Вајс, Давид Алкалај и Исак Амар. Непосредно по конституисању Извршног одбора, формиран је и Главни одбор CJBOJ. У састав овог одбора улазили су сви чланови Извршног одбора, сви преживели предратни чланови Главног одбора и представници реорганизованих јеврејских вероисповедних општина. Како је био исувише гломазно тело да би се редовно састајао (први послератни сазив чинило је 36 чланова), Главни одбор ретко је када сазиван, а са реализацијом организованог исељавања у Израел престао је да постоји.

Аутономни одбор за помоћ, као једно од радних тела у склопу Савеза јеврејских вероисповедних општина, формиран је 1946. године, са доласком представника Светског јеврејског конгреса, односно JOINT у Југославију.[334] Аутономни одбор функционисао је као један од органа CJBOJ и био је делом састављен од чланова Извршног одбора Савеза.[335] Председници АО били су Давид Алкалај, до 1950. када се иселио у Израел, и Лавослав Каделбург. Задаци Аутономног одбора били су превасходно везани за прерасподелу помоћи која је Јеврејима у Југославији стизала од међународних јеврејских организација, али и за проналажење нових извора финансирања заједнице. Мада су Светски јеврејски конгрес и JOINT у великој мери утицали на вођење генералне политике Савеза, а посебно Аутономног одбора за помоћ, расподела приспелих средстава вршена је независно. Систематска расподела финансијске помоћи вршена је до краја 1949. године, када су се представници JOINT повукли из Југославије. Аутономни одбор наставио је да функционише као део CJBOJ до 1952. године, када се ујединио са Извршним одбором.

---

[333] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 112-117.

[334] Исто, 118. JOINT (The American Jewish Joint Distribution Committee) је хуманитарна организација из САД која од 1914. године активно пружа помоћ пре свега европским Јеврејима. Организација је свој рад започела у намери да помогне јеврејској популацији која је трпела због последица Првог светског рата. У предвечерје Другог светског рата, JOINT је омогућио да више од 110.000 немачких Јевреја напусти земљу. По проглашењу независности Израела, JOINT је почео да сарађује са израелском владом, у настојању да европским Јевреја олакша имиграцију у новостворену државу на Блиском истоку. Видети опширније: *American Jewish Organizations: Joint Distribution Committee (JDC)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Orgs/jdc.html, 15. новембар 2014.

[335] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 118-119.

3. ЈУГОСЛОВЕНСКА МИГРАЦИОНА ПОЛИТИКА И ПИТАЊЕ ПАЛЕСТИНЕ, ОДНОСНО ИЗРАЕЛА

Када је Велика Британија, новембра 1917. године, донела такозвану „Балфурову декларацију“ влада Краљевине Србије, која се у датом тренутку налазила у емиграцији, међу првима је подржала право Јевреја на стварање самосталне државе у Палестини.[336] Краљевина Југославија је у свом односу према јеврејском становништву баштинила либералну традицију српске државе, омогућавајући пуну равноправност и свеобухватни просперитет заједнице.[337]

[336] Једну од кључних улога у одлуци српске владе да призна право јеврејског народа на обнављање националне државе у Палестини, одиграо је Давид Албала. После повлачења српске војске на Крф, Албала се обратио Николи Пашићу са предлогом да отпутује у САД, како би тамо агитовао за циљеве Србије и, евентуално, издејствовао помоћ. Свега неколико дана касније, Албала се упутио у Сједињене америчке државе, као члан српске војне мисије. Када је новембра 1917. године, Балфуровом декларацицјом, британска власт подржала идеју стварања јеврејске државе у Палестини, Албала је српској влади сугерисао да званично призна права Јевреја на стварање националне државе на тај начин задобије симпатије америчких Јевреја за сопствене циљеве. У званичном писму које је Миленко Веснић, у име српске владе, 24. децембра 1917. године упутио Албали, Балфурова декларација и званично је подржана. Видети: Албала, Паулина, „Др Давид Албала као јеврејски национални радник“, *Јеврејски алманах* 1957-1958, 95-96.

[337] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 70.

Благонаклоност коју је према локалним Јеврејима показивала Краљевина подразумевала је и свесрдну подршку њеним ционистичким циљевима.[338] Свакако је подршка југословенског државног врха ционистичким идејама, бар делом, била условљена чистим политичким прагматизмом.[339] Свесне тога да јеврејска заједница стоји још увек под јаким утицајем центара који су остали изван граница новостворене државе, југословенске власти су ционизму пружале подршку у настојању да допринесу подизању сопственог угледа у очима својих поданика. Милан Кољанин при томе истиче да би начин на који је југословенска држава приступала ционистичким идејама требало посматрати и као једну од димензија поличког континуитета новостворене државе у односу на Краљевину Србију.[340] Разумевање југословенских власти за настојање јеврејског народа да оконча процес националне еманципације, развило се у релативно прецизно формулисану миграциону политику. У складу са драматичним променама на спољно и унутрашњеполитичком плану које су дефинисале и само постојање југословенске државе, ова је миграциона политика прошла кроз три фазе у свом развоју.

Када је средином тридесетих година дошло до драстине промене политичке ситуације у Европи, режим Краљевине Југославије је, у складу са генералном подршком ционистичким идејама, пружао помоћ исељеницима у Палестину. Спољнополитичке околности које су довеле до активног укључења југословенских власти у реализацију ционистичких идеја, учиниле су, међутим, и положај саме земље крајње незавидним. Потреба за балансирањем између растуће политичке моћи нацистичке Немачке и британске политике ограничавања имиграције у Палестину, приморала је југословенски државни врх да се формално дистанцира од овог процеса. Подршка је морала остати незванична и у том смислу је у потпуности уклопљена у оквире сарадње са локалном јеврејском заједницом. Како би се задржао привид пасивности југословенских власти, главна улога у пружању помоћи избеглицама које су у међуратном периоду преко територије краљевине покушавали да стигну до Палестине препуштена је Савезу јеврејских вероисповедних општина.

[338] Детаљно видети; Исто, 71-80.
[339] Поповић, *Јевреји у Србији*..., 175-176.
[340] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 74.

Емиграција југословенских Јевреја у међуратном периоду била је занемарљивог обима, те се у потпуности утопила у размере масовног транзита избеглица из земаља Западне Европе преко територије Краљевине.

Модел сарадње између државе и локалне заједнице створен за потребе помагања транзита јеврејских избеглица преко југословенске територије у међуратном периоду, умногоме је коришћен и у првим годинама по завршетку Другог светског рата. Држава изграђена на потпуно другачијим идеолошким основама и окренута сарадњи са другим партнерима на спољнополитичком плану, остала је, бар када је у питању транзит јеврејских избеглица, у скоро па непромењеној позицији. Под директним утицајем Совјетског савеза, Југославија је помагала настојања некадашњих заточеника концентрационих логора да стигну до територије Палестине, која је непосредно завршетку рата још увек била мандатно подручје Велике Британије. Мада трпећи сасвим другачији спољнополитички притисак него у међуратном периоду, југословенске државне власти биле су поново приморане да своје ангажовање у процеса емиграције у Палестину држе у тајности. Како би се успешно могао одржати привид пасивности југословенске државе у илегалној имиграцији, локалном становништву је било строго забрањено да се у годинама непосредно по окончању Другог светског рата рата прикључи исељавању у Палестину.

Стварање независне државе Израел и последично укидање свих постојећих ограничења имиграције јеврејског становништва. које су донеле британске мандатне власти, означило је почетак треће, уједно и завршне фазе развоја миграционе политике југословенске државе. Како се установљавање суверене јеврејске државе на Блиском истоку скоро па поклопило са расколом између КПЈ и Информбироа, ова је фаза била обележена и постепеном еманципацијом Југославије од идеолошког узора Совјетског савеза и политичких оквира Источног блока. Масовну емиграцију у Израел, са благословом државе, организовао је Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије. Пет таласа организованог исељавања уследило је на иницијативу саме јеврејске заједнице, то јест Савеза, те је у односу на претходне две

фазе развоја југословенске миграционе политике, ова била нешто другачије условљена. Државни интереси су у њој и даље играли изванредно значајну улогу.

У мери и форми у којој су то објективне околности дозвољавале, увек је благонаклоност према јеврејском становништву представљала полазну основу за формулисање миграционе политике југословенске државе. Са друге стране, на ову су основу доследно надограђивани конкретни спољнополитички циљеви. У пуном је обиму, како благонаклоност, тако и прагматичност југословенских власти до изражаја дошла тек у форми организоване масовне емиграције југословенских Јевреја, после 1948. године.

3.1. МИГРАЦИЈЕ МЕЂУРАТНОГ ПЕРИОДА

Исходиште свих миграционих кретања европских Јевреја у међуратном периоду представљао је долазак на власт националсоцијалиста у Немачкој. При томе је антисемитска политика нацистичког режима имала велики број следбеника како у суседним, тако и у географски удаљеним земљама.[341] Са ширењем немачког идеолошког, политичког и војног утицаја, ширио се и „антисемитски блок“, сачињен од земаља које су својевољно или, пак, принудно постајале зависне од Немачке. Мада су земље либералне демократије формално протествовале против отворено расистичких мера режима националсоцијалиста, ништа конкретно није предузето у намери да се њихова реализација спречи. Антисемитизам је, мада у различитим облицима и различитих интензитета, постао општим местом на политичкој сцени међуратне Европе, ширећи се, како наводи Милан Ристовић, у концентричним круговима из немачке под влашћу националсоцијалиста.[342]

Антисемитске мере које је донете и спровођене у Трећем рајху биле су, све до анексије Аустрије, чисто унутрашњеполитичка мера нацистичког режима.[343] Тек са Аншлусом, анексијом Судетске области и стварањем Чешко-моравског протектората,

[341] Ristović, Milan, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“, *Istorija XX veka* 1 (1996), 21. (даље: Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“...)
[342] Исто.
[343] Исто.

односно марионетске Словачке, расистичке теорије и праксе нациста постале су факторима од међународног значаја.[344] Чак и оне земље којима антисемитизам до датог тренутка није био својствен, почеле су, у страху од прилива избеглица и евентуалних последица отвореног супротстављања нацистичкој Немачкој да уводе ограничења која су се тицала уласка и боравка странаца у земљи. Циљ ових правних регулатива било је преусмеравање избегличке струје која је кренула из земаља Централне Европе.

Формално је притисак који су нацисти вршили на јеврејску заједницу, све до средине 1941. године био усмерен на „подстицање“ масовне емиграције.[345] При томе се свакако радило о мерама репресије, које су се претвориле у својеврсни државни тероризам, чији је циљ било протеривање Јевреја са територија под немачком влашћу.[346] Расељавањем Јевреја руководио је Централни биро Рајха за јеврејску емиграцију (Reichszentrale für Judische Auswanderung), којим је управљао Адолф Ајхман. Слични бирои створени су, после анексије Аустрије и окупације Чешће, и у Бечу, односно Прагу. Почетком Другог светског рата, пољски Јевреји су преко демаркационе линије протеривани из немачке у совјетску окупациону зону.

У настојању да утекну од прогона, европски Јевреји су у међуратном периоду били суочени са крајње суженим избором коначних дестинација путовања.[347] Највећи део европских Јевреја желео је да стигне до Сједињених америчких држава или територије британског мандата у Палестини. Услед постојећег система квота на имиграцију из сваке појединачне земље, исељавање у САД углавном је онемогућавано. После јула 1940. године, немачким Јевејима било је малтене немогуће да дођу до америчке визе. Рестриктивну политику према имиграцији Јевреја у Палестину, која је свој коначни облик добила са доношењем такозване Беле књиге из 1939. године, Велика Британија образлагала је потребом да очува политичку стабилност мандатног подручја. У предвечерје рата, Британци су чак

[344] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 21-22.
[345] Ristović, „Unsere und fremde Juden“..., 192.
[346] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 22.
[347] Исто, 22-23.

изразили сумњу да би са јеврејским избеглицама у Палестину могли стићи и немачки шпијуни.

У ситуацији у којој је било неизвесно да ли ће избеглице из Трећег рајха бити у могућности да стигну до крајњих дестинација свог путовања, транзит преко територија балканских земаља постао је посебно значајан. Предусретљивост према избеглицама ставила је, међутим, ове државе у врло незавидан положај. Трпеле су све већи притисак нацистичке Немачке, али и страховале од сукоба који би, због нарушавања постојећих ограничења на имиграцију, могао уследити са Великом Британијом.

Њен географски положај учинио је да Југославија већ 1933. године постане једном од најважнијих успутних станица за приближно педесет хиљада јеврејских избеглица, колико је до почетка Другог светског рата у њој потражило привремено уточиште.[348] Анексија Аустрије, односно појава нацистичке Немачке на северозападној граници, приморала је, међутим, југословенске власти да посегну за законским мерама ограничавања процеса издавања транзитних и боравишних виза јеврејским избеглицама.

На територији Југославије се уочи почетка Другог светског рата нашло неколико различитих категорија лица јеврејског порекла, страних држављана или, пак, без држављанства.[349] Уз избеглице као такве, појавили су се и, како их је означио Милан Ристовић, „туристи под сумњом“ из Немачке у Аустрије, Чехословачке и суседних југоисточноевропских земаља.[350] У настојању да јасно формулишу политику спрам питања транзита различитих категорија јеврејског становништва преко југословенске територије, државни врх је коначно одвојио своју званични позицију од ситуације на терену. При томе је брига о великом броју придошлица препуштена југословенској јеврејској заједници.

---

[348] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 180.
[349] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 24.
[350] О феномену „сумњивих туриста“, видети: Ristović, Milan, „Turisti pod sumnjom (o jednom vidu politike Kraljevine Jugoslavije prema jevrejskim izbeglicama 1938-1941 godine)“, *Zbornik radova Kladovo transport*, Beograd 2006, 170-189.

Уз сагласност Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, при ашкенаској општини у Загребу је 1933. године основан Локални комитет за помоћ избеглицама из Немачке.[351] Загребачка општина одабрана је за оснивање овог комитета због тога што је била најмногобројнија и економски најснажнија заједница у Југославији. Посебно погодним оцењен је географски положај ЈВО Загреб, као и чињеница да се највећи део локалних Јевреја служио немачким језиком. На челу комитета налазио се др Максо Першехоф, док је његов секретар био др Александар Клајн. У прихватању избеглица, Локални комитет у Загребу уживао је подршку JOINT-а и HICEM-а.[352]

У прве две године постојања, комитет у Загребу прихватио је приближно 8.600 избеглица из Немачке и за њих прикупио значајну новчану помоћ.[353] У Београду је 1936. године основан Централни комитет за помоћ Јеврејима из Немачке, да би између 1938. и 1940. године, у различитим деловима земље, било подигнуто петнаест прихватних центара. У годинама до Аншлуса, број Јевреја који је пребегао не територију Југославије постепено је опадао. Тренутак када је Трећи рајх постао југословенски сусед на северозападу, означио је, међутим, почетак наглог пораста броја јеврејских избеглица који је свакодневно пристизао. Овој су промени у динамици исељавања значајно допринели и конкретни потези немачких власти.

У пролеће 1938. године ГЕСТАПО је почео да немачке Јевреје илегално пребацује из Аустрије у Југославију без икаквих папира.[354] Југословенске власти су, обично пошто би избеглице одређени период провеле на „ничијој земљи“, биле приморане да им пруже уточиште. Приоритет при исељавању имали су Јевреји са

---

[351] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 24. Постају за помоћ јеврејским избеглицама на железничког станици у Загребу основао је Алојзије Степинац, загребачки надбискуп. Уследила је и његова иницијатива за оснивање локалних комитета за помоћ неаријевским католицима, Grünfelder, Anna, „Aufgeschobene Vernichtung. Jüdische Emigration nach Jugoslawien (1933-1938-1945)“, *Südosteuropaforschung* 71 (2012), 241. (даље: Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“...)

[352] HICEM је настао 1927. године, спајањем три веће организације посвећене пружању помоћи Јеврејима у настојању да емигрирају. У оквирима HICEM обједињена је делатност HIAS (Hebrew Immigrant Aid Society) из Њујорка, ICA (Jewish Colonization Society) из Париза і Emiggridekt из Берлина. Име HICEM настало је спајањем три скраћенице.

[353] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia....*, 186-187.

[354] Ristović, „Unsere und fremde Juden“..., 192.

саме територије Рајха, те су избегличке колоне које су пролазиле преко територије Југославије, углавном чинили немачки, аустријски и чехословачки Јевреји.[355]

Почетком 1938. године у Румунији је донет нови „Закон о држављанству“,[356] који је подстакао додатне таласе јеврејских избеглица да се упуте према југословенској територији.[357] Током 1938. године, мађарска влада усвојила је прве антисемитске законе,[358] а новембра 1938. године уследио је „Закон о заштити италијанске расе“.[359] Једна од последица доношења рестриктивних легислативних мера била је и појачана емиграција јеврејског становништва, чија је једна од успутних станица поново била Југославија. На југословенској територији се само током 1938. године обрело приближно 11.700 јеврејских избеглица.[360]

За овако велики број избеглица, било је тешко обезбедити одговарајући услове за задржавање у Југославији.[361] На томе су, са другим сродним организацијама, интензивно радили Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије и Ционистичка федерација. Југословенски Јевреји су сталним интервенцијама код државних власти чак успевали и да изборе улазак у земљу појединих лица која нису поседовала све потребне папире, каквих је од пролећа 1938. године било све више. За велики број избеглица који је у Југославију стигао из Немачке, Аустрије и Чешке

[355] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 22-25.
[356] У Румунији је 21. јануара 1938. године донета одлука о ревидирању статуса јеврејској ставновништва, под изговором да су претходне владе омогућиле украјинским Јеврејима да стекну румунско држављанство. Кабинет премијера Октавијана Гоге донео је закон по коме су сви Јевреји који су постали румунски поданици током 1918. и 1919. године, поново поднесу захтев за пријем у румунско држављанство у року од двадесет дана, Видети: *The Legal Status of the Jews in Romania*, http://www.romanianjewish.org/en/cap1.html, 17. децембар 2014.
[357] Ristović, „Unsere und fremde Juden“..., 196.
[358] Molnar, Judit, *Nazi Perpetrators: Bahavior of Hungarian Authorities During the Holocaust*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/hungholo.html, 17. децембар 2014.
[359] „Закон о заштити италијанске расе“ донет је 11. новембра 1938. Словом овог закона, забрањени су мешовити италијанско-јеврејски бракови. Други члан закона односи се на дефиницију јеврејске расе, која је умногоме била заснована на Нирнбершким законима. Коначно, „Законом о заштити италијанске расе“ створен је дискриминативни образац у оквиру кога је дефинисан положај Јевреја у италијанској привреди и образовном систему, Видети: *Jews in Nazi-Occupied Italy:* The *Laws for the Defense of the Race (November 11, 1938)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/raceitaly.html, 17. децембар 2014.
[360] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 25.
[361] Исто.

организована су прихватилишта у посебним насељима, где су домаће јеврејске организације између 1938. и 1940. године збринуле 3.210 лица.[362]

У међуратном периоду одигравало се континуирано исељавање Јевреја из Југославије у Палестину, уз поштовање административне процедуре коју су дефинисале британске мандатне власти. Мада је у питању свакако био процес малог обима, одређени број припадника југословенске јеврејске заједнице и страних Јевреја који су се у датом тренутку налазили на територији краљевине, сваке је године за себе успевао да обезбеди сертификат за исељење. Долазак националсоцијалиста на власт у Немачкој у потпуности је, међутим, променио динамику и карактер овог процеса. Блиски исток постао је само један од циљева принудне емиграције европских Јевреја који су дошли на удар антисемитских мера нацистичког режима. Формални оквир имиграције на територију британског мандата при томе је скоро у потпуности занемарен.

Суочени са могућношћу да прилив јеврејских избеглица додатно дестабилизује иовако напету политичку ситуацију у међуратној Палестини, Британци су, посредством својих дипломатских представништава у балканским земљама, настојали да спрече транзит немачких и Јевреја са других подручја у склопу Трећег Рајха.[363] Овакве су дипломатске интервенције Британаца посебно учестале постале крајем 1939, односно почетком 1940. године, када је Други светски рат већ био у току. У питању је био део исте оне британске политике, заслужне и за „Бели папир“ из маја 1939. године.

Према поцацима које наводи Харијета Пас Фрајденрајх, између 1932. и 1935, из Краљевине Југославије се у Палестину иселило 525 Јевреја, од чега 386 југословенских држављана.[364] До 1939. године, још 404 припадника јеврејске заједнице упутило се у истом смеру. У овој је групи било свега 104 југословенска држављана, док су остали били избеглице, углавном са територије Трећег Рајха. Емиграција Јевреја из Југославије у Палестину, у континуитету је настављена све до напада нацистичке Немачке на Југославију, априла 1941. године.

---

[362] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 180
[363] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 35-37.
[364] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*.., 162.

Део избеглица који је спас тражио у транзиту преко југословенске територије, до Палестине је покушао да стигне и бродовима. Спуштајући се низ Дунав, ови су се Јевреји надали да ће из црноморских лука моћи да наставе своје путовање према територији британског мандата. Последњи велики транспорт ове врсте, који је возио приближно 1.100 немачких, аустријских и чехословачких Јевреја, октобра 1939. заустављен је на југословенској територији, због одлуке румунских власти да пооштре прописе о уласку страних Јевреја у земљу.[365] После задржавања у Кладову, овај је транспорт пребачен у Шабац, где је дочекао немачки напад на Југославију. Јевреји из такозваног „Кладово транспорта“, њих 1.051, били су међу првим жртвама Холокауста у Југославији.

Последично неповољном развоју спољнополитичке ситуације и унутрашњим нестабилностима за које је процењено да их својим присуством изазивају јеврејске избеглице, југословенске државне власти посегнуле су за легислативним органичавањем имиграционих и права на транзит Јевреја, страних држављана.[366] Током 1938. године, југословенске власти донеле су више одредби којима је ограничено право јеврејских избеглица на настањивање, али и краће задржавање на југословенској територији.[367] Један од основних услова за разматрање захтева за југословенску визу који би поднели Јевреји из земаља са важећим антисемитским законима, било је постојање доказа да молилац већ има обезбеђену дозволу за улазак у другу земљу. При доношењу ових одредби, увек је са посебном пажњом праћен статус Јевреја пребеглих из земаља у којима су већ на снази били антисемитски закони.

Преломни тренутак у конципирању југословенске спољне политике по питању јеврејских избеглица била је анексија Аустрије.[368] У настојању да успостави и одржи добре односе са суседима, фашистичком Италијом, а после анексије Аустрије и

---

[365] Детаљно о „Кладово транспорту“, видети: Koljanin, Milan, „Poslednje putovanje Kladovskog transporta“, Zbornik radova *Kladovo transport*, Beograd 2006, 65-101.
[366] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 22.
[367] Исто, 28.
[368] Већ током 1937. године, Милан Стојадиновић је наредио свим југословенским дипломатским представништвима на страни да у случају напада Немачке на Аустрију, прекину издавање виза јеврејским избеглицама, Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“..., 242.

нацистичком Немачком, влада Милана Стојадиновића приступила је доношењу конкретних законодавних мера у смеру ограничавања имиграције и транзита Јевреја, посебно оних са територије Трећег рајха.[369] По угледу на друге балканске земље које су се суочавале са таласима јеврејских избеглица, Југославија је почела постепено да пооштрава мере контроле на границама и уводи посебне услове за добијање боравишних дозвола, односно транзитних виза.[370]

Марта 1938. године, свим југословенским посланствима у иностранству стигао је допис Министарства иностраних послова, којим је аустријским Јеврејима ускраћено право на улазак у Југославију и транзит преко територије Краљевине.[371] Сличан су став југословенске власти заузеле и према немачким, односно румунским Јеврејима, за које је наглашено да им се виза може доделити само по специјалном одобрењу Министарства унутрашњих послова. Јеврејима пореклом из земаља у којима није било антисемитских мера, нити законодавних аката којима су ограничена грађанска права јеврејске заједнице, у датом тренутку је и даље формално био дозвољен како улаз, тако и транзит преко југословенске територије.[372] Дипломатским представницима Југославије у иностранству изричито је, међутим скренута пажња на то да прате дешавања у вези са антисемитским мерама у земљама за које су били акредитовани. Чак ни оваква, релативно строга, правила контроле, нису, међутим, зауставила талас избеглица који је преплавио Југославију. Довијајући се на најразличитије начине, Јевреји из земаља које су трпеле директан притисак националсоцијалиста или већ постале делом Трећег Рајха наставили су да стижу у Југославију.[373]

---

[369] Како сматра Ана Гринфелдер, немачка спољна политика била је оријентисана ка претварању Југославије у својеврсни центар јеврејске емиграције, какав је до датог тренутка био Праг. Са југословенске стране је, међутим, растао страх да би пружање уточишта немачким и Јеврејима са других територија Трећег Рајха, Немачка могла искористити као повод за војну интервенцију, Исто.

[370] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 30.

[371] Архив Југославије (АЈ), Фонд Генералног конзулата Краљевине Југославије у Јерусалиму (430), кутија (к.) 4, фасцикла (ф.) 19, *Циркулар Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Конзуларно-привредног одељења, свим краљевским представништвима на страни*, Предмет: Питање страних Јевреја, 30. март 1938.

[372] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 22.

[373] У самом су Министарству иностраних послова настојања Јевреја из различитих земаља Западне и Централне Европе да стигну до Југославије окарактерисали као „изигравање прописа“. Видети: АЈ, Ф. 430, к. 4, ф. 19, *Циркулар Министарства иностраних послова, Конзуларно-привредног одељења, свим*

На заоштравање антисемитских мера држава у непосредном окружењу, југословенске власти одреаговале су допуњавањем важећих ограничења на имиграцију и транзит јеврејских избеглица.[374] Пошто је Пољска усвојила нови закон о држављанству, од септембра 1938. године, југословенске власти су важећа законска ограничења почели да примењују и на пољске Јевреје.[375] Уследила су строга ограничења при издавању виза јеврејским избеглицама из Италије.[376] Процењено је и да би нестабилна политичка ситуација у Чехословачкој, конкретно у Судетској области, могла водити даљим таласима избеглиштва.[377] Сходно томе су легислативна ограничења процеса имиграције постала важећим и за чешке Јевреје.[378]

Све појединачне одлуке систематизоване су у законски оквир који је онемогућавао улазак, транзит или настањивање Јевреја, страних држављана, у Краљевини Југославији без изричите дозволе Министарства унутрашњих послова.[379] У овом су смислу југословенске власти легислативни узор тражиле у одлукама других европских земаља суочених са сличним проблемом. Најстроже мере контроле уведене су за Јевреје са територија које су се налазиле у склопу нацистичке Немачке, те из оних држава у којима је јеврејска заједница трпела највећи политички притисак.

краљевским представништвима на страни, Предмет: Изигравање прописа о доласку Јевреја у нашу земљу, 16. јул 1938. Детаљно о различитим начинима на који су страни Јевреји на легалан начин успевали да стигну до територије Југославије, видети: АЈ, Ф. 430, к. 4, ф. 19, *Циркулар Министарства иностраних послова, Конзуларно-привредног одељења, Краљевском генералном конзулату у Јерусалиму*, Предмет: Јевреји страни држављани, легалан покушај уласка у нашу земљу, 27. јул 1938.

[374] Ristović, *Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941*..., 30.

[375] АЈ, Ф. 430, к. 4, ф. 19, *Циркулар Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, свим краљевским посланствима на страни*, Предмет: Издавање улазних виза пољским Јеврејима, 5. септембар 1938.

[376] АЈ, Ф. 430, к. 4, ф. 19, *Циркулар Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, свим краљевским посланствима на страни*, Предмет: Издавање улазних виза италијанским Јеврејима, 9. септембар 1938.

[377] АЈ, Ф. 430, к. 4, ф. 19, *Циркулар Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, свим краљевским посланствима на страни*, Предмет: Питање судетских Јевреја, 1. октобар 1938.

[378] Овако драстична ограничења права на имиграцију и транзит страних Јевреја, усвојена у релативно кратком временском року, привукла су пажњу различитих дипломатских изасланика у Југославији, као и међународних јеврејских организација. Оптужбе за дискриминацију Милан Стојадиновић је одбацио истичући да 80.000 југословенских Јевреја ужива потпуну равноправност, као и да је Југославија, одговарајуће специфичној привредној и политичкој ситуацији у којој се налази, учинила више на пољу прихватања и збрињавања јеврејских избеглица од других европских земаља. Видети: Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“..., 243-244.

[379] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 30.

Чини се да је нова југословенска влада Драгише Цветковића и Влатка Мачека, октобра 1939. године радила на нацрту закона којим би сви Јевреји који су у Југославију, било легално или илегално, стигли после 1935. године, били обавезни да земљу напусте у року од три месеца.[380] При томе би Јеврејима са југословенском држављанством био остављен рок од шест месеци да напусте земљу. Министарски савет је, коначно, 17. априла 1940. године донео „Уредбу са законском снагом о боравку и кретању странаца“, којом су дефинисани нови услови боравка и проласка страних држављана кроз земљу. Мада се ова уредба није изричито односила на Јевреје, било је очигледно да ће они њоме бити у највећој мери погођени.

У периоду до почетка Другог светског рата, односно напада Немачке на Југославију, чини се да су југословенске мере контроле прилива и транзита избеглица крајње ригидно примењивале. Ма колико уверљиве доказе имали о томе да су у најкраћем могућем року намеравали да напусте земљу, транзит Јевреја кроз Југославију постајао је све тежи како се рат приближавао, односно у месецима непосредно пошто је почео. Најдетаљније податке о случајевима јеврејских избеглица које су неуспешно покушале да стигну до територије Краљевине, остале су нам сачуване у документима југословенског Генералног конзултата у Хамбургу.

Крајем децембра 1938. године, посланству у Хамбургу се обратио Герхард Шлос, дипломирани инжењер.[381] Истичући да је успео да, под посебним околностима, добије дозволу за исељење из Немачке, од посланства Југославије желео је да сазна да ли евентуално постоји могућност запошљавања у земљи.[382] Сматрао је да би његова стручност могла помоћи југословенску привреду у њеном настојању да се осамостали, те да би конкретно могао помоћи предузећу ЈУГОЧЕЛИК. Пошто је Министарство иностраних послова Југославије од

[380] Ristović, „Unsere und fremde Juden“..., 211.

[381] АЈ, Фонд Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу (421), к. 2, ф. 12, *Допис Герхарда Шлоса, дипломираног инжењера, Генералном посланству Краљевине Југославије у Хамбургу*, 26. децембар 1938.

[382] Мада је највећи број Јевреја који су у Југославију пристгли са територије Трећег Рајха свакако намеравао да, после краћег задржавања, напусти земљу, било је и оних који су у краљевини желели да пронађу трајно ухлебљење, Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“..., 234.

представника ЈУГОЧЕЛИК-а добило потврду да нису заинтересовани за услуге Герхарда Шлоса, његова молба је одбијена.[383]

Позивајући се на разлоге пословне природе, генералном конзулату Краљевине Југославије у Хамбургу са молбом за издавање визе, новембра 1939. године, обратио се Ернст Мајер.[384] Као трговац, у Југославији је желео да набави нове информације о развоју текстилне индустрије, по задатку филме Otto Gierth&Co.[385] Пошто је његов коначни циљ било успостављање пословних веза са Белгијом, најавио је да ће га у том смеру одвести наставак његовог путовања.[386] Његову молбу је Министарство иностраних послова Краљевине Југославије, међутим, децидирано одбило.[387]

У тренутку када је код југословенског посланства у Хамбургу поднео молбу за издавање туристичке визе у трајању од шездесет дана, Ханс Роберт Мандовски је већ био пријављен за исељење у Хаифу.[388] Нагласио је да намерава у Југославији да проведе одмор, током кога би се састао са својим шураком Едуардом Херцом, са којим би се затим упутио код свог рођака који се већ налазио у Палестини, Франца Левија. Молбу сличну овој неколико месеци касније поднео и је и сам Едуард Херц, правдајући је потребом да се његовој жени омогући боравак у Дубровнику из

---

[383] AJ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, Предмет; Герхард Шлос, молба за упослење (sic!), 6. фебруар 1939.

[384] AJ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Молба Ернста Мајера, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, 21. новембар 1939.

[385] AJ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, Допис Otto Gierth&Co, Export-Import, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу, 20. новембар 1939.

[386] AJ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Молба Ернста Мајера, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, 21. новембар 1939.

[387] AJ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, 23. децембар 1939.

[388] AJ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу, Министарству унутрашњих послова Југославије*, Одељењу за државну заштиту, 5. мај 1939.

здравствених разлога.[389] Ниједну од две наведене молбе Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије није уважило.[390]

Средином септембра 1939. генералном конзулату Краљевине Југославије у Хамбургу са молбом за издавање транзитне визе обратио се Фриц Израел Ладевиг.[391] Дотични је приложио важећу визу за путовање у Турску, где га је, у Истанбулу, чекао отац др Петар Ладевиг, запослен на Патолошко-анатомском институту локалног универзита. Министарство иностраних послова Краљевине Југославије ову је молбу одбило, истичући да именовани Ладевиг није приложио одговарајуће доказе за то да му је дозвољен улазак у Турску.[392]

Свака је назнака тога да су немачки Јевреји молбу за издавање боравишне визе поднели са намером да се трајно населе у Југославији, водила је њеном готово тренутном одбијању. Маја 1940. године, Марија Штрак поднела је Министарству унутрашњих послова Краљевине Југославије молбу за издавање боравишне визе, како би посетила болесну ћерку Ирнхард Кох.[393] Ова је молба одбијена на изричито инсистирање Управе града Београда.[394] После провере обавештења добијених из неименованих извора, утврђено је да Штракова намерава да се стално настани у Београду.

---

[389] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу, Министарству унутрашњих послова, Одељења за државну заштиту*, 4. октобар 1939. Здравственим потребама је молбу за издавање визе за боравак у Југославији покушао да оправда и Макс Хан (АЈ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу, Министарству унутрашњих послова, Одељењу за државну заштиту*, 11. септембар 1939), али је и његова молба без даљњег одбијена. Видети: АЈ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Министарства унутрашсих послова, Одељења за државну заштиту, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, 25. октобар 1939.

[390] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Министарства унутрашњих послова Краљевине Југославије, Одељења за заштиту, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, 18. октобар 1939; АЈ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Министарства унутрашњих послова Краљевине Југославије, Одељења за државну заштиту, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, 18. октобар 1939.

[391] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу, Министарству иностраних послова, Конзуларно-привредном одељењу*, 18. новембар 1939.

[392] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф. 12, *Допис Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу, Министарству иностраних послова, Конзуларно-привредном одељењу*, 18. новембар 1939.

[393] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу, Министарству иностраних послова, Конзуларно-привредном одељењу*, Предмет: Марија Штрак тражи улазну дозволу, 1. новембар 1940.

[394] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Управе града Београда, Министарству унутрашњих послова Краљевине Југославије, Одељењу за државну заштиту*, 16. мај 1940.

Како је ситуација постајала све безнадежнија, појавили су се и они немачки Јевреји који више нису тражили одговарајући изговор, нити су покушавали да своје настојање да пређу на југословенску територију оправдају на веродостојан начин. Сматрали су довољним да истакну колико је ситуацију у Немачкој била поражавајућа.

Карактеристичан је допис којим се Ида Енглендер обратила директно Министарству унутрашњих послова у Београду.[395] Молила је да њој, њеном мужу и мајци буде дозвољен улазак у Југославију, са боравком у Загребу. У претходних неколико месеци, њен муж Адолф Енглендер био је заточен у концентрационом логору, због чега је неопходним сматрала да што пре напусте Немачку. При томе је истакла да их у Загребу већ чекају рођаци, као и да би њен муж, у оквирима своје струке, могао да помогне развој југословенске индустрије. Као и све претходне, и ова је молба одбијена.[396]

Колико су, у суштини, параноичне биле југословенске државне власти у настојању да по сваку цену спрече даљи транзит јеврејских избеглица, можда и најбоље илуструје пример Курта Петерса, посредника за дрво.[397] Пошто му је додељена виза за тражени период,[398] Министарство иностраних послова Краљевине Југославије обратило се конзулату у Хамбургу са молбом да утврде да ли је именовани Петерс Аријевац или није.[399] У обавештењу које је стигло из конзулата наведено је да Курт Петерс у пасошу није имао ознаку „J“, која је по одредбама

[395] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Иде Енлендер, Министру унутрашњих послова Краљевине Југославије*, 4. март 1940.
[396] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Министарства унутрашњих послова Југославије, Одељења за државну заштиту, Краљевском генералном конзулату Југославије у Хамбургу*, 30. април 1940.
[397] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Краљевског конзулата у Хамбургу, Министарству иностраних послова Краљевине Југославије, Конзуларно-привредном одељењу*, 20. децембар 1939.
[398] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, Предмет: Петерс Курт, немачки држављанин, улазна виза, 10. јануар 1940.
[399] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, Предмет: Петерс Курт, немачки држављанин, подаци, 23. фебруар 1940.

немачког законодавства била обавезна за сваког Јеврејина, те да је извесно морао бити Аријевац.[400]

Јединствен случај у оквирима сачуваних докумената, представља Јулиус Винер, који је са својом супругом Маргрет и сином Јосифом, крајем фебруара 1940. поднео молбу за југословенску улазну визу.[401] Свега петнаестак дана пошто је њихов првобитни захтев одбијен,[402] породици Винер додељена је боравишна виза за место Стражишће, код Крања.[403]

Тек ће два месеца пошто им је додељена боравишна виза, југословенски конзулат у Хамбургу Министарству иностраних послова Краљевине Југославије скренути пажњу на то да је породица Винер јеврејског порекла, те да јој је првобитна молба за додељивање визе одбијена.[404] Конзулат у Хамбургу је, пре него што ће испоштовати упутство које је стигло од Министарства иностраних послова да породици Винер изда улазну визу, поново истакао да у датом тренутку није опортуно дозвољавати усељавање Јеврејима.

Због чега је баш у случају породице Винер начињен изузетак од иначе крајње строге југословенске политике ограничавања имиграције страних Јевреја, из сачуваних докумената остаје нејасно. У одређеном је смислу, међутим, свакако индикативна претпоставка коју су изнели службеници конзулата у Хамбургу, да је у додељивању боравишне визе породици Винер изванредно важну улогу одиграла „јеврејска колонија“ у Загребу и Карловцу.[405]

---

[400] Службеници конзулата у Хамбургу ову су прилику искористили да истакну како се, у случају да је Курт Петерс Јеврејин, ради о интересантном случају, који можда наговештава жељу немачких власти да прикрију његово не-аријевско порекло, АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Краљевског генералног конзулата у Хамбургу, Министарству иностраних послова Краљевине Југославије, Конзуларно-привредном одељењу*, Предмет: Петерс Курт, немачки држављанин, подаци, 3. март 1940.

[401] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Генералног конзула Краљевине Југославије у Хамбургу, Министарству унутрашњих послова Краљевине Југославије*, 21. фебруар 1940.

[402] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Министарства унутрашњих послова Југославије, Генералном конзулату Краљевине Југославије у Хамбургу*, 16. март 1940.

[403] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Министарства унутрашсих послова Југославије, Краљевском генералном конзулату у Хамбургу*, Предмет: Винер Јулиус, Маргарета, Јохан (sic!), улазна виза, 4. април 1940.

[404] АЈ, Ф. 421, к. 2, ф, 12, *Допис Краљевског генералног конзулата у Хамбургу, Министарству унутрашњих послова Краљевине Југославије, Политичком одељењу*, 24. јун 1940.

[405] Исто.

У хронолошким оквирима одигравања Другог светског рата на територији дебелисане Краљевине Југославије, масовне миграције јеврејског становништва који су своје корене имали у међуратном периоду нису могле бити настављене. Како наводи Слободан Милошевић, уколико је пресељења јеврејског и ромског становништва на територији окупиране Југославије током рата и било, оно је искључиво служило сврси њиховог планираног уништавања.[406] Са друге стране, управо је бекство (које се унеколико може окарактерисати као миграција потпуно стихијског карактера) на неокупиране или територије на којима окупационе власти нису тежиле реализацији „коначног решења“, омогућило делу југословенских Јевреја да преживе Холокауст.[407]

По завршетку рата југословенска држава обновљена је на другачијим политичким и идеолошким темељима него што су то били они на којима је почивала краљевина. Потреба да се, у оквирима специфичне геополитичке ситуације, испоштују начела спољне политике Совјетског савеза, Југославији је, међутим, поново доделила улогу једног од кључних транзитних подручја у миграцијама јеврејског становништва у смеру Палестине..

3.2. ИНДИВИДУАЛНО ИСЕЉАВАЊЕ У ПАЛЕСТИНУ (1945-1948)

По завршетку Другог светског рата, репатрирцима је омогућено да изаберу да ли ће се вратити у домовину, остати у земљи у којој их је затекао крај оружаних сукоба или, пак, определити за неку трећу територију. Охрабрени предлогом мешовите англо-америчке комисије о имиграцији 100.000 Јевреја у Палестину,[408] бивши заточеници концентрационих логора и, у мањој мери, ратни војни заробљеници јеврејског порекла пожелели су да се населе на територији британског мандатног подручја на Блиском истоку.[409] Како, међутим, предлог британско-

[406] Milošević, *Izbeglice i preseljenici...*, 221.
[407] Опширно видети: Ристовић, Милан, *У потрази за уточиштем – Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941-1945*, Београд 1998.
[408] *Report of the Anglo-American Committe of Enquiry...*, 2.
[409] Wieleba, „Die jüdischen Displaced Persons“..., 514.

америчке комисије никада није заживео, а статус Палестине, односно питање имиграције Јевреја остали су неразјашњени.

Када су схватили да неће моћи да обезбеде подршку САД у намери да својим сународницима, превасходно бившим заточеницима концентрационих логора, омогуће безусловно усељење у Палестину, челници Светског јеврејског конгреса окренули су се потрази за алтернативним решењима.[410] У недостатку дугорочног решења и могућности да се на територији британског мандата насели већи број Јевреја, уследила је иницијатива за обнављање процеса илегалне имиграције.

Водећи људи Светског јеврејског конгреса после Другог светског рата поново су проценили да би најзахвалнији партнер у њиховом настојању да обнове процес илегалне имиграције у Палестину била Југославија. Сарадња југословенске државе и међународних јеврејских организација, у овом смислу, остварена је на обострано задовољство. Као још увек верни експонент совјетске спољне политике, југословенски државни врх се у процес илегалне емиграције Јевреја у Палестину укључио са првенственим циљем да индиректно ојача позицију Совјетског савеза на Блиском истоку.[411]

Укупно је приближно 10.000 Јевреја, бивших заточеника концентрационих логора, у првим послератним годинама преко територије Југославије потражило пут ка Палестини.[412] Директно су са југословенским властима у организацији овог миграционог процеса преговарали представници организација Мосад ле Алија Бет, дела организације Хагана задуженог за помагање илегалне имиграције у Палестину, потчињеног Светском јеврејском конгресу. У Београд су чиновници ове организације стигли већ у децембру 1944, у намери да у договору са Савезом јеврејских вероисповедних општина Југославије, утврде које би југословенске луке биле најпогодније за сидрење бродова који би транспортовали исељенике. Прве званичне преговоре о организацији транзита бивших заточеника концентрационих логора

[410] Ivanković, Mladenka, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946/7. godine“, *Tokovi istorije* 3 (2006), 141-153. (даље: Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta“...)
[411] Vestad, *Globalni Hladni rat*..., 171.
[412] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*.., 299-302.

преко југословенске територије, водили су Давид Алкалај, председник Аутономног одбора при Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије, и један од званичника Мосада, Георг Уберал.

Бригу о свим јеврејским избеглицама у Југославији на себе је формално преузео Аутономни одбор за помоћ, при СЈВОЈ.[413] За потребе њиховог смештаја у Загребу је основана прихватна станица, која је могла да прими приближно четири хиљаде Јевреја. Јеврејске избеглице пореклом из Немачке, Мађарске, Румуније, Чехословачке и мањим делом из Пољске, у Југославију су стизале као репатрирци, углавном са дозволама за повратак у Италију, Француску или неку од земаља Јужне Америке. Пошто су закључени преговори са кровном организацијом југословенских Јевреја, челници Мосада, односно Светског јеврејског конгреса обратили су се државним властима Демократске федеративне Југославије.

Представништву ДФЈ у Букурешту, почетком јула 1945. године, у име Светског јеврејског конгреса, обратио се Румунски уред за експедицију и транспорт (O.R.A.T.).[414] По групу од 2.500 избеглица, која се у датом тренутку налазила у Румунији, челници интернационалних јеврејских организација намеравали су да пошаљу пароброд, који би их превезао до Палестине.[415] Првобитно је било планирано да транспорт крене из неке од румунских лука на Црном мору, али је услед повлачења совјетских армија овај путни правац остао затворен. Организатори транспорта стога су настојали да експедицију избеглица изврше преко југословенских лука. Власти ДФЈ замољене су да одобре пристајање брода у сплитску луку и издају појединачне транзитне визе са којима би румунске избеглице могле стићи од границе до полазне луке.[416] Мада је очигледно постојала добра воља

---

[413] Исто.

[414] Архив Савезног министраства иностраних послова Југославије (Дипломатски архив) (даље: АСМИП),, Политичка архива (даље П.А.) (1945), кутија (к.) 21, фасцикла (ф.). 2, документ (д.). XXI/45, *Допис O.R.A.T. (Румунски уред за експедицију у транспорт), Представништву Демократске федеративне Југославије* (даље: ДФЈ) *у Румунији, Букурешт*, 2. јул 1945.

[415] АСМИП, П.А. (1945), к. 21. ф. 2, д. 2179, *Допис Представништва ДФЈ у Букурешту, Министарству иностраних послова Београд* (даље МИП), 4. јул 1945.

[416] Поред тога што је гарантовано да ће све трошкове превоза, исхране и смештаја јеврејских избеглица сносити искључиво јеврејске организације, југословенској влади су, као компензацију за учешће у овом подухвату, међународне јеврејске организације понудиле и новчану надокнаду,

да се молбама међународних јеврејских организација изађе у сусрет, прекинуте железничке везе са приморјем приморале су југословенски државни врх да одбије предложени план експедиције румунских избеглица за Палестину.[417] Мада до сарадње овом приликом није дошло, у питању је било прво званично обраћање челника јеврејске међународне јеврејске организације југословенским властима за помоћ при извођењу организованог превоза јеврејских избеглица у Палестину, после Другог светског рата.[418]

Приближно годину дана пошто су, из објективних разлога, одбили да се на директан начин укључе у репатријацију Јевреја, страних држављана, југословенске власти су заузеле званичан став поводом овог питања.[419] При томе је посебно разматран статус Јевреја који по завршетку Другог светског рата нису желели да се врате у своје домовине, већ да емигрирају у Палестину или Северну Америку. Немачким Јевејима југословенске власти, у овом смислу, нису намеравале да праве било каквих проблема. Сви други припадници јеврејске заједнице морали су да добију дозволу земље чији су држављани, да би из Југославије могли да се упуте у Палестину. Начелна одлука југословенског државног врха односила се, међутим, само на оне Јевреје који су се на територији југословенске државе населили пре почетка Другог светског рата. [420]

Мада првобитни покушај организације транспорта јеврејских избеглица преко територије Југославије није успео, челници Светског јеврејског конгреса су средином 1945. године несумњиво су утврдили да уживају начелну подршку југословенског

АСМИП, П.А. (1945), к. 21, ф.. 2, д. XXI/45, *Допис O.R.A.T. (Румунски уред за експедицију у транспорт), Представништву ДФЈ у Румунији, Букурешт*, 2. јул 1945..

[417] АСМИП, П.А. (1945), к. 21, ф.. 2, д. XXI/46, *Допис МИП ДФЈ, Представништву ДФЈ у Букурешту*, Предмет: Транзит јеврејских избеглица из Румуније преко Југославије у Сплит, 14. јул 1945. Из Министарства иностраних послова Југославије притом је стигао предлог да би превоз избеглица можда могао бити организован из луке у Трсту, али да би то захтевало транспорт преко Мађарске и Аустрије.

[418] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 303.

[419] АСМИП, П.А. (1946), к. 45, ф. 10, д. 4234, *Допис Александра Каназаревића, в.д. шефа X одсека МИП, Политичког одељења, Председништву владе ФНРЈ, Генералном секретаријату*, 17. март 1946.

[420] До тог тренутка још ниједан југословенски Јеврејин затражио визу за емиграцију у Палестину, АСМИП, П.А. (1946), к. 45, ф. 10, д. 7492, *Допис посланства Федеративне народне републике Југославије* (даље: ФНРЈ) *у Техерану, МИП ФНРЈ*, 26. март 1946.

државног врха.[421] Како су југословенске луке непосредно по завршетку рата још увек биле неприпремљене за међународних саобраћај, челници јеврејских организација окренули су се потрази за одговарајућим пристаништима у Италији, која би погодовала илегалној емиграцији за Палестину.[422] Транспорти које су јеврејски званичници организовали из италијанских лука и даље су, међутим, подразумевали директну подршку југословенских државних власти.[423] Јеврејским избеглицама је, на путу за Палестину, омогућено да несметано пролазе кроз зону „Б“, под контролом Југославије.[424] Уследили су отворени протести Велике Британије.

Почетком августа 1946. године, амбасада Велике Британије у Београду обратила се југословенском Министарству иностраних послова, поводом „озбиљне ситуације“ настале последично кретању јеврејских избеглица кроз зону „А“ Јулијске крајине.[425] Само током априла те године, десет избегличких група, укупно 582 лица, возом је стигло до пограничне контролне станице Дивача у зони „А“, без претходног

---

[421] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 303.

[422] Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta“..., 145.

[423] Током 1946. године, преко Југославије су се у Палестину углавном упутили Јевреји који су после рата избегли из Мађарске. Пошто би организовано прешли границу, краће време су задржавани у Суботици,.Одавде су железницом пребацивани до луке Сушак, те настављали према жељеном одредишту. Видети: Исто, 148.

[424] Тенкови Осме далматинске бригаде у склопу Четврте југословенске армије, под командом Петра Драпшина, у Трст су ушли 1. маја 1945. године. Немачке јединице су, међутим, одбиле да град предају југословенским јединицима, већ су сачекали да у Трст сутрадан уђу британске јединице. Агенција „Рojтер“ објавила је 3. маја да су град ослободили припадници Новозеландске дивизије, чиме је формално отворена Тршћанска криза. Генералштаб Југословенске арије саопштио је да су новозеландске јединице ушле у Трст и Горицу без формалне дозволе ЈА. Савезници су од Привремене владе ДФЈ очекивали да ће прихватити њихови формални суверенитет, док је југословенска страна присуство ЈА на овом простору сматрала питањем части. Након што су се западне савезнице показале спремним да употребе силу, Јосип Броз је попустио и прихватио њихову војну управу, што је формализовано споразумом потписаним 9. јуна 1945. у Београду. Совјетски савез је подршао захтеве Југославије, али није желео да угрожава односе са САД и Великом Британијом, те су се трупе ЈА, у складу са одлуком Привремене владе, повукле на стару југословенско-аустријску границу, напустивши територију коју су заузели Британци. Повремени конфликти и генерална политичка нестабилност на северној граници Југославије потрајала је све до потписивања мировног уговора у Паризу. У фебруару 1947. године, донета је одлука о формирању Слободне територије Трст, која је званично била под контролом Уједињених нација. Слободна територија обухватала је град Трст и појас обале (такозвана зона „А“) и део Истарског полуострва (зона „Б“). Зона „А“ била је под заједничком командом америчке и британске војске, док је зона „Б“ била под командом Југословенске армије. Питање Трста дефинитивно је разрешено тек октобра 1954. године, када је словом Лондонског споразума одлучено да Слободна територија престане да псотоји. Зона „А“ припојена је Италији, а зона „Б“ Југославији. О Тршћанској кризи опширно видети: Dimitrijević, Bojan; Bogetić, Dragan, *Tršćanska kriza 1945-1954: vojno-politički aspekti*, Beograd 2009.

[425] АСМИП, П.А. (1947), к. 60, ф. 10, д. 9274, *Допис Амбасаде Велике Британије у Београду, МИП ФНРЈ*, 5. август 1946.

одобрења савезничних војних власти. Свака је од ових појединачних група имала руководиоце, који су приликом испитивања изјавили су у Југославију стигли из Аустрије, Чехословачке, Румуније, Пољске и Немачке, као и да су се упутили у Италију. Инсистирајући на томе да послератна Италија не може да поднесе притисак сталног прилица избеглица, мада је очигледно акутнији проблем представљао прилив јеврејских исељеника у Палестину, Британци су позвали југословенске власти на интензивнију сарадњу са савезничким властима у циљу контролисања транзита избеглица.

Мада су на допис британске амбасаде, са почетка августа 1946. године, југословенске власти реаговале формалним обећањем да ће пажљиво истражити сваки будући покушај преласка Морганове линије,[426] следећа је протестна нота уследила непуних двадесет дана касније.[427] Пошто се илегална имиграција европских Јевреја преко југословенске територије наставила несмањеним интензитетом и после првобитног упозорења, Британци су поновили свој првобитни захтев. У међувремену су британске власти дошле до поузданих података о томе да илегалну имиграцију преко територије Југославије подржавају међународне јеврејске организације, те да се читав процес никако не може сматрати спорадичним или произвољним.

До датог тренутка, британске мандатне власти одузимале су број илегалних усељеника на месечном нивоу, од предвиђене квоте од 1.500 јеврејских имиграната у Палестину.[428] Илегална имиграција је, међутим, достигла такве размере да је квота имиграције далеко унапред испуњена.[429] Настојећи да југословенске власти наведу да ускрате подршку јеврејским избеглицама, Британци су истакли два главна проблема за које су сматрали да их илегална имиграција повлачи за собом. Са једне стране, британски званичници су сматрали да би подршка илегалној имиграцији била дискриминаторна према оним Јевејима који су на легалан начин настојали да се

[426] АСМИП, П.А. (1947), к. 60, ф. 10, д. 9274, *Допис МИП ФНРЈ, Амбасади Велике Британије у Београду*, 8. август 1946.
[427] АСМИП, П.А: (1947), к. 60, ф. 10, д. 9935, *Допис Амбасаде Велике Британије, МИП*, 20. август 1946.
[428] Ovendale, *Britain, The United States and the end of the Palestine Mandate...*, 111-112.
[429] АСМИП, П.А: (1947), к. 60, ф. 10, д. 9935, *Допис Амбасаде Велике Британије, МИП*, 20. август 1946.

уселе у Палестину. Свакако је, међутим, за Британце потенцијално далеко значајнији проблем представљала даља дестабилизација мандатног подручја, односно могућност отвореног грађанског рата.

Првобитна реакција југословенског државног врха на други допис британске амбасаде у Београду било је поновно обећање да ће бити предузети потребну кораци у смеру контроле илегалног транзита јеврејских избеглица.[430] Пошто је, међутим, спроведена формална истрага, Министарство иностраних послова Југославије само је констатовало да се није могло утврдити да ли су спорни појединци располагали важећим дозволама за улазак у зону „А“.[431] При томе је Велика Британија уверавана да даљих сличних инцидената свакако неће бити, како ће југословенске власти обратити већу пажњу на сличне покушаје преласка демаркационе линије између зоне под управом ЈА и оне коју су контролисале савезничке снаге. Ишло се чак толико далеко, да су југословенске власти транзит избеглица преко „Морганове линије“ окарактерисале као штетан по сопствени углед, те сходно томе појаву која се по сваку цену мора спречити.[432]

Обећања југословенских власти везана за контролу, односно спречавање илегалног транзита јеврејских избеглица преко зоне „А“, остала су само мртво слово на папиру. Када је то и самим Британцима постало јасно, обратили су се директно Јосипу Брозу Титу.[433] На раније замерке упућене југословенским властима због илегалног транзита јеврејских избеглица преко „Морганове линије“, надовезали су се резултати истраге коју су британске власти спровеле поводом бродолома пловила „Атинаи“ (Athinai) у Егејском мору. Испитивањем посаде брода, британске власти утврдиле су да је „Атинаи“ продат паробродској компанији из Панаме и да је

---

[430] АСМИП, П.А. (1947), к. 60, ф. 10, д. 9935 (60/192), *Допис МИП ФНРЈ, Амбасади Велике Британије у Београду*, 22. август 1946.
[431] АСМИП, П.А. (1947), к. 60, ф. 10, д. 9935 (60/193), *Допис МИП ФНРЈ, Амбасари Велике Британије у Београду*, 4. октобар 1946.
[432] АСМИП, П.А. (1947), к. 60, ф, 10, д. 4163, *Допис Амбасаде Велике Британије у Београду, маршалу Јосипу Брозу Титу*, 31. децембар 1946. Интересантно је споменути да је у разговору са Владимиром Велебитом, представници Велике Британије добили информацију да се Јевреји који илегалним путем стигну до Југославије држе у прихватним камповима, те да се дешава да неки од њих, с времена на време, одатле и побегну. На овај су начин југословенске власти настојале да се дистанцирају од спорадичних прелазака „Морганове линије“.
[433] Исто.

изнајмљен за изричитим циљем превоза илегалних имиграната из Југославије у Палестину. Пошто је укрцао јеврејске избеглице коју су стигле железницом из Загреба, „Атинаи“ је из луке Бакар, уз отворену подршку југословенских власти, испловио под ционистичком заставом.[434]

Сарадња југословенских власти и међународних јеврејских организација на транспорту избеглица у Палестину, која је већ током 1946. године дала првих конкрених резултата,[435] почетком следеће године добила је формални оквир.[436] Априла 1947. године, у просторијама Министарства иностраних послова ФНРЈ, Бранко Поповић, начелник Одељења за репатријацију, Комитета за социјално старање, састао се Фроимом Шулцом, представником Јеврејске агенције у Палестини. Југословенска страна је овом приликом требало да буде званично обавештена о намери међународних јеврејских агенција да територију ФНРЈ користи као транзитно подручје за избеглице, на путу до Палестине. Првенствено се при томе радило о приближно 250.000 немачких, односно 350.000 румунских Јевреја.

Током састанка одржаног у просторијама МИП ФНРЈ, договорено је да се јеврејске избеглице возом пребаце од границе до југословенских лука, где би их сачекао брод за Палестину.[437] Мањи транспорти који су током претходних година кретали из италијанских лука скренули су на себе пажњу и испровоцирали реакцију Велике Британије, те је донета одлука да остатак превоза буде организован искључиво из неке од југословенских лука.[438] Како је и даље било потребно илегални транзит реализовати без непотребног скретања пажње међународне јавности, велике луке Сплит и Сушак нису долазиле у обзир као полазне.[439] Очигледно вођени

[434] Застава савремене државе Израел. Коришћење ове заставе за обележавање брода представљало је, само по себи, кршење прописа британских мандатних власти у Палестини.
[435] Како наводи Младенка Иванковић, током 1946. године, 7.294 Јевреја, бивших заточеника концентрационих логора, преко територије Југославије, стигло је до Палестине, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 301.
[436] Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta“..., 149.
[437] Исто.
[438] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 304.
[439] Главни разлог за избегавање лука у Сплиту и Сушаку било је постојање локалних конзуларних представништава САД и Велике Британије, Исто.

искуством стеченим током припрема за испловљавање брода „Атинаи“,[440] крајем претходне године, југословенске власти донеле су одлуку да полазна лука за транспорте јеврејских избеглица поново буде Бакар.[441] Овај рани транспорт јеврејских избеглица из југословенских лука показао се, у сваком смислу, обрасцем који је поштован приликом касније експедиције некадашњих заточеника концентрационих логора за Палестину. Представници Светског јеврејског конгреса поднели су формалне захтеве за издавање транзитних виза јеврејским избеглицама, али сачувани документи указују на то да југословенске власти овим молбама нису изашле у сусрет.[442] У питању је, очигледно, била мера која је за циљ имала искључиво удовољавање континуираним протестима представника Велике Британије, без икаквог суштинског значаја.

Југословенске власти прихватиле су предложене оквире акције које је предложила Јеврејска агенција, под условом да ова буде изведена у координацији са Управом државне безбедности, као и да југословенским држављанима не буде дозвољено прикључивање транспортима који ће уследити.[443] Југословенски Јевреји су у првим годинама после рата до Палестине могли стићи искључиво добијањем једног од релативно малобројних сертификата палестинске владе или, пак, самоиницијативно, довијајући се на најразличитије начине.[444] Малобројни појединци

---

[440] АСМИП, П.А. (1947), к. 60, ф, 10, д. 4163, *Допис Амбасаде Велике Британије у Београду, маршалу Јосипу Брозу Титу*, 31. децембар 1946.

[441] Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta“..., 149.

[442] Челници Светског јеврејског конгреса по питању транзитних виза обратили су се и Владимиру Велебиту, који се у датом тренутку налазио у Њујорку. Обавештење Министарства спољних послова Југославије о томе да су захтеви за издавање виза одбијени, Велебиту је стигло обичном поштом. Ову чињеницу Младенка Иванвковић сматра индикативном за очигледну разлику између званичне политике и политичке праксе, каква је већ и раније постојала, Исто, 150.

[443] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 305-306.

[444] Било је предвиђено да Јеврејска агенција на годишњем нивоу педесет сертификата за усељење у Палестину успути југословенским Јевејима. Сертификати су важили годину дана, а одлуку о њиховој расподели доносио је Извршни одбор СЈВОЈ. Непосредно по ослобођењу Београда, Јеврејска агенција послала је првих педесет сертификата, који, међутим, због разрушених саобраћајница у Југославији и отежаних услова транспорта нису благовремено стигли на одредиште, те нису могли ни да буду употребљени. Југословенски Јевреји који су током 1945. године добили сертификате добили сертификате за исељење у Палестину, добили су од Аутономног одбора за помоћ суму која им је била потребна да напусте земљу. За разлику од илегалног исељавања, домаће јеврејско становништво уживало је пуну подршку југословенских власти када је прикључење легалној емиграцији било у питању, Исто, 307.

који су илегалним путем успевали да стигли до територије британског мандатног подручја, једноставно би одбили да се врате.

Улога у илегалној емиграцији европских Јевреја у Палестину, коју је Југославија на себе преузела са доласком на власт нациста у Немачкој 1933. године, а коју је, у измењеним геополитичким околностима, наставила да игра и по завршетку Другог светског рата обесмишљена је са проглашењем независне државе Израел, маја 1948. године. Нестанак свих ограничења које је британски мандатни режим наметнуо имиграцији Јевреја у Палестину, означио је почетак једног од највећих миграционих покрета двадесетог века, коме су, коначно, слободно могли да се прикључе и југословенски Јевреји.

3.3. СЛОБОДНА ЕМИГРАЦИЈА (1948-1952)

Проглашење независности Израела отворило је пут миграционом процесу који ће током следећих пет година у новостворену јеврејску државу на Блиском истоку довести приближно 700.000 људи.[445] Када су бране које су британске мандатне власти упорно постављале слободној имиграцији у Палестину коначно пале, европски Јевреји су у великом броју искористили прилику која им се пружала да се врате у своју историјску домовину. У овом смислу ни јеврејска заједница Југославије није представљала изузетак од општег правила.

Мимо тога што је припадало оквирима масовне емиграције из свих европских земаља, организовано исељавање из Југославије у Израел чинило је саставни део и мањег процеса емиграције Јевреја из земаља Источног блока, под окриљем специфичних циљева совјетске спољне политике.[446] Номинално су режими свих источноевропских земаља поштовали право појединца на слободну емиграцију. У суштини су, међутим, самовоља патријских званичника и потреба да се удовољи тренутним циљевима Москве одређивали под којим ће условима, односно да ли ће уопште локалним Јеврејима бити дозвољено да напусте земљу.

[445] Alfassi, Itzhak, *Immigration and Settlement*, Jerusalem 1973, 56. Видети и: Neumann, Shoshanna, *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*, Bonn 1999, 1-5.
[446] О томе детаљно: Meyer, Peter (Ed.), *The Jews in Soviet Satellites*, Syracuse 1953.

Совјетски став, када је у питању емиграција јеврејског становништва у Израел, у потпуности је зависио од тренутних циљева совјетске спољне политике и стога био подложан наглим променама.[447] Првобитно процционистичка политика СССР за свега неколико година претворила у отворено одбацивање Израела као дела западног блока.[448] Са кризом билатералних односа две земље, све већем броју совјетских Јевреја ускраћивана је прилика да емигрирају у Израел.[449] Совјетски званичници никада, међутим, нису званично довели у питање право појединца да слободно изабере где ће живети. Ова специфична контрадикторност у теорији и пракси совјетске миграционе политике постала је модел који су, у мање или више измењеној форми, преузеле и остале земље Источног блока.

Аналогно совјетском узору, у Румунији су по завршетку Другог светског рата сви грађани, па тако и Јевреји, номинално уживали право слободне емиграције.[450] Румунски режим је, међутим, истовремено вршио интензивну антиционистичку пропаганду. Могућност пружена румунским Јевејима да се иселе у новостворену јеврејску државу условљена је одрицањем од непокретне имовине и откупом који је за сваког појединца морала да плати организација Мосад ле Алија Бет. При томе је држава редовно спречавала емиграцију висококвалификованих појединаца. И поред неповољних и често недовољно добро дефинисаних услова емиграције, Румунију је између 1948. и 1951. године напустило приближно 118.000 Јевреја.[451]

Мимо тога што су власти ригидно поштовале инструкције из Москве, сама Комунистичка партија Мађарске одбацила је проглашење независности Израела као

---

[447] Mertens, Lothar, *Alija – Die Emmigration der Juden aus der UdSSR/GUS*, Bochum 1993. 84-87. (даље: Mertens, *Alija*...)

[448] Schaffer, *The Soviet Treatment of Jews*..., 18.

[449] Када је у питању исељавање у Израел, политика Совјетског савеза је до самог краја његовог постојања била обележена амбивалентношћу. Чак и у релативно ретким периодима када емиграција у Израел није била званично забрањена, совјетски су Јевреји морали да се изборе са изузетно обимном и компликованом административном процедуром како би могли на напусте земљу.Mertens, *Alija*..., 84-87.

[450] Ionescu, Magdalena, „The Jewish emigration from Romania in the context of Israel's creation“, *Valahian Journal of Historical Studies* 15 (2011), 129.

[451] Oltean, Anca, „The Jews of Romania and their Immigration to Israel 1948-1952“, *Eurolimes* 11 (2011), 43.

догађај који би на било који начин требало да утиче на њену миграциону политику.[452] Мађарским Јеврејима је после 1950. године изричито забрањено да се под било којим условима иселе у новостворену државу на Блиском истоку.

У Бугарској је комунистичка партија већ 1944. године почела да врши притисак на јеврејску заједницу, а посебно на ционистичку струју унутар ње.[453] Врбовањем водећих циониста, Комунистичка партија Бугарске је покушала да у потпуности неутрализује покрет. Манипулација заједницом резултирала је тиме да већи део бугарских Јевреја напусти земљу. Када је Комунистичка партија 1948/9. донела одлуку да омогући слободно исељавање у Израел, приближно 40.000 од 45.000 бугарских Јевреја напустило је земљу.

Као што је улога Југославије у миграцијама које су се одиграле непосредно после рата била специфична, тако се и организовано исељавање југословенских Јевреја у Израел умногоме разликовало од процеса који се паралелно одвијао у осталим земљама Источног блока. Свакако је томе значајно допринело и дистанцирање југословенских власти од директног совјетског утицаја, после конфликта 1948. године.

Већ крајем маја 1948. године, Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије од локалних заједница почела су да пристижу писма и телеграми поводом проглашења независности државе Израел.[454] Једно од кључних питања које су чланови појединачних општина у овим дописима покренули, била је могућност да се одређени број југословенских Јевреја, у својству бораца, пошаље да помогне Израел у његовом ратном напору. Вођени иницијативом локалних заједница, Алберт Вајс, Лавослав Каделбург и Давид Алкалај обратили су се Моше Пијадеу. Потпредседнику Президијума владе ФНРЈ, чланови Изврчног одбора СЈВОЈ предочили су питања одашиљања јеврејских бораца у Израел, те затражина његову помоћ при остваривању даље сарадње са народним властима. Мада само у оквирима информативног разговора, те у специфичној форми, ово је прва прилика којом је

[452] Oltean, Anca, „Aspects from the Life of Romanian and Hungarian Jews during the Years 1945-1953“ *Eurolimes* (2011), Supplement 2, 183.
[453] Haskell, Guy, *From Sofia to Jaffa*, Detroit 1994, 120-124. (даље: Haskell, *From Sofia to Jaffa...)*
[454] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXII седнице ИО СЈВОЈ*, 25. мај 1948.

питање слободне емиграције Јевреја из ФНРЈ у новостворену државу Израел предочено југословенским државним властима.[455]

Моша Пијаде је делегате СЈВОЈ упутио на Министарство унутрашњих послова, које се показало крајње предусретљивим при доношењу одлука о питањима које су му предочили челници југословенске јеврејске заједнице.[456] Државне власти Југославије подржале су намеру Јевреја који су желели да се прикључе борби за независност Израела. Једино ограничење које је МУП ФНРЈ у овом смислу наметнуо Савезу била је забрана отвореног пропагирања одласка у Израел. Организација одласка добровољаца у новостворену државу на Блиском истоку при томе је, бар формално, у потпуности препуштена СЈВОЈ.[457] Чланови ИО Савеза са задовољством су прихватили одлуке Министарства унутрашњих послова ФНРЈ и већ на седници одржаној крајем јуна 1948. године, донели одлуку о активирању локалних заједница у организацији одласка бораца у Израел. Овим је поводом сазвана конференција представника свих јеврејских вероисповедних општина Југославије.

Делегатима окупљеним на конференцији одржаној почетком јула 1948. године, челници СЈВОЈ начелно су саопштили да су југословенске власти „заузеле позитиван став по питањима Израела“.[458] Питања оснивања друштва југословенско-израелског пријатељства, одржавања протеста антиимепријалистичког карактера и прикупљања материјалне помоћи за новостворену државу на Блиском истоку овом приликом само су узгредно дотакнута.[459] Централна тема окупљања представника појединачних

---

[455] Мимо кључног питања емиграције, делегати Савеза од Моше Пијадеа затражили су и мишљење о евентуалној могућности прикупљања материјалне помоћи за новостворену државу Израел, одржавања протестних митинга због „перфидне политике империјалистичких сила према Јеврејима у Палестини“ и оснивања друштва југословенско-израелског пријатељства. Док је друга питања проследио вишим инстанаца, оснивање друштва које би пропагирало зближавање Југославије и Израела, Моше Пијаде је одмах одбацио као преурањено, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXIII седнице ИО СЈВОЈ*, 5. јун 1948.

[456] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LIII седнице ИО СЈВОЈ*, 29. јун 1948

[457] Јеврејској заједници у Југославији без даљњег је омогућено да прикупља материјалну помоћ за новостворену државу Израел, одржавање протестних митинга одобрено је у за то погодним тренуцима. Сходно очекивањима Моше Пијадеа, питање оснивања друштва југословенско-израелског пријатељства одложено је за неки каснији тренутак, Исто.

[458] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са конференције ИО СЈВОЈ*, 4. јул 1948.

[459] Приликом разматрања питања прикупљања материјалне помоћи за новостворену државу Израел, челници Савеза су пред делегатима истакли да је Микунис, председник КП Израела, током боравка у

јеврејских вероисповедних општина у просторијама Савеза била је начелна дозвола дата југословенским Јевејима да се, уколико то желе, прикључе борби Израела за независност.

Не може се са сигурношћу утврдити да ли је слање добровољаца у Израел од самог почетка подразумевало њихову трајну емиграцију или је ова еквиваленција тек накнадно дефинисана. Југословенским властима предочена је жеља „појединаца да се прикључе борби Израела“,[460] којој су надлежни државни органи и изашли у сусрет.[461] На који је начин ово, у суштини врло прецизно дефинисано, одобрење добило карактер опште дозволе за организацију масовне емиграције, на основу сачуваних докумената није могуће утврдити. У овом је смислу можда најоправданије говорити о прећутној сагласности која је постигнута између државних власти и челних људи СЈВОЈ, о двојном карактеру онога што је била дозвола појединцу да напусти земљу. Јасно је да је већ на конференцији јеврејских вероисповедних општина одржаној јула 1948. године, разматрана форма коју би требало да има исељавање обимом далеко веће од једноставног прикључења појединачних југословенских добровољаца израелским снагама у сукобу са околним арапским државама.[462]

Пре него што ће позвати представнике локалних општина да се састану, руководећи људи Савеза обратили су се челним људима јеврејске заједнице у Чехословачкој, „ради консултација о спровођењу и организовању одласка у Израел“.[463] У датом тренутку је већ било извесно да челници СЈВОЈ не разматрају питање исељења појединаца, већ опсежан миграциони процес, који ће захтевати активно учешће свих структура унутар заједнице.

У прилог претпоставци да је идејно решење „одашиљања бораца“ у непознатом тренутку спонтано уступило место организацији масовног исељавања у Израел, говоре и примедбе које су на конференцији окупљеним делегатима упутили

Београду, изјавио да су јеврејској држави у датом тренутку много потребнији борци, него материјална помоћ, Исто.

[460] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXII седнице ИО СЈВОЈ*, 25. мај 1948.

[461] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LIII седнице ИО СЈВОЈ*, 29. јун 1948.

[462] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са конференције ИО СЈВОЈ*, 4. јул 1948.

[463] Исто.

представници појединих општина.[464] Истичући да ће реализација опсежног процеса исељавања трајати исувише дуго, председник ЈВО Земун, Лав Брандајс је позвао челнике Савеза да што пре пошаљу добровољце у новостворену јеврејску државу, како им се не би десило да стигну када борба буде завршена. Давид Леви, делегат ЈВО Загреб, инсистирао је на томе да би што је пре могуће требало одвојити категорију бораца, од категорије емиграната, како би се избегли неспоразуми у сарадњи колико са југословенским, толико и са израелским властима. Овим се поводом, са интересантном примедбом, огласио и Габриел Гринфелд, испред ЈВО Сарајево. Категорија „борца“, по његовом мишљењу, нудила је сасвим задовољавајуће образложење за организацију масовне емиграције, како сваки појединац може у одређеној мери да допринесе борби. Коначно, Павле Лампел из ЈВО Нови Сад, констатовао је да питање бораца нужно мора бити одвојено од разматрања процеса емиграције у Израел, како у локалним заједницама не би настао потпуни хаос.

Делегатима локалних јеврејских заједница окупљеним на конференцији, одржаној почетком јула 1948. године, наложено је да чланове својих општина обавесте о пријављивању за одлазак у Израел, при томе избегавајући по сваку цену да ову могућност на било који начин популаризују.[465] Свака је јеврејска вероисповедна општина требало да састави списак лица у својој надлежности, заинтересованих за одлазак у Израел. Предвиђено је било да ове спискове локалне заједнице доставе Савезу, који ће их на разматрање проследити Министарству унутрашњих послова ФНРЈ.

Седница Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, одржана крајем јула 1948. године, означила је и дефинитиван почетак припрема за масовну емиграцију у Израел.[466] Први талас исељеника из Јевреја из Југославије у Израел, као и сваки следећи, био је организован и изведен под

[464] Исто.
[465] Исто.
[466] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXIV седнице ИО СЈВОЈ*, 23. јул 1948.

претпоставком да ће уједно бити и последњи.[467] Како се, међутим, показало да је у Југославији још увек било лица заинтересованих за одлазак у новостворену јеврејску државу на Блиском истоку, Савез је већ почетком 1949. године приступио организацији следећег исељења. На овај је начин успостављено неформално правило које је поштовано до самог краја процеса масовне емиграције. Када год је број заинтересованих лица био довољан да оправда ангажовање Савеза и надлежних државних институција на стварању одговарајућег институционалног оквира за напуштање земље, следио је још један талас исељавања југословенских Јевреја у Израел.[468] Читав је поступак поновљен укупно пет пута.

Први талас организоване емиграције из Југославије у Израел, реализован је у децембру 1948, односно јануару 1949. године.[469] Емигранти су у нову домовину из ријечке луке кренули југословенским бродом „Радник“ и грчким бродом „Кефалос“. Исељенички пртљаг, уз неколицину лица који су закаснила за редовне транспорте, пребачен је теретним бродом „Босна“.[470] Сви бродови у склопу првог организованог исељавања, кренули су из ријечке луке и пристали у Хаифи.

---

[467] АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49

[468] Видети: АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[469] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет; Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949, Пов. бр. 94/49. Младенка Иванковић наводи да су транспорти са исељеницима првог таласа организованоне емиграције из југословенских лука испловили током новембра и децембра 1948. године, али је из сачуваног извештаја очигледно да је овај податак нетачан. Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 317.

[470] „Радник“ је први пут, у склопу првог таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, из ријечке луке испловио 2. децембра 1948. године, да би у Израел стигао пет дана касније. Друго путовање истог брода уследило је 15. децембра, када је заједно са „Кефалосом“ напустио ријечку луку. „Радник“ је у Хаифу пристао 20. децембра, док је „Кефалос“, због лошег времена, путовао нешто дуже, и у Израел стигао 26. децембра 1948. године. Теретни брод „Босна“ у два наврата је путовао за Израел, при чему је део исељеничког пртљага ипак остао у Југославији.

Током јуна и јула 1949. године, Југославију су напустила три транспорта јеврејских емиграната, у склопу другог организованог исељавања.[471] Исељеници су до Израела стигли бродом „Радник“, који је из ријечке луке у три наврата испловљавао у смеру Хаифе.[472] Пртљаг исељеника до луке у Хаифи допремљен је највећим делом накнадно, теретним бродом „Ужице“.

За прва два таласа организоване емиграције располажемо детаљним извештајима које је по приспећу последњег транспорта исељеника у Израел, у форми циркулара, Савез доставио свим јеврејским вероисповедним општинама у Југославији. Почев од трећег исељења, међутим, постаје све теже прецизно реконструисати детаље поласка појединачних бродова са југословенских емигрантима.

Марта 1950. године, из ријечке луке испловио је израелски брод „Арка“, са исељеницима трећег таласа.[473] Пртљаг ових емиграната у луку у Хаифи допремљен је накнадно, паробродом „Ужице“. Четврти талас организоване емиграције реализован је нешто више од годину дана касније, крајем маја 1951. године.[474]

Последње, пето исељење из Југославије у јеврејску државу на Блиском истоку уследило је октобра 1952. године. Како је број лица пријављених за исељење био далеко мањи него претходних година, неисплативим се показао образац до тада

---

[471] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, (Циркулар бр. XXXII)*, Предмет: Извештај о завршетку другог исељења у државу Израел, 2. август 1949.

[472] Први транспорт исељеника у оквиру другог таласа организоване емиграције кренуо је 24. јуна, а у Израел стигао 30. јуна 1949. Други полазак „Радника“ уследио је 7. јула, а исељеници ове групе су се у Хаифи искрцали 13. јула 1949. године. Коначно, последњи транспорт је ријечку луку напустио 20. јула, а други талас организоване емиграције југословенских Јевреја формално је окончан његовим пристанком у Израелу, 25. јула 1949. године, Исто. У списковима југословенских Јевреја који су са другим таласом организоване емиграције напустили Југославију, налази се и попис 63 лица која су, са бродом „Ужице“, из луке Сплит, за Израел отпутовала 5. октобра 1949. године, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VII – VIII 1949*. Из сачуних докумената остаје нејасно какву је улогу овај транспорт одиграо у оквирима другог таласа организоавне емиграције.

[473] За потребе реализације трећег таласа организоване емиграције, ангажован је израелски брод „Арка“, који је из ријечке луке испловио 11. марта 1950. године, а у Израел приспео осам дана касније, АЈИМ, п.к. 871 (Архив Перера 2-3), *Записник заједничке седнице ИО и АО СЈВОЈ*, 18. април 1950.

[474] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, Главној дирекцији железница, Управи саобраћајно-транспортне службе у Београду*, Предмет: Транспортовање исељеника Јевреја из Југославије за Ријеку-Израел, 11. мај 1951.

употребљаван при организацији појединачних таласа емиграције.[475] Уместо изнајмљивања брода који би служио искључиво превозу Јевреја из Југославије у Израел, исељеници, као и њихов пртљаг, допремљени су возом до Напуља, одакле су се редовном линијом упутили даље, до Хаифе.

Сачувана документа дају релативно јасну слику процеса организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, кроз пет појединачних таласа исељеника.[476] Младенка Иванковић, која се до сада најдетаљније бавила процесом емиграције у јеврејску државу на Блиском истоку сматра, међутим, да је у периоду од 1948. до 1952. године, Југославију напустило укупно шест таласа организоване емиграције.[477]

Разлику у претпостављеном броју организованих емиграција било би релативно једноставно објаснити, да се је додатни талас исељеника из Југославије у Израел смештен у период пре или после пет потврђених исељавања. У оваквом би се сплету околности могло претпоставити да се радило о својеврсној претходници масовној емиграцији или, пак, групи која је земљу напустила пошто је исељавање југословенских Јевреја званично већ било завршено. Како је, међутим, додатни талас емиграната Југославију наводно напустио у јулу 1952, неоправдана би била свака претпоставка о његовом укључивању у оквире организоване емиграције, у настојању

---

[475] Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *V групно исељење*, 19. септембар 1952. и АЈИМ; Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. VII), 18. септембар 1952, Пов. бр. 1798/52.

[476] АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52. Исто је већ утврдила и Харијета Пас Фрајденрајх, у свом капиталном делу о историји јеврејске заједнице у Југославији. Видети: Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 193.

[477] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 320. Иста се претпоставка може наћи и у текстовима: Ivanković, Mladenka, „Jevreji u Jugoslaviji 1918-1952“, у публикацији: *Pisati istoriju Jugoslavije*, Beograd 2007, 133. (даље: Ivanković, „Jevreji u Jugoslaviji 1918-1952“...) и Ivanković, Mladenka, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.

да се целокупан миграциони процес схвати у ширем контексту. Очигледно у питању није пропуст методолошке природе.

Сама периодизација исељавања у Израел коју користи Младенка Иванковић показала се проблематичном.[478] У јулу 1952. године, Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије већ је неколико месеци уназад радио на реализацији петог организованог исељавања,[479] које ће уследити у октобру исте године.[480] Тешко је уопште претпоставити да би челници СЈВОЈ и надлежне југословенске власти приступиле паралелној организацији два засебна таласа емиграције у Израел, а посебно пронаћи одговарајуће оправдање за овакав поступак. Документи који су нам били на располагању такође не нуде никакву назнаку тога да је у јулу 1952. године Југославију напустила било каква већа група исељеника.[481] Изворна основа за реконструкцију последњег таласа организоване емиграције, сходно броју Јевреја који су тада напустили Југославију, релативно је скромна. Група исељеника која је, према подацима које наводи Младенка Иванковић, бројчано била већа од целокупног последњег таласа организоване емиграције,[482] морала је, међутим, бар у неком облику наћи своје место чак и у овако малом броју докумената.[483] Недостатак било каквог сличног помена наводи нас на помисао да је,

---

[478] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320.

[479] АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[480] У питању је, сасвим разумљиво, организована емиграција коју је сама Младенка Иванковић окарактерисала као шесту по реду, Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320.

[481] Износећи претпоставку о постојању укупно шест таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, Младенка Иванковић доследно се позива на документе смештене у привремену кутију 1197, која се чува у Архиву Јеврејског историјског музеја у Београду. Ова нам је кутија, наиме реализације процеса срећивања архивске грађе, остала недоступна за потребе овог истраживања. У том смислу се, при изношењу претпоставки о динамици и начину реализације сваког појединачног таласа исељавања ограђујемо од докумената који се, евентуално налазе похрањени у овој кутији.

[482] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320.

[483] Ако се одређени број југословенских Јевреја у јулу 1952. године и јесте упутио у Израел, њихово путовање свакако није имало форму организоване емиграције. Како се паралелно процесу масовне, одигравало и индивидуално исељавање, не можемо искључити могућност да се омањи број Јевреја из Југославије у Израел упутила и свега неколико месеци пре петог масовног исељавања. Међутим, у смислу формалног оквира који је овом приликом поштован, извесно се није радило о засебном таласу организоване емиграције. У прилог овој претпоставци говори и чињеница да се талас емиграната који је Југославију напустио октобра 1952. године, у сачуваним документима доследно назива „петим групним исељењем у државу Израел“. Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

при разматрању масовног исељавања југословенских Јевреја у Израел, односно утврђивању броја појединачних таласа организоване емиграције, начињена грешка материјалне природе.[484]

Номинално прикључење југословенских Јевреја борби за очување самосталности новостворене државе Израел, са наглим увећањем броја југословенских Јевреја заинтересованих да напусте земљу, претворило се у специфичан изазов за Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије и надлежне државне институције. Сваки појединачни талас исељеника који се упутио у Израел собом је повлачио покретање јединствених, за ту прилику осмишљених, организационих механизама.

[484] Један од докумената који говори у прилог оваквој претпоставци је и транскрипт говора који је, највероватније Јошко Абрахам, одржао приликом окупљања југословенских Јевреја у Израелу, поводом обележавања четрдесет година од Априлског рата. Осврћући се на организовано исељавање у у новостворену државу Израел, Абрахам је јасно издвојио пет таласа масовне емиграције, од којих је четврти Југославију напустио маја 1951, а пети, уједно и последњи, октобра 1952. године. Видети; АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981)*

4. ОРГАНИЗАЦИЈА ИСЕЉЕЊА

Миграције јеврејског становништва преко територије југословенске државе у међуратном периоду биле су стихијског карактера. Југословенски државни органи и Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије у суштини су били пасивни посматрачи покрета становништва који се одигравао под све већим притиском који је на Јевреје земаља Западне и Централне Европе најпре посредно, а затим и непосредно вршио нацистички режим.[485]

Југославија се у предвечерје рата налазила у комплексној спољнополитичкој ситуацији, коју је прилив јеврејских избеглица из земаља Западне Европе само додатно отежавао. Пружање уточишта пребеглим Јевејима у почетку се уклапало у планове нацистичке Немачке, која је, како се чини, тежила да од југословенске

[485] О овом процесу детаљно видети: Ristović, Milan, „Unsere und fremde Juden. Zum Problem der Jüdischen Flüchtlinge in Jugoslawien 1938-1941“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 191-216. (даље: Ristović, *„Unsere und fremde Juden“*...); Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 21-43; Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“..., 233-284.

државе створи својеврсни центар јеврејске емиграције, какав је пре тога био Праг.[486] Са југословенске стране је, међутим, постојао стални страх да би либерална политика спрам јеврејске емиграције могла бити протумачена као својеврсна провокација, те довести до војне интервенције. Са друге стране се југословенски државни врх трудио да избегне конфликт са Великом Британијом.[487] У датој ситуацији југословенски државни врх себи није могао да дозволи да се на директан начин укључи у транзит јеврејских избеглица.

У жељи да некако избегне додатно спољнополитичко оптерећење, али и дестабилизацију унутрашњеполитичке ситуације, југословенски режим је старање о јеврејским избеглицама препустио заједници у Југославији.[488] У овом смислу је став југословенских власти био одговарајући позицији других европских земаља које су пружале политички азил Јеврејима у предвечерје Другог светског рата.[489] Коначно дистанцирање државног врха од свих питања везаних за јеврејске избеглице уследило је са доношењем низа рестриктивних законских мера после 1937. године.[490] Са низом ограничења права Јевреја из различитих европских земаља на добијање транзитне или боравишне визе, избеглицама је суштински остављена само могућност илегалног преласка преко југословенске територије.

Мимо тога што је Комитет за помоћ Јеврејима из Немачке, при ЈВО Загреб, био ангажован на њиховом прихватању, Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије и Ционистичка федерација активно су радиле на обезбеђивању папира потребних да јеврејске избеглице остану у земљи.[491] Жеља већине пристиглих

---

[486] Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“..., 242.
[487] Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 23
[488] Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 186.
[489] Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“..., 234. Први талас јеврејских избеглица Немачку је напустио непосредно пошто су нацисти дошли на власт. Приближно 38.000 немачких Јевреја пребегло је у суседне земље (Француску, Белгију, Холандију, Данску, Чехословачку и Швајцарску). Следећи већи талас емиграције уследио је после „Кристалне ноћи“, када је из Немачке и Аустрије, за две године, побегло приближно 113.000 Јевреја. До почетка Другог светског рата, из Немачке и анектиране Аустрије иселило се укупно скоро 400.000 Јевреја, који су уточиште потражили у САД, Палестини, Великој Британији, земљама Централне Америке и чак Шангају, у делу Кине под јапанском окупацијом, *German Jewish Refugees 1933-1939*, http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005468, 8. март 2015.
[490] Детаљно о овим мерама: Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 27-32.
[491] Ristović, „Unsere und fremde Juden“..., 193-195. Главни комитет за помоћ избеглицама из Немачке формиран је у Београду 1936. године, Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 25.

избеглица ипак је била да наставе путовање за Палестину или, евентуално, Сједињене америчке државе.[492]

Две стране ангажоване на прихватању јеврејских избеглица у међуратном периоду, чиниле су и носиоце процеса организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел између 1948. и 1952. године. Свака се реална аналогија у организацији ова два процеса, међутим, овде завршава. Улога коју је југословенски режим одиграо у припреми и извођењу организоване емиграције у Израел била је кључна.[493] Управо је принудна пасивност државног врха одаљила транзит Јевреја преко југословенске територије у међуратном периоду од било какве стварно уређене форме. Мада је делатност Савеза и других јеврејских организација током међуратног периода била умногоме аналогна оној после 1948. године, у условима мањкајуће подршке надлежних државних органа и важећих ограничења на имиграцију Јевреја у Палестину, може се говорити само о благонаклоности и подршци, никако и о стварној организацији миграционог процеса.

Илегални транзит некадашњих заточеника концентрационих логора преко југословенске територије у Палестину, непосредно по окончању Другог светског рата, био је покрет скоро подједнако стихијског карактера као и миграције међуратног периода, али је равнотежа у активностима главних актера била, у суштини, обрнута. Намеран да на сваки могући начин помогне реализацију циљева совјетске реалполитике,[494] новоустановљени комунистички режим у Југославији интензивно се ангажовао у омогућавању транзита некадашњих заточеника концентрационих логора према територији британског мандата у Палестини.[495]

Прелазак преко југословенске територије остварен је у сарадњи државних власти са Светским јеврејским конгресом. Како југословенским Јевејима, из разлога

---

[492] Исто, 23.

[493] При томе никако не смемо занемарити очигледан дисконтинуитет између режима краљевине и комунистичке Југославије. Посебно би у обзир требало узети значајне разлике у геополитичким контекстима у којима су се процеси миграција међуратног и периода између 1948. и 1952. године одиграли, односно циљевима које су два југословенска режима себи, у одговарајућем тренутку, поставила. О томе ће детаљније бити речи у поглављу МОТИВИ и ДРЖАВА И ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ИСЕЉЕЊУ.

[494] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)..*, 311.

[495] О томе детаљно: Ivanković, *Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta...*, 141-153.

очувања колико-толико коректних односа са Великом Британијом, није било дозвољено да се прикључе овој миграцији,[496] улога Савеза јеврејских општина била је сведена на помагање оним малобројним појединцима који су се у Палестину упутили са сертификатом за имиграцију.[497] Мада у већем степену формализоване од оних у међуратном периоду, ни миграције у првим годинама по окончању Другог светског рата не показују назнаке организованог процеса. Два кључна чиниоца у каснијем масовном исељавању југословенских Јевреја у Израел, државни врх и Савез јеврејских вероисповедних општина, били су непосредно после рата далеко пасивнији чиниоци него што би то стварна организација миграције од њих захтевала да буду. Несумњива предусретљивост није значила да је државни врх био у прилици да на било који начин дефинише транзит некадашњих заточеника концентрационих логора преко југословенске територије.

Заједнично миграцијама међуратног и периода непосредно по окончању Другог светског рата јесте да њихови учесници нису били југословенски поданици. Пасивност режима је у овом смислу свакако разумљива. Са друге стране, сведени оквири легалне имиграције на територију британског мандатног подручја у Палестини чинили су сваки покушај стварања формалног оквира за исељавање бесмисленим. Савез је доследно помагао миграцију како југословенских, тако и страних Јевреја који су се налазили у њиховој надлежности. Обим и карактер ове помоћи зависио је, међутим, од начина на који је југословенски државни врх приступао миграцији.

Организовано исељавање Јевреја из Југославије уследило је тек пошто су, са проглашењем независне државе Израел. На новостворене услове врх југословенске државе одреаговао је давањем опште дозволе припадницима јеврејске заједнице да, уколико то желе, напусте земљу. Свесни да ће став државног врха за последицу имати емиграцију значајног дела југословенских Јевреја у Израел, челници Савеза приступили су стварању неопходног организационог оквира за реализацију овог процеса. Организовано исељавање, у правом смислу те речи, уследило је тек пошто

[496] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)..*, 312-313.
[497] Документа о неколико оваквих случајева чувају се у: АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40)

су се 1948. године, интереси и могућности ангажовања свих укључених страна коначно поклопили.

4.1. АДМИНИСТРАТИВНИ АСПЕКТИ ИСЕЉАВАЊА У ИЗРАЕЛ

Општи организациони оквири масовне емиграције југословенских Јевреја у Израел дефинисани су већ у време првог таласа исељавања.[498] Касније модификације биле су углавном последица постепеног смањења броја лица заинтересованих за емиграцију или промене објективних околности у којима се одигравало усељавање у новостворену државу на Блиском истоку. Припрема сваког појединачног таласа емиграције одигравала се у свеобухватној сарадњи Савеза јеврејских вероисповедних општина са надлежним државним институцијама у Југославији и Израелу, Хитахдут Олеј Југославије, односно међународним јеврејским организацијама.

Челници Савеза увек су изнова истицали како сама чињеница да су им надлежне југословенске власти препустиле главну улогу у припреми сваког појединачног таласа организоване емиграције у Израел представља изванредну част и показује висок степен међусобног поверења.[499] При томе се, међутим, пре може говорити о изузетно сложеном и незахвалном задатку припреме исељавања, који је требало обавити у сразмерно јако кратком временском периоду који је за то био предвиђен.

У року од неколико дана по проглашењу независности Израела, Савезу јеврејских вероисповедних општина почели су да се обраћају појединци са жељом да се иселе у новостворену јеврејску државу. Када су од надлежних југословенских власти добили и формалну потврду да ће земљу моћи да напусте сви они који то буду

---

[498] Радовановић, Милан, *Исељавање југословенских Јевреја у Израел 1948/9*, http://www.makabijada.com/izvestaj/PDF/Master%20rad.pdf, 100-101.

[499] Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

желели да учине,[500] челници Савеза приступили су решавању конкретних питања која су се тицала масовне емиграција. Извршни одбор СЈВОЈ заседао је почетком августа 1948. године, са циљем дефинисања кључних проблема које је требало решити, како би исељавање протекло са што мање непотребних компликација. Значајем су се спонтано издвојила питања евентуалних ограничења начелног права на слободно исељавање, путних исправа за репатрирце и имовине будућих житеља Израела.

Начелно строго поштујући принцип слободне имиграције, челни људи државе Израел од самог су почетка југословенским Јеврејима јасно ставили до знања да предстојеће исељење никако неће моћи да буде безусловно.[501] Када се председник СЈВОЈ, Алберт Вајс, састао са Даном Трахтенбергом, представником Хагане у Југославији,[502] овај му је децидирано рекао да су Израелу потребни млади људи, који се могу одмах и активно укључити у рат који је био у току. Трахтенберг је при томе најавио и да ће бити прављени одговарајући изузеци од овог правила, у од зависности броја интересената за емиграцију, њихових родбинских веза за житељима Израела и другим релевантним факторима.[503]

Како су се из Југославије у Израел паралелно упућивала лица која су намеравала да трајно напусте земљу и она која су ишла у краћу или дужу посету, требало је направити формалну разлику између ове две категорије путника.[504] Разматрајући питање исправа које би највише одговарале како потребама репатрираца за Израел, тако и лица која су само привремено одлазила у новостворену државу на Блиском истоку, чланови Извршног одбора Савеза донели су одлуку о

---

[500] АЈИМ, п.к. 781, Архив Перера 2-3, *Записник LIII седнице ИО СЈВОЈ*, 29. јун 1948.
[501] Исто.
[502] Агенција Мосад ле Алија Бет, задужена најпре за илегалну, а између 1948. и 1952. за легалну имиграцију, функционисала је у оквирима различитих институција израелске државе, али је била саставни део Хагане.
[503] Представник Хагане је чак најавио, мада је остало нејасно на који је начин ово тачно требало да буде реализовано, да ће Југославија „бити третирано изузетно од општих норми које се у овим питањима употребљавају“. Интересантно је још и да је, разматрајући организационе оквире у којима би требало реализовати емиграцију југословенских Јевреја у Израел, Трахтенберг истакао да би најбоље било исељенике поделити у што мање групе, по угледу на исељенике из других земаља који пролазе кроз Југославију. АЈИМ, п.к. 781, Архив Перера 2-3, *Записник LIII седнице ИО СЈВОЈ*, 29. јун 1948..
[504] АЈИМ, п.к. 781, Архив Перера 2-3, *Записник XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 4. август 1948.

подношењу захтева за колективне визе за исељење, односно индивидуалне визе за краће боравке.[505]

Како би се предстојећи посао око исељења што лакше обавио, Мартин Комлош је предложио конституисање централне комисије која би се бавила прикупљањем пријава за исељење и свим осталим аспектима одласка југословенских Јевреја у Израел.[506] Како су чланови Извршног одбора по окончању седнице отишли у посету већим општинама у земљи, Комлош је предложио да се ова прилика искористи како би при овим локалним заједницама биле основане и обласне комисије са аналогном улогом.

Приликом конституисања Главне комисије за исељење, која је била сачињена од чланова Извршног одбора СЈВОЈ,[507] донета је одлука о одржању конференција у највећим општинама, на којима ће бити формиране окружне комисије и одређене њихове ингеренције.[508] Средином августа 1948. године одржане су конститутивне седнице Окружних комисија за исељење при општинама у Београду (за територију Србије и Баната),[509] Новом Саду и Суботици (Бачка),[510] Загребу (Хрватска и Словенија),[511] Сарајеву (Босна и Херцеговина) и Скопљу (Македонија и Космет).[512]

Током извођена масовног исељавања нису све комисије првобитно формиране са идејом да буду окружни центри ову улогу на себе стварно и преузеле.[513] У процесу

---

[505] Ова је одлука, наравно, била начелног карактера и требало да буде потврђена како од стране југословенских власти, тако и од стране представника Хагане, који су се у датом тренутку налазили у Југославији, Исто.

[506] АЈИМ, п.к. 781, Архив Перера 2-3), *Записник XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 4. август 1948.

[507] Чланови Централне комисиј у тренутку њеног формирања били су Давид Алкалај, Бенцион Леви, Мартин Комлош, др Лавослав Каделбург, Сима Алкалај и Александар Леви. За секретара комисије именован је Нафтали Бата Гедаља, Исто.

[508] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXVI седнице ИО СЈВОЈ*, 12. август 1948.

[509] Конференцији у Београду присуствовали су представници општина Београд, Земун, Панчево, Зрењанин и Кикинда, Исто.

[510] Питање разграничења надлежности ЈВО Нови Сад и ЈВО Суботица на територији Бачке остављено је самим челницима општина да реше, Исто.

[511] Конференцији у Загребу присуствовали су представници свих јеврејских вероисповедних општина на територији Хрватске и Славоније, уз делегате општина у Сплиту и Бања Луци, Исто.

[512] О административним променама које је унутар Савеза, односно југословенске јеврејске заједнице у целини АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48.

[513] АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*,

који се на основу доступних докумената не може прецизно реконструисати, број окружних комисија сведен је на четири. Главна комисија у Београду била је задужена за јеврејске вероисповедне општине на територији Србије и Црне горе. Комисија у Загребу представљала је општине на територији Хрватске и Словеније. У Сарајеву је формирана комисија надлежна за заједнице у НР Босни и Херцеговини, а у Скопљу за територију НР Македоније.

Седнице одржане при највећим општинама искоришћене су и како би представници Савеза прикупили питања заинтересованих појединаца о предстојећем организованом исељавању.[514] Мимо елемената које су већ и сами водећи људи Савеза препознали као спорне, будући емигранти су покренули неколико питања чије ће решавање обележили процес организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел у целости. Будући житељи новостворене јеврејске државе желели су да знају како ће бити регулисано питање одрицања од југословенског, односно добијања израелског држављанства; какав ће бити статус мешовитих бракова у исељењу; да ли ће затвореницима бити омогућено да напусте земљу, односно да ли ће стручњацима различитих профила бити ускраћено право на исељење.

Сва питања која су оцењена као спорна, челници Савеза предочили су надлежним државним органима.[515] У сарадњи челника јеврејске заједница у Југославији са одговарајућим инстанцама југословенских државних власти, за релевантне проблеме пронађен је скуп решења која су заједно чинила организациони модел који је, уз одређене модификације које се нису могле избећи, примењен приликом свих пет таласа организоване емиграције у Израел.

Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[514] Исто.

[515] АЈИМ, п.к. 781 (Перера 2-3), *Записник XXXVIII седнице ИО СЈВОЈ*, 26. август 1948.

Подношење пријаве за исељење

Како би у оквирима организоване емиграције били у прилици да напусте земљу, будући исељеници су били дужни да у за то предвиђеном року код своје општине поднесу комплетну пријавну документацију.[516] Пријава је обухватала испуњен образац посебно формулисане молбе за исељење у два примерка са фотографијама лица пријављених за емиграцију,[517] изјаву о одрицању од југословенског држављанства,[518] оверени списак ствари које ће бити транспортоване бродом у шест примерака, изјаву о кубатури селидбених ствари и потврде општинске благајне о уплати надокнаде за пријављену кубатуру, пратећих такси и динарске противвредности суме од три фунте за свако лице које путује.[519] Пошто би се успешно пријавили за исељење, будући исељеници су били упућивани на лекарски преглед, који је обављала посебна, за те потребе састављена, комисија.[520]

---

[516] Мада је начелно сваки рок за подношење пријава за исељење био коначан, докле год је то сарадња са надлежним државним институцијама омогућавала, Савез је пријаве за исељење прихватао чак и накнадно. У сваком тренутку је била приметна тежња челника централне организације југословенских Јеврејса да се сваком појединцу који би изразио жељу да се исели у Израел, омогући да напусти земљу. Пријављивање за прво масовно исељавање званично је окончано 31. октобра 1948. године, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, 25. октобар 1948, Пов. бр. 1756/48. Коначни рок за подношење пријава за других талас исељавања био је 25. март 1949. године, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Београд, свим члановима општине*, Предмет: Обавештења и упутства исељеницима у Израел, 25. фебруар 1949. За последњи талас организоване емиграције из Југославије у Израел, заинтересована лица су се морала пријавити до 25. маја 1952. године, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 9. мај 1952, Пов. бр. 810/52.

[517] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48; АЈИМ, Ал. 827, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебрзуар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет. Треће исељење у државу Израел, Циркулар бр. I, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар I), 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[518] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 25. октобар 1948, Пов. бр. 1756/48; АЈИМ, Ал. 827, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебрзуар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет. Треће исељење у државу Израел, Циркулар бр. I, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел

Сваки појединац заинтересован за емиграцију морао је да испуни образац пријаве за исељење.[521] При томе су малолетна лица уписивана у одговарајуће рубрике пријава пунолетних чланова породице са којима су путовали, док су сви будући емигранти старији од осамнаест година морали да испуне засебан упитник. Испуњене пријаве, са приложеним фотографијама, предаване су комисијама за исељење при локалним јеврејским вероисповедним општинама, које су их прослеђивале Главној комисији при Савезу.

После подношења пријаве за исељење, сваки је будући житељ новостворене јеврејске државе на Блиском истоку био дужан да покрене процедуру одрицања од југословенског држављанства.[522] Сви пунолетни исељеници подносили су индивидуалне захтеве за отпуст, док су родитељи имали право да се југословенског

(Циркулар I), 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[519] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис Министарства финансија ФНРЈ СЈВОЈ-у* (27. IX 1948); АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Куповина износа од 3 енглеске фунте одобрених исељеницима у Израел, 7. март 1949, Пов. бр. 439/49; АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Уплата на „Збирни рачун репатрираца“ за Палестину, Откуп злата, Набавка 3 енглеске фунте за ситне трошкове, 4. новембар 1949, Пов. бр. 3597/49; *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. X), 19. мај 1951, Пов. бр. 1244/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[520] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 15. септембар 1948, Пов. бр. 1367/48; АЈИМ, Ал. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет. Треће исељење у државу Израел, Циркулар бр. I, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар I), 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[521] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48; АЈИМ, Ал. 827, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебрзуар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[522] Првобитно изјава о одрицању, документ који су исељеници морали да приложе пријави је, са трећим таласом организоване емиграције у Израел, попримио облик молбе за отпуст из југословенског држављанства.

држављанства одрекну и у име своје деце, старости до четрнаест година. Деца старија од четнаест година морала су потписом да потврде изјаве које би родитељи дали у њихово име. Коначну одлуку о прихватању захтева исељеника за ослобађање из југословенског држављанства доносило је Министарство унутрашњих послова.

Непотписане молбе за отпуст из југословенског држављанства појединачна лица пријављена за исељење била су дужна да доставе Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије, који их је на обраду предавао МУП ФНРЈ.[523] Савезно Министарство унутрашњих послова прикупљене молбе достављало је републичким министарствима, у складу са њиховим надлежностима. Републичко представништво МУП приступало је индивидуалном разматрању молби, при чему је вршена и идентификација оних лица којима би било одобрено да напусте земљу. Будући исељеници су позивани у надлежни МУП да потпишу поднету молбу за отпуст из држављанства, чиме се сматрало да је административни процес који је претходио организованом исељавању окончан. Са потписивањем изјаве, односно молбе поднете поводом одрицања од држављанства, лица пријављена за исељење постајала су дужна да у предвиђеном року напусте земљу. Одустанак више није долазио у обзир. Републички огранци Министарства унутрашњих послова су потписане молбе поново достављале МУП ФНРЈ, који их је, посредством Савеза, враћао интересентима. Овако добијено одобрење за напуштање земље, будући житељи Израела користили су при обављању даљих административних формалности.

Министарство унутрашњих послова Југославије играло је централну улогу у административном процесу који је претходио организованој емиграцији у Израел. Савезни МУП уживао је апсолутно дискреционо право доношења коначне одлуке о томе да ли ће појединцу бити омогућено да напусти земљу или не. Када се разматра настојање југословенских власти да на било који начин контролишу динамику или начин извођења процеса организоване емиграције (како се сама његова реализација

[523] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48; АЈИМ, Ал. 827, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебрзуар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

никада није доводила у питање), фокус мора представљати делатност Министарства унутрашњих послова. Посебно је јасно ова димензија делатности МУП ФНРЈ до изражаја дошла код појединих категорија лица пријављених за исељење у Израел.

Мада је начелно најављено да ће свима који то буду желели бити омогућено да напусте земљу,[524] интереси југословенске са једне, односно израелске државе са друге стране условили су делимично ограничавање права на емиграцију. Сами су исељеници, током прелиминарних консултација са челницима Савеза претпоставили да начелна дозвола дата југословенским Јеврејима да напусте земљу бити у одређеној мери ограничена.[525] При томе су издвојили управо оне случајеве који ће и у пракси показати спорнима – мешовите бракове, прикључење стручњака различитих профила и државних службеника организованој емиграцији, те могућност да се војни обвезници и професионални војници прикључе исељавању. Коначно, постављало се и питање шта учинити са оним Јеврејима који су желели да напусте земљу, али су се налазили на одслужењу затворске казне. Сва питања која су им будући исељеници предочили, челници Савеза проследили су надлежним државним органима у нади да ће, у сарадњи са њима, успети на одговарајући начин да их реше.

Уочи првог таласа организованог исељавања Савез је најавио да ће свим породицама, без обзира на то да ли су у питању били јеврејски или бракови Јевреја и не-Јеврејке, односно не-Јеврејина и Јеврејке, бити омогућено да се пријаве за пут у новостворену државу на Блиском истоку.[526] Право Јевреја у мешовитим браковима да се прикључе организованој емиграцији прецизније је дефинисано тек пошто је МУП ФНРЈ иступило са званичним тумачењем.

Министарство унутрашњих послова ФНРЈ најавило је уочи првог таласа организованог исељавања да ће пријава сваке породице бити засебно разматрана, те

---

[524] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, 7. август 1948.

[525] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са конференције ИО СЈВОЈ*, 4. јул 1948; АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера), *Записник за XXXIV седнице ИО СЈВОЈ*, 23. јул 1948; АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера), *Записник за XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 12. август 1948.

[526] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 25. август 1948, Пов. бр. 1216/48.

да ће извесно бити прихваћене пријаве Јевреја ожењених не-Јеврејкама, док је судбина Јеврејки у мешовитим браковима окарактерисана као неизвесна.[527] Коначно је донета одлука да дозвола за исељење у Израел буде додељена само мешовитим браковима Јевреја и не-Јеврејки.[528] Јеврејкама у мешовитим браковима остављена је могућност да земљу напусте без својих породица. Наведено решење питања положаја мешовитих бракова у организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел доследно је и уз минималне модификације примењивано до самог краја процеса исељавања.[529]

Југословенске државне власти себи нису могле да дозволе да се у тренуцима послератне обнове земље, без икаквог увида у размере потенцијалног губитка, одрекну услуга стручњака различитих профила у оквирима јеврејске заједнице. Како би се могла извршити провера сваког појединачног исељеника запосленог у државној служби, чиновника у привреди или припадника слободних професија за чији се одлазак сматрало да би могао представљати ненадокнадив губитак за југословенску државу или привреду, овакви појединци су својој пријави за исељење морали да приложе и изјаву којом их послодавац отпушта из службе, односно дозволу ресорног министарства.[530] Изостанак овакве дозволе неизбежно је значио и останак у земљи. При томе су појединци могли да се пријаве за сваки следећи талас организоване

---

[527] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48.

[528] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Циркулар СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у Израел, 25. октобар 1948, Пов. бр. 1756/48.

[529] АЈИМ, Ал. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет. Треће исељење у државу Израел, Циркулар бр. I, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар I), 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[530] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

емиграције који би уследио, како је процена о потреби државе за стручњацима одређеног профила окарактерисана као привремена.

Посебне категорије лица пријављених за исељење

У оквирима организоване емиграције у посебно су се незавидном положају нашли лекари и ветеринари. Разматрајући положај ове две дефицитарне струке у организованој емиграцији, челници Савеза су само разочарано могли да констатују да никаква интервенција у њихову корист није била могућа.[531]

Да би могли да се прикључе југословенским Јеврејима који су се у оквирима организоване емиграције иселили у Израел, војни обвезници, односно професионални војници морали су да поднесу молбу за демобилизацију.[532] Овакве је молбе сакупљао и Министарству народне одбране прослеђивао Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије. Уважавање молбе за демобилизацију значило је да се бивши војни обвезник може у процес организоване емиграције укључити без икаквих даљих ограничења у том смислу.

Док су војни обвезници, без обзира на то да ли су тек били позвани или већ приступили одслужењу војног рока, свој статус у склопу организоване емиграције могли решити одговарајућом молбом, положај професионалних војника у исељењу био је унеколико сложенији.[533] Како је Југословенска армија окупљала стручњаке различитих профила, њихово прикључење организованој емиграцији подразумевало је како демобилизацију, тако и добијање дозволе Министарства народне одбране да,

---

[531] АЈИМ, Ал. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник заједничке седнице ИО СЈВОЈ и АО СЈВОЈ, са представницима јеврејских вероисповедних општина*, 31. октобар 1948.

[532] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[533] Исто.

као појединци потенцијално значајни за послератну обнову земље, напусте Југославију. Док су војни обвезници скоро без изузетка добили дозволу да напусте земљу, процес селекције код професионалних војника био је далеко ригорознији. Као и у случају лекара и ветеринара, Савез није могао ни на који начин да утиче на надлежне државне органе по питању издавања дозволе за исељење појединцима запосленим при Југословенској армији.[534]

Као што се постављало питање кога је све југословенска држава била вољна да се одрекне како би била реализована идеја слободне емиграције Јевреја у Израел, требало је донети одлуку и о томе како ову идеју уклопити у хијерархију постојећих законских ограничења права сваког појединца. Лица која су се непосредно после рата огрешила о устројство југословенске државе изразила су жељу да, и поред оптужби које су против њих подигнуте или пак казни које су им већ биле изречене, искористе општу дозволу дату Јеврејима да напусте Југославију.[535]

Челници Савеза су се већ на самом почетку припрема првог таласа емиграције јасно дистанцирали од питања прикључења затвореника исељењу.[536] Свесни тога да ће коначну одлуку о њиховој судбини свакако донети надлежна лица у Министарству унутрашњих послова, водећи људи јеврејске заједнице у Југославији су заинтересованим лицима могли само да препоруче да предузму све потребне кораке како би их били благовремено пријавили за исељење. Коначну одлуку о њиховој даљој судбини Савез је у потпуности препустио Министарству унутрашњих послова Југославије.

Коначне информације о томе да ће осуђеницима и лицима у истражном затвору бити дозвољено да се прикључе организованој емиграцији стигле су релативно касно. Када је крајем октобра 1948. године МУП Југославије потврдио да ће затвореници моћи да напусте земљу, било је потребно реаговати у најкраћем могућем року како би се правовремено испоштовале административне формалности које су претходиле

[534] АЈИМ, Ал. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник заједничке седнице ИО СЈВОЈ и АО СЈВОЈ, са представницима јеврејских вероисповедних општина*, 31. октобар 1948. При томе би требало истаћи да велики део професионалних војника који су изразили жељу да се иселе у Израел и јесу чинили лекари у служби Југословенске армије.
[535] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXVI седнице ИО СЈВОЈ*, 12. август 1948.
[536] Исто.

исељењу.[537] Специфичан положај у коме су се кажњеници налазили, односно немогућност да се лично ангажују у припреми емиграције, захтевали су стварање посебног обрасца за њихово прикључење исељењу. Главну улогу у процесу емиграције затвореника и лица у истражном затвору, на себе су преузели појединци из њиховог најближег окружења.

Чланови породица кажњеника или њихови рођаци су били дужни да попуне пријаву за исељење и молбу за отпуст из држављанства, те да приложе одговарајући број фотографија.[538] Пријавама за исељење кажњеници су били дужни да приложе молбу за условни отпуст, која је морала да садржи податке о почињеном кривичном делу, пресуди и дужини изречене казне.[539] У молбама је морало изричито да буде наведено да се опроштај казне тражи са циљем емиграције у Израел. Уз то је морало бити наведено да ли кажњеник земљу напушта са члановима породице или сам, односно да ли га у новој домовини чекају рођаци. Пријаве за исељење са одговарајућом пропратном документацијом и молбама за условни отпуст, Савез је

---

[537] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник заједничке седнице ИО СЈВОЈ и АО СЈВОЈ, са представницима јеврејских вероисповедних општина*, 31. октобар 1948.

[538] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 25. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Одлазак у државу Израел, 2. новембар 1948, Пов. бр. 1857/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[539] Ове молбе су будући исељеници првобитно били дужни да упуте Президијуму Народне скупштине Југославије (АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у Израел, 2 новембар 1948, Пов. бр. 1857/48), да би већ од другог таласа организоване емиграције исте молбе биле адресиране на Министарство унутрашњих послова (АЈИМ, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. VIII)*, Предмет: Исељење у државу Израел, 28. март 1949, Пов. бр. 665/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

прикупљао и прослеђивао МУП Југославије, који је сваки случај индивидуално решавао.

Дозвола за исељење ускраћена је само појединцима који су починили кривична дела за која је била предвиђена временска казне у трајању од десет и више година, без обзира на то да ли су за оваква дела већ били осуђени или су се тек налазили у истражном затвору.[540] Министарство унутрашњих послова Југославије, међутим, никада није иступило са званичном одлуком о ограничењу права кажњеника да напусте земљу у овом смислу. Чини се да су ову границу челници МУП ФНРЈ повукли произвољно, у складу са прекршајима за које је највећи број будућих исељеника био осуђен или оптужен. Тек је минималном броју кажњеника пријављених за исељење ускраћена дозвола да напусте земљу.

Као што су југословенске власти тежиле да ограниче оквире организоване емиграције у складу са државним интересима, тако је, у складу са реалним потребама новоформиране јеврејске државе на Блиском истоку делао и израелски државни врх. Притиснут ратом са околним арапским државама у коме је морао да одбрани новопроглашену независност, Израел је превасходно морао да води рачуна о томе да се међу имигрантима нађе што већи број појединаца способних да активно учествује у одбрани и изградњи земље. Особама за које је процењено да би на било који начин представљале оптерећење за израелску државу и друштво, бар у првом периоду није дозвољено да имигрирају.

Услови за усељење

Исељеници из Југославије су, пре него што ће се укрцати на брод који ће из одвести у новостворену државу на Блиском истоку били дужни да прођу лекарски преглед и, од трећег таласа организоване емиграције, добију израелску улазну визу. Ова два међукорака у административном процесу који је пратио имиграцију, израелске власти су користиле да би контролисале квантитет и квалитет имиграције како у случају југословенских Јевреја, тако и у њеним општим оквирима.

[540] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320.

Од првог таласа организоване емиграције, израелске власти су захтевале да будући житељи јеврејске државе на Блиском истоку својим пријавама за исељење приложе уверења о здравственом стању.[541] Званично је разлог томе била потреба да се спречи усељење лица која болују од одређених инфективних болести. Ова је прилика, међутим, свакако искоришћена и да се изврши селекција будућих житеља Израела у складу са објективним околностима у којима је држава била приморана да функционише током првих неколико година свог постојања.

За потребе вршења прегледа лица пријављених за исељење, при већим јеврејским вероисповедним општинама у Југославији формиране су трочлане лекарске комисије.[542] Требало је да чланови ових комисија првенствено буду лекари који су и сами били пријављени за организовану емиграцију, односно Јевреји, али уколико таквих у некој средини није било у довољном броју, сваки је лекар долазио у обзир. При каснијим таласима исељавања чак је дозвољена и могућност да лекарске комисије, у складу са могућностима локалних заједница, имају и мање од три

[541] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 15. септембар 1948, Пов. бр. 1367/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV, 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 25. јун 1952, Пов. бр. 1113/52.

[542] У складу са праксом установљеном током првог таласа организоване емиграције (АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 24. септембар 1948, Пов. бр. 1463/48), лекарске комисије образоване су при општинама у Београду, Загребу, Сарајеву, Суботици, Новом Саду, Скопљу, Осијеку, Приштини и Ријеци. При томе је, међутим, бар колико се на основу сачуваних извора може тврдити, свакој локалној заједници остављена могућност да формира независну лекарску комисију. Видети: АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV, 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 25. јун 1952, Пов. бр. 1113/52.

члана.[543] Уколико, пак, никако не би постојале могућности да лекарски прегледи исељеника буду обављени у локалној заједници, лица пријављена за исељење морала су ићи до најближе општине са активном лекарском комисијом.

Свака лекарска комисија била је задужена за прегледање лица пријављених за исељење из своје, односно јеврејских вероисповедних општина у својој надлежности.[544] Мимо лекарских прегледа, будући исељеници били су подвргавани и обавезној вакцинацији против трбушног тифуса и великих богиња.[545] Прегледа и вакцинације као саставног дела припрема за прикључење организованој емиграцији у Израел ослобођени су били војни обвезници и затвореници, како су овој процедури морали бити подвргнути у оквиру службе, односно одслужења казне.[546]

Без потврде о извршеном лекарском прегледу и вакцинацији, исељеник није могао добити дозволу за исељење ни улазну визу за Израел.[547] Управо је улазна виза било друго средство које је израелска државна власт користила у настојању да

---

[543] АЈИМ, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV, 26. март 1951, Пов. бр. 574/51.

[544] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 15. септембар 1948, Пов. бр. 1367/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV, 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 25. јун 1952, Пов. бр. 1113/52.

[545] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 817, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел – Вакцинисање исељеника, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2129/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. X)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, Вакцинисање исељеника, 28. март 1949, Пов. бр. 667/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XI)*, Предмет: Вакцинација исељеника против трбушног тифуса и богиња, 10. децембар 1949, Пов. бр. 3867/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 25. јун 1952, Пов. бр. 1113/52. Како наводи Младенка Иванковић, међу исељеницима се јавио одређени отпор према процесу вакцинације, мада су се безпоговорно подвргавали лекарским прегледима као таквим. Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 317.

[546] Мимо војних обвезника и затвореника, и исељеници који су могли да докажу да су недавно примили вакцину, били су ослобођени обавезне вакцинације, Исто.

[547] Како је наведено у једном од циркулара који је Савез упутио исељеницима другог таласа, „вакцинисање је обавеза коју ниједан исељеник не сме да избегне, пошто је то обавеза коју пре исељенике поставља држава Израел, а одговара интересима здравља сваког појединца“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. X)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, Вакцинисање исељеника.

контролише ток масовне имиграције. Приликом прва два таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, улазну визу су сви емигранти добијали по приспећу у Хаифу. Мада је постојала могућност да досељеницима и по приспећу у новостворену државу на Блиском истоку улазна виза буде ускраћена, овакви су случајеви били изванредно ретки.[548]

Када је, почев од трећег таласа емиграције југословенских Јевреја у Израел, издавање улазних виза прешло у надлежност израелског посланства у Београду,[549] ова је међукорак у процедури искоришћен како би се селекција будућих усељеника додатно заоштрила. При томе су израелске власти првенствено у обзир узимале њихов узраст, квалификације и здравствено стање.[550] Још је трећи таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, на инсистирање челника Светског јеврејског конгреса, протекао без значајнијих рестрикција у погледу издавања израелских улазних виза. Током последња два таласа исељавања, ускраћивање улазне визе постало је далеко учесталије.

Мада је ангажовање надлежних институција јеврејске државе на Блиском истоку у процесу организације исељавања југословенских Јевреја било сразмерно минимално, њихова је улога била пресудна. Као што је са југословенске стране Министарство унутрашњих послова уживало дискреционо право да свакоме ускрати дозволу за исељење, тако су и израелске институције имале право да дефинишу оквире имиграције. При томе је, како су и представници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије у комуникацији са лицима пријављеним за исељење доследно истицали, израелска страна показивала изванредну

---

[548] Не можемо се, међутим, сложити ни са констатацијом Младенке Иванковић су на инсистирање представника Светског јеврејског конгреса сви исељеници из Југославије у склопу прва три таласа организоване емиграције добили улазне визе. Случај Фрање Галамбоша (АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Извод из дописа Хитахдут Олеј Југославије*, 19. август 1949) показује да су израелске власти у сваком тренутку спроводиле одређени процес селекције. Више о околностима под којима др Фрањи Галамбошу није додељена улазна виза биће речено у поглављу ПОЈЕДИНАЦ У ИСЕЉЕЊУ.

[549] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV, 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 25. јун 1952, Пов. бр. 1113/52.

[550] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 334.

предусретљивост и тек спорадично одлучивала да поднету пријаву за исељење одбије.[551]

Одобрење за усељење израелске власти начелно су ускратиле особама изнад шездесет година старости које су се за пут пријавиле без млађе родбине, односно нису имали никога ко би их сачекао у новој домовини.[552] Одбијене су и пријаве за исељење тежих болесника. Званично је оваква одлука израелске стране била последица потребе да се сами исељеници заштите од напора које је подразумевао пут на Блиски исток и проблема који су пратили живот у новоствореној држави Израел. Свакако је, међутим, кључну улогу играла потреба новостворене јеврејске државе за лицима способним да се активно укључе у рат који је букнуо непосредно по проглашењу независности.

Транспорт исељеника

Пошто су формирани коначни спискове лица која су добила одобрења за исељење, Главни путни штаб при СЈВОЈ, задужен за руковођење транспортом исељеника од њихових полазних станица до луке у Израелу,[553] приступао је изради плана пута.[554] У сарадњи са Дирекцијом железница направљен је нацрт железничког

---

[551] Челници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије су чак истакли како је критеријум који су израелске државни органи применили при селекцији имиграната из Југославије био много блажи него код досељеника из свих осталих земаља. Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел. Лица којима није одобрен одлазак од стране државе Израел, 5. новембар 1948; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 6. новембар 1948, Пов. бр. 1906/48.

[552] Исто. Челницима Савеза јеврејских вероисповедних општина, израелски представници су већ у припреми првог таласа организоване емиграције, најавили да ће највероватније бити одбијене пријаве старих и лица без пратње, односно тешких болесника, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник заједничке седнице ИО СЈВОЈ, АО СЈВОЈ са представницима јеврејских вероисповедних општина*, 31. октобар 1948.

[553] Главни путни штаб формиран је одлуком Конференције јеврејских вероисповедних општина Југославије, одржане 31. октобра 1948. и у овом облику је функционисао до краја процеса организоване емиграције у Израел, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, (Циркулар бр. I)*, Предмет: Обавезна упутства за транспорт исељеника у Израел, 8. новембар 1948, Пов. бр. 1989/48.

[554] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, (Циркулар бр. I)*, Предмет: Обавезна упутства за транспорт исељеника у Израел, 8. новембар 1948, Пов. бр. 1989/48; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским*

превоза исељеника од њихових домова до луке из које је био предвиђен полазак брода за Израел.[555] Исељеници су редовним железничким линијама стизали до центара окупљања,[556] одакле су специјално за ту прилику формираним композицијама отпремани до одговарајуће луке.[557] Будућим житељима јеврејске државе на Блиском истоку било је изричито забрањено да се у луке упуте редовним железничким линијама или на неки други начин, како су током организованог превоза вршене последње провере идентитета путника и обављане преостале формалности око царињења њиховог пртљага.

Распоред полазака железничких композиција са исељеницима из појединачних крајева Југославије био је усклађен са поласком појединачних бродова за Израел. Како је првих четири таласа организоване емиграције реализовано уз помоћ више од једног брода, односно кроз више полазака, процедура окупљања исељеника у релативно кратком року понављана је више пута.

Питање транспорта емиграната из Југославије у Израел решено је њиховим груписањем по местима из којих су полазили. Сходно одлуци Главног путног штаба формиране су јединице од по четрдесет особа, које су чиниле основни организациони степен миграције југословенских Јевреја у Израел.[558] При томе је сваки појединачни

вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXII), Предмет: Обавезна упутства за организацију транспорта исељеника у Израел, 23. мај 1949, Пов. бр. 1447/49.

[555] О томе видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 24. септембар 1948, Пов. бр. 1462/48; АЈИМ, 1950-1952, п.к. 756, *Допис СЈВОЈ, Главној дирекцији железница, Управи саобраћајне транспортне службе у Београду*, Предмет: Транспортовање исељеника Јевреја из Југославије за Ријеку-Израел, 11. мај 1951.

[556] Распоред сабирних центара детаљно је описан у: АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IX), 18. мај 1951, Пов. бр. 1222/51.

[557] Видети: АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXVIII)*, Предмет: Полазак путника из Новог Сада, Суботице, Загреба, Сарајева и околних места првим транспортом, 15. јун 1949, Пов. бр. 2034/49; АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Загреб, ЈВО Суботица, ЈВО Нови Сад и ЈВО Сарајево*, Предмет: Организација првог транспорта који полази 25. јуна ове године са Ријеке; АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, Главној дирекцији железница, Управи саобраћајне транспортне службе у Београду*, Предмет: Транспортовање исељеника Јевреја из Југославије за Ријеку – Израел, 11. мај 1951.

[558] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, (Циркулар бр. I)*, Предмет: Обавезна упутства за транспорт исељеника у Израел, 8. новембар 1948, Пов. бр. 1989/48; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXII)*, Предмет: Обавезна упутства за организацију транспорта исељеника у Израел, 23. мај 1949, Пов. бр. 1447/49.

исељеник добијао такозвани исељенички број. Овакве јединице остајале су у истом саставу од тренутка када би исељеници напустили своје дотадашње домове у Југославији, до коначног искрцавања у Израелу. Стизале су истим вагоном до луке и бивале смештене у истом делу брода. Заједнички су обављале све формалности везане за пртљаг, царињење и остале административне формалности које су пратиле укрцавање на брод, али и његово коначно искрцавање по приспећу у Израел. Главни путни штаб именовао је шефа сваке појединачне јединице, као и шефове бригада сачињених од пет јединица чији су припадници улазили у јединствени колективни пасош.

Приликом укрцавања на бродове за Израел, југословенски Јевреји су били дужни да покажу дозволу за исељење и представницима Министарства унутрашњих послова Југославије предају лична документа.[559] Мада су са тренутком добијања отпуста из држављанства формално престајали да буду југословенским поданицима, емигрантима је дозвољавано да лична документа задрже до тренутка укрцавања на брод, односно до тренутка напуштања земље. [560]

Распоред исељеника на бродовима сачињавао је Главни путни штаб, а у складу са упутствима која су уочи сваког таласа организоване емиграције пристизала од представника израелских власти.[561] Емигранти су по спаваонама распоређивани сходно исељеничким бројевима који су им додељени. [562] Мада су свакако морали поштовати ограничења која је наметао бродски простор као такав, челници јеврејске заједнице ипак су настојали да, колико је то било могуће, изађу у сусрет

---

[559] Исто.

[560] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48; АЈИМ, Ал. 827, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[561] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, (Циркулар бр. I)*, Предмет: Обавезна упутства за транспорт исељеника у Израел, 8. новембар 1948, Пов. бр. 1989/48.

[562] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, (Циркулар бр. I)*, Предмет: Обавезна упутства за транспорт исељеника у Израел, 8. новембар 1948, Пов. бр. 1989/48; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXII)*, Предмет: Обавезна упутства за организацију транспорта исељеника у Израел, 23. мај 1949, Пов. бр. 1447/49.

специфичним потребама самих исељеника.[563] Тако је, примера ради, смештај предвиђен за жене увек био унеколико бољи од смештаја за одрасле мушкарце.[564] При томе су жене биле дужне да, ради уштеде простора, деле своје лежаје са децом старости до две године. Деца до десет година би добијала засебан кревет, који би делила са другом децом истог узраста, док су тек деца старија од десет година могла добити засебан лежај.[565]

Пето исељавање југословенских Јевреја у Израел представљало је својеврсну специфичност у односу на претходне таласе организоване емиграције. У припреми исељавања у потпуности је испоштован формални оквир створен током претходне четири године.[566] Како је, међутим, октобра 1952. године земљу напустио далеко најмањи број лица, последња фаза овог таласа организоване емиграције морала је бити модификована.

Број појединаца пријављених за пето организовано исељење југословенских Јевреја у Израек, чак ни пошто је рок за пријављивање продужен за петнаест дана,[567] није био довољан да би се могао оправдати наменски закуп брода. Донета је одлука да се исељеници окупе у Београду и Загребу, те да се у засебним вагонима прикључе композицији која је редовном линијом ишла до Сежане.[568] У сарадњи Дирекције

---

[563] Исто.

[564] Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Записник са прве редовне седнице штаба*, 19. јул 1949; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Записник за друге редовне седнице штаба*, 20. јул 1949; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Записник са треће редовне седнице штаба*, 21. јул 1949.

[565] При томе је остављена могућност да граница за добијање сопственог лежаја буде померена на 12 година, како би се што боље искористио бродски простор који је исељеницима био на располагању, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Записник са прве редовне седнице штаба*, 19. јул 1949.

[566] О томе детаљно: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. III), 14. јун 1952, Пов. бр. 1063/52; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 21. јун 1952, Пов. бр. 1111/52; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. V), 23. јун 1952, Пов. бр. 1112/52; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. VI), 25. јун 1952, Пов. бр. 1113/52.

[567] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. II), 9. мај 1952, Пов. бр. 810/52.

[568] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IX), 2. октобар 1952), Пов. бр. 1915/52.

југословенске железнице са италијанском државном железницом, уговорен је даљи превоз југословенских исељеника из Сежане до Напуља. Из Напуља су југословенски исељеници коначно, израелским бродом отпутовали у нову домовину на Блиском истоку.[569]

У Израелу су југословенске исељенике, поред представника надлежних израелских власти, дочекивали и челници Хитахдут Олеј Југославије.[570] Преузимајући одговорност за Јевреје који су склопу организоване емиграције стигли у Израел, челници и чланови Удружења југословенских исељеника су настојали да на сваки могући начин помогну њихову интеграцију у нову средину. Делатност Хитахдут Олеј надовезивала се, у овом смислу, на општу идеју организованог прихвата имиграната у новоствореној јеврејској држави на Блиском истоку.[571]

Започињући нови живот у сасвим непознатој средини, исељеници из Југославије морали су се, бар у првом тренутку, ослањати на оскудну својину коју су са собом понели из старе домовине. Сходно томе је једно од акутних, али свакако и најкоплекснијих организационих питања са којима је СЈВОЈ морао да се суочи, било отпремање покретне имовине емиграната.

4.2. ПРЕВОЗ СВОЈИНЕ ИСЕЉЕНИКА

За јеврејско становништво које је током масовне емиграције напустило Југославију, а у светлу огромних губитака претрпљених у Другом светском рату, један од свакако најважнијих предуслова за успешан почетак новог живота у Израелу

---

[569] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. VIII), 24. септембар 1952, Пов. бр. 1851/52.

[570] Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949, Пов. бр. 94/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXXII)*, Предмет: Извештај о завршетку другог исељења у државу Израел. 2. август 1949, Пов. бр. 2786/49.

[571] Савез је уочи првог таласа организоване емиграције најавио да ће свим југословенским исељеницима у Израелу бити обезбеђени смештај, храна и посао, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48. У датом тренутку, међутим, свакако никоме није било јасно које ће размере попримити имиграција у новостворену државу.

било је, у највећој могућој мери, очување оскудне имовине која им је била на располагању. Право појединца да током организованог исељавања располаже својом имовином дефинисано је у складу са постојећим, општим, оквирима југословенског законодавства, али и специјално за ту прилику формулисаним решењима.

Свако је лице пријављено за организовано исељење у Израел морало бити спремно да се неповратно одрекне своје непокретне имовине у Југославији, која је прелазила у власништво државе.[572] Мада им је остављена могућност слободног располагања некретнинама у смислу продаје или поклањања до тренутка емиграције,[573] задржавање у власништву после емиграције у Израел било је у потпуности искључено. У овом је смислу транспорт покретне имовине заузео утолико важније место у припреми сваког појединачног таласа организоване емиграције.

Мада су евидентно била један од најважнијих делова процеса исељења као таквог, питања везана за имовину југословенских Јевреја који су одлучили да напусте земљу нису покренута на првој седници ИО Савеза, посвећеној специфичним организационим проблемима масовне емиграције у Израел. Мимо тога што је најављено да ће исељеници морати да се придржавају постојећих законских оквира у Југославији,[574] челници Савеза су са конкретнијим информацијама о својини

---

[572] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)..*, 330.

[573] У овом смислу су челници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије већ уочи првог таласа организоване емиграције покренули иницијативу да исељеници који напуштају земљу део имовине уступе локалним општинама, Видети: АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 4. март 1948. При томе се Савез ограничио на располагањем поклонима у готовини, не и самом непокретном имовином југословенских исељеника, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXVI седнице ИО СЈВОЈ*, 12. август 1948. Мимо настојања да се имовина које су исељеници морали да се одрекну на неки начин консолидује у оквирима Савеза, челници централне организације југословенских Јевреја покушали су да у овом процесу консолидују и своје односе са државним властима. Разматрајући питање Народног зајма, исељеницима првог таласа саветовано је да што је могуће пре регулишу своје обавезе. По исплати последње рате зајма, апеловано је да емигранти своје обвезнице уступе „некој народној организацији, најбоље КПЈ“.. Овакав поступак југословенских Јевреја окарактерисан је као испуњавање патриотске дужности и „изражавање оданости земљи у којој су стекли и уживали стварну равноправност и научили шта је право братство и јединство“, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 22. новембар 1948, Пов. бр. 2321/48.

[574] Чланови ИО СЈВОЈ претпоставили су да ће исељеницима свакако бити омогућено да са собом понесу лични прљаг, али да треба сачекати и став израелских власти, како је првобитна идеја била да у транспорту исељеника учествују само израелски бродови. Питање готовог новца и непокретности

емиграната иступили тек после опсежних консултација са надлежним државним институцијама. Два кључна питања су била шта ће југословенске власти дозволити исељеницима да понесу са собом и како ће имовина исељеника бити отпремљена за Израел.

Са првим прецизнијим упутствима која су се тицала извоза покретне имовине у Израел, Министарство спољне трговине ФНРЈ иступило је средином октобра 1948. године.[575] Будућим житељима јеврејске државе на Блиском истоку начелно је дозвољено да са собом у Израел понесу све личне ствари, намештај и покућство, накит и златне предмете, као и предмете за које је оцењено да имају употребну вредност у домаћинству.[576] Ова је дозвола проширена и на намештај из приватних канцеларија или ординација, као и све врсте инструмената који употребљаваних током професионалне делатности, под условом да су исељеници могли да докажу да су њиховој струци неопходни. Основни предуслов за извоз свих наведених предмета било је да буду коришћени.[577] Извоз нових ствари био је изричито забрањен. На ово основно, надовезала су се и друга ограничења.

остављено је неразјашњеним, при чему је као пример могућег решења узета репатријација чешких и пољских Јевреја, Исто.

[575] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37), *Упутство о извозу покретних ствари исељеника Јевреја из ФНРЈ у државу Израел, Министарства спољне трговине ФНР, бр. 81236*, 19. октобар 1948. Челници Савеза јеврејских вероисповедних општина су исељеницима ова упутства дословно пренели у АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Упутство о извозу покретних ствари исељеника-Јевреја из ФНРЈ у државу Израел*, 19. октобар 1948. Услови извоза својине исељеника у Израел остали су исти до краја процеса организоване емиграције. Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к.768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. III)*, Предмет: Састав спискова селидбених ствари на територији НР Србије, 4. новембар 1949, Пов. бр. 3585/49.

[576] При томе су у допису Министарства спољне трговине издвојене шиваће машине, радио апарати, грамофони, радио грамофони, штедњаци, све врсте апарата за употребу у домаћинству, лекарски инструменти, писаће машине, приватна библиотека и архива, разни алати и земљораднички алати, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Упутство о извозу покретних ствари исељеника-Јевреја из ФНРЈ у државу Израел*, 19. октобар 1948.

[577] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Упутство за отпрему селидбених ствари за државу Израел, 7. октобар 1948, Пов. бр. 1605/48.

Услови изношења покретне својине из земље

Јеврејима који су напуштали Југославију било је забрањено да у нову домовину понесу било какав апарат или индустријско постројење.[578] Забрањено је било и изношење оружја и хартија од вредности које су гласиле било на страну или на домаћу валуту. Коначно, југословенски Јевреји у Израел нису смели са собом да понесу ни количину намирница за коју би било процењено да превазилази потребе исхране током пута.

У принципу је исељеницима у Израел било забрањено изношење филателистичких и нумизматичких збирки,[579] при чему је остављена могућност извоза домаћих филателистичких издања, по изричитом одобрењу Министарства пошта и телеграфа.[580] Ресорно министарство иступило је, за потребе организоване емиграције, са прецизним тумачењем тога шта се имало сматрати филателистичком збирком домаћих издања, те детаљима о процедури која је морала бити испоштована да би се могла добити дозвола за њихов извоз.[581] Пошто би поднео писмену молбу за њено изношење из земље, сваки је власник био дужан да филателистичку збирку подвргне прегледу представника Министарства пошта и телеграфа Југославије. који је на лицу места одлучивао о томе да ли ће издати дозволу за извоз или не.[582]

---

[578] Посебно су при томе челници Министарства спољне трговине истакли да се у Израел не могу извести рентген апарати, аутомобили, бицикли, камиони, моторни чамци, различити мотори, пољопривредне машине, писаће и рачунске машине (под условом да нису неопходни за будуће професионално ангажовање исељеника), АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Упутство о извозу покретних ствари исељеника-Јевреја из ФНРЈ у државу Израел*, 19. октобар 1948.

[579] Пажња коју су југословенске власти посветиле ограничавању права исељеника да са собом у Израел понесу филателистичке и нумизматичке збирке, мора се посматрати у контексту специфичног значаја који су такве збирке имале за јеврејске породице. Филателистичке и нумизматичке збирке су, слично злату или накиту, сматране једноставним начином да се акумулирани капитал учини лако преносивим.

[580] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Упутство о извозу покретних ствари исељеника-Јевреја из ФНРЈ у државу Израел*, 19. октобар 1948.

[581] „Као филателистичке збирке имају се сматрати оне које обухватају готово сва издања марака извесног временског периода и чији састав сам по себи потврђује да је дотично лице уистину сакупљач марака. Тиме није речено да може имати само по једну серију, већ их може имати и више. Међутим, неће се сматрати као збирке случајеви, где се желе изнети само извесна издања у већем броју низова“, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел – изношење филателистичких збирки, 3. новембар 1948, Пов. бр. 1887/48.

[582] Иста је процедура начелно поштовала и приликом каснијих таласа организоване емиграције. Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама*

На начин врло сличан ономе на који је Министарство пошта и телеграфа контролисало изношење филателистичких збирки из земље, изношење предмета који су имали уметничку вредност било је условљено добијањем одговарајуће дозволе Министарства за културу и уметност.[583] Сваки је исељеник био дужан да најближем Заводу за заштиту споменика културе на увид достави списак ствари које је намеравао да понесе са собом у Израел.[584] Списку је требало да приложи молбу за извоз. Локална јеврејске вероисповедна општина је овакве молбе прикупљала и прослеђивала надлежном Заводу или пак најближој већој општини. Специјално за ту прилику формиране комисије су излазиле на терен и на лицу места, у становима интересената, прегледале све ставке наведене у списковима и обележавани предмете за које би проценили да имају одређену културно-уметничку вредност. Ови су предмети изузимани од остатка својине исељеника и могућност њиховог извоза засебно разматрана.

Мимо провере предмета специфичне културно-уметничке вредности, у надлежности Министарства за културу и уметност било је и издавање дозвола исељеницима за изношење књига из земље.[585] Спискове књига, уз одговарајућу

Југославије (Циркулар бр. IX), Предмет: Одлазак у државу Израел, Изношење филателистичких збирки, 28. март 1949, Пов. бр. 666/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Треће организовано исељење у државу Израел (Циркулар бр. VI)*, Предмет: Изношење филателистичких збирки, 4. новембар 1949, Пов. бр. 3588/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. II), 16. март 1951, Пов. бр. 503/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 21. јун 1952, Пов. бр. 1111/52.

583 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Упутство о извозу покретних ствари исељеника-Јевреја из ФНРЈ у државу Израел*, 19. октобар 1948.

584 АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XIII)*, Предмет: Исељење у државу Израел, обавезно подношење спискова селидбених ствари по захтеву Министарства културе и уметности ФНРЈ, 30. март 1949, Пов. бр. 696/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. V)*, Предмет: Обавезно подношење спискова селидбених ствари по захтеву Министарства за науку и културу, због извоза уметничких предмета, 4. новембар 1949, Пов. бр. 3587/49; *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. II), 16. март 1949, Пов. бр. 503/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 21. јун 1952, Пов. бр. 1111/52.

585 АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Исељење у државу Израел – Одобрења за извоз књига, 30. март 1949, Пов. бр. 697/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Треће

молбу за извоз, будући житељи јеврејске државе на Блиском истоку били су дужни да доставе надлежној јеврејској вероисповедној општини. Посредством Окружних комисија за исељење и Савеза, молбе су предаване на разматрање надлежном министарству. У случајевима када се радило о ретким књигама (посебно научним), министарство је за себе задржавало право да забрани њихов извоз.

Како је било извесно да исељеници неће са собом у нову домовину моћи да понесу сву покретну својину, поједини припадници југословенских државних власти иступили су са одговарајућим понудама за откуп. Представници Министарства унутрашњих послова показали су интересовање за писаће машине и уметничке слике у поседу будућих житеља Израела.[586] Мада није постојала формална забрана за њихов извоз, Народна банка је, испред Министарства финансија Југославије, понудила исељеницима да од њих откупи злато или златне предмете.[587]

У најопштијим оквирима процедуре извоза својине у Израел, сваки је исељеник, односно носилац појединачне пријаве за емиграцију, био дужан да сачини списак ствари које је намеравао да понесе са собом у нову домовину.[588] Овакав је списак морао бити оверен код локалних власти и, уз на одговарајући начин формулисану молбу за добијање извозне дозволе, предат Комитету за спољну трговину надлежне републике.[589] Пошто би, у смислу упутстава Министарства

исељење (Циркулар бр. IV), Предмет: Одобрење за извоз књига, 4. новембар 1949, Пов. бр. 3586/49.; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 21. јун 1952, Пов. бр. 1111/52.

[586] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 22. новембар 1948, Пов. бр. 2321/48.

[587] При томе представници Министарства финансија од исељеника нису тражили било какав доказ о пореклу злата, а продаја злата Народној банци је била једини легалан начин за његово претварање у капитал, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. V)*, Предмет: Откуп злата којим располажу поједини исељеници, од стране Народне банке ФНРЈ, 7. март 1949, Пов. бр. 437/49.

[588] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Упутство о извозу покретних ствари исељеника-Јевреја из ФНРЈ у државу Израел*, 19. октобар 1948.

[589] Молбе је требало да прикупи и републичком Комитету за спољну трговину преда Окружна комисија за исељење, али су сами исељеници ову процедуру често пренебрегавали, обраћајући се комитету лично, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXVI)*, Предмет: Отпрема и транспорт селидбених ствари – лифтвана и сандука, Допуна циркулара 1641/48 – XXIII, од 31. маја 1949. године, 7. јун 1949, Пов. бр. 1865/49.

спољне трговине, извршио контролу поднетих спискова и њихово сравњивање, Комитет је доносио одлуку о издавању одговарајуће дозволе за извоз.[590]

Услови под којима је исељеницима у Израел омогућено да са собом понесу покретну имовину начелно нису мењани ни током каснијих таласа организоване емиграције.[591] Са друге стране, чини се да су постојали стални неспоразуми између исељеника и представника Министарства спољне трговине око имплементације начелних ограничења у извозу покретне својине. Већ током другог таласа организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел, појавили су се први проблеми у издавању дозвола за извоз.[592] Мада је најављено да ће бити поштована упутства која су исељеницима дата и током првог таласа организоване емиграције, Комитети спољне трговине појединачних република почели су већ средином 1949. године насумично да одбијају извоз различитих предмета, иако су ови спадали у категорију покућства или средстава неопходних за наставак професионалног ангажовања.[593] Вођени бројним дописима који су стигли на њихову адресу, челници Савеза поднели су формалну жалбу Министарству спољне трговине. Мада сачувани извори не пружају податке о томе да ли је Министарство предузело било какве конкретне кораке поводом ове жалбе, само њено постојање наговештава да постојећа начелна решења нису увек доследно примењивана у пракси.

---

[590] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Упутство о извозу покретних ствари исељеника-Јевреја из ФНРЈ у државу Израел*, 19. октобар 1948.

[591] АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Треће исељење у државу Израел, Циркулар бр. III)*, Предмет: Састав спискова селидбених ствари на територији НР Србије, 4. новембар 1949, Пов. бр. 3685/49.; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. II), 16. март 1951, Пов. бр. 503/51; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. VII), 18. септембар 1952, Пов. бр. 1798/52.

[592] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис СЈВОЈ, Министарству спољне трговине ФНРЈ*, Предмет: Извозне дозволе за исељенике у државу Израел, 4. јун 1949, Пов. бр. 1764/49.

[593] Тако исељеницима није дозвољено да са собом понесу јоргане, фрижидере, клавире и замрзиваче, што је све спадало у категорију покућства и према постојећим упутствима могло без икаквих ограничења бити извезено у Израел. Исељеници су се жалили и на то да су им одузимане шиваће машине, теписи, есцајг, као и различите рукотворине, Исто.

Припрема покретне својине исељеника за транспорт

Сваки је појединачни исељеник, пошто би добио дозволу за извоз својих ствари, био дужан да их запакује, оцарини, осигура и допреми их до луке из које је полазио брод за Израел.[594] Како би се исељеницима овај посао унеколико олакшао, при већим општинама су образовани транспортни одбори, у које су ушла лица са искуством у сличним активностима. Надлежности ових одбора обухватале су набавку материјала, образовање екипа за паковање, екипа за претовар ствари, требовање потребног броја вагона, царињење и поморско осигурање пртљага. У оним општинама које су имале недовољан број чланова за образовање локалног транспортног одбора, појединачни исељеници морали су се сами постарати за обављање свих формалности око отпреме пртљага.

Без обзира на формална овлашћења транспортних одбора при већим јеврејским вероисповедним општинама и реалне размере њиховог ангажовања у припреми исељеничке својине за транспорт у Израел, емигранти су углавном у овој фази припреме за пут били препуштени сами себи. У таквој су ситуацији појединачни исељеници, у сарадњи са надлежним општинама, понекада проналазили и парадоксална решења за проблеме са којима су били суочени.

Одлука да се највећи део исељеничке својине спакује у лифтване, значила је сталну потребу емиграната за дрвном грађом.[595] Услед немогућности Савеза да набави тражену количину одговарајуће грађе, исељеници су углавном били

[594] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Упутство за отпрему селидбених ствари за државу Израел, 7. октобар 1948, Пов. бр. 1605/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Упутство за отпрему селидбених ствари за државу Израел, 5. март 1949, Пов. бр. 423/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. X)*, Предмет: Отпрема селидбених ствари исељеника у Израел, 21. новембар 1949, Пов. бр. 3709/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. II), 16. март 1951, Пов. бр. 503/51.

[595] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 906, *Допис СЈВОЈ, Привредном савету ФНРЈ, Секретаријату за дрвну индустрију*, Предмет: Дрвена грађа за паковање намештаја јеврејских исељеника, 21. октобар 1948, Пов. бр. 1702/48.

приморани да траже алтернативна решења.[596] Можда и најнеобичнији предлог, у овом смислу, на адресу Савеза стигао је из Бачке Тополе. Локални исељеници су, у припреми првог таласа масовног исељавања у Израел, желели да за израду лифтвана искористе даске преостале од старе синагоге.[597] На основу сачуваних извора се, међутим, не може закључити да ли су челници Савеза овој молби изашли у сусрет.

У процесу организоване емиграције, а на основу одлука донетих у сарадњи Савеза јеврејских вероисповедних општина са Југословенским бродским предузећем и Дирекцијом железница, пртљаг исељеника у Израел подељен је у три категорије. Намештај и остале кабасте ствари из домаћинства, исељеници су били дужни да предају упаковане у лифтване.[598] Представници транспортних одбора су у договору са локалним царинарницама уговарали време и место прегледа пртљага исељеника.[599] Оцарињена својина сваког појединачног емигранта пломбирана је и, у принципу, више није могла бити отварана до коначног приспећа у Израел.[600]

Ситније ствари из домаћинства, које су емигранти могли предати у коферима или торбама, организатори транспорта су за потребе транспорта у Израел дефинисали као лични пртљаг.[601] Како није могао садржати гломазне и претерано

---

[596] АЈИМ, Ал. 1949. п.к. 1288, *Допис Рудолфа Кона, ТРАНСЈУГ-у Ријека*, Предмет: Покућство јеврејских исељеника за Палестину, 7. септембар 1948.

[597] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис ЈВО Бачка Топола, СЈВОЈ-у*, Предмет: Искоришћење дасака из бивше синагоге услед недостатка материјала за лифтване, 18. октобар 1948, Пов. бр. 1719/48.

[598] Појединачни лифтвани нису смеле да буду веће од дванаест кубних метара, ни теже од три тоне. Свака је морала бити обележена великим почетним словима имена, очевог имена и презимена власника, односно редним бројем, местом становања и одредишном луком путовања, Исто. Како би се избегли евентуални пропусти при паковању пртљага исељеника, оно је вршено на самим железничким станицама или на посебним, за то предвиђеним местима, Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXIII)*, Предмет: Отпрема и транспорт селидбених ствари – лифтвана и сандука, 31. мај 1949, Пов. бр. 1641/49.

[599] Царињење је углавном вршено на полазним железничким станицама у мањим местима, односно на посебно за те сврхе предвиђеним локацијама у већим местима, које би одабрали представници „Трансјуга“ или локалне јеврејске вероисповедне општине. Овако спаковане ствари исељеника лежале су на станици или у сабирним центрима до тренутка укрцавања, те су формиране посебне комисије од три члана задужене за њихово обезбеђивање. Сваки појединачни исељеник био је дужан да поднесе молбу за царињење. Овакве молбе у прикупљеле локалне општине. Окружне комисије су састављале јединствену молбу која је садржала податке о свим заинтересованим лицима, Исто

[600] Једини изузетак од овог правила чинила је евентуална царинска суперконтрола, која је током прва четири таласа организоване емиграције могла уследити у Ријеци, Исто.

[601] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Циркулар бр. XXX*, Предмет: Подаци по предмету транспорта селидбених ствари исељеника у Израел – друге алије, 18. јун 1949, Пов. бр. 2622/49..

тешке ствари, лични пртљаг сваког појединачног исељеника био је тежином ограничен на осамдесет килограма. Пошто је било извесно да ће за експедицију исељеничког пртљага спакованог у лифтване бити потребни месеци, лични пртљаг је био конципиран тако да будућим житељима јеврејске државе на Блиском истоку омогући да одвоје и што је брже могуће добију својину која ће им бити потребна у првим месецима живота у новој домовини.[602] Лични пртљаг царињен је на полазној железничкој станици, непосредно пре укрцавања на воз.[603] Током путовања, како селидбене ствари упаковане у лифтване, тако и лични пртљаг били су смештени у засебан магацински простор и стога недоступни емигрантима. Управо из овог разлога је будућим житељима јеврејске државе на Блиском истоку наложено да ствари које ће им можда бити потребне током пута возом, односно бродом, као и одређену количину хране коју су намеравали да понесу са собом, припреме као ручни пртљаг.[604]

Ограничење ручног пртљага на тежину од свега десет килограма, за разлику од осталих квантитативних ограничења које су организатори наметнули приликом транспорта својине исељеника, доводило је до сталних проблема. Очигледно настојећи да у оквиру ручног са собом понесу предмете које нису успели да сместе у осамдесет килограма личног пртљага или једноставно игноришући постојећа

---

[602] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, Министарству спољне трговине, Управи царина*, Предмет: Царињење личног пртљага јеврејских исељеника у Израел, 30. мај 1949, Пов. бр. 1579/49.

[603] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Упутство за отпрему селидбених ствари за државу Израел, 7. октобар 1948, Пов. бр. 1605/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Упутство за отпрему селидбених ствари за државу Израел, 5. март 1949, Пов. бр. 423/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. X)*, Предмет: Отпрема селидбених ствари исељеника у Израел, 21. новембар 1949, Пов. бр. 3709/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. II), 16. март 1951, Пов. бр. 503/51.

[604] Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XV)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, Даља упутства за отпрему селидбених ствари у Израел, 2. април 1949, Пов. бр. 724/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Организација транспорта путника у Израел, 17. мај 1949, Пов. бр. 1304/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. VII), 8. мај 1951, Пов. бр. 1056/51; АЈИМ, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IX), 2. октобар 1952, Пов. бр. 1915/52.

ограничења, емигранти су већ током првог таласа организованог исељавања изазвали негодовање Савеза и Југословенског поморског предузећа.[605] Свим будућим исељеницима запрећено је изостављањем из предстојећих транспорта за Израел, уколико би се овакве неправилности у припреми пртљага евентуално поновиле. Царињење ручног, као и личног пртљага, исељеника, вршило се на полазној железничкој станици, непосредно пре укрцавања на воз.[606]

Царињење пртљага исељеника подразумевало је и потписивање индивидуалних полиса код Државног осигуравајућег завода (ДОЗ).[607] Начелни договор о осигуравању пртљага исељеника постигнут је на нивоу општег споразума Савеза са ДОЗ-ом, у склопу припреме првог таласа исељавања југословенских Јевреја у Израел.[608] Постигнути споразуме је у истом осноном облику, који је прилагођаван оквирима сваког појединачног таласа, примењиван до краја организоване емиграције.

---

[605] Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 3. децембар 1948, Пов. бр. 2591/48. и АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXIX)*, Предмет: Најновије наређење у погледу ручног пртљага, 9. јул 1949, Пов. бр. 2458/49.

[606] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Упутство за отпрему селидбених ствари за државу Израел, 7. октобар 1948, Пов. бр. 1605/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Упутство за отпрему селидбених ствари за државу Израел, 5. март 1949, Пов. бр. 423/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. X)*, Предмет: Отпрема селидбених ствари исељеника у Израел, 21. новембар 1949, Пов. бр. 3709/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. II), 16. март 1951, Пов. бр. 503/51.

[607] Исто.

[608] О детаљима преговора који су челници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије водили са Државним осигуравајућим заводом, уочи првог таласа организоване емиграције видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис Државног осигуравајућег завода Рудолфу Кону*, 24. септембар 1948; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ Државном осигуравајућем* заводу, 8. октобар 1948; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис Државног осигуравајућег завода СЈВОЈ-у*, Предмет: Осигурање селидбених ствари, Југославија – Палестина, покућство, 18. октобар 1948; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис Државног осигуравајућег завода СЈВОЈ*-у, 22. октобар 1948.

Проблеми при транспорту пртљага

Од почетка је било јасно да транспорт својине исељеника неће динамиком моћи да испрати само исељавање,[609] те је будућим житељима Израела саветовано да за собом у Југославији оставе опуномоћено лице, које ће уместо њих моћи да се побрине за административне послове око испоруке и разреши евентуалне неспоразуме.[610] Главна препрека за правовремено испоручивање пртљага исељеника биле су неправилности у његовој припреми и транспорту до саме луке, односно спорост при утовару пртљага емиграната на бродове за Израел.

Од представника Савеза који је у Ријеци надгледао последњу фазу припреме организоване емиграције у Израел, централној организацији југословенских Јевреја стизали су, уочи поласка сваког појединачног транспорта, извештаји о најразличитијим проблемима који су се јављали приликом утовара пртљага. Тако је током припрема првог таласа организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел, велики број лифтвана у ријечку луку стигао оштећен услед неправилног паковања у вагоне.[611] Потреба да се лифтвани препакују, значила је одлагање поласка предстојећег транспорта, даље нагомилавање исељеничког пртљага у луци и успоравање комплетног процеса утовара на брод.[612]

Међу исељеничким пртљагом било је и лифтвана који су прелазили максималну дозвољену запремину или тежину. због чега је њихов утовар био отежан или је захтевао више времена него што је било планирано.[613] Појединачни емигранти су пријављивали и нетачну кубатуру, настојећи да избегну плаћање пуног износа

---

[609] Видети о томе, на пример: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Циркулар бр. XXX*, Предмет: Подаци по предмету транспорта селидбених ствари исељеника у Израел – друге алије, 18. јун 1949, Пов. бр. 2622/49.

[610] Правни заступник сваког исељеника био је дужан да плати трошкове чуварине, осигурања пртљага и превознине до луке, као и да буде у сталном контакту са надлежном општином, Исто.

[611] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис Филипа Баруха, СЈВОЈ-у*, Предмет: Неправилности при утовару и отпреми сеоба за Израел, 23. новембар 1948, Пов. бр. 1472/48.

[612] АЈИМ, Ал. 1948.1951, п.к. 768, *Допис Филипа Баруха, „Трансјугу“, Предузећу за међународну шпедицију (у руке Управи предузећа)*, Предмет: Манипулација и истовар транспорта јеврејских исељеника за државу Израел, 9. децембар 1948.

[613] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XV)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, Даља упутства за отпрему селидбених ствари исељеника у Израел, 2. април 1949, Пов. бр. 724/49.

трошкова превоза пртљага.[614] Разрешавање административних проблема који су настајали последично оваквим покушајима, само су додатно компликовали извођење транспорта. Одлагању је највише, међутим, допринела неажурност чланова јеврејске вероисповедне општине, односно лучких радника у Ријеци.[615] Током организоване емиграције сарадња између представника Савеза задуженог за надгледање процеса утовара исељеничког пртљага у бродове за Израел и радника запослених на овом послу била је испуњена неспоразумима и сукобима. Истовремено су челници ријечке општине показивали неочекивану пасивност у извршавању дужности које су им, као најближој јеврејској заједници, поверене.

Немогућност да се транспорт исељеничког пртљага реализује у за то предвиђеном року значио је даље компликовање поступка који је пратио извоз својине емиграната. Превасходно су у питању били непланирани трошкови. Сваки додатни дан који су лифтвани југословенских Јевреја морали да проведу у полазној луци значио је непланирани трошак за организаторе исељавања..[616] Приликом уговарања услова превоза исељеника и њихове својине у Израел, Савез и Југословенска поморска агенција нису прецизно дефинисане статус пртљага који би, због неажурности у укрцавању, у луци остао и после одласка последњег предвиђеног транспорта. Дешавало се да својина исељеника остане месецима у луци, на отвореном, изложена свим врстама временских непогода, како се Савез и Југословенска поморска агенција нису могли договорити у чију надлежност спада њено обезбеђивање.

---

[614] Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XX)*, Предмет: Кон трола пријављене кубатуре, 17. мај 1949, Пов. бр, 1307/49

[615] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Допис Филипа Баруха, СЈВОЈ-у*, Предмет: Службеници и моја помоћ, 22. новембар 1948.

[616] АЈИМ, Ал, *Допис СЈВОЈ, Југословенској линијској пловидби Ријека*, Предмет: Тражење гаранције за укрцај и искрцај „Босне“ (28. март 1949), Пов. бр. 664/49. У тежњи да некако реше проблем додатних трошкова који су настајали последично неспоразумима између Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије и „Трансјуга“, челници јеврејске заједнице у Југославији чак су се уочи другог таласа организоване емиграције обратили и директно министру поморства, Вицку Крстуловићу, АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис СЈВОЈ, Вицку Крстуловићу, министру поморства ФНРЈ*, 11. јун 1949, Пов. бр. 1969/49.

Превоз заосталих селидбених ствари организован је накнадно, мимо актуелних таласа емиграције.[617] Тако су последњи лифтвани исељеника из првог таласа организоване емиграције у Израел стигли тек средином 1949. године, више од шест месеци након што је последњи транспорт са емигрантима напустио Југославију. Накнадна експедиција пртљага вршена је у малим контигентима и са велимим временским размацима, због чега је Савез константно, мада безуспешне, протествовао код Југословенске поморске агенције.[618] Непланирано кашњење у испоруци селидбених ствари изазвало је и сасвим разумљиву огорченост југословенских емиграната.[619]

Проблеми са манипулацијом пртљагом исељеника нису искључиво били везани за југословенске луке. Искрцавање у Хаифи било је скопчано са сличним како организационим, тако и техничким потешкоћама. Због застарелости брода којим је допремљена, искрцавање својине југословенских исељеника другог таласа било је немогуће извршити у за то предвиђеном року.[620] Дошло је, уз то, и до неспоразума између вођа транспорта и лучких власти.[621] Током пута су формирани одреди емиграната предвиђени за искрцавање брода, али су лучке власти у Хаифи одлучно одбациле могућност да им препусте ово задужење. При коначном искрцавању исељеничког пртљага, велики број лифтвана је оштећен, иако су вође транспорта настојале да, колико је то било могуће, контролишу рад лучких радника.

Масовна емиграција југословенских Јевреја у Израел, скопчана са многобројним проблемима практичне природе, била је умногоме условљена

---

[617] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, Југословенској поморској агенцији у Београду*, Предмет: Пренос остатака селидбених ствари исељеника у Израел бродом „Босна“, 11. мај 1949, Пов. бр. 1180/49, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, Југословенској поморској агенцији*, Предмет: Транспорт селидбених ствари Сплит-Хаифа, бродом „Ужице“, путовање II, 13. август 1949, Пов. бр. 2887/49.

[618] Видети, не пример: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, Јадранској слободној пловидби Ријека*, Предмет: Ваше тражење дангубе за брод „Прозор“, 7. август 1949, Пов. бр. 2783/49;

[619] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 27. мај 1949.

[620] Судећи према допису који су Савезу упутили челници Удружења југословенских исељеника у Израелу, по својим техничким особинама, „Прозор“ је био потпуно неодговарајући потребама превоза лифтвана. Дизалице на броду су биле недовољне носивости, а унутрашњост брода тако подељена да је онемогућавала слободан приступ пртљагу, Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис Хитахдут Олеј Југославије, СЈВОЈ-у*, 4. јул 1949.

[621] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Записник састављен не П/Б „Радник“ у Хаифи, дана 30. јуна 1949. године, од стране заповедништва брода*, Предмет: Искрцавање путничке ручне пртљаге, 30. јун 1949.

склапањем одговарајуће финансијске контрукције која би подржала организовано исељавање. Делатност Савеза са једне, односно појединачних емиграната са друге стране, током припреме сваког појединачног таласа исељавања, била је уперена ка обезбеђивању средстава потребних да се намире дажбине које су пратиле напуштање земље. Финансирање организоване емиграције био је један од основних предуслова, али и најсложенијих проблема у реализацији овог процеса.

4.3. ЕКОНОМИЈА ИСЕЉЕЊА

Економски аспекти организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел, који су у бити били веома комплексни, у пракси су се свели на проблем намиривања трошкова који су настали током различитих фаза емиграције.[622] Мада је у питању био тек један од проблема са којима су се будући житељи новостворене државе на Блиском Истоку морали суочити приликом напуштања Југославије, материјално стање јеврејске заједнице по окончању Другог светског рата учинило је покривање трошкова умногоме пресудним кораком у процесу емиграције.

Општи финансијски услови исељавања југословенских Јевреја у Израел формулисани су у договору СЈВОЈ, те међународних јеврејских организација са надлежним институцијама у Југославији, односно Израелу. Савез је тежио да, у мери у којој је то било могуће, будућим житељима јеврејске државе на Блиском истоку обезбеди најбоље финансијске услове за напуштање земље.[623] За разлику, међутим, од свих других аспеката масовног исељавања југословенских Јевреја у Израел, челници Савеза су финансијским димензијама овог процеса могли прићи са одређеном дозом претходно стеченог искуства. Образац финансијске централизације

[622] Радовановић, Милан, „Поједини економски аспекти организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел 1948/9“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2011), 83. (даље: Радовановић, „Поједини економски аспекти“...)

[623] Опсежна преписка између Савеза јеврејских вероисповедних општина и различитих државних институција вођена приликом уговарања финансијских услова под којима би било могуће напустити земљу може се наћи у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856.

заједнице, какав ће бити поштован и приликом организоване емиграције, у основним цртама створен је непосредно по проглашењу независне јеврејске државе.[624]

Паралелно са иницијативом да се југословенским Јевејима дозволи да се активно укључе у борбу новостворене државе за очување независности, челници Савеза су код југословенских власти покренули и питање пружања материјалне помоћи Израелу.[625] Док је припрема исељавања, после добијања начелног пристанка, трајала неколико месеци, прикупљању материјалне помоћи се могло приступити одмах. Новчани прилози представљали су, у одређеном смислу, увод у организовану емиграцију југословенских Јевреја у Израел.

Појединачне јеврејске општине у Југославији одржале су, непосредно по проглашењу независности Израела, низ јавних скупова и свечаних академија у част овог историјског тренутка.[626] Окупљања су искоришћена и за иницирање процеса прикупљања материјалне помоћи новоствореној јеврејској држави.[627] Уз подршку надлежних југословенских власти и локалних јеврејских заједница, челници СЈВОЈ покренули су „Акцију за помоћ Израелу“.[628] Савез је ову акцију спровео у сарадњи са појединачним општинама и јеврејским културним удружењима, тамо где су она још увек постојала. Југословенски Јевреји позвани су да, сходно својим жељама и могућностима, одређену суму донирају у корист новостворене државе Израел.

Како би „Акција за помоћ Израелу“ била на одговарајући начин спроведена у дело, формирани су специјални одбори при локалним јеврејским заједницама.[629] У састав ових одбора улазили су општински чиновници, чланови локалних јеврејских

---

[624] Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 85.
[625] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LIII седнице ИО СЈВОЈ*, 29. јун 1948.
[626] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Акција за помоћ Израелу, 21. август 1948, Пов. бр. 1198/48.
[627] На основу сачуваних докумената не може се са сигурношћу утврдити да ли је иницијатива за пружање финансијске помоћи независној држави Израел потекла од челника јеврејске заједнице у Југославији (АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 4. август 1948) или из локалних јеврејских заједница, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Акција за помоћ Израелу, 21. август 1948, Пов. бр. 1198/48.
[628] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Акција за помоћ Израелу, 21. август 1948, Пов. бр. 1198/48.
[629] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Акција за помоћ Израелу, 27. август 1948, Пов. бр. 1216/48.

културних друштава и припадници грађанства. У оквиру акције прикупљања помоћи, представници одбора су контактирали сваког члана општине појединачно. За сакупљени новац одговорност је сносила локална заједница, све док је челници Савеза не би позвали да уплаћену суму преда централној организацији југословенских Јевреја. Првобитно започета „Акција за помоћ Израелу“ окончана је средином новембра 1948. године.[630] Колико се, међутим, на основу сачуваних докумената може закључити, иницијатива за прикупљање прилога за новостворену јеврејску државу, периодично је понављана.[631]

Кроз релативно једноставно конципирану акцију са циљем испомоћи новоствореној израелској држави, челници Савеза су били су у прилици да се по први пут поставе у центар финансијске контрукције врло сличне оној кроз коју ће бити реализовано исељавање. Мада је припрема организоване емиграције свакако била далеко већих размера и праћена специфичним проблемима какви нису пратили прикупљање прилога за новостворену јеврејску државу, у основи су коришћени већ постојећи механизми.

Трошкови исељења и финансијска помоћ Савеза

Највећи део издатака који су пратили емиграцију из Југославије у Израел чинили су трошкови превоза исељеника и њиховог пртљага железницом до полазне луке, односно трошкови транспорта бродом до Хаифе. Трошкове превоза до полазне луке сносили су сами исељеници, док су током прва три таласа исељавања,[632] од тренутка укрцавања емиграната на брод све дажбине покриване из донација

[630] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Завршетак акције за помоћ Израелу, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2134/48.

[631] АЈИМ; Ал. 1948-1951, п.к. 768, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Акција за помоћ Израелу, 17. јануар 1949, Пов. бр. 97/49.

[632] Мада је и раније најављивано да ће се JOINT повучи из процеса организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел (АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49), уочи четвртог таласа организоване емиграције је ово и дефитинивно потврђено: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I) (29. јануар 1951), Пов. бр. 184/51.

JOINT.[633] При томе је JOINT показао спремност да у целости покрије трошкове емиграције појединаца изразито лошег материјалног стања.[634] Савез је обезбедио материјалну помоћ за четврто и пето исељење из независних извора, али је начин њене расподеле био далеко рестриктивнији него током претходних година.[635]

Цена транспорта исељеника, односно њиховог пртљага, до полазне луке и, касније, до Израела, свакако се мењала током појединачних таласа организоване емиграције. На основу доступних извора, међутим, ове се промене тешко могу испратити. Наведене вредности би требало сматрати тек оријентационим.

Током првог таласа организоване емиграције, превоз појединачног исељеника од ријечке до луке у Хаифи, у зависности од услова смештаја на броду, коштао је 60 или 90 долара[636] (приближно 3.040, односно 4.560 динара).[637] Једно дете млађе од 12 година имало је право да путује бесплатно, док су деца од 12 до 14 година путовала упола цене. Нејасно је колико је коштао превоз самих исељеника до полазне луке. Требало би поћи од претпоставке да се ова цена мењала са сваким таласом организоване емиграције.

---

[633] Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. 744, *Допис СЈВОЈ, Југословенској поморској агенцији*, Предмет: Превоз исељеника у Израел, бродом „Радник“, 28. март 1949, Пов. бр. 663/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, Југословенској линијској пловидби*, 29. март 1949; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Телеграм СЈВОЈ, Југолинији*, 7. јун 1949. При разматрању економских аспеката првог таласа организоване емиграције, аутор је, на основу до датог тренутка познатих докумената, изнео погрешну претпоставку о расподели трошкова између самих исељеника и Савеза, односно међународних јеврејских организација. Полазну претпоставку при томе је чинило да појединачни емигранти, поред трошкова превоза до полазне луке, морају платити и закуп бродског простора, Видети: Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 84.

[634] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Писмо Фредерика Вајта, СЈВОЈ-у*, 24. септембар 1948. Како би уочи сваког појединачног таласа организоване емиграције утврдили ком ће делу исељеника бити потребна финансијска помоћ, челници Савеза јеврејских вероисповедних општина су у образац пријаве за исељење укључили и питање о могућности подношења трошкова емиграције.

[635] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I) (29. јануар 1951), Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 21. јун 1952, Пов. бр. 1111/52.

[636] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис Југословенске поморске агенције, СЈВОЈ-у*, Предмет: Унајмљивање бродског простора за превоз Јевреја у Израел, 13. новембар 1948.

[637] Словом решења Министарства финансија, од 12. IV 1945. године, привремени паритет динара утврђен је на бази 53.600 динара за килограм злата. Утврђени су и привремени курсеви (50.66 динара за 1 амерички долар, 9.44 динара за једну совјетску рубљу и 208.55 динара за 1 британску фунту), Moravčević, Slavica, *Posle rata pozlata*, у: Вечерње новости, http://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:304432-Posle-rata-pozlata, 14. октобар 2014.

Железнички превоз пртљага до ријечке луке коштао је 1.200 динара по кубику, уз додатних 100 динара на име непредвиђених трошкова.[638] За прва два таласа исељавања цена превоза пртљага од ријечке до луке у Хаифи фиксирана је на 1.400 динара по кубику.[639] Мада је током реализације трећег и четвртог таласа исељавања дошло до промена наведених цена, општи услови превоза пртљага извесно су остали исти.

Како је пети талас организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел изведен под специфичним условима сарадње југословенске са италијанском железницом, цена превоза исељеника и њиховог пртљага формирана је на нешто другачији начин.[640] Возна карта коштала је 3.738 динара од Београда до Сежане, те додатних 2.018 динара, од Сежане до Напуља. Превоз личног пртљага исељеника железницом коштао је приближно 90.000 динара по ангажованом вагону. Лифтвани са селидбеним стварима исељеника петог таласа организоване емиграције из Ријеке су отпремани за Израел по цени од 5.000 динара по кубном метру.[641]

Челници Савеза јеврејских вероисповедних општина, у сарадњи са JOINT-ом настојали су да у највећој могућој мери смање трошкове које су исељеници сами морали да сносе приликом напуштања земље. Показало се, међутим, да су чак и у сведеној форми, улагања потребна да би југословенски Јевреји стигли до Израела била превелика за највећи број будућих житеља државе на Блиском истоку.[642]

---

[638] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Саопштење ЈВО Загреб пријављенима за исељење*, 25. X 1948.

[639] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Упутство за отпрему селидбених ствари за државу Израел, 7. октобар 1948, Пов. бр. 1605/48. и АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Упутство за отпрему селидбених ствари за државу Израел (Циркулар бр. II), 5. март 1949, Пов. бр. 423/49. Младенка Иванковић наводи да је цена по јединици пртљага на име манипулативних трошкова током превоза железницом износила 200 динара по кубном метру, док је цена превоза од ријечке до луке у Хаифи износила 1.900 динара по кубном метру. При томе не наводи на који се ово тачно талас организоване емиграције односи, те да ли је можда у питању Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 324.

[640] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *V групно исељење*, 19. септембар 1952.

[641] АЈИМ; Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. VII), 18. септембар 1952, Пов. бр. 1798/52.

[642] Једна од ставки у обрасцу пријаве за за исељење односила се и на способност будућих исељеника да самостално сносе трошкове организоване емиграције. Мада све пријаве нису сачуване, те је немогуће поуздано проценити који је део исељеника да позитиван одговор на ово питање, свакако се не ради о више од 40% оних који су одлучили да напусте земљу.

На постојеће трошкове напуштања Југославије, надовезало се и измиривање свих обавеза које су будући исељеници имали према трећим странама. Одлуком Савеза, исељеници су били обавезни да све дажбине према држави или државним институцијама (попут пореза, такси или комуналних дажбина), односно другим правним или физичким лицима (позајмице или кредити), отплате како би им било дозвољено да напусте земљу.[643] За саме емигранте, овакав је став централне организације југословенских Јевреја значио само додатно финансијско оптерећење у процесу напуштања земље.

Једина инстанца којој су југословенски Јевреји уочи организоване емиграције могли да се обрате за финансијску помоћ била је надлежна јеврејска вероисповедна општина и, посредно, Савез. До краја трећег таласа организоване емиграције помоћ исељеницима пружана је из средстава JOINT, а посредством Аутономног одбора при Савезу.[644] Мада је располагао далеко мањим средствима него до датог тренутка, Савез је наставио да пружа финансијску помоћ одговарајуће умањеног обима и емигрантима последња два таласа.[645]

---

[643] Челници Савеза сматрали су да су овакве дажбине и дугови суштински незнатни, али да би њихово неизмиривање оставило јако лош утисак и непотребно угрозило углед који јеврејска заједница ужива у Југославији, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 316. Ову би одлуку Савеза требало посматрати у контексту општег настојања да се обезбеди што повољнији положај за јеврејску заједницу у послератној југословенској држави. Примера ради, Сомјаш Стјепан из Загреба се обратио се ЈВО Загреб са молбом за финансијску помоћ при отплаћивању дуга према предузећу НАМА (Народни магацин), пошто је сва средства која је имао на располагању претходно утрошио на транспорт ствари у Ријеку. При томе је Сомјаш у молби изричито нагласио да га овај дуг спречава у намери да напусти земљу, како је све административне формалности већ до датог тренутка обавио, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Сомјаш Стјепана, ЈВО Загреб*

[644] АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. 744, *Допис СЈВОЈ, Југословенској поморској агенцији*, Предмет: Превоз исељеника у Израел, бродом „Радник“, 28. март 1949, Пов. бр. 663/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, Југословенској линијској пловидби*, 29. март 1949; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Телеграм СЈВОЈ, Југолинији*, 7. јун 1949. При разматрању економских аспеката првог таласа организоване емиграције, аутор је, на основу до датог тренутка познатих докумената, изнео погрешну претпоставку о расподели трошкова између самих исељеника и Савеза, односно међународних јеврејских организација. Полазну претпоставку при томе је чинило да појединачни емигранти, поред трошкова превоза до полазне луке, морају платити и закуп бродског простора, Видети: Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 84.

[645] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I) (29. јануар 1951), Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. IV), 21. јун 1952, Пов. бр. 1111/52.

Молбе за финансијску помоћ које су уочи сваког таласа организоване емиграције стизале Савезу, садржајем су веома сличне. Исељеници су од Савеза тражили позајмицу или неповратну помоћ, најчешће у износу који је одговарао трошковима превоза својине до полазне луке. При каснијим таласима организоване емиграције, у складу са модификацијама самог процеса, у ове су молбе укључени и трошкови пута до Хаифе.

Потребу за финансијском помоћи, лица пријављена за исељење углавном су образлагала генерално слабим материјалним стањем.[646] При томе су се будући исељеници веома често позивали на губитак посла свега неколико месеци уочи емиграције.[647] Емигранти су у молбама најчешће наводили износ који је представљао само део суме потребне да се намире трошкови исељавања.[648] Одређени се број будућих житеља јеврејске државе на Блиском истоку, међутим, Савезу обратио и у жељи да централна организација југословенских Јевреја на себе преузме целокупне издатке везане за одлазак у Израел.[649] Независно од природе молбе и начина на који су лица пријављена за исељење аргументовала потребу за финансијском помоћи, Савез је потребама емиграната без изузетка излазио у сусрет.

Пре него што би се обратили централној организацији југословенских Јевреја за помоћ, будући емигранти су углавном бар покушавали да самостално сакупе новац потребан за намиривање трошкова исељења. Први је корак у том смеру увек представљала продаја имовине.[650] У жељи да стигну до новостворене јеврејске

---

[646] Сачуван је велики број оваквих или сличних молби. Видети, примера ради: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Артура Шлосера, СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Кларе Ландау, СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Оскара Хаса, СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Рахеле Абахар, ЈВО Београд*.

[647] Нигде није изричито наведено да је губитак посла био на било који начин повезан са одлуком појединаца да напусте земљу, али је свакако симптоматична учесталост са којом се ово образложење појављује у молбама лица пријављених за исељење.

[648] Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Федра Хана, СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Љешке Горанић, СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Бланке Голдштајн, СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Едите Ловошевић, СЈВОЈ-у*.

[649] Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Лее Апфел, СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, *Молба Абрахама Јосифа, СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Бранке Митровић, СЈВОЈ-у*..

[650] Видети, примера ради: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Ота Гликстала, СЈВОЈ-у*; У овом је смислу специфичан пример Бранке Марковић. У жељи да се прикључи првом таласу организоване емиграције, Савезу се обратила за финансијску помоћ, управо у жељи да избегне продају својине. Сматрајући да ће јој у новој домовини бити потребне све оне ствари које би морала да прода како би

државе на Блиском истоку, исељеници нису зазирали ни од позајмљивања потребних средстава од различитих поверилаца.[651] Позајмица је у највећем броју случајева била условљена прекратким роком за прикупљање средстава, те резултирала немогућношћу појединца да позајмљени новац правовремено врати. У складу са ставом Савеза о намиривању свих постојећих дугова као предусловом за емиграцију, позајмице су постале додатна препрека за напуштање земље.[652]

Као што су општи оквири организоване емиграције морали унеколико бити прилагођени специфичним околностима у којима су напуштали земљу, тако су и финансијски аспекти овог процеса били нешто другачији када се радило о осуђеницима и војним обвезницима. На генерално незавидно материјално стање јеврејске заједнице у послератној Југославији, надовезао се и акутни недостатак прихода услед тога што су појединци били у затвору или на одслужењу војног рока.[653] Чланови њихових породица били су, без изузетка, приморани да се обрате Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије за помоћ.

„Збирни рачун репатрираца за Палестину“

Занемарљив број југословенских Јевреја је, после намиривања свих трошкова организоване емиграције у Израел, на располагању имао било каква средстава која би са собом понео у нову домовину. При томе је уношење готовине на бродове којима су исељеници кренули за Израел било и изричито забрањено, како би се спречило да

покрила трошкове исељења, нагласила је да сумња да би у првих неколико година живота у Израелу била способна да заради довољно новца да замени све што је оставила за собом, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Бранке Марковић, СЈВОЈ-у*.

[651] Само неколико примера оваквих молби су: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Рихарда Левија*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Вилима Храниловића СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Лабуђеца Херша, СЈВОЈ-у*.

[652] Индикативан је случај Леа Крауса, који се Савезу обратио са молбом за опроштај дела трошкова исељења, како би могао измирити дуг према повериоцима и без даљих компликација напустити Југославију, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Леа Крауса, СЈВОЈ-у*. У релативно сличној ситуацији нашла се и Јерка Горанић, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Јерке Горанић, СЈВОЈ-у*.

[653] Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Босиљке Клајн СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Молба Леа Калдерона, СЈВОЈ-у*; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, Молба Лее Апфел, СЈВОЈ-у.

капитал на овај начин напусти земљу.[654] Будући житељи новостворене државе на Блиском истоку на располагању су имали свега неколико могућности за трансфер капитала у Израел.

Највећи део југословенских исељеника определио се за куповину путничких чекова.[655] Исељеник је имао право да са собом, у нову домовину, понесе пет чекова. Ово се решење, међутим, показало проблематичним, посебно током првог таласа организоване емиграције. Велики број емиграната по приспећу у Израел, наиме, није могао да уновчи купљене путничке чекове. Тек пошто је Савез ову информацију проследио Светском јеврејски конгресу, односно пошто су његови челници директно интервенисали, постојећи проблем је уклоњен.[656]

Специфичну тековину потребе југословенских Јевреја да са собом у нову домовину понесу одређена новчана средства представљао је специјализовани рачун отворен при Народној банци ФНРЈ.[657] Савез јеврејских вероисповедних општина упутио је, крајем септембра 1948. године, Министарству финансија ФНРЈ допис који се тицао статуса најимућнијих припадника заједнице који су се пријавили за исељење.[658] Централној организацији југословенских Јевреја, уочи првог таласа

---

[654] АЈИМ; Ал. 1948, п.к. 827, *Допис Министарства финансија СЈВОЈ-у*, 27. новембар 1948. Изузетак су чиниле само три фунте намењене намиривању ситнијих трошкова. Ову је суму Савез јеврејских вероисповедних општина набављао директно од Народне банке ФНРЈ. Сума је бележена у колективни пасош исељеника и нико је осим њих није могао искористити. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1288, *Допис Народне банке ФНРЈ, СЈВОЈ-у*, 20. октобар 1948, Пов. бр. 1704/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Куповина износа од 3 фунте одобрених исељеницима у Израел, 29. октобар 1948, Пов. бр. 1836/48; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. III)*, Предмет: Куповина износа од 3 енглеске фунте одобрених исељеницима у Израел, 7. март 1949; АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Уплата на „Збирни рачун репатрираца за Палестину“, Откуп злата, Набавка 3 енглеске фунте за ситне трошкове, 4. новембар 1949, Пов. бр. 3597/49. Првобитно је Министарство финансија донело одлуку у складу са којом су исељеници са собом на брод могли понети 500 динара, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37), *Допис СЈВОЈ, Министарству финансија ФНРЈ, Одељењу за платни промет са иностранством*, 22. септембар 1948, Пов. бр. 1419/48. На инсистирање челника Савеза, који су сматрали да домаћа валута исељеницима у Израелу не би користила, накнадно је емигрантима омогућено да купе три британске фунте за намиривање ситних трошкова.

[655] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)..*, 329.

[656] Младенка Иванковић наводи пример Славка Радеја, који је од путничког чека који је имао при себи у тренутку приспећа у Израел требало да покрије трошкове сопственог исељења, али и део трошкова унајмљивања радника у луци у Хаифи, Исто.

[657] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1288, *Допис Народне банке, СЈВОЈ-у*, 20. октобар 1948, Пов. бр. 1704/48.

[658] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37), *Допис СЈВОЈ, Министарству финансија ФНРЈ, Одељењу за платни промет са иностранством*, 22. септембар 1948, Пов. бр. 1419/48.

исељења, обратили су се појединци који су располагали средствима већим од износа који је емигрантима било дозвољено да понесу са собом у иностранство,[659] са молбом за проналажење одговарајућег решења за ситуацију у којој су се нашли. Челници Савеза предложили су отварање посебног рачуна при Народној банци, на ком би капитал исељеника био похрањен, све до тренутка постизања дефинитивног споразума између Југославије и Израела о начину трансфера средстава.[660] Аргументујући свој предлог, водећи људи Савеза навели су да је на сличан начин питање преноса готовине решено приликом исељавања чехословачких, пољских и италијанских Јевреја. Идеја са којом је специјализовани трансферни рачун при Народној банци ФНРЈ отворен умногоме је дефинисала његово функционисање у целини.

У складу са решењем Министарства финансија ФНРЈ од 25. септембра 1948. године, при Народној банци ФНРЈ отворен је „Збирни рачун репатрираца за Палестину“.[661] Рачун је служио искључиво трансферу средстава будућих житеља новостворене државе на Блиском истоку.[662] Свака је уплата на „Збирни рачун“ морала бити испраћена одговарајућом потврдом надлежног месног одбора да новац припада лицу које је њиме располагало, по основу продаје покретне или непокретне имовине, односно друге врсте законитих прихода. Савез је био дужан да састави списак исељеника који су положили средства на „Рачун репатрираца“, на основу којих је Народна банка издала индивидуалне потврде о уплати.

---

[659] Мада нигде изричито није било наведено који је тачно износ у питању, може се претпоставити да је у питању сума која је одговарала дозвољеном броју од пет путничких чекова, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*.., 329. .

[660] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37), *Допис СЈВОЈ, Министарству финансија ФНРЈ, Одељењу за платни промет са иностранством*, 22. септембар 1948, Пов. бр. 1419/48.

[661] Исто.

[662] Челници Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије обратили су се, непосредно по отварању „Збирног рачуна“, Министарству финансија са молбом да одредба о функционисању овог рачуна буде допуњена. Водећи људи јеврејске заједнице сматрали су да би овај рачун требало да омогући и накнадну реализацију различитих потраживања која су исељеници имали од државе, на основу национализације, односно ликвидације имовине. Није остао забележен став Министарства финансија по питању ових захтева Савеза, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37), *Допис СЈВОЈ, Министарству финансија ФНРЈ, Одељењу за промет са иностранством*, 29. октобар 1948, Пов. бр. 1882/48.

Право појединаца да користе специјализовани рачун за трансфер новца у Израел, мимо прилагањем одговарајуће потврде надлежног народног одбора, било је условљено и подношењем уверења о измиреном порезу и осталим дажбинама према држави.[663] Мада су опште оквире функционисања „Збирног рачуна“ дефинисали Министарство финансија, односно Народна банка ФНРЈ, питање трансфера новца остављено је формално нерешеним, под претпоставком да ће бити предмет одговарајућег споразума југословенских и израелских власти.[664] Одлука да се трансфер средстава исељеника директно веже за формалне оквире међудржавне сарадње умногоме је допринела неефикасности „Рачуна за репатрирце“,[665] како су средства предата на трансфер редовно каснила.

Младенка Иванковић сматра да је неефикасност „Збирног рачуна“ била главни разлога због кога се код исељеника спонтано развила аверзија овом начину трансфера капитала у новостворену јеврејску државу.[666] При томе наводи да је „Рачун репатрираца“ коришћен само за средства која би емигрантима преостала после првобитног трансфера, извршеног на други начин. Сама замисао са којом је отворен специјализовани рачун при Народној банци ФНРЈ говори, међутим, у прилог претпоставци да није био намењен свим исељеницима, већ искључиво оним најбогатијима међу њима.[667] Динамику уплаћивања средстава на „Рачун репатрираца“, није могуће сасвим прецизно нити уједначено реконструисати на нивоу целокупног процеса организоне емиграције. Сачувани документи дају нам одговарајући увид у функционисање рачуна само током првог таласа исељавања југословенских Јевреја у Израел.

---

[663] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1288, *Допис Народне банке, СЈВОЈ-у*, 25. октобар 1948.
[664] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1288, *Допис Народне банке, СЈВОЈ-у*, 20. октобар 1948, Пов. бр. 1704/48.
[665] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)..*, 329.
[666] Исто.
[667] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37), *Допис СЈВОЈ, Министарству финансија ФНРЈ, Одељењу за платни промет са иностранством*, 22. септембар 1948, Пов. бр. 1419/48. Претпоставку о унеколико „елитистичком“ карактеру „Рачуна репатрираца за Израел“ ауторе је изнео и на основу сачуваних уплатница, Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 97.

Крајем 1948. године, 196 исељеника првог таласа организоване емиграције положило је на „Збирни рачун“ укупно 13.166.689 динара.[668] Сваки је појединац овом приликом на трансферни рачун положио просечно 67.177 динара.[669] Највеће просечне суме уплатили су емигранти из јеврејских вероисповедних општина у Хрватској, а најмање они из заједница у Босни и Херцеговини.[670] Далеко су највеће износе на „Рачун репатрираца“ положили чланови ЈВО Опатија, док су најмање уплате стигле од исељеника из Тузле.[671]

Највећи број корисника „Рачуна репатрираца“ (57.6%) уплатио је износ између 10 и 50 хиљада динара.[672] У питању је сума која је, према у датом тренутку важећем

---

[668] Од овог броја би требало одбити уплату од 12.000 динара на име Хермана Бадера из Новог Сада, који је положио средства на трансферни рачун, али на крају није отпутовао за Израел са првим таласом организоване емиграције, АЈИМ, п.к. 820, *Допис СЈВОЈ, Хитахдут Олеј Југославије*, 6. јануар 1949, Пов. бр. 17/49. До нешто другачијих података аутор је дошао у покушају да динамику уплаћивања средстава на „Рачун репатрираца“, током првог таласа организоване емиграције, реконструише помоћу појединачних признаница. На основу укупно 217 уплатница, које се чувају у АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, изведен је закључак да су исељеници првог таласа на трансферни рачун положили укупно 16.864.459 динара, Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 97. Разлика је настала последично нехотичном урачунавању одређеног броја уплата из каснијих таласа организоване емиграције у средства положена на „Рачун репатрираца“ уочи првог организованог исељавања. Како саме признанице нису датиране, немогуће их је са потпуном прецизношћу разврстати без одговарајућих података о укупном броју уплата или списка лица која су новац положила. У мањој мери је разлика између броја лица која су положила средства на рачун и броја уплатница настала због могућности да исти исељеник на „Рачун репатрираца“ изврши неколико засебних уплата.

[669] Овај податак, из већ наведених разлога, значајно одудара од претпоставке коју је аутор раније изнео, о просечној уплати од 94.547 динара по исељенику, Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 94. Када се, међутим, одбаце две уплате исељеника из јеврејске вероисповедне општине у Опатији, које су биле такве да су у значајној мери утицале на комплетну динамику коришћења рачуна, добија се просечна уплата од 77.716 динара, која је унеколико приближнија вредности добијеној овде изнетој. Треба истаћи и да је месец дана по окончању организованог исељавања, још 17 емиграната уплатило 563.200 динара, (АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Допис СЈВОЈ, Народној банци ФНРЈ, Централи за НР Србију*, Предмет: Збирни рачун репатрираца за Палестину, 2. фебруар 1949, Пов. бр. 239/49) односно још 18 емиграната укупно 810.000 динара. (АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Допис СЈВОЈ, Народној банци ФНРЈ, Централи за НР Србију*, Предмет: Збирни рачун репатрираца за Палестину, 2. фебруар 1949, Пов. бр. 248/49). Тачан сплет околности који је довео до ових накнадних уплата није познат. Када и њих, међутим, урачунамо у опште оквире коришћења рачуна, просечна уплата појединца у оквиру првог таласа организоване емиграције износи 62.943 динара.

[670] При томе би требало узети у обзир да није сачувана ниједна уплатница емиграната из Црне Горе и Словеније. Услед веома малог броја исељеника из ових република, врло је вероватно да уплата на „Рачун репатрираца за Палестину“ из Црне Горе и Словеније није ни било, Радовановић, *Поједини економски аспекти*..., 94. Мада израчунате просечне вредности уплата, услед недостатка одговарајућих докумената, свакако не одговарају реалној ситуацији, може се поћи од претпоставке да је њихова међузависност релативно тачно постављена.

[671] Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 94

[672] Исто, 96.

курсу, приближно одговарала вредности 200 грама до једног килограма злата.[673] Овај, уз податак да је и просечна уплата на „Збирни рачун“ (67.177 динара) вредношћу превазила један килограм злата, само потврђује да су корисници специјализованог трансферног рачуна при Народној банци ФНРЈ били искључиво најимућнији међу исељеницима.[674] У овом смислу би требало приметити и да је тек 5.5% корисника „Рачуна репатрираца“ уплатило суме мање од 10.000 динара, те да је просечна уплата у овом рангу износила 7.359 динара.[675] Када се упореди са просечним износом који су најсиромашнији међу југословенским Јевејима, наиме помоћи при исељавању, тражили од Савеза (приближно 3.500 динара), просечна уплата условно речено најсиромашнијих корисника „Рачуна репатрираца“ више је него двоструко већа. При томе су исељеници који су положили највеће износе на трансферни рачун - Алт Калман из Опатије (2.632.900 динара), Жигмунд Хениг из Новог Сада (1.180.000 динара) и Јосип Клајн из Опатије (569.000 динара)[676] – са собом у нову домовину понели противвредност чак 82 килограма злата. Ови подаци су сами за себе довољно индикативан показатељ карактера и намене специјализованог трансферног рачуна.

Природа „Збирног рачуна“ била је таква је тек мали део јеврејских исељеника у склопу првог таласа организоване емиграције (мање од 5%) располагао средствима која би захтевала његово коришћење. Не може се, стога, рећи да је аверзија исељеника према овом начину преноса капитала у Израел била ишта већа од оне коју су осећали према другим могућностима које су им стајале на располагању. Красила их је подједнака неефикасност. Кориснике „Збирног рачуна“ чинио је, у ствари, онај занемарљиво мали део југословенске јеврејске заједнице који је после рата располагао значајнијим средствима и стога требао начин да капитал са собом понесе у нову домовину. Из се наведених разлога претпоставка Младенке Иванковић о

---

[673] Moravčević, Slavica, *Posle rata pozlata*, у: Вечерње новости, http://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:304432-Posle-rata-pozlata, 14. октобар 2014

[674] Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 97.

[675] Исто, 94.

[676] Исто, 95. Приликом полагања наведене суме на трансферни рачун, Жигмунд Хениг је приложио пет докумената за правдање њеног порекла, АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. 744, *Допис СЈВОЈ, Народној банци Југославије*, Предмет: Збирни рачун репатрираца за Палестину, 2. фебруар 1949, Пов. бр. 238/49.

секундарној улози „Рачуна репатрираца“ у трансферу капитала у Израел[677] не може сматрати оправданом.

Мада број корисника трансферног рачуна извесно не би био значајно већи ни да ових није било, чини се да су и одређене препреке формалне природе дефинисале његову употребну вредност. Као и оквири читавог процеса организоване емиграције, и услови за коришћење трансферног рачуна били су одговарајуће строго дефинисани. Уплате на „Рачун репатрираца“ требало је извршити у року од свега неколико месеци, док је свако непоштовање процедуре значило и губљење прилике за пренос капитала на овај начин. Председник ЈВО Ада, у једном од дописа које је уочи првог таласа организоване емиграције упутио Савезу, приметио је овим поводом да би се свакако већи број исељеника определио за коришћење „Збирног рачуна“, да је рок за уплату некако могао бити продужен.[678] Мада се овај допис директно односи само на чланове општине у Ади, може се претпоставити да је у питању примедба релевантна на нивоу процеса емиграције у целини.[679] Како је „Рачун репатрираца“ био намењен само најимућнијима, број његових корисника извесно не би био знатно већи, али би губитак одређеног броја уплата због релативне крутости рокова за полагање средстава требало узети у обзир.[680]

О функционисању „Збирног рачуна репатрираца за Израел“ током каснијих таласа организоване емиграције имамо далеко мање релевантних података. Трендови уочени током првог таласа организованог исељавања и даље, међутим, остају приметни. Током припрема другог таласа организоване емиграције, 87 лица је на трансферни рачун положило укупно 8.126.487 динара.[681] Сваки исељеник је уплатио просечно 93.047 динара, суму која је била чак и већа од просечне уплате на „Збирни рачун“ током првог таласа организоване емиграције. Највеће суме су овога пута на

---

[677] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)..*, 329.
[678] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис председника ЈВО Ада, СЈВОЈ-у*, 11. новембар 1948.
[679] Радовановић, „Поједини економски аспекти“..., 93.
[680] Забележен је и одређени број лица која нису правовремено поднела сву документацију потребну да би положили средства на „Рачун репатрираца за Израел“. Њихове уплате су одбијене, а да није преостало довољно времена до поласка првих транспорта за новостворену јеврејску државу на Блиском истоку, да би се читав процес поново покренуо, Извештаји о овим случајевима чувају се у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1342.
[681] АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. 744, *Допис СЈВОЈ, Народној банци, Централи за НР Србију, Београд*, Предмет: Полог на „Збирни рачун репатрираца за Палестину“, 10. септембар 1949, Пов. бр. 3153/49.

рачун положили исељеници из Србије, а најмање, поново, они из Босне и Херцеговине.[682] У просеку су највеће уплате стигле из ЈВО Суботица, а најмање из ЈВО Нови Врбас. Динамика и распоред уплата примећени током првог таласа организоване емиграције, у скоро идентичној форми су се поновили и средином 1949. године.[683] Трансферни рачун при Народној банци доследно су користили искључиво они најбогатији међу Јеврејима који су одлучили да напусте Југославију.

На основу сачуваних докумената не може се утврдити ни тачан број поверилаца, ни износ који су исељеници последња три таласа организованог исељавања положили на „Рачун репатрираца“. Емигранти који су марта 1950. напустили земљу, са собом су свакако понели преко три милиона динара.[684] Током четвртог таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел специјализовани рачун при Народној банци још увек је функционисао,[685] док су обим и специфичан карактер последњег исељавања највероватније условили његово потпуно гашење.

---

[682] Мимо уплата из Словеније и Црне Горе, којих није било ни током претходног таласа исељавања, овога пута су изостали и полози емиграната из Македоније, Исто.

[683] У припреми другог таласа масовног исељавања, за трансфер средстава путем специјализованог рачуна определило се 3.5% исељеника. Највећи број ових је на „Рачуна репатрираца“ положио износе између 10 и 50 хиљада динара (52%). Просечна уплата у овом случају износила је противвредност скоро два килограма злата. Свега два исељеника (2.2%) положило је на рачун суму мању од 10.000 динара, а далеко највећи је био полог Андрије и Магде Митлера (1.041.991 динара).

[684] АЈИМ, Ал. 1948-1952, *Допис СЈВОЈ, Народној банци ФНРЈ, Централи за НР Србију у Београду*, Предмет: Полог на „Збирни рачун репатрираца за Палестину“, 10. април 1950, Пов. бр. 1241/50.

[685] Сачуване су четири уплатнице на име Шани Финци из Сарајева (40.000 динара), Дите Ковач из Осијека (10.000 динара), Наде Голдбергер из Винковаца (26.300 динара) и Мартина Комлоша из Београда (101.191 динар), који су средства на „Рачун репатрираца“ положили уочи четвртог таласа исељавања. Видети: АЈИМ, Ал. 1948.1952, п.к. 744.

5. СТАТИСТИКА ИСЕЉЕЊА

Процене укупног броја Јевреја који су живели у новоствореној, јединственој југословенској држави драстично се разликују. Сами припадници јеврејске заједнице иступали су са подацима о чак 120 или 130 хиљада Јевреја у границама краљевине.[686] Пописи становништва извршени у међуратној југословенској држави показали су, међутим, да је овај број умногоме претеран. Подаци првог пописа извршеног у краљевини 1921. године, показали су да је у Југославији живело приближно 62.000 припадника јеврејске заједнице.[687] Попис из 1931. године унеколико је ово стање потврдио, доносећи податак о нешто више од 68.000 југословенских Јевреја. Оба наведена пописа показала су да јеврејско становништво чини приближно 0.5% укупног броја становника Краљевине Југославије.[688]

Територијални распоред јеврејског становништва у границама међуратне југословенске државе био је такав да је од приближно 65.000 Јевреја 1921. године,

---

[686] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 48.
[687] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 58.
[688] Јевреји су 1921. чинили 0.53% укупног броја становника Југославије, да би тај удео, упркос апсолутном увећању броја припадника заједнице, до 1931. године пао на 0.49%. Видети: Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 48-49.

највећи део живео на територији Хрватске, Славоније и Срема (32%), односно Баната, Бачке и Барање (29%).[689] Нешто су мање јеврејске заједнице биле настањене у Босни и Херцеговини (19%), односно Србији са Македонијом (18%). У Словенији са Прекомурјем живело је тек 1.5% укупног броја југословенских Јевреја. Резултати пописа из 1931. показали су да је, поред реалног увећања, односно пада удела јеврејске заједнице у укупном броју становника југословенске државе, дошло и до њене редистрибуције.[690] Далеко јасније него у попису извршеном десет година раније профилисали су се градски центри који су окупљали највећи број Јевреја. У овом су смислу посебно на значају добили Загреб, Београд и Сарајево.

Стратификација јеврејске заједнице у Краљевини одговарала је социјалном раслојавању југословенског друштва у његовим општим оквирима.[691] Драстичну разлику која је постојала између најбогатијих и најсиромашнијих Јевреја у Југославији можда је и најбоље осликавао постојећи контраст у месту становања. У Јеврејској четврти (махали) живели су они најсиромашнији, док су се богатији припадници јеврејске заједнице настањивали у другим деловима града. Карактеристични су примери београдских и сарајевских Јевреја.

Југословенски Јевреји су у међуратном периоду показивали изванредну посвећеност образовању и ангажовању у различитим областима привреде, каква је била карактеристична за јеврејске заједнице свих европских земаља. Колико су југословенски Јевреји полагали на образовање најбоље показује њихово учешће у укупном броју студената у Краљевини, у поређењу са тиме који су проценат укупног броја становника чинили.[692] Како наводи Небојша Поповић, Јевреји су академске 1928/9. године, чинили 4.5% свих студената у краљевини, што је значило да је њихов удео у студентској популацији био чак девет пута већи него у укупном броју становника (0.5%).[693] (Табела бр. 1)

---

[689] Исто, 53-54.
[690] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 58-60.
[691] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 64.
[692] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 38.
[693] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 64.

Табела бр. 1: Преглед удела Јевреја у укупном броју студената у Југославији, академске 1928/9. године[694]

Академска 1928/1929 година			
Врста студија	Укупан број студената	Број студената Јевреја	Удео Јевреја (%)
права	4.108	218	5.3%
филозофија	2.801	141	5.0%
медицина	1.286	92	7.2%
технологија	2.889	59	2.0%
економија	239	30	12.6%
остало	1.211	29	2.4%
укупно	**12.534**	**569**	**4.5%**

Услед увећања укупног броја студената у Југославији, у следећих десет година дошло је до одређеног пада процентуалне заступљености припадника јеврејске заједнице. Јевреји су, међутим, академске 1938/9. године и даље чинили 3% укупног броја студената у краљевини, односно имали удео у студентској популацији шест пута већи него у укупном броју становника.[695] (Табела бр. 2)

Професионална структура јеврејске заједнице, према подацима које доноси Харијета Пас Фрајденрајх, показује карактеристично одступање у односу на опште оквире становништва Краљевине Југославије.[696] Ангажовање Јевреја у области пољопривреде, која је окупљала више од три четвртине становништва међуратне југословенске државе, било је незнатно. Са друге стране, више од половине становништва Југославије активног у областима трговине и банкарства чинили су управо Јевреји. (Табела бр. 3)

[694] Исто.
[695] Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 38.
[696] Исто, 35-36.

Табела бр. 2: Преглед удела Јевреја у укупном броју студената у Југославији, академске 1938/9. године[697]

Академска 1938/1939 година			
Врста студија	Укупан број студената	Број студената Јевреја	Удео Јевреја (%)
права	5.998	91	1.5%
филозофија	2.866	80	2.8%
медицина	2.096	140	6.7%
технологија	2.671	143	5.4%
економија	986	34	3.4%
остало	3.117	46	1.5%
укупно	**17.734**	**534**	**3.0%**

Нешто детаљнији увид у унутрашњу структуру јеврејске заједнице пружа Небојша Поповић, позивајући се на извештај Главног одбора СЈВОЈ из априла 1940. године.[698] Поред тога што потврђују да је несразмерно велики део јеврејског становништва био ангажован у трговини, ови подаци указују и на то колико се велики број југословенских Јевреја бавио такозваним „непродуктивним занимањима“. (Табела бр. 4)

Последице Холокауста у потпуности су промениле одлике јеврејске заједнице у Југославији. Најдраматичнију промену свакако је представљао губитак приближно 80% њених чланова у рату.[699] У обновљеној југословенској држави живело је још свега око 12.500 Јевреја.[700] Највећи број Јевреја после рата био је настањен у НР Србији (приближно 50%), док су хрватски Јевреји чинили приближно једну трећину заједнице.[701] (Табела бр. 4).

---

697 Исто.
698 Поповић, *Јевреји у Србији 1918-1941*..., 36.
699 Vajs, „Jevreji u novoj Jugoslaviji“..., 125-126.
700 Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 79.
701 Ivanković, Mladenka, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.

Табела бр. 3: Преглед удела Јевреја у појединим областима професионалног ангажовања[702]

Занимање	Удео становништва Краљевине Југославије (%)	Удео Јевреја (%)
Пољопривреда, шумарство и рибарство	76.3%	6.0%
Индустрија и занатство	10.7%	12.7%
Трговина, банкарство и саобраћај	4.1%	58.8%
Јавна служба, војска и слободна занимања	4.6%	11.6%
Остало	4.3%	16.3%

Професионална структура јеврејске заједнице у послератној југословенској држави претрпела је одређене промене и последично новом идеолошком контексту коме се морала прилагодити.[703] Социјалистичка власт у Југославији већ је 1945. године усвојила законе којима је приватни сектор какав је постојао у међуратном периоду у потпуности лишен самосталности и једноставно пребачен у државно власништво. Овако устројена привреда није остављала превише места за области у којима је јеврејско становништво традиционално било најактивније.

Настојећи да се некако прилагоде новонасталим околностима, Јевреји у социјалистичкој Југославији приступили су потрази за новим професијама у оквирима којих би могли да обезбеде егзистенцију.[704] Највећи део запослених

[702] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 219.
[703] Ivanković, Mladenka, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.
[704] Исто.

југословенских Јевреја после рата чинили су различити државни службеници (25.7%).[705] (Табела бр. 5)

Табела бр. 4: Удео Јевреја из појединачних република у југословенској јеврејској заједници према резултатима пописа спроведених до првог таласа организоване емиграције у Израел[706]

Попис	НР Србија	НР Хрватска	НР БиХ	НР Македонија	Укупно
27. XI 1946.	51.9%	29.8%	14.1%	4.2%	100.0%
31. I 1947.	51.2%	30.0%	14.5%	4.3%	100.0%
5. IV 1947.	51.1%	29.8%	14.8%	4.3%	100.0%
5. IX 1947.	51.2%	29.6%	16.0%	3.2%	100.0%
1. VI 1948.	50.0%	30.8%	16.0%	3.2%	100.0%
22. VII 1948	49.7%	30.9%	16.1%	3.3%	100.0%

Већ је у првим послератним годинама било јасно да је број Јевреја запослених у трговачком сектору, у коме су у међуратном периоду били традиционално најактивнији, драстично опао.[707] Године 1946. трговином и сродним делатностима бавило се још свега 4.8% јеврејског становништва у Југославији. (Табела бр. 5) Овај је проценат наставио лагано да опада под све јачим притиском државних власти. До 1948. године, још се свега 3.1% југословенских Јевреја бавило трговином.[708]

[705] Невелики број Јевреја се после рата у југословенској привреди ангажовао у својству радника (4.9%) а њихов је удео у професионалној структури заједнице наставио континуирано да опада. Приближно једну десетину југословенских Јевреја после рата чинили су ученици и студенти, чији је број забележио релативан раст до почетка организоване емиграције у Израел. Требало би истаћи да је међу незапосленим припадницима јеврејске заједнице у Југославији, али и у оквирима професионалне структуре уопште, највише било домаћица (27.7%). Видети детаљно: Perera, David, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu do 1965. godine“, *Jevrejski almanah* 1968-1970, Beograd 1971, 138. (даље: Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji“...)

[706] Исто.

[707] Исто.

[708] Док је број трговаца у редовима Јевреја у послератној Југославији постепено опадао све до почетка организоване емиграције у Израел, број занатлија забележио је значајан пораст. Од свега око 3% југословенских Јевреја који су се пре рата бавили занатсвом, овај је удео порастао на преко 7% после рата. Видети: Ivanković, Mladenka, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.

Табела бр. 5: Преглед заступљености одређених професија у оквирима јеврејске заједнице у Југославији, за 1946. годину[709]

Занимање	**1946**	
	број	проценат
Државни чиновници и службеници	3.174	28.4%
Трговци, трговачки путници и агенти	575	4,8%
Занатлије	902	7,3%
Домаћице	3.419	27,7%
Лекари	281	2,2%
Апотекари	41	0,3%
Инжењери и агрономи	115	0,9%
Радници	388	3,1%
Ученици	1.575	12,8%
ЈНА	74	0,6%
Земљопоседници и земљорадници	41	0,3%
Рабини и остала свештена лица	10	0,1%
Приватни чиновници и намештеници	/	0.0%
Укупно	**12.344**	**100.0%**

Организовано исељавање у Израел још једном је, у свега неколико година, на драматичан начин изменило оквире и структуру јеврејске заједнице у Југославији. Околности исељавања и одређене специфичности како југословенске, тако и израелске миграционе политике биле су такве да су на врло специфичан начин утицале на део заједнице који се није прикључио исељавању.

[709] Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji“..., 148.

5.1. ПРОБЛЕМИ КВАНТИФИКАЦИЈЕ ИСЕЉЕЊА

Организовано исељавање јеврејског становништва из Југославије у Израел, када се у обзир узме величина заједнице у Краљевини, односно трагичне последице Холокауста, представљало је миграциони покрет објективно малих размера. Чак је, међутим, и у овим размерама, немогуће сасвим прецизно сагледати све квантитантивне аспекте овог процеса. Специфичности јеврејске заједнице као такве, односно самог исељавања, те различите објективне околности које су дефинисале оквире овог процеса, умногоме су утицале на то да крајњи резултат настојања да се исељавање из Југославије у Израел квантификује буде тек релативно груба процена.

Проблеми при квантитативном дефинисању организоване емиграције у Израел директно се надовезују на отворена питања скопчана са одређивањем бројног стања јеврејске заједнице у Краљевини Југославији.[710] Директан одговор на експанзију идеје стварања хомогеног националног друштва и пратећег антисемитизма било је коначно формулисање јеврејског националног покрета.[711] У околностима постојања ове две контрадикторне идеје, припадност јеврејској заједници скоро је па немогуће дефинисати на начин који би одговарао вршењу иоле прецизног пописа становништва. Неразјашњена питања везана за утврђивање бројног стања јеврејске заједнице у Краљевини Југославији у овом смислу представљају мали део далеко већег проблема.

Део југословенских Јевреја придржавао се модела Србина, Хрвата, односно Словенца јеврејске вере. Са успоном националистичких (односно фашистичких) идеја у европским оквирима све више поборника добијале су ционистичке представе Јевреја као засебне националне групе. Опредељење појединаца у смислу тога да ли себе доживљавају као Јевреје верском, националном припадношћу или, пак, само пореклом, чине основни проблем при квантификацији заједнице у међуратном периоду.

---

[710] О томе детаљно видети: Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 48-53.
[711] Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam*..., 57

Истраживачи који су се тим питањем детаљније бавили, дошли су до података о јеврејској популацији у Краљевини Југославији која је бројала од 67.000 до чак 82.000 припадника.[712] Општа сагласност постоји само око тога да Јевреји никада нису чинили више од 0.5% укупног броја становника међуратне југословенске државе.[713]

На основне проблеме који онемогућавају прецизно одређивање броја припадника јеврејске заједнице у Краљевини Југославији, надовезале су се и последице неколико драматичних демографских промена, до којих је дошло услед процеса који су се одиграли у међуратном и периоду Другог светског рата. Приближно је педесет хиљада јеврејских избеглица из Западне Европе у предвечерје рата покушало да преко југословенске територије побегне од антисемитских мера нацистичког и њему идеолошки сродних режима.[714] Мада је највећи део њих успео да напусти Краљевину Југославију пре почетка ратних операција,[715] а полази се од претпоставке да су остали страдали већ у првој фази спровођења „коначног решења“ на територији окупиране Србије,[716] извесно је да је дошло до одређених демографских промена.[717] Ове су промене, међутим, биле толико малог обима, да их је немогуће реконструисати чак ни у најопштијим оквирима.

Размере губитака које је јеврејска заједница у Југославији претрпела у Холокаусту резултате свих предратних миграција извесно су учиниле скоро па безначајним. Пошто је приближно 80% јеврејске популације Краљевине страдало током Другог светског рата, јеврејска заједница у послератној Југославији сведена је на приближно 15.000 појединаца.[718] Ова се процена, међутим, заснива на мирењу различитих претпоставки о укупном броју чланова јеврејске заједнице у Краљевини

---

[712] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 48-51.
[713] Исто, 51-53.
[714] Ristović, „Turisti pod sumnjom“..., 172.
[715] У питању је била група од четири или пет хиљада западноевропских Јевреја који нису успели да напусте Југославију пре напада нацистичке Немачке, Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“..., 233.
[716] Слободан Милошевић наводи да су сви Јевреји, избеглице из земаља Западне Европе, који су се у тренутку немачког напада на краљевину затекли у Југославији, страдали током окупације. Видети: Milošević, *Izbeglice i preseljenici*..., 221.
[717] Резултати нашег истраживања показују, међутим, да се одређени број ових избеглица свакако прикључио организованој емиграцији у Израел. У овом је смислу немогуће дати било какву прецизну оцену дугорочних последица коју је имао транзит јеврејских избеглица преко територије Краљевине Југославије.
[718] Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945*..., 202.

Југославији. На проблеме који су постојали при дефинисању припадности јеврејској заједници у међуратном периоду, који су највећим делом актуелни остали и после рата, надовезало се настојање Комунистичке партије Југославије да јасно одвоји национални од верског идентитета појединца, у складу са начелима марксизма-лењинизма.[719]

Илегални транзит Јевреја, бивших заточеника концентрационих логора, преко југословенске територије у првим послератним годинама свакако није утицао на број или структуру локалне јеврејске заједнице.[720] Избеглице су организовано стизале у Југославију и у оквирима затворених транспорта одлазиле даље за Палестину, те није било прилике за директну интеракцију са југословенском заједницом. За разлику од миграција међуратног периода, свако је задржавање у Југославији било искључено. Са друге стране, како југословенским Јеврејима није било дозвољено да се у овом периоду прикључе емиграцији у Палестину, занемарљиви су и губици претрпљени на овај начин.[721]

Попис становништва спроведен 1948. године показао је да у датом тренутку у Југославији живи нешто мање од 7.000 појединаца који су се декларисали као Јевреји.[722] Како испитаницима није остављена могућност да јасно одвоје верску од националне припадности, остаје нејасно шта је тачно у датом тренутку подразумевала припадност јеврејској заједници. Колико су резултати пописа сами по себи били двосмислени, говори и чињеница да су у истом тренутку локалне вероисповедне општине имале укупно скоро 12.000 регистрованих чланова. Разматрајући ову значајну разлику између броја лица која су се изјаснила као Јевреји и броја чланова појединачних општина, Марко Перић и Срећко Станић наводе да је у питању очигледна последица настојања појединаца да се дистанцирају од својих јеврејских корена, последично новом друштвено-политичком уређењу југословенске државе или, пак, траумама претрпљеним у Холокаусту.[723]

---

[719] Radić, *Verom protiv vere...*, 85-86.
[720] Видети детаљно: Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta“...
[721] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 307.
[722] Више о томе: Perić, Stanić, *Jevreji Beograda...*, 294-295.
[723] Исто, 294.

Други истраживачи који су се бавили питањем бројног стања јеврејске заједнице у послератној Југославији, дошли су до резултата сличних онима које су изнели Перић и Станић. Младенка Иванковић наводи да је у Југославији новембра 1946. године живело приближно 12.500 Јевреја.[724] Почетком 1947. године, према подацима које даје Ари Керканен, југословенска јеврејска заједница обухватала је 12.400 особа.[725] Разлика између процена ових истраживача и броја од 15.000 Јевреја, за колико Јаша Романо сматра да је преживело Холокауст у Југославији,[726] можда и најбоље показује колико је тешко говорити о иоле прецизним подацима при разматрању бројног стања послератне јеврејске заједнице.

Природа њеног идентитета, односно процеса интеграције у друштвено-политичке и идеолошке оквире југословенске државе чини тачно одређивање бројног стања Јевреја скоро па потпуно немогућим. Друштвено-политичке промене које су пратиле историјски развој Југославије, учиниле су разматрање статистичких параметара везаних за јеврејску заједницу само утолико компликованијим.

Изворна основа

Поред тога што специфичан историјски развој југословенске државе и локалне јеврејске заједнице онемогућавају прецизну квантификацију последица исељавања у Израел, највећу препреку за тачну реконструкцију овог процеса представља недостатак адекватне изворне основе. Број докумената који се тичу послератне емиграције југословенских Јевреја у Израел сразмерно је велики. Највећи део ових извора је, међутим, тек ограничене употребне вредности.

Не постоји јединствени списак исељеника за свих пет таласа организоване емиграције у Израел. Податке о укупном броју Јевреја који су Југославију напустили између 1948. и 1952. године пружа свега неколико сачуваних докумената, који су

[724] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 79.
[725] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 42.
[726] Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945...*, 202.

углавном настали знатно пошто је само исељавање окончано.[727] Како су у питању подаци саме исељеничке заједнице, временска дистанца са које је читав процес посматран, може се сматрати чак и одређеном предношћу. Представа југословенских Јевреја у Израелу о објективним последицама организоване емиграције морала је са стварањем одређеног временског отклона постати само утолико објективнијом. Подаци дати у овим изворима могу се сматрати релативно веродостојним, ако не и сасвим прецизним, показатељом укупног броја исељеника који су напустили Југославију.

Најпоузданије и уједно најпрецизније податке о квантитативним оквирима исељавања пружају извештаји које је Савез у форми циркулара слао локалним јеврејским заједницама пошто би сваки појединачни талас емиграције био успешно окончани. Овакви извештаји, међутим, постоје само за прве две организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел.[728] Изванредно важан извор у овом смислу представљају и комплетни спискови лица која су у оквирима првог,[729] односно другог таласа исељеника напустили Југославију.[730]

Мада постоји и попис исељеника који су се у оквирима трећег таласа упутили у Израел, не може се са сигурношћу тврдити да је комплетан.[731] Сличан списак постоји и за четврти талас организоване емиграције.[732] Одређени број допуна и преправки чине га, међутим, релативно непоузданим показатељом броја исељеника који су маја

---

[727] Можда и најбољи пример таквог документа је транскрипт говора који је одржан приликом окупљања југословенских Јевреја у Израелу, приликом обележавања четрдесет година од Априлског рата. Видети; АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981)*

[728] Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет; Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949, Пов. бр. 94/49. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 797, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXXII)*, Предмет: Извештај о завршетку другог исељења у државу Израел 2. август 1949, Пов. бр. 2786/49. Нејасно, при томе, остаје да ли је СЈВОЈ, почевши од трећег исељавања, престао у форми извештаја да обавештава челнике локалних заједница о приспећу емиграната у Израел или одговарајући документи једноставно нису сачувани.

[729] Спискови лица која су Југославију напустила са првим таласом организоване емиграције у Израел чувају се у: АЈИМ, Ал. 1948-1952, спискови исељеника и АЈИМ, п.к. 738.

[730] Попис лица која су са другим таласом организоване емиграције из Југославије отишли у Израел налази се у: АЈИМ, п.к. 738.

[731] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак (III алија)*

[732] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Четврто групно исељење у државу Израел, маја 1951*.

1951. године напустили Југославију. У овом је смислу најмање проблематично пето, последње и уједно најмање организовано исељавање, за које је сачувано неколико детаљних спискова емиграната.[733]

Нешто незахвалнији извор, на основу кога би било могуће утврдити тачан број Јевреја који су напустили Југославију између 1948. и 1952. године, представљају парцијални спискови које су Савез и локалне општине састављали припремајући се за сваки појединачни талас емиграције. Подаци које доносе ови спискови, међутим, у много већој мери стварају недоумице, него што успевају да их разреше.

Примарни проблем при коришћењу парцијалних спискова за одређивање укупног броја емиграната у Израел, јесте сама њихова форма. Релативно мали број спискова исељеника, како оних које су саставили челници Савеза, тако и оних из локалних заједница, на одговарајући је начин датиран. У недостатку јединствених спискова за сваки појединачни талас организоване емиграције, постојеће парцијалне пописе емиграната скоро је па немогуће на одговарајући начин разврстати.[734] Додатни проблем представљају различити начини формирања спискова. Исељеници груписани су по местима или републикама у којима су били пријављени за исељење, да би даље разврставање било вршено према томе који су чланови породице носиоци права на емиграцију у Израел.[735] Примена оба принципа довела је до постојања великог броја мањих спискова разноврсног садржаја који се тичу истог таласа организоване емиграције, чак и исељеника из исте локалне заједнице.[736]

Пре него што ће Савезу доставити коначан списак чланова општине који су намеравали да напусте земљу, појединачне заједнице слале су прелиминарне или пак спискове лица пријављених за исељење.[737] Непостојање референтних спискова, чини одбацивање прелиминарних пописа посебно сложеним задатком. Утолико теже

[733] Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Списак исељеника за Израел, који су примили одобрење МУП*
[734] Типичан пример су спискови који се чувају у АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.
[735] Видети спискове у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.
[736] При томе не треба заборавити ни да се велики број лица пријављивао за неколико узастопних таласа организоване емиграције, како су их објективне околности спречавале да у првом тренутку када су то пожелели напусте земљу.
[737] Велики број оваквих спискова се чува у АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860.

постаје и тачно одређивање броја Јевреја који су Југославију напустили у сваком појединачном таласу емиграције, као и укупног броја исељеника.

Поред тога што недостатак одговарајуће изворне основе отежава реконструкцију општих квантитантивних оквира исељавања, онемогућава и било какву поузданију структурну анализу процеса. Овим се питањем најдетаљније до сада бавила Младенка Иванковић.[738] Подаци до којих је овом приликом дошла су, међутим, колико због полазне претпоставке о томе да је било укупно шест таласа организоване емиграције у Израел, толико и због неслагања у неким основним параметрима емиграције, умногоме непоуздани. Други истраживачи су углавном остављали само процене о укупном броју исељеника.[739]

Парцијални спискови које су начинили званичници Савеза пружају невелики број података о сваком појединачном емигранту. Углавном су наведени име и презиме, те година рођена и место у коме се појединац пријавио за предстојећи талас емиграције у Израел.[740] Тек спискови исељеника које су саставиле локалне заједнице пружају нешто више информација. На постојеће проблеме при њиховом сравњивању надовезала се и неуједначеност обрасца који су користиле појединачне вероисповедне општине. Најдетаљније податке о члановима који су у оквирима организованог исељавања напустили земљу дају спискови које су сачинили званичници јеврејске вероисповедне општине у Загребу.[741] Ови пописи, поред имена и презимена, године рођења, односно места из кога потиче исељеник, пружају и

[738] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji...*, 319-321. Видети још и: Ivanković, Mladenka, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.

[739] Видети: Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 72-73; Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia...*, 193; Perić, Stanić, *Jevreji Beograda u popisima stanovništva...*, 295.

[740] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860. Очигледно је, међутим, да је постојала намера да се изврши одређена стандардизација обрасца који је коришћен при састављању спискова исељеника. У последњој фази припреме за сваки појединачни талас организоване емиграције, у Савезу су сачињавани пописи емиграната у којима су наведени презиме и име, година рођења, занимање, место и адреса становања сваког појединачног лица. При томе је, међутим, и даље немогуће на одговарајући начин искористити податке дате на овај начин. Тек занемарљив број чак и оних спискова са најкомплетнијим подацима о појединачним емигрантима је датиран или на неки други начин везан за одређени талас исељавања. Видети појединачне спискове који се чувају у: АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.

[741] Видети, на пример, спискове лица пријављених за организовано исељавање из ЈВО Загреб који се чувају у АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855.

детаље о занимању, послодавцу, брачном стању и брачном партнеру сваког појединачног лица пријављеног за емиграцију.

При састављању спискова лица која су намеравала да напусте земљу, у великом броју локалних заједница поштован је образац који је обухватао име и презиме, годину рођења, занимање и адресу на којој су у тренутку подношења пријаве за исељење становала заинтересована лица.[742] Малобројни допуњени спискови, састављени по истом обрасцу, садрже и податке о брачном стању појединачних исељеника.[743]

5.2. УКУПАН БРОЈ ИСЕЉЕНИКА

По завршетку Другог светског рата, у Југославији извесно није живело више од 15.000 Јевреја.[744] Најреалнијим се чине процене оних истраживача који сматрају да југословенска јеврејска заједница после рата бројала нешто више од 12.000 чланова.[745] Десетковани у Холокаусту, са исељавањем у Израел Јевреји у Југославији претрпели су другу драматичну демографску промену у свега неколико година. Мада квантитативно свакако неупоредива са губицима претрпљеним током рата, опсежност и значај последица организоване емиграције су неоспорни.

Разлике у проценама укупног броја исељеника који су напустили Југославију да би се упутили у Израел, посебно када се у обзир узме о колико се малој заједници после рата радило, драматичне су. (Табела бр. 1) Харијет Пас Фрајденрајх наводи да се је Југославију између 1948. и 1952. године напустило 7.578 Јевреја.[746] Резултате њеног истраживања унеколико потврђују Марко Перић и Срећко Станић, који сматрају да се из Југославије у Израел иселило 7.739 лица јеврејске

[742] Добар пример за овакав образац су спискови који се чувају у: АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837. Релативно велики број оваквих спискова који се односе на појединачне заједнице из различитих република наговештава да је у питању био образац који је на неки начин наметнут од стране Савеза. Ови се спискови унеколико разликују од делова кумулативних спискова СЈВОЈ, чији је садржај већ разматран, те се може поћи од претпоставке да је њихова намена била унеколико другачија. Из сачуваних извора се, међутим, ништа више не може закључити.
[743] Неколико оваквих спискова чува се у: АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837.
[744] Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945*..., 202.
[745] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 79; Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*..., 42.
[746] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 193.

националности.[747] Истог су реда величина и подаци које доноси Ари Керканен.[748] Далеко највеће одступање у овом смислу представљају резултати истраживања Младенке Иванковић. [749] Укупан број југословенских Јевреја који су се у организоване емиграције иселили у Израел, она процењује на чак 8.618.[750] При томе наводи да је између 1948. и 1952. године Србију напустило 4.517 исељеника, Хрватску 2.747, Босну и Херцеговину 974, Македонију 308, Словенију 68 и Црну Гору четири.[751]

Разлика од чак 13.8% између најниже и највише процене, на узорку од неколико хиљада исељеника драстично мења слику о томе колико је, у ствари, исељавање изменило бројност и структуру јеврејске заједнице у послератној Југославији. Уколико пођемо од претпоставке о приближно 15.000 преживелих Јевреја и најниже процене броја исељеника, заједница је после рата преполовљена. Емигрирало је приближно 50.5% њених припадника.[752] Ако пођемо од реалније процене укупног броја припадника јеврејске заједнице у Југославији по окончању рата (око 12.000), губици претрпљени са исељавањем у Израел расту на 63.2%.[753] Уколико се као тачни прихвате подаци које даје Младенка Иванковић, и имплементирају на најнижу процену броја преживелих Јевреја у послератној Југославији, долази се до укупног губитка од чак 71.2% припадника заједнице у процесу организоване емиграције.

---

[747] Perić, Stanić, *Jevreji Beograda u popisima stanovništva...*, 295.
[748] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 71.
[749] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 361.
[750] Исто, 320.
[751] Вредни су помена, мада не и директно употребљили у оквирима овог истраживања, и резултати које доноси израелски Централни биро за статистику. Према њиховим подацима, од проглашења независности Израела до 2012, из бивших југословенских република доселило се укупно 10.768 Јевреја. Мада се временски оквир не поклапа, а недостатак детаљнијих података нас спречава да из укупног броја исељеника на било који начин издвојимо организовану емиграцију, јасан је њен ред величина. Са друге стране, не постоје поузданији подаци, на основу којих би се дао реконструисати удео организованог исељавања у општим оквирима емиграције из Југославије у Израел. Видети детаљно: *Immigration to Israel: Total Immigration, by Country of Origin (1948-Present)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Immigration/immigration_by_country.html, 17. јануар 2015.
[752] Уколико је укупан број исељеника износио, како наводе Перић и Станић, 7.739, удео емиграната расте на 51.6%. Процене Младенке Иванковић значиле би да се од 15.000 припадника јеврејске заједнице, њих 57.5% упутило у Израел.
[753] Примењени на нижу процену укупног броја Јевреја у послератној Југославији, резултати Перића и Станића дају удео емиграната од укупно 64.5%. у укупном броју припадника заједнице.

Табела бр. 6: Преглед укупног броја јеврејских исељеника из Југославије у Израел, према резултатима постојећих релевантних истраживања

Истраживање	**Фрајденрајх (1979)**[754]	**Перић, Станић (1992)**[755]	**Керканен (2001)**[756]	**Иванковић (2009)**[757]
Укупан број исељеника (1948-1952)	7.578	7.739	4.115	8.618

Полазна тачна настојања да се објективно сагледа обим организованог исељавања морала би да буде прецизна квантификација сваког појединачног таласа емиграције. Овај приступ посебно захвалним чини постојање чак неколико релевантних извора за свако од пет исељавања између 1948. и 1952. године.

У извештају Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, састављеном непосредно по окончању првог таласа организоване емиграције, наведено је да је земљу том приликом напустило 4.098 исељеника.[758] Исти податак може се пронаћи и у говору који је један југословенски исељеник у Израелу одржао поводом четрдесетогодишњице окончања Априлског рата, резимирајући последице читавог процеса.[759] Ова се два извора чине довољно поузданим да би се у њима

[754] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 193.
[755] Perić, Stanić, *Jevreji Beograda u popisima stanovništva*..., 295.
[756] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*..., 71. Керканен наводи само укупан број исељеника у склопу прва три таласа организоване емиграције.
[757] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 361
[758] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет; Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949, Пов. бр. 94/49. Приликом прве пловидбе за Хаифу, на броду „Радник“ налазило се 729 исељеника (2. децембар 1948). Истим се бродом, у другом наврату, у Израел упутило 919 југословенских Јевреја (15. децембар 1948). Највећи број емиграната у склопу првог таласа организованог исељавања испловио је из ријечке луке бродом „Кефалос“. (20. децембар 1948) Југословенски Јевреји који нису стигли правовремено да реше сва административна питања која су претходила укрцавању на брод, прикључила су се организованој емиграцији испловљавајући за јеврејску државу на Блиском истоку бродом „Босна“ са пртљагом осталих исељеника (9. јануар 1949).
[759] АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981)*

наведени број исељеника могао сматрати тачним. У изворима су, међутим, сачувани и другачији подаци који се односе на прву организовану емиграцију.

Најкомплетнији списак исељеника првог таласа организоване емиграције садржи имена укупно 4.055 Јевреја који су напустили Југославију.[760] Одступање у односу на број од 4.098 исељеника највероватније је последица тренутка у коме су посматрани документи настали. Како је мања група емиграната земљу непланирано напустила накнадно, са теретним бродом „Босна“, који је у Израел превезао исељенички пртљаг,[761] може се претпоставити да она није узета у обзир при састављању сачуваних спискова емиграната. Сачувани списак је, очигледно, настао пре него што су сви исељеници који су крајем 1948, односно почетком 1949. године напустили Југославију, стигли у Израел.

У извештају који се СЈВОЈ доставио свим локалним заједницама по окончању другог таласа организоване емиграције у Израел, наведено је да је том приликом земљу напустило 2.490 југословенских Јевреја.[762] Између овог и податка са којима је, у погледу броја исељеника другог таласа, накнадно иступила југословенска заједница у Израелу, постоји одређено одступање. Према подацима самих емиграната, Југославију је средином 1949. године напустило 2.409 лица.[763] Разлика између броја исељеника које наводе два извора скоро су сасвим извесно последица једноставне пермутације при куцању. Као и приликом претходног исељења, сачувани списак

[760] АЈИМ, Ал. 1948-1952, спискови исељеника, и АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника у Израел*

[761] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет; Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949, Пов. бр. 94/49.

[762] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 797, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXXII)*, Предмет: Извештај о завршетку другог исељења у државу Израел 2. август 1949, Пов. бр. 2786/49. Током три путовања брода „Радник“ у оквирима другог таласа организоване емиграције, у Израел је отишло 1.027 (24. јун 1949), 594 (7. јул 1949), односно 869 исељеника (25. јул 1949). Посебно интересантно питање при разматрању укупног броја лица која су у оквирима другог таласа организованог исељавања напустили Југославију, представља транспорт који се, како се чини, у Израел упутио октобра 1949. године. Са овим додатком, на списку исељеника нашло се 2.531 лице. Видети: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VII – VIII 1949*. Као што је тачну улогу овог транспорта у оквирима другог исељавања немогуће реконструисати на основу сачуваних извора, тако није јасно ни у каквом су односу додатак списку и примарни попис емиграната.

[763] АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981)*

емиграната садржи нешто мање лица него што је, како се чини, стварно напустило земљу.[764]

Једини сачувани обједињени списак Јевреја који су у оквирима трећег таласа организоване емиграције напустили Југославију, садржи укупно 409 лица.[765] Овај број само потврђује осврт самих емиграната на догађаје из маја 1950. године.[766] Недостатак других референтних докумената онемогућава било какав реалан критички приступ овом податку. Мада са одређеном резервом, мора се прихватити као реалан показатељ обима трећег исељавања. Проблем сличне природе намећу и документи који се тичу последња два таласа емиграције.

Списак 819 Јевреја који су Југославију напустили маја 1951. године,[767] у највећој мери одступа од података са које нам је оставила сама исељеничка заједница.[768] Како није сасвим извесно да се једини сачувани списак односи на лица пријављена за емиграцију или, пак, појединце који су на крају земљу и напустили, одређена предност се мора дати податку о 658 јеврејских исељеника.[769]

Последњи, пети, талас организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел био је далеко најмањег обима. Једини сачувани списак садржи имена сто двадесет и седам лица пријављених да октобра 1952. напусте Југославију.[770] До Израела је, међутим, са последњим организованим исељавањем, бар према подацима које доноси сама југословенска заједница у Израелу, стигло свега 84 емигранта.[771]

Подаци о појединачним таласима исељеника који су земљу напустили између децембра 1948. и октобра 1952. године, наводе на закључак да је у Израел, у оквирима организоване емиграције, стигло укупно 7.739 југословенских Јевреја.

---

[764] АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника за Израел.*
[765] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак (III алија)*
[766] АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981*
[767] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Четврто групно исељење у државу Израел, маја 1951.*
[768] АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981*
[769] Исто.
[770] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Списак пријављених лица за пето групно исељење, јули 1952.*
[771] АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981*

(Табела бр. 2) Овај се број у потпуности поклапа са проценом коју су о демографским променама последично масовном исељавању изнели Марко Перић и Срећко Станић.[772] Бројеви које доносе Харијета Пас Фрајденрајх[773] и Ари Керканен[774] истог су реда величине. Добијене разлике извесно су последица различитих приступа подацима које доносе малобројни сачувани извори.[775] Процена Младенке Иванковић о укупно 8.618 исељеника,[776] међутим, како од реконструисаних оквира организованог исељавања, тако и од резултата других истраживања, одступа у мери која завређује посебну пажњу.

Према подацима на које се у свом истраживању ослањала Младенка Иванковић, крајем 1948, односно почетком 1949. године из Југославије у Израел отишло је 4.115 јеврејских емиграната.[777] Иако већи од броја наведеног у извештају Савеза, овај се податак може прихватити као одговарајуће објективан показатељ размера првог таласа организоване емиграције. Ни одступања у процени броја југословенских исељеника који су средином 1949. године кренули за Израел (2.567),[778] нису превелика у односу у одговарајући извештај СЈВОЈ (2.490).[779]

---

[772] Perić, Stanić, „Jevreji Beograda u popisima stanovništva“..., 295.
[773] Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 193.
[774] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*..., 72-73.
[775] На основу истих оних извора који су нам били доступни при реконструкцији укупног броја исељеника, могуће је сасвим оправдано изнети претпоставке и о укупно 7.615, односно 7.900 емиграната. У овом смислу процене Харијете Пас Фрајденрајх и Арија Керканенана могу се сматрати сасвим објективним сагледавањем директних последица организоване емиграције.
[776] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 361.
[777] Исто, 317.
[778] Исто.
[779] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 797, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXXII)*, Предмет: Извештај о завршетку другог исељења у државу Израел 2. август 1949, Пов. бр. 2786/49.

Табела бр. 7: Број исељеника из Југославије по појединачним таласима организоване емиграције и бројно стање заједнице после сваког исељавања

Талас исељења	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**
Број исељеника	4.098	2.490	409	658	84
Број Јевреја преосталих у Југославији после сваког исељења	8.402	5.912	5.503	4.845	4.761

Настојећи да квантификује трећу организовану емиграцију, Младенка Иванковић наводи да је марта 1950. Југославију напустило 892 исељеника.[780] Овај је број више него двоструко већи од обима исељавања реконструисаног на основу како докумената Савеза,[781] тако и каснијег осврта заједнице југословенских Јевреја у Израелу.[782] Нејасно остаје на којој изворној основи почива ова претпоставка. При одређивању размера четвртог таласа исељавања, ауторка се очигледно ослањала на списак лица пријављених за организовану емиграцију (819 особа),[783] који смо као релевантан одбацили у корист података који је оставила југословенска заједница у Израелу (658).[784]

Током шестог, додатног, таласа организоване емиграције, за који сматра да се одиграо у јулу 1952. године,[785] Младенка Иванковић наводи да је Југославију

[780] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 319.
[781] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак (III алија)*
[782] АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981*
[783] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Четврто групно исељење у државу Израел, маја 1951*.
[784] АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981*.
[785] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320. Видети и: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji 1918-1952...*, 133 и Ivanković, Mladenka, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.

напустила укупно 141 особа.[786] Како смо већ истакли у претходном поглављу, не постоје сачувани документи који би на било који начин оправдали убрајање ове групе исељеника у оквире организоване емиграције.[787] Када је последњи талас југословенских емиграната из напуљске луке кренуо за Израел, на броду се налазило укупно 84 исељеника.[788] Овај податак се не чини на било који начин спорним.

Велики диспаритет између резултата истраживања Младенке Иванковић и осталих релевантних података, те наших процена, превасходно је последица драматично другачије процене броја Јевреја који су Југославију напустили са трећим и четвртим таласом емиграције, односно претпоставке да је било укупно шест таласа организованог исељавања у Израел.[789]

Примарни извори које смо користили при реконструкцији укупног броја Јевреја који су између 1948. и 1952. године напустили Југославију, мада дозвољавају одређено одступање, никако не могу оправдати оволику разлику. Сасвим је извесно да би додатних четири стотине исељеника у оквирима трећег таласа организоване емиграције морало оставити трага у документима које смо били у прилици да користимо.[790] На ову, највећу разлику у размерама појединачних исељавања, надовезали су се диспаритет у процени квантитативних оквира четврте емиграције,[791] те претпоставка о постојању додатног таласа исељеника.[792] Ако се одбаце они најспорнији подаци са којима је Младенка Иванковић иступила (тичу се приближно 785 исељеника), њена се процена савршено уклапа у резултате истраживања других

---

[786] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320.

[787] Видети поглавље: ЈУГОСЛОВЕНСКА МИГРАЦИОНА ПОЛИТИКА И ПИТАЊЕ ПАЛЕСТИНЕ, ОДНОСНО ИЗРАЕЛА

[788] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320. и АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981*.

[789] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*,, 320. Видети и: Ivanković, „Jevreji u Jugoslaviji 1918-1952“..., 133. и Ivanković, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.

[790] Разлика између интерпретације Младенке Иванковић и примарних извора које смо користили, у оквирима трећег таласа емиграната, износи 483 особе. Видети, на пример: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320. и АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981*.

[791] У питању је разлика од 161 исељеника, Исто.

[792] Наводно је у питању била 141 особа. Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320.

историчара који су се истим питањем бавили (7.833).[793] У овом ћемо смислу, у свакој даљој анализи процеса организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел полазити од претпоставке о укупно 7.739 исељеника, који су у оквирима пет засебних таласа, напустили земљу између 1948. и 1952. године.

Табела бр. 8: Релативно смањење јеврејске заједнице у Југославији са сваким појединачним таласом организоване емиграције и апсолутно смањење последично исељавању

Организована емиграција	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**Укупно**
Смањење јеврејске заједнице у Југославији	33.0%	29.6%	8.3%	11.9%	1.7%	61.9%

У склопу прве две масовне емиграције у новостворену државу на Блиском истоку, Југославију је напустило 52% Јевреја који су преживели Други светски рат (6.588 емиграната).[794] Последња три таласа исељеника била су далеко мањег обима, како у апсолутном смислу броја емиграната који су напустили земљу (1.151), тако и у погледу процентуалног умањења јеврејске заједнице која је после 1949. остали у Југославији (19.5%). При томе је карактеристично приметити да је четврти талас организоване емиграције био значајно бројнији од трећег.

[793] Видети: Perić, Stanić, „Jevreji Beograda u popisima stanovništva“..., 295; Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*..., 193; Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*..., 72-73.

[794] При томе је састав исељеничке заједнице био такав да су југословенски Јевреји били заступљени са приближно 96.9%, док су аполите и страни држављани чинили 3.1% емиграната који су се између 1948. и 1952. године упутили у Израел. Овај изузетно мали део укупног броја исељеника показао се изванредно значајним за дефинисање значаја процеса организоване емиграције у комплексним спољнополитичким околностима у којима се одигравао. Више о томе у поглављу: ПОЈЕДИНАЦ У ИСЕЉЕЊУ

Савезна република Талас исељења	НР Србија	НР Хрватска	НР БиХ	НР Словенија	НР Македонија	НР Црна Гора	Укупно
I	57.9%	26.0%	10.6%	0.2%	5.3%	0%	100.0%
II	48.8%	37.2%	11.7%	1.7%	0.4%	0.1%	100.0%
III	41.6%	47.7%	9.3%	0%	1.2%	0%	100.0%
IV	57.9%	31.8%	5.2%	0.5%	4.1%	0.5%	100.0%
V	26.2%	50.0%	5.9%	5.9%	12.0%	0%	100.0%
Укупно	54.4%	31.0%	10.0%	0.8%	3.7%	0.1%	100.0%

Табела бр. 9: Процентуална заступљеност Јевреја из појединачних савезних републике у сваком од таласа организоване емиграције у Израел

Јеврејска заједница у Југославији, која је после рата бројала приближно 12.500 припадника, [795] са окончањем петог и последњег таласа организоване емиграције, изгубила је скоро 62% чланова (Табела бр. 7). Далеко је најбројнији био први талас исељеника, са којим је трећина југословенских Јевреја напустила земљу. Мада је број емиграната који се следеће године из Југославије упутио у Израел био скоро па двоструко мањи, процентуални губитак који је заједница овом приликом претрпела био је, последично резултатима првог исељавања, скоро идентичан. (Табела бр. 8)

Заступљеност Јевреја из појединачних југословенских република у оквирима сваког таласа организованог исељавања показује одређену правилност. (Табела бр. 9) Из оних република на чијим су се територијама непосредно после рата налазиле јеврејске вероисповедне општине са највећим бројем чланова, сасвим очекивано, кретао је и највећи број исељеника. При томе се чак може приметити и одређена, мада не строга, правилност и у међусобном односу заступљености Јевреја из одређених југословенских република. Одступања су, у овом смислу, релативно мала.

[795] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 79; Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 42.

У оквирима првог таласа организоване емиграције у Израел, далеко су најзаступљенији били Јевреји из Србије, који су чинили више од половине исељеника (2.373) (Табела бр. 10). Нешто више од четвртине оних припадника заједнице који су напустили земљу крајем 1948, односно почетком 1949. године чинили су Јевреји из Хрватске (1.065). Значајније су били заступљени и чланови јеврејских заједница из Босне и Херцеговине (435), односно Македоније (217), док су се само појединачни Јевреји из Словеније прикључили првом таласу организоване емиграције из Југославије у Израел.

Савезна република Талас исељења	**НР Србија**	**НР Хрватска**	**НР БиХ**	**НР Словенија**	**НР Македонија**	**НР Црна Гора**
I	2.373	1.065	435	8	217	0
II	1.217	927	292	42	10	3
III	170	196	38	0	5	0
IV	381	210	34	3	27	3
V	22	42	5	5	10	0
Укупно	4.163	2.440	804	58	269	6

Табела бр. 10: Број Јевреја из појединачних савезних републике у сваком од таласа организоване емиграције у Израел[796]

Као и неколико месеци раније, исељеници из Србије чинили су приближно половину другог таласа организоване емиграције из Југославије у Израел (1.191).

[796] Резултати до којих је током свог истраживања дошла Младенка Иванковић говоре да је сваки појединачни талас организоване емиграције у Израел који је напустио Југославију био за приближно 10% многољуднији него што то показују овде наведени подаци. Ови резултати, сходно томе, показују да је и број исељеника из појединачних република био одговарајуће већи. Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320. Једино у случају Црне Горе, Младенка Иванковић наводи да се организованој емиграцији придружило четворо исељеника, док резултати нашег истраживања наговештавају да их је било укупно шесторо.

Хрватски Јевреји су били процентуално заступљенији него приликом претходног исељавања, са нешто више него једном трећином (908). Мада је удео Јевреја из Босне и Херцеговине у броју емиграната који су се са другим таласом организованог исељавања упутили у Израел био нешто већи него раније, њихов апсолутни број је био унеколико мањи (286). Из Словеније (41), Македоније (11) и Црне Горе (4) тек је релативно мали број Јевреја средином 1949. године кренуо за Израел.

У оквирима трећег таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, највећи део исељеника чинили су чланови општина на територији Хрватске и Србије (365). Мимо неколико емиграната који су кренули из Македоније (5), остатак Јевреја који су марта 1950. године напустили Југославију чинили су чланови заједница у Босни и Херцеговини (38).

Извор који доноси податак о томе да је у оквирима четвртог таласа организоване емиграције Југославију напустило 658 исељеника,[797] не пружа увид у то из којих су република ови емигранти били. Закључке о томе колико су заступљени били Јевреји из сваке југословенске републике у оквирима четвртог исељавања, морамо засновати на подацима које доноси детаљни списак лица пријављених за емиграцију.[798] Полазна претпоставка је при томе да релативни однос заступљености лица из појединачних југословенских република није нарушен каснијим одустанцима. Мада на овај начин добијеним подацима свакако мањка прецизности, представљају релативно веродостојну слику реалне ситуације.

Далеко најзаступљенији у оквирима исељеничке заједнице која је маја 1951. године напустила Југославију били су Јевреји из Србије, чинећи скоро па двотрећинску већину (381). Хрватских Јевреја било је скоро па двоструко мање (210). Босна и Херцеговина (35), заједно са Македонијом (27) дала је десети део емиграната који су са четвртим таласом организованог исељавања напустили Југославију. Из Словеније и Црне Горе у Израел кренули су тек појединачни Јевреји.

---

[797] АЈИМ, п.к. „Југословенски Јевреји у Израелу“, *Наше ходочашће (Јошко Абрахам (?)), говор поводом састанка југословенских Јевреја у Израелу, од 27. априла до 7. маја 1981*.
[798] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Четврто групно исељење у државу Израел, маја 1951*.

У минималним оквирима последњег организованог исељавања, забележена су значајна одступања у односу на релативну правилност у учешћу емиграната из појединачних југословенских република.[799] Јевреји из Хрватске, мада су и претходно били значајно заступљени, чинили су чак половину емиграната (42) који су октобра 1952. године напустили земљу. Јеврејска заједница у Србији по заступљености се налазила на другом месту (22). Македонију (10), те Словенију и БиХ (5) у оквирима последњег таласа организованог исељавања напустили су тек појединци. Због скромног обима петог исељавања, међутим, чак и ови индивидуални исељеници постају статистички релевантни.

Динамика исељавања јеврејског становништва из појединачних југословенских република, у најопштијем смислу се уклапа у правилност одигравања целокупног процеса организоване емиграције. (Табела бр. 11) Далеко највећи број Јевреја, уз неколико изузетака, из сваке се републике иселио крајем 1948. године. Број исељеника из сваке републике постепено је опадао са сваким следећим таласом емиграције. Посебно је, у овом смислу, упечатљив пример македонских Јевреја. Од укупног броја емиграната из Македоније, њих приближно 80% земљу је напустило са првим таласом организованог исељавања. Изузетак од општег тренда чинили су словеначки Јевреји, од којих се највећи број у Израел упутио са другим таласом масовне емиграције и исељеници из Црне Горе, којих је укупно било свега шесторо. Како су, међутим, исељеници из ове две републике чинили тек занемарљиво мали део укупног броја исељеника, њихова активност једва да је приметно утицала на динамику комплетног процеса емиграције.

Опште правило постепеног опадања броја појединаца који су са сваким следећим таласом исељавања напустили Југославију нарушено је током четвртог таласа организоване емиграције у Израел. Маја 1951. године земљу је напустио већи број Јевреја из Србије и Хрватске него што је то био случај претходне године. Управо су ове две заједнице и унеколико македонска, у највећој мери допринеле томе да четврти талас организованог исељавања буде многољуднији од трећег.

[799] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Списак исељеника за Израел, октобар 1952.*

Србија је дала више од половине укупног броја Јевреја који су између 1948. и 1952. године напустили Југославију (4.163). Приближно двоструко мање Јевреја (2.440) у истом се периоду иселило из Хрватске. Јеврејске заједнице преостале четири југословенске републике дале су заједно свега четвртину укупног броја исељеника. Сасвим аналогно овој диспропорцији, када се посматра учешће чланова локалних јеврејских заједница у организованој емиграцији, предњаче општине у Србији и Хрватској, конкретно ЈВО Београд и ЈВО Загреб. [800] У нешто мањој, мада, када се посматра укупан број исељеника из Босне и Херцеговине, изванредно значајној мери, заступљени су чланови ЈВО Сарајево.

Табела бр. 11: Процентуално умањење јеврејске заједнице у појединачним југословенским републикама, са сваким таласом организоване емиграције у Израел[801]

Савезна република Талас исељења	**НР Србија**	**НР Хрватска**	**НР БиХ**	**НР Македонија**
I	40.4%	29.8%	23.2%	56.1%
II	36.3%	47.0%	20.3%	5.8%
III	7.9%	12.4%	3.3%	3.1%
IV	19.3%	15.2%	3.1%	17.4%
V	1.3%	3.5%	0.5%	7.8%

Када се процентуално умањење јеврејске популације са сваким организованим исељавањем у Израел посматра на нивоу појединачних република, одређене специфичности у динамици емиграције постају још упечатљивије. Првом таласу организоване емиграције у Израел придружило се приближно 40% јеврејског

[800] Детаљно о броју чланова појединачних јеврејских вероисповедних општина у Југославији после рата, видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 340-346.
[801] За јеврејске заједнице Словеније и Црне Горе не постоје одговарарајући подаци на основу којих би се могла извршити реконструкција процентуалног умањења

становништва Србије и чак 56% македонских Јевреја. (Табела бр. 11) Уз одређеног одступање код четвртог исељавања, овај је проценат, сасвим разумљиво, са сваким следећим таласом организоване емиграције постепено опадао. Специфичан је пример јеврејске заједнице у Хрватској. Пошто се крајем 1948. године у Израел упутило 30% локалног јеврејског становништва, чак 47% преосталих хрватских Јевреја придружило се другом таласу организоване емиграција. Док се приближно по једна петина Јевреја из Босне и Херцеговине прикључила првом и другом исељавању, тек је занемарљив део њих одлучио да се касније упути у новостворену државу на Блиском Истоку.

Приближно 7.739 јеврејских исељеника који су се, у склопу пет таласа организоване емиграције, из Југославије упутили у Израел чинили су крајње хетерогену целину. Губици које је југословенска јеврејска заједница овом приликом претрпела извесно су били квантитативно изванредно значајни. Тек детаљнија анализа оног дела југословенских Јевреја који је између 1948. и 1952. напустио земљу пружа, међутим, одговарајући увид у квалитативне промене које су пратиле организовано исељавање у Израел.

5.3. СТРУКТУРА ИСЕЉЕНИЧКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Најдетаљније податке о структури оног дела јеврејске заједнице који је у оквирима организоване емиграције напустио Југославију доносе извештаји Министарства унутрашњих послова.[802] Ови се подаци, међутим, тичу само исељеника који су се у Израел упутили у оквирима другог таласа организоване емиграције, средином 1949.[803] (Табела бр. 12-14)

[802] Подаци су преузети онако како су наведени у: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 318-319.
[803] Младенка Иванковић наводи да се извештаји Министарства унутрашњих послова Југославије тичу Јевреја који су земљу, у оквирима организоване емиграције, напустили до 1. септембра 1949. године. Број исељеника којима се у овим извештајима барата, међутим, показује да су у обзир узети само Јевреји који су се, средином 1949. године, иселили у оквирима другог таласа организоване емиграције.

Табела бр. 12: Структура другог таласа организоване емиграције из Југославије у Израел, по држављанству[804]

Држављанство	Број исељеника	Удео у укупном броју исељеника
Југословенско	2.434	98.7%
Странци или без држављанства	31	1.3%
Укупно	2.465	100.0%

Према подацима које доноси Министарство унутрашњих послова, највећи број припадника јеврејске заједнице који су са другим масовним исељавањем напустили земљу били су југословенски држављани.[805] Свега нешто више од 1% емиграната који су средином 1949. године кренули у Израел били су страни држављани или пак аполите.

Табела бр. 13: Структура другог таласа организоване емиграције из Југославије у Израел, по полу[806]

Пол	Број исељеника	Удео у укупном броју исељеника
Мушки	1.131	45.9%
Женски	1.334	54.1%
Укупно	2.465	100.0%

У оквирима другог таласа организоване емиграције, како стоји у извештајима МУП Југославије, земљу је напустило 10% више жена него мушкараца.[807] При томе

[804]Према подацима које доноси: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 318.
[805] Исто.
[806] Према подацима које доноси: Исто.
[807] Исто, 318-319.

су приближно петину емиграната који су се у Израел упутили средином 1949. године чинила деца старости до 14 година.[808]

За највећи део исељеничке заједнице (приближно 60%) извештаји Министарства унутрашњих послова не доносе никакве податке о занимању.[809] (Табела бр. 14) У складу са послератном професионалном преоријентацијом југословенских Јевреја, приближно петину емиграната који су средином 1949. године напустили земљу чинили су државни чиновници. Међу исељеницима су значајно, посебно у поређењу са њиховим уделом у послератној јеврејској заједници у Југославији, заступљене биле и занатлије (10%), односно радници (5.1%). Присуство представника свих осталих професија у оквирима другог таласа организоване емиграције може се скоро па окарактерисати као спорадично.

Табела бр. 14: Структура другог таласа организоване емиграције из Југославије у Израел, по занимању[810]

Занимање	**Број исељеника**	**Удео у укупном броју исељеника**
Интелектуалци	30	1.2%
Чиновници	508	20.6%
Занатлије	246	10.0%
Радници	126	5.1%
Земљорадници	12	0.8%
Слободне професије	56	2.3%
Затвореници	28	1.1%
Остало	1.459	59.2%
Укупно	2.465	100.0%

[808] Деца до 14 година била су, према подацима које доноси Министарство унуграшњих послова Југославије, у скоро подједнакој мери била заступљена међу исељеницама (21.6%) и исељеницама, (20.6%) другог таласа организоване емиграције, Исто.
[809] Исто. Остаје нејасно да ли ово значи да су занимања ових емиграната била хетерогена у мери која није дозвољавала њихово укључивање у било коју од постојећих категорија или да, пак, да подаци о њиховој професионалној делатности уопште не постоје.
[810] Према подацима које доноси: Исто.

Анализа комплетног процеса организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел показује да подаци добијени деконструкцијом другог таласа исељавања тек делимично прецизно осликавају структуру исељеничке заједнице у целини. Мада су Јевреји који су средином 1949. године напустили Југославију представљали репрезентативан узорак сасвим задовољавајућег обима, превасходно је први, уједно и најмногољуднији талас организоване емиграције изменио слику о општим оквирима исељавања коју доноси извештај Министарства унутрашњих послова Југославије.

Родна структура исељеничке заједнице у целини показује да је правилност коју је наговестио извештај МУП Југославије била, уз мања одступања, присутна током целог процеса организоване емиграције у Израел. (Табела бр. 15) Најмања је разлика у корист броја женских емиграната забележена у оквирима првог таласа, да би се постепено повећавала како се масовно исељавање југословенских Јевреја приближавало крају. Мало одступање од ове правилности представља само четврти талас организоване емиграције. Када се посматра миграциони процес у целини, однос између мушкараца и жена у оквирима исељавања био је такав да су, у просеку, свака два Јеврејина која су одлучила да напусте Југославију, у Израел пратиле три Јеврејке.

Табела бр. 15: Преглед удела мушкараца и жена у сваком појединачном таласу исељавања и организованој емиграцији у целини

Талас исељења Пол исељеника	**I**	**II**	**III**	**IV**	**V**	**укупно**
Мушки	47.7%	45.7%	44.1%	45.1%	44.2%	42.0%
Женски	52.3%	54.3%	55.9%	54.9%	55.8%	58.0%

У дефинисању старосне структуре исељеничке заједнице (Табела бр. 16), недвосмислено је најважнију улогу одиграла потреба Израела за радно способним

становништвом.[811] Више од 60% сваког од појединачних таласа организоване емиграције који су напустили Југославију чинило је радно способно становништво старости од двадесет пет до шездесет пет година.[812]

Млађи од двадесет и пет година чинили су између једне петине и једне четвртине сваког од пет појединачних таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел. (Табела бр. 16) У жељи да стекнемо бољи увид у старосну структуру исељеничке заједнице, категорију емиграната до двадесет и пет година старости даље смо разложили на предшколски, узраст основног школовања, узраст између петнаесте године живота и пунолетства и, коначно, узраст од пунолетства до двадесет и пете године живота.

Појединци млађи од 25 година чинили су приближно трећину сваког од таласа организоване емиграције у Израел. Док је, међутим, њихов удео у укупном броју исељеника остајао приближно исти, заступљеност одређених субкатегорија емиграната приметно се мењала. Деца до седам година старости чинила су све значајнији део појединачних таласа емиграције, како је процес у целини напредовао. Аналогно овим променама, процентуална заступљеност исељеника старости од осам до осамнаест година налазила се у сталном паду. Пунолетни појединци, старости до двадесет и пет година чинили су приближно 10% сваког од таласа организованог исељавања, односно укупног броја емиграната који су између 1948. и 1952. године напустили Југославију.

Старији од шездесет и пет година чинили су тек нешто више од 3% оног дела југословенских Јевреја који су се у оквирима пет таласа организованог исељавања упутили у Израел. (Табела бр. 16) Имиграциона политика новостворене јеврејске државе, која је дозволу за усељење старих лица условљавала гаранцијом да ће неко о њима моћи да се стара у новој домовини, учинила је удео ових лица у општима оквирима масовне емиграције скоро па безначајним.

---

[811] Видети поглавље: ОРГАНИЗАЦИЈА ИСЕЉЕЊА.

[812] Предоминацију радно способног становништва у оквирима исељеничке заједнице приметила је и Младенка Иванковић. Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 350.

Табела бр. 16: Старосна структура исељеничке заједнице

Талас исељења	пол	0-7 година	8-14 година	15-18 година	19-25 година	26-65 година	>65 година
	м	10.1%	7.4%	3.2%	10.2%	66.4%	2.7%
I	ж	5.7%	7.9%	5.9%	9.7%	66.5%	4.3%
	укупно[813]	**7.7%**	**7.7%**	**5.6%**	**10.0%**	**65.5%**	**3.5%**
	м	12.7%	8.0%	5.1%	8.0%	62.8%	3.4%
II	ж	8.1%	7.4%	4.9%	12.2%	63.2%	3.6%
	укупно	**10.3%**	**7.7%**	**5.1%**	**10.3%**	**63.1%**	**3.5%**
	м	11.4%	12.2%	1.8%	9.1%	62.8%	2.7%
III	ж	11.2%	5.8%	0.4%	12.3%	66.5%	3.8%
	укупно	**11.2%**	**8.9%**	**1.0%**	**10.3%**	**65.2%**	**3.4%**
	м	16.5%	7.7%	4.3%	9.9%	59.0%	2.6%
IV	ж	14.7%	6.4%	2.5%	8.8%	63.4%	4.2%
	укупно	**15.7%**	**7.1%**	**3.4%**	**9.3%**	**61.0%**	**3.5%**
	м	13.7%	7.8%	3.9%	17.6%	55.0%	2.0%
V	ж	22.0%	1.7%	5.1%	8.5%	61.0%	1.7%
	укупно	**17.5%**	**4.6%**	**4.9%**	**12.9%**	**58.3%**	**1.8%**
	М	**12.0%**	**8.1%**	**4.1%**	**10.1%**	**62.8%,**	**2.9%**
УКУПНО	**Ж**	**8.1%**	**7.8%**	**4.7%**	**10.7%**	**65.0%**	**3.7%**
	укупно	**9.5%**	**7.6%**	**4.5%**	**10.0%**	**64.9%**	**3.5%**

[813] Аутор је, ограничавајући се у својим истраживањима на први талас организоване емиграције, дошао до закључка да су малолетна лица чинила чак 33.8% броја Јевреја који су напустили Југославију. Видети: Радовановић, Милан, „Исељење јеврејске деце из Југославије у Израел 1948/9 године“, *Наша прошлост* 14 (2013), 162. (даље: Радовановић, „Исељење јеврејске деце“...) Процена је почивала на анализи парцијалних спискова исељеника, који по правилу нису датирани. Извесно је аутор у оквире првог таласа организоване емиграције убројао и одређени број малолетних лица која су касније напустила Југославију. Податак који следује из овде наведених разултата, о нешто мање од 21% лица старости до 18 година која су учествовала у првом масовног исељавању, посебно када се посматра у општим оквирима емиграције, извесно је приближнији стварном стању ствари.

Табела бр. 17: Професионална структура исељеничке заједнице[814]

Занимање исељеника	**Процентуална заступљеност**
Факултетски образовани појединци различитих профила	5.2%
Чиновници и службеници	22.7%
Трговци и трговачки службеници	3.1%
Радници и обртници	1.7%
Занатлије	11.0%
Домаћице	32.6%
Студенти и ученици	18.1%
Остало	5.6%
Укупно	**100.0%**

Професионална структура исељеничке заједнице умногоме осликава драматичне промене до којих је дошло у структури јеврејске заједнице у Југославији, последично обнављању државе на другим идеолошким темељима. (Табела бр. 17) Најбројније су међу исељеницима биле незапослене домаћице (32.6%). Спонтани прелазак највећег дела професионално активних Јевреја у Југославији у редове чиновника и службеника, осликава и податак да су ова занимања међу емигрантима била заступљена са 22.7%.[815] Ученици и студенти чинили су приближно петину исељеничке заједнице (18.1%), док су значајније биле заступљене још само занатлије (11.0%). Свега нешто више од 3% исељеника бавило се трговином.

Релативно малобројни високообразовани појединци који су земљу напустили у оквирима организоване емиграције у Израел углавном су били припадници струка у којима су Јевреји од почетка развоја такозваних „слободних занимања“ били значајно заступљени. Приближно 59% факултетски образованих појединаца пријављених за

[814] Табела је израђена на основу парцијалних спискова који се чувају у АЈИМ, Ал, 1948, п.к. 855, који су једини пружали одговарајући увид у занимања припадника јеврејске заједнице у Југославији који су се прикључили организованом исељавању у Израел. Како су, међутим, у питању прелиминарни спискови лица пријављених за емиграцију, мора се поћи од претпоставке да је код саме исељеничке заједнице дошло до одређених одступања у односу на овде наведене процене.
[815] Perera, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji“..., 138.

организовану емиграцију у Израел чинили су лекари, апотекари и помоћно медицинско особље.[816] Инжењери, односно различити представници техничких дисциплина међу исељеницима су заступљени били са приближно 17.6%. Коначно, међу појединцима који су Југославију напустили у оквирима масовног исељавања у Израел био је и значајан број правника (7.2%).

Крајње разнолику заједницу какву су представљали исељеници који су се из Југославије у Израел упутили између 1948. и 1952. године спојила је заједничка жеља да живот наставе у новоствореном националном дому јеврејског народа на Блиском Истоку. Управо је разнородност емиграната, међутим, допринела томе да сваки појединачни исељеник на другачији начин дефинише и образложи сопствену потребу да напусти Југославију. Хетерогеност исељеничке заједнице можда је и на најбољи начин до изражаја дошла кроз разноврсност мотива који су је покретали.

[816] Мада се спискови лица пријављених за исељење могу сматрати релативно објективним показатељом професионалне структуре заједнице емиграната, када су у питању лекари, мора се поћи од претпоставке да је тек делић оних који су изразили жељу да се упуте у Израел коначно и био у прилици да напусти земљу. О рестриктивној политици југословенских државних власти која је довела до тога да тек релативно мали број јеврејских лекара у оквирима организоване емиграције стигне до Израела детаљније ће бити речи у поглављу ГРУПЕ У ИСЕЉЕЊУ.

6. МОТИВИ ЗА ИСЕЉЕЊЕ

Миграције јеврејског становништва европских земаља у међуратном периоду могу се окарактерисати као условно монокаузалне,[817] како су се одигравале под директним притиском антисемитских мера националсоцијалистичког и њему сродних режима. Део јеврејских избеглица је, том приликом, уточиште потражио и на територији Палестине. Иако се послератна емиграција европских Јевреја у Палестину и, од 1948. године, у Израел, може сматрати својеврсним наставком миграција међуратног периода, о монокаузалности овог процеса више не може бити говора. Посматране у ширем контексту повратка јеврејског народа у обећану земљу, како принудне миграције међуратног и периода Другог светског рата, тако и слободна емиграција послератног периода представљају елементе коначне реализације основне ционистичке идеје. Између мотива којима су били вођени исељеници и општег контекста у коме се емиграција одиграла треба, међутим, правити јасну разлику.

[817] У питању је, како наводи Вилијам Петерсен, један од најважнијих и у историји човечанства најзаступљенијих облика миграције, једноставно бежање, Petersen, William, „A General Typology of Migration“, *American Sociological Review*, Vol. 23-3 (1958), 261. (даље: Petersen, „A General Typology“...)

Приступајући теми исељавања југословенских Јевреја у Израел, српска је историографија инсистирала на ционизму као централном и најважнијем мотиву који је исељенике навео да се упуте у новоформирану државу на Блиском истоку. Младенка Иванковић, која се највише бавила датим питањем, наводи да је „осим у занемарљивом броју случајева, једини и најважнији мотив и разлог за исељавање југословенских Јевреја у Израел био ционистичке природе.“[818] Овакво свођење мотива којима су југословенски исељеници били вођени, на општи контекст ционизма у коме се свака имиграција јеврејског становништва у Израел неизбежно одигравала, представља неоправдано поједностављивање комплексних околности у којима се организовано исељавање из Југославије одиграло.[819]

Предложени методолошки оквир, у коме се организованом исељавању приступа као процесу који се одиграо на три међузависна нивоа, омогућава сагледавање мотива који су лежали у темељу овог процеса као комплексног система повезаних факгора. Са друге стране, на овај су начин до изражаја дошли мотиви ограниченог обима деловања, чији је значај до сада потцењиван или, пак, потпуно занемариван.

Контекст ционизма и ционистички карактер исељавања, на три посматрана нивоа реализације организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, у различитим су мерама потиснути у корист најразличитих облика чистог прагматизма. У спектру мотива између ционизма са једне и прагматизма са друге стране, најједноставније је позиционирати југословенску и израелску државу. Израел је прихватао имигранте из целог света превасходно поштујући основну идеју националне еманципације јеврејског народа.[820] Масовна је имиграција, међутим, независно од начина на који је тумачена, представљала објективно јачање

[818] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 310.

[819] Разматрајући околности које доводе до миграционих кретања генерално, Петрус Хан истиче да су ове углавном у тој мери комплексне и међузависне да се тешко јасно могу одвојити једне од других. Сходно томе, монокаузалне миграције представљају изузетно редак феномен, Han, Petrus, *Soziologie der Migration*, Stuttgart 2010, 7. (даље: Han, *Soziologie der Migration...*)

[820] Приликом стварања јеврејске државе, израелско државно руководство било је уверено да се питање јеврејског становништва у свету има решити кроз систематску имиграцију у Израел. Овај је став израелског државног руководства озваничен у самој Декларацији о независности Израела, у складу са којом је новостворена држава широм отворила врата усељавању Јевреја из читавог света. На овај је начин имиграција заузела централно место у постојању државе Израел, Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael...*, 296.

новостворене државе на Блиском истоку.[821] Чак и у делању апсолутно утемељеном на ционистичкој идеји, прагматизам је одиграо изузетно важну улогу.

Југословенска држава налазила се на супротном крају предоченог спектра мотива. Кроз благонаклон став према емиграцији у Израел, југословенске су власти тежиле да реализују конкретне циљеве спољне и унутрашње политике. Првобитно поштујући оквире совјетске дипломатије и њених претензија, југословенске су власти у организовано исељавање постепено уграђивале претпоставке о самосталном спољнополитичком деловању. Присуство модификоване форме ционистичке идеје у емиграцији је толерисано, иако је сам ционизам био потпуно некомпатибилан са општим начелима комунистичке идеологије.[822]

Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије после рата је тражио одговарајући положај између ционистичке идеје, чију је директну реализацију представљало масовно исељавање, и оквира комунистичке идеологије у којима је морао деловати. Док се интензивно радило на организацији емиграције у Израел, представници СЈВОЈ су увек у виду имали секундарни циљ обезбеђивања успешне интеграције преосталих чланова јеврејске заједнице у оквире послератног југословенског друштва. Током исељавања, Савез је био у положају који је од његових представника захтевао да помире идеолошки оквир ционизма са политичким оквиром југословенског комунизма. У пресеку два контрадикторна контекста у којима је Савез морао функционисати, тражено је прихватљиво образложење за потребу југословенских Јевреја да се иселе у Израел.

Оквир у коме је Савез дефинисао своје ангажовање у организацији масовног исељавања, појединачни исељеници су често рекреирали у обраћању надлежним органима власти. Не треба, међутим, сматрати да позивање на овај општи оквир верно одражава специфичну равнотежу између прагматизма и ционизма карактеристичну за појединачне исељенике из Југославије у Израел.

---

[821] У првим годинама по проглашењу независности Израела, миграциона политика државе била је превасходно у функцији увећавања војног потенцијала јеврејске државе у конфликту са околним арапским државама, Исто.
[822] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*…, 44.

Појединачни исељеници су, доносећи одлуку о исељавању у Израел, скоро у потпуности предност дали реализацији прагматичних циљева у односу на поштовање било каквог идеолошког оквира. Мада се при разматрању свих релевантних мотива који су покренули емиграцију југословенских Јевреја немогуће децидирано одбацити ционизам као релевантан фактор, прозаичнији разлози одиграли су далеко значајнију улогу. Док је југословенска држава кроз слободну емиграцију покушавала да реши конкретна питања везана за спољну и унутрашњу политику, а Савез користио прилику да дефинише сопствени положај у оквирима послератне југословенске државе, појединачни су исељеници емиграцију посматрали као потенцијално решење конкретних егзистенцијалних проблема.

Емиграција југословенских Јевреја у Израел била је део свеобухватног миграционог процеса, утемељеног на далеко широј идејној основи. Одигравала се у складу са околностима и мотивима специфичним за контекст југословенске државе и друштва, односно очекивањима појединачних исељеника. Равнотежа и истовремена некомпатибилност општег ционистичког контекста и прагматизма различитих страна укључених у исељавање проживали су читав процес.

6.1. ПРАГМАТИЗАМ

Југословенска је власт питању емиграције Јевреја у Израел приступала оријентишући се према улози коју би ова могла одиграти у реализацији специфичних циљева спољне и унутрашње политике. Позицију Југославије у послератном свету дефинисала је аутентична револуција коју је током Другог светског рата спровела КПЈ, покушај изградње друштва утемељеног на принципима марксизма-лењинизма, те југословенско совјетски сукоб 1948. године. Израел, чији је специфичан положај у хладноратовском свету сматран аналогним положају Југославије, оцењен је као потенцијално врло значајан партнер.[823] Услед тога је исељавање посматрана као

[823] Shay, „Israel and Yugoslavia“..., 473-474.

необично перспективно средство за вођење спољне политике.[824] Колики је тачно био значај који је југословенска власт придавала емиграцији Јевреја у Израел није, међутим, могуће сасвим прецизно проценити. Од сваког исељеника који би напустио Југославију очекивало се да ће у својој новој домовини, посебно после југословенско-совјетског сукоба, радити на стварању представе о напредној државе, њеном политичком, друштвеном и економском развитку, односно Комунистичкој партији Југославије као покретачкој снази процеса обнове и изградње. На специфичном примеру јеврејских емиграната, овај је постулат спољне политике послератне Југославије могао само још јасније доћи до изражаја. Сам начин на који је државни врх приступао чак и општим питањима која су тицала јеврејске заједнице после рата, наговештава да му је спољнополитички потенцијал организованог исељавања Јевреја у Израел морао бити јасан. Забележено је неколико, у овом смислу, веома индикативних примера.

Министарству иностраних послова Југославије стигао је јула 1945. године извештај амбасаде у Лондону, посвећен делатности извесних југословенских ционисте у Палестини.[825] Ова су неименована лица међу локалним јеврејским становништвом проширила гласину о наводно негативном ставу југословенских власти према ционизму генерално, а посебно према питању исељавања Јевреја. Као посебно је проблематична окарактерисана одлука југословенског посланства у Швајцарској да југословенским избеглицама јеврејског порекла које је крај рата затекао на швајцарској територији не издају визе за директну емиграцију у Палестину.

Председништво Министарског савета Југославије проценило је да би, конкретно у случају пребеглих југословенских Јевреја на територији Швајцарске, било какво ограничавање процеса издавања виза за одлазак у Палестину

[824] Мада су исељеници и генерално доживљавани на овај начин. Видети: Đikanović, Vesna, „Jugoslovenska država i iseljenici - Propagandni rad među iseljenicima u SAD od 1945. do 1948“, *Tokovi istorije* 1-2 (2005), 147. (даље: Đikanović, „Jugoslovenska država i iseljenici“...)
[825] АСМИП, ПА (1945), к. 21, ф. 2, д. 2412, *Допис југословенске амбасаде у Лондону, МИП Југославије*, 14. јул 1945.

представљало непотребно угрожавање међународног угледа југословенске државе.[826] Појавила се бојазан да ће јеврејска заједница у свету бити посебно огорчена,[827] због чега је Министарству иностраних послова наложено да свим представништвима на страни изричито нагласи да је свако угрожавање међународног угледа југословенске државе у датим околностима непожељно. Требало је наставити са несметаним издавањем виза за емиграцију у Палестину свим Јевејима, југословенским држављанима, који би се обратили представништвима ДФЈ у иностранству.[828] Овај случај довољно јасно показује са каквим је опрезом југословенска власт приступала свим питањима везаним за јеврејску заједницу, а посебно теми општих оквира имиграције у Палестину.

Како је исељавање Јевреја из Југославије до маја 1948. била изричито забрањено, давање виза југословенских Јевејима који су из иностранства желели да емигрирају у Палестину потребно је сагледати као одлуку двојаког значаја. Поред очигледног улагања у очување угледа државе и државних власти, чини се да је усељавање југословенских Јевреја из иностранства на територију британског мандата представљало јединствен начин активног укључења у овај процес и поред постојеће забране.

Инструментализација питања везаних за јеврејску заједницу у циљу подизања државног угледа, можда је ипак најбоље до изражаја дошла кроз предусретљивост југословенских власти према међународним јеврејским организацијама. Генералном конзулату Југославије у Јерусалиму се, маја 1945, обратила Унија ортодоксних рабина Сједињених америчких држава и Канаде (Union of Orthodox Rabbis of the United States and Canada), са молбом да јој се доставе тачни подаци о стању јеврејске заједнице у земљи, односно списак услова под којима би било могуће сарађивати са

[826] АЈ, Фонд Председништва Владе Федеративне народне републике Југославије (50), к. 35, ф. 73, *Допис Председништва Министарског савета у Београду, МУП ДФЈ*, 11. септембар 1945, Пов. бр. 479. (35-778)

[827] АСМИП, ПА (1945), к. 21, ф. 3, д. 4373, *Допис Председништва Министарског савета Демократске федеративне Југославије, МИП Југославије*, 11. септембар 1945.

[828] АСМИП, ПА (1945), к. 21, ф. 3, д. XXI/79-80, *Распис МИП Југославије свим југословенским представништвима на страни*, 19. септембар 1945. Видети и: АЈ, Ф. 50, к. 35, ф. 73, *Допис Председништва ФНРЈ, МИП ФНРЈ*, 4. мај 1946, Пов. бр. 699.

локалним властима у циљу пружања помоћи југословенским Јеврејима.[829] Мада власти нису одобриле било какву директну сарадњу Уније са локалним властима,[830] достављени су јој тражени подаци о стању јеврејске заједнице у Југославији после рата.[831] Државни врх је Савезу, иако са подједнаким неповерењем према њиховим стварним циљевима, после рата омогућио да одржава везе и са Светским јеврејским конгресом.[832]

Сачувани документи јасно показују да су југословенске власти званично све међународне јеврејске организације посматрале као „реакционарне“ и стога одбацивале било какву сарадњу са њима. Брига о угледу и положају Југославије у послератном свету државни врх је, међутим, приморала на благонаклону пасивност када су у питању били покушаји успостављања сарадње локалне са јеврејском заједницом у свету.

Југославија је, у првим послераним годинама, пружала подршку емиграцији Јевреја у Палестину поштујући интересе совјетске спољне политике. Кроз ову је делатност, међутим, истовремено тражена и прилика да се оствари одређени степен спољнополитичке самосталности. У зависности од тренутног сплета међународних околности, ова тежња, међутим, није увек у подједнакој мери могла да дође до изражаја.

Југославија је непосредно по окончању рата играла једну од кључних улога у транзиту некадашњих заточеника концентрационих логора према територији британског мандата у Палестини,[833] али је страх од даљег затезања односа са

---

[829] АСМИП, ПА (1945), к. 21, ф. 2, д. XXI/38-XXI39, *Допис Уније ортодоксних рабина САД и Канаде, Одељења за хитне интервенције и санацију* (Union of Orthodox Rabbis of the United States and Canada, Emergency Relief and Rehabilitation Department), *Оскару Гавриловићу, Генералном конзулу Југославије у Јерусалиму*, 23. мај 1945.

[830] У одговору који је МИП Југославије упутило Унији ортодоксних рабина САД и Канаде, није изричито одбачена свака могућност потенцијалне сарадње локалних органа власти са овом организацијом, али је потпуно занемаривање овог питања довољно индикативно.

[831] За тражене податке, Министарство иностраних послова обратило се Министарству социјалне политике, АСМИП, ПА (1945), к. 21. ф. 2, д. XXI/40, *Допис МИП Југославије, Политичког одељења, Министарству социјалне политике Демократске федеративне Југославије*, Предмет: Савез ортодоксних рабина САД и Канаде моли обавештење о Јеврејима у Југославији, 3. јул 1945.

[832] АЈ, Ф. 50, к. 35, ф. 73, *Допис Председништва Министарског савета у Београду, МУП ДФЈ*, 11. септембар 1945, Пов. бр. 479. (35-778)

[833] Видети поглавље: ЈУГОСЛОВЕНСКА МИГРАЦИОНА ПОЛИТИКА И ПИТАЊЕ ПАЛЕСТИНЕ, ОДНОСНО ИЗРАЕЛА

Великом Британијом спречио југословенске власти да ту чињеницу искористе за било какву промоцију сопствених политичких циљева. Ангажовање југословенског државног врха у овом процесу доследно је порицано. Остварење основног циља очувања угледа државе у датом је тренутку подразумевао избегавање ескалације конфликта са Великом Британијом, која је и даље важила за једну од најутицајнијих држава послератног света.

Мада онемогућена да наступа у складу са објективним дипломатским потенцијалом илегалне имиграције у Палестину, не треба сматрати да је југословенска влада изгубила из вида значај овог питања. У следећих ће неколико година југословенски државни врх отворено почети да разматра колико је свако питање везано за јеврејску заједницу значајно по углед државе у светским оквирима (посебно САД), унеколико наговештавајући проширење спољнополитичких аспирација, које ће реално уследити тек после прекида дипломатских односа са Совјетским савезом.

Југословенским се властима маја 1947. године обратило новоосновано одељење Јеврејске агенције у Паризу. Представник овог одељења, др Моше Шнек, изразио је жељу да посети Југославију и том приликом се сретне са високим југословенским званичницима.[834] Овај је захтев првобитно одбијен,[835] наиме тога што је Шнек био декларисани ционист и уз то довођен у везу са организацијом Штерн.[836] Негодовање поводом овакве одлуке југословенских власти изразио је Владимир Велебит, амбасадор Југославије у Вашингтону. Велебит је сматрао да би се одбијање гостопримства Моше Шнеку могло негативно одразити на углед Југославије у

[834] Одељење Јеврејске агенције у Паризу основано је са циљем успостављања иницијалних контаката и каснијег проширења сарадње са јеврејским заједницама у источноевропским земљама. Током најављене посете, Моше Шнек је намеравао да се сусретне са југословенским премијером, Јосипом Брозом Титом, односно министром спољним послова, Станојем Симићем, АСМИП, ПА (1947), к. 97, ф. 2, д. 49730, *Допис Амбасаде ФНРЈ у Паризу, СМИП ФНРЈ*, 22. мај 1947.

[835] АСМИП, ПА (1947), к. 97, ф. 2, д. 97/45, *Телеграм СМИП ФНРЈ, амбасади ФНРЈ у Паризу*, 10. јун 1947.

[836] АСМИП, ПА (1947), к. 97, ф. 2, д. 410363, *Телеграм амбасаде ФНРЈ у Каиру, СМИП ФНРЈ*, 7. јун 1947.

америчкој јеврејској заједници и на тај начин трајно угрозити положај југословенске државе у свету.[837]

Приликом најављене посете представника париског одељења Јеврејска агенције, питање јеврејске заједнице је у спољној политици ФНРЈ по први пут разматрано у спрези са биполарном поделом света каква ће обележити ток Хладног рата. Спољнополитички курс Југославије требало је да одражава политичку самосталност изборену током Другог светског рата. Јеврејско питање се очигледно већ почело посматрати као својеврсни пресек америчких и совјетских интереса, у оквиру кога је и Југославија за себе требало да пронађе одговарајуће место.

Прилику да се позиционира између два пола хладноратовског света, Југославије је, између осталог, тражила и учествујући у раду Генералне скупштине Уједињених нација. Први пут је тежња југословенске делегације да делује независно од великих сила дошла до изражаја кроз предлоге који су се тицали послератне судбине избеглица.[838] Све до краја 1947. године, међутим, југословенска делегација је доследно гласала поштујући спољнополитичке интересе Совјетског савеза. Први се пут југословенски став јасно разликовао од совјетског, када се у Генералној скупштини УН разматрало питање британског мандата у Палестини. Заједно са Индијом и Ираном, Југославија се заложила за поделу некадашњег британског мандата на федералне јединице, у којима би јеврејско и арапско становништво било подједнако заступљено (такозвани „Предлог мањине“).[839] Глас југословенске делегације у Генералној скупштини УН поставио је темеље вођењу самосталне политике у међународним организацијама. Прави напредак у смеру независног деловања, међутим, уследио је тек са проглашењем независности Израела, односно почетком организоване емиграције југословенских Јевреја, 1948. године.

Стварање независне државе Израел и југословенско-совјетски сукоб, који су се временски скоро поклопили, створили су специфичну геополитичку позадину пред којом се одигравала организована емиграција Јевреја. Постепено се ослобађајући

[837] АСМИП, ПА (1947), к. 97, ф. 2, д. 413488, *Телеграм амбасаде ФНРЈ у Вашингтону, СМИП ФНРЈ*, 21. јул 1947.
[838] Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost...*, 214-216.
[839] Видети детаљније: УВОД.

спољнополитичког притиска који је подразумевала припадност совјетском блоку, Југославија је била у прилици да пружи пуну подршку организованој емиграцији у Израел и истражи спољнополитички потенцијал овог процеса.

Организована емиграција југословенских Јевреја у Израел показала се савршеним средством у процесу легитимизације Југославије као политичког чиниоца независног од Совјетског Савеза и једногласја деловања земаља Источног блока. Слободна емиграција Јевреја, уз стално и доследно истицање универзалног значаја свих питања везаних за међународну јеврејску заједницу, биле су основне идеје у склопу којих су се могли циљано истицати специфични аспекти оригиналне спољне и унутрашње политике послератне Југославије. Како је еманципација Југославије од совјетског утицаја напредовала, емиграцији у Израел је придаван све већи значај.[840]

Тежња југословенских власти да емиграцију Јевреја из Југославије у Израел искористе за пропагирање политичке самосталности, најјасније је до изражаја дошла кроз интензивну сарадњу са Савезом јеврејских вероисповедних општина Југославије. Специфичне идеје на којима је била утемељена југословенска тежња за политичком самосталношћу, постале су лајтмотив присутан у свим дописима које је Савез упућивао исељеницима.

Две су главне спољнополитичке идеје југословенског режима обележиле организовану емиграцију југословенских Јевреја – Југославија је била међу првим земљама које су признале независни Израел и југословенске су власти великодушно дозволиле слободну емиграцију локалних Јевреја.[841] Увек је изнова наглашавано да су се Јевреји из Југославије иселили својевољно, као у сваком смислу равноправни грађани, не трпећи при томе било какав притисак од стране југословенских власти.[842] Одлука о слободној емиграцији у Израел, окарактерисана је као израз истинског

[840] Иако је значај емиграције у општим оквирима југословенске спољне политике са њеним постепеним осамостаљивањем од совјетског узора постајао све већи, организовано исељавање у Израел ову динамику не одражава. Постепено смањење броја исељеника, чинило је спољнополитички потенцијал емиграције југословенских Јевреја у Израел објективно све мањим, Исто.

[841] Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48.

[842] АЈИМ, п.к. 817, *Циркулар СЈВОЈ бр. XXVIII, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 19. јун 1949, Пов. бр. 2127/49.

разумевања које је југословенски режима имао за национално питање у његовим општим оквирима, те јеврејског национално питање конкретно.[843]

Мимо тога што је била репрезентативан инструмент спољне политике, организована емиграције је представљала и суптилан начин да се оним припадницима јеврејске заједнице који нису желели или могли да се уклопе у друштво изграђено по начелима марксизма-лењинизма омогући да напусте земљу.[844] Док је на спољнополитичком плану Југославија постепено кидала везе са совјетским узором, унутрашња политика је и даље била заснована на „филтрацији“ друштва кроз идеолошку матрицу марксизма-лењинизма. Из друштва је требало издвојити оне елементе који су окарактерисани као непожељни или су се пак показали невољнима да се уклопе у идеолошке оквире какве је дефинисала Комунистичка партија Југославије.

Унутрашња политика Југославије као фактор емиграције

У процесу стварања новог друштва, положај јеврејске заједнице био је врло специфичан. Мада се Савез после рата циљано приближио властима, сама је јеврејска заједница била далеко од једногласне подршке политици како СЈВОЈ, тако и југословенске државе. Најбољи пример својеврсне „опозиције“ у оквирима јеврејске заједнице у Југославији представљао је њен ортодоксни део.

Строго конзервативни по природи и у потпуности посвећени очувању верског идентитета јеврејске заједнице, ортодоксни Јевреји у Југославији одбијали су да се на било који начин приближе новим властима. У држави уређеној по начелим марксизма-лењинизма, ортодоксна јеврејска заједница за себе није желела, нити

[843] АЈИМ, п.к. 755, *Циркулар СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар I).

[844] Слободној емиграцији Јевреја у Израел на сличан је начин приступила и Комунистичка партија Бугарске (Българска комунистическа партия). Исељавање Јевреја посматрано је као корак у смери идеолошке хомогенизације бугарског друштва, а проглашење независности Израела као идеална прилика да се свим „непожељним елементима“ омогући да напусте земљу, Haskell, *From Sofia to Jaffa*..., 120-124.

могла да пронађе место.[845] Са становишта југословенског државног врха, ова је заједница представљала колику идеолошку, толико и практичну препреку у процесу трансформације друштва започетом после рата.[846]

Аверзију сличну оној коју је осећао према ортодоксној заједници, комунистички режим осећао је и према симпатизерима ционистичких идеја међу Јеврејима у Југославији. Док је код режима постојала сумња да ће постојање ортодоксне заједнице угрозити стварање друштва хомогенизованог око идеја марксизма-лењинизма, нетрпељивост према ционистима је била тековина једноставно преузета од совјетских комуниста. Од самог оснивања, КПЈ је заузела одлучно антиционистично становиште,[847] које је било утемељено на претпоставци да ционисти, посвећени стварању и јачању јеврејске државе, својим деловањем директно подривају државно и идеолошко уређење Југославије.

Организовано исељавање у Израел на јединствен је начин повезало судбину ортодоскне заједнице и присталица идеја ционизма међу југословенским Јеврејима. Обе су ове категорије исељеника постале предметом настојања режима да кроз емиграцију реши питање политички неподобних елемената унутар јеврејске заједнице.[848] Припадност ортодоксној заједници или блискост идејама ционизма представљали су, међутим, само најопштији оквир низа специфичних одлика које су појединачне припаднике јеврејске заједнице у Југославији чиниле друштвено и политички непожељним.

Покушавајући да стекне бољи увид у унутрашњу динамику јеврејске заједнице, Управа државне безбедности је, средином 1947, наложила својим локалним

---

[845] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji 1944-1952*..., 308. Комунистичка партија Југославије религију је, у складу са начелима марксизма-лењинизма, сматрала саставним делом приватног живота појединца, који није смео утицати на друштвену, политичку или економску реалност државе. Сматрано је да ће у друштву какво су југословенски комунисти покушавали да изграде после рата религија бити потпуно сувишна, Radić, *Verom protiv vere*..., 85-86.

[846] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*…, 48.

[847] Чак и Моша Пијаде, који је благонаклоно гледао на исељавање Јевреја у Палестину, био је убеђени противник ционизма и активно је радио на привлачењу припадника ционистичке омладине Комунистичкој партији Југославије. Малобројни ционисти који су постали члановима КПЈ били су под сталном контролом убеђених комуниста међу самим Јеврејима. Свим члановима КПЈ изричито је био забрањен сваки контакт са Светском ционистичком организацијом, што је даље пројектовано и на целу јеврејску заједницу у Југославији, Исто, 44.

[848] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji 1944-1952*..., 353-355.

представништвима да поднесу извештаје о стању у оближњој јеврејској вероисповедној општини. Из ових је извештаја УДБ-а желела да сазна у каквом се стању после рата налазила локална јеврејска заједница и, далеко важније, на који су се начин Јевреји поставили према новом југословенском режиму. У обзир је узето и понашање појединаца пре и током рата (да ли су били политички активни, каквог су материјалног стања били, да ли су сарађивали са окупатором или квислиншким покретима, како су се држали уколико су били у логору и да ли били симпатизери НОБ). Сачувани су, нажалост, само извештаји одељења УДБ-е у Приштини и Зрењанину.[849]

Управа државне безбедности дала је релативно позитивно оцену послератне делатности јеврејске вероисповедне општине у Приштини.[850] Ционистички покрет у овом граду спонтано је, због незаинтересованости локалних Јевреја, нестао још у међуратном периоду. Других идеолошки „неподобних“ покрета није ни било. Потенцијални ризик по устројство државе локално одељење Управе државне безбедности видело је још само у спорадичној активности појединачних чланова ЈВО Приштина.

Послератног председника приштинске општине, Гавра Навона, локално одељење УДБ-а сматрало је крајње непоузданим.[851] Током ратних дејстава пребегао је у Елбасан, где је сарађивао са албанским властима, да би по се завршетку рата вратио у Приштину и отворено иступао против режима. Као донекле олакшавајућа околност узето је чланство Навоновог сина у КПЈ. Појединац, међутим, није морао остварити формалну сарадњу са окупационим властима или им бити идеолошки близак, да би био окарактерисан као непоуздан. Свака врста контакта са окупатором била је довољна да некога инкриминише у очима југословенског режима. Извесна Соња Коси, из Приштине, сматрана је крајње сумњивом због тога што је током рата ступала у „неморалне односе“ са војницима окупационих снага.[852]

---

[849] АС, ф. БИА, к. 122, ф. I, *Реферат о Јеврејима* и АС, ф. БИА, к. 120, *Допис Одељења Државне безбедности у Зрењанину, Управи државне безбедности за НР Србију, Београд* (*Историјат Јевреја са подручја Зрењанина*), 13. јун 1947.
[850] АС, ф. БИА, к. 122, ф. I, *Реферат о Јеврејима*
[851] Исто.
[852] Исто.

Било је, међутим, и чланова ЈВО Приштине који су од УДБ-е добили позитивну оцену. Исака Саламона, неписменни трговац из Приштине, клонио се политике. Управа државне безбедности оценила га је повољно искључиво на основу тога што су његова два сина била чланови партије, док је његова ћерка била учлањена у Савез комунистистичке омладине Југославије.[853]

Ситуација у ЈВО Зрењанин била је унеколико сложенија него у Приштини. Током међуратног периода, у зрењанинској општини активни су били организација Хашомер Хацаир[854] и покрети циониста, односно ревизиониста. Рат је, међутим, извесно значајно изменио стање ствари и у ЈВО Зрењанин. Највећи део оних малобројних зрењанинских Јевреја који су преживели Холокауст, остао је политички пасиван или постао изразито близак политичкој линији КПЈ. Пажњу УДБ-е, слично приштинским Јеврејима, привукли су само појединци који су отворено изражавали незадовољство.

За време окупације инжењер Ладислав Розенберг отворено је показивао наклоност према англо-американцима и одређено време провео у немачком заробљеништву.[855] После рата, Розенберг се држао углавном политички пасивно, али је његова активност током рата била више него довољна да на себе скрене пажњу УДБ-а.

Унеколико је сличан био и случај Карла Шосбергера, власника фабрике сирћета у Краљевини Југославији.[856] Док је током рата отворено изражавао наклоност према Американцима и Енглезима, после рата се, као чиновник ЈВО Зрењанин, држао политички пасивно. Мада је био „по природи незадовољан“ и заузео опозициони став према КПЈ, УДБ-а га је окарактерисала као генерално безопасног. За разлику од

---

[853] Исто.

[854] Хашомер Хацаир (הַשּׁוֹמֵר הַצָּעִיר), „Млади стражар“ је социјалистичко-ционистички омладински покрет, основан 1913. године у Галицији, у тадашњој Аустроугарској. Чланови ове организације сматрали су да ослобођење јеврејске омладине може уследити само кроз исељење у Палестину и живот у кибуцима. Први су се чланови Хашомер Хацаира у Палестини населили 1919. године и основали истоимену политичку партију, која се залагала за мирни суживот Арапа и Јевреја. У Југославији су се први представници Хашомер Хацаира појавили тридесетих година.

[855] АС, ф. БИА, к. 120, *Допис Одељења Државне безбедности у Зрењанину, Управи државне безбедности за НР Србију, Београд* (*Историјат Јевреја са подручја Зрењанина*), 13. јун 1947.

[856] Исто.

Шосбергера, Кахар Мор, бивши трговац кожом и перјем, сваком приликом је отворено изражавао негативне ставове према послератној југословенској власти.[857]

Приликом преиспитивања политичке подобности југословенских Јевреја после рата, посебна пажња је посвећена њиховој сталној тежњи да одржавају активне везе са иностранством. Изразито проблематичном је, при томе, сматрана свака веза са земљама изван совјетске сфере утицаја. Комуникација југословенских власти са међународним јеврејским организацијама, проистекла из свести о значају положаја јеврејске заједнице у послератном свету, условила је да и контакти Савеза, па чак и појединачних општина, са иностранством у одређеној мери буду толерисани. И у овом је смислу, међутим, приметна разлика између ЈВО Приштина и општине у Зрењанину.

Нестанак ционистичког покрета у Приштини током међуратног периода означио је и крај директних веза општине са иностранством.[858] Изузетак су представљали само повремени контакти које је ЈВО Приштина остваривала са међународним јеврејским организацијама посредством Савеза. Зрењанинска општина је и после рата наставила да одржава активне везе са иностранством, при чему су посебно интензивни били контакти са САД и Енглеском.[859]

Потпуно независно од тога колико је сама општина била у могућности или желела да одржава везе са иностранством, поједини су њени чланови свакако у овом смислу били активни. Везе појединачних Јевреја са иностранством посматране су мимо спољнополитичке тежине која је приписана сваком питању везаном за јеврејску заједницу у послератном свету. До тренутка када би напустили земљу, југословенски Јевреји морали су поштовати исте оквире унутрашње политике који су се односили и на остале грађане послератне Југославије. Насумични контакти појединаца са иностранством доживљавани су као потенцијално опасни по устројство државе. Док

[857] Исто.
[858] АС, ф. БИА, к. 122, ф. I, *Реферат о Јевејима*
[859] Из сачуваног извештаја немогуће је утврдити да ли су и у којој мери појединачни чланови ЈВО Зрењанин одржавали везе са иностранством. Једино што се са сигурношћу може тврдити јесте да јесте да је локално одељење Управе државне безбедности сматрало да треба обратити посебну пажњу на заједницу у Зрењанину, АС, ф. БИА, к. 120, *Допис Одељења Државне безбедности у Зрењанину, Управи државне безбедности за НР Србију, Београд* (*Историјат Јевреја са подручја Зрењанина*), 13. јун 1947.

је Управа државне безбедности везе са рођацима, уколико током ових није отворено критикована југословенска држава или власт, унеколико толерисала, сумњу су изазивали они појединци који су одржавали контакте са иностранством, а да тамо, како је наведено у извештајима, нису имали „никог свог“.[860]

Државни врх Југославије очекивао је да ће кроз процес слободне емиграције у Израел доћи до спонтаног издвајања оних елемената јеврејске заједнице који за себе нису могли или нису желели да пронађу место у идеолошким оквирима нове државе. Хомогенизација заједнице, у складу са политиком и идеологијом Комунистичке партије Југославије, реализована кроз организовану емиграција у Израел, требало је да буде корак у политичкој и идеолошкој хомогенизацији целокупног југословенског друштва.

Инструментализацији процеса организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел државни врх је тек повремено могао приступити директно. Највећи део активности у овом смислу био је оријентисан на даље развијање постојеће сарадње са Савезом јеврејских вероисповедних општина и Хитахдут Олеј Југославије.

6.2. ПРАГМАТИЧНИ ЦИОНИЗАМ

Организујући исељавање у Израел, Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије балансирао је између циљаног приближавања новој југословенској власти и идеологије ционизма која је лежала у самом корену процеса емиграције. Некомпатибилност две наведене идеје захтевала је од челника СЈВОЈ да осмисле начин на који би се организовано исељавање могло представили као прихватљив део политичке реалности послератне Југославије. Оријентишући се према неким кључним аспектима југословенске спољне и унутрашње политике и конкретно се бавећи питањем положаја јеврејске заједнице, Савез је створио неформални шаблон у оквиру кога су разматрана сва питања везана за организовану емиграцију у Израел.

Мада је процес исељавања европских, па самим тиме и југословенских, Јевреја

[860] Тако се, рецимо, Нисим Бахар, трговац из Приштине, дописивао са „непознатом особом“ из Италије, АС, ф. БИА, к. 122, ф. I, *Реферат о Јевејима*.

у Израел 1948. године представљао последњу фазу у реализацији ционистичке идеје стварања националног дома за јеврејски народ, са овако формулисаном мотивацијом није се могло иступити пред југословенске власти. Нетрпељивост коју су југословенски комунисти осећали према ционизму, онемогућавала је да се као легитиман прихвати било који процес, макар и само у најопштијим оквирима заснован на ционистичким идејама. Свесни тога, челници Савеза посегнули су за аргументима за коју се претпоставили да би се, макар и посредно, могли уклопити у идеолошке оквире које је дефинисала Комунистичка партија Југославије. Појам који нашао у пресеку идеја које су дефинисале комунистичку Југославију и објективних проблема са којима се непосредно по проглашењу независности суочавао Израел, била је борба.[861] Док је у аутентична револуција коју је током Другог светског рата спровела Комунистичка партија Југославије била утемељена на Народно-ослободилачкој борби, Израел је био приморан да своју новостечену независност брани у рату са околним арапским државама.

Обраћајући се председнику Президијума Народне скупштине ФНРЈ, Моши Пијадеу, са првим предлогом да се већој групи југословенских Јевреја дозволи исељење у Израел, представници Савеза су ове будуће емигранте окарактерисали као „добровољце који одлазе у помоћ јеврејским борцима у Палестини“.[862] Ова се специфична формулација мотива који су покренули исељење у Израел, у мање или више измењеној форми, задржала до самог краја комплетног процеса емиграције. У дописима којима се Савез обраћао исељеницима, борба Израела увек је изнова упоређивана,[863] а на тренутке и у потпуности поистовећивана са Народно-ослободилачком борбом.[864]

---

[861] Ари Керканен наводи да је формулације „борба за независност Израела“ одговарала како јеврејској заједници, тако и југословенским политичарима. Истовремено, идеја тога да је борба против британског империјализма ујединила југословенски и јеврејски народ је била крајње прогресивна, Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*…, 71.

[862] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера), *Записник са XXXIII седнице Извршног одбора СЈВОЈ*, 5. јун 1948.

[863] Народно-ослободилачка борба је у дописима Савеза разматрана као процес током кога је јеврејска заједница Југославије показала своје пожртвовање у изградњи нове државе и своју посвећеност утемељењу социјалистичког друштва: „Овим исељењем опет напуштају нашу земљу и нашу јеврејску заједницу многи добри другови и пријатељи [...] а међу њима и многи такви који су активно учествовали у борби за Нову Југославију, и њеној социјалистичкој изградњи...“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к.

Специфичан начин на који су ционистичке идеје помирене са идеолошким оквирима постојања послератне Југославије, водио је стварању јединственог оквира у коме су челници Савеза разматрали и тумачили значај процеса емиграције. Доследно је истицано колико су, у ствари, југословенска држава и њена оригинална и самостална спољнополитичка оријентација одиграли значајну улогу у реализацији исељавања. У складу са овом основном претпоставком, сваки допис који је Савез, током пет таласа организованог исељавања, упутио члановима заједнице решеним да напусте земљу био је прожет истим корпусом идеја.

Опраштајући се од исељеника, челници СЈВОЈ доследно су глорификовали великодушност југословенских власти, истичући да је на пресудан начин допринела успеху у организацији исељавања.[865] Увек је изнова истицано да су Јевреји, као слободни и равноправни грађани нове Југославије, не трпећи при томе било какву врсту притиска, били у прилици да самостално донесу одлуку о томе да ли ће се упутити у Израел. У овом је смислу типична реченица која се може прочитати у једном од дописа које је Савез упутио исељеницима другог таласа организоване

827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXVIII)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 19. јун 1949, Пов. бр. 2127/49.

[864] Најизричитије су борба за независност Израела и Народно-ослободилачка борба поистовећене у једном од циркулара које је ЈВО Београд, вођена примером Савеза, упутила својим члановима: „Херојска борба државе Израел за своју независност показала је већ и до сада успехе који задувљују и који су праћени симпатијама целог напредног света као истинска народно-ослободилачка борба [...] Ми не сумњамо у то да ћете извршити своју дужност и помоћи борбу оних који дају своје животе за будућност јеврејског народа, за независни и слободни Израел, за народно-ослободилачку и антифашистичку борбу коју Израел води.“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 774, *Циркулар ЈВО Београд, Одбора за прикупљање помоћи, свим члановима општине*, 1. септембар 1948. Типичнија су, међутим, општа места на којима се наглашава значај борбе за очување независности израелске државе: „Ви одлазите не само као појединци, већ и као представници јеврејске заједнице Федеративне народне републике Југославије, која на тај начин учествује у борби и изградњи државе Израел, заједно са јеврејским заједницама целог света“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48.

[865] Неки од примера дописа СЈВОЈ упућених исељеницима који садрже идеје карактеристичне за покушаје Савеза да се приближи југословенском режиму: АЈИМ, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Циркулар СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I); АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

емиграције: „Њихов одлазак (исељеника, прим М.Р.) у нама, са једне стране, буди тугу, али са друге радост због тога што не одлазе као прогоњени или као избеглице, већ добровољно, као слободни и равноправни људи и грађани...“[866]

На чињеницу да је југословенски државни врх показао изузетну добру вољу, надовезивало се задовољство које су због слободног исељавања осећали како представници Савеза, тако и они припадници јеврејске заједнице који су одлучили да остану у Југославији. Идентичан пасус може се пронаћи у више дописа којима је Савез обавештавао локалне заједнице у Југославији да следи још једно организовано исељавање: „Нови исељеници, а исто тако и они припадници наше заједнице који остају у нашој земљи, да у њој живе као истински равноправни грађани и прегаоци за њен процват, обухваћени неразоривим братством и јединством свих народа Титове Југославије, треба да воде рачуна о томе да ово треће групно исељење не умањи, већ увећа збир високих моралних вредности које су напред изложене...“[867]

Одлуку југословенских власти да дозволе неограничену и слободну емиграцију Јевреја у Израел, челници Савеза сматрали су најбољим примером истинског интернационализма режима и пријатељског односа према младој израелској држави. Прилика пружена локалним Јеврејима да се иселе дефинисана је као правилно тумачење националног питања у његовим општим оквирима, као и специфичног значаја стварања јеврејског националног дома. Поводом дозволе државних власти да се организује и трећи талас организоване емиграције у Израел, у допису Савеза упућеном исељеницима каже се: „Такав став нашег државног руководства још једном више нам потврђује његово дубоко и правилно схватање националног питања уопште, као и јеврејског питања напосе. Овакав став заснован је на истинском и суштинском интернационализму, као и на пријатељском односу према младој држави Израел, којим се наша држава и њени народи руководе од самог момента постанка државе Израел...“ [868]

---

[866] АЈИМ, п.к. 827, *Циркулар СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXVIII)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 19. јун 1949, Пов. бр. 2127/49.

[867] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49.

[868] Исто.

На разумевање за које је сматрано да је југословенски државни врх осећао за проблеме са којима се суочавала новостворена јеврејска држава, у документима Савеза обично се надовезивала наводна љубав и предусретљивост како према потребама како локалне јеврејске заједнице, тако и државе Израел.[869] Сваки је појединачни талас исељеника, у овом смислу, посматран као нови акт добре воље, који заврађује да буде посебно истакнут и похваљен.

Мимо тога што је Савез у својим саопштењима и дописима доследно величао став југословенских власти спрам слободне емиграције, на дискретан су начин истицане и опште одлике југословенске спољне политике. Кроз подршку слободној емиграцији југословенски режим је настојао да се легитимише као самосталан политички чинилац у хладноратовском свету, док је Савез, очигледно настојао да за себе обезбеди одређени положај у политичкој стварности послератне државе. У овом је смислу индиректна подршка југословенској спољној политици била врло захвално средство комуникације са државним властима.

У дописе упућене исељеницима, челници СЈВОЈ доследно су настојали да инкорпорирају све оно што је чинило темељ југословенске политике после Другог светског рата. Посебан је нагласак при томе стављан на потрагу за самосталним спољнополитичким курсом.[870] Савез је исељенике чак доследно позивао да на успесима које су југословенске власти остариле у изградњи нове државе и друштва, утемеље сопствени живот и рад у новој домовини. Како је истакнуто у извештају Савеза о успешно окончаном првом организованом исељавању, Јевреји који су напустили Југославију били су „дубоко прожети примером и поукама које носе са собом из наше земље“,[871] те стога и најбољи могући носиоци основних начела југословенске политике.

---

[869] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49.

[870] Не треба сматрати да је пропагирање спољнополитичких циљева Југославије на овај начин значило да су било представници југословенских власти, било представници Савеза очекивали да ће до њихове реализације у том облику икада доћи. Међутим, мада су идеје везане за југословенску спољну политику и југословенско-израелске дипломатске односе, у списима Савеза значајно пренаглашене, неоспорно су почивале на реалним начелима југословенске спољне политике после рата.

[871] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949, Пов. бр. 94/49.

Од исељеника у Израел очекивало да, у најопштијем смислу те речи, „бране интересе Федеративне Народне републике Југославије и њен углед у свету“.[872] Југословенским емигрантима у задатак је стављено да и у новој домовини испоштују и оправдају тежњу режима да изгради социјалистичко друштво,[873] односно да буду борци за остварење „истинске и народне демократије“.[874] За своју делатност у будућој домовини, исељеницима је сугерисано да би инспирацију требало да потраже у херојском и борбеном духу југословенских народа.[875] Имплементација специфичних идеја које су емигранти са собом понели у новостворену јеврејску државу, требало је да скоро па на пресудан начин утиче на обликовање друштвене стварности Израела.[876]

Посматрајући југословенску емиграцију у ширем контексту масовног усељавања европских Јевреја у Израел у истом периоду, Савез је инсистирао на посебној вредности југословенског елемента у новој домовини. Дефинишући исељенике као потенцијалне носиоце тековина аутентичне револуције коју је спровела Комунистичка партија Југославије, Савез је у једном од циркулара истакао да „људи који долазе из тако херојске и напредне земље каква је нова Југославија [...] не смеју ни тамо (у Израелу, прим. М.Р.) подбацити.“[877]

---

[872] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима у Израел, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48.

[873] У циркулару који је Савез упутио исељеницима поводом предстојећег трећег организованог исељавања у Израел, каже се: „Тај став (југословенских власти, које су одобриле треће организовано исељавања у Израел, прим М.Р.) нам такође показује и уверење наших највиших власти и наше јавности да ће припадници наше заједнице који се исељавају у Израел бити део прогресивних и истински демократских снага у својој новој средини, где ће прожети тековинама [...] наших величанствених стремљења за изградњу социјализма [...] бити носиоци напретка, чувари угледа Нове Југославије...“, АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Циркулар СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар I)

[874] Врло се често у дописима Савеза може пронаћи реченица: „Ви ћете у вашој новој средини бити борци за остварење истинске и народне демократије, за социјализам“, Видети на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима у Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48.

[875] Изричито је исељеницима, већ уочи првог организованог таласа емиграције, саопштено: „Ви ћете, у вашој новој средини бити носиоци истог херојског и борбеног духа којим сте се надахњивали у нашој земљи“, Исто.

[876] У неколико је дописа Савеза речено: „Ви ћете се повезати са истински напредним елементима у вашој новој средини, те се с њима заједно борити, да држава Израел постане чврст бедем истинског напретка, демократска држава свих радних људи у њој, тврда кула против империјализма и реакције“, Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима у Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49.

[877] Исто.

Приближавање Савеза идеологији послератних југословенских власти пратило је, бар колико је то било могуће утврдити на основу ограниченог броја сачуваних докумената, и слично позиционирање Хитахдут Олеј Југославије. Идеје које су доминирале дописима Савеза, у малобројним сачуваним документима Хитахдут Олеја могу се наћи у истој, ако не и унеколико изричитијој форми.[878] Југославија је величана као једна од првих држава које су признале новостворену државу на Блиском Истоку, а тековине борбе јеврејског народа за независност у потпуности поистовећене са Народноослободилачком борбом.

У оквирима циљаног приближавање јеврејске заједнице у Југославији државним властима, до изражаја су дошла и специфична преклапања интереса две стране. Превасходно се ово односи на положај и делатност ортодоксне заједнице у послератној држави. Док је за југословенске власти ортодоксна јеврејска заједница представљала практичну препреку у процесу идеолошке хомогенизације друштва, сам Савез је у њој видео фактор који би могао да спречи успешну интеграцију Јевреја у послератно друштво. Положај ортодоксне заједнице на овај је начин постао јединственим у сплету различитих мотива који су довели до организованог исељавања у Израел.

Настојање СЈВОЈ да се на сваки начин приближи југословенским властима, довео је до ескалације сукоба две јеврејске заједнице у Југославији који је дуже време тињао, до размера отвореног конфликта. Ортодоксна заједница је замерала Савезу да је изневерио јеврејску веру и сам карактер заједнице. Савез је, са друге стране, ортодоксним Јевејима пребацивао да представљају препреку мирном уклапању заједнице у друштво дефинисано начелима марксизма-лењинизма.

Позивајући се на традицију постојања Уније ортодоксних јеврејских вероисповедних општина у међуратном периоду, ортодоксна заједница у Југославији је себе и после рата доживљавала као суверену и независну од Савеза.[879] Услед огромног страдања југословенских Јевреја и промене идеолошких темеља на којима је држава почивала, Унија није обновљена, а преживели припадници ортодоксне

[878] АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342, *Допис Хитахдут Олеј Југославије, СЈВОЈ-у*, 28. јул 1948.
[879] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 120.

заједнице неформално су потчињени CJBOJ. Најдиректније је ово до изражаја дошло кроз начин на који су југословенски Јевреји примали помоћ од Светског јеврејског конгреса и JOINT-а.[880] Док је и једној и другој јеврејској заједници помоћ уплаћивана посредством Аутономног одбора за помоћ, директан контакт са међународним организацијама могао је остварити само Савез. Ортодоксна заједница у Југославији примала је помоћ посредно, прерасподелом средстава уплаћиваних CJBOJ-у. Оваквом међузависношћу ниједна од две стране није била задовољна. Док је ортодоксна заједница желела да и формално потврди своју независност, Савез је био изразито огорчен посредничком улогом која му је наметнута. Масовна емиграција из Југославије у Израел, којој су се припадници ортодоксне заједнице без изузетка прикључили, уклонила је највећу препреку претварању јеврејске заједнице Југославије у друштвено-политички прихватљиву, али пре свега потпуно идеолошки хомогену, целину.

Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије је, приступајући свим питањима везаним за организовано исељавање у Израел, био приморан да балансира између ционистичке идеје, у оквирима чије реализације се емиграција одигравала, и прагматизма који је био неопходан за успешну интеграцију и даље функционисање јеврејске заједнице у југословенско друштво. Мада је приближавање југословенским властима свакако требало да буде секундарни мотив за деловање Савеза у контексту организованог исељавања, реалност ситуације га је истиснула у први план. Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије мора се, међутим, поред државе државе Израел, посматрати као једина страна укључена у организовану емиграцију која је превасходно била вођена мотивима ционистичке природе.

Мотиви којима су били вођене државне власти и организације југословенских Јевреја приликом припреме и извођења исељавања, били су, у најбољем случају, тек делимично релевантни за саме исељенике. Појединци су при доношењу одлуке о напуштању земље били вођени околностима далеко од било каквог разматрања дугорочних циљева чијој су реализацији стремили југословенски државни врх и јеврејске организације. Свакодневица је на исељеника утицала у много већој мери од

[880] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 50.

било каквог општег политичког или идеолошког контекста у коме се исељавање одигравало.

6.3. ЦИОНИСТИЧКИ ПРАГМАТИЗАМ

При разматрању мотива који су појединачне припаднике југословенске јеврејске заједнице навели да напусте земљу, треба правити разлику између оних околности које су погађале целу јеврејску заједницу, али су се манифестовале кроз индивидуалне одлуке о емиграцији,[881] и питања која су погађала искључиво појединце и на том нивоу подстицала исељавање. Општи мотивациони оквир који је покренуо припаднике јеврејске заједнице у Југославији да се прикључе организованој емиграцији, чиниле су последице Холокауста, антисемитизам, ционизам и ново државно уређење, односно трансформација друштва у складу са идејама марксизма-лењинизма. Као универзално релевантне мотиве би у оквирима организоване емиграције југословенских Јевреја у новостворену државу на Блиском Истоку требало посматрати и материјалну несигурност, те тежњу да се обнови интегритет породичног живота, разореног ратом.

Фактори који су погађали појединце у оквиру јеврејске заједнице Југославије могу се само у назнакама назрети из сачуваних докумената и извесно су били далеко многобројнији и разноврснији него што би било какав покушај њихове систематизације могао показати. Превасходно смо се, стога, оријентисали на издвајање карактеристичних примера из сачуваних извора.

За Јевреји послератне Европе, Холокауст је представљао догађај који је заувек променио начин на који су доживљавали свет око себе. Чак иако су по завршетку рата некако успели да се врате својим кућама, тамо их више нису чекале вољене особе од којих су у неком тренутку били приморани да се опросте. Огромно страдање

[881] У питању су такозвани хетерогено релевантни миграциони фактори. О томе видети: Petersen, „A General Typology of Migration“..., 259. Чак и када се, међутим, разматра начин на који је исељеничка заједница реаговала на овакве универзално релевантне околности (посебно када се разматрају у традиционалном систему push and pull фактора миграција), мора се питању њиховог утицаја приступати на индивидуалном нивоу, како би се стекла реална слика о исељавању, Han, *Soziologie der Migration..*, 12-13.

европских Јевреја током Другог светског рата значило је да ниједна породица није остала очувана у својим првобитним оквирима. Проглашење независности Израела и масовна имиграција која је уследила омогућили су европским Јеврејима да за собом оставе земљу и окружење које их је умногоме једино још могло подсећати на преживљене трауме и губитке.[882] Југословенски Јевреји и њихова одлука да се иселе у Израел мора се посматрати најпре у овом, најширем контексту.

Можда је и најпрецизније значај последица Холокауста као покретачног фактора организоване емиграције дефинисао Андрија Алпар, у говори који је одржао опраштајући се од исељеника првог таласа: „Европа је постала гробница нашег народа, овде нас сваки ћошак подсећа на наше миле покојнике, на наше изгубљене пријатеље и ми се у њој више добро осећати не можемо.“[883]

Обнова породице

Последично међуратној емиграцији у Палестину и страдању заједнице у Холокаусту, највећи број југословенских Јевреја је после рата рођаке има још једино у новоствореној држави Израел. Настојећи да макар и у тим, условно речено секундарним, оквирима обнове породични живот какав су познавали из периода пре Другог светског рата, многи су Јевреји одлучили да из Југославије емигрирају у Израел, како би се придружили својим преживелим рођацима. Жеља појединачних припадника јеврејске заједнице да после претрпљене трагедије поново постану део породице, одиграла је умногоме кључну улогу у процесу емиграције у новостворену државу на Блиском истоку.

---

[882] Разматрајући питање тога који су мотиви навели пољске писце јеврејског порекла да напусте земљу после Другог светског рата, Натан Коен доноси цитат пољске књижевнице Рокл Корн, који се може сматрати универзално релевантним за све европске Јевреје који су преживели Холокауст. Своју одлуку да се исели у Израел, Рокл Корн образложила је речима: „Човек долази да посети гроб рођака, али се на гробовима не може живети“ (превод са енглеског, М.Р), Cohen, Nathan, „Motives for the Emigration of Yiddish Writers from Poland (1945-1948)“, u publikaciji: Grözinger, Elvira; Ruta, Magdalena (Ed.), *Under the red Banner - Yiddish culture in the communist countries in the postwar era*, Wiesbaden, Harrassowitz 2008, 160-161.

[883] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Говор Андрије Алпара приликом опроштајне приредбе југословенске алије*, 5. децембар 1948.

У писму које је, распитујући се за услове под којима би могла напустити земљу, Клементина Буковинец упутила Главној комисији за исељење при Савезу, није пропустила да истакне како Југославију жели да напусти јер је „све своје миле“ изгубила у рату.[884] На сличан је начин своју одлуку да напусти Југославију образложио и Јене Фукс из Сенте.[885] Пошто је после рата остао сам у Југославији, пожелео је да се у Израелу придружи јединој двојици рођака који су преживели Други светски рат.

Молећи да њему и његовој супруги буде одобрен накнадни упис за исељење, Иван Фишлер је истакао да у Израелу има многобројну ближу родбину, међу њима и три нећака који инсистирају да им се одмах придружи.[886] Како је сва њена родбина страдала у рату, Мира Демајо је у своје и у име свог мужа изразила жељу да се прикључе следећем таласу организоване емиграције.[887] Неименовани исељеник, доставио је Савезу руком писану молбу у којој је навео да је „фашистички терор уништио читаву његову породицу“, осим млађег брата који га чека у Израелу.[888] Жалећи се на то да га „овдашња (у Југославији, прим. М.Р.) усамљеност тишти и убија амбицију за рад и вољу за живот“, дотични је инсистирао на томе да му буде одобрено исељење.[889]

Антисемитизам

Завршетак Другог светског рата и нестанак нацистичког режима није означио и нестанак антисемитских идеја на којима је овај умногоме био утемељен. У свом

---

[884] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Писмо Клементине Буковинец, Главној комисији за исељење при СЈВОЈ-у*, 1. новембар 1948.
[885] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Молба Фукс Јене из Сенте, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ*, 19. новембар 1948.
[886] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис Фишлер Ивана, СЈВОЈ-у*, 20. децембар 1949.
[887] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Допис Мире Демајо, МУП ФНРЈ*, 11. април 1949.
[888] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Мотивација к молби за репатријацију за Израел*, 3. април 1949.
[889] Колико су изолованост и усамљеност представљали релевантан мотив за појединачне исељенике најбоље показује пример Беле Полака из Чачка. Пошто је рат преживео као једини припадник локалне јеврејске заједнице, изразио је жељу да се прикључи организованом исељавању, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Писмо Беле Полака, СЈВОЈ-у*, 25. јануар 1949, Пов. бр. 176/49. О улози коју је тежња ка обнови породичног живота одиграла у оквирима организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел више ће бити речи у поглављу: ГРУПЕ У ИСЕЉЕЊУ.

послератном облику, дискриминација Јевреја била је само још један од фактора који је покренуо исељавање у Израел.[890] Мада га је сасвим оправдано сматрати универзално релевантан мотивом у оквирима емиграције европских Јевреја у новостворену државу на Блиском истоку, у конкретном случају југословенске заједнице, антисемитизам је одиграо улогу тек ограниченог значаја.

Антисемитизам у послератној Европи представљао је својеврсни наставак дуге традиције дискриминације Јевреја, каква у Југославији није или је постојала тек у ограниченом обиму.[891] Манифестације антисемитизма у Краљевини Југославији које су наликовале западно или источноевропском моделу углавном су биле везане за националне мањине на које је снажно утицала политика матичне земље или за политичке групације ограниченог утицаја које су биле под директним идеолошким туторством националсоцијализма.[892]

Послератна друштвена и политичка стварност у Југославији била је таква да одговарајућих услова за развој конкретних облика дискриминације јеврејске заједнице није било. Присуство антисемитских идеја било је ограничено на изоловане инциденте без икакве политичке позадине. У прилог овој претпоставци говори и начин на који је ова тема ословљавана у релевантним документима Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије.[893] На седници одржаној крајем августа 1945. године, чланови Аутономног одбора закључили су да свакако још увек

---

[890] Посебно су индикативни примери послератне Пољске (видети: Kotowski, Albert, „ „Polska dla Polaków“: Über den Antisemitismus in Polen in der Zwischenkriegszeit“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 77-100 и Szaynok, Bozena, „Jews in Polish Communist Policy (1949-1953)“, у публикацији: Grözinger E, Ruta M (Ed.), *Under the red Banner - Yiddish culture in the communist countries in the postwar era*, Wiesbaden, Harrassowitz 2008, 27-36) и Совјетског савеза (видети: Löwe, Heinz-Dietrich, „Die Juden im bol'ševikischen System“, у публикацији Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 137-166)

[891] Кољанин, *Јевреји и антисемитизам...*, 177-178.

[892] Исто, 459.

[893] Соња Бунеску, избеглица из Румуније, пожалила се уочи другог таласа организоване емиграције Савезу јеврејских вероисповедних општина на антисемитске испаде које је трпела током боравка у избегличком логору у Тузли, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Тузла, Унутрашњем одсеку при Среском НО*, Предмет: Могућност пријаве за исељење у државу Израел, Јевреја, страних држављана. Случај избеглица из Румуније, Софије Бунеску и њеног мужа у Бановићима код Литве, 4. март 1949. Ово је једина прилика у којој је тема антисемитизма отворено разматрана у склопу процеса исељавања. При томе се уопште није радило о југословенским држављанима који су оптужени за дискриминацију, већ избеглицама из околних земаља Информбироа.

има „грешака и неумесних изјава“, али и да су сами Јевреји у Југославији по питању антисемитизма преосетљиви.[894] Појединачне инциденте челници Савеза су уредно бележили и разматрали, али њихов значај није прецењиван.[895]

Доследно се борећи против дискриминације сваке врсте, и сами водећи људи јеврејске заједнице су, после рата, унеколико приступали проблему антисемитизма. Док је примарни циљ Савеза свакако било сузбијање противјеврејске делатности у сваком облику у коме се потенцијално могла јавити, постојао је и очигледни страх код челника заједнице да би истицање антисемитизма могло бити протумачено као својеврсно потенцирање несавршености послератног југословенског друштва.[896]

Балансирање челника СЈВОЈ између одлучне борбе против дискриминације и настојања да се покаже верност југословенском режиму, на најбољи је начин до изражаја дошло током седнице Извршног одбора, одржане крајем априла 1948. године.[897] Говорећи о проблему антисемитизма у европским оквирима, Алберт Вајс истакао да се у Источној Европи, па самим тим и у Југославији, он налази на ивици ликвидације, односно да су се као релевантан проблем противјеврејске идеје одржале само у земљама Западне Европе. Овакво тумачење утемељења и корена антисемитизма у његовим најширим оквирима, омогућило је представницима Савеза да наставе да се активно боре против дискриминације, не угрожавајући при томе свој положај у друштвено-политичким оквирима послератне државе. Специфичан положај Савеза онемогућава, са друге стране, објективно сагледавање улоге коју је дискриминација одиграла у одлуци сваког појединачног исељеника да напусти земљу.

Извесно је да антисемитске идеје на емиграцију југословенских Јевреја у Израел, посебно у поређењу са другим земљама Источне Европе, нису имале

---

[894] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник III седнице АО СЈВОЈ*, 20. август 1945.

[895] Примера ради, крајем октобра 1945. године до Савеза је стигла информација о антисемитским испадима у Загребу који „нису малени“, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са III седнице ИО СЈВОЈ*, 30. октобар 1945.

[896] Када је Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије МУП ФНРЈ поднео елаборат о антисемитским појавама у земљи, дискриминација јеврејског становништва је у потпуности одбачена као наслеђе окупационог режима, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник о досадашњем раду Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије*

[897] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник седнице ИО СЈВОЈ*, 27. април 1948.

свеобухватнијег утицаја. Како је, међутим, дискриминација у југословенским оквирима била ограничена на појединачне инциденте, не може се у потпуности одбацити као фактор релевантан за исељење појединаца.[898]

Ционизам

Комплетан процес исељавања Јевреја у Израел свакако је представљао реализацију једног од основних циљева ционизма. При томе је, међутим, јако тешко проценити колики је био реални утицај ционистичних идеја на одлуку појединца да се упути у новостворену државу на Блиском истоку. Чак и релативно малобројни појединци који су отворено изражавали приврженост ционистичким идејама, морали су били спутани отвореном аверзијом коју су према ционизму осећале комунистичке власти у Југославији.

Један од ретких, ако не и једини југословенски исељеник који се декларисао као циониста, те ционистичке идеје изричито навео као главни мотив за емиграцију у Израел,[899] био је Ђорђе Енгел из Сарајева.[900] Пошто је закаснио са подношењем пријаве за четврто организовано исељавање, потребу да се по сваку цену прикључи предстојећем транспорту образложио је тиме што се „осећа ционистички“. Цитирани допис је, међутим, био упућен локалној јеврејској вероисповедној заједници. Док је у оквирима јеврејске заједнице ционизам био сасвим валидан разлог за напуштање земље, када се иступало пред државне инстанце, доследно је поштован образац који

[898] Младенка Иванковић сматра да су рецидиви прошлости и прикривени облици антисемитизма, пре свега у крајевима насељеним мађарским и немачким становништвом, значајно утицали на то да јеврејско становништво у Југославији после рата живи у атмосфери сталне латентне несигурности и одбојности према нејеврејском становништву. Оваква је ситуација довела до тога да није постојала чак ни воља код преосталих југословенских Јевреја за приближавањем нејеврејском становништву, посебно припадницима оних националних мањина за које се знало да су током рата учествовале у антисемитским испадима, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 62.

[899] Контрадикторност која је постојала између личних и званичних мотива за емиграцију најбоље осликава пример Нафталија Бате Гедаље, послератног секретара Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије. Земљу је 1951. године свакако напустио поштујући номинални мотив „прикључења борби за независност Израела“. Када се, међутим, касније присећао овог тренутка, емиграцију је окарактерисао као „остварење сна из детињства“, које је било обележено идејама ционизма. Gedalja, Naftali Bata, „U oficirskim logorima“ у публикацији: *Mi smo preživeli*, knjiga 5, 401 (даље Gedalja, „U oficirskim logorima“...)

[900] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис ЈВО Сарајева, СЈВОЈ-у*, 12. март 1951.

је створио Савез. Одлазак у Израел доследно је дефинисан као укључење у борбу за независност новостворене државе.

Исак Катан и Леон Пинто, инжењери из Сарајева, обратили су се Президијуму Народне скупштине ФНРЈ са молбом да им се накнадно дозволи исељење у Израел, како су пријаве које су првобитно поднели одбијене.[901] У овој су накнадној молби у више наврата истакли да у корену њихове жеље за исељењем лежи потреба да „допринесу одбрани слободе и независности, као и изградњи младе јеврејске државе“. На сличан је начин своју жељу да се исели образложио и Ђорђе Енгел.[902] Обраћајући се Министарству народне одбране, са молбом за отпуст из службе, истакао је да жели да учествује у „борби за изградњу државе Израел“.

Карактеристична формулација мотива за исељење далеко се најчешће може наћи у молбама које су затвореници и осуђеници пријављени за исељење упутили надлежним југословенским властима, покушавајући да издејствују опрост казне. Чак и у оваквим молбама, међутим, идеја „борбе“ своје је место нашла тек на изричиту иницијативу Савеза.[903] Објашњавајући кажњеницима којим би тоном требало да се обрате надлежним државним органима, челници јеврејске заједнице су инсистирали на томе да би „борба за ослобођење“ новостворене јеврејске државе требало да у сваком случају истакнута као један од главних разлога за напуштање земље

Обраћајући се Президијуму Народне скупштине Југославије, Валерија Ковачић из Задра, осуђена због рада против постојећег поретка, истакла је да као Јеврејка жели да учествује у борби Израела и његовој изградњи.[904] Маријета Езра је, у молби коју је Президијуму упутила у име свог заточеног мужа, Мике Езре, истакла да бих њих двоје, као Јевреји, желели да оду у Израел и помогну његову борбу.[905]

---

[901] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Писмо Исака Катана и Леона Пинта из Сарајева, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ*, 12. фебруар 1949.
[902] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Писмо Ђорђа Енгела, Министарству Народне одбране*
[903] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 2. новембар 1948, Пов. бр. 1857/48.
[904] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Писмо Валерије Ковачевић, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ*
[905] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис Маријете Езре, у име њеног мужа Мике, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ*, 10. новембар 1948. Детаљно ће о укључењу кажњеника у процес организоване емиграције бити речи у поглављу: ГРУПЕ У ИСЕЉЕЊУ

Пре свега контекст у коме су најчешће употребљаване различите варијанте ове формулације наводи на помисао да није оправдана претпоставка Младенке Иванковић о „борби за слободу“ као својеврсном синониму за ционистичке мотиве појединачних емиграната.[906] Појединци пријављени за исељење ову су формулацију, очигледно, директно преузели од Савеза, искључиво за потребе комуникације са државним органима. Какви год да су мотиви стварно покретали исељенике у њиховој тежњи да се упуте у Израел, властима су они представљани као својеврсна жеља појединца да активно учествује у одбрани и изградњи нове јеврејске домовине. Док је за потребе саме јеврејске заједнице ционизам представљао општи контекст у коме се одигравало исељавање, за потребе комуникације са југословенским властима створен је паралелни, идеолошки прихватљиви, контекст „борбе за слободу“. Једино би на овом нивоу било оправдано потпуно поистовећивање ционизма са једне и „борбе“ са друге стране. Ни за један од ова два општа контекста се, међутим, не може рећи да одражавају реалне мотиве који су југословенске Јевреје навели да се иселе у Израел.

Питање имовине

Начин на који је југословенска власт посматрала јеврејску заједницу, те на који су начин опште одлике југословенске унутрашње политике после рата могле испровоцирати емиграцију, већ је детаљно разматран. Начин на који је, међутим, појединац доживљавао трансформацију друштва у складу са начелима марксизма-лењинизма, тема је којој треба посветити посебну пажњу. Док је идеолошка позадина нове власти у Југославији посебно тешко погађала одређене припаднике јеврејске заједнице, тежина друштвених реформи била је универзална. У овом је смислу посебно специфичан био начин на који је југословенске Јевреје погодио почетак процеса колективизације, започет непосредно по завршетку рата.

Већ 21. новембра 1944. године, Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) донело је одлуку према којој се југословенски Јевреји који крај рата нису дочекали у земљи, више нису имали сматрати власницима своје имовине,

[906] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 311.

јер су се морали третирати као избегла или одсутна лица.[907] Одлуком коју је донела Државна управа народних добара, установљена је крајње неповољна процедура која је југословенских Јевреји тек условно омогућавала да остваре право на повраћај имовине. Појединци који су располагали доказима о власништву и били у могућности да их лично доставе надлежним државним органима, могли су остварити право на поновно располагање својом имовином, али не више у својству власника, већ управитеља имања. У случају да некадашњи власници нису могли да предоче адекватне доказе, имање је уступано на управљање трећем лицу.[908]

Пракса поступања са имовином коју су установиле надлежне југословенске власти наишла је на отворено негодовање Савеза јеврејских вероисповедних општина. Занемарљив је број, иовако малобројних, преживелих југословенских Јевреја, могао после рата да предочи било какве доказе у власништву. Управо из овог разлога су, у допису упућеном АВНОЈ и Националном комитету ослобођења Југославије (НКОЈ), фебруара 1945, представници Савеза предложили алтернативно решење.[909] По слову овог предлога, централна организација југословенских Јевреја, односно локална јеврејска општина на себе је требало да преузме дужност посредника између одсутних припадника заједнице и релевантних државних институција.

Савез је предложио да се југословенским Јевејима, који би могли да предоче одговарајуће доказе о власништву, имовина врати директно.[910] Уколико се власници не би појавили, имовина би била уступљена најближем сроднику, који би свој идентитет морао да докаже код Савеза. Посредством локалне општине, СЈВОЈ би наставио да имањем управља све до тренутка доношења Закона о наследству. У случају да се ни власник, ни његови најближи сродници не би појавили да положе

[907] АЈ, 15-20-348, *Допис СЈВОЈ, АВНОЈ-у и КНОЈ-у*, 5. фебруар 1945. Исти се допис може наћи и у АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. Спискови исељеника, *Допис СЈВОЈ, АВНОЈ-у и КНОЈ-у*, 5. фебруар 1945.
[908] Савез је у допису навео пример изведног Самуила Песаха, кино-оператера из Београда, који се као сопственик имања у Београду, у Крањчићевој улици бр. 14 (после рата Улица Милице Јанковић), обратио Државној управи народних добара са молбом да му наведено имање буде уступљено у власништво. Државна управа народних добара донела је одлуку да Самуила Песаха именује управитељем, како је истакнуто у допису Савеза, „његовог властитог имања“, Исто.
[909] Исто.
[910] Исто.

право на имовину, централна организација југословенских Јевреја, уз помоћ локалне општине, именовала би управитеља имања. О начину на који би имовинско питање коначно било решено, СЈВОЈ би био дужан да обавести Државну управу народних добара и Повереништво индустрије, ради озакоњења донетих мера. Овакво би принципијелно решење требало да буде примењено како на покретну, тако и на непокретну имовину југословенских Јевреја.

Питање повраћаја имовине југословенским Јеврејима, са почетком емиграције у Израел, добило је додатну димензију. Схосно Закону о поступању са имовином, усвојеном 1946. године, југословенски држављани са сталним боравиштем у иностранству, који нису били регистровани код локалних представништава ФНРЈ, односно који се нису одазвали позиву да се врати у земљу, нису имали право да преко пуномоћника потражују повраћај имовине.[911] Чак и у изузетно ретким случајевима када су надлежни судови југословенским Јеврејима са сталним местом боравка у Палестини доделили имовину у власништво, овом је имовином, до повратка власника у земљу, могла управљати само Управа народних добара.[912]

Поводом обавезног тумачења Закона о поступању са имовином, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ крајем марта 1948. године обратио се и Хитахдут Олеј Југославије.[913] Представници Хитахдут Олеја конкретно су се осврнули на питање југословенских Јевреја који су током Другог светског рата успели да пребегну у Палестину и тамо започну нови живот.[914] Инсистирајући на томе да је заједница у Палестини прописно пријављена код локалног представништва ФНРЈ, Хитахдут Олеј их је дефинисао као Југословене са сталним боравиштем у иностранству. Овакав би правни статус, уз чињеницу да нису позивани да се врате у земљу, заједници у

---

[911] *Закон о поступању са имовином коју су сопственици морали напустити у току окупације и имовином која им је одузета од стране окупатора и његових помагача*, 2. август 1946, Службени гласник ФНРЈ 64 (1946) и Службени гласник ФНРЈ 105 (1946).

[912] АЈ, 15-17-310, *Допис Удружења југославенских Јевреја у Палестини, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ*, 20. март 1948.

[913] Исто.

[914] Детаљније о емиграцији југословенских Јевреја у Палестину током Другог светског рата, видети: Ристовић, Милан, *У потрази за уточиштем – Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941-1945*, Београд 1998.

Палестини омогућио да и даље полаже легитимно право на имовину коју су оставили за собом при исељењу.

Хитахдут Олеј Југославије предложио је Президијуму Народне скупштине ФНРЈ доношење обавезног тумачења Закона о поступању са имовином, које би омогућило југословенским држављанима у Палестини да посредством Генералног конзулата у Јерусалиму прибаве документа потребна да имовину добију на слободно располагање. Ову је молбу Хитахдут Олеј поновио по окончању првог таласа организованог исељавања, у јануару 1949. године.[915] Президијум је коначно и дефинитивно одбрацио било какву потребу за доношењем обавезног тумачења Закона о поступању са имовином, најављујући да ће све евентуалне неправилности у постојећем тумачењу бити исправљене при решавању појединачних молби.[916]

Немогућност југословенских Јевреја да на директан начин остваре право на повраћај имовине коју су били приморани да напусте или им је одузета током рата, учинила је положај заједнице у послератној држави скоро па безизлазним.[917] Умногоме је управо немогућност да се изађе на крај са послератном немаштином навела југословенске Јевреје да, у нади да ће тамо моћи за себе да обезбеде материјалну сигурност каква им је у Југославији недостајала, срећу потраже у исељењу у Израел.[918]

Како је материјално стање његове породице, пошто је изгубио посао, постало толико критично да, како је сам навео, више није био у стању да пружи свом детету све што му је било потребно, Светислав Жарић из Вршца изразио је наду да би

---

[915] AJ, 15-17-310, *Допис Удружења исељеника из Југославије у Израел, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ*, 3. јануар 1949, Пов. бр. 243/49.

[916] Исто.

[917] Тешка материјална ситуација у којој се јеврејска заједница Југославије налазила после рата може се убројати у оне факторе које Вилијем Петерсен назива хетерогено релевантним, који, утичући на појединце изазива масовне миграционе покрете, Petersen, „A General Typology of Migration“..., 259.

[918] Послератна југословенска држава осећала је велику потребу за физичком радном снагом и радницима у базичним занимањима. Велики број југословенских Јевреја није био одговарајућег здравственог стања (услед боравка у логорима) или квалификација које би одговарале специфичним потребама земље у изградњи. Уз то, југословенска је власт правила јасну разлику између физичких радника из међуратног периода и оних који су тиме почели или желели да почну да се баве тек после рата. Они који су у међуратном периоду били ангажовали у непроизводним занимањима после рата су уопштено окарактерисани као „буржоазија“, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 350.

евентуално исељење у Израел могло донети одређени бољитак у овом смислу.[919] На сличан је начин Славко Грос, електромеханичар из Апатина, који је током рата остао без комплетне покретне и непокретне имовине, очекивао да би живот у новоствореној држави на Блиском Истоку могао донети промену његове материјалне ситуације на боље.[920] У Југославији је после рата, како је навео у писму упућеном Савезу јеврејских вероисповедних општина, живео бедно са женом и малим дететом.

Најбољи пример тога колико је материјална ситуација играла значајну улогу приликом опредељивања Јевреја за исељење у Израел, представљају појединци који су били циљано лишени имовине или могућности да зарађују за живот. Мада је у изворима остао забележен релативно мали број оваквих примера, крајње су индикативни.

Бивши професор Средње техничке школе у Суботици, Игњац Хоровиц, посао је изгубио због тога што се у књизи коју је написао позивао на дела Херберта Џорџа Велса.[921] Одлука о отпуштању са актуелног положаја допуњена је и забраном запошљавања у следећих годину дана. Лишен било каквих прихода, Хоровиц није имао другог избора него да се упути у Израел.

Разноврсност мотива

Богатство мотива које је појединац, независно од заједнице или општих околности у којима се исељавање одигравало, сматрао релевантним или чак кључним при доношењу одлуке о напуштању Југославије, из докумената је могуће само наслутити. Ционизам, мада се не може сматрати нити хетерогено нити универзално релевантним мотивом за организовану емиграцију Јевреја из Југославије у новостворену државу на Блиском истоку,[922] у одређеном је облику свакако био присутан у свести појединаца. Мада се формално нису приклонили ционистичкој

[919] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Писмо Светислава Жарића, СЈВОЈ-у*, 27. фебруар 1951.
[920] АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837, *Писмо Славка Гроса, СЈВОЈ-у*, 8. децембар 1950, Пов. бр. 2391/50.
[921] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 28. мај 1952.
[922] Petersen, „A General Typology of Migration“..., 259.

идеји или њеној друштвено-политички прихватљивој алтернативи, одређени се број емиграната ипак у Израел упутио искључиво из убеђења.

Можда и најчистији израз ционизма у процесу масовног исељавања југословенских Јевреја у Израел представља пример Александра Чериковског.[923] Савезу се Чериковски обратио са молбом да му се исељење дозволи иако није испуњавао опште услове које је за пријављивање дефинисала израелска држава. Захтев је Чериковски образложио чињеницом да, као стар и болестан човек, жели последње године свог живота да проведе у новоствореној јеврејској држави.

Мада општих одлика спољнополитичког положаја југословенске државе после Другог светског рата исељеници извесно нису били свесни, када је конфликт са Совјетским савезом постао предметом јавног знања, његове могуће импликације морале су појединца натерати да далеко озбиљније размотри могућност напуштања земље. Страх од могуће војне интервенције земаља Источног блока који је у југословенском друштву био општеприсутан, на Јевреје,[924] којима је пружена могућност да напусте земљу, морао је деловати као додатни подстицај.[925] Сукоб са Совјетским савезом условио је и поделу унутар Комунистичке партије Југославије на „стаљинисте“ и „титоисте“, која се пресликала и на целокупно југословенско друштво. Дестаљинизација Комунистичке партије Југославије подразумевала је и одлучну дестаљинизацију друштва у целини. Сваки припадник јеврејске заједнице који се нашао са погрешне стране овог идеолошког расцепа, морао се осећати позваним да напусти земљу.[926]

---

[923] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис Александра Чериковског, СЈВОЈ-у*, 15. новембар 1948.

[924] Radovanović, Milan, *Die organisierte Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts (1948-1952)*, https://www.academia.edu/11750030/Die_organisierte_Auswanderung_jugoslawischer_Juden_nach_Israel_im_Kontext_des_jugoslawisch-sowjetischen_Konflikts_1948-1952_, 1. april 2015.

[925] У овом се смислу југословенско-совјетски конфликт може разматрати као универзално релевантан миграциони фактор, Petersen, „A General Typology of Migration“..., 259.

[926] О дестаљинизацији КПЈ и обрачунавању са идеолошки неподобним појединцима видети: Глишић, Венцеслав, *Отпор сукобу са Информбироом у врху КПЈ*, Југословенско-совјетски сукоб 1948, Београд 1999, 173-181. Дестаљинизација Комунистичке партије Југославије и југословенског друштва истиче се као push фактор чије је реални утицај тек на индивидуалном нивоу могуће објективно проценити, Han, *Soziologie der Migration...*, 12-13.

Југословенска влада је приликом првог организованог исељавања у Израел изашла у сусрет осуђеницима и кажњеницима,[927] тако што их је ослободила даљег издржавања казне и омогућила им да се прикључе емиграцији.[928] Како је ово начелно решење примењивано и приликом каснијих таласа емиграције, појединци су одлуку о напуштању земље највероватније бар делимично доносили вођени чињеницом да би тиме можда успели да избегну одслужење казне на коју су већ били осуђени.

***

Мотиви који су покренули организовано исељавање југословенских Јевреја у Израел били су далеко комплекснији и садржајнији него што би њихово поистовећивање са општим ционистичким контекстом могло наговестити. Разноликост мотива релевантних за емиграцију одражава суштинску сложеност комплетног процеса. Њихово разматрање кроз анализу ангажовања државе и државних институција, организација југословенских Јевреја и појединачних припадника јеврејске заједнице, те интеракције ова три нивоа учешћа у организованој емиграцији, омогућава стварање комплексне слике начина на који је исељавање посматрано и инструментализовано.

Југословенски државни врх је у активностима и положају јеврејске заједнице генерално, па тако и у организованој емиграцији, препознала ретко потентан спољнополитички агенс. У тренуцима када је југословенска спољна политика, после конфликта са Совјетским савезом, пролазила кроз својеврсну кризу, емиграција је коришћена за промовисање самосталног спољнополитичког деловања у

[927] Детаљно ће о томе бити речи у поглављу: ГРУПЕ У ИСЕЉЕЊУ

[928] Видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

поларизованом свету почетка Хладног рата. У организованом исељавању, југословенске власти су пронашле и релативно безболно решење питања хомогенизације јеврејске заједнице, у складу са начелима марксизма-лењинизма. Полазило се од претпоставке да ће сви они који за себе нису могли или желели да пронађу место у новом друштву, искористити пружену прилику да напусте земљу.

По природи своје делатности, Савез је био растрзан између потребе да се уклопи у оквире послератне југословенске државе и на тај начин обезбеди безболну интеграцију јеврејске заједнице у нови друштвени оквир и организовања емиграције у Израел, која је представљала директну реализацију ционистичке идеје. Сходно контрадикторности свог положаја, Савез је био приморан да организовано исељавање дефинише на начин који би одговарао обема крајностима између којих је балансирао.

Појединачни су исељеници, у суштини, били вођени толико разноликим мотивима да би сваки покушај њихове систематизације или генерализације био неоправдан. Тек делимичну контекстуализацију одлуке да напусте земљу омогућава посматрање појединца кроз призму неколико фактора који су на југословенско друштво у целини утицали на приближно исти начин. Мимо општих околности које су погађале, у мањој или већој мери, сваког исељеника, треба у обзир узети и њихову потребу да кроз одлазак у Израел реше специфичан, само себи својствен, низ проблема. У овом је смислу емиграција сваког појединца представљала далеко већи од целине којој је припадало.

Мотиви који су покренули део јеврејске заједнице да напусте Југославију, одражавају сву комплексност процеса организоване емиграције. Само се у начелу може рећи да је исељавање почивало на јасним идеолошким темељима и, у овом смислу, било добро дефинисано. Пракса је, међутим, показала да су чак и питања на која се одговор чинио датошћу, представљала својеврсни изазов при коначној реализацији исељавања. Сваком је Јеврејину у Југославији требало да буде пружена прилика да се слободно упути у новостворени национални дом. Овако је једноставна претпоставка са собом повукла питање на које се у пракси показало јако тешко пронаћи адекватан одговор – ко се има сматрати Јеврејином, односно ко има право да се исели у Израел.

7. ЈЕВРЕЈСКИ ИДЕНТИТЕТ У ИСЕЉЕЊУ

Питање јеврејског идентитета, у својој је бити веома комплексно. Припадност појединца заједници, у различитим друштвеним и историјским околностима, везивана је за широк дијапазон елемената културног, верског, генеалошког или пак строго личног поистовећивања са Јеврејима. Начин на који је формирана, те на који су Јевреји првобитно дефинисали своју припадност заједници, представља полазну основу за дефинисање идентитета сваког њеног појединачног припадника.

Према ономе што сазнајемо из Старог завета (хебр. Танах),[929] први Јеврејин је био Аврам.[930] Авраму је Бог заповедио да напусти своју и земљу свог рода (Ур Халдејски) и упути се у Канаан, у Месопотамији. Када је дошло време да ожени сина Исака, Аврам није за њега желео да узме жену из Канаана, већ ју је довео из старе домовине. На овај је начин Аврам одбацио асимилацију у нову средину, због чега је

[929] Више о томе: Danon, Cadik, *Zbirka pojmova iz judaizma*, Beograd 1996, 75-87. (даље: Danon, *Zbirka pojmova iz judaizma...)*

[930] Асиел, Исак, *Конверзија и питање идентитета јеврејске заједнице у Србији*, 7. (необјављени дипломски рад, одбрањен на Одељењу за етнологију и антропологију, Филозофског факултета, Универзитета у Београду, децембра 2008) (даље: Асиел, *Конверзија и питање идентитета јеврејске заједнице у Србији*...)

назван Аврам Иври, односно Аврам Хебрејац.[931] Исак је симболично наставио да шири учење свог оца, које је даље пренео и на свог сина, Јакова. Због тога што је сачувао Аврамово учење, Јаков је добио име Израел, а сви његови потомци чинили су племе Израелово.[932]

Када се населио у Канаану, Аврам је са својом породицом постао гер – придошлица.[933] Пошто су се израелска племена намножила, проширила и запосела цео Канаан, термин гер почео се употребљавати за особе које нису припадале племену Израела. У рабинској литератури, гер означава нејеврејина који је одлучио да постане Јеврејин. Процес којим би појединац прешао на јеврејску веру и постао део племена Израеловог назива се гијур.

Гијур је био много више од пуке формалности. Кроз овај ритуал, преобраћеник прихвата јеврејски идентитет и управо се у гијуру крије кључ за његово правилно разумевање.[934] Прелазак сваког појединца у јудаизам представља суштинско реплицирање пута који је јеврејски народ прошао у тренуцима свог настајања. Полагањем заклетве и склапањем савеза кроз гијур, успоставља се посебан однос између Бога и појединаца, којим се он и сва његова будућа поколења обавезују да ће се придржавати речи Торе. Јеврејство се на овај начин преноси у оквиру породице самим рођењем.[935]

Према традиционалном тумачењу, какво се може наћи у Халахи,[936] при утврђивању припадности јеврејској заједници, у обзир се мора узети порекло родитеља. Уколико су оба родитеља Јевреји, дете се свакако има сматрати

---

[931] Иври на хебрејском језику значи „особа са друге стране“, што је требало да укаже на Аврамово порекло, односно свесно одбијање асимилације у нову средину, Исто, 10.

[932] Да би симболично обележио ову трајну везу, Бог је Аврамово име променио у Авраам и њему и његовим синовима наредио да се обрезују како би доказали верност овом вечном савезу, односно како би се издвојили од свих осталих, Danon, *Zbirka pojmova iz judaizma*..., 164.

[933] Асиел, *Конверзија и питање идентитета јеврејске заједнице у Србији*..., 10.

[934] Исто.

[935] Исто, 13.

[936] Халаха или Алаха (хебр. הלכה – смер пута) је део Талмуда који обухвата различите прописе правне, моралистичке и свакодневне природе. Халаха говори о верским обавезама Јевреја, о међуљудским односима и ритуалима које треба поштовати и при томе обухвата све аспекте људског живота, изводећи своје учење из текстова сакупљених у Старом завету (Танаху), Radovanović, Vojislava; Mihailović, Milica, *Životni ciklus- Običaji kod Jevreja*, Beograd 2013, 9. (даље: Radovanović, Mihailović, *Životni ciklus*...,)

Јеврејином. Уколико је један од родитеља иноверан, дете наслеђује веру мајке. Деца нејеврејских мајки не сматрају се члановима јеврејске заједнице по рођењу. Уколико потиче од нејеврејске мајке, Халаха налаже да појединац пуноправни члан јеврејске заједнице могу постати само накнадном конверзијом.

Како прелазак у јеврејску веру представља поновни прелазак пута који је прешао јеврејски народ, појединац савезу са Богом мора приступити на исти начин на који су то учинили чланови племена Израел, када су примили Тору.[937] Обред преласка у јудаизам састоји се од три, односно две фазе. Преобраћеник, у присуству три Јеврејина, мора прихватити испуњавање заповести датих у Тори (Кабалат Ол Малхут Шамајим), ритуално се обрезати уколико је мушко (Б'рит Мила)[938] и приступити обредном купању (Микве).[939] Јеврејином се, у најопштијим оквирима, може сматрати свако онај ко је потомак јеврејских родитеља или је својевољно, учествовањем у описаном обреду конверзије, прешао на јеврејску веру.

Прелазак у јеврејску веру собом је нужно повлачио питање тога да ли се сва преобраћена лица могу сматрати пуноправним члановима заједнице, односно да ли конверзија има исту вредност у свим условима. Начела на којима је утемељена јеврејска верска заједница, у принципу, ни на који начин не ограничавају право иноверних лица да јој приступе. У жељи да постану Јеврејима, од појединаца се, међутим, очекује да ће бити вођени личним заносом и у потпуности прихватити основне верске и културне тековине заједнице. Подразумевало се да ће исти

---

[937] Асиел, *Конверзија и питање идентитета јеврејске заједнице у Србији*..., 13.

[938] Б'рит мила (хеб. ברית מילה – савез обрезања) представља делимично отклањање кожице са мушког полног органа, један је од најзначајнијих обреда и симбола јеврејске заједнице, којим се симболично чува вечни завет Богу. Мада сваки Јеврејин има обавезу да уприличи обрезивање своје мушке деце, овај обред није одувек имао обележја сакрамента. Чак и уколико остане необрезано, свако се дете рођено од јеврејске мајке сматра чланом јеврејске заједнице. Мада обред обрезивања номиинално може извести сваки Јеврејин, па чак и Јеврејка, у недостатку довољно вештог мушкарца, углавном га изводи мо ел, посебно одређен, врло побожан мушкарац, који има искуства са таквим обредима. У идеалним условима, обреду обрезања приступа се осмог дана од рођења детета. У Југославији је обрезивање у сефарској заједници, у недостатку моела углавном изводио рабин. Ашкенази су стриктније поштовали традицију и дужност обрезивања углавном поверавали мо елу, Видети о томе детаљно: Radovanović, Mihailović, *Životni ciklus*..., 20-22.

[939] Микве (хебр. מִקְוֶה/ קווהמ – скупина, конкретно скупина воде) су купатило или простор испуњен чистом водом који служи ритуалном чишћењу особе, која се зарања у ту воду. Свака вода, било да је кишница или изворска, ако је довољна да се у њу зарони човек, може се користити као микве. Рабини истичу да за микве може бити употребљавана само вода која претходно није била ни у каквом суду, односно посуди, Више о томе: Исто, 51-53.

појединац одбацити традицију и ритуале верске заједнице којој је до датог тренутка припадао.[940] Јеврејска заједница не признаје као важећу конверзију која представља само прихватање националне компоненте јеврејског идентитета, мимо вере, како се у оквирима јеврејске традиције ова два елемента не могу посматрати независно један од другог.[941]

Управо супротно традиционалном схватању јеврејског идентитета, борба за националну еманципацију и грађанска права довела је до спонтаног и наменског одвајања верске од националне компоненте у оквирима у којима је заједница себе дефинисала.[942] На темељима овог дистинкције, појавиле су се и засебне струје које су у различитим мерама инсистирале на потпуном очувању јеврејског идентитета или пак одрицању од одређених његових елемената у процесу асимилације и националне еманципације. Без обзира на то у којој су мери Јевреји у дијаспори одређене аспекте свог идентитета жртвовали како би постали делом средине у којој су живели, задржавали су одређену, свима заједничку, свест о припадности јединственој јеврејској заједници. Ова је свест, међутим, тек релативно касно постала основом националног и државотворног покрета.[943]

Развој ционистичке идеје значио је поновно обједињавање националне и верске компоненте јеврејског идентитета, са изричитим циљем стварања независне државе јеврејског народа. Проглашење независности Израела представљало је коначну реализацију идеја ционистичког покрета и легитимисање заједнице као превасходно националне, мада и даље утемељене на јеврејској вери и на најсвеобухватнији начин дефинисане њоме.

---

[940] Асиел, *Конверзија и питање идентитета јеврејске заједнице у Србији*..., 14. Кроз историју јеврејског народа, забележен је велики број случајева у којима су појединци у јеврејску веру прелазили тежећи материјалном добитку. Посебно је проблематично при оваквим конверзијама било то што су конвертити углавном остајали дослени у поштовању обичаја верске заједнице којој су претходно припадали.
[941] Исто, 16.
[942] Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*..., 84.
[943] Hobsbawm, *Nations and Nationalism*..., 47.

***

На територијама које ће касније бити обједињене у границама југословенске државе, Јевреји су до краја деветнаестог века постојали и функционисали као традиционална верска заједница, у суштини потпуно изолована од средине у којој су живели и подложна тек врло спором и постепеном процесу интеграције.[944] Упркос релативно повољном правном положају крајем XIX века, физичка изолација у оквирима јалије и релативно мали број мешовитих бракова условили су да будућа јеврејска заједница Краљевине Југославије, у периоду до Првог светског рата, остане компактна и добро дефинисана.

Уплив националних идеја, а затим и идеја ционизма, условили су неформалну поделу јеврејске заједнице у Југославији.[945] У предвечерје рата, антисемитизам је постао једна од доминантних идеја политичке свакодневице, а југословенски Јевреји пратили су општу тенденцију интензивнијег окупљања око ционистичких идеја. Последице Другог светског рата само су својим трагичним примером потврдиле потребу за напуштањем свих различитих тумачења посебности јеврејског народа у дијаспори, у корист конкретног циља стварања националне државе.

Комплексност питања припадности јеврејској заједници у свим својим облицима до изражаја је дошла током процеса организоване емиграције из Југославије у Израел. У оквирима исељавања објединињени су традиционални приступ питањима везаним за јеврејски идентитет, еволуција јеврејске националне идеје у оквирима ционистичког покрета (односно последње фазе у остваривању његових циљева) и прилагођавање специфичним околностима развоја послератне југословенске државе.

---

[944] Видети: Поповић, *Јевреји у Србији*..., 13-24.

[945] Мимо ове три најзначајније групе, Небојша Поповић је као присутну међу југословенским Јевејима издвоио и струју такозваног „патриотизма дијаспоре“, која је подразумевала јеврејство као националну и као верску категорију, али која је одбацивала потреву за стварањем националне државе јеврејског народа, Исто, 64.

7.1. НАЦИОНАЛНИ УНИВЕРЗАЛИЗАМ

Са стварањем државе Израел, питање јеврејског идентитета добило је додатну, чисто прагматичну, димензију. Заједница која сама по себи обједињује елементе националног и верског идентитета постала је и државотворна нација. Пружање прецизног одговора на питање ко се све може сматрати Јевејином, са стварањем самосталне јеврејске државе постало је утолико важније, како је припадност заједници била основна претпоставка за усељење у Израел и за добијање држављанства.

Усвајањем „Закона о повратку“ (1950) и „Закона о националности“ (1952), израелска држава је створила легислативни оквир којим је свим Јевејима који су то желели омогућено да постану житељи новостворене државе на Блиском истоку. Приликом проглашења независности, у „Декларацији о оснивању државе Израел“ (1948), новоформирана држава дефинисана је као дуго прижељкивани национални дом јеврејског народа, који ће омогућити и прихватити имигранте из читавог света.[946] Две године по проглашењу независности, доношењем „Закона о повратку“, ове су опште тенденције добиле и одговарајућу легислативну основу. Сваком је Јевејину омогућено да се слободно усели у Израел.[947] Сходно одредбама „Закона о националности“ (1952), сваки је исељеник аутоматски стицао израелско држављанство.[948] Одредбе како „Закона о повратку“, тако и „Закона о националности“ ретроактивно су се односиле и на све исељенике од проглашења

---

[946] *The Declaration of the Establishment of the State of Israel, May 14, 1948*, http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx, 4. јун 2014.

[947] Први члан „Закона о повратку“ гласи: „Сваки Јевејин има право да у ову земљу (Израел, прим. М.Р), дође као олех (исељеник у склопу алије, прим. М.Р.)“; Члан 2б, истог закона: „Исељеничка виза биће дата сваком Јевејину који изрази жељу да се досели у Израел, сем у случајевима када Министарство за усељење процени да је исељеник учествовао у активности која је усмерена против јеврејског народа или да би могао да угрози јавно здравље или безбедност државе“; Члан 3а, „Закона о повратку“: „Јевејин који је стигао у Израел и последично изразио жељу да се у Израелу насели, може, док је још увек у земљи, да добије исељенички сертификат“, *Law of Return 5710-1950*, http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1950-1959/pages/law%20of%20return%205710-1950.aspx, 4. јун 2014.

[948] Члан 2а, „Закона о националности“ гласи: „Сваки исељеник који подлеже „Закону о повратку“ постаће израелски држављанин“, *Nationality Law, 5712/1952*, http://www.israellawresourcecenter.org/israellaws/fulltext/nationalitylaw.htm, 4. јун 1952.

независности 1948, односно комплетну јеврејску имиграцију у Палестину пре тога, било легалну или илегалну.[949]

Масовна имиграција Јевреја из свих делова света била је једна од основних претпоставки опстанка новостворене државе Израел. Сходно томе је у оквирима секуларног права требало дефинисати ко тачно може, на основу своје припадности јеврејској заједници, остварити право на усељење. Надлежни државни органи нису постигли сагласност око тога како би у оквирима закона о имиграцији требало дефинисати јеврејски идентитет, због чега је ово питање у потпуности изостављено из правних темеља државе Израел.[950] Полазило се од претпоставке да ће реализација процеса масовне имиграције спонтано пружити одговор на питање ко се може сматрати Јеврејином. Одлука о оправданости захтева потенцијалних имиграната да им се дозволи усељење у Израел, доследно је доношена на нивоу појединачних случајева.

Како држава Израел никада није иступила са званичним и свеобухватним тумачењем јеврејског идентитета, масовна имиграција омогућавала је свим укљученим странама, а пре свега матичној држави исељеника, да у одређеној мери учествује у његовом дефинисању. Мада су коначну одлуку о томе да ли ће некоме бити омогућено да се усели у Израел доносили надлежни органи државе на Блиском

---

[949] Четврти члан „Закона о повратку“ гласи: „Сваки Јеврејин који се уселио у ову земљу пре ступања на снагу овог Закона, као и сваки Јеврејин рођен у овој земљи, било пре или после ступања на снагу овог Закона, биће сматран исељеником, по критеријумима овог Закона“, *Law of Return 5710-1950*, http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1950-1959/pages/law%20of%20return%205710-1950.aspx, 4. јун 2014. Члан 2б „Закона о националности“ каже: „Држављанство Израела може добити:

- особа која је као исељеник стигла или је рођена у земљи пре проглашења независности државе – држављанином постаје са тренутком проглашења независности државе
- особа која је у Израел стигла као исељеник, после проглашења независности државе – држављанином постаје са тренутком алије
- особа која је рођена у Израелу после проглашења независности државе – држављанином постаје са тренутком рођења
- особа која је добила исељенички сертификат, у складу са „Законом о повратку“ – држављанином постаје са тренутком издавања сертификата,

Nationality Law, 5712/1952, http://www.israellawresourcecenter.org/israellaws/fulltext/nationalitylaw.htm, 4. јун 1952.

[950] Израелска држава нема устав у правом смислу те речи, већ је њено уређење утемељено на неколико такозваних основних закона. Основни су закони усвојени током заседања Уставотворне скупштине 1948. године, да би 1950. године усвајањем такозваног „Хараријевог предлога“, постали појединачним поглављима у пакету закона који врши функцију устава државе, *The Constitution*, https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_hoka.htm, 4. јун 2014.

истоку, идентитет појединца морао је и пре тога у више наврата бити преиспитан и потврђен.

Друштвено-политичке промене у послератној Југославији, односно идеолошко прилагођавање југословенског друштва начелима марксизма-лењинизма, захтевале су јасно одвајање националне од верске припадности.[951] Инсистирање на националној компоненти јеврејског идентитета, попуштање стега трациције и наставак процеса интеграције у југословенско друштво довели су, између осталог, и до потпуног редефинисања припадности појединца заједници.

Поред особа којима са јеврејским родитељима, односно јеврејском мајком, у послератној Југославији су пуноправним члановима заједнице сматрани и појединци са јеврејским прецима, који сами, бар према традиционалном схватању, нису нужно морали бити Јевреји. Значајно већи број мешовитих бракова условио је да и питање јеврејског порекла у својој бити постане далеко сложеније него што је било пре рата. Са друге стране, услед секуларизације друштва, значајан број оних који су по традиционалном или савременом схватању јеврејског идентитета били пуноправни чланови заједнице, нису ни на који начин осећали повезаност са њом, нити у њеним оквирима били активни.

Комплексна ситуација у којој се заједница у Југославији нашла после рата наметнула је модификацију традиционалног тумачења јеврејства. Разматрајући ово питање, Алберт Вајс је 1954. године издвојио пет категорија јеврејског становништва у Југославији:[952]

- они који себе сматрају Јеврејима по националности, али нису чланови ниједне верске заједнице
- они који себе сматрају Јеврејима по националности и по вероисповести
- они који себе сматрају Јеврејима по вероисповести, али Србима или Хрватима по националности
- особе које имају јеврејско порекло, а себе сматрају члановима друге националне заједнице и који не припадају ниједној верској заједници, али још

[951] Radić, *Verom protiv vere*..., 101.
[952] Цитирано према: Асиел, *Конверзија и питање идентитета јеврејске заједнице у Србији*..., 29.

увек испољавају заинтересованост за јеврејски живот и учествују у неким активностима јеврејске заједнице

- Јевреји по пореклу, који себе не сматрају Јевејима ни по вери, ни по националности и који више не одржавају никакву везу са јеврејством нити су заинтересовани за живот и активности јеврејске заједнице

Издвајајући пет наведених подгрупа, Алберт Вајс није покушавао да пружи коначан одговор на питање ко се може сматрати Јевејином, већ је желео да учини прегледним компликован однос националности, вероисповести и јеврејског идентитета у атеистичком друштву послератне Југославије. Само се од прве две издвојене категорије очекивало да ће активно учествовати у обнови јеврејске заједнице после рата. За особа из треће групе сматрано је да ће се тек делимично ангажовати у овом смислу.[953]

Приступ државних власти питању јеврејског идентитета у оквирима организованог исељавања у Израел, директно је происходио из марксистичко-лењинистичког модела који је начелно поштован при осмишљавању послератног југословенског друштва. Како је верска компонента идентитета заједнице, по природи ствари, потиснута у други план, Јевреји у социјалистичкој Југославији су, бар у очима југословенских власти, постали de facto национална мањина.[954] Ову су претпоставку прећутно прихватили и даље развили челници Савеза јеврејских вероисповедних општина.[955] Примарни циљ државног врха током реализације процеса организоване емиграције било је, међутим, пренебрегавање усвајања било какве прецизније дефиније припадности јеврејској заједници.

Одлука југословенских власти да одобре слободно исељавање у Израел приликом првог, а затим аналогно томе, и приликом преостала четири таласа

[953] Исто, 30.

[954] Како наводи Будислав Вукас, Јевреји су у оквирима Краљевине Југославије егзистирали у специфичној форми „етничке групе“, која је представљала својеврсни међукорак према статусу националне мањине какав су остварили са стварањем социјалистичке Југославије и независне државе Израел, Vukas, Budislav, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Zagreb 1978, 54.

[955] Видети: АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LI седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јул 1949. и АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник конференције СЈВОЈ*, 28. јул 1949.

организоване емиграције, начелно се односила на „сваког Јеврејина и Јеврејку“.[956] Оваква формулација представљала је симболични покушај суштинског дистанцирања од сваког, макар и начелног, тумачења јеврејског идентитета. Када год и колико год је то било могуће, на саму је заједницу пренета одговорност за дефинисање појединаца као Јевреја или не-Јевреја, те последично двајање оних који имају право да се прикључе организованом исељавању, од оних који исто право не могу остварити.

Када су се, непосредно по проглашењу независности Израела, представници Савеза обратили Министарству унутрашњих послова са питањем да ли ће и под којим условима бити дозвољено југословенским Јеврејима да се иселе у новоформирану државу на Блиском истоку, кратко им је саопштено да се југословенске власти ни на који начин неће противити евентуалној емиграцији.[957] Вођен дописима локалних заједница и појединаца који су желели да се иселе, Савез је од МУП тражио ближе тумачење ове одлуке.[958]

Право на исељење појединаца у мешовитим браковима

Појединци у оквирима заједнице посебно су инсистирали на томе да се разјасне положај и права особа у мешовитим браковима. Министарство унутрашњих послова је, међутим, само поновило да сваки припадник јеврејске заједнице у Југославији ужива право да се упути у Израел.[959] Начелна дозвола за исељење остала је

[956] Изричито се ова формулација може наћи у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[957] АЈИМ, п.к. 871 (Архив Перера 2-3), *Записник са LIII седнице ИО СЈВОЈ*, 29. јун 1948.

[958] АЈИМ, п.к. 871 (Архив Перера 2-3), *Записник са XXXIV седнице ИО СЈВОЈ*, 23. јул 1948.

[959] АЈИМ, п.к. 871 (Архив Перера 2-3), *Записник са XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 1. август 1948. Одређена је, мада врло нејасна, ограничења Министарство унутрашњих послова овом приликом наговестило само када су у питању стручњаци и лица на одговорним положајима, о чему ће детаљније бити речи у

номинално на снази до самог краја процеса организоване емиграције.[960] Ова је дозвола уједно и најбољи показатељ настојања југословенског државног врха да се на сваки могући начин дистанцира од питања везаних за јеврејских идентитет. Посебно се начелно разрешење питања мешовитих бракова дугорочно показало проблематичним.

Разматрајући, на изричито инсистирање Савеза јеврејских вероисповедних општина, накнадно питање лица пријављених за исељење који су се налазили у мешовитим браковима, Министарство унутрашњих послова истакло је да ће коначна одлука о сваком оваквом случају бити донета појединачно.[961] Извесно позитивно решење најављено је само за оне случајеве где се радило о Јеврејину ожењеном не-Јеврејком, док неизвесном окарактерисана судбина Јеврејки удатих за не-Јевреје. Процес током кога су брачне заједнице између Јеврејки и не-Јевреја коначно и начелно одбачене као неподобне за исељавање није могуће реконструисати на основу сачуваних извора. На крају су се првом организованом исељавању свакако могли прикључити само супружници из оних мешовитих бракова где је муж био Јеврејин, а жена не-Јеврејка. Ово је начелно решење, уз одређене модификације и допуне, примењивано и приликом свих каснијих таласа организованог исељавања.[962]

поглављу ГРУПЕ У ИСЕЉЕЊУ. Начелна упутства која се тичу пријављивања за први талас организоване емиграције пренета и појединачним исељеницима, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48.

[960] Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[961] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48.

[962] Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

Одлука надлежних југословенских власти о статусу мешовитих бракова у оквирима масовне емиграције посебно је проблематична када се посматра са становишта традиционалног схватања јеврејског идентитета. Неприхватање пријава Јеврејки, која су земљу желеле да напусте са својим мужевима не-Јеврејима, значило је да је и деци из ових бракова, која су рођењем постала чланови заједнице, ускраћено право на емиграцију. Иако деца из мешовитих бракова у којима мајка није била Јеврејка нису по рођењу сматрана члановима јеврејске заједнице, из Југославије су се без даљњег могла иселити у Израел. Југословенске власти су Јеврејкама у мешовитим браковима изашле у сусрет само утолико што су им дозволиле да се у Израел, уколико желе, упуте без својих мужева, односно деце.[963] При томе се полазило од претпоставке да ће постојећи мешовити брак бити разведен.

Начин на који надлежни државни органи ограничили право Јеврејки у мешовитим браковима да се иселе у Израел, наишао је на протесте саме заједнице. Чиновници ЈВО Бачка Топола су, у једном од дописа упућених Савезу истакли како је жеља за емиграцијом у Израел свеопшта, те да „мимо жена које су удате за не-Јевреје ваљда нико неће остати (у Југославији, прим. М.Р.)“.[964] Челници локалне заједнице ургирали су код централне организације југословенских Јевреја да се ово питање уочи другог таласа исељавања изнова покрене код југословенских власти.

Непосредно по окончању првог организованог исељавања, од јеврејске вероисповедне општине у Суботици, на адресу Савеза стигао је апел да се емиграција омогући свима који желе да напусте земљу.[965] Ова се примедба очигледно односила на Јеврејке у мешовитим браковима, односно на децу из ових бракова. Захтев је, међутим, овом приликом проширен и на не-Јеврејке, удовице Јевреја, које су у Израел покушавале да се иселе са нејеврејском децом из тих бракова.

---

[963] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 25. октобар 1948, Пов. бр. 1756/48. Подразумевало се да се Јеврејке, које су биле удате за не-Јевреје, а које су остале удовице или су се развеле, нису смеле преудати уколико су желел да се иселе у Израел, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, Правном одсеку ЈВО Загреб*, Предмет: Израел, 16. новембар 1949, Пов. бр. 3676/49.

[964] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Бачка Топола, СЈВОЈ-у, Главној комисији за исељење*, 6. март 1949, Пов. бр. 480/49.

[965] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 25. фебруар 1949, Пов. бр. 396/49.

Своју првобитну одлуку о мешовитим брачним заједницама, југословенске власти су делимично ревидирале током припрема за трећи талас организоване емиграције у Израел. Јеврејкама удатим за не-Јевреје омогућено је да се у Израел иселе у случају развода или смрти супруга.[966] Деца из мешовитих бракова су се могла прикључити исељењу, уколико су била јеврејске вере и уколико су њихове мајке, приликом развода, добиле изричиту дозволу супружника да децу поведу у Израел.[967] Оваква је модификација правила очигледно била у складу са захтевима који су од самих исељеника стизали на адресу Савеза. Са друге стране, била је и корак у смеру поштовања традиционалног схватања јеврејског идентитета. Коначно је, иако само под специфичним условима, деци јеврејских мајки и нејеврејских очева омогућено да се упуте у Израел. Традиционално схватање припадности јеврејској заједници никада није у основној форми употребљавано у организацији масовне емиграције у Израел, али је ипак, у њој нашло своје место.

Када се пријавила за друго организовано исељавање у Израел, молба Едите Маглајић из Бањалуке одбијена је, у складу са начелном одлуком да се брачним заједницама Јеврејки и не-Јевреја ускрати право на напуштање земље.[968] Како се њен муж налазио на издржавању казне од петнаест година, дотична је накнадно поднела пријаву за исељење без супруга. Њену су пријаву подржали и представници бањалучке општине. У складу са пропозицијама другог таласа масовне емиграције, и друга је пријава Едите Маглајић одбијена. Како њен брак, мада јој се муж налазио на издржавању дугорочне затворске казне, формално није био разведен, није се могла сама упутити у Израел.

Наиме тога што је била удата за не-Јеврејина, одбијена је и пријава за исељење коју је поднела Барбара Чанађија из Загреба.[969] Локална јеврејска вероисповедна

---

[966] Дотичне Јеврејке би морале при томе да поднесу одговарајуће доказе о смрти супруга, односно разводу брака и родне листове за децу, АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Записник са састанка одржаног у МУП ФНРЈ, Одељењу за пасоше и пограничну службу, по питањима у вези са предстојећим трећим исељењем Јевреја у државу Израел*, 12. септембар 1949.

[967] При томе се, наравно, полазило од претпоставке да су деца из мешовитих бракова у тренутку организације исељавања малолетна, како би у супротном случају морала да поднесу самосталну пријаву, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Суботица*, 5. март 1951, Пов. бр. 305/51.

[968] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Бањалука, СЈВОЈ-у*, 24. мај 1949, Пов. бр. 1465/49.

[969] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Допис ЈВО Загреб, Главној комисији за исељење у Београду*, 2. јун 1949.

општина инсистирала је на томе да се њена молба уважи, како се радило о Јеврејки по оцу и по мајци. Уз то, мајка Барбаре Чанађије иселила се у Израел у првом таласу организоване емиграције. Бракоразводни поступак је, при томе, већ био у току. Савез је остао доследан ставу да се, као и у случају Едите Маграјић, до финализације развода, ради о нејеврејском браку, какав се не може уклопити о постојеће оквире организоване емиграције.[970]

Током прва два таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, чак ни изричита дозвола бившег супружника није била довољна да надомести недостатак доказа о финализацији бракоразводног поступка. Пријаву Грете Дворачек из Загреба, која је у склопу другог таласа организоване емиграције желела да се исели у Израел са сином Ивом, Савез је одбио.[971] Загребачка општина је и послала накнадни захтев за пријем ове молбе, истичући да је Људевит Дворачек дозволио емиграцију своје бивше супруге и сина, односно да је Иво Дворачек годину дана раније примио јеврејску веру,[972] али првобитна одлука није промењена.

Не-Јевреји и конвертити у организованој емиграцији

Како је прикључење мешовитих бракова организованој емиграцији представљало индиректну могућност да и други југословенски држављане напусте земљу, надлежни државни органи су овом питању прилазили са додатним опрезом. Полазило се од претпоставке да ће нејеврејске жене, сходно постојећим ограничењима, приступити склапању бракова са Јеврејима, како би могле да се иселе из Југославије. Питање легитимности мешовитих бракова издвојило се као свакако једно од најделикатнијих у процесу организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел. Подношење доказа о томе да брак није склопљен са искључивим циљем исељавања, међутим, никада није постало обавезним делом припрема за напуштање земље. Само су појединци у браковима које би представници Савеза оценили сумњивим, морали да поднесу додатне доказе. Најчешће су при томе преиспитивани

[970] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Загреб*, 3. јун 1949, Пов. бр. 1736/49.
[971] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Допис ЈВО Загреб, Главној комисији за исељење у Београду*, 3. јун 1949.
[972] АЈИМ, п.к. 869, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 24. август 1949.

бракови склопљени непосредно пред подношење пријаве за емиграцију односно по завршетку рата.

Одговарајући на допис општине у Суботици, чији су челници тражили савет поводом неколико спорних пријава за треће организовано исељавање, Савез је издвојио случај неименоване жене, не-Јеврејке која се за Јеврејина удала непосредно пред исељење.[973] Дотична је тврдила да је њен муж поднео захтев за исељење без њеног знања, те да је она због тога била приморана накнадно да поднесе пријаву. Савез је овај брак одбацио као фиктиван. Претпоставку Савеза само је потврдио допис ЈВО Суботица, у коме је наведено да општина приликом пријаве за исељење уопште није била обавештена о томе да је исељеник ожењен.

Начин на који се неосподно могло доказати да брак Јеврејина и не-Јеврејке није фиктиван, нигде није прецизно дефинисан. У покушају да пред надлежним властима покаже да има легитимно право да са собом у Израел поведе супругу не-Јеврејку, неименовани исељеник се, уочи петог таласа организоване емиграције, обратио представницима Савеза.[974] Како је своју будућу супругу упознао 1941, те током рата нису били у могућности да се венчају, а после рата су били раздвојени дуже време, дотични је истакао да су склапању брака могли приступити тек „када је сазрела жеља за исељењем у Израел“. Остаје нејасно да ли су челници СЈВОЈ овакво образложење и прихватили.

Валидним доказима легимититета бракова склопљених између будућих исељеника извесно су сматрана уверења различитих надлежних установа. Тако је Секретаријат Народне студентске омладине Медицинског факултета у Загребу, у допису упућеном ЈВО Загреб, потврдио да је веза Едмонда Бернхаута и Лејле Бернхаут Соколовић легитимна, односно да склопљени брак није фиктиван.[975] На основу овог уверења, овај је брачни пар, пријављен за емиграцију код општине у Загребу, могао несметано да се упути у Израел.

При дефинисању права Јевреја да напусте земљу, југословенске власти су пажњу невољно морале посветити још једном питању, које је, у суштини, било

[973] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Суботица*, 17. новембар 1949, Пов. бр. 3653/49.
[974] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Изјава*, 16. јул 1952.
[975] АЈИМ, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 7. јун 1949, Пов бр. 1848/49.

строго верског карактера. Мада јеврејска заједница никада није ограничавала право појединца да постане њен члан, ово је начело само делимично поштовано током организоване емиграције. Конвертити су само током прва два исељавања уживали иста права као и рођени Јевреји, односно лица јеврејског порекла.[976] Приступ надлежних југословенских власти питању исељавања појединаца који су прешли у јеврејску веру променио се са трећим таласом емиграције. Како је, очигледно, одређени број не-Јевреја приступио промени вере са искључивим циљем напуштања земље, било је потребно прецизније дефинисати право конвертита на исељење.[977]

Министарство унутрашњих послова Југославије је током припреме трећег таласа организоване емиграције, право на прикључење исељењу званично ограничила на појединце који су Јевејима постали пре напада нацистичке Немачке на Краљевину Југославију.[978] Изузетак су при томе представљала лица јеврејског порекла која су била слободна да се у сваком тренутку врате вери својих предака.[979] Питање унеколико аналогно конвертитима представљали су и припадници различитих верских заједница или мањих верских група које су себе покушавали да дефинишу као блиске јеврејској заједници, искључиво у циљу напуштања земље.[980]

Улога југословенских државних органа у дефинисању припадности јеврејској заједници у оквирима организоване емиграције била је сразмерно мала, али изванредно значајна. Државни врх је овом питању приступао невољно, са

---

[976] Из сачуваних докумената немогуће је закључити на који су тачно начин конвертити уклопљени у општу дозволу МУП Југославије дату Јевејима рођењем или пореклом да се иселе у Израел.

[977] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. IV)*, Предмет: Поступање по молбама за пријем у јеврејску веру, 19. март 1950, Пов. бр. 563/49.

[978] Исто. Видети још: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[979] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 897, *Допис ЈВО Загреб, ЈВО Осијек*, 24. март 1949.

[980] „Не могу се примати пријаве од Назарена, такозваних Израелићана, Суботара или других секти, држављана ФНРЈ, пошто се ради о лицима која нису ни јеврејског порекла, ни јеврејске вероисповести, АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Записник са састанка одржаног у МУП ФНРЈ, Одељењу за пасоше и пограничну службу, по питањима у вези са предстојећим трећим исељењем Јевреја у државу Израел*, 12. септембар 1949.

искључивим циљем контролисања размера емиграције. Кроз настојање да спречи не-јеврејско становништво да се исељавању у непланирано великом броју прикључи, објективно минимални утицај југословенских државних органа показао се, међутим, пресудним за дефинисање обима и карактера исељавања. Пасивност државног врха ФНРЈ оставила је, са друге стране, довољно простора да се сама заједница бави идентитетом појединаца који су, као њени чланови, желели да напусте земљу.

7.2. (Н)И ВЕРА (Н)И НАЦИЈА

Пошто надлежни државни органи нису иступили са свеобухватном дефиницијом тога ко се, за потребе организованог исељавања у Израел, има сматрати Јеврејином, у суштини се било ко могао пријавити за емиграцију. За тумачење одлуке југословенских власти о слободној емиграцији и њену примену у пракси задужен је Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије. При томе се централна организација југословенских Јевреја имала ослањати на сарадњу са појединачним општинама. Кроз обраду пристиглих пријава за исељење Савез је био тај који је ефективно вршио селекцију припадника заједнице који ће бити у прилици да напусте земљу.

Обавештавајући локалне заједнице о предстојећем таласу исељавања, Савез се, слично југословенским државним властима, доследно држао једне исте формулације опште дозволе за емиграцију. Одлука југословенских власти о слободној емиграцији, сходно тумачењу челника СЈВОЈ, односила се искључиво на Јевреје рођењем, односно Јевреје пореклом.[981] Једини не-Јевреји којима је од самог почетка признато право да емигрирају, биле су жене у мешовитим браковима са Јеврејима.

[981] Видети. АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Појединачно проверавање пријава за исељење у Израел, 21. март 1949, Пов. бр. 576/49; Идентична су упутства поновљена и у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Треће исељење у државу Израел, Циркулар бр. II)*, Предмет: Појединачно проверавање пријава за исељење у Израел, 4. новембар 1949, Пов. бр. 3548/49; О четвртог таласа организоване емиграције, упутства о праву појединца да се исели у Израел, постала су саставни део циркулара општег карактера. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51. и

Формулација Савеза, међутим, ни сама није у потпуности одговарала ситуацији на терену. Упркос претпоставци о „Јевејима рођењем или пореклом“, деца из мешовитих бракова не-Јевреја и Јеврејки нису могла напустити земљу током прва два таласа организованог исељавања. Тек је 1950. година, када је јеврејским женама условно омогућено да у Израел са собом поведу и децу из мешовитог брака, донела одређени помак у овом смислу.[982] Ова је одлука значила и начелно признавање традиционалног везивања јеврејског идентитета за порекло мајке. Полазило се при томе од претпоставке да су сама деца Јевреји. Уколико овај услов није био испуњен, пријава за исељење губила је сваки смисао.

Савез јеврејских вероисповедних општина је одговорност за несумњиво утврђивање идентитета лица пријављених за исељавање која му је додељена, ефективно пренео на локалне заједнице.[983] Појединачне општине биле су дужне да, под кривичном одговорношћу својих представника и службеника, појединачно размотре сваку поднету пријаву. Савез је при томе иступио са прецизним упутствима о томе шта се може прихватити као несумњив доказ припадности јеврејској заједници.

Основним доказом јеврејског идентитета Савез је сматрао чланство у локалној јеврејској општини. Члан општине, односно брачни друг или дете члана општине аутоматски су убрајани у основну категорију Јевреја рођењем, односно пореклом.[984] У основну категорију су улазила и лица чији су идентитет могли потврдити

АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[982] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Записник са састанка одржаног у МУП ФНРЈ, Одељењу за пасоше и пограничну службу, по питањима у вези са предстојећим трећим исељењем Јевреја у државу Израел*, 12. септембар 1949.

[983] Видети. АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Појединачно проверавање пријава за исељење у Израел, 21. март 1949, Пов. бр. 576/49; Идентична су упутства поновљена и у: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Треће исељење у државу Израел, Циркулар бр. II)*, Предмет: Појединачно проверавање пријава за исељење у Израел, 4. новембар 1949, Пов. бр. 3548/49; О четвртог таласа организоване емиграције, упутства о праву појединца да се исели у Израел, постала су саставни део циркулара општег карактера. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51. и АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[984] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Појединачно проверавање пријава за исељење у Израел, 21. март 1949, Пов. бр. 576/49.

одговорни представници општине. Ни током међуратног периода, а посебно не са редефинисањем јеврејског идентитета у идеолошком контексту послератне Југославије, сви Јевреји нису били чланови надлежних вероисповедних општина. Начин на који су челни људи СЈВОЈ приступали питању јеврејског идентитета, био је превасходно посвећен превазилажењу јаза насталог последично процесу секуларизације друштва у послератној Југославији.

Како није стигао да се правовремено пријави за прво организовано исељавање у Израел, Александар Ценизе из Чаковеца је своју пријаву лично предао представницима Савеза.[985] Пријави је био приложен допис, којим је ЈВО Чаковец потврдила да је Ценизе пореклом, по мајци, Јеврејин, ожењен Јеврејком и дугогоришњи члан локалне заједнице. На основу поднетих доказа, челници ЈВО Чаковец захтевали су да се молби њеног члана изађе у сусрет. Овај је случај индикативан и у смислу матрилинеарног тумачења припадности заједници, какво се очигледно задржало на нивоу појединачних општина.

Разматрајући случај Ивана Лехмана, јеврејска вероисповедна општина у Суботици истакла је, у допису упућеном Окружној комисији за исељење у Новом Саду, да именовани није, нити је икада био члан локалне општине, али да је свакако јеврејског порекла.[986] Како му је отац био Јеврејин и члан општине у Бечу, Лехмана су челници ЈВО Суботица сматрали лицем из основне категорије Јевреја по рођењу. На сличан су начин питању идентитета Хенрике Хан приступили челници ЈВО Загреб, истичући да је она „рођена као Јеврејка, што је до данас“.[987]

Даље проширење дефиниције јеврејског идентитета у оквирима исељавања представљала је могућност дата лицима која нису била нити чланови, нити позната надлежнима у локалној заједници да се пријаве. Молбама за прикључење организованој емиграцији ова су лица, међутим, морала да приложе уверење надлежне заједнице о томе да су у неком тренутку били њени чланови. Уколико, пак, никада нису били чланови општине или нису могли доћи до одговарајуће потврде, уз

[985] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис ЈВО Чаковец, СЈВОЈ-у*, 28. октобар 1948.
[986] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис ЈВО Суботица, Окружној комисији за исељење у Новом Саду*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 29. мај 1952.
[987] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 13. октобар 1952, Пов. бр. 2842/52.

пријави за исељење оваква су лица могла приложити други веродостојан доказ о свом идентитету. Веродостојним доказом идентитета је, у овом смислу, сматрана изјава коју би пред народним властима дала два регистрована члана локалне јеврејске општине, пријављена за организовану емиграцију.

За потребе одласка у Израел са трећим таласом исељеника, Народни одбор града Осијека потврдио је да је Златко Вегнер пореклом Јеврејин.[988] Допис сличног садржаја Савезу је упутила и општина у Загребу, потврђујући идентитет Аријане Станишић. Овом су допису биле приложене потписане изјаве Армина Боровица и Ота Мишколција, као чланова локалне општине.[989] Два неименована сведока потврдила су и да је Антон Енглер из Загреба пореклом Јеврејин.[990] У релативно ретким случајевима, када би пријава за исељење до Савеза стигла без одговарајућег доказа о јеврејском пореклу пријављеног лица, овакав би доказ био ретроактивно захтеван од локалне општине.[991]

Као ни надлежне државне институције, ни Савез се није изричито бавио питањем положаја конвертита у организацији прва два таласа организоване емиграције. Процес приступања јеврејској заједници у целини, па тако и питање положаја конвертита у исељавању у потпуности је препуштено надлежности рабина и савести појединца. Савез ни на који начин није улазио у разматрање мотива којима је појединац био вођен приликом конверзије.[992] Како је, међутим, од самог почетка било јасно да појединци конверзији приступају у нади да ће моћи да напусте земљу,

---

[988] АЈИМ, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 1. март 1950, Пов. бр. 908/50.

[989] АЈИМ, п.к. 869, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 18. јун 1949, Пов. бр. 2107/49. Сведочанствима која су била приложена овом допису, накнадно су приложена школска сведочанства из којих се јасно види да је Аријана Станишић Јеврејка пореклом, АЈИМ, Ал. 869, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 6. јул 1949, Пов. бр. 2421/49.

[990] АЈИМ, Ал. 869, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 23. јануар 1950, Пов. бр. 323/50.

[991] Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Телеграм СЈВОЈ, ЈВО Бачка Топола*, 16. април 1949. и АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Телеграм СЈВОЈ, ЈВО Сента*, 25. април 1949. У појединим су случајевима подаци о томе по ком се основу појединци прикључују организованом исељењу, какви су стизали до Савеза, били у тој мери нејасно да је повратно питање дословно гласило: „Ко је у фамилији Јеврејин?“. Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Бачка Топола, СЈВОЈ-у*, 23. април 1949, Пов. бр. 1007/49.

[992] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. VI)*, Предмет: Поступање по молбама за пријем у јеврејску веру, 19. март 1949, Пов. бр. 563/49.

Савез је на инсистирање МУП ФНРЈ иступио са званичним тумачењем статуса конвертита у процесу организованог исељавања.

Уочи трећег исељавања,[993] локалним општинама је наложено да обуставе решавање молби за пријем појединаца у јеврејску веру до окончања процеса организоване емиграције.[994] Као гранични датум летитимне конверзије у јеврејску веру узет је 6. април 1941. године. Само појединци који су Јеврејима постали пре напада нацистичке Немачке на Краљевину Југославију сматрани су пуноправним члановима заједнице, те су могли остварити право на исељење у Израел.

Могућност конверзије током реализације процеса исељавања представници Савеза оставили су не-Јеврејкама, удатим за Јевреје, односно деци из таквих бракова, као и Јеврејима који су у неком тренутку покрштени, те су тражили повратак јеврејској вери. У питању су била лица чија би молба за исељење свакако, и без конверзије, била прихваћена. Слично одлуци којом су ограничена права Јеврејки у мешовитим браковима са не-Јеврејима да се иселе, и став Савеза по питању конвертита изазвао је негативне реакције унутар саме јеврејске заједнице.

У жељи да се прикључи жени и деци у оквирима четвртог таласа исељавања, Антун Пок из Суботице се обратио надрабину др Гершону Јосипу са жељом да пређе у јеврејску веру.[995] Челници ЈВО Суботица упутили су Савезу молбу, захтевајући да ова конверзија буде призната. Пок пре рата није могао да промени веру, како није био пунолетан, док је истакао да за време окупације нису постојали одговарајући услови за конверзију. Због његовог и сличних случајева, званичници ЈВО Суботица

[993] Исто.

[994] Како је сваки талас исељавања југословенских Јевреја у Израел организован и извођен под претпоставком да ће бити последњи, оваква је формулација требало да се односи само на трећи талас. Исти је принцип, међутим, касније примењен и приликом последња два организована исељавања. Како је начелно свако лице било слободно да приступи јеврејској вери ако покаже искрену жељу да то учини, привремена забрана конверзије образложена је поштовањем „вишег интереса“ у ограниченом року извођења организованог исељавања. Као додатни аргумент у корист привремене забране конверзије, Савез је навео и то да јеврејска вера јединим легитимним разлогом за приступање јеврејској верској заједници сматра слободно верско уверење. Свака је конверзија са искључивим циљем прикључивања емиграцији, стога, сматрана неважећом, Исто.

[995] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 29. април 1951, Пов. бр. 491/51.

сматрали су да ограничење права на исељење на појединце који су на јеврејску веру прешли пре почетка рата нема смисла.[996]

Како се југословенски државни врх у дефинисање јеврејског идентитета исељеника укључивао само када се то никако није могло избећи, Савезу је препуштено право на избор појединаца који су уживали право на емиграцију. За разлику од МУП ФНРЈ, које је тек на изричито инсистирање јеврејске заједнице иступило са прецизнијим тумачењем начелне дозволе за исељење, Савез је од самог почетка прецизирао да се за емиграцију могу пријавити само Јевреји рођењем или Јевреји пореклом.

Мада су се представници Савеза интензивно залагали да у сарадњи са југословенским властима створе модел јеврејског идентитета који би одговарао општим оквирима емиграције у Израел, у овоме никада нису до краја успели. Различити начини на које су индивидуални исељеници схватали своју припадност заједници разбијали су сваки постојећи оквир уопштавања, који је организована емиграција могла понудити.

7.3. ЈЕВРЕЈИН ПРАВОМ И ЈЕВРЕЈИН ВОЉОМ

Припадност јеврејској заједници појединац је посматрао искључиво као основни предуслов за прикључење организованој емиграцији. У складу са крајње прагматичним схватањем овог питања, појединци су настојали да се уклопе у оквире јеврејског идентитета онако како је дефинисан за потребе исељавања или да овај оквир прошире у сопствену корист. Као и надлежне државне институције, односно Савез, индивидуални исељеници су се превасходно бавили питањима мешовитих бракови и конверзије. На два основна проблема надовезало се небројено различитих ситуација дефинисаних јединственим сплетовима околности у пракси.

Основно правило кога су се југословенске власти придржавале при доношењу одлуке о пријава мешовитих бракова за емиграцију у Израел било је да Јевреји

[996] „Сматрамо да би била велика неправда, ако би се тим младим људима (који су у јеврејску веру прешли тек после Другог светског рата, како су пре рата били малолетни, прим. М.Р.) ускратило издавање дозволе за исељење, Исто.

ожењени не-Јеврејкама могу да се иселе, док је Јеврејкама удатим за не-Јевреје ово право ускраћено. Допуном ове одредбе, уочи трећег таласа организованог исељавања, Јеврејкама је дозвољено да земљу напусте у случају развода или смрти супруга. Са собом су у Израел могле повести и децу, уколико су ова била Јевреји.[997] Чини се, међутим, да је у пракси понајмање било оваквих примера. Деца Јеврејки удатих за не-Јевреје углавном нису припадала заједници, те стога нису уживала право на емиграцију. Појединци су, међутим, упорно инсистирали на томе да би у овим специфичним околностима чак и нејеврејској деци требало дозволити да се иселе.

Пошто је пријава Јелке Милић из Загреба за први талас организоване емиграције одбијена на име тога што је била удата за не-Јеврејина, приступила је бракоразводном поступку.[998] Пошто је брак разведен, дотична је поднела још једну пријаву за исељавање. У жељи да земљу напусти са децом, у својој је молби изричито нагласила да су ова узгајана у јеврејском духу, те да би по том основу требало дозволити да се упуте у Израел. Из саме молбе се то не види, али се из њене формулације може претпоставити да деца нису формално припадала јеврејској заједници, те да се на начину њиховог узгоја инсистирало како би се на неки начин дао легитимитет захтеву за њихово исељавање. Јелка Милић је пријаву за исељење своје деце покушала да образложи истичући да је од 1938. године живела у ванбрачној заједници са Робертом Силберштајном, који је и сам био пријављен за исељење. Овакав је начин дефинисања припадности јеврејској заједници потпуно јединствен у комплетном процесу исељавања из Југославије у Израел. Чини се да челници Савеза јеврејских вероисповедних општина, односно надлежне државне власти, молби Јелке Милић ипак нису могли изаћи у сусрет.

Правдајући се сличним околностима као и претходна исељеница, Бела Пуцарин из Осијека обратила се Савезу са молбом да њеном сину из мешовитог брака са не-Јеврејином, који је и сам био не-Јеврејин, буде одобрено исељење у Израел.[999] Како је

---

[997] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Тузла, СЈВОЈ-у*, Предмет; ЈВО Завидовић, Молимо објашњење, 15. март 1949.
[998] АЈИМ, Ал. 869, *Допис Јелке Милић из Загреба, МУП ФНРЈ*, 8. јун 1949.
[999] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис Беле Пуцарин из Осијека, СЈВОЈ-у*, 21. март 1949.

њен муж преминуо, а она као Јеврејка рођењем одлучила да напусти Југославију, пожелела је да њеном сину буде омогућено да јој се придружи. Већ стара и немоћна, своју је молбу правдала тиме што јој је помоћ сина, како финансијска, тако и у обављању свакодневних активности, била неопходна.

У контексту специфичног изазова какав је за организаторе представљало прикључење деце из мешовитих бракова исељавању, требало би посматрати и случај неименованог малолетног лица из Суботице, које је, мимо воље своје мајке, изразило жељу да се прикључи трећем таласу организоване емиграције из Југославије у Израел.[1000] Овај пример је потпуно супротан генералном настојању Јеврејки и мешовитим браковима да са собом у Израел поведу децу из ових заједница. Малолетни исељеник из Суботице желео је да се исели супротно вољи своје мајке, која је после смрти свог супруга, не-Јеврејина, желела да остане у земљи. Иако дете из мешовитог брака, овај је младић био члан ЈВО Суботица.

Наведени пример уједно показује и да је чланство у јеврејској вероисповедној општини само у очима челника Савеза представљало несумњив доказ идентитета појединца. Државе институције доследно су се придржавале одлуке о индивидуалном разматрању сваке поднете пријаве. Управо, међутим, на основу чланства у локалној јеврејској вероисповедној општини, Савез је инсистирао на овом случају неименованог малолетног лица као специфичном и вредном прављења изузетка од општих правила исељавања.[1001] Челници Савеза претпоставили су да би МУП могао прихватити ову пријаву, уколико би се доказало да је дотично лице одувек живело као Јеврејин.

Својеврсни преседан који је Министарство унутрашњих послова створило индиректним везивањем јеврејског идентитета породице и појединца за идентитет оца, исељеници су делимично прихватили и покушали да искористе како би омогућили емиграцију себи и својим најближима. Мада је био крштен по католичком обреду, ожењен католкињом и отац деце која су сва била католичке вероисповести, Ђорђе Херцог из Новог Сада захтевао је да му, на основу тога што му је отац био

[1000] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 11. новембар 1949.
[1001] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Суботица*, 17. новембар 1949, Пов. бр. 3653/49.

Јеврејин, омогући исељење у Израел.[1002] За разлику од Херцога, који је јеврејско порекло свог оца могао директно доказати, Карло Ходап из Загреба се ослањао искључиво на сопствену изјаву о припадности његовог оца јеврејској заједници.[1003] Садржајем је слична била и пријава коју је поднео Владимир Нахмицер.[1004] Син Јеврејина и не-Јеврејке, Нахмицер се уочи венчања покрстио. Сва су његова деца била су не-Јевреји. Подносећи пријаву за исељење породице, доследно је инсистирао на јеврејском пореклу свог оца као једино релевантном за идентификацију целе породице. Колико је могуће закључити из релативно малог броја сличних молби, надлежни државни органи су, у оваквим и сличним случајевима, пријаве за исељење доследно одбијали.[1005]

Начин на који су надлежне власти дефинисале право појединаца да се укључе у организовано исељавање југословенских Јевреја у Израел, посебно у случајевима мешовитих бракова, значио је да ће многе породице морати да буду разбијене. Индивидуални исељеници упорно су инсистирали на томе да би требало направити изузетак од општих правила дефинисања припадности јеврејској заједници, па чак и од начелног става да је само Јеврејима дозвољено исељавање, како би са собом у Израел могли повести пре свега родитеље, али и друге чланове уже или шире породице.

У молбу коју је поднео за исељавање, Андрија Берг из Вршца укључио је, мимо своје супруге, и њене родитеље Карла и Ану Шефер, по националности Немце.[1006] Свестан тога да је за исељење у Израел по важећим правилима могао пријавити само жену, Берг је прикључење таста и таште образложио њиховом старошћу и неспособношћу за рад, те тиме да немају никога у Југославији ко би се о њима бринуо. Молби коју је Министарству унутрашњих послова упутио Андрија Берг, додатну тежину су покушали да дају сами Карло и Ана Шефер, прилажући изјаве у којима су истакли безнадежност ситуације у којој би се нашли, уколико би остали

[1002] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Нови Сад, СЈВОЈ-у*, 18. март 1949.
[1003] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 897, *Допис ЈВО Загреб, ЈВО Осијек*, 24. март 1949.
[1004] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Списак случајева за дискусију у МУП ФНРЈ*.
[1005] Мимо наведених, видети још: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Нови Сад*, Предмет: Израел, 1. април 1949.
[1006] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Молба Берг Андрије, МУП ФНРЈ*, 25. март 1949.

сами у Југославији.[1007] Готово је идентичну молбу, свега два дана раније, Савезу упутио Иван Полгар из Земуна, који је у Израел желео да поведе своју ташту, Анку Шустер.[1008] У оба наведена случаја, молбе за прикључење не-Јевреја организованој емиграцији одбијене су.

Као унеколико аналогна претходно разматраним, може се посматрати и молба коју је Савезу упутио Конрад Ридл из Осијека.[1009] Три његове ћерке, не-Јеврејке удате за Јевреје, иселиле су се у Израел у склопу првог таласа организоване емиграције. Ридл је обратио Савезу са молбом да се њему и његовој жени, који су остали сами у Југославији, омогући да се својим ћеркама придруже. Претходни захтеви Кондара Ридла одбијени су на име тога што је био у мешовитом браку са Јеврејком, те је њихов брак сматран нејеврејским и неподобним за емиграцију.[1010] Мада је молбу проследио МУП ФНРЈ, Савез је скоро у потпуности одбацио могућност њеног позитивног разрешавања.[1011]

По истом основу по коме су исељеници у своје пријаве настојали да укључе родитеље, било је и случајева где су родитељи били ти који су се морали обратити надлежним властима за молбом да пријава за исељење њихове деце буде уважена. Углавном су, опет, главну препреку чинили мешовити бракови. Неименовани исељеник обратио се Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије, током припреме трећег исељења, са захтевом да његовој ћерки Олги Унгар буде дозвољено да се придружи породици у Израелу.[1012] Њена првобитна пријава за исељење одбијена је наиме тога што је живела у мешовитом браку са не-Јеврејином, из кога је имала и сина, такође не-Јеврејина.

Колико се из прегледаних докумената може закључити, сасвим је јединствен случај Ане Печић из Панчева, која се за исељење пријавила са петоро нејеврејске

[1007] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис ЈВО Вршац, МУП ФНРЈ*, 25. март 1949.
[1008] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Земун, СЈВОЈ-у*, 23. март 1949.
[1009] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Писмо Конрада Ридла, СЈВОЈ-у*, 9. март 1949.
[1010] Интересантан је начин на који је Конрад Ридл покушавао да молбама упућеним надлежним југословенским властима пружи додатни легитимитет. Мимо тога што је истакао да жели са својом женом да се придружи ћеркама у Израелу, како о њима нема ко да брине у Југославији, додао је да би њиховом емиграцијом са југословенске државе био скинут терет исплате њихових пензија, Исто.
[1011] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Осијек*, 14. март 1949.
[1012] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Писмо*, 5. септембар 1949.

деце из претходног брака са Србином, али и једном ванбрачном ћерком која је била Јеврејка.[1013] При томе је током брака прешла у православну веру, док је Јеврејка поново постала тек по завршетку рата, односно по обнови делатности ЈВО Панчево. Постојећа правила која су се тицала мешовитих бракова ни на који начин нису регулисала овако специфичне околности, нити је из сачуване грађе могуће закључити да ли је поднета пријава за исељење уопште озбиљније размотрена, те по ком је основу, на крају, одбијена.

Далеко најкомплекснији случај мешовитог брака, Савезу је предочила ЈВО Суботица.[1014] Неименовани мушкарац који се пријавио за исељење, био је син јеврејског оца, али је уочи венчања прешао у католичанство. Из брака са Јеврејком имао је једног сина, који је узгајан као католик. Пошто је преминуо, његова жена и син пријавили су се за исељење. При томе је жена пријави прикључила и своју малолетну децу из претходног нејеврејског брака, која су била не-Јевреји. Према важећим правилима организоване емиграције, син неименованог мушкарца и његова супруга могли су се несметано прикључити исељењу. Исто право нису уживале ћерке наведене жене, како им је отац био не-Јеврејин, односно нису биле васпитаване у јеврејском духу нити чланови јеврејске заједнице. О начину на који је ова молба решена не постоје никакви трагови у сачуваној грађи, али се на основу сличних пријава може претпоставити да је захтев одбијен.

Претходно склопљени брак, независно од тога да ли је био јеврејски или мешовити, директно је утицао на могућност појединца да напусти земљу. У овом је смислу индикативан пример Драгутина Вајса из Загреба.[1015] Како његова жена није желела да се од њега разведе, није могао да озваничи заједницу са женом са којом је већ годинама живео у конкубинату и са којом је имао ћерку. Његова невенчана супруга и ћерка из тог брака, коју није могао да призна без правоснажног развода, прешле су у јеврејску веру у жељи да се иселе, али им југословенске власти ово право нису признавале. Драгутин Вајс је чак истакао како би његовој жени требало

[1013] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Панчево, СЈВОЈ-у, Предмет: Праве пријаве за исељење у државу Израел Јеврејки са децом која су хришћанске вере*, 23. август 1949, Пов. бр. 647/49.
[1014] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 15. март 1949.
[1015] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Писмо Драгутина Вајса из Загреба, Алберту Вајсу*, 27. октобар 1949.

да буде дозвољено да се исели у Израел само на основу онога што је за јеврејство учинила током рата.[1016] Овај случај, извесно није могао бити позитивно решен, како се није радило о законитој заједници.[1017]

Остало је забележено још неколико сличних случајева.[1018] Углавном су се неименовани Јевреји, који су били ожењени не-Јеврејкама, обраћали Савезу са питањима везаним за пријављивање деце из претходних бракова својих супруга за исељење. Како ни у једном од ових случајева деца чији је статус био споран нису била формално усвојена, Савез се строго придржавао правила о забрани прикључивања нејеврејских лица организованој емиграцији.[1019]

Чак и у крутим оквирима у којима је конверзија, за потребе организоване емиграције прихватана као легитимна, било је случајева који су остајали спорни и, стога, захтевали посебну пажњу СЈВОЈ и надлежних државних органа. Очекујући порођај, Савета Јовановић из Суботице обратила се Савезу са питањем да ли би се, уколико би дете било мушко и Јеврејин, а отац детета примио јеврејску веру, могли сви заједно иселити у Израел.[1020] Овај допис одудара сличних који су стигли на адресу Савеза, како почива на врло специфичним претпоставкама исељеника о самом начину организације исељавања. До Савете Јовановић је некако стигла потпуно нетачна информација да ће се, од четвртог таласа емиграције југословенских Јевреја у Израел, пријаве разматрати строго индивидуално, уз потпуно занемаривање постојећих брачних веза. Последично томе, исељеници су, очигледно, очекивали да

[1016] Конкретно је Вајс навео да је његова невенчана супруга, иако је трпела констатан притисак усташког режима, била отпуштена са посла и подвргнута сталним претњама, наставила да скрива Јевреје у свом стану и становима својих пријатеља, као и да им набавља фалсификоване папире са којима су могли напустити земљу. Поступке своје супруге, Драгутин Вајс је образложио „чистом љубављу према прогнанима“ и осећајем блискости. Очигледно као примере предусретљивости према не-Јеврејима у оквирима организованог исељавања, мада није јасно ко су дотична лица нити какве тачно везе имају са овим случајем, Вајс је навео Александра Ковача и професора Јозефа Гатина, за које се каже да су оба хришћани, који свакако нису за јеврејство учинили колико његова невенчана супруга, Исто.
[1017] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Писмо*, 22. април 1949.
[1018] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Списак случајева за дискусију у МУП ФНРЈ*
[1019] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Тузла, СЈВОЈ-у*, Предмет: ЈВО Завидовић, Молимо објашњење, 15. март 1949.
[1020] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис Савете Јовановић из Суботице, СЈВОЈ-у*, 14. мај 1950, Пов. бр. 1423/50.

ће престати да буду релевантна постојећа ограничења која су се тицала мешовитих бракова.

Пошто се после рата оженио Јеврејком, Лајош Варга, Мађар из Суботице, изразио је жељу да се током 1951. придружи породици своје супруге, која се са првим таласом организоване емиграције иселила у Израел.[1021] Његова првобитна пријава исељење одбијена је 1948. године, наиме тога што није био Јеврејин по рођењу, односно пореклу. Из овог је разлога Варга фебруара 1949. прешао у јеврејску веру. На његовом прикључењу организованој емиграцији инсистирали су и сами челници ЈВО Суботица, мада су били свесни да би то било противно постојећим правилима исељавања. У свом допису упућеном Савезу, водећи људи суботичке општине истакли су да је Варга један од најбољих верника њихове заједнице, те да се показао бољим Јеврејином од неких који су били Јевреји по рођењу, како свакодневно одлази у храм и поштује све јеврејске верске обичаје.

Вероватно најсложенији пример конверзије разматран за потребе исељавања у Израел, представља случај неименованог мађарског држављанина из Новог Сада, који је са католичке вере прешао у јеврејску пре рата, да би се за време окупације вратио католицизму, те после рата поново приступио јеврејској заједници.[1022] Збуњени тиме коју би од три изведене конверзије требало да сматрају релевантном при разматрању пријаве за исељавање, челници општине у Новом Саду обратили су се Савезу, односно МУП Југославије за помоћ. Из сачуваних докумената није јасно како је овај случај разрешен.

***

Начин на који је припадност јеврејској заједници дефинисана за потребе организоване емиграције у Израел, представљао је суочавање традиционалног и схватања јеврејског идентитета прилагођеног правно-политичким оквирима међудржавне и међуинституционалне сарадње, у којима је исељавање реализовано.

[1021] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 23. фебруар 1951.
[1022] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Списак случајева за дискусију у МУП ФНРЈ*

Министарство унутрашњих послова Југославије доследно се држало свог става о начелно слободној емиграцији свих Јевреја из Југославије у Израел, да би се тек на изричито инсистирање Савеза, упустило у ближе дефинисање тога ко се, за потребе исељавања, може сматрати Јеврејином. Најдалекосежније последице имао је став МУП који се тицао прикључења Јевреја у мешовитим браковима организованој емиграцији. Мада је током трећег таласа исељавања делимично модификован у смеру поштовања традиционалног схватања јеврејског идентитета, став југословенских власти о мешовитим браковима до самог је краја остао проблематичан.

Уочи трећег таласа исељавања, надлежни државни органи иступили су и са свеобухватним тумачењем питања конверзије и права конвертита на исељење. Постављајући датум напада нацистичке Немачке на Краљевину као гранични за легитимну конверзију у јеврејску веру, југословенске власти су значајно ограничиле права конвертита на прикључење организованој емиграцији. Са друге стране, створено је још једно начело које се тешко могло усагласити са традицијом јеврејске заједнице.

Једини циљ који је југословенска државна власт себи поставила при делимичном и невољном укључивању у дефинисање јеврејског идентитета за потребе организованог исељавања, било је спречавање не-Јевреја да на овај начин напусте земљу. Процена државних инстанци о легитимности жеље појединца да емигрира у Израел остала је, међутим, важнија од сваке врсте традиционалног појмања припадности јеврејској заједници. Коначну одлуку о легитимности сваке појединачне пријаве за исељење доносило је Министарство унутрашњих послова Југославије.

Пасивност југословенских власти спрам питања јеврејског идентитета, значила је да је Савезу јеврејских вероисповедних општина препуштено да прецизније дефинише критеријуме за прикључење појединца организованом исељавању у Израел. Постојеће генерално одобрење са којим је иступио МУП ФНРЈ, Савез је ограничио на Јевреје рођењем, односно Јевреје пореклом. Појединачним јеврејским вероисповедним општинама наложено је да поштујући ова два критеријума прихватају, односно одбијају пријаве за исељење. Разматрање питања везаних за

конверзију, Савез је препустио локалним рабинима. Формално се, међутим, и у овом случају заједница морала тумачењу права конвертита на исељење са каквим је пред треће организовано исељавање иступио МУП ФНРЈ.

Наизглед врло прецизна дефиниција јеврејског идентитета са каквом је иступио Савез, у пракси се показала проблематичном. Како је начин на који је централна организација заједнице дефинисала јеврејско порекло појединца био контрадикторан начину на који су државне власти решиле питање права Јевреја у мешовитим браковима на исељење, сваки је овакав случај решаван засебно.[1023] Сходно томе, сваки је исељеник чија би се молба показала спорном, био позван да пред Савез и надлежне југословенске власти иступи са одговарајућим образложењем своје потребе да напусти земљу.

[1023] Не треба при томе заборавити да је исељеник посматран као део породице, те је емиграција појединца била скопчана са емиграцијом осталих чланова његове уже породице, о чему ће ниже детаљно бити речи.

8. ДРЖАВЕ И ЈЕВРЕЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ИСЕЉЕЊУ

Политика југословенске државе према емиграцији Јевреја у Палестину, а затим у Израел, прошла је кроз неколико јасно дефинисаних фаза развоја које су биле омеђене спољно и унутрашњеполитичким околностима у којима се читав процес одигравао. У миграције европских Јевреја које су их, између осталог, водиле и у правцу Палестине, југословенска се држава активно укључила са доласком националсоцијалиста на власт у Немачкој 1933. године.

Став југословенских власти према транзиту јеврејских избеглица са територија под контролом Трећег рајха, бар у периоду од 1933. до 1938, може се окарактерисати као беневолентна пасивност. Преокупиран потенцијалним последицама које би овај процес могао имати по спољнополитички положај државе, југословенски државни врх је пажљиво пратио све промене до којих је дошло у политици нацистичког режима према јеврејском становништву. У међувремену је брига о избеглицама у потпуности препуштена Савезу,[1024] односно, посредно ашкенаској ЈВО Загреб.[1025]

[1024] Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“..., 241.

[1025] Више о томе: Boeckh, Kathrin, „Židovska vjerska općina u Zagrebu do 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 1 (1995), 50-52. (даље: Boeckh, *Židovska općina u Zagrebu do 1941. godine...*) и

Попуштајући постепено под политичким притиском превасходно Немачке и антисемитских закона који у све већем броју усвајани и у околним земљама, и југословенске су власти постепено модификовале политику спрам јеврејских емиграната. Мада је очигледно на одговарајући начин разматрала и испратила спољнополитичке околности које су дефинисале процес емиграције јеврејског становништва у Палестину у међуратном периоду, Југославија се није могла активно бавити реализацијом било каквих конкретних циљева. Из обзира према све јачим фашистичким државама, југословенска власт је настојала да се што је могуће више пасивизира и на тај начин очува политички и територијални интегритет државе.

Мада се одигравао у потпуно другачијим геополитичким околностима, транзит јеврејских избеглица преко територије Југославије између 1945. и 1948. године, унеколико је представљао продужетак процеса који је започео 1933. године. Пре свега, и даље се радило о илегалном насељавању јеврејског становништва на територији мандатног подручја Велике Британије, које је наилазило на жустре протесте. Послератни југословенски режим је, иако је раскинуо сваку везу са традицијом краљевине, са подједнаком благонаклоношћу посматрао илегални транзит Јевреја. Ова је благонаклоност, међутим, била утемељена на сасвим другачијем схватању дипломатског потенцијала процеса емиграције.

У првим годинама по завршетку рата, југословенска власт је била највернији експонент совјетске спољне политике. Активно укључење у процес илегалне исељавања некадашњих заточеника концентрационих логора у Палестину, требало је да служи искључиво јачању совјетског положаја на Блиском истоку, на почетку пасивног конфликта који ће прерасти у Хладни рат.[1026] Учешће у илегалној емиграцији у Палестину се, стога, ни у првим послератним годинама не може сматрати непосредно релевантним за реализацију циљева југословенске спољне политике.

Једино што се у другој фази транзита јеврејског становништва преко југословенске територије може окарактерисати као акт државних власти са

Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice“..., 23-24. Видети и Ristović, „Unsere und fremde Juden“..., 193-195.

[1026] Видети: Vestad, *Globalni Hladni rat*..., 171. и Schaffer, *The Soviet Treatment of Jews*..., 13.

конкрентним спољнополитичким циљем на уму, била је забрана локалним Јеврејима да се прикључе исељавању. Овај је акт, изнова, био усмерен на очување билатералних односа са Великом Британијом.[1027] Мимо одлуке да се локалним Јеврејима ускрати право на исељење у Палестину, југословенске су власти и даље поштовале спољнополитичке циљеве доминантних чинилаца на геополитичкој сцени (превасходно, наравно, Совјетског савеза). Изостанак југословенских Јевреја из емиграције у првим послератним годинана, значио је и суштинску пасивност Савеза јеврејских вероисповедних општина у овом процесу.

Тек у периоду који представља трећу фазу ангажовања Југославије у исељавању Јевреја на територију сада већ новостворене државе Израел, конкретни циљеви југословенске спољне политике постепено су почели да долазе до изражаја. Коинцидирање проглашења независности државе Израел са југословенско-совјетским конфликтом створило је јединствен сплет околности, у коме је Југославија почела очигледно да се дистанцира од совјетског утицаја и инсистира на аутентичности сопственог положаја у послератном свету.

Стварање независне државе Израел значило је да Велика Британија више не представља релевантан фактор на простору Блиског Истока. Лишене притиска потенцијалних последица по међународни углед државе, југословенске су власти коначно одобриле и локалним Јеврејима да се слободно упуте у Израел. Приликом организације исељавања, држава се, слично начину на који је Краљевина то чинила у међуратном периоду, ослонила на Савез јеврејских вероисповедних општина. Услед специфичног и свеобухватног зближавања Савеза са послератним југословенским властима, ова је сарадња добила и додатну димензију. Централна организација југословенских Јевреја ставила се у службу југословенске спољне политике, која је са емиграцијом у Израел добила јединствену прилику да демонстрира своју независност од совјетског узора.

Као што је и сама Југославија пролазила кроз различите фазе у процесу позиционирања према процесу емиграције Јевреја у Палестину и, касније, Израел, тако се мењао и начин на који су, у спрези са овим питањем, интераговале

[1027] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 305.

југословенске државне власти и Савез. Пошто је, на иницијативу југословенских власти, на себе преузео централну улогу у реализацији транзита јеврејских избеглица преко територије Краљевине Југославије, у првим послератним годинама је Савез остао скоро па потпуно пасиван. Номинална пасивност југословенских државних власти током илегалног транзита некадашњих заточеника концентрационих логора, односно немогућност југословенске заједнице да се прикључи овом процесу, захтевала је да се и Савез, бар номинално, дистанцира од овог питања. Почетак слободне, организоване и масовне емиграције југословенских Јевреја у Израел, омогућио је сарадњу Савеза јеврејских вероисповедних општина са југословенским властима на реализацији како краткорочних, тако и дугорочних циљева. Специфичности југословенске спољне и унутрашње политике условиле су еволуцију основне улоге коју је у оквирима организоване емиграције играо Савез и његово свеобухватније приближавање државним властима.

Положај Савеза у послератној југословенској држави, обновљеној на начелима марскизма-лењинизма, морао је бити дефинисан на битно другачији начин. Као организација која окупља припаднике јеврејске верске заједнице, Савез је морао демонстрирати вољност да се прилагоди покушају изградње номинално атеистичког друштва. Како би јеврејској заједници омогућио несметан живот у новом друштвено-политичком окружењу, СЈВОЈ је у континуитету инсистирао на њеном националном карактеру. Стварање државе јеврејског народа само је дало додатни легитимитет настојању Савеза да заједницу позиционира на овај начин. И сама организована емиграција на крају је тумачена као искорак у смеру „национализације“ јеврејске заједнице.[1028]

Позиционирање Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије у послератној држави било је утемељено на идеји прилагођавања новонасталом друштвеном и идеолошком контексту. У овом је смислу, организована емиграција посматрана као идеална прилика да Савез покаже вољност да у сваком смислу те речи сарађује са комунистичким државним врхом. Играјући централну улогу у исељавању, СЈВОЈ се активно, мада индиректно, укључио у пропагандну делатност

[1028] Више о томе у поглављу. ПОСЛЕДИЦЕ ИСЕЉЕЊА

југословенске државе. Специфичан однос између државних власти и савеза прожимао је и дефинисао исељавање.

8.1. БЛАГОНАКЛОНОСТ ВЛАСТИ

Приступ југословенских државних власти питањима везаним за организовану емиграцију у Израел, представља саставни део општег оквира коришћења исељеника као својеврсног средства пропаганде.[1029] После сукоба са Совјетским савезом 1948. године и дипломатске изолације која је уследила, емиграција се показала изванредно значајним средством спољнополитичке комуникације.[1030] У овом је контексту организована емиграција посматрана као симболична потврда еманципације и независног деловања југословенске државе.[1031]

Кроз интензивну сарадњу са Савезом јеврејских вероисповедних општина, југословенски режим је настојао да у процес емиграције прожме неким од кључних идеја које су дефинисале послератни развој државе. Реални пропагандни потенцијал организоване емиграције не би, међутим, требало прецењивати. Неколико је кључних фактора утицало на то да исељавање у Израел има више симболичан, него реалан дипломатски потенцијал.[1032]

Како је број исељеника из Југославије био релативно мали, посебно у поређењу са укупним бројем имиграната у Израел у истом периоду, њихов је пропагандни

[1029] Đikanović, „Jugoslovenska država i iseljenici“..., 156.

[1030] Опширније о томе: Radovanović, Milan, *Die organisierte Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts (1948-1952)*, https://www.academia.edu/11750030/Die_organisierte_Auswanderung_jugoslawischer_Juden_nach_Israel_im_Kontext_des_jugoslawisch-sowjetischen_Konflikts_1948-1952_, 1. април 2015.

[1031] Индикативан показатељ начина на који су југословенске власти доживљавале процес организоване емиграције у Израел говори и заступљеност ове теме у штампи, односно начин на који јој је приступано: Радовановић, Милан, „The Sound of Silence – Југословенска штампа о организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел (1948-1952)“, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2013), 77-91. (даље: Радовановић, „The Sound of Silence“...)

[1032] Весна Ђикановић сматра да су сваку спољнополитичку делатност везану за емиграцију југословенских грађана дефинисали, са једне стране, конкретни циљеви које је државни врх желео да оствари, а са друге стране сам број исељеника. Југословенски се државни врх у односу на ова два елемента оријентисао када је требало дефинисати конкретне спољнополитичке циљеве чијем ће се остварењу кроз емиграцију тежити. Свакако је, међутим, свака емиграција требало да служи подизању угледа државе, Đikanović, „Jugoslovenska država i iseljenici“..., 147.

потенцијал, чак и у идеалним условима, морао бити тек ограничен.[1033] Не може се ни поћи од претпоставке да су исељеници имали нужно позитиван став према послератном режиму у Југославији, те желели да на начин на који је то пропагирано, заступају државу коју су напустили.

Мада се промене у југословенској спољној политици, због стања извора, не могу континуирано пратити кроз процес организоване емиграције Јевреја у Израел, присуство одређених, врло карактеристичних, идеја је неоспорно. Централна организација Јевреја у Југославији послужила је, бар до завршетка исељавања, као један од главних носилаца пропагандне делатности у новоствореној држави на Блиском истоку.

Највећи број докумената Савеза у којима се на индиректан начин истичу специфични аспекти независног развоја југословенске унутрашње и спољне политике, потиче из периода реализације прва два таласа организоване емиграције (1948-1949). У годинама у којима је југословенско-совјетски конфликт доживео највећу ескалацију, Југославију је уједно напустио и највећи број исељеника. Динамика инсистирања на одређеним идејама које су доминирале југословенским спољном и унутрашњом политиком после рата, када се посматра у спрези са ове две чињенице, додатно добија на тежини.

Током следеће три године, у документима Савеза могу се пронаћи тек релативно малобројни трагови даљих промена кроз које је југословенска спољна политика пролазила.[1034] У општим је оквирима Савез ипак успео да испрати и, у складу са својим могућностима, подржи прве кораке које је југословенски државни врх начинио у смеру независности од Совјетског савеза и осталих земаља Источног блока. У циљу обезбеђивања сопственог и положаја јеврејске заједнице у послератној Југославији, Савез је, превасходно у својим дописима упућеним исељеницима,

---

[1033] Radovanović, Milan, *Die organisierte Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts (1948-1952)*, https://www.academia.edu/11750030/Die_organisierte_Auswanderung_jugoslawischer_Juden_nach_Israel_im_Kontext_des_jugoslawisch-sowjetischen_Konflikts_1948-1952_, 1. април 2015.

[1034] Исто. Интересантно је приметити да је ова динамика скоро у потпуној супротности са заступљеношћу теме организоване емиграције у југословенској штампи: Радовановић, „The Sound of Silence“..., 82-85.

потенцирао неколико мотива који су обједињавали став режима према самој заједници и специфичне одлике општег развоја југословенске унутрашње и спољне политике.

Разматрајући мотиве који су навели државно руководство да омогући слободну емиграцију у Израел, Савез је увек изнова истицао како је југословенска власт на овај начин, у ствари, показала изванредно поштовање грађанских права сваког појеначног исељеника.[1035] Ова формулација, сама по себи представља парафразу једног од начела на којима је номинално почивала совјетска унутрашња политика. Када се разматра у спрези са организованом емиграцијом југословенских Јевреја у Израел, ова флоскула, међутим, добија додатну димензију.

Совјетски режим је, доследно инсистирајући на поштовању грађанских права појединаца, у ствари, покушавао да одврати пажњу јавности од суштинског изостанка било чега сличног. У теорији је сваки совјетски грађанин могао слободно да напусти земљу, а право Јевреја на државу никада званично није оспорено. У пракси је, међутим, совјетски режим интензивно радио на томе да како совјетски, тако ни Јевреји других земаља Источног блока онемогући да се директно укључе у стварање самосталне државе у Палестини.[1036] У питању је била само једна од многобројних манифестација генерално антиционистичких ставова совјетског режима. Совјетски су пример без изузетка пратиле и остале земље Источног блока.[1037] Управо у овој чињеници крије се пропагандна тежина доследног

[1035] Када се Јосип Броз Тито срео са представником Светског јеврејског конгреса у Југославији, Фредериком Вајтом, истакао је да југословенски државни врх ни у једном тренутку није оклевао да припадницима локалне јеврејске заједнице омогући да изаберу да ли ће бити пуноправни грађани Југославије или ће се својевољно упутити у Израел. Како је Броз навео, југословенско је руководство сматрало да јеврејски народ свакако има право на своју сопствену државу, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 312. Ари Керкенен сматра да се јеврејске заједнице у земљама Источног блока, сходно односу режима према њима, могу поделити у две групе. Док се јеврејске заједнице у Бугарској, Мађарској, Чехословачкој и Румунији морају сматрати „потчињеним режиму“(при чему аутор прави разлику између традиционалног и модерног облика потчињености), Керкенен југословенске Јевреје сматра заједницом која је као таква уживала признање државних власти и чији се положај тек у појединим тренуцима може посматрати као модерни облик потчињености, Kerkännen, *Yugoslav Jewry...*, 37-38.

[1036] Mertens, *Alija....*, 84-87.

[1037] Детаљније о положају Јевреја у земљама Источног блока, видети: УВОД

инсистирања на слободи коју су југословенски Јевреји уживали при доношењу одлуке да се упуте у Израел..

Наглашавање благонаклоности државних власти у дописима Савеза требало би посматрати и у спрези са чињеницом да је југословенским Јевејима било забрањено да се прикључе илегалној емиграцији у Палестину непосредно по завршетку Другог светског рата. Како се проглашење независности Израела и последична масовна имиграција Јевреја временски поклопила са почетком еманципације Југославије од совјетског утицаја, забрана југословенским Јевејима да се прикључе илегалном исељавању у Палестину могла је бити приказана као беспоговорно поштовање интереса совјетске политике. Слободна емиграција је, са друге стране, везивана искључиво за разумевање и предусретљивост југословенских власти, те дефинисана као манифестација њиховог самосталног делања.

Тумачење организованог исељавања као поштовања основних грађанских права сваког појединачног Јевејина који је напустио земљу, очигледно је требало да југословенском режиму обезбеди одређени легитимитет у односу на остале државе у оквирима совјетске сфере утицаја.[1038] Начин на који је слободно исељавање интерпретирано у дописима Савеза представља колико индиректну критику совјетске политике, толико истицање супериорности приступа југословенских власти питању емиграције Јевреја у новостворену државу на Блиском Истоку.

Мада ционизам ни југословенски комунисти нису могли да прихвате као одговарајуће образложење тежње јеврејског становништва да се упути у Израел, и у приступу овом питању види се тежња да се створи одређени отклон у односу на совјетски узор. Начин на који је општи карактер емиграције пред југословенским властима приказан као тежња локалних Јевреја да се укључе у борбу за слободу новостворене државе Израел, представљао је само формално одбацивање ционистичке идеје. Све док није јавно истицан, чињеница да у корену организоване

[1038] Radovanović, Milan, *Die organisierte Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts (1948-1952)*, https://www.academia.edu/11750030/Die_organisierte_Auswanderung_jugoslawischer_Juden_nach_Israel_im_Kontext_des_jugoslawisch-sowjetischen_Konflikts_1948-1952_, 1. април 2015.

емиграције у Израел лежи ционизам прећутно је прихватана.[1039] И овакво мирење са природом организоване емиграције мора се у датим спољнополитичким околностима посматрати као својеврсна модификација совјетске реалполитике у смеру самосталног деловања југословенског режима.[1040]

У тумачењу улоге за коју се очекивало да ће јеврејски емигранти одиграти у новој домовини, Савез се није ограничио на уопштене импликације. Исељеницима у Израел у задатак је стављено да се ангажују на изградњи спољнополитичког положаја своје некадашње домовине, популаризујући идеје аутентичне југословенске револуције и изградње сопственог пута у социјализам. У циркуларима Савеза, емигранти су увек изнова дефинисани као носиоци традиције југословенског социјализма,[1041] те камен темељац сваке будуће југословенско-израелске сарадње.[1042] Мада свакако више одраз интензивне сарадње Савеза са југословенским властима, него реално тумачење улоге исељеничке заједнице у Израелу, овакве се импликације морају посматрати и као индикатор конкретних промена које су у југословенској спољној политици наступиле у истом периоду.

После проглашења независности Израела, Југославије се активно укључила у политичка дешавања на простору Блиског истока.[1043] Започета је интензивна сарадња са новоствореном државом јеврејског народа, која је, како сматра Шаул Шеј, умногоме била утемељена на сличностима у положају две стране у хладноратовском

[1039] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 311.

[1040] Оваква је адаптација доминантних идеја некадашњег политичког узора један је од карактеристичних делова прелазне фазе у послератном развоју југословенске државе (1949-1953), Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost...*, 114-115.

[1041] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXVIII)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 19. јун 1949, Пов. бр. 2127/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима треће алије*, 4. март 1950, Пов. бр. 953/50.

[1042] Карактеристични за целокупан процес организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел јесте позив исељеницима да буду „чврст мост пријатељства између старог и новог завичаја“, Исто. Видети још и АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће групно исељење у државу Израел (Циркулар I), 24. октобар 1949, Пов. бр. 3488/49.

[1043] Životić, „Jugoslavija i Bliski istok (1945-1956)“..., 485-486.

свету.[1044] У југословенској спољној политици Израел је посматран као подједнако близак и једној и другој страни подељеног света, те стога захвалан партнер за развијање идеје самосталног политичког деловања.[1045]

У основи потраге за оригиналним путем у социјализам лежала је претпоставка о аутентичној револуцији коју су југословенски комунисти спровели током Другог светског рата, те Народноослободилачкој борби као њеном темељу. У складу са овом претпоставком, НОБ је у дописима Савеза заузео посебно место.[1046] Док је истицано да ће емигранти у новој домовини радити на популаризацији идеја југословенског социјализма, Народноослободилачка борба је посматрана као већ постојећа веза између две државе.[1047]

Борба Израела да новостечену независност одбрани у рату са околним арапским земљама, у дописима Савеза често је, у пропагандне сврхе, индиректно поистовећивана са борбом против фашизма у којој је послератна југословенска власт видела корене свог легитимитета.[1048] Поистовећивање НОБ и рата Израела са околним арапским земљама, коришћено је како би се дала додатна тежина постојећој аналогији између две државе и југословенско-израелској сарадњи. У зближавању две стране једну од кључних улога требало је да одигра заједница југословенских исељеника. Овај корпус идеја можда је и најбоље сублимирао Никола Милићевић, опуномоћени посланик Југославије у Израелу, који је током пријема који је Хитахдут Олеј организовао у његову част изјавио: „Не сумњам да ће они (југословенски

[1044] Shay, „Israel and Yugoslavia“..., 473-474.

[1045] Како наводи Младенка Иванковић, југословенско је друштво Израел, а посебно његову политику слободне и масовне имиграције Јевреја из свих крајева света, посматрало благонаклоно. Југословенску су пажњу посебно привлачили кибуци, као облик социјалистичке привреде за који је сматрано да би могао представљати везу две државе, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 104.

[1046] О томе видети: АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије, Предмет: Треће групно исељење у државу Израел (Циркулар I)*, 24. октобар 1949, Пов. Бр. 3488/49. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 774, *Циркулар ЈВО Београд, Одбора за прикупљање помоћи, свим члановима општине*, 1. септембар 1948.

[1047] Shay, „Israel and Yugoslavia“..., 473-474.

[1048] Видети о томе: АЈИМ, Ал 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXVIII)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 19. јун 1949, Пов. бр. 2127/49. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48. Југославија је и директно подржавала израелску борбу за независност, како је дозволила транзит чехословачког оружја намењеног израелској војсци преко своје територије, Shay, „Israel and Yugoslavia“..., 474-477.

исељеници, прим. М.Р) уложити напоре за учвршћивање пријатељских веза које постоје између наше две земље, обе створене у рату за национално ослобођење, за правду и једнакост међу свим народима, малим и великим.“[1049]

Информбироовска емиграција у оквирима организованог исељавања

Поклапање периода организоване емиграције у Израел са ескалацијом конфликта Југославије и Совјетског савеза, условило је преплитање процеса исељавања са великим бројем разнородних феномена који су пратили промену спољнополитичког положаја југословенске државе. Можда је и најкарактеристичнији овакав пример била такозвана „информбироовска емиграција“.[1050]

Међу избеглицама које су уточиште пред политичким притиском власти матичне земље потражили у суседној Југославији, налазио се и одређен број Јевреја. Мада се ови у документима Савеза помињу тек спорадично и углавном индиректно, у најосновнијим цртама је могуће реконструисати начин на који се југословенска државна власт према њима поставила. Трагови о учешћу политичких избеглица из земаља Информбироа у организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел, односе се скоро искључиво на 1948. и 1949. годину, односно реализацију првог и другог таласа исељавања. Временски се ово поклапа са периодом у коме је број избеглица из земаља Информбироа који је у Југославији тражио уточиште био на врхунцу.[1051]

[1049] АСМИП, ПА (1950), к. 46, ф. 11, д. 49515 (стр. 9)

[1050] Свега неколико месеци после Резолуције Информбироа, у Југославију су почели да пристужу појединци и мање групе оних који су тврдили да у својој матичној земљи трпе огроман политички притисак. Међу избеглицама које су стигле у Југославију после 1948. године, треба разликовати оне који су покушавали да искористе политички положај државе да се некако докопају Запада и оне које су у Југославију убацивале различите обавештајне службе земаља Источног блока. Прве таласе избеглица југословенске власти су враћале преко границе. Како су, међутим, ове повратнике власти суседних земаља користиле за антијугословенску пропаганду, Југославија је почела да избеглице прихвата и пружа им трајно уточиште, Лубурић, Радоица, „Политичка емиграција из информбировских земаља у Југославији (1948-1953)“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (1996), 215-216. (даље Лубурић, „Политичка емиграција“...)

[1051] Динамика илегалне имиграције у Југославију аналогна је динамици самог југословенско-совјетског конфликта, Исто, 217.

Од самог почетка организоване емиграције у Израел, страним држављанима је начелно признато право да се овом процесу прикључе.[1052] Једини су услов при томе представљали валидна виза матичне државе, односно важећи пасош. Мада увек релативно мали број њих,[1053] страни држављани учествовали су у свих пет таласа организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел. Лица која су избегла из земаља Источног блока као део такозване „информбироовске емиграције, чинила су тек минималан део ове групације исељеника.

Превасходни проблем приликом укључења илегалних избеглица у процес организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел свакако је била немогућност да се на њих примени унапред дефинисани образац партиципације страних држављана исељавању. У случају информбироовске емиграције није могло бити говора о постојању дозволе матичне државе за емиграцију у Израел. Чак ни страни држављани који су дуже време, уз благослов како домаћих, тако и матичних власти, живели на територији Југославије, нису увек могли добити дозволу за исељење. Са ескалацијом југословенско-совјетског сукоба, све је теже било напустити Југославију у оквирима унапред дефинисане процедуре емиграције.

Уколико се занемари потреба да се на њихово учешће формално дефинише на другачији начин, припадници „информбироовске“ емиграције земљу су напуштали на исти начин на који су то чинили и југословенски Јевреји.[1054] Сачувани извори, сасвим разумљиво, о томе не говоре изричито, али је начелни договор између представника Савеза и државних власти свакако постојао. Коначну одлуку и

[1052] Видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1053] Видети поглавље: СТАТИСТИКА ИСЕЉЕЊА

[1054] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Панчево*, 22. октобар 1948, Пов. бр. 2537/48.

прикључењу емиграцији је, и у случају избеглица из земаља Информбироа, доносило Министарство унутрашњих послова Југославије. [1055]

На основу малобројних примера који се могу наћи у сачуваним изворима,[1056] чини се да је реално ангажовање државних органа у прикључењу „информбироовске емиграције“ масовном исељавању југословенских Јевреја било сразмерно минимално. Када би илегално прешли границу, јеврејске избеглице су смештане у прихватне логоре. Тек пошто би се обратили Савезу са молбом да им се омогући исељење, њихови су случајеви стизали на допунско разматрање код надлежних државних власти.

Пошто би Савез добио одговарајуће одобрење државних власти, илегалне избеглице су се могле на већ стандардизован начин иселити у Израел.[1057] Одговорност за припаднике информбироовске емиграције, у овом је смислу, скоро у потпуности пребачена на Савез јеврејских општина. Ангажовање централне организације југословенских Јевреја у транзиту политичких избеглица извесно је бар делимично утицало на одлуку државног врха да Јеврејима из земаља Источног блока уопште и дозволи задржавање у Југославији. У истом су периоду друга лица пребегла из суседних земаља доследно враћана. Потреба за враћањем јеврејских избеглица у матичне земље извесно није ни постојала, како су у Југославију стизале са намером да продуже за Израел.[1058] Може се претпоставити да је Јевреја било и у

[1055] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 31. мај 1949.

[1056] Случајеви појединачних избеглица из земаља Информбироа, чије се учешће у организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел на основу сачуваних докумената може, бар у одређеној мери, реконструисати биће детаљно разматрани у поглављу ПОЈЕДИНАЦ У ИСЕЉЕЊУ.

[1057] Мада су постојала одређена одступања од стандардне процедуре када су се илегални имигранти из земаља Информбироа прикључивали организованој емиграцији Јевреја из Југославије, била су сразмерно минимална. Тако, не пример, страни држављани уопште, па тако ни информбироовске избеглице нису имале право на 3 фунте предвиђене за намиривање ситнијих трошкова током путовања бродом за Израел, АЈИМ, п.к. 869, *Додатак Промеморији СЈВОЈ*, Предмет: Енглеске фунте, др Каделбург, Гедаља, 16. јул 1949. Чини се и да су избеглице из земаља Источног блока имале одређену предност када су емигранти распоређивани по транспортима, АЈИМ, п.к. 869, *Допис Рубена Рубеновића, СЈВОЈ-у*, 19. април 1949.

[1058] Најизричитије је овакав став југословенских власти до изражаја дошао на примеру извесног Рогера Анауа, мађарског држављанина који је, пошто је илегално прешао границу, био привремено смештен у Новом Саду. Савезу се средином 1949. године обратио са молбом за појашњење административне процеду која је пратила организовану емиграцију. У овој молби је, између осталог, навео да је од југословенских власти добио дозволу за боравак у земљи, „пошто је обећао да ће напустити земљу у склопу исељавања“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис Анау Рогера, СЈВОЈ-у*.

групи оних избеглица које су у Југославију наменски слале обавештајне службе околних информбироовских земаља,[1059] али је и ова дистинкција губила сваки значај, када је посматрана у спрези са њиховом намером да земљу напусте првом приликом која би им се пружила.

Мада само индиректно везан за околности југословенско-совјетског сукоба, индикативним се може сматрати и положај страних држављана јеврејског порекла, који су у време организоване емиграције били трајно настањени у Југославији. Данило Берг, совјетски држављанин који је дужи низ година живео у Загребу, код совјетског посланства у Југославији поднео је захтев за прикључење трећем исељавању у Израел.[1060] Мада је његов првобитни захтев одбијен, совјетско посланство му је оставило могућност да се у Израел из Југославије упути као аполита. Емиграција Данила Берга не може се потврдити на основу сачуваних докумената. Непосредно пошто је совјетско посланство одбило да му изда дозволу за исељење, извесно се, међутим, одрекао држављанства и у статусу аполите поднео нову пријаву.

У оквирима организованог исељавања у Израел, рекреиране су, мада у знатно мањем обиму, околности под којима је Краљевина Југославија омогућила транзит јеврејских избеглица из земаља Западне Европе у Палестину.[1061] Уз пасивну подршку надлежних државних органа, Савез јеврејских вероисповедних општина још једном је одиграо централну улогу у овом процесу. Са друге стране се, међутим, мора у обзир узети и изузетан прагматични значај који је у оквирима југословенске спољне политике придаван процесу исељавања. Јевреји из земаља Источног блока посматрани су као утолико потентнији носиоци позитивне пропаганде.

[1059] Лубурић, „Политичка емиграција“..., 215-216.
[1060] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис ЈВО Загреб, Централној комисији за исељење при СЈВОЈ*, 20. јануар 1950.
[1061] Видети о томе детаљно: ЈУГОСЛОВЕНСКА МИГРАЦИОНА ПОЛИТИКА И ПИТАЊЕ ПАЛЕСТИНЕ, ОДНОСНО ИЗРАЕЛА

8.2. ЦИОНИЗАМ У СОЦИЈАЛИЗМУ

Специфичан положај у коме су се Савез јеврејских вероисповедних општина, односно јеврејска заједница, нашли после Другог светског рата захтевао је циљано приближавање југословенској власти. Иако индиректно укључен у оквире државне пропагандне активности после сукоба са Совјетским савезом и на функционалан начин интегрисан у југословенску спољну политику, Савез је организовано исељавање и даље доследно посматрао као реализацију ционистичке идеје.

Уклапање ционистичке позадине у идеолошке оквире послератне југословенске државе, захтевало је врло специфичан приступ питањима везаним за организовану емиграцију. На најопштијем нивоу сарадње са државним врхом, проблем је решен издвајањем и инструментализацијом идеје борбе, као заједничке процесу изградње ционистичке и послератне југословенске државе. Када год је било потребно да се Савез обрати самим исељеницима, ово је компромисно решење изнова потенцирано. Свака врста сарадње са државним врхом подразумевала је потпуно игнорисање ционистичке природе миграционог покрета у корист прихваћене алтернативе „укључивања у борбу за независност државе Израел“. На овај је начин ционизам, у суштини, у потпуности потиснут из свакодневице процеса организоване емиграције. У циљу приближавања југословенским властима приступљено је врло директном и наменском величању става државних врха спрам организованог исељавања. Ционистичке идеје сведене су на обим спорадичних трагова, који се могу пронаћи искључиво у дописима којима се Савез, у жељи да истакне суштину и карактер организоване емиграције, упутио директно обраћао исељеницима.[1062]

Полазећи од основне идеје благонаклоности југословенског државног врха, Савез је доследно истицао да су власти у Југославији све учиниле како би олакшале и

[1062] Стварање јеврејске државе на Блиском истоку, Савез је тумачио као „оваплоћење историјске правде према јеврејском народу“ односно реализацију „вековног сна безбројних јеврејских поколења“. Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима треће алије*, 4. март 1950, Пов. бр. 953/50. Овакви су дописи Савеза, бар колико се на основу сачуваних докумената може закључити, били обавезан саставни део сваког таласа организоване емиграције. Дописи упућени исељеницима четвртог и петог таласа нису сачувани.

помогле јеврејско становништво у његовој тежњи да се исели.[1063] Гест власти у Југославији тумачен је као обавезујућ и према оним припадницима заједнице који су одлучили да остану у земљи. Савез је инсистирао на томе да југословенски Јевреји морају показати одређену захвалност према држави и режиму. Предвођена самим Савезом и његовим званичницима, заједница је требало да се, по окончању процеса емиграције, још чвршће повеже са својом отаџбином и у потпуности се посвети њеном напретку.

Својеврсну модификацију претпоставке о свеобухватној благонаклоности југословенског државног врха како према јеврејској заједници, тако и према новоствореној држави Израел, представља претпоставка пожртвованости државних власти у организацији исељавања.[1064] Нагласак је, међутим, овом приликом стављен на складну сарадњу југословенских државних органа са представницима јеврејске заједнице. На идеју хармоничне сарадње директно се надовезује увек изнова истицана захвалност СЈВОЈ-а за поверење које му је државни врх указао, препустивши му централну улогу у спровођењу сваког појединачног таласа емиграције.

Можда и најрепрезентативнију манифестацију наменског наглашавања вољности јеврејских организација да се на сваки начин уклопе у идеолошке оквире послератне југословенске власти, представљале су опроштајне свечаности које су организоване пре него што би сваки појединачни талас исељеника напустио Југославију. Са друге стране, управо су кроз ове свечаности своје место у процесу организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, можда и на најочигледнији начин, нашле неке од ционистичких идеја.

[1063] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1064] Исто.

Приближно месец дана пре него што ће прва група исељеника, крајем 1948. године, напустити Југославију, Савез је предложио да осећања јеврејске заједнице, поводом њиховог одласка, до изражаја дођу у форми опроштајних свечаности.[1065] Са сваким следећим таласом исељеника, ова је иницијатива Савеза понављана, те су опроштајне свечаности постале традиционалним делом организоване емиграције у Израел.

Савез није локалним општинама наметнуо строго дефинисани програм какав је током опроштајних свечаности требало испоштовати. Материјалне могућности јеврејске заједнице непосредно после рата и број чланова појединачних општина диктирали су у којој ће мери опроштајне свечаности бити раскошне или, пак, скромне. У неколико су најопштијих смерница, представници Савеза ипак дефинисали како би опроштај од исељеника требало да изгледа. Наглашено је да карактер свечаности мора бити „топао и другарски“, односно да на њима до изражаја морају доћи „главне мисли и осећања заједнице поводом организованог исељавања“.[1066] Свака је јеврејска вероисповедна општина требало да предочену основну идеју даље развије. Једино на чему су челници Савеза директно инсистирали, било је да се у склопу свечаности, ма како оне биле конципиране, има прочитати опроштајна посланица коју је централна организација југословенских Јевреја упутила исељеницима.

Посланица Савеза, која је прослеђена свим локалним заједницама, представљала је својеврсни манифест политике циљаног приближавања југословенским властима, какву је Савез водио по завршетку рата.[1067] Разрађујући основну идеју благонаклоности и разумевања државе према специфичним

[1065] Како је наведено у циркулару Савеза: „Жалимо што се растајемо, али нас такође испуњава радошћу што толики број југословенских Јевреја добровољно одлази у стару-нову земљу Израел, да помаже њену борбу и изградњу“. Није, међутим, пропуштена прилика да се истакне: „Нарочито нас радује што се овај одлазак обавља под повољним условима, за које имамо да захвалимо широкогрудој предусретљивости и разумевању Владе ФНРЈ и свих органа народних власти“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у Израел – Опроштај од исељеника у појединим општинама (14. новембар 1948), Пов. бр. 2132/48.

[1066] Исто.

[1067] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима треће алије*, 4. март 1950, Пов. бр. 953/50.

проблемима јеврејске заједнице, у посланици Савеза дефинисане су конкретне дужности како исељеника, тако и оних Јевреја који су одлучили да остану у Југославији.

Исељеницима је Савез предочио да у Израел одлазе у тренуцима када јеврејска држава пролази кроз историјску борбу за коначну реализацију вековног сна, те да ће дужност сваког појединца бити да се у ову борбу активно укључи.[1068] Слично начину на који је то, директно или индиректно, чињено у свим циркуларима, у посланици су исељеници означени као представници локалне јеврејске заједнице и југословенске државе у Израелу и свету. Најдостојније су, како је истакнуто, исељеници своје југословенске корене могли представљати учешћем у борби за очување независности Израела. Са друге је стране као својеврсна дужност сваког емигранта истакнуто да мора активно одржавати везе са старом домовином.

Како би се што више истакли значај и трајност везе јеврејских емиграната са некадашњом домовином, исељеници су позивани да никада не забораве пријатеље и рођаке које су оставили за собом и све претходне генерације њихове породице које су свој век проживеле на југословенском тлу.[1069] Како би се нагласила трајна веза јеврејске заједнице са Југославијом, истакнута је значајна улога коју су Јевреји, учествујући у НОБ и послератној изградњи државе, одиграли у формирању сасвим новог друштва. Док је од оних припадника заједнице који су се припремали за пут у Израел очекивано да ће на себе преузети обавезу подизања угледа државе коју су напустили, у посланици Савеза су они Јевреји који остају у Југославији позвани да према држави чији поданици остају покажу одређени степен захвалности.[1070]

Форма опроштајних свечаности које је Савез предложио одисала је политиком прилагођавања. Врхунац ове политике представљале су управо идеје изражене у посланици упућеној исељеницима. Саме су свечаности, са друге стране, имале нешто комплекснији карактер. Ционистичке идеје које су тек у специфичној форми и ограниченом обиму нашле своје место у документима Савеза, нису се дале избећи приликом организације опроштајних свечаности. Суштинска двојност природе и

[1068] Исто.
[1069] Исто.
[1070] Исто.

значаја емиграције, као реализације вековне тежње јеврејског народа, односно револуционарног чина југословенске јеврејске заједнице, на јединствен је начин до изражаја дошла током ових свечаности.

У сачуваним документима имамо свега неколицину комплетних програма опроштајних свечаности које су одржане у последњој фази реализације првог, односног другог организованог исељавања. Сходно слободи коју је Савез дао локалним општинама у дефинисању програма, обима и садржаја ових свечаности, оне су се напослетку међусобно драстично разликовале. Према садржају програма ових манифестација, јеврејске вероисповедне општине у Југославији се грубо могу поделити у три групе.

У општинама најскромнијих финансијских могућности, опроштајне свечаности одржане су у становима функционера локалне заједнице. Програм свечаности био је сведен на читање посланице Савеза и састанак током кога су чланови општине који су остајали у Југославији били у прилици да се опросте од исељеника. Јеврејска вероисповедна општина у Апатину поводом првог организованог исељавања у Израел, скромну опроштајну свечаност организовала у стану председника Фердинанда Сенде.[1071] После читања посланице, окупљени чланови општине опростили су се од емиграната. Слична је свечаност одржана и у ЈВО Карловац, где су чланови општине после читања посланице Савеза исељенике испратили на железничку станицу.[1072]

Општине које су финансијски нешто боље стајале, односно имале нешто већи број чланова, опроштајну свечаност уобличиле су у својеврсни програм који је, поред обавезног читања посланице Савеза, обухватао и неколико говорника који су се обратили окупљеном свету. Члановима ЈВО Земун, обратио се Аврам Осасон, службеник Министарства правосуђа НР Србије и некадашњи председник земунског Среског суда, позивајући се на идеје којима би исељеници у новој домовини требало да се руководе.[1073] Поред њега, говор је одржао и председник локалне општине,

[1071] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис ЈВО Апатин, СЈВОЈ-у*, 22. новембар 1948, Пов. бр. 2422/48.
[1072] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис ЈВО Карловац, СЈВОЈ-у*, 10. децембар 1948.
[1073] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37), *Допис ЈВО Земун, СЈВОЈ-у*, 30. новембар 1948, Пов. бр. 2601/48.

Александар Франк, истакавши заслуге бивших општинских функционера који су одлучили да том приликом напусте земљу.

Челници општине у Чаковецу организовали су опроштајну свечаност којој су, поред будућих исељеника и оних чланова општине који су одлучили да остану у Југославији, присуствовали и локални не-Јевреји за које је процењено да су током рата на неки начин задужили заједницу.[1074] Програмом свечаности, поред посланице Савеза и говора челника општине, био је предвиђен и заједнички одлазак на гробље. Пред споменником жртвама фашизма и костурницом одржан је кадиш.[1075]

Општине са највећим бројем чланова и финансијски најстабилније општине, биле су у прилици да најдаље развију основну идеју Савеза о свечаном опроштају од исељеника. Читање посланице, те обраћање представника исељеничке, односно оног дела заједнице која је остајала у Југославији, пратио је и одговарајући културно-уметнички програм.

Мада далеко обимнија и садржајнија од сваке друге свечаности одржане у дому једног од чланова општине, опроштај од исељеника првог таласа из ЈВО Мостар у целости је организован у кући Јозефа Коена, који се и сам том приликом напустио земљу.[1076] Прочитана је посланица Савеза и од исељеника се, у име мостарске општине, опростио Лавослав Бродман, после чега је интонирана Хатиква.[1077] Пошто

[1074] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис ЈВО Чаковец, СЈВОЈ-у*, 26. новембар 1948.

[1075] Кадиш (арам. свети) је молитва стара око две хиљаде година, која се изговара на арамејском, осим последње строфе која се изговара на хебрејском. У неизмењеном облику је присутна у свим јеврејским заједницама на свету и изговара се током године жалости, односно на годишњицу смрти, три пута дневно. Првобитно је ова молитва била посвећена само преминулим родитељима, да би временом попримила универзални карактер и постала обавезна у различитим ситуацијама. Кроз Кадиш појединац изражава своју оданост Богу, односно спреност да прихвати његов суд, односно сопствену судбину. У овом смислу, Кадиш пружа утеху појединцу, наглашавајући неминовност свега што му се догодило. Мимо Кадиша, сефардска и ашкенаска заједница развиле су сопствене, специфичне, молитве за душе умрлих, Радовановић, Војислава, „Бет Кеварот – кућа мртвих – јеврејски жалобни обичаји“, *Култура* 138 (2013), 432-433.

[1076] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис ЈВО Мостар, СЈВОЈ-у*, 19. новембар 1948, Пов. бр. 2322/48.

[1077] Хатиква (хеб. הַתִּקְוָה - нада) је званична химна државе Израел. Текст Хатикве написао је 1878. године Нафтали Херц Имбер, јеврејски песник из Золочива у Галицији. Основу Хатикве чини Имберова поема Тикватену (Наша нада). Хатикву је покрет Ховеве Цион усвојио као своју химну, да би на Првом ционистичком конгресу (1897) постала званичном химном ционистичког покрета. После проглашења независности Израела, Хатиква је постала незваничном државном химном. Амандманом који је Кнесет усвојио новембра 2004. Хатиква је озваничена као државна химна Израела.

се окупљенима обратио домаћин опроштајне свечаности, опроштајни скуп је окончан интонирањем југословенске химне.[1078]

Јеврејска вероисповедна општина у Суботици је за исељенике првог таласа емиграције организовала опроштајну свечаност која је започела службом надрабина Јосипа Гершона.[1079] Пошто је певачко друштво „Хакинор“ извело псалм Халелуја, сви су се присутни преселили у просторије општине, где је изведена југословенска химна. Окупљенима се обратио председник суботичке општине, Золтан Лорант. Пошто је прочитао посланицу Савеза, Лорант се, у име оних који су остали у Југославији, опростио од исељеника. Даљи програм је био сачињен од краћих говора чланова општине, наизменично оних који су напуштали Југославију и оних који су остајали у земљи.[1080] Програм свечаности окончан је Хатиквом, у извођењу хора „Хакинор“.[1081]

Опроштајна свечаност коју је организовала општина у Загребу обухватала је говор председника општине, Арпада Хана, краћи музички програм и обраћање троје будућих исељеника окупљеним члановим општине.[1082] Посланицу Савеза прочитао је Бенцион Леви, док је у име општине опроштајни говор одржао Давид Леви.[1083] У име емиграната, скупу се обратио Славко Радеј.

Опроштајне свечаности одржане пред одлазак исељеника првог таласа организоване емиграције обележене су биле наглашавањем сарадње две државе у извођењу читавог процеса и симболичним истицањем нераскидиве везе између припадника југословенске заједнице у Израелу и оних који су одлучили да остану у Југославији. Када су могућности општине то дозвољавале, извођење државних химни

[1078] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис ЈВО Мостар, СЈВОЈ-у*, Предмет: Одлазак у државу Израел, Опроштај од исељеника, 2. децембар 1948.

[1079] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37), *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 1. децембар 1948.

[1080] Исељеница Сузана Киш извела је рецитацију на мађарском, као и Бора Тенер, која је остала у Суботици. Окупљенима се рецитацијом на српском обратила исељеница Клара Секељ, Исто.

[1081] Детаљно о програму опроштајне свечаности одржане у ЈВО Суботица, поводом првог организованог исељавања из Југославије у Израел, видети АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, Предмет: Опроштај од исељеника, 22. новембар 1948, Пов. бр. 2405/48.

[1082] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 24. новембар 1948, Пов. бр. 2423/48. Антоније Гајгер-Ајхорн одсвирао је композиције Шопена и Бјелинског, док је Неда Пилиш отпевала арију из једног од Хендлових ораторијума, Росинијеве опере „Севиљски берберин“ и песму Александра Алебјева, „Славуј“.

[1083] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 7. децембар 1948.

Израела и Југославије симболично је показивало везу исељеничке заједнице како са старом, тако и са новом домовином.[1084] Чак и када обим одржаних свечаности није дозвољавао да се у њихов програм укључе државне химне, кроз наизменично позивање чланова општине који су се припремали да напусте Југославију и оних који су остајали у земљи да се обрате скупу, инсистирано је на истој идеји.

Сачувани документи не омогућавају сасвим прецизно реконструисање континуитета у организацији опроштајних свечаности. Извесно је, међутим, да је опроштај од исељеника постао саставним делом процеса организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел. Свега неколико докумената који се тичу опроштаја од исељеника одржаних током 1949. године наговештавају одређени напредак тежње Савеза да кроз опроштајне свечаности покаже приврженост новим југословенским властима. Промена објективних спољнополитичких околности у којима се организована емиграција одигравала, довела је и циљаних модификација у захтевима које је Савез поставио пред локалне општине када су се опраштале од емиграната.

Обраћајући се локалним заједницама током другог таласа организоване емиграције, челници Савеза поново су истакли потребу за достојанственим опроштајем од исељеника. Централно место у програму сваке свечаности и даље је требало да заузима читање посланице СЈВОЈ, при чему је идеја приближања јеврејске заједнице југословенским властима само даље развијана.

Опроштајним свечаностима поводом одласка другог таласа исељеника, посебно оним одржаним у већим општинама, присуствовали су и представници Савеза.[1085] При томе су челници централне организације југословенских Јевреја инсистирали да на свечаности буду позвани и представници локалних власти, односно да и њима буде омогућено да се, уколико то буду желели, обрате исељеницима. Коначно, исељеници су подстакнути да се телеграмом захвалности опросте од југословенских

[1084] Извођењем израелске химне наизбежно је индиректно наглашаван ционистички контекст у коме се организовано исељавање у Израел одигравало. Мада је у оквиру опроштајних свечаности Хатиква интонирана као државна химна, њена традиционална повезаност са ционистичким покретом није се могла заобићи.

[1085] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXVIII)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 19. јун 1949, Пов. бр. 2127/49.

власти, односно од Јосипа Броза Тита.[1086] Први човек Комунистичке партије Југославије је дефинисан као носилац идеје истинског интернационализма и један од најзаслужнијих за правилно решење националног питања у Југославији уопште. У овом смислу је заузео своје стално место у посланицама Савеза.[1087] Одлука о омогућавању слободне емиграције југословенских Јевреја изричито је везивана за Јосипа Броза. У питању је било циљано поистовећивање првог човека НОБ и послератне југословенске власти са самом државом, опет у циљу истицања верности коју Савез и сама јеврејска заједница осећају према режиму.

Са каснијим таласима организованог исељавања, текст посланице Савеза је допуњен и унеколико измењен, како би одговарао променама у спољнополитичкој ситуацији како југословенске тако и израелске државе.[1088] Окончање рата Израела са околним арапским државама и почетак међународне интеграције, условили су измењено схватање улоге коју би у држави на Блиском истоку требало да одиграју југословенски исељеници. На почетку организоване емиграције исељеници су посматрани скоро искључиво као борци, да би већ од другог таласа исељавања попримили идентитет градитеља. У тренуцима када је југословенско друштво и само било ангажовано на обнови ратом разрушене земље, исељење релативно великог броја радно способног становништва окарактерисано је као жртва којом је Југославија директно помогла изградњу јеврејске државе на Блиском истоку.

Сачувано је свега два описа опроштајних свечаности одржаних током другог таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел.[1089] Опраштајући се од другог таласа исељеника, представници јеврејске вероисповедне општине у

[1086] Изричито је у циркулару наведено да представници Савеза „сматрају да ће са таквих свечаности (опроштајних, прим. М.Р.) спонтано доћи иницијатива за слање телеграма другу Титу, председнику наше владе и генералном секретару наше комунистичке партије, те да ће ти телеграми изразити осећаје љубави, оданости и захвалности према њему, нашој влади и ЦК КПЈ“, Исто.

[1087] Исто.

[1088] Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима треће алије*, 4. март 1950, Пов. бр. 953/50.

[1089] У сачуваним документима нема описа опроштајних свечаности одржаних у склопу каснијих таласа емиграције у Израел. Овакве су свечаности, мада највероватније са далеко скромнијим програмом, свакако биле саставни део организованог исељавања до самог краја.

Загребу приредили су свечану академију.[1090] После извођења југословенске и израелске химне, емигрантима се обратио Рафаел Монтиљо, члан Председништва ЈВО Загреб и председник Комисије за исељење. На махове прекидајући културно-уметнички програм, опроштајну посланицу Савеза исељеницима је прочитао Давид Леви, секретар општине, а од њих се у име чланова општине који су остали у Југославији опростио Стево Фишер.

Опроштајна свечаност коју је организовала јеврејске општина у Земуну била је далеко скромнија од академије загребачке општине.[1091] У просторијама општине одржан је састанак са будућим исељеницима, којима се обратио председник општине, др Лав Брандајс. Пошто им је пожелео срећу у новој домовини, председник је исељеницима уручио 52 слике споменика жртвама фашизма подигнутог на општинском гробљу, као поклон члановима земунске општине који су у првом таласу организоване емиграције напустили Југославију. После читања посланице Савеза, исељеници су упутили телеграм Јосипу Брозу Титу у коме су истакли да ће учинити све што је у њиховој моћи да унапреде односе између израелске и југословенске државе. Инсистирајући на тесној вези која ће увек постојати између емиграната и њихове матичне општине, представници исељеника опростили су се од скупа.

Мада су биле превасходно посвећене пропагирању трајне везе између два дела југословенске јеврејске заједнице и, посредно, Израела и Југославије, опроштајне свечаности само су формално биле утемељене на овим идејама. Званични карактер умногоме се разликовао од начина на који су сами исељеници доживљавали свечаности. Док су релевантни извори генерално малобројни, сачуван је свега један документ који одражава колико су ставови самих исељеника одударали од оних који су током свечаности пропагирани.

Говор који је Андрија Алпар одржао у склопу просторијама ЈВО Београд пред први талас исељавања из Југославије у Израел, скоро у целости је био посвећен

[1090] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Позивница за опроштајну академију ЈВО Загреб*, 12. јун 1949.
[1091] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Земун, СЈВОЈ-у*, 5. септембар 1949, Пов. бр. 3093/49.

будућем развоју јеврејске државе.[1092] Мада је у поједностављеној форми садржао идеје које су биле лајтмотиви процеса организоване емиграције, Алпаров говор је превасходно био посвећен практичним аспектима будућег живота југословенских исељеника у Израелу. Наглашавајући да би Јевреји који се активно окупљају у новоствореној националној држави требало да се задовоље и најскромнијим условима за живот, те напорно раде на подизању угледа Израела у свету, Алпар је истакао да природни услови у Палестини омогућавају изванредан развој како привреде, тако и друштва. Брзом јачању Израела требало је додатно да допринесу многобројни стручњаци различитих профила који су стизали са сваким појединачним таласом имиграције.

Пример Андрије Алпара показује да су опроштајне свечаности, мада без изузетка посвећене изражавању ставова који су званично морали бити пропагирани, одражавале и унутрашње идејно устројство јеврејске заједнице у Југославији. За разлику од званичне политике сарадње са државним властима и интеграције идеја југословенске дипломатије у процес емиграције, интерно су пропагирани циљеви блиски идеолошком оквиру ционизма. Бољитак државе Израел посматран је потпуно независно од сарадње са Југославијом и интеракције за какву је сматрано да је гарантује постојање исељеничке заједнице.

Присуство како званичног, тако и интерног, персонализованог схватања суштине организоване емиграције, дало је опроштајним свечаностима које су одржане при свакој појединачној општини у Југославији изразито дуални карактер. Колико је присуство специфичних идеја из корпуса спољне и унутрашње политике југословенске државе представљало само контекстуализацију реалног значења организоване емиграције у Израел, можда и најбоље показују далеко скромније церемоније које су одржане у самом Савезу. Опраштајући се од високих званичника који су се упутили у новостворену јеврејску државу, челници Савеза организовали су свечаности које су се умногоме разликовале од оних какве су приређене у појединачним општинама.

[1092] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Говор Андрије Алпара приликом опроштајне приредбе југословенске алије*, 5. децембар 1948.

Пре него што ће се Давид Алкалај и Мартин Комлош прикључити трећем таласу организоване емиграције из Југославије у Израел, у просторијама Савеза приређена је свечана седница Извршног и Аутономног одбора.[1093] Истичући пожртвованост функционера који су напуштали земљу у послератној обнови заједнице и организацији исељавања, окупљени су изразили наду да ће Савез наставити подједнако ефикасно да функционишу и након њиховог одласка. Мимо истицања ангажовања истакнутих појединаца на организацији исељавања, опроштајне свечаности унутар Савеза ни на који начин овај процес нису везивале за неку конкретну идеју. Док су опроштајне свечаности појединачних општина имале дуални карактер, манифестације Савеза биле су идеолошки потпуно неутралне.

Опроштајне свечаности представљале су последњу организациону етапу емиграције југословенских Јевреја у Израел, у којој је Савез играо главну улогу. Потреба, која је толико истицана у свим дописима Савеза, да се у оквирима заједнице југословенских Јевреја у Израелу одржи свест о домовини коју су напустили и о нераскидивој вези са њом, имала је реално утемељење и конкретну форму. Учлањење и ангажовање будућих емиграната у Хитахдут Олеј Југославије требало је да служи како реалним потребама очувања интегритета југословенске јеврејске заједнице, тако и претпостављеним потребама југословенске државе.

8.3. ЈУГОСЛОВЕНСКИ ЈЕВРЕЈИ У ИЗРАЕЛУ

Слично Савезу јеврејских вероисповедних општина, Хитахдут Олеј је настојао да се током организованог исељавања у Израел позиционира између ционистичке идеје и политичких темеља на којима је почивао послератни режим у Југославији. Идеје присутне у документима Савеза у истој се или сличној форми могу пронаћи и релативно малобројним дописима Хитахдут Олеј Југославије који су нам били на располагању.

Исељенике који су напустили Југославију између 1948. и 1952, Савез је упутио на то да се, по приспећу у Израел, обрате локалном Удружењу исељеника из

[1093] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник свечане седнице ИО СЈВОЈ и АО*, 7. март 1950.

Југославије.[1094] Хитахдут Олеј је одиграо активну улогу у организацији и реализацији процеса исељавања и требало је да помогне очување интегритета и идентитета заједнице југословенских Јевреја у новој средини. Мимо тога што су желели да исељеницима ставе до знања да се у будућности имају ослањати на ову организацију на сличан начин на који су се у Југославији ослањали на Савез, челници централне организације југословенских Јевреја су кроз овај позив желели још једном да истакну неке од идеја које су се као лајтмотив провлачиле кроз читаво исељавање. Превасходно је, наравно, инсистирано на трајној и нераскидивој вези југословенских Јевреја са домовином, те кључној улози коју би при томе требало да одигра Хитахдут Олеј.

Обраћајући се после сваког успешно окончаног таласа исељавања Удружењу исељеника из Југославије, Савез је увек изнова истицао да очекује да остане очувана постојећа веза између два дела заједнице и да исељеници буду онако срдачно дочекани како су и испраћени.[1095] Југословенске Јевреје у две домовине требало је да трајно повежу „личне, пријатељске и родбинске везе“, као и „висока стремљења за истинским прогресом и мржња према свему реакционарном.“[1096] Још су једном исељеници позвани да у новој домовини буду борци и градитељи, који ће служити на част „социјалистичкој и слободарској Југославији“.

Бар у теорији и бар у одређеним оквирима, Хитахдут Олеј је требало да, по окончању организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел, преузме улогу Савеза јеврејских вероисповедних општина. Организована емиграција значила да је заједница југословенских Јевреја у Израелу постала многобројнијом од оне која је остала у некадашњој домовини. Самим тиме, Хитахдут Олеј је преузео улогу прве организације југословенске јеврејске заједнице. У малобројним дописима којима се

[1094] Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима треће алије*, 4. март 1950, Пов. бр. 953/50.

[1095] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, ХОЈ-у*, 2. август 1949. Мада је овај допис Савеза конкретно везан за окончање другог таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, идеје које су у њему изнете могу се донекле сматрати програмским. Може се чак и претпоставити да је сличан допис Савеза пратио сваки талас исељеника који је напустио Југославију, иако ови нису пронађени међу прегледаним документима.

[1096] Исто.

Савез, током процеса емиграције, обратио Хитахдут Олеју (мимо оних који се тичу различитих практичних аспеката организације исељавања) приметна је тежња да се створи одређени паралелизам између две организације у смислу окупљања припадника југословенске заједнице. Аналогија у делатности Хитахдут Олеја и Савеза, мимо делатности током организоване емиграције, подразумевала и специфичан однос Удружења исељеника према југословенским државним властима. Мада Хитахдут Олеј, наравно, није био директно потчињен режиму у Југославији, чак и пре него што се први талас исељеника упутио у Израел, прихватио је неке од идеја карактеристичних за позиционирање Савеза у послератној држави.

Поводом проглашења независности израелске државе, председник Савеза, Алберт Вајс, упутио је Хитахдут Олеју телеграм честитке.[1097] Обраћајући се југословенским Јеврејима у новоствореној држави, Вајс је истакао да проглашење независности Израела ужива потпуну подршку заједнице у Југославији. Изразио је наду да ће Израел постати чврстим бедемом истинске демократије и напретка, те да ће из наметнутог рата изаћи ојачан и развити се у фактор мира у свету. Вајс је претпоставио да ће, на темељу тога што је Југославија била међу првим државама које су признале независност Израела, бити изграђени искрени пријатељски односи између две земље, као и да ће југословенски Јевреји у томе активно суделовати.

У одговору на телеграм који им је упутио Алберт Вајс, представници Хитахдут Олеја изразили су задовољство због тога што је управо југословенска држава била међу првима које ће признати Израел и истакли да су од напредног режима у Југославији и очекивали овакав поступак.[1098] Југословенско признање Израела поистовећено је са признањем рата у коме је новостворена јеврејска држава морала одбранити своју независност као еквивалентног народноослободилачкој борби. Елементи борбе јеврејског народа за очување независности Израела и они на којима се издигла нова југословенска држава, после Другог светског рата, потпуно су поистовећени.

[1097] АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342, *Телеграм Алберта Вајса, Хитадут Олеју Југославије (даље ХОЈ) у Тел Авиву*, 26. мај 1948.
[1098] АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342, *Допис ХОЈ, СЈВОЈ-у*, 28. јул 1948

Ова првобитна размена дописа Савеза, односно Алберта Вајса, и Хитахдут Олеј Југославије поставила је темеље онога што ће се развити у образац комуникације који је поштован и даље развијан приликом позиционирања Удружења југословенских исељеника у Израелу у процесу организоване емиграције из Југославије. Исте оне формулације карактеристичне за документе у којима се Савез обраћао исељеницима, у мање или више измењеној форми, присутне су и у малобројним дописима Хитахдут Олеј који су нам били на располагању.

Слично начину на који је то чињено у документима Савеза, Хитахдут Олеј је инсистирао на чињеници да је Југославија била међу првим државама које су признале независност државе Израел и омогућила локалном јеврејском становништву да слободно емигрира. Величана је великодушност југословенског режима на исти начин на који је то чинио и Савез, мада без њене даље контекстуализације, у смислу југословенске спољне и унутрашње политике. Захвалност која је у дописима Савеза развијана у смеру инсистирања на конкретним циљевима југословенске спољне и унутрашње политике, у дописима Хитахдут Олеј је остала ограничена на поштовање могућности која је пружена југословенским Јеврејима да се слободно упуте у Израел.

Први допис који је Хитахдут Олеј Југославије по проглашењу независности Израела упутио Савезу, садржи веома специфичан осврт на значај који је у процесу утемељења како јеврејске државе на Блиском Истоку, тако и послератне Југославије одиграла борба.[1099] Због недостатка одговарајућих докумената не може се, међутим, са сигурношћу тврдити да је појам борбе у допису Хитахдут Олеј имао потпуно исти садржај какав је имао у документима Савеза. Иако су свакако и представници Хитахдут Олеј у борби тражили елемент који би повезао југословенску и израелску државу, ниво на коме је ова веза разматрана био је врло базичан. Док је Савез у појму борбе пронашао пресек између ционистичких и идеја на којима је почивала послератна Југославија,[1100] проширујући аналогију између положаја и развоја две државе до нивоа паралелизма у извођењу револуције и изградњи социјалистичког

[1099] Исто.
[1100] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*…, 71.

друштва, Хитахдут Олеј је једноставно поистоветио неименоване „елементе наше народне обновне борбе (Израела, прим. М.Р.) и елементе из којих је поникла и на којима се усправила Нова Југославија.“[1101]

Разматрани програмски допис Хитахдут Олеја, нажалост је једини те врсте који нам је био на располагању. Савезу је достављен свега двадесетак дана пошто су се највиши представници СЈВОЈ обратили Моше Пијадеу са молбом да појединим припадницима југословенске јеврејске заједнице буде омогућено да емигрирају.[1102] Да ли је и у којој мери, у међувремену, дошло до усаглашавања две организације југословенских Јевреја око тумачења појма борбе и специфичног начина његове употребе у оквирима организације исељавања, немогуће је утврдити. Аналогија у позиционирању две организације југословенских Јевреја према питањима везаним за емиграцију, односно према послератним југословенским властима свакако је очигледна. Исте оне идеје везане за унутрашњу и спољну политику југословенске државе после рата, за које су се у својим дописима везали представници Савеза, присутне су и документима Хитахдут Олеј.[1103]

Директну интеракцију Хитахдут Олеј са југословенским властима тек је делимично могуће реконструисати на основу сачуваних докумената, али је приметно поштовање образаца који су били својствени и послератној делатности Савеза.[1104] Тако је Хитахдут Олеј, приликом доласка првог посланика Југославије у Израелу, Николе Брозине, организовао формални дочек. На одговарајући начин је испраћен и први посланик Израела у Југославији. Од Удружења југословенских исељеника, редовно је стизао телеграм честитке Јосипу Брозу, поводом његовог рођендана.

Индиректну сарадњу Хитахдут Олеја са југословенским властима, Савез је окарактерисао као „манифестацију добрих односа између ФНРЈ и Израела“, те нагласио да је неговање таквих односа „света и стална дужност свих југословенских Јевреја и овде (у Југославији, прим М.Р.) и тамо (у Израелу, прим М.Р.).“[1105]

[1101] АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342, *Допис ХОЈ, СЈВОЈ-у*, 28. јул 1948.
[1102] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера), *Записник са XXXIII седнице Извршног одбора СЈВОЈ*, 5. јун 1948.
[1103] АЈИМ, 1945-1955, п.к. 1342, *Допис ХОЈ, СЈВОЈ-у*, 28. јул 1948.
[1104] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, ХОЈ-у*, 2. август 1949.
[1105] Исто.

Делатност Хитахдут Олеј је коначно изашла из релативно уских оквира у којима је за потребе процеса организоване емиграције била дефинисана. Успех масовног исељавања умногоме је, међутим, кумовао еманципацији односа југословенског државног врха и заједнице југословенских Јевреја у Израелу.

У склопу првог и другог таласа исељавања, Југославију је напустило приближно 7.400 Јевреја, после чега је укупан број југословенских Јевреја у Израелу порастао на приближно 8.500. На тај начин је југословенска заједница у Израелу постала бројнија од преостале јеврејске заједнице у Југославији. Када је по броју чланова Хитахдут Олеј преузео улогу најзначајније организације југословенских Јевреја, влада ФНРЈ одлучила је да ову чињеницу искористи.

За разлику од Савеза, који је до краја организованог исељавања остао незванични носилац државне политике, Хитахдут Олеј је одлуком амбасаде ФНРЈ у Јерусалиму, децембра 1950. године, директно укључен у југословенску пропагандну делатност.[1106] Удружење југословенских исељеника задужено је за дистрибуцију пропагандног материјала међу најистакнутијим припадницима исељеничке заједнице у Израелу.[1107] Ова одлука свакако није значила да ће традиционални механизми пропагандне делатности бити у потпуности занемарени у корист ангажовања исељеничке организације. Сама чињеница, међутим, да је Хитахдут Олеју званично поверена улога једног од носилаца југословенске пропаганде у јеврејској држави на Блиском истоку, индикативна је у смислу начина на који су надлежне власти ФНРЈ у општим оквирима доживљавале емиграцију.

Удружење југословенских исељеника одиграло је значајну улогу и у транзиту избеглица из земаља Информбироа преко југословенске територије, у склопу организоване емиграције у Израел. Процес који је државни врх ФНРЈ скоро у потпуности пребацио у надлежност Савеза, завршавао се ангажовањем Хитахдут

[1106] АСМИП, ПА (1950), к. 46, ф. 11, д. 47628 (стр. 4)

[1107] Ангажовање Хитахдут Олеј Југославије у дистрибуцији пропагандног материјала уклапа се у опште тежње југословенских власти да у пропагандне сврхе, са једне стране, користе југословенску дијаспору, а са друге организације које у себи окупљају велики број чланова, Đikanović, „Jugoslovenska država i iseljenici“..., 150.

Олеј. Као и у општим окрима исељавања, такозвана информбироовска емиграција је, и по приспећу у Израел, представљала изазов специфичне врсте.

Сачуван је свега један документ који сведочи о интеракцији страних држављана који су се илегално прикључили организованој емиграцији са Хитахдут Олејом.[1108] У питању је извештај који је Удружење послало Савезу о три неименована исељеника, два мађарска и једном румунском држављанину, који су из Израела морали бити враћени у Југославију. Како нису били Јевреји, ниједан од наведене тројице није могао остварити право на имиграцију. Иако, слично начину на који је иста карактеризација избегавана у документима Савеза, нигде изричито није наведено да су у питању припадници информбироовске емиграције, начин на који су њихови случајеви разматрани крајње је индикативан.

***

Југословенска држава је, после година пасивног учешћа у емиграцији европских Јевреја у Палестину, између 1948. и 1952. коначно дошла у ситуацију да процес организованог исељавања инструментализује у реализацији сопствених спољнополитичких циљева. Југословенско-совјетски сукоб је при томе умногоме дефинисао идеје које је требало пропагирати.

Доследно су истицани благонаклоност власти према јеврејској заједници, разумевање јеврејског националног питања и потреба да се очува веза емиграната са њиховом југословенском домовином. Индиректно је инсистирано на самосталности и оригиналности спољне и унутрашње политике ФНР Југославије. У пракси је југословенска државна власт своју самосталност демонстрирала омогућавајући Јевејима који су у оквиру такозване „информбироовске емиграције“ стигли у земљу, да се прикључи организованом исељавању.

Приступајући емиграцији, организације југословенских Јевреја су, бар званично, одбациле идеју коначне реализације ционистичке идеје. Како из докумената Савеза, тако и из малобројних расположивих докумената Хитахдут Олеј

[1108] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Извод из дописа Хитахдут Олеј Југославије*, 19. август 1949.

Југославије назире се један основни циљ – обезбеђивање несметане интеграције јеврејске заједнице у послератно југословенско друштво. Ционистички контекст замењен је идеолошки подобним контекстом борбе за слободу, а цео миграциони процес потчињен величању државе, сарадње са влаштима и свих оних могућности које је Јеврејима пружао живот у социјалистичкој Југославији. Бавећи се процесом исељавања, јеврејске организације су циљно приступале оним питањима са којима су знали да неће бити суочени сами исељеници, већ, баш напротив, они припадници јеврејске заједнице који остају у Југославији. Савез и Хитахдут Олеј радили су на подизању угледа јеврејске заједнице у очима режима и обезбеђивању њеног даљег несметаног функционисања у послератној Југославији. Најконкретније су овакве тежње јеврејских организација до изражаја дошле на свечаностима које су организоване поводом одласка сваког појединачног таласа емиграције.

Свечаности током којих је исељеницима пружена прилика да се опросте од матичних општина и своје југословенске домовине, постале су обавезним делом сваког таласа организоване емиграције у Израел. Док је доследно инсистирано на истим оним идејама које су небројено пута поновљене у документима Савеза и Хитахдут Олеј, сами су исељеници овим свечаностима дали дуални карактер. До изражаја је дошла чињеница да организовано исељавање представља како реализацију вишедеценијске тежње ционистичког покрета, тако и израз прагматичних потреба учесника у овом процесу.

Идеје водиље југословенских државних власти и организација југословенских Јевреја умногоме су обележиле процес организоване емиграције. Сам начин на који је овим идејама приступано чини, међутим, суштину разноликости процеса организованог исељавања као таквог. Општи оквир реализације овог процеса, омеђен делатношћу држава и организација, представља само симплификацију стварне ситуације, која је реално била далеко сложенија.

15. КОЛЕКТИВИ У ИСЕЉЕЊУ

Услови у којима су се одигравали процеси миграција европских Јевреја преко југословенске територије у међуратном, односно периоду непосредно по окончању Другог светског рата, онемогућили су њихову стварну централизацију и систематично контролисање. Објективне околности захтевале су да Савез најактивнију улогу у пружању подршке избеглицама, у транзиту преко југословенске територије у предвечерје рата, повери општини у Загребу.[1109] Мада се Савез, ни издалека није одрекао свих ингеренција у овом процесу, не може бити говора о улози у реализацији међуратних миграција аналогној оној коју ће играти између 1948. и 1952. године.[1110]

Превасходно су геополитичке околности у којима се, у првим послератним годинама, одигравао транзит некадашњих заточеника концентрационих логора преко југословенске територије, условиле да Савез буде из овог процеса ефективно

[1109] Детаљно о улози коју је јеврејска вероисповедна општина у Загребу одиграла у миграцијама јеврејских избеглица преко територије Југославије у међуратном периоду, видети: Boeckh, „Židovska vjerska općina u Zagrebu“..., 51-53.

[1110] О томе видети: Grünfelder, „Aufgeschobene Vernichtung“..., 241; Ristović, „Unsere und fremde Juden“..., 192-195; Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“..., 23-25.

искључен.[1111] Интереси југословенске државе диктирали су доследно поштовање начела совјетске спољне политике на простору Блиског истока, али не по цену отвореног провоцирања Велике Британије. Илегална миграција некадашњих заточеника концентрационих логора преко југословенске територије реализована је превасходно на нивоу међудржавне сарадње земаља Источног блока. Како би тврдња о пасивности Југославије у овом процесу имала бар привидно реалну основу, југословенским Јеврејима је изричито забрањено да се прикључе илегалном исељавању после рата. Пасивност Савеза у оквирима овог процеса сасвим је разумљива.[1112] Промене су уследиле тек са проглашењем независности Израела, маја 1948. године.

Слободна емиграција југословенских Јевреја у новостворену државу на Блиском истоку захтевала је стварање централизоване организационе хијерархије, у којој се Савез јеврејских вероисповедних општина, коначно, јасно издвојио на врху. Надређени положај Савеза дефинисан је интензивном сарадњом са новим југословенским властима. Посредничка улога између јеврејске заједнице и државних институција, коју је Савез на себе преузео после рата, једноставно је пресликана на процес организоване емиграције у Израел.

У оквирима модела организоване емиграције Јевреја из Југославије у Израел као хоризонтално стратификованог процеса, делатност Савеза у комуникацији са локалним заједницама и делатност самих општина морају се посматрати као засебан ниво одигравања исељавања. У његовим су оквирима изоловане све формалне структуре у оквирима јеврејске заједнице у Југославији. Њихову смо делатност дефинисали као учешће колектива у масовној емиграцији.

За потребе овог разматрања, колектив је дефинисан као скуп појединаца који је устројен већ постојећим административним оквиром. По својим општим одликама колектив у оквирима нашег истраживања може се сматрати еквивалентом

[1111] Видети: Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta“..., 141-153.

[1112] Занемарљив број југословенских Јевреја који се овом исељавању прикључио, учинио је то, како наводи Младенка Иванковић, „довијајући“ се на различите начине, Исто, 151.

организације, онако како ју је дефинисао Никола Рот.[1113] Направили смо јасну разлику између садржаја појмова колектива и организација како бисмо избегли непотребну конфузију у стратификацији процеса исељавања. Превасходно смо тежили прецизном одвајању делатности појединачних општина и Савеза у оквирима јеврејске заједнице од улоге коју су у масовној емиграцији у Израел одиграле надлежне државне власти, односно организације југословенских Јевреја у директној комуникацији са њима.

Делатност колектива захтева засебно разматрање превасходно како овај ниво организоване емиграције у себи обједињава све стране које су, у оквирима јеврејске заједнице, биле у прилици да активно дефинишу процес исељавања. Мада су фундаменталне промене у начину одигравања организоване емиграције свакако могле уследити тек уз одобрење одговарајуће државне инстанце, Савез и појединачне јеврејске вероисповедне општине уживале су могућност давања иницијативе на основу које би дошло до модификације читавог процеса. Већ су групе могле само да се покоравају постојећим оквирима исељавања. Најдаље су од активне улоге у дефинисању начина на који ће напустити земљу били појединачни емигранти. Њихове су субјективне потребе до изражаја долазиле, а тек у ограниченом обиму биле и реализоване, кроз интензивно залагање колектива.

У циљу истицања двојне природе положаја Савеза у процесу организоване емиграције у Израел, његово смо ангажовање разматрали и у спрези са делатношћу колектива у исељавању. У овом је контексту Савеза дефинисан као својеврсни кровни колектив, надређени оквир у коме су локалне јеврејске вероисповедне општине функционисале током припреме и реализације процеса организоване емиграције. Примарни нам је циљ при томе, свакако, било јасно одвајање делатности Савеза у комуникацији са самом јеврејском заједницом од оне у сарадњи са надлежним државним инстанцама. Настојали смо при томе и да утврдимо да ли су и колико идеје разматране унутар јеврејске заједнице у процесу емиграције, одговарале идејама које је Савез заступао у комуникацији са државним инстанцама.

[1113] Рот, Никола, *Психологија група*, Изабрана дела, том IV, Београд 2010, 90-121. (даље: Рот, *Психоловија група*...)

Централну тему овог поглавља чини учешће и позиционирање појединачних јеврејских вероисповедних општина у оквирима исељавања. Мада део исте неформалне хијерархије, појединачна општина је била далеко од свеобухватне и вишедимензионалне улоге коју је играо Савез. Лишене могућности да директно дефинишу генерални положај јеврејске заједнице у општим идеолошким оквирима послератне Југославије, општине су се у оквирима организоване емиграције могле у потпуности посветити решавању базичних проблема. На нивоу колектива, дугорочни циљеви чијој је реализацији Савез тежио комуницирајући директно са надлежним државним органима, постали су потпуно беспредметни.

Посебну пажњу при разматрању улоге коју су колективи одиграли у организованом исељавању, завредела је ортодоксна заједница у послератној Југославији. Став ортодоксних Јевреја према новим југословенским властима и послератној делатности Савеза, условио је одлазак свих припадника ове заједнице у Израел. Специфичност положаја ортодоксних Јевреја у послератној Југославији, њихово исељавање чини процесом који се, у суштини, одигравао паралелно масовној емиграцији у Израел. Како је Удружење ортодоксних јеврејских вероисповедних општина функционисало паралелно Савезу и у својој надлежности окупљало све ортодоксне Јевреје који су живели у Југославији после рата, његова се делатност мора посматрати као аналогна оној надређеног колектива. Стање извора је, међутим, такво да реконструкцију делатности појединачних ортодоксних јеврејских вероисповедних општина омогућава тек у минималним оквирима.

У поређењу са Савезом, појединачне општина су биле у могућности да на далеко непосреднији начин комуницирају са исељеницима. Ова је могућност локалних заједница умногоме обележила њихову делатност у процесу организације исељавања. Посредичка улога коју је Савез јеврејских вероисповедних општина играо између надлежних државних инстанци и јеврејске заједнице у целини, аналогна је начину на који су локалне општине посредовале између Савеза и појединачних исељеника. При томе се свакако поставља питање чијим су се интересима локалне заједнице у својој делатности осећале ближим.

Независно од тога како су Савез и локалне заједнице дефинисале и разумеле свој положај у процесу емиграције, унапред установљена хијерархија у оквиру које је требало реализовати исељавање начелно је поштована. Ангажовање локалних општина у циљу реализације интереса појединачних исељеника, углавном је значило директно обраћање Савезу, чиме је централна улога ове институције у процесу организованог исељавања додатно наглашена. Са друге стране, заступање интереса индивидуалних чланова заједнице неминовно је водило настојању да се постојећа правила емиграције унеколико модификују.

15.1. (ДЕ)ЦЕНТРАЛИЗАЦИЈА ПРОЦЕСА ОРГАНИЗОВАНЕ ЕМИГРАЦИЈЕ

Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије је, од првог организованог исељавања у Израел, чврсто заузео централно место у структури која је створена превасходно са циљем решавања практичних проблема који су пратили процес масовне емиграције. Како је једини био у могућности да директно комуницира са државним властима и савезним институцијама у чијој се надлежности исељавање налазило, Савез је једини уживао право да, са стране јеврејске заједнице, директно дефинише начин реализације процеса емиграције. Како би могао на најефикаснији могући начин да проследи донете одлуке свим заинтересованим странама, Савез је већ уочи првог организованог исељавања, за ове потребе створио специјализовану структуру унутар јеврејске заједнице у Југославији.

Савез је у припреми организоване емиграције званично требало да комуницира искључиво са четири највеће јеврејске вероисповедне општине у Југославији (Београд, Загреб, Сарајево и Нови Сад).[1114] Ове су општине, опет, биле задужене за

[1114] Носиоци комуникација међу појединачним општинама биле су комисије за исељење. При Савезу је, већ приликом првог таласа организоване емиграције, формирана Главна комисија за исељење, која је сарађивала са Окружним комисија при општинама у Београду, Загребу, Сарајеву и Новом Саду. О томе детаљно видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим*

прослеђивање свих информација релевантних за масовну емиграцију одређеном броју заједница у својој надлежности.[1115] На овако уређеној хијерархији, начелно је била заснована комплетна интеракција унутар југословенске заједнице, која је претходила појединачним таласима организоване емиграције. На врху посматране структуре налазио се Савез. Појединачне јеврејске вероисповедне општине, уз одређене формалне разлике у положају, сачињавале су други степеник, док су последњи, трећи ниво, чинили сви, условно речено, пасивни чиниоци у емиграцији.

Док је сасвим извесно да су сви колективи унутар јеврејске заједнице били у потпуности посвећени стварању оптималних услова за реализацију процеса емиграције, специфичан положај Савеза омогућавао му је да у овом смислу учини далеко највише. Прилика да директно сарађује са релевантним државних институцијама, чинила је суштину како привилегија, тако и ограничења које је положај Савеза собом носио. Дуална природа улоге коју је CJBOJ морао да игра у масовном исељавању у Израел, у спрези са сукобљеним идејама које су до изражаја долазиле у реализацији читавог процеса, у више је наврата истакнута. Сличан се дуалитет у положају Савеза може приметити и када се разматра сарадња са државом и интеракција са појединачним општинама. Мада су се практична питања везана за емиграцију, за разлику од проблема везаних за дугорочно позиционирање заједнице у оквирима нове југословенске државе, тицала искључиво појединачних исељеника, Савез је доследно наступао као представник свих југословенских Јевреја.

Мимо тога што је играо посредничку улогу, Савез се у оквирима организоване емиграције мора посматрати и као својеврсна баријера, наменски постављена између појединачних припадника јеврејске заједнице и државних инстанци. Сваки је циркулар којим су општине обавештаване о предстојећем таласу исељавања, садржао изричито упозорење локалним заједницама, односно индивидуалним емигрантима да

јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I), Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис CJBOJ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I),* Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1115] Окружна комисија за исељење у Београду била је надлежна за јеврејске општине на територијама Србије, Македоније, Косова и Метохије и Црне Горе. Окружна комисија за исељење у Загребу била је надлежна за Хрватску и Словенију, комисија у Сарајеву за Босну и Херцеговину, а комисија у Новом Саду за подручје Војводине, Исто.

се ни под којим условима не смеју обраћати директно југословенским властима.[1116] Исељеници су били упућени на комисије за исељење при надлежној општини, које су посредством Окружних комисија могле да ступе у контакт са централном организацијом југословенских Јевреја. Тек је Савез, у случају да се укаже стварна потреба за тиме, био у прилици да се обрати надлежним државним органима.

Тежња за заузимањем централног положаја у организацији и извођењу исељавања свакако је, са једне стране, представљала специфичну надоградњу улоге какву је, по природи ствари, Савез играо у оквирима јеврејске заједнице. Са друге је стране, међутим, у питању било прилагођавање СЈВОЈ специфичним потребама процеса емиграције и објективним околностима у којима се овај одигравао.

Челници Савеза су, начелно преузимајући комуникацију са државним властима, очигледно желели да на минимум сведу могућност да појединачни исељеници угрозе пажљиво стварану слику о потпуној идеолошкој адаптацији јеврејске заједнице послератној југословенској држави. Када се у обзир узме да су Југославију напуштали делимично и због различитих мера које је режим по завршетку рата предузео, односно одређених идеја које је заступао, може се свакако поћи од претпоставке да значајан део Јевреја није осећао посебну блискост са комунистичким властима. Како би некако очувао идеју о потпуном саживљавању исељеника, а посебно оних припадника јеврејске заједнице који су одлучили да у Југославији остану, са државом и режимом, Савез је активно наступао у име целе заједнице. Појединцу је, одговарајуће овој премиси, ускраћена свака прилика да кроз оквире организоване емиграције евентуално упуте критику на рачун југословенског државног врха.

Улогу коју су у процесу емиграције играле четири јеврејске вероисповедне општине (Београд, Загреб, Сарајево, Нови Сад) које је Савез у организационој хијерархији формално позиционирао између себе и осталих локалних заједница, јако

[1116] „Принципијелно треба избегавати да се појединци у предмету исељења обраћају органима народне власти и државне управе, изузев у случајевима где се ради о пословима, које су дужни да они сами обаве, ако су им потребна било каква обавештења која се односе на питања у вези са исељењем или ако наилазе на потешкоће у том погледу, они треба да се обрате општини, која ће настојати да свако питање реши најбрже и најповољније“, Исто.

је тешко реконструисати на основу сачуваних докумената.[1117] Мада су биле обавезне да са Савезом комуницирају искључиво посредством највећих заједница, сачувана документа наговештавају да су локалне општине ово правило од самог почетка исељавања потпуно игнорисале. Превасходно обим преписке са Савезом наговештава да су појединачне заједнице, када год је то било могуће савет тражиле директно од централне организације југословенских Јевреја. У смислу стварања унутрашње хијерархије процеса исељавања, чини се да окружни центри нису одиграли ни приближно тако свеобухватну улогу, какву је очекивано да ће одиграти.[1118] Општине у Београду, Загребу, Сарајеву и Новом Саду су се само током решавања административних и организационих проблема који су пратили емиграцију могле сматрати у одређеном смислу надређеним осталим локалним заједницама. Чини се да су ингеренције окружних центара емиграције више уносиле непотребну забуну међу исељенике, него што су, у правом смислу те речи, помогле реализацију процеса емиграције.

Суштинску конфузију коју је у исељавање унела замисао челника Савеза о издизању општина у Београду, Новом Саду, Загребу и Сарајеву на ниво својеврсних посредника између појединачних заједница и централне организације југословенских Јевреја најбоље осликава пример општине у Новом Саду. Током припрема за други талас масовне емиграције, челници новосадске општине су, суочени са дописима исељеника из великог броја мањих општина, били приморани да се у једном тренутку Савезу обрате са питањем: „Које општине падају под нас? (sic!)“.[1119] Одлука Савеза о

[1117] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1118] При томе не мислимо толико на организацију исељавања, током које су се појединачне општине морале покоравати правилима које им је Савез наметнуо, већ на методолошке оквире хоризонталне стратификације целог процеса и стварања система посредника у комуникацији различитих нивоа на којима се организована емиграција одигравала.

[1119] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Нови Сад, СЈВОЈ-у*, 23. март 1951.

специфичним надлежностима четири највеће заједнице у Југославији није донела њихову суштинску еманципацију у односу на остале општине. Умногоме је у питању била последица начина на који је свака локална заједница замишљала своју улогу у оквирима организованог исељавања.

Док право Савеза да, као кровна организација југословенских Јевреја, заступа читаву јеврејску заједницу у Југославији нико није могао да оспори нити доведе у питање, право које су локалне општине полагале на заступање својих чланова у питањима организоване емиграције било је, како се чини, далеко од подразумеваног. Појединачне општине су своју позицију увек изнова истицале као изванредно важну за комплетан процес организованог исељавања, али превасходно за положај својих чланова.[1120]

Независно од броја исељеника који су дале, локалне заједнице су доследно инсистирале на томе да би им требало омогућити да што активније учествују у припреми организоване емиграције. Општине су себе дефинисале као директне представније исељеника, те претпостављале да њихово активно укључивање у доношење одлука о исељавању омућава да до изражаја дођу ставови појединачних емиграната. Чак и када објективне околности нису захтевале њихово ангажовање, челници локалних заједница су изричито на њему инсистирали. Док су се представници општина прећутно мирили са тиме да Савез заступа југословенску јеврејску заједницу у целини, очигледно нису имали поверења у његову способност да на одговарајући начин изађе у сусрет потребама појединаца. У прилог овој претпоставци, између осталог, говори и преписка између Савеза и ЈВО Осијек, која се тиче финансијске подршке трећем таласу организоване емиграције.

Крајем октобра 1949. године, у Београду је одржан састанак представника свих јеврејских вероисповедних општина у Југославији.[1121] Тема је била расподела

[1120] У овом је смислу индикативан, мада и крајње специфичан, пример ортодоксне јеврејске вероисповедне општине у Ади, која је оштро протествовала због тога што није била позвана на једну од конфенерација одржаних уочи првог таласа организоване емиграције. Овај ће случај ниже бити детаљно изложен, при разматрању положаја ортодоксне јеврејске заједнице у процесу организоване емиграције. Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Допис ЈВО Ада, СЈВОЈ-у*, 9. јул 1948, Пов. бр. 1015/48. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Ада*, 21. јул 1948.

[1121] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у*, 29. октобар 1949, Пов. бр. 3548/49.

финансијске помоћи JOINT исељеницима који су намеравали да марта 1950. године напусте Југославију. Челници општине у Осијеку нису били позвани да присуствују сличном састанку који је одржан поводом другог таласа организоване емиграције, те су овом приликом код Савеза уложили формални протест. Водећи људи осијечке општине сматрали су да им је средином 1949. године, како нису били у прилици да се лично заложе за своје потребе, на име помоћи додељена врло скромна сума. Представници Савеза су одлуку да ЈВО Осијек изоставе из списка званица на поменути састанак правдали чињеницом да ниједан члан осијечке општине у датом тренутку није био поднео молбу за финансијску помоћ.[1122]

Како би били у прилици да својим члановима обезбеде најбоље могуће услове за напуштање земље са трећим таласом организоване емиграције, челници ЈВО Осијек су инсистирали да им буде омогућено да их директно заступају.[1123] Изостанак исељеника које су се Савезу директно обратили за финансијску помоћ, општина у Осијеку окарактерисала је као околност недовољну да оправда произвољну расподелу средстава које је емигрантима на располагање ставио JOINT, за потребе другог исељења. Одлука да се њени представници не позову на састанак одржан уочи другог таласа организованог исељавања оцењена је као ускраћивање права осијечкој општини да заступа своје чланове.

О томе колико је локалним општинама било стало до улоге представника својих исељеника, можда и најбоље сведочи жалба коју је Савезу, током припрема првог таласа организоване емиграције у Израел, упутила ЈВО Апатин.[1124] Како од своје општине, из нејасних разлога, нису благовремено добили упутства у вези трећег таласа организоване емиграције, чланови апатинске општине су се у великом броју обратили општини у Суботици.[1125] Протест се тицао заобилажења надлежности ЈВО Апатин у процесу исељавања у Израел.

[1122] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Осијек*, 2. новембар 1949, Пов. бр. 3548/49.
[1123] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у*, 29. октобар 1949, Пов. бр. 3548/49.
[1124] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 906, *Допис ЈВО Апатин, СЈВОЈ-у*, 6. новембар 1948, Пов. бр. 1912/48.
[1125] У допису се изричито каже да су се локални Јевреји пријавили директно код „Окружне комисије у Суботици“. Како је окружна комисија за територију Војводине функционисала при општини у Новом Саду, остаје нејасно на кога се тачно ова примедба челника ЈВО Апатин односила, Исто.

Наговештај тога да би њихова улога у окупљању и организацији локалног јеврејског становништва могла на било који начин бити доведена у питање, изазвала је револт челника општине у Апатину. Како би дали додатну тежину жалби, изричито су истакли да „руководство ове општине (у Апатину, прим. М.Р) не преузима одговорност због штетне последице (sic!) која ће уследити једино услед немарности горњих исељеника (који су се за помоћ обратили општини у Суботици, прим. М.Р.).“[1126]

Мада су инсистирале на значају своје улоге и ограниченом суверенитету у решавању одређених питања, јеврејске вероисповедне општине су, током извођења организоване емиграције у Израел, доследно поштовале и правило да се не обраћају директно надлежним државним органима. Бар колико се на основу сачуваних извора може закључити, тек у случајевима када је процедура то изричито од њих захтевала, локалне заједнице су успостављале комуникацију са релевантним државним установама.

Када се посматра процес организоване емиграције у целини, независно од тога у име ког дела исељеничке заједнице су били у прилици да говоре, улога је колектива била скоро искључиво посредничка. При томе су разматрани и решавани најразличитији практични проблеми који су опсежан подухват тако опсежан припреме масовног исељавања у Израел.

15.2. ИЗМЕЂУ ПОЈЕДИНАЦА И ВЛАСТИ

Ниво колектива у процесу организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел далеко је најсвеобухватнији и, сходно томе, најкомплекснији. Мада су током исељавања у Израел у деловању били углавном ограничени на улогу медијатора, сложена структура самих колектива условила је да њихово ангажовање у овом смислу поприми најразличитије облике.

Савез је, делајући у својству кровног колектива југословенских Јевреја, настојао да на најбољи могући начин пружи прилику која му је пружена да, у сарадњи са

[1126] Исто.

југословенским државним врхом, реши кључне проблеме везане за организовану емиграцију. Мада при томе нису занемарени дугорочни циљеви интеграције јеврејске заједнице у оквире новог друштва, када се посматра у оквирима делатности колектива, централна организација југословенских Јевреја превасходно је била посвећена тражењу одговора на далеко прозаичнија питања. Основни задатак челника Савеза било је обезбеђивање што је могуће бољих услова за напуштање земље. Због незавидне материјалне ситуације у којој су се исељеници налазили, ангажовање Савеза као кровног колектива заједнице углавном се сводила на настојање да се некако контролишу трошкова емиграције. На најдиректнији је начин вај аспект делатности СЈВОЈ до изражаја дошао у преговорима вођеним са Државним осигуравајућим заводом, током припрема првог таласа организоване емиграције.

Како је организациони оквир масовне емиграције југословенских Јевреја у Израел у датом тренутку још увек био умногоме недефинисан, па самим тиме и услови исељавања подложни модификацијама, Савез је са Државним осигуравајућим заводом, средином октобра 1948. године, водио интензивне преговоре о условима отпреме пртљага емиграната у нову домовину. Током ове комуникације, централна организација југословенских Јевреја показала је потпуну посвећеност обезбеђивању услова који би највише одговарали објективним финансијским могућностима емиграната.

Државни осигуравајући завод је, иступајући са првобитним предлогом услова осигурања пртљага исељеника,[1127] чак изричито нагласио да је у питању једини могући модел решења овог питања.[1128] Представници Савеза су понуђене услове, међутим, уз оштру критику, одбацили.[1129] Челни људи централне организације

[1127] „Франко од партикуларне хаварије може бити исплаћен само у случају да се брод насукао, изгорео или потонуо, док би штета била надокнађена у случају губитка или оштећења колета због пожара, судара или додира брода са било којом спољном супстанцом (изузев водом) или током утовара/истовара“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис Државног осигуравајућег завода Рудолфу Кону*, 24. септембар 1948.

[1128] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис Државног осигуравајућег завода СЈВОЈ-у*, Предмет: Осигурање селидбених ствари, Југославија – Палестина, покућство, 18. октобар 1948.

[1129] Савез је први предлог Државног осигуравајуће савеза одбацио, како је сматрао да се у обзир морају узети и многобројне могућности оштећења пртљага исељеника у путу за Израел. Конкретно је истакнута могућност хаварије брода или крађе пртљага исељеника, због чега је захтевано да се на сваки могући начин смање укупни трошкови осигурања ствари исељеника, Исто.

југословенских Јевреја инсистирали су на томе да превоз пртљага исељеника у Израел представља саставни део потпуно јединственог процеса, те да, као такав, захтева и посебан третман надлежних институција. Позивајући се на тешку материјалну ситуацију у којој су се југословенски Јевреји налазили после рата и чињеницу да су у питању била лица која су преживела Холокауст, Савез је заводу предложио да се осигуравање пртљага исељеника изврши под условима који би представљали својеврсни преседан.[1130] Мада резултати преговора вођених са Државним осигуравајућим заводом нису одговарали жељама Савеза,[1131] његово ангажовање у овом смислу репрезентативан је пример делатности утемељење на идеји кровног колектива јеврејске заједнице у Југославији.

У својој тежњи да реши све практичне проблеме који су пратили организовану емиграцију у Израел, Савез је могао интервенисати само на најопштијем нивоу. Хијерархија створена за потребе масовног исељавања значила је да ће проблеми појединачних исељеника стићи до Савеза, искључиво уколико се за тиме укаже реална потреба. Како је директан контакт централне организације југословенских Јевреја са исељеницима био, бар према слову општих упутстава за организацију исељавања, онемогућен,[1132] појединачним општинама формално је припала улога посредника на овом нивоу комуникације унутар заједнице.[1133]

Одсечене од надлежних државних органа, јеврејске општине су се, са свим проблемима који би настали током припреме процеса организоване емиграције,

---

[1130] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ Државном осигуравајућем* заводу, 8. октобар 1948.

[1131] Одлуку да не изађе у сусрет захтевима Савеза, Државни осигуравајући завод образложио је тиме што је наведена квотација била најнижа могућа за међународна путовања, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис Државног осигуравајућег завода СЈВОЈ*-у, 22. октобар 1948.

[1132] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1133] Поново се мора нагласити да, мада у смислу решавања организационих питања формално надређене осталим општинама, заједнице у Београду, Загребу, Сарајеву и Новом Саду нису ни на који начин одступале од обрасца понашања који су, при посредовању између појединачних исељеника и Савеза јеврејских вероисповедних општина, поштовале све друге општине.

обраћале Савезу. Појединачне заједнице су, одговарајуће овако устројеној организационој хијерархији, своју улогу у локалним оквирима очигледно доживљавале као аналогну оној коју је Савез играо на нивоу целе југословенске јеврејске заједнице. Заступајући интересе својих чланова који су напуштали земљу, надлежне општине су увек покушавале да опште услове емиграције прилагоде специфичним потребама појединаца.

Процедура која је морала бити испоштована приликом прикључивања организованој емиграцији у Израел била је начелно веома круто дефинисана у договору Савеза са надлежним државним институцијама. И поред тога, локалне заједнице су настојале да постојећи договор заобиђу или модификују колико год је то било могуће, како би изашле у сусрет потребама својих чланова. Одговарајуће проблемима са којима су се суочавали појединци чије су интересе заступале, захтеви са којима су јеврејске вероисповедне општине иступале пред Савез биле су најразличитије природе.

Јеврејска вероисповедна општина у Панчеву се, током припрема за други талас организоване емиграције, обратила Савезу са молбом да полазак њихових исељеника у Израел буде одложен. За додатних неколико дана челници општине су молили како би лица пријављена за емиграцију стигла у потпуности да испоштују све захтеве које је пред њих постављала пратећа процедура.[1134] Челници ЈВО Панчево тражили су да њихови исељеници из војвођанске групе, која је требало да крене 13. јуна, буду пребачени у београдску групу, чији је полазак био заказан за 3. јул 1949. године. У питању је била незнатна модификација претходно предвиђеног распореда полазака у оквирима другог таласа организоване емиграције, која је панчевачким исељеницима, очигледно, доста значила. Мада се то на основу доступних докумената не може потврдити, на основу многобројних сличних случајева може се претпоставити да је Савез захтеву ЈВО Панчево изашао у сусрет.

Док су локалне заједнице углавном тражиле додатно време да се припреме за организовану емиграцију, неретко се дешавало и да апелују на Савез да буде ажурнији у регулисању одређених питања везаних за исељавање. Овакви су се

[1134] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Допис ЈВО Панчево, СЈВОЈ-у*

захтеви углавном сводили на што брже добијање свих потребних информација о предстојећем таласу организоване емиграције.

Челници општине у Осијеку обратили су се Савезу јеврејских вероисповедних општина уочи трећег таласа организоване емиграције са захтевом да им буду достављени прецизни подаци о томе када ће моћи да почну да прихватају пријаве.[1135] Руководство општине сматрало је да би будућим исељеницима требало дати довољно времена да се на одговарајући начин припреме за напуштање земље. Из истог ће разлога ЈВО Осијек у склопу истог таласа организоване емиграције инсистирати да што је могуће пре буде обавештена о приспећу одобрења за исељење, односно о датуму укрцавања на брод који ће исељенике превести у Израел.[1136]

Јеврејска вероисповедна општина у Скопљу пожуривала је Савез када су у питању били прецизни подаци о почетку припрема за пето организовано исељавање у Израел.[1137] Како је дуго остало нејасно да ли ће се пријавити довољан број заинтересованих лица за додатни талас масовне емиграцију у Израел, скопска општина се двоумила да ли своје чланове да саветује да покрену поступак за индивидуалну емиграцију или да, пак, чекају следеће организовано исељавање.

Притиснути крутим временским оквиром у коме је свако појединачно организовано исељавање морало бити реализовано, али и услед различитих невезаних сплетова околности, појединачни исељеници врло често нису успевали правовремено да покрену административну процедуру која је претходила напуштању земље. Општине које су за њих биле надлежне су при томе су доследно инсистирале на томе да би за пријаве које би стизале накнадно или са значајним закашњењем, требало имати разумевања. Иницијативе локалних заједница имале су, међутим, тек ограниченог успеха.

Да би стигао правовремено да се пријави за прво организовано исељавање, Александар Џенизе из Чаковца је то учинио код јеврејске вероисповедне општине у

[1135] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у*, 21. октобар 1949, Пов. бр. 3495/49.
[1136] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у, 29. март 1950,
[1137] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис СЈВОЈ, ЈВО Скопље*, 7. новембар 1951, Пов. бр. 2142/51.

Суботици, где се случајно затекао код родбине.[1138] Ову су пријаву Савез или Министарство унутрашњих послова Југославије сматрали неважећом, те је Џенизе био приморан да још једном понови читаву процедуру код матичне општине. Како је првобитно предвиђени рок за пријављивање у међувремену истекао, општина у Чаковцу се жустро заложила за то да њиховом члану ипак буде омогућено да се са првим таласом организоване емиграције исели у Израел. Чини се да иницијатива коју је општина овом приликом показала, ипак, није уродила плодом.[1139]

Неименована породица, која је живела у Калиновику, у близини Сарајева, за четврто организовано исељавање у Израел била је у прилици да се пријави тек накнадно.[1140] По признању челника општине у Сарајеву, Калиновик је био толико забачено место да ни они сами нису знали за постојање ове породице када су Јевреје у својој надлежности обавештавали о дотадашњим таласима организоване емиграције у Израел. Позивајући се на дате, врло специфичне околности, општински челници су инсистирали код Савеза да пријаве ове породице буду примљене и поред закашњења приликом предаје. Како није изричито наведено о којој се породици ради, немогуће је проверити да ли је на изричито инсистирање локалне заједнице прикључена исељењу.

Намеће се закључак да су појединачне општине имале, у најбољем случају, тек минималан утицај на процес емиграције у смислу пролонгирања граничног датума за подношење пријаве. Труд уложен да би се овако нешто постигло је, међутим, неоспоран. Једна од највећих препрека жељи појединачних исељеника да се прикључе емиграцији у Израел било је оскудно имовно стање. Савез, односно Аутономни одбор, додељивао је исељеницима финансијску помоћ на основу захтева поднетог код локалне општине. При томе је локална општина оцењивала оправданост поднетог захтева, пре него што ће овај бити прослеђен на даљу обраду. Управо су у овом међукораку челници заједница видели прилику да помогну својим штићеницима.

[1138] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Београд*, 17. јул 1948.
[1139] АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника за Израел XII 1948 – I 1949.*
[1140] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис ЈВО Сарајево, СЈВОЈ-у, Главној комисији за исељење*, 10. март 1951.

Пошто су у неколико наврата нагласили да је Игњацу Хоровицу и Маргити Моргенштерн потребна финансијска при исељењу, водећи људи ЈВО Суботица су, коначно, од Савеза изричито захтевали да се њиховој молби изађе у сусрет.[1141] Како су именовани исељеници ликвидирали сву имовину, али и поред тога нису успели да сакупе довољно средстава да би намирили трошкове скопчане са емиграцијом, челници суботичке општине су осетили потребу да се за њих посебно заложе. Мада је у овом конкретном случају накнадно дошло до значајне промене материјалног стања исељеника на боље,[1142] те им финансијска помоћ коначно није ни била потребна, посвећеност општине добробити појединца врло је симптоматична.

Мимо модификовања општег организационог оквира исељавања и обезбеђивања средстава којима је укључење појединца у процес емиграције било условљено, разноликост захтева за помоћ који стизали на адресу Савеза од појединачних општина онемогућава било какву оправдану систематизацију. Издвојени су само неки од карактеристичних примера молби које су локалне општине, заступајући своје чланове, упутиле централној организацији југословенских Јевреја.

Општина у Чаковецу се, непосредно по окончању другог таласа организоване емиграције у Израел, Савезу обратила са молбом да размотре питање групе Јевреја која су у датом тренутку налазила у Мађарској.[1143] У питању су били југословенски држављани који су све до 1943. живели у Сомбору, после чега су депортовани. Међу њима је био и извесни Мирко Шенбергер, рођен у Стапару код Сомбора, који се после рата настанио у Чорни.[1144] Молбу за исељење, у своје и име своје супруге Вере Шенбергер, односно рођаке Црвенке Лајхтер, предао је код општине у Чаковецу априла 1949. године, уочи другог организованог исељавања. Ова пријава није правовремено разрешена, због чега је ЈВО Чаковец накнадно инсистирала да се статус молбе провери код Министарства спољних послова Југославије. Може се

[1141] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 11. јун 1952.
[1142] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 15. септембар 1952.
[1143] АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837, *Допис ЈВО Чаковец, ЈВО Београд*, 17. август 1949, Пов. бр. 157/49.
[1144] Исто.

претпоставити да су се у истом статусу налазиле и пријаве за исељење осталих Јевреја из ове групе.

За ангажовање општине у Чаковцу у датој ситуацији разумевање је показао и сам Савез. Истичући да ће свакако предузети све што је у њиховој могућности да поднете пријаве за исељење буду позитивно решене, челници Савеза изразили су, међутим, сумњу да постоје одговарајући услови да се жељама ове групе изађе у сусрет.[1145] Нејасно остаје шта је тачно представљало формалну препреку за прикључење ове групе Јевреја организованом исељавању у Израел, али се из сачуваних докумената може једино закључити да до њега, коначно, и није дошло.[1146]

Исељавање у Израел подразумевало је да ће се емигранти одређи југословенског држављанства, односно да ће, по приспећу у нову домовину, добити држављанство јеврејске државе на Блиском истоку.[1147] Маргита Добровишек из Битоља изразила је, међутим, жељу да се прикључи првом организованом исељавању, али да при томе ипак задржи југословенско држављанство.[1148] Како се у Израел исељавача као католкиња, у браку са Јеврејином, желела је да у случају његове смрти да се врати породици која остаје у Југославији. Њену је молбу подржао и њен супруг, али је здушно на њену страну стала и општина у Битољу. Мада сачувани извори ову претпоставку не потврђују директно, извесно је да се молби Маргарите Добровишек није могло изаћи у сусрет.

Исељеници, по слову унапред дефинисаних правила емиграције, нису могли да напусте Југославију уколико би обавезан лекарски преглед показао да су

[1145] АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Чаковец*, 12. септембар 1949, Пов. бр. 3176/49

[1146] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, 12. III 1950*.

[1147] Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар I), 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52. Формално је питање давања израелског држављанства имигрантима решено одредбама „Закона о повратку“ (1950), односно „Закона о држављанству“ (1952).

[1148] *Допис ЈВО Битољ, СЈВОЈ-у*, 22. септембар 1948, Пов. бр. 1455/48.

незадовољавајућег здравственог стања.[1149] Залажући се за „дугогодишњу заслужну чланицу њиховог колектива“, Диту Ковач, ЈВО Осијек индиректно је захтевала од Савеза да ово правило занемари.[1150] Општина је молила да дотична буде свакако прикључена најављеном четвртом таласу организоване емиграције, иако је сломила ногу непосредно пре почетка подношења пријава. Остаје нејасно на који је начин ова молба разрешена.

Мимо тога што су морали да се одрекну југословенског држављанства и имовине, исељеници су били условљени и номиналном немогућношћу да се врате у Југославију.[1151] Појединци су, међутим, разочарани ониме што су затекли у Израелу, настојали да се врате у земљу коју су напустили.[1152] Иако је за питање репатријације надлежан био Президијум Народне скупштине Југославије, било је оних исељеника који су се чак и тада обратили локалним заједницама чији су чланови некада били. При томе су им некада матичне заједнице пружиле и одговарајућу подршку.

У допису који је, уочи поласка трећег таласа исељеника, општина у Чаковцу упутила Савезу, истакнут је случај старијег брачног пара који је земљу напустио

[1149] Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 24. септембар 1948, Пов. бр. 1462/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар I), 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1150] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 743, *Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у*, 17. октобар 1950.

[1151] Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 24. септембар 1948, Пов. бр. 1462/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар I), 26. март 1951, Пов. бр. 574/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1152] О повратницима ће више бити речи у поглављу: ПОЈЕДИНАЦ У ИСЕЉЕЊУ

претходне године, а у међувремену пожелео да се врати у Југославију.[1153] Збуњени оваквим захтевом,[1154] челници локалне заједнице обратили су се Савезу са питањем која се процедура има поштовати у овом и сличним случајевима, односно молбом да се захтеву овог пара, ако је икако могуће, изађе у сусрет.[1155] Савез је повратак у земљу изричито одбацио и истакао да ниједном исељенику до датог тренутка југословенске власти нису одобриле репатријацију.[1156] Мада епилог није одговарао жељама исељеника, овај случај представља карактеристичан пример трајне везе између емиграната и њихове матичне општине, те вољности општинских званичника да се зарад ове везе ангажују.

Интензивна комуникација између појединачних општина и Савеза током реализације процеса организоване емиграције није нужно значила да је сарадња институција у оквирима јеврејске заједнице била увек задовољавајућа, нити да су проблеми са којима су се појединачни исељеници суочавали завредели одговарајућу пажњу. При провлачењу сваке појединачне пријаве за исељење кроз административни апарат најпре општине, затим Савеза, а коначно и надлежних државних органа, неспоразуми су били очекивани.

Мада је у свега неколико случајева сарадња између локалних општина и Савеза заказала, ови примери на специфичан начин осликавају положај локалних заједница у оквирима процеса организоване емиграције. Руковођење исељавањем у његовим општим оквирима и брига о емигрантима из појединачне заједнице значили су битно другачији приступ свим релевантним питањима. Док су челници јеврејских вероисповедних општина били у прилици да посвете дужну пажњу сваком исељенику, Савез је морао емиграцији приступати као масовном покрету. Један од најбољих примера конфузије која је, последично другачијим приступима

[1153] Интересантно је да су исељеници у својој молби истакли да су чули да је преко тридесет исељеничких породица у међувремену добило дозволу за повратак у Југославију, АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837, *Допис ЈВО Чаковец, СЈВОЈ-у*, 18. фебруар 1950, Пов. бр. 791/50.

[1154] Мада је немогуће то са сигурношћу тврдити, на основу реакције челника општине на молбу за повратак у Југославију, могло би се закључити да је ово прва такве природе која је стигла од исељеника у Израел.

[1155] Челници општине у Чаковцу су инсистирали да би повратницима, уколико им уопште буде дозвољен повратак у Југославију, требало свакако вратити како држављанство, тако и имовину које су били приморани да се одрекну приликом емиграције, Исто.

[1156] АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Чаковец*, 28. фебруар 1950, Пов. бр. 791/50.

релевантним питањима, настала у сарадњи Савеза и надлежне општине, представља случај Александра Селигмана из Загреба.

Упркос томе што је његова молба да се прикључи другом таласу организоване емиграције у Израел одбијена наиме трајно нарушеног здравља,[1157] Александар Селигман се пријавио и за треће исељавање.[1158] Загребачка општина је ову пријаву за исељење проследила Савезу са негативним мишљењем локалне лекарске комисије и изричитом препоруком да се одбије. Како су, међутим, из Савеза пријаве за исељење прослеђене Министарству унутрашњих послова, а да приложена лекарска уверења нису ни прегледали, дошло се у ситуацију да појединац који не испуњава све потребне услове, добије дозволу за напуштање земље.[1159] Када је ЈВО Загреб од МУП ФНРЈ добила одобрење за исељење Селигмана, њени су челници жустро протествовали код Савеза, истичући да исељеник никако не би могао да поднесе ни пут, ни даљи живот у Израелу.[1160] Општина је добијено одобрење за исељење једноставно вратила Савезу.[1161]

Разрешење случаја Александра Селигмана није ишло у прилог нити општини у Загребу, нити самом исељенику. Како је Министарство унутрашњих послова одбило захтев Савеза да добијено одобрење за емиграцију поништи, Селигман је морао да напусти земљу са трећим таласом исељеника.[1162] Како је од самог почетка било извесно да израелске власти Селигману неће издати улазну визу,[1163] постављало се питање одговорности за направљени пропуст. Савез је помирљиво констатовао како је, у тежњи да МУП-у што пре достави материјал потребан за добијање дозвола за исељење, превидео спорни случај, али да општина у Загребу овај упитник није ни

[1157] Нејасно је о каквом се тачно обољењу радило, како је наведено да је пријава Александра Селигмана за друго организовано исељавање одбијена наиме тога што је био „душевно болестан“, док је даље наведено да у склопу трећег таласа емиграције неће моћи да се исели због „прогресивне парализе“, АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 758, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 3. фебруар 1950, Пов. бр. 532/50.
[1158] Исто.
[1159] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 758, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Загреб*, Предмет: Израел, 7. фебруар 1950, Пов. бр. 532/50.
[1160] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 758, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 3. фебруар 1950, Пов. бр. 532/50.
[1161] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 758, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 15. фебруар 1950.
[1162] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 758, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Загреб*, 2. март 1950.
[1163] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 758, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Загреб*, Предмет: Израел, 7. фебруар 1950, Пов. бр. 532/50.

требало да проследи у Београд, ако је већ лекарска комисија констатовала да Селигман није способан за исељење.[1164]

Унеколико је сличан неспоразум уследио и када је Олга Продановић Вајс из Бачке Тополе поднела пријаву за прикључење првом исељавању.[1165] Општина је ову пријаву одбила, наводно по савету Главне комисије за исељење, о чему је Савез тврдио да није био обавештен. Мада је накнадно поднета пријава за исељење примљена, челници СЈВОЈ одбили су да на себе преузму било какву одговорност за њено евентуално одбијање.

Док општински чиновници полазили од претпоставке да ће и у Савезу пријаве појединачних исељеника бити прегледане са истом пажњом са којом је то чињено и у оквирима локалне заједнице, чиновници Савеза су свесно одговорност за индивидуализацију административне процедуре која је пратила емиграцију, препустили појединачним општинама. Подела надлежности је теоријски била сасвим добро осмишљена и верно је одражавала јасно различите приступе Савеза и локалних заједница процесу емиграције, али у пракси није увек давала адекватне резултате.

Појединачне општине су у процесу масовног исељавања заступале интересе појединаца, поштујући модел који је, наступајући у име свих локалних заједница, дефинисао Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије. Нису, међутим, сви чланови јеврејске заједнице у послератној Југославији били вољни да прећутно прихвате зависност од јединствене централне организације, нити да јој беспоговорно препусте право да говори у њихово име.

15.3. ПОЛОЖАЈ ОРТОДОКСНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У ИСЕЉЕЊУ

У исповедању јеврејске вероисповести генерално се могу препознати два правца – неолошки и ортодоксни, при чему се први условно може окарактерисати као модеран, а други као конзервативан. Мада у питању није строго правило, ортодоксни правац је у далеко већој мери заступљен код припадника ашкенаске заједнице.

[1164] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 758, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Загреб*, 2. март 1950.
[1165] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Бачка Топола*, 29. септембар 1948, Пов. бр. 1517/48.

Положај ортодоксних Јевреја у послератној Југославији био је далеко комплекснији од положаја целокупне јеврејске заједнице. Комунистичке власти, које су обесхрабривале верске активности сваке врсте, биле су крајње неповерљиве према ортодоксној заједници, како је ова била дубоко религиозна и посвећена очувању традиционалних тековина јеврејске вере.[1166] Интеграцију ортодоксних Јевреја у друштво начелно изграђено на темељима марсизма-лењинизма државне власти су сматрале са једне стране немогућом, а са друге чак и непожељном.

Активно инсистирање на верској природи јеврејске заједнице умногоме је дефинисало и однос ортодоксних Јевреја према СЈВОЈ. Савез је после рата пратио политику пређутног мирења са тежњом југословенског режима да створи атеистичко друштво, што је резултирало стављањем верске компоненте јеврејског идентитета у други план, у корист начелног прихватања положаја класичне националне мањине. Овакво позиционирање Савеза није наишло на разумевање ортодоксне заједнице, која је упорно изражавала незадовољство ониме што је посматрала занемаривањем верских потреба југословенских Јевреја.[1167] Компликовани односи Савеза и ортодоксних Јевреја били су, међутим, обележени и сукобима далеко практичније природе.

Мада је инсистирала на својој формалној независности од Савеза, ортодоксна заједница је после рата била чврсто везана за централну организацију југословенских Јевреја. Како је финансијска помоћ JOINT-а свим југословенским Јеврејима дељена посредством Аутономног одбора, при Савезу, ортодокси су били потчињени централној организацији југословенских Јевреја колико и целокупна заједница.[1168] Сувереност, превасходно у односу према међународним организацијама и располагању финансијском помоћи која је стизала, било је централно питање око кога су се Савез и ортодоксне јеврејске заједнице у Југославији после рата спориле. Тежња Савеза да малобројне преживеле Јевреје окупи у оквирима централизоване, хомогене заједнице, косила се са жељом ортодоксних Јевреја да остану потпуно

[1166] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*..., 48.
[1167] Исто, 45-46.
[1168] Исто. Видети о томе и поглавље: МОТИВИ ЗА ИСЕЉЕЊЕ

независни од CJBOJ. Кроз многобројне ситније размирице, ово је питање у потпуности прожимало однос две заједнице по завршетку Другог светског рата.

Средином 1945. године, челници ортодоксне општине у Сенти поднели су код централе JOINT у Букурешту, захтев за добијање средстава потпуно независних од оних додељених Савезу.[1169] Збуњени оваквим поступком JBO Сента, чланови ИО Савеза су на следећој седници, унеколико иронично, констатовали да се очигледно ради о средствима која ће бити утрошена на реализацију „специјалних, ортодоксних циљева“.[1170]

Нешто касније током исте године, Лавослав Каделбург је, у својству члана Аутономног одбора, отишао у обилазак јеврејских заједница у Војводини, како би поднео извештај о стању у коме се ове општине после рата налазе.[1171] Превасходно је при томе пажња посвећена раду локалних заједница и систематизацији захтева за пружање финансијске помоћи који су Савезу од њих стигли. Говорећи о стању војвођанских општина, Каделбург је на следећој седници ИО Савеза, између осталог, истакао и специфичан положај локалних ортодоксних заједница.

Износећи закључке свог путовања пред Извршни одбор, Каделбург је констатовао да код припадника ортодоксне заједнице у Југославији постоји очигледна тежња да се организују независно од Савеза.[1172] Истакавши потребу да се са представницима Удружења ортодоксних јеврејских вероисповедних општина у Суботици успостави непосредна комуникација, Лавослав Каделбург је нагласио да превасходни интерес југословенских Јевреја после рата мора бити стварање хомогене

[1169] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са I седнице ИО CJBOJ*, 11. август 1945. Пошто је делегација јеврејске заједнице у Југославији посетила централу JOINT у Букурешту, августа 1945. и ортодоксним Јевејима је одобрена одређена финансијска помоћ, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са II седнице АО CJBOJ*, 14. август1945. Остаје нејасно да ли је захтев општине у Сенти био упућен независно од посете централи JOINT у Букурешту или је, пак, представљао покушај да се обезбеди додатна помоћ.

[1170] Исто. Ари Керканен претпоставља да је тежња ортодоксних Јевреја у Југославији да после рата директно контектирају међународне јеврејске организације (Керканен конкретно наводи Светски јеврејски конгрес), у ствари било свесно заобилажење Савеза јеврејских вероисповедних општина као надређене институције. Овај се случај може сматрати посебно карактеристичним, како је, како наводи Керканен, посебно подозрење код челника Савеза изазивало то што је ортодоксна заједница после рата остала и даље прилично имућна, а при томе је одбијала да на било који начин допринесе одржавању институција CJBOJ, Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*..., 47.

[1171] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са IX седнице АО CJBOJ*, 10. октобар 1945.

[1172] Исто.

заједнице. Показана склоност ортодоксне заједнице да, мимо централне организације југословенских Јевреја контактира међународне јеврејске организације у овом је смислу представљала очигледан проблем и директно се косила са политиком Савеза.

Жеља челника Савеза да ортодоксне општине некако уклопе у оквире хомогене јеврејске заједнице у послератној Југославији можда је и најјасније до изражаја дошла почетком 1946. године, у преписци Аутономног одбора за помоћ са Друштвом за југословенске Јевреје у Лондону.[1173] Ово је друштво изразило жељу да ортодоксној заједници у Југославији достави одређену количину кошер хране. Сходно томе, његови су представници желели да знају да ли постоји неко засебно удружење ортодоксних Јевреја у Југославији које би могли овим поводом да контактирају. Телеграфски је Друштву за југословенске Јевреја у Лондону јављено да храну може послати Савезу, који ће је проследити ортодоксној заједници, те да у оквирима централне организације југословенских Јевреја постоји и Удружење ортодоксних Јевреја.

Начин на који су се челници СЈВОЈ овом приликом поставили умногоме сумира њихов однос према ортодоксним Јеврејима после рата. Мада није оспоравано њихово право да постоје у оквирима засебних општина, односно Удружења, јасно је истакнуто да су ортодоксне општине посматране као саставни део јединствене заједнице, чија је кровна организација био Савез. Стална тежња ортодоксних Јевреја да се легитимишу као чинилац потпуно независан од остатка заједнице, а посебно да остваре контакт са међународним организацијама, изазивао је сасвим разумљиво неповерење.

У годишњем извештају о раду, који је Извршни одбор СЈВОЈ поднео почетком 1948. године, засебан део посвећен је сарадњи са Удружењем ортодоксних јеврејских вероисповедних општина Југославије.[1174] Свега неколико месеци пре него што ће бити проглашена независност Израела и започети припрема првог таласа организоване емиграције, челници Савеза показали су крајње помирљив став према ортодоксној заједници. Како је веза између Удружења и Савеза посредством

[1173] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са XVIII седнице АО СЈВОЈ*, 21. фебруар 1946.
[1174] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Извештај о раду СЈВОЈ током 1947. године*, 2. јануар 1948.

надлежности Аутономног одбора била неоспорна, изражена је нада да ће се активна сарадња два организације наставити и даље. Чак је, иако претходни примери показују да то никако не може бити тачно, истакнуто да до датог тренутка између Савеза и Удружења није било „никаквих неспоразума“, те да је њихова веза била „хармонична“.[1175]

Односи две јеврејске заједнице у послератној Југославији били су очигледно оптерећени измењеном политичком стварношћу, односно наметнутом потребом за сарадњом у новом друштвено-политичком оквиру. Док су потпуна независност Савеза јеврејских и Удружења ортодоксних општина, те политички неутрална средина Краљевине Југославије омогућавали хармонични суживот две заједнице, овај се модел није могао реконтруисати у држави коју је изградио послератни југословенски режим.

Сачувани документи указују на сталне размирице, истина малих размера, између две заједнице југословенских Јевреја после рата. Савез је постојеће проблеме, бар у одређеној мери, чак и прећутно прихватао, у тежњи да оствари примарни циљ хомогенизације југословенске заједнице. Сарадње у правом смислу те речи између Савеза и ортодоксних Јевреја, међутим, никада није било. Узајамна искључивост циљева којима су тежиле две стране онемогућили су проналажење задовољавајућег модела кооперације. Тињајући сукоб је у будућности само могао попримити конкретнији карактер и веће размере. Организовано исељавање у Израел показало се, како је сасвим оправдано приметила Младенка Иванковић, као непланирано, али свакако добродошло решење за све постојеће неспоразуме.[1176] У прва два таласа масовне емиграције у Израел, сви ортодоксни Јевреји су напустили земљу, а све њихове институције у Југославији једноставно су престале да постоје.

Ма колико специфични били услови под којима и због којих се ортодоксна јеврејска заједница прикључила организованој емиграцији у Израел, када њен положај посматрамо у методолошким оквирима учешћа колектива у исељавању, ове се специфичности скоро па потпуно губе. Образац који су појединачни колективи

[1175] Исто.
[1176] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 125-126.

поштовали при комуникацији са Савезом и позиционирању у процесу емиграције, апсолутно су испоштовале и ортодоксне општине. Превасходно је образац по коме су појединачне заједнице себе, у комуникацији са Савезом, доживљавале као искључивог заступника интереса јеврејског становништва у својој надлежности, остао очуван и у оквирима ортодоксне заједнице. Специфичности ортодоксних у односу на остале југословенске Јевреје условиле су само нешто другачији интерпретативни оквир у разматрању суштински истих проблема са којима се Савез свакодневно суочавао. Можда и најбоље све ово показује пример преписке између ортодоксне ЈВО Ада и Савеза, уочи првог таласа организоване емиграције у Израел.

Представници јеврејске вероисповедне општине у Ади обратили су се Савезу средином 1948. године како би изразили незадовољство због тога што њени представници нису били позвани на једну од конференција одржаних током припрема првог таласа организоване емиграције у Израел.[1177] Препис закључака са ове конференције, општина у Ади добила је тек посредством јеврејске вероисповедне општине у Сенти.[1178]

У протестном писму упућеном Савезу, челници ЈВО Ада истакли су да у њиховој општини свакако има појединаца чије би мишљење требало изнети на конференцијама које се одржавају са темом исељавања у Израел, те да „та мишљења не би била мишљења појединаца, већ мишљења једног слоја нашег јеврејског друштва“.[1179] Очигледно је да су ортодоксни Јевреји до самог краја доследно инсистирали на специфичности свог положаја у оквирима југословенске јеврејске заједнице. Мада је употреба израза „слој друштва“ далеко од истицања независности од Савеза и потребе да задрже свој суверенитет кроз постојање засебног удружења, свест о посебности се очигледно одржала. На самом крају жалбе упућене Савезу, руководећи људи општине у Ади истакли су да би чланови сваке појединачне заједнице у Југославији требало да буду у могућности да заступају сами своје

[1177] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Допис ЈВО Ада, СЈВОЈ-у*, 9. јул 1948, Пов. бр. 1015/48.
[1178] Није изричито наглашено да ли је у питању била ортодоксна или неолошка јеврејска вероисповедна општина у Сенти, мада би требало поћи од претпоставке да би заобилажење ортодоксне заједниц на овако очигледан начин пронашло ссвоје место у допису упућеном Савезу.
[1179] Исто.

интересе, уместо да их препуштају надлежности других општина.[1180] Ова констатација мора се, још једном, посматрати као истицање идеје о искључивом суверенитету надлежне општине када је у питању заступање појединачних исељеника, али би се њен овако изричит облик могао схватити и као истицање суверенитета ортодоксне у ширим оквирима југословенске заједнице.

Своју одлуку да на конференцију одржану уочи првог таласа организованог исељавања у Израел не позове представнике ортодоксне општине у Ади, Савез је правдао сплетом објективних околности.[1181] Истакнуто је да је конференција морала бити одржана у незавидним условима, због чега је била сведена на релативно мали број званица, као и да је намера Савеза била да ово окупљање ограничи на представнике дванаест највећих вероисповедних општина Југославије, од којих се очекивало да ће све донете закључке пренети мањим општинама у свом окружењу.

Наведена, истина кратка, преписка између ортодоксне општине у Ади и Савеза наговештава како генералне тенденције у интеракцији колектива током емиграције у Израел, тако и одређене специфичности позиционирања ортодоксних Јевреја у истом процесу. Савез је у директној комуникацији са највећим општинама тражио прилику да централизује процес емиграције и успешно реши сва питања која је овај подухват отварао. При томе је очигледно наменски смањиван број колектива са којима је директно ступано у контакт, како би се формални оквири организације исељавања бар унеколико поједноставили. Чињеница да се баш једна ортодоксна општина овако одлучно побунила против ове одлуке Савеза може се посматрати као манифестација опште потребе локалних заједница за очувањем суверенитета у заступању интереса својих чланова, али и потребе да се нагласи посебност ортодоксне заједнице. Када се у обзир узме колико је присуство ортодоксних Јевреја у процесу организоване емиграције у Израел тешко испратити, па чак и јасно утврдити, мора се, међутим, поћи од претпоставке да је потреба за истицањем сопствене посебности пала у други план у корист коначног напуштања земље коју никада нису прихватили и која није желела да их прихвати.

[1180] Конкретно је, наравно, реч о томе како је ЈВО Ада била подређена надлежности општине у Сенти, Исто.

[1181] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Ада*, 21. јул 1948.

Како су и сами ортодоксни Јевреји били свесни да ће организовано исељавање у Израел значити да ће сви постојећи проблеми који се тичу друштвене интеграције и сарадње са Савезом постати беспредметним, чини се да је њихова пажња током реализације процеса емиграције у потпуности била окренута будућем животу у Израелу. Заједница која се толико истицала самосталним делањем, како у међуратном, тако и у кратком периоду у коме је после рата настањивала Југославију потчинила се у потпуности организационим оквирима исељавања,[1182] свесна да ће то бити последњи пут да ће морати да се прихвати вољу било Савеза, било југословенских државних власти.

***

Положај колектива унутар јеврејске заједнице у процесу организоване емиграције из Југославије у Израел, био је дефинисан неформалном хијерархијом која је формирана на директну иницијативу Савеза. За разлику од стихијских миграција јеврејског становништва из Југославије и преко југословенске територије у међуратном периоду и првим годинама по окончању Другог светског рата, Савез је био у могућности да на себе у потпуности преузме водећу улогу у организованом процесу исељавања какав је уследио после проглашења независности Израела.

Заснована на претпоставци о одговорности за одређени део јеврејског становништва у Југославији, хијерархија организације исељавања омогућила је систематизацију залагања како Савеза, тако и локалних јеврејских вероисповедних општина за стварање најбољих могућих услова за напуштање земље. Јасно су се издвојила два нивоа ангажовања колектива у оквирима масовног исељавања југословенских Јевреја у Израел.

[1182] Једини се пут припадници ортодоксне заједнице, у процесу организованог исељавања у Израел, изричито помињу у путном дневнику Исе Хермана, који је водио једну од група које су Југославију напустиле у склопу првог организованог исељавања, крајем 1948. односно почетком 1949. године. Извештавајући о томе како је прошао пут у Израел, Херман је истакао да су ортодоксни Јевреји тражили да им се обезбеди кошер храна на броду, да им се омогући да петком користе читаоницу за држање божије службе и да дуже остану за својим столом, како би могли да певају Емирот. Пошто је њиховим захтевима удовољено, припадници ортодоксне заједнице били су „веома задовољни“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 800 (Архив Перера 37), *Путни дневник Исе Хермана*

Мада је деловао превасходно на нивоу који смо условно окарактерисали као ангажовање југословенске државе и надлежних организација у исељењу, Савез јеврејских вероисповедних општина представљао је и кровни колектив заједнице. Савез је своје ангажовање на нивоу државне активности дефинисао кроз посредно и неформално укључење у пропагирање спољнополитичких циљева југословенске државе, односно обезбеђивање положаја јеврејске заједнице у послератној Југославији. Ангажовање Савеза као кровног колектива југословенских Јевреја у процесу организоване емиграције било је, међутим, у потпуности посвећено решавању практичних проблема. Када се посматра активност СЈВОЈ у унутрашњим оквирима заједнице, једини циљ који се може јасно издвојити јесте обезбеђивање најбољих могућих услова у којима би исељеници напустили земљу. Позиција Савеза на врху организационе хијерархије омогућила му је да, у директној комуникацији са надлежним државним инстанцама, у овом смислу учини далеко највише за исељенике.

У тежњи да унеколико поједностави реализацију процеса организованог исељавања, Савез је у надлежност највећих јеврејских вероисповедних општина у Југославији начелно пребацио комуникацију са мањим заједницама у њиховим регионима. У питању је, очигледно, био покушај својеврсног сортирања проблема са којима су се појединачни исељеници суочавали по нивоима ингеренције. За највишу надлежност Савеза и евентуално обраћање надлежним државним органима, требало је оставити само питања које ниже инстанце објективно нису биле у могућности да реше. Овако замишљен систем, међутим, мимо решавања проблема строго административне природе, није дао жељених резултата.

Превасходно је делатност појединачних јеврејских вероисповедних општина искакала из оквира у којима су представници Савеза претпостављали да би организовано исељавање могло најефикасније бити спроведено. Изричито инсистирање општина на праву да представљају све исељенике у својој надлежности, условило је да занемаривање номиналне обавезе да се сва спорна питања решавају најпре у комуникацији са највећим јеврејским заједницама у земљи. Претпоставка о потпуном суверенитету у заступању интереса појединца у процесу емиграције

условила је одређену аверзију према надређеној улози највећих заједница у земљи. На овој је истој претпоставци почивало и инсистирање општина на праву да самостално иступају на окупљањима поводом исељавања у Израел. Локалне заједнице су доследно инсистирале на комуникацији искључиво са Савезом, износећи како проблеме општине, тако и појединачних исељеника, на разматрање само највишим инстанцама у оквирима како јеврејске заједнице, тако и југословенске државе.

Принцип позиционирања и деловања јеврејских вероисповедних општина, иако је њихов положај био обележен бројним специфичностима, поштовале су ортодоксне заједнице у послератној Југославији. Њихов став према надређеним инстанцама у процесу организоване емиграције у Израел може се чак окарактерисати и као унеколико помирљивији него што је био онај осталих колектива. Трајни конфликт који је обележио однос Савеза јеврејских вероисповедних општина и ортодоксне заједнице своје је коначно разрешење пронашао у масовном исељавању у Израел. Растанак државе и припадника јеврејске заједнице који су остали у Југославији са ортодоксним Јевејима био је обележен обостраним олакшањем. Специфичности ортодоксне заједнице су, међутим, у далеко већој мери до изражаја дошле у периоду који је претходио организованој исељавању, него током самог процеса организоване емиграције. Постојећи паралелизам у постојању и функционисању две заједнице у Југославији током припреме исељавања скоро се у потпуности изгубио. Тежња за самосталношћу у деловању, која је обележила постојање ортодоксне заједнице у Југославији изродила је општи покрет, у оквирима кога су сви њени припадници отишли у новостворену државу Израел.

Разматрање ангажовања колектива у организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел пружа увид у одређене специфичности овог процеса. Ограничења овог нивоа деконтрукције исељавања везана су, међутим, за формалну природу колектива, онако како су они дефинисани за потребе овог истраживања. Разматрање организоване емиграције на нивоу укључених група, омогућава паралелно сагледавање узрочних и послединих процеса везаних за масовно исељавање. Партиципација група стога на јединствен начин осликава ангажовање како активних,

тако и пасивних чинилаца у миграционом кретању које је југословенске Јевреје одвело у Израел.

16. ГРУПЕ У ИСЕЉЕЊУ

За разлику од спонтаних миграционих покрета карактеристичних за међуратни и прве године послератног периода, масовна емиграција југословенских Јевреја у Израел омогућава праћење појединачних група у оквирима заједнице емиграната. Сама чињеница да се исељавање у Израел, од 1948. до 1952. године, одигравало у скоро потпуно централизованим оквирима, те природа и број сачуваних докумената, дозвољавају приступ организованом исељавању какав није могућ када су у питању стихијске миграције које су му претходиле. Услови одигравања омогућили су делимично очување постојећих, а са друге стране условили формирање нових група, специфичних за исељавање.

Различите друштвене науке, у складу са специфичностима сопствених методологија, односно циљевима конкретних истраживања, групама приступају на различите начине. Социологија групу дефинише као скупину појединаца повезану заједничким циљем, при чему циљеви сваког појединца у потпуности коинцидирају

са циљевима целине.[1183] При томе, у складу са основним предметом интересовања науке, социологија групе посматра као ентитет функционисања друштва, који је формиран на основу сличности интересовања или ставова појединаца.[1184] Показало се, међутим, да краткорочна интеракција у оквирима група не захтева толико подударање специфичних ставова, колико компатибилност појединаца који су у њеним оквирима окупљени.

Степен у коме појединац делује у складу са циљевима групе и подређује своје сопствене интересе интересима групе, назива се степен кохезије.[1185] Степен кохезије директно је сразмеран утицају групе у друштвеним оквирима у којима је била активна, а обрнуто пропорционалан величини групе. Најмање групе истовремено су и најстабилније. Све особине које одликују групу и њено функционисање (кохезивност, међуповезаност, сличност појединаца и сличност циљева чијој реализацији теже) обједињава појам ентитативности. Ентитативност је, у најопштијем смислу, степен у коме се скуп појединаца може сматрати групом. Према степену ентитативности, групе се могу поделити на лабаве скупине, социјалне категорије, радне групе и, коначно, интимне групе.[1186] У оквирима учешћа група у исељавању југословенских Јевреја у Израел, изванредно важну улогу су одиграле радне и интимне групе.

Сужавајући дефиницију каквом се служи социологија, психологија групу дефинише као одређени број појединаца повезаних бар једном заједничком одликом или сличним интересовањима.[1187] У најопштијем смислу, психологија групе дели дели на неструктуиране, односно групе у ширем смислу, и структуиране, односно групе у ужем смислу.[1188] Структуиране групе обухватају организације, мале и велике друштвене групе. За потребе овог нивоа разматрања организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, првенствено је пажња посвећена малим групама.

[1183] Gahagan, Judy, *Interpersonal and Group Behaviour*, London 1975, 100. (Gahagan, *Interpersonal and Group Behaviour...)*
[1184] Исто, 66-67.
[1185] Crisp, Richard; Turner, Rhiannon, *Essential Social Psychology*, London 2007, 17. (даље: Crisp, Turner, *Essential Social Psychology...*).
[1186] Исто, 105-106.
[1187] Рот, *Психологија група...*, 30.
[1188] Исто, 28.

Поред општих карактеристика структуираних група (заједнички циљ, интеракција, структура, групне норме и свест о припадности групи),[1189] мала група подразумева и ограничен број чланова, непосредну интеракцију свих чланова и узајамну зависност, односно узајамни утицај свих чланова.[1190]

Дефиниција групе, како она коју нуди социологија, тако ни она којом се служи психологија, није могла у оквирима овог истраживања бити у потпуности испоштована. Како је цела исељеничка заједница била посвећена јединственом циљу напуштања земље и започињања новог живота у Израелу, ближе одређивање оквира група које су се издвојиле у емиграцији на основу заједничког циља није било могуће.

Мада се процес организоване емиграције у Израел одвијао у оквирима специфичне структуре, ни на основу ње се не може приступити прецизном издвајању група које су у исељавању одиграле релевантну улогу.[1191] Није могуће целу исељеничку заједницу сматрали групом, нити чланове појединачних јеврејских вероисповедних општина поистоветити са групама. За потребе овог истраживања, групама ће бити сматране оне скупине исељеника које су настале спонтано, мимо постојећих организационих оквира, односно структуираних заједница које су у њему учествовале.

Међу члановима група које су учествовале у организованој емиграцији доследна интеракција није увек била могућа, групне норме биле су дефинисане не њиховом, већ делатношћу надређених фактора и, коначно, свест о припадности била је врло субјективна. Када се, међутим, узме у обзир колико су различите по природи биле групе које су учестовавале у организованој емиграцији у Израел, овај је диверзитет сасвим разумљив. При разматрању положаја група у организованој емиграцији, требало је утврдити какве су тачно групе формиране, односно у којој је

[1189] Треба нагласити да социологија не сматра све ове одлике неопходним предусловом за постојање или функционисање група. Групе, онако како их дефинише социологија, тежећи реализацији истог циља, не морају увек нужно деловати у оквирима исте стуктуре, нити групе које су структуиране морају увек тежити реализацији истог циља, Gahagan, *Interpersonal and Group Behaviour...*, 97-98.

[1190] Рот, *Психологија група...*, 52-53.

[1191] Превасходно се мисли на мрежу појединачних јеврејских вероисповедних општина и Савез као њихову кровну организацију и начин њихове сарадње у процесу организације исељавања о чему је детаљно било речи у претходном поглављу.

мери њихов интегритет остао очуван у склопу исељавања и последично њему. Мада су формалне структуре занемарене као релевантан оквир, правила којима су појединачни исељеници, при укључењу у процес организоване емиграције морали покоравати, умногоме су дефинисала начин формирања и функционисања група.

Четири категорије група које смо издвојили у оквирима исељеничке заједнице су појединачне породице, деца која су се у Израел упутила без родитеља, припадници различитих професија којих држава после рата није била вољна да се одрекне и, коначно, војници и осуђеници који су се тек под посебним условима могли напустити земљу.

Мада дијаметрално различите по кључним карактеристикама, две опште одлике група навеле су нас да засебно разматрамо њихов положај у оквирима организованог исељавању у Израел. Превасходно, ради се о скупинама које су у процесу организоване емиграције биле потпуно пасивне. Док су колективи били у могућности да, иако индиректно, утичу на начин на који ће југословенски Јевреји напустити земљу, групе су се морале у потпуности покорити наметнутим оквирима организоване емиграције. Са друге стране, положај четири издвојене групе био је, унеколико споран приликом осмишљавања и припреме масовног исељавања. Дефинисање опште процедуре прикључења организованој емиграцији између осталог је подразумевало и стварање специфичног обрасца који се тицао специфичног положаја четири разматране групе. Мада су се суштински разликовале једна од друге, породице, деца без родитеља, припадници различитих друштвених категорија и образовних профила представљали су врло сличан изазов за организаторе емиграције. Са друге стране, свака од ове четири групе чинила је сасвим јединственог учесника у исељавању.

Породица представља репрезентативан пример мале групе,[1192] те је у том смислу и разматран њен положај у процесу организованог исељавања у Израел. Уништење породице, као основне друштвене јединице, током рата, условило је да велики број деце, као сирочад, буде прикључен масовној емиграцији вољом за њих

[1192] Рот, *Психологија група*..., 59-62.

задужених организација. Деца су, у том смислу, постала групом која је формирана током, односно последично реализацији исељавања.

Специфичности процеса који је пратио њихово прикључење организованом исељавању у Израел, односно суштински амбивалентан став надлежних државних органа, условили су разматрање стручњака различитих профила као засебне групе у оквирима масовне емиграције. Сви су исељеници били посвећени реализацији универзалног циља. Специфичне препреке са којима су се суочавали у настојању да тај циљ реализују, обележили су оквире професионалних група унутар исељеничке заједнице. Сличан је принцип примењен и при дефинисању и разматрању положаја затвореника и војника у процесу организоване емиграције. Како је напуштање земље, у њиховом случају, било дирекно условљено добијањем дозволе надлежних министарстава, војници и затвореници нашли су се у скоро па идентичном положају. И у овом је случају специфичност самог процеса дефинисала обрисе групе унутар исељеничке заједнице.

16.1. ПОРОДИЦА У ИСЕЉЕЊУ

Огромно страдање јеврејске заједнице у Југославији током Другог светског рата између осталог је значило да је породица као основна друштвена јединица умногоме била уништена.[1193] Насупрот процесу стихијског десетковања јеврејске популације Југославије током Холокауста, организовано исељавање у Израел требало је да буде обележено настојањем да се породица, макар и у секундарним оквирима какви су се једино по окончању Другог светског рата и могли обновити, у што већој мери очува. При томе је и свако ограничавање могућности појединца да се упути у Израел директно утицало на судбину породице, због чега је њен положај у процесу исељавања био обележен својеврсном контрадикторношћу.

Схватање тога шта представља нуклеарну породицу сам процес организованог исељавања унеколико је изменио. Мимо тога што је сваком родитељу, односно

[1193] Kerkännen, *Yugoslav Jewry*..., 39.

сваком брачном пару, дато за право да се за исељење пријави са својом децом,[1194] у оквире онога што је сматрано пријавом појединачне породице често су улазили малолетни, али и старији рођаци. Управо је кроз могућност подношења заједничке пријаве за исељење са блиским рођацима најјасније до изражаја дошла тежња Савеза да очува институцију и интегритет породице, ма какви били оквири у којима је она дочекала прве послератне године.

Различите околности релевантне за процес исељавања, те проблеми који су појединца могли спречити да се прикључи организованој емиграцији у Израел, водили су томе да породица, ма како била дефинисана у теорији, током емиграције изгуби на интегритету. Како би спречили непотребне поделе породица, представници Савеза су јасно дефинисали услове њиховог прикључења организованој емиграцији.[1195]

Право појединца да напусти Југославију било је директно везано за прикључење осталих чланова породице којој је припадао исељавању.[1196] Ужа породица је само целовита могла напустити земљу. Брачни другови, посебно ако су имали децу, могли су само заједно да се иселе у Израел. Чак и у случајевима када би, из било ког разлога, била приморана да поднесу пријаве независно једна од других, сва лица која су чинила нуклеус породице морала су јасно навести своју међусобну

[1194] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1195] Колико се из докумената који су нам били доступни може видети, надлежне државне власти нису ни на који начин утицали на положај породице у организованој емиграцији. У прилог овој претпоставци иде и повремено и врло циљано укључење југословенских власти у тумачење тога ко се, и под којима условима може прикључити организованој емиграцији у Израел.

[1196] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел. Мада идеја о очувању породице у процесу емиграције није у изричитом облику нашла своје место у сваком таласу организованог исељавања, жеља челника Савеза да породица током организованог исељавања у Израел по сваку цену остане очувана јасно је присутна

везу и заједно напустити земљу. Одустанак било ког појединца значио да ни остали чланови његове породице неће моћи да емигрирају у Израел. Став Савеза поводом прикључења појединачних породица организованом исељавању савршено је изражена у доследно понављаној, реченици „ужа породица моћи ће или сви заједно да се иселе или сви заједно да остану“.[1197]

Колико год да је Савез инсистирао за очување целовитости породичне заједнице, ово се питање нужно морало показати спорним у спрези са тумачењем јеврејског идентитета у оквирима организоване емиграције. Министарство унутрашњих послова Југославије било је инстанца која је морала донети коначну одлуку о легитимности захтева појединаца, па тако и целовитих породица да напусте земљу. Изнова су се посебно проблематичним показале породице изграђене на мешовитим браковима.

Мешовити бракови

После првобитних преговора које су представници Савеза водили са Министарством унутрашњих послова ФНРЈ, локалним јеврејским вероисповедним општинама наложено је да наставе да без изузетка примају пријаве за исељење Јевреја са супругама не-Јеврејкама.[1198] Мада су прихватане и овакве пријаве за емиграцију, питање Јеврејки удатих за не-Јевреје оцењено је као „далеко компликованије“. Овако је амбивалентан однос према мешовитим браковима

[1197] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1198] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXVII седнице ИО СЈВОЈ*, 19. август 1948. У овој је форми одлука МУП ФНРЈ, у првом тренутку, стигла и до исељеника, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 25. август 1948, Пов. бр. 1216/48.

Јевреjки и не-Јевреја званично остао важећи све до окончања првог таласа организоване емиграциjе у Израел.[1199] Сачувани документи, међутим, jасно показуjу да су се већ крајем 1948. и почетком 1949. године из Југославиjе у Израел могли упутити Јевреjи ожењени не-Јевреjкама, али не и Јевреjке удате за не-Јевреjе. Ово jе правило током следећих таласа организоване емиграциjе, мада уз минималне модификациjе, само доследно понављано.[1200] Негативно разрешење питања укључења породица изграђених око мешовитих бракова Јевреjки и не-Јевреја у емиграциjу у Израел, значило jе да принципиjелан став Савеза о очувању интегритета уже породице у исељењу постаjе непримењив у пракси.[1201]

Начелна одлука да се пријаве Јевреjки које су желеле у Израел да се иселе са своjим мужевима, не-Јевреjима, и децом из оваквих бракова, није значила да ће цела породица нужно остати у земљи. Јевреjкама jе омогућено да се, уколико то желе, Југославиjу напусте саме.[1202] Колико се може закључити из сачуваних извора, тек jе, међутим, занемарљив broj Јевреjки у мешовитим браковима одлучио да пружену прилику искористи. Идеја Савеза о очувању целовитости породице са овом jе модификациjом правила прикључења организованоj емиграциjи, међутим, и коначно изгубила сваки смисао.

У jедном од дописа којима се ЈВО Бањалука обратила Савезу како би разрешила одређене процедуралне нejасноће у вези са другим таласом организоване емиграциjе у Израел, истакнуто jе да су у поjединим породицама неки чланови

[1199] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48.

[1200] Видети: АЈИМ; Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1201] Детаљно је о положају мешовитих бракова у оквирима организованог исељавања било речи у поглављу: ЈЕВРЕЈСКИ ИДЕНТИТЕТ У ИСЕЉЕЊУ

[1202] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у Израел, 25. октобар 1948, Пов. бр. 1756/48. О томе видети још и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, Правном одсеку ЈВО Загреб*, Предмет: Израел, 16. новембар 1949, Пов. бр. 3637/49.

добили дозволу за исељење, док је другима ускраћена.[1203] У више се овакви случајева радило о мајкама које су добиле одобрење за емиграцију, док је исто ускраћено њиховој деци. Чланице ЈВО Бањалука биле су збуњене оваквом одлуком надлежних власти, те нису знале како би на њу одреаговале. Општински челници су се обратили Савезу сматрајући да је питању неспоразум који само непотребно одлаже реализацију исељавања.

Поремећај у предвиђеној динамици одигравања емиграције у Израел, настао због спорног питања положаја Јеврејки у мешовитим браковима, може се пратити и кроз примере појединачних исељеника. Молећи локалну општину да буде пребачен у последњу групу која ће у склопу другог таласа организоване емиграције напустити Југославију, Јосип Леви из Бањалуке је навео да жели да остане уз своју сестру, са којом је живео у истом домаћинству, док се ова не опорави од тешког порођаја.[1204] Сестра наведеног исељеника, удата за не-Јеврејина, није се ни пријављена за исељење, како није желела да се у Израел исели по цену одрицања од породице. При томе и је и сама трудноћа извесно одиграла одређену улогу, али релативно велики број трудница који се прикључио исељавању говори у прилог претпоставци да ова чињеница није одиграла пресудну улогу у доношењу одлуке о неподношењу пријаве.[1205] Немогућност да се иселе са породицом очигледно је значила, скоро по правилу, одустанак Јеврејки удатих за не-Јевреје од емиграције у Израел. Изузетака је, свакако, било, али су ови углавном били условљени већ постојећим проблемима у брачној заједници.

Пошто је њена пријава за други талас организованог исељавања одбијена, Барбара Чанађија се обратила локалној јеврејској вероисповедној општини.[1206] Како је била у мешовитом браку са не-Јеврејином, Иваном Чанађијом, исељеница је покренула бракоразводни поступак да би могла да емигрира у Израел. Мимо тога, њен муж је, у тренутку подношења првобитне пријаве, већ био потписао сагласност са тиме да његова супруга напусти земљу.

[1203] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Бањалука, СЈВОЈ-у*, 1. јун 1949, Пов. бр. 1829/49.
[1204] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис Јосипа Левија, ЈВО Бањалука*, 24. јун 1949.
[1205] О положају трудница у процесу организоване емиграције биће више речи ниже.
[1206] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 2. јун 1949.

Случај Фанике Кривокапић умногоме је био специфичан.[1207] Дотична исељеница је Југославију напустила у склопу првог таласа организоване емиграције, са својом мајком Јулијаном Лебл и сином Слободаном Кривокапићем.[1208] Њен муж, Лука Кривокапић, је, као не-Јеврејин, био приморан да остане у Југославији. При томе, међутим, брак није разведен, нити су се супружници у потпуности одрекли наставка заједничког живота. Пошто се Фаника Кривокапић настанила са мајком и сином у Јерусалиму, свом је мужу писала како би требало да јој се придружи у следећем таласу организоване емиграције из Југославије у Израел.[1209] Овај случај показује да чак ни емиграција Јеврејки независно од породице није нужно водила томе да се својих најближих одрекну. Претпоставка надлежних југословенских власти и Савеза свакако је, међутим, била да ће постојећа ограничења процеса исељавања довести до растакања одређеног броја породичних заједница.

Сложеност положаја у коме су се налазиле Јеврејке у мешовитим браковима са не-Јеврејима можда и најбоље одражава допис који је Херта Вертхајмер из Загреба упутила Министарству унутрашњих послова Југославије.[1210] Како је желела да се у Израел исели са својим мужем, не-Јеврејином, првобитна пријава за исељење коју је поднела прихваћена је само делимично. У складу са важећим правилима организоване емиграције, њој је одобрено да напусти земљу, али њеном супругу не. Накнадно молећи да њена и пријава њеног брачног друга буду прихваћене, истакла је да је њихов брак израстао из тешких околности рата и Холокауста, када су сви њихови рођаци у Југославији страдали и да сада желе заједно да се упуте код њеног брата, који их чека у Израелу. Своју је молбу Херта Верхајмер закључила

[1207] АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837, *Допис Луке Кривокапића, СЈВОЈ-у*, 21. јануар 1950, Пов. бр. 295/50.

[1208] Мада деци из мешовитих бракова Јеврејки и не-Јевреја у датом тренутку није било дозвољено да се прикључе својим мајкама при исељењу у Израел, овде се, очигледно, радило о пунолетном лицу, које је било пријављено независно од брака Луке и Фанике Кривокапић, те на основу своје припадности јеврејској заједници добило дозволу да се исели.

[1209] АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837, *Допис Луке Кривокапића, СЈВОЈ-у*, 21. јануар 1950, Пов. бр. 295/50. Исељеници су из неименованих извора добили податак да је југословенска власт у међувремену ревидирала свој став према емиграцији мешовитих бракова, те да ће у склопу трећег таласа организованог исељавања и не-Јеврејима који су били у браку са Јеврејкама бити дозвољено да се иселе у Израел, под условом да се њихове жене већ налазе тамо. Управо како је Луки Кривокапићу ово било непознато, обратио се Савезу јеврејских вероисповедних општина како би се распитао да ли оваква могућност стварно постоји.

[1210] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 897, *Допис Херте Вертхајмер, МУП ФНРЈ*; 30. октобар 1948.

констатацијом да се ломи између жеље да види свог брата, јединог члана њене породице који је преживео рат, и „осећаја дужности и другарства спрам свог мужа“[1211], те се боји да ће ова дилема из темеља уздрмати њихов заједнички живот.

Поред потребе да се растану од мужа, немогућност да са собом у Израел поведу децу свакако је пресудно утицала на Јеврејке у мешовитим браковима да одустану од емиграције. Обраћајући се Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије са молбом да јој буде образложена одлука о неприхватању пријаве за исељење, Јелка Милић из Загреба истакла је да спорни, мешовити, брак са Звонимиром Милићем у међувремену разведен.[1212] Како је двоје деце из тог брака правоснажно додељено њој на старање и заведено у књиге ЈВО Вараждин, сматрала је да би њена пријава за исељење свакако требало да буде прихваћена. Овај је захтев за исељење, у складу са у датом тренутку важећим правилима емиграције, највероватније одбијен.[1213]

Занемарљив број примера мешовитих бракова између Јеврејки и не-Јевреја, који су разбијени у складу са условном дозволом емиграције у Израел, није довољно добро документован да би се могао стећи свеобухватан увид у реалне последице које је по интегритет појединачних породица могла имати ова одлука надлежних југословенских власти. Одлуку о напуштању породице Јеврејке у мешовитим браковима су, очигледно, могле да донесу само ако су је сматрале привременим решењем или, пак, већ биле решене да напусте свог супруга.

Како је тумачење права појединаца да се прикључе организованој емиграцији у Израел, а посебно положаја Јеврејки у мешовитим браковима, наишло на протесте у оквирима саме јеврејске заједнице, читаво је питање изнова покренуто код југословенских власти.[1214] Уочи трећег организованог исељавања у Израел МУП ФНРЈ је унеколико модификовало процедуру која је пратила исељење Јеврејки у мешовитим браковима. Јеврејкама удатим за не-Јевреје омогућено је да се иселе у

[1211] Исто.

[1212] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис Јелке Милић из Загреба, МУП ФНРЈ*, 8. јун 1949.

[1213] Свакако би требало истаћи да и да је Јелка Милић намеравала да се преуда за Роберта Силберштајна, који је био Јеврејин, али и страни држављанин, што је само додатно компликовало положај ове породице у процесу организованог исељавања, Исто.

[1214] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Бачка Топола, СЈВОЈ-у, Главној комисији за исељење*, 6. март 1949, Пов. бр. 480/49. Видети и АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 25. фебруар 1949, Пов. бр. 396/49.

Израел, уколико би се развеле или остале удовице.[1215] У дата два случаја, појединачним припадницама југословенске јеврејске заједнице омогућено је да са собом поведу и децу из мешовитих бракова. Услов је при томе био да ова деца буду јеврејске вере и да за њихово исељење добију изричит пристанак бившег супруга. Првобитни, крајње крут, став државе и Савеза према мешовитим браковима на овај је начин унеколико модификован. Потреба за поделом породице сведена је само на случајеве у којима је пракса већ показала да се ради о прихватљивом решењу. Мада су мешовити бракови собом вукли највећи број спорних питања са којима су се породице у исељавању суочавале, ни начелно јасни случајеви нису увек кроз административну процедуру пролазили без пратећих комликација. Посебно је, у овом смислу, интересантан пример Берте Енгел и Михаела Левија.[1216]

Како Михаел, тако и Берта Енгел Леви добили су индивидуална одобрења за напуштање земље са другим таласом организоване емиграције.[1217] Одлучили су, међутим, да се непосредно по подношењу пријава за исељење венчају. Пошто су о венчању приложили потребне доказе, захтевали су од Савеза да се њихове пријаве повежу по моделу који је поштован код пријављивања породица. У одговору на ову молбу, Савез је Берти Енгел Леви наложио да врати добијено одобрење за исељење, што би значило да мора да остане у Југославији и растане се од свог венчаног супруга, који би се свакако иселио у Израел. Овакво је решење било противно свим постојећим прописима о организованој емиграцији, пошто се радило о јеврејском браку, који је свакако морао бити уважен као легитиман у смислу исељавања. Берта Енгел Леви је коначно упутила отворено писмо Министарству унутрашњих послова Југославије у коме је изричито инсистирала на томе да је њено одобрење за исељење сасвим легитимно, те да је захтев да се одрекне емиграције у потпуности неоправдан. Мада је питању извесно била обична административна грешка, због ње је само још

[1215] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Записник са састанка одржаног у МУП ФНРЈ, Одељењу за пасоше и пограничну службу, по питањима у вези са предстојећим трећим исељењем Јевреја у државу Израел*, 12. септембар 1949. Видети о томе још и: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Суботица*, 5. март 1951, Пов. бр. 305/51.
[1216] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис Берте Енгел-Леви, МУП ФНРЈ*, 31. мај 1949.
[1217] Исто.

више до изражаја дошла одлучност појединца да се ни по коју цену не одрекне породице коју је после рата окупио или, пак, створио.

Породица са породицом и породица мимо породице

Колико год да су представници Савеза покушавали да начелно реше питање очувања интегритета породице, сами су исељеници овоме били далеко посвећенији. Наравно, схватање оквира породице драстично се разликовало од исељеника до исељеника. Док је Савез везивао појам породице за супружнике и децу, сами исељеници су породицу поистовећивали са домаћинством. Страдање током рата условило је постојање одређене тежње да се сви преживели рођаци некако окупе у Израелу. Сходно томе су и молбе које су, у овом смислу, стизале на адресу Савеза била најразличитије природе.

Настојећи да омогући свом оцу да се укључи у организовану емиграцију, Александар Розенберг се Савезу обратио са молбом да поново размотре негативну одлуку донету о његовој пријави.[1218] Главни разлог за одбијање молбе за исељење Оскара Розенберга била је претпоставка да ће у потпуности пасти на терет свом сину, односно да неће бити продуктиван члан друштва нове јеврејске државе. Александар Розенберг је Савез и надлежне југословенске власти покушао да разувери истичући да је његов отац занатлија, који је још увек доброг здравља и који ће моћи и у новој домовини да настави да се бави својим послом. Наведени је пример карактеристичан због тога што је Александар Розенберг, поред свог оца, у Израел желео да поведе и очеву сестру. Како су обоје били у позним годинама, када је доношена одлука о њиховим пријавама за исељење, очигледно се пошло од претпоставке да ће обоје у новој домовини морати да буду издржавана лица. Како је његова тетка, у међувремену, одустала од емиграције, Александар Розенберг се још једном заложио да пријава његовог оца свакако буде прихваћена. Утолико је више дотични на свом захтеву инсистирао, како му је мајка страдала у Аушвицу. Поднета молба је, у складу

[1218] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис Розенберг Александра, СЈВОЈ-у*, 23. мај 1949.

са општим ограничењима имиграције које је наметнуо израелски државни врх, коначно одбијена.

Породица Мирка Шилера поднела је код Савеза молбу да буде прераспоређена у каснији транспорт у склопу другог организованог исељавања у Израел, како до датог тренутка није стигла дозвола за исељење Регине Рутонић, таште подносиоца пријаве.[1219] Не желећи да ташту, која је са њим живела у истом домаћинству, остави у Југославији материјално необезбеђену и саму, Шилер је одлучио да се његова породица неће прикључити организованој емиграцији док и уколико не добију позитивно решење њеног захтева. Исељенику је очигледно било стало до тога да очува не толико породицу у ужем смислу те речи, колико домаћинство какво је после рата успео да формира у Југославији.

Магдалена Велтшмит обратила се Министарству унутрашњих послова Југославије, пошто је њена првобитно поднета пријава за исељење одбијена.[1220] Истичући како је са својом ћерком и унуцима живела у истом домаћинству од 1913. године, те како не би желела да их сада, када одлазе у Израел, напусти и остане у земљи сама, замолила је Министарство да њену молбу поново размотри и, ако је икако могуће, повољно реши. Нејасно је на који је начин ова молба разрешена.

У реализацији исељавања у Израел, веза са породицом чувана је и на много прозаичнији начин. Захтеви да се појединац прикључи групи или транспорту у коме би са неким од својих рођака био у прилици да напусти земљу редовно су стизали на адресу Савеза. Бар колико се то на основу сачуваних докумената може проценити и колико су то објективне околности дозвољавале, оваквим је захтевима Савез радо излазио у сусрет.

О томе колико је чест случај био да рођаци, који су живели у различитим градовима, те стога по распореду путовања требало да крену различитим транспортима за Израел, затраже прикључење другој групи, можда и најбоље сведочи један допис који је на адресу, уочи поласка другог таласа исељеника из

[1219] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис Мирка Шилера, СЈВОЈ-у*, 1, јун 1949.
[1220] АЈИМ, Ал. 1950-1952, *Допис Велтшмит Магдалене, МУП ФНРЈ*, 6. јун 1949.

Југославије, Савеза стигао од ЈВО Загреб.[1221] Истичући да су пре тога већ предали одређен број молби за прегруписавање појединих чланова породица исељеника, који су се за организовану емиграцију пријавили код различитих општина, челници општине у Загребу најавили су да ће свакако уследити још неколико оваквих захтева. Конкретно се допис који је ЈВО Загреб упутила Главној комисији за исељење односио на Љубу Вари из Загреба, која се за емиграцију пријавила код локалне општине са својим мужем Белом. При томе је желела да групи са којом је било предвиђено да ће напустити земљу буду прикључени и њена ћерка Вера Леви, односно зет Александар, који су првобитно били пријављени код општине у Сарајеву.

Колико је пажње посвећено очувању целовитости породице у току процеса емиграције, толико се и само организовано исељавање мора посматрати као покрет који је, између осталог, за циљ имао управо обнову функционалног породичног живота. Многи југословенски Јевреји који су преживели Холокауст, после рата су рођаке имали још само у Палестини, односно новооснованој држави Израел. У јеврејској држави на Блиском истоку, тражили су, у склопу идеје о генерално бољем животу, и породицу коју су у Југославији трајно изгубили.

Тежња да се кроз емиграцију обнови породични живот у ствари је претходила организованом исељавању после проглашења независности Израела. Јевреји који су успели у међуратном периоду или током рата да некако стигну до Палестине, непосредно после рата су настојали да на усељење наведу и своје преживеле рођаке у Југославији. Жеља југословенске заједнице у Палестини да помогне својим рођацима да им се у првим послератним годинама придруже, до изражаја је дошла кроз ангажовање на добијању сертификата за усељење. Са друге стране, Јевреји у Југославији су, у оквирима својих могућности, такође активно радили на томе да емигрирају.

Како су већ налазили у позним годинама, а у Југославији нису имали рођака који су преживели рат, Херман и Берта Домањи показали су се већ априла 1946.

[1221] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Допис ЈВО Загреб, Главној комисији за исељење при ЈВО Београд*, 15. мај 1949, Пов. бр. 1301/49.

године вољнима да се иселе у Палестину.[1222] Своју су жељу образложили тиме што их је у Палестини чекало троје деце са породицама,[1223] која су их позвала да им се придруже и истакла да ће за њих бити релативно лако обезбедити усељеничке сертификате, како су били родитељи дугогодишњих житеља британског мандатног подручја. Брачни пар Домањи је, међутим, истакао и сопствена настојања да, у мери у којој је то било могуће после рата, окупе породицу.

Савез је наложио да се сваки покушај покретања поступка исељења код југословенских народних власти одложи до тренутка када ће Домањијевима стићи усељенички сертификат од њихове деце из Израела.[1224] Пошто је сертификат коначно стигао до британске амбасаде у Београду, Херман Домањи још једном се обратио Савезу са молбом да му појасне детаље путовања.[1225] Из сачуваних докумената остаје нејасно да ли је брачни пар Домањи напустио земљу, али добијање одговарајућих докумената говори у прилог овој претпоставци.

Захтев за исељење у Палестину, са изричитим циљем придруживања преживелом рођаку, на адресу Савеза стигао је и од Виктора Рајха.[1226] Пошто је у рату изгубио мајку и најмлађег брата, Рајх је изразио жељу да се са супругом придружи свом брату у Палестини. Како је истакао да га тамо чека посао на коме би зарађивао знатно мање него што је то до датог тренутка чинио у Југославији, очигледно је примарни циљ емиграције била обнова породичне заједнице. Како у датом тренутку на располагању нису имали ниједно одобрење за имиграцију у Палестину, челници Савеза су Рајха посаветовали да његов брат аплицира за сертификат, који би му затим доставио преко британског конзулата у Југославији.[1227]

Организација масовног исељавања у Израел само је значила да ће југословенски Јевреји утолико лакше и у знатно већем броју моћи да испуне жељу показану

[1222] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис Хермана и Берте Домањи, СЈВОЈ-у*, 1. април 1946, Пов. бр. 207/46.
[1223] Додатно су Херман и Берта Домањи у свом допису истакли да је један син, који је остао са њима у Југославији, страдао служећи у НОБ, остављајући их сасвим саме. Исто.
[1224] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис СЈВОЈ, ЈВО Тузла*, 10. април 1946.
[1225] АЈИМ, Ал. 1952-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис Хермана Домањија, СЈВОЈ-у*, 29. мај 1946.
[1226] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Писмо Виктора Рајха, СЈВОЈ-у*, 7. април 1946, Пов. бр. 211/46.
[1227] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис СЈВОЈ, Виктору Рајху*, 10. април 1946.

непосредну после рата и придруже се својим рођацима. Један од свакако водећих у богатој хијерархији мотива који су покренули масовну емиграцију из Југославије у Израел било је управо настојање да се обнови породични живот ефективно уништен у Холокаусту.[1228]

Молећи Савез да његова и пријава његове супруге Марте за исељење у Израел буду уважене, Иван Фишлер је, између осталог, истакао и да у новој јеврејској држави има рођаке који су се иселили двадесетак година раније.[1229] Његови су рођаци у датом тренутку већ били добро ситуирани и инсистирали су на томе да им се Фишлер, са супругом, придружи.

Пошто се њена ћерка иселила са трећим таласом организоване емиграције, да би се придружила свом веренику, који је раније емигрирао у Израел, Марија Радченко обратила се Савезу јеврејских вероисповедних општина са молбом да јој буде омогућено да се својој деци првом приликом придружи.[1230] Дотична је желела да Југославију напусти са својим супругом, како је навела, „зато што их деца зову себи“.[1231]

Савезу се уочи првог таласа организоване емиграције у Израел, обратила Ела Сурањ из Опатије.[1232] Тражећи да буде пребачена из треће и прву групу исељеника која ће напустити земљу, дотична је истакла да је у међувремену сазнала да ће је у Израелу сачекати мајка која ће кренути са емиграцијом из Будимпеште.

Непотписана пријава за исељење која је стигла на адресу Савеза уочи другог таласа организоване емиграције из Југославије у Израел, садржала је и приложено опширно образложење.[1233] Анонимни исељеник истакао је да је током рата изгубио сву родбину, осим млађег брата, који је некако успео да пребегне у Палестину. По проглашењу независности Израела, овај је позивао неименоваог исељеника да му се у

[1228] Више о томе у поглављу: МОТИВИ ЗА ИСЕЉЕЊЕ
[1229] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Писмо Ивана Фишлера, СЈВОЈ-у*, 20. децембар 1949.
[1230] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис Марије Радченко, СЈВОЈ-у*, 4. децембар 1950, Пов. бр. 2367/50.
[1231] Исто.
[1232] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Допис Еле Сурањ, СЈВОЈ-у*, 3. октобар 1948.
[1233] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Мотивација к молби за репатријацију за Израел*, 3. април 1949.

придружи. Уз овај, на позив истог лица стигао је и позив тетке његове покојне супруге, која се у Јафи настанила у међуратном периоду.

Разноврсност наведених примера показује колико се код исељеника разликовало схватање примарних оквира породице, последично огромним губицима које је заједница претрпела у Холокаусту. У ситуацији када је већина југословенских Јевреја изгубила брачне партнере, родитеље и друге чланове онога што је у међуратном периоду сматрано најужом породицом, очајнички су покушавали да ступе у контакт и обнове живот са преживелим рођацима. Без обзир на то како је ситуација у пракси била постављена, те са чије је стране потекла иницијатива за обнову породичног живота, организовано исељавање представљало је идеалан оквир у коме се ова тежња југословенских Јевреја могла реализовати.

Колико год да су настојања како Савеза, тако и појединаца да се породична заједница обнови или очува била заступљена у процесу организованог исељавања, требало се истовремено суочити и са објективним последицама великих губитака претрпљених у рату. Уништење појединачних породица значило је, између осталог, и да је велики број јеврејске деце остао без старатеља. Организована емиграција у Израел требало је да и овој деци пружи прилику да наставе, колико толико, нормалан живот.

16.2. ДЕЦА

При разматрању положаја деце у процесу организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел, треба правити јасну разлику између две категорије малолетних лица која су се могла прикључити емиграцији. Иако су у питању били изазови сасвим различите природе за организаторе исељавања, деца која су напуштала земљу, било у склопу породице, било пошто су током рата остала сирочад извесно су захтевала да им буде посвећена посебна пажња.

Највећи део јеврејске деце се из Југославије у Израел упутио заједно са преосталим члановима својих породица. При томе је поштована процедура која је

током пет таласа организоване емиграције постала стандардна.[1234] Пунолетно лице које је било носилац пријаве, у њу је уносило имена свих малолетних лица која су заједно са њим напуштала земљу. У овај основни оквир укључивања појединачних породица у процес организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, колико је то било могуће, уклопљена су и деца која су, последично губицима које је јеврејска заједница претрпела у Другом светском рату, остала без старатеља.

Јеврејска сирочад у Југославији по завршетку рата

Савез и Аутономни одбор за помоћ су највећи број послератне сирочади збринули на тај начин што су их сместили у јеврејске породице, где су се надали да ће, поред одговарајуће бриге, добити и васпитање одговарајуће духу јеврејске вере и културе.[1235] Како су, међутим, јеврејске породице углавном после рата живеле јако оскудно, СЈВОЈ је често био приморан да децу повери свакој породици која би се показала вољном да се о њима стара. Ово је по правилу водило одаљавању од традиционалног јеврејског начина живота, а посебно кошер исхране.[1236] Превасходно

[1234] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама у Југославији*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1235] Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, u vremenu 1944 – 1951. godine*, https://www.academia.edu/5656325/Briga_o_deci_i_omladini_Saveza_jevrejskih_veroispovednih_opstina_Jugoslavije_1944_-_1951_godine, 6. јун 2014. Специфичан пример оваквог проблема био је одређен број јеврејске деце која су током рата уточиште пронашла у католичким манастирима и, у међувремену постала „добри католици“. Првобитна иницијатива Савеза да им се ова деца препусте на старање по завршетку рата није уродио плодом. Из сачуваних докумената остаје нејасно да ли је Савез успео да ову групу успео да врати под окриље јеврејске заједнице, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са VII седнице АО СЈВОЈ*, 10. октобар 1945.

[1236] Често се при томе није радило о циљаном поступању нејеврејских старатељских породица, већ о објективној могућности (или немогућности) да се детету изађе у сусрет, Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, u vremenu 1944 – 1951. godine*, https://www.academia.edu/5656325/Briga_o_deci_i_omladini_Saveza_jevrejskih_veroispovednih_opstina_Jugoslavije_1944_-_1951_godine, 6. јун 2014.

су чланови Верске секције при Савезу због ове чињенице били незадовољни, увек изнова апелујући да сирочад буду поверена јеврејским породицама или да им буде омогућен смештај у посебан, јеврејски, дечији дом.

Привремено Дечије прихватилише функционисало је од августа 1945. године у просторијама београдске синагоге, у Космајској улици бр. 19.[1237] Већ у септембру исте године прихватилиште је претворено у Дечији дом за ратну сирочад.[1238] Првих осморо питомаца дома[1239] била су деца која су се по окончању рата вратила из логора Берген-Белзен, а чији су родитељи страдали у различитим логорима у Немачкој и Пољској.[1240]

Коначно је Социјална секција ЈВО Београд донела одлуку да се дом смести у наменску зграду,[1241] која би омогућавала систематско уређење живота питомаца и организацију одговарајућег васпитног програма. За потребе смештаја сирочади, али и остале социјално угрожене деце, Савез је одредио зграду у Улици Стевана Високог бр. 2. Последично акцији проналажења и прикупљања јеврејске ратне сирочади на територији Југославије, до краја прве половине 1946. године, број питомаца дома порастао је на деветнаесторо.[1242]

[1237] Исто.

[1238] После рата је постојала иницијатива за оснивање јеврејског дечијег дома и у Новом Саду, али је ова идеја и дефинитивно одбрачена крајем марта 1947. године, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Реферат председника АО СЈВОЈ, Давида Алкалаја, поднет на седници проширеног Аутономног одбора за помоћ*, 30. март 1947.

[1239] Поименце, у питању су били: Нина Данон, Мориц Ашер, Сами Ашер, Алегра Коен, Ребека Коен, Исак Коен, Рахамин Коен и Луча Јудић

[1240] Ових осморо је највероватније био део групе од тринаесторо деце, старе између 3 и 12 година, која је стигла у Београд непосредно пред Јом Кипур (17. септембар) 1945. године, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник VII седнице АО СЈВОЈ*, 19. септембар 1945.

[1241] У просторијама београдске синагоге после рата је функционисале су многобројне јеврејске институције и секције како јеврејске вероисповедне општине у Београду, тако и Савеза. У истој згради са Домом за ратну сирочад, функционисали су општинска менза, привремено боравиште за старије чланове јеврејске заједнице и клуб за дневни боравак, Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, u vremenu 1944 – 1951. godine*, https://www.academia.edu/5656325/Briga_o_deci_i_omladini_Saveza_jevrejskih_veroispovednih_opstina_Jugoslavije_1944_-_1951_godine, 6. јун 2014

[1242] У питању су били: Јелкица Керавица, Елијас Алхалел, Мориц Ашер, Ребека Коен, Хаим Цалер, Аги Шварц, Рашела Сион, Луча Јудић, Сами Ашер, Бенјамин Винтер, Нада Керпнер, Алегра Коен, Маријана Етвеш, Ружица Садик, Исак Коен, Рахамин Коен, Аврам Бенаврам, Павле Кон, Исто. Ари Керканен, напротив, наводи да је, непосредно по завршетку Другог светског рата, у Дому било смештено чак шездесеторо деце, Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 57.

Питање сирочади било је једно од најкомплекснијих којима су се организације југословенских Јевреја бавиле после рата. Колико на иницијативу Савеза и Хитахдут Олеја, толико и на иницијативу која је стигла са стране, његово је разрешење спонтано везано за могућност емиграције, најпре у Палестину, а затим и у Израел.

Стално настојање Савеза да се за ратну сирочад обезбеде што бољи услови за живот у Југославији, пратили су интензивни преговори вођени о евентуалној могућности напуштања земље. Превасходно због тога што су многа деца која су током рата остала без родитеља имала рођаке на Палестини, али и узимајући у обзир неке практичне последице њиховог дугорочног останка у Југославији, односно у надлежности локалних јеврејских институција, Савез је малтене од самог краја рата почео интензивно да разматра могућност њиховог исељавања.

Последично настојањима њихових рођака у Палестини да им се деца некако придруже, Ханс Бејт, извршни директор Бироа за имиграцију деце и омладине (Child and Youth Immigration Bureau), при Јеврејској агенцији, почетком марта 1946. године обратио се Фридриху Попсу, председнику Савеза.[1243] У име организације Алија Ханоар (Омладинска алија),[1244] Бејт је тражио податке о броју деце старости до 17 година, томе колико је њих смештено у Дечији дом, односно у појединачне породице, те желео да зна да ли је Савез предузео било какве кораке у смеру организације њиховог исељавања у Израел.[1245]

Очигледно је и Савез од самог почетка показао добру вољу када је требало да се сирочади из Југославије омогући емиграција у Палестину. У питању је био зачетак

[1243] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Писмо Ханса Бејта*, 11. март 1946.

[1244] Организацију која ће се нешто касније претворити у *Алија Ханоар* (хебр. עלית הנוער - омладинска алија), основала је Реха Фрајер (Recha Freier), јануара 1933. године у Берлину. До краја Другог светског рата, „Омладинска алија“ је успела да спаси неколико хиљада јеврејске деце, пребацујући их у Палестину, где су по завршетку основне школе похађала различите курсеве и образовне програме. Програм организације здужно је подржао и Светски јеврејски конгрес. Делатност Алије Ханоар настављена је и после рата, када је ова организација постала делом Јеврејске агенције. У новостворену државу Израел, у такозвана „омладинска села“, где је започињала њихова интеграција у израелско друштво, пребацивана су угрожена јеврејска деца из преко двадесет земаља света, *History*, http://www.youthaliyah.org/about/history, 6. јун 2014.

[1245] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис Jewish Agency for Palestine (Hans Beyth, acting Director, Child and Youth Immigration Bureau), Фридриху Попсу, председнику СЈВОЈ*, 11. март 1946, 195/46.

политике очувања или обнове породичне заједнице какву ће Савез спроводити и током каснијег организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел.

Средином маја 1946. године, Биро за имиграцију деце и омладине доставио је Савезу упутства за припрему деце за исељење.[1246] У међувремену су централној организацији југословенских Јевреја достављене и начелне инструкције које су се тицале обављања лекарских прегледа деце и омладинаца који су намеравали да се иселе.[1247] Испоставило се, међутим, да рођаци деце у Палестини, на чије је првобитно инсистирање Јеврејска агенција и покренула питање емиграције, нису били у могућности да их приме у своје домове, нити да за њих преузму било какву одговорност.[1248]

Мада је Савез интензивно радио на стварању потребних услова за исељавање јеврејске сирочади из Југославије, до краја 1946. године овај се процес није могао реализовати.[1249] Челници Бироа за имиграцију деце и омладине су, пошто је првобитни покушај њихове емиграције био неуспешан, само констатовали да ће сирочад из Југославије убудуће бити сматрана пуноправним кандидатима за исељење, као и да се надају да ће ово питање бити решено што је могуће пре.

Док су представници Јеврејске агенције покренули питање исељавања сирочади у Палестину вођени жељом да се овој деци после рата поново омогући живот у породичној заједници, Хитахдут Олеј Југославије се Савезу обратио приближно у исто време, са истим питањем, вођен далеко прагматичнијим мотивима. Потреба Хитахдут Олеја да преузме одговорност за јеврејску сирочад из Југославије била је утемељена на жељи да се Савез растерети у својој послератној делатности.[1250]

[1246] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис Jewish Agency for Palestine (Hans Beyth, acting Director, Child and Youth Immigration Bureau), Фридриху Попсу, председнику СЈВОЈ*, 15. мај 1946.

[1247] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис Jewish Agency for Palestine (Hans Beyth, acting Director, Child and Youth Immigration Bureau), Фридриху Попсу, председнику СЈВОЈ*, 20. март 1946.

[1248] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис Jewish Agency for Palestine (Hans Beyth, acting Director, Child and Youth Immigration Bureau), Фридриху Попсу, председнику СЈВОЈ*, 24. јун 1946.

[1249] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис Jewish Agency for Palestine (Hans Beyth, acting Director, Child and Youth Immigration Bureau), Фридриху Попсу, председнику СЈВОЈ*, 2. август 1946.

[1250] АЈИМ, п.к. 820, *Допис Хитахдут Олеј Југославије, СЈВОЈ-у*, 24. април 1946, Пов. бр. 273/46.

Посебно су при томе челници организације југословенских исељеника у Палестини истакли да би исељење деце без родитеља у Израел значило значајно растерећење буџета централне организације југословенских Јевреја.

Како би питање јеврејске деце без родитеља што пре било позитивно решено, челници Хитахдут Олеј су се ангажовали на добијању потребног броја сертификата за имиграцију, док је у Југославију послат Хилел Ливни, како би се позабавио практичним питањима везаним за исељење.[1251] Став Савеза поводом предлога који је стигао од југословенских заједнице у Израелу, на основу сачуваних докумената, није могуће реконструисати. Друге сличне ситуације, међутим, наговештавају да значајнијег противљења челника Савеза настојању да се деца без родитеља пребаце у надлежност Хитахдут Олеј није било. Мада је у Палестини било организација које су показале вољним да преузму одговорност за даљу судбину деце без родитеља која би стигла из Југославије, у сачуваним документима нема назнака да је у годинама непосредно по окончању рата, активно приступљено решавању овог проблема. Питање сирочади у југословенској јеврејској заједници остало је нерешено до почетка организоване емиграције у Израел.

Јеврејска сирочад у организованом исељавању

Како је донета одлука о коначном прикључивању деце из Дечијег дома у Београду масовној емиграцији југословенских Јевреја у Израел, на основу сачуваних докумената није могуће прецизно реконструисати. Једини помен јеврејске сирочади који се може пронаћи у спрези са првим таласом исељеника, јесте констатација изнета на седници Аутономног одбора за помоћ одржаној средином октобра 1948. године, да ће из Дечијег дома за Израел кренути двадесет и петоро сирочади и известан број деце са једним родитељом.[1252] Очигледно ово питање није сматрано спорним и, стога, није било предмет неког посебно опсежног разматрања. Како Савез, тако и Хитахдут Олеј су претходних година већ показали вољу и жељу да деци

[1251] Исто.
[1252] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LIV седнице АО СЈВОЈ*, 14. октобар 1948.

без родитеља у Југославији омогуће емиграцију, сматрајући да ће тамо свакако имати боље услове за живот. Ова су настојања у оквиру првог организованог исељавања једноставно преточена у праксу.

Групе у оквирима исељеничке заједнице су, свака на свој начин, биле спорне са становишта прикључења организованој емиграцији у Израел. Да ли само поједини њени чланови или група као целина, захтевали су да се Савез обрати меродавним државним органима са захтевом за ближим тумачењем одлуке о општој дозволи датој југословенским Јеврејима да се иселе у Израел. Прикључење деце без родитеља организованом исељавању у овом је смислу представљало сасвим специфичан изазов. Како је масовна емиграција југословенским властима представљена као укључење у борбу Израела за очување новостечене слободе, појавила се забринутост код појединих челника јеврејске заједнице да би прикључење деце без родитеља исељењу могла довести у питање веродостојност овог тумачења.[1253]

Одлука о прикључивању деце без родитеља првом таласу организоване емиграције у Израел, саопштена је припадницима јеврејске заједнице у Југославији, уз позив на широку подршку.[1254] Председник Аутономног одбора при СЈВОЈ и први човек ЈВО Београд, Давид Алкалај је, обраћајући се средином 1948. године потпредседницима општине, истакао постојећу жељу међу самом децом да напусте Југославију, као и да би цела заједница, поштујући њихову вољу, требало да се залаже за исто.

Како се Хитахдут Олеј већ био показао вољним да преузме одговорност за јеврејску сирочад из Југославије, Давид Алкалај истакао је да би њихово прикључење организованој емиграцији представљало излазак у сусрет жељама свих заинтересованих страна.[1255] Као основни циљ ангажовања организација југословенских Јевреја у спрези са овим питањем, истакнута је потреба да се деца без

[1253] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са конференције ИО СЈВОЈ*, 4. јул 1948.

[1254] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Саопштење председника Јеврејске вероисповедне општине Београд потпредседницима Јеврејске вероисповедне општине Београд*, 16. септембар 1948.

[1255] За одређене категорије малолетних лица које су биле смештене у Дечији дом за ратну сирочад, Давид Алкалај је чак инсистирао да би требало да буду прикључене организованој емиграцији из Југославије у Израел. Пре свега је при томе истакао неколико девојака, штићеница дома, које су се налазиле пред пунолетством, за које је сматрао да би исељење у Израел представљало свакако најбоље решење, Исто.

родитеља што брже и једноставније, на одговарајући начин, збрину. Узимајући у обзир свеобухватну жељу да се упуте у новоформирани национални дом јеврејског народа на Блиском истоку коју су и сама деца показала, председник ЈВО Београд и АО је пошао од претпоставке да ће организована емиграција условити коначно затварање дома у Београду, како за његовим постојањем више неће бити потребе. Ова се претпоставка Давида Алкалаја испоставила тачном, мада не последично првом, већ другом таласу организоване емиграције.[1256] Један од најважнијих разлога за одлагање путовања одређеног броја деце без родитеља, како истиче Младенка Иванковић, била је жеља да се заврши започета школска година.[1257]

Децу одговарајућег узраста, која су Југославију напустила као саставни део породице, родитељи су свакако претходно морали да испишу из школе.[1258] Како су јеврејска сирочад била у надлежности Савеза, питање њиховог положаја у образовном систему Југославије решено је у директној преписци централне јеврејске организације са надлежним школским установама. Сачувана су свега два примера овакве преписке,[1259] који се односе на одлагање исписивања (односно поновни упис) ученика из Прве мушке и Четврте женске гимназије у Београду, пошто су ови већ били пропустили један од транспорта у оквиру првог таласа организованог исељавања у Израел.

Нејасно је које су околности довеле до тога да некадашњи штићеници Дечијег дома пропусте актуелни транспорт, али сачувана преписка јасно показује настојање Савеза да их до последњег могућег тренутка задржи у школи.[1260] Очигледно је поновни упис у школу значио да су надлежни представници Савеза одлучили да ова

[1256] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 216-217.
[1257] Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, u vremenu 1944 – 1951. godine*, https://www.academia.edu/5656325/Briga_o_deci_i_omladini_Saveza_jevrejskih_veroispovednih_opstina_Jugoslavije_1944_-_1951_godine, 6. јун 2014.
[1258] Радовановић, Милан, „Исељење јеврејске деце“..., 167.
[1259] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 797, *Молба директору Четврте женске гимназије у Београду*, 14. децембар 1948. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 797, *Молба директору Прве мушке гимназије у* Београду, 14. децембар 1948.
[1260] Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 167.

деца неће бити прикључена првом таласу емиграције.[1261] Нигде, међутим, у сачуваним документима ова одлука није изричито наведена.[1262] Нејасно је да ли су челници Савеза желели да деце доврше започету школску годину пре него што ће напустити земљу или су у питању били воља деце, односно правила рада надлежних образовних установа. Извесно остаје једино да је осморо јеврејске сирочади, о којима је Савез после рата водио рачуна, пропустило први талас исељавања. Пошто је од надлежних државних институција стигло одобрење за организацију и другог таласа емиграције, и последњи штићеници Дечијег дома напустили су Југославију,[1263] а ова је установа формално престала да постоји.[1264]

У организованој емиграцији деце без родитеља из Југославије у Израел, кључну су улогу одиграли њихови преживели рођаци. Грубо се може говорити о три врсте интеракције у овом смислу.[1265] Деца су, због тежње Савеза да после рата сирочад смести у јеврејске породице, али и одлуке да децу из Дома на старање препусте рођацима,[1266] углавном земљу напустила са различитим члановима својих фамилија. Сваки је брачни пар, како се чини, после рата могао прихватити неограничен број деце својих рођака страдалих у рату. Првом таласу организоване емиграције у Израел, Рашела Сион прикључила се заједно са ујаком, Албертом Јакаром, из Скопља.[1267] Силва Флеш је Југославију напустила заједно са ујном, Лили Мојсиловић, док је Шандор Папо отпутовао са стрицем Шаломом Папом из Сарајева.

Мада после рата деца нису могла имати два формална старатеља, у оквирима организоване емиграције било је и случајева када је дете за исељавање било

[1261] Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini Saveza jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, u vremenu 1944 – 1951. godine*, https://www.academia.edu/5656325/Briga_o_deci_i_omladini_Saveza_jevrejskih_veroispovednih_opstina_Jugoslavije_1944_-_1951_godine, 6. јун 2014.

[1262] Ово питање постаје посебно интересантно када се зна да је неизвесно било да ли ће, после првог, уопште више бити таласа организоване емиграције у Израел. Изостанак из првог таласа исељавања могао је значити да је пропуштена једина прилика за исељавање у оквирима масовног покрета, Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 168.

[1263] О томе видети: АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са XLIII седнице ИО СЈВОЈ*, 8. фебруар 1949. и АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са XLVII седнице ИО СЈВОЈ*, 10. мај 1949.

[1264] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 216-217.

[1265] Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 165-166..

[1266] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Приштина*, 9. март 1949, Пов. бр. 442/49.

[1267] АЈИМ, п.к. 797, *Списак деце пријављене за исељење у Израел*.

пријављено са више различитих рођака. Тако је извесни Михаило Рубен, из Приштине, у првом таласу организоване емиграције у Израел, са собом повео и своје братанце Јосипа, Алберта и Рафајла Рубеновића.[1268] О ова три дечака је, међутим, рачуна требало да води и њихов ујак, Мојс Навон.

Бар колико се то из сачуваних докумената може закључити, није постојало ни ограничење које се тицало броја различитих породица из којих су могла потицати деца прикључена једној породици. Свакако су се представници Савеза за овакво решење одлучили како је број рођака са којима су деца, после страдања југословенских Јевреја у рату, могла напустити земљу био врло мали. Са својом тетком, Дијаном Рахаминовић, из Београда, тако су се у Израел иселили Исак Аврамовић и Аврам Бивас.[1269]

Одређен број деце у послератној Југославији није више имао преживелих чланова породице, али су их рођаци чекали у Израелу. На темељима решења које је донето већ у првим годинама по окончању рата,[1270] Хитахдут Олеј је на себе током организоване емиграције преузео улогу својеврсног посредника између деце и њихових рођака. Извесна Лили Мандил се из Југославије упутила се код тетке у Израелу, за коју је у сачуваним документима наведено само да се презивала Најман.[1271] У новоформираној јеврејској држави на Блиском истоку, Менахема и Сиду Калдерон дочекао је стриц, извесни професор Исак Калдерон, док је Алиса Вердисхајм живот наставила код сестре и зета, Бертолда Флајсига. Исти је Бертолд Флајсиг требало да преузме одговорност и за Хелену Еренфрајнд.

Посебно је интересантан случај Наде Керпнер и Владе Заблудовског, које је у Израелу требало да сачекају брат и његов тутор, по имену Хоровиц.[1272] Не постоји никаква назнака тога да је наведени Хоровиц био рођак деце коју је дочекао. Због тога се може поћи од претпоставке да је брат који их је чекао у Израелу у датом тренутку још увек био малолетан, те да сам није могао преузети улогу њиховог

[1268] Исто.
[1269] Исто.
[1270] АЈИМ, п.к. 820, *Допис Хитахдут Олеј Југославије, СЈВОЈ-у*, 24. април 1946, Пов. бр. 273/46.
[1271] АЈИМ, п.к. 797, *Списак деце пријављене за исељење у Израел*.
[1272] Исто.

законског старатеља.[1273] Уколико ова деца ни у Југославији, ни у Израелу нису имала преживелих рођака, може се поћи од претпоставке да је Хоровицу препуштена одговорност за њих. Ова ситуација наводи на помисао да нису само рођаци могли постати старатељи деце која су напустила Југославију, те да је процес усвајања могао бити реализован паралелно или у склопу самог процеса емиграције.

Коначно, мада је забележено свега неколико оваквих случајева, децу су њихови преживели рођаци могли пријавити за исељење у Израел, а да при томе сами нису намеравали да напусте земљу. Тако је Владо Шварц емигрирао по жељи његовог стрица, Ервина Шварца из Осијека, док је Мориц Атијас земљу напустио на инсистирање неименоване родбине из Сарајева.[1274]

Мањи је део деце без родитеља Југославију напустио у оквирима посебно осмишљених, „дечијих транспорта“.[1275] Мада су „дечији транспорти“ као такви извесно реализовани у оквирима првог организованог исељавања у Израел, о тачном садржају овог појма не може се, на основу сачуваних докумената, рећи готово ништа. „Дечији транспорти“ свакако нису физички, током путовања у Израел, били одвојени од осталих исељеника. Специфичност ове форме чинила је само административна процедура која је пратила њену реализацију. При томе потпуно нејасно остаје ко се и по ком основу, уопште могао прикључити „дечијем транспорту“. Чини се да су ови

[1273] Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 166.

[1274] АЈИМ, п.к. 797, *Списак деце пријављене за исељење у Израел*.

[1275] Начин на који је термин „Дечији транспорт“ употребљаван у спрези са организованом емиграцијом југословенских Јевреја у Израел, а који ће у даљем тексту бити детаљно образложен, не одговара оригиналном садржају овог појма. Израз „Дечији транспорт“ (нем. Kindertransport) односи се на спасилачке мисије које су британске власти спроводиле уочи почетка Другог светског рата. Британске власти прихватиле су 10.000, углавном јеврејске, деце до 17 година старости, из Немачке, Аустрије, Чехословачке и слободног града Данцига (Гдањска). После такозване „Кристалне ноћи“, британске власти олакшале су имиграцију одређених категорија јеврејских избеглица, конкретно деце до 17 година, из Немачке и територија које су се налазиле под немачком управом. Евакуација деце вршена преко лука у Холандији, одакле су деца стизала у Харвик на британској обали. Одатле су деца ишла у породице које су се добровољно пријавиле да их приме или, пак, у одговарајућа прихватилишта. Први је „Дечији транспорт“ из Немачке стигао 2. децембра 1938. године, док је последњи Немачку напустио на дан избијања Другог светског рата. О томе видети: Benz, Wolfgang, „Emigration als Rettung und Trauma“, у публикацији: *Die Kindertransporte 1938/9*, Frankfurt am Main 2003, 9-16. Мада је и сам аутор, на основу у том тренутку познатих докумената, претпоставио да је слично далеко већа. Видети: Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 165, аналогија у употреби појма „Дечији транспорт“ у оригиналном контексту предвечерја Другог светског рата и околностима у којима су јеврејска сирочад напустила Југославију у склопу организоване емиграције у Израел, почивала је искључиво на чињеници да се у оба случаја радило о исељавању деце.

транспорти били превасходно намењени сирочади и „полусирочади“,[1276] како су називана деца којој је само један родитељ страдао у рату. Када се радило о деци која су се исељавала са једним родитељем, овај је могао путовати заједно са „дечијим транспортом“.[1277] Постоје, међутим, и јасне индиције тога да су у оквирима специјализованих транспорта земљу могле напустити и целе породице, што у потпуности побија претпоставку о њиховом, условно речено, затвореном карактеру. У допису који је ЈВО Ријека упутила Савезу, наводи се да породице Конфорти и Фишер нису могле благовремено да прикупе потребну документацију, те се стога не могу прикључити „дечијем транспорту“.[1278]

Чак и када су земљу напуштала у складу са основном процедуром коју су при емиграцији поштовале породице, деца су пред организаторе постављала специфичну групу изазова. Пре него што су транспорти са исељеницима уопште и кренули за Израел, поставило се питање статуса деце рођене после подношења и административне обраде пријава за емиграцију. Начелно је ово питање решено тако што су накнадно рођена деца пријављивана за организовану емиграцију по скраћеној процедури и била у прилици да са својим породицама напусте земљу.[1279]

Свестан тога да ће за збрињавање деце у путу за Израел представљати много већи изазов него брига о одраслим исељеницима, Лео Гринберг, председник ЈВО Скопље, предложио је уочи првог таласа организоване емиграције формира специјални женски штаб, који би у путу искључиво водио рачуна о најмлађима.[1280] Да ли је до оснивања оваквог штаба стварно и дошло, није могуће утврдити на основу сачуваних извора.

[1276] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис АО при СЈВОЈ, Управи Дечијег дома ЈВО Београд*, 17. март 1949.
[1277] АЈИМ, п.к. 797, *Списак деце пријављене за исељење у Израел*.
[1278] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Допис СЈОЈ, ЈВО Ријека*, 2. децембар 1948.
[1279] Видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије* (Циркулар бр. VII), Предмет: Исељење у државу Израел, 28. март 1949, Пов. бр. 665/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.
[1280] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник заједничке седнице ИО СЈВОЈ и АО са представницима јеврејских вероисповедних општина*, 31. октобар 1948.

И сами су исељеници били свесни тога да транспорт деце, посебно одојчади, захтева посебне услове, те су се, у складу са тиме, обраћали Савезу са специфичним питањима. Једно од најчешћих било је да ли ће на путу до ријечке луке, односно на броду који ће одвести у Израел, бити обезбеђени одговарајући услови за збрињавање одојчади и беба.[1281] Мада нигде није прецизно дефинисано шта би „одговарајући услови“ требало да обухватају, Савез је истакао да се родитељи сами морају побринути за потребе своје деце током пута до ријечке луке, а да ће на броду за Израел бити обезбеђена довољна количина хране за бебе.

Интересантан је допис који су на адресу Главне комисије за исељење у Београду, упутили исељеници из Загреба, распитујући се за могућност да на брод који ће их одвести у Израел, унесу дечија колица.[1282] Овај је захтев одбијен, како се очигледно колица нису могла уклопити у оно што је, за потребе организованог исељавања, сматрано ручним пртљагом.

У склопу питања која су се тицала положаја деце у оквирима организоване емиграције у Израел, требало би размотрити и специфичне потребе трудница.[1283] Известан број жена у поодмаклој трудноћи изразио је жељу да се прикључи организованој емиграцији, што је Савез номинално прихватио, истичући, међутим, да ни на који начин не прихвата одговорност за њихову добробит на броду. Ограђујући се од сваке одговорности за евентуалне компликације до којих би дошло током пута у Израел, Савез је самим исељеницима, односно исељеницама, оставио да одлуче да ли ће се, ипак, упутити у Израел.

Административне околности које су пратиле процес емиграције, условиле су да исељеници који нису показивали карактеристике групе у традиционалном смислу те речи,[1284] буду повезане специфичним проблемима који су морали бити разрешени како би могли напустити земљу. Традиционалним групама у исељавању из

[1281] Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 168.
[1282] АЈИМ, Ал. 1948-1949, п.к. 897, *Допис СЈВОЈ, Главне комисије за исељење, ЈВО Загреб*, 21. октобар 1948, бр. 1611/48.
[1283] Радовановић, „Исељење јеврејске деце“..., 168.
[1284] Gahagan, *Interpersonal and Group Behaviour*..., 100.

Југославије у Израел прикључиле су се и оне које су биле директан производ процеса у коме су узеле учешћа.

16.3. ВОЈНИЦИ И ЗАТВОРЕНИЦИ

Једно од првих питања са којима су се појединачни исељеници, те локалне заједнице, обратили Савезу после објављивања опште дозволе за исељење у Израел, тицало се статуса војних обвезника, односно затвореника. Сами су исељеници, очигледно, полазили од претпоставке да ће војна обавеза, изречена пресуда или, пак, покренути прекршајни или кривични поступак, представљати границу онога што је представљено као слободна емиграција.

Како војници, тако и затвореници представљали су категорију исељеника чији је статус, у спрези са одлуком о начелно слободној емиграцији Јевреја у Израел, морао бити посебно разматран, те накнадно разјашњен. На седници Извршног одбора СЈВОЈ одржаној крајем јула 1948. године, челници Савеза констатовали су да је међу лицима која су показала интересовање за емиграцију у Израел и релативно велики број војних обвезника, те да би се о могућности њиховог прикључивања организованом исељавању требало распитати код Министарства народне одбране.[1285] Из Министарства је стигла потврда да ће припадницима Југословенске армије бити омогућено да слободно напусте земљу, чак и без неке посебне пропратне процедуре.[1286] Овако начелна дозвола дата војним обвезницима да се иселе, коначан облик је добила када је проширена тако да обухвати и оне регруте који су се у тренуцима извођења организоване емиграције већ били одазвали позиву на одслужење војног рока.[1287]

[1285] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXIV седнице ИО СЈВОЈ*, 23. јул 1948.

[1286] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 4. август 1948. Оваква је формулација одобрења за исељење нашла своје место и у једном од првих циркулара који је, поводом првог таласа организоване емиграције, упућен исељеницима, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48.

[1287] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XL конференције ИО СЈВОЈ*, 29. октобар 1948.

Лица која су се налазе на одслужењу кадровског рока или била примила војни позив, морала су да поднесу молбе за отпуштање од кадра.[1288] Поднете молбе Савез је сакупио и проследио Министарству, које је у даљем поступку доносило одговарајућу одлуку и, у складу са њом, давало даља упутства надлежној команди.[1289] Локална команда је била задужена за формалну демобилизацију оних Јевреја који би добили дозволу за исељење.

Министарство народне одбране није правило никаквих већих проблема војним обвезницима који су желели да напусте земљу. Првобитно показана воља да се припадницима ЈА омогући да слободно емигрирају, преточена је у формални оквир који је очигледно постојао само да би омогућио прецизно евидентирање броја војника који ће на овај начин напустити земљу.[1290] Неколицина исељеника је, на индивидуални захтев, ослобођена служења војног рока чак и пре него што је покренута иницијатива за начелно решавање овог питања.[1291] Чини се да Министарство народне одбране, свесно тога да Јевреји чине процентуално занемарљив део војних обвезника, од самог почетка правило минималне проблеме при демобилизацији са циљем емиграције у Израел.[1292]

[1288] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, 6. новембар 1948, Пов. бр. 1905/48.

[1289] Ова се процедура, како је изричито наглашено, односила и на лица која су за одређени број дана одложила почетак служења војног рока, те би, сходно томе морала у предстојећих неколико недеља да се јаве у команду. Посебну молбу нису морала да поднесу лица која су служење војног рока одложила до после предвиђеног датума поласка у Израел, Исто.

[1290] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1291] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, 6. новембар 1948, Пов. бр. 1905/48.

[1292] У доступним документима није сачувана ниједна потврда о демобилизацији неког припадника јеврејске заједнице који је Југославију напустио у оквиру првог таласа организоване емиграције, али је из других докумената јасно да је оваквих случајева било у релативно великом броју. Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Лица на одслужењу војног рока*

У поређењу са положајем војних обвезника и других спорних група, питање затвореника челници Савеза су разматрали тек накнадно. Мада из сачуваних докумената није могуће са сигурношћу утврдити одакле је стигла иницијатива за прикључење осуђеника и кажњеника организованој емиграцији, највероватније је сама јеврејска заједница покренула и ово питање.

Првобитна упутства које је Министарство унутрашњих послова Југославије дало Савезу, налагала су да затвореници и осуђеници сачекају да њихове породице предузму све потребне административне кораке који претходе прикључењу организованој емиграцији.[1293] При томе је изричито наглашено да би Савез у датој ситуацији требало да остане потпуно пасиван.[1294]

Коначно уобличена процедура организованог исељавања налагала је да затвореници и осуђеници код надлежних власти поднесу молбу[1295] за помиловање или обуставу истраге.[1296] У случају повољног решења, кажњеници су се могли по стандардној процедури прикључити емиграцији у Израел. Како су затвореници или

[1293] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXVI седнице ИО СЈВОЈ*, 12. август 1948. Посебно је разматран положај лица која су у затвору завршила због тога што су ухваћена у покушају да илегално стигну до Палестину, непосредно после рата. Коначно је и њима омогућено да земљу напусте по истом поступку као и остали затвореници, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXVII седнице ИО СЈВОЈ*, 19. август 1948.

[1294] Околности у којима су затвореници напустили Југославију били су једна од ретких прилика када су државни органи изричито захтевали да остваре директан контакт са исељеницима. Претпоставка Савеза о сопственој и посредничкој улози локалних општина, односно стварању својеврсне хијерархије у реализацији процеса емиграције у овим је околностима постала потпуно ништавном, Исто.

[1295] У циркулару којим је затвореницима образложено на који се начин могу прикључити организованој емиграцији, представници Савеза детаљно су образложили и коју би форму поднета молба за помиловање требало да има. Појединцима је речено да за отписивање неиздржаног дела казне, односно ослобађање од казне чије издржавање још није почело моле позивајући се жељу да помогну борбу државе Израел, односно позивајући се на добробит породице у процесу емиграције, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у Израел, 2. новембар 1948, Пов. бр. 1857/48.

[1296] Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у Израел, 2. новембар 1948, Пов. бр. 1857/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

кажњеници били физички онемогућени да сами сакупе документа потребна за исељавање, њихове су породице на себе у потпуности преузимале дужност обављања формалности које су претходиле емиграцији.

Док су војни обвезници добили скоро па генерално одобрење за исељење од Министарства народне одбране, осуђеници никада нису уживали слично поверење МУП ФНРЈ. О томе колико је комплексно било питање положаја кажњеника и затвореника у организованом исељењу, говори и чињеница да се Савез уочи првог обратио и директно Президијуму Народне скупштине ФНРЈ.[1297] Истичући да се углавном ради о појединцима који су осуђени на краће временске казне, због прекршаја који нису били теже природе, челници Савеза молили су Президијум да им без изузетка омогући напуштање земље.

Током извођења првог организованог исељавања, прикључење затвореника ограничено је тежином почињеног прекршаја или кривичног дела, односно дужином казне на коју су били осуђени. Исељење је крајем 1948. године дозвољено само оним југословенским Јеврејима који су били осуђени на временску казну до десет година, односно починили дело за које је била предвиђена одговарајућа затворска казна.[1298] Колико се на основу сачуваних докумената може закључити, ова је граница повучена произвољно, одлуком која је интерно донета у министарству или, евентуално, у сарадњи МУП и Президијума Народне скупштине Југославије.

Сачувани извори не пружају довољно података о случајевима осуђеника и кажњеника који су се налазили на одслужењу казне дуже од десет година да би се могло са сигурношћу тврдити да је начелна одлука о одбијању њихових пријава стриктно поштована. Три сачуване пријаве ипак показују одређену доследност југословенског државног врха у овом смислу.

Обраћајући се Президијуму Народне скупштине ФНРЈ, Леа Клопфер је, у име свог брата Рудолфа, молила да његова пријава за исељење у Израел накнадно буде уважена.[1299] Првобитном одлуком Војног суда на Цетињу, августа 1945. године, а

[1297] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ Президијуму народне скупштине* ФНРЈ, 12. новембар 1948.
[1298] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 320.
[1299] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис Клопфер Лее, у име Клопфер Рудолфа, Президијуму Народне скупштине Југославије*, 3. новембар 1948.

затим и одлуком Врховног суда, октобра исте године, Клопфер је осуђен на казну лишења слободе са принудним радом у трајању од десет година и на губитак грађанских и политичких права у трајању од пет година. Пошто је до тренутка пријављивања за прву организовану емиграцију у Израел већ био одслужио три године предвиђене казне, надао се да ће моћи да се прикључи организованој емиграцији. Првобитна молба коју је поднео, одбијена је на основу начела да емиграција неће бити одобрена лицима осуђеним на временске казне дуже од десет година. Клопферу, на крају, није омогућено да напусти земљу са првим таласом исељавања југословенских Јевреја.[1300]

У име свог супруга, Андрије Мирковића-Хиршенхаузера, Президијуму Народне скупштине обратила се и Душица Мирковић из Београда.[1301] Пошто га је Војни суд у Београду осудио на казну лишења слободе у трајању од десет година, по одредбама Закона о кривичним делима против државе, Хиршенхаузер је смештен у казнено-поправни дом у Сремској Митровици. Молба за помиловање није уважена.[1302]

Међу пријављенима за исељење у оквиру првог таласа организоване емиграције, на најдужу казну је био осуђен Дезидер Абрахам из Загреба.[1303] Због недозвољене шпекулације осуђен је на двадесет година лишења слободе и пет година лишења грађанских права. Пошто је у КПД Стара Градишка одслужио скоро две године предвиђене казне, обратио се Президијуму са молбом да му буде дозвољено да напусти земљу. Његов захтев, међутим, није уважен.[1304]

Процедура која је, за потребе емиграције војних обвезника и осуђеника, формулисана приликом првог организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел, у скоро идентичном облику поштована је и при свим каснијим таласима емиграције. При томе су челници Савеза, у настојању да за будуће исељенике

[1300] АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника за Израел, XII 1948 – I 1949.*
[1301] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис Душице Мирковић, у име Андрије Мирковић-Хиршенхаузера, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ*, 4. новембар 1948.
[1302] АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника за Израел, XII 1948 – I 1949.*
[1303] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744, *Молба Президијуму Народне скупштине ФНРЈ*, 1. новембар 1948.
[1304] АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника за Израел, XII 1948 – I 1949.*

обезбеде исте услове за напуштање земље, директно контактирали највише чиновнике у хијерархији војске, односно полиције.[1305]

Уочи другог организованог исељавања у Израел, Алберт Вајс и Бенцион Леви су, као представници Савеза, посетили генерал-лајтнанта[1306] Бошка Шиљеговића.[1307] Изразили су, овом приликом, наду да ће питање војних обвезника који су се пријавили за ново исељење бити решено на исти начин као и претходне године.[1308] Мимо тога што је уследило још једно генерално одобрење за емиграцију, генерал Шиљеговић је чак наговестио и поједностављење пратеће процедура. Појединац пријављен за емиграцију требало је да, са добијањем дозволе за исељење, аутоматски добије и решење о демобилизацији. Званично су, међутим, исељеници и даље били у обавези да демобилизацију издејствују као предуслов за прикључење процесу емиграције.[1309] Право на исељење војних обвезника, међутим, ни у једном тренутку није доведено у питање и на основу резултата разговора са Бошком Шиљеговићем, челници Савеза су будућим емигрантима саопштили да би одмах требало да предузму прве кораке у смеру иступања из војне службе.

Током следеће четири године сачуван је релативно велики број захтева за демобилизацију поднетих за потребе исељавања.[1310] Поштујући, очигледно, унапред

[1305] Немогуће је са сигурношћу тврдити да оваквих и сличних контаката није било и уочи првог организованог исељавања из Југославије у Израел. У сачуваним изворима, међутим, нема никаквих назнака овакве иницијативе Савеза током 1948. године.

[1306] Чин генерал-лајтнанта коришћен је од 1943. године у Народноослободилачкој борби и партизанским одредима Југославије, те је преузет и коришћен и у првим послератним годинама постојања Југословенске армије. Коначно је, 1952. године, замењен чином генерал-потпуковника, *Vojna enciklopedija*, knjiga 3, Beograd 1972, 177-178.

[1307] Бошко Шиљеговић (Мирковац код Босанске Дубице, 6. мај 1915 – Међувође, код Босанске Дубице, 2. март 1990) био је генерал-пуковник ЈНА у резерви. Пре Другог светског рата студирао је филозофију на Универзитету у Скопљу, али је због револуционарног рада искључен. Члан КПЈ постао је 1940, а НОБ-у се прикључио 1941. године. Био је члан АВНОЈ од Другог заседања. После рата је обављао дужност политичког комесара армије, начелника Војноисторијског института, главног уредника Војне енциклопедије и начелника политичке управе ЈНА. Преведен је у резерву 1963. године. У више наврата био је савезни посланик. За члана ЦК изабран је на Седмом (1958), а за члана Председништва на Деветом конгресу СКЈ (1969). Био је, између осталог, носилац Партизанске споменице и Ордена народног хероја, *Vojna enciklopedija*, knjiga 9, Beograd 1975, 499.

[1308] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XLVII седнице ИО СЈВОЈ*, 10. мај 1949.

[1309] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49.

[1310] Релативно велики број потврда о демобилизацији појединаца за потребе другог организованог исељавања у Израел, може се наћи у АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880. и АЈИМ, п.к. 869.

утврђену форму у којој су ове молбе подношене, што је само додатни доказ постојања начелног договора, скоро су сва војна лица пријављена за исељење у Израел без икаквих проблема добила дозволу да напусте земљу.

Док су највиши званичници Министарства народне одбране и при каснијим таласима организоване емиграције показали изванредну предусретљивост, положај затвореника показао се поново унеколико сложенијим. Док је комуникација са високим званичницима Југословенске армије имала више формални карактер и била посвећена потврђивању постојећих услова емиграције у Израел,[1311] накнадна комуникација са Министарством унутрашњих послова, била је окренула решавању конкретних проблема који су се, у међувремену, појавили.

Укључење затвореника и осуђеника у прва два таласа емиграције изведено је у складу са принципијелним решењима која су установљена пред сам почетак организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел. Током пријављивања за треће исељење, МУП ФНРЈ је, очигледно, једнострано извршило модификацију првобитног решења.[1312] Четрнаест пријава за исељење лица осуђених на временске казне мање од десет година, одбијено је почетком 1950. године без јасног образложења. Савез се овим поводом обратио министру унутрашњих послова Југославије, Александру Ранковићу, са молбом да доследно буде примењиван критеријум установљен уочи почетка реализације процеса организоване емиграције.[1313] Челници Савеза су сматрала да би свака модификација процедуре у смеру даљег сужења права затвореника и осуђеника на напуштање земље, значила ускраћивање пријављеним лицима оних права која су уживали ранији исељеници. На састанку одржаном у припреми трећег таласа организоване емиграције, челници

[1311] При томе се чак не може ни тврдити да се Савез Министарству народне одбране или високим официрима обраћао уочи сваког таласа организоване емиграције. У сачуваним документима пронађени су само подаци који се тичу конкретно посете генерал-лајтнанту Бошку Шиљеговићу, уочи другог таласа исељавања у Израел. Неизвесно је да ли је таквих посета било и касније или је пак ово решење у даљем току процеса емиграције узимано као начелно.

[1312] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, Александру Ранковићу, министру унутрашњих послова ФНРЈ*, 28. јануар 1950, Пов. бр. 430/50.

[1313] Истакнуто је да је осамдесет и четири пријаве лица на одслужењу казни краћих од десет година прихваћено у припреми прва два таласа организованог исељавања из Југославије у Израел, те да би одбијање спорних четрнаест пријава за исељавање представљало одступање од до датог тренутка примењиваног правила, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, Александру Ранковићу, министру унутрашњих послова ФНРЈ*, 31. јануар 1950, Пов. бр. 455/50.

МУП ФНРЈ постигли су сагласност са делегацијом Савеза да за кажњенике важе првобитно установљена правила. Извесно је, међутим, да је положај затвореника и кажњеника у оквирима процеса организоване емиграције у Израел увек био далеко најкомплекснији, како по питању административне припреме исељавања, тако и због односа са југословенским властима.

Независно од тога у каквим се тачно условима емиграција одигравала, дела због којих су лица пријављена за исељење у Израел одговарала пред законом, могу се грубо сврстати у три групе.[1314] У прву, уједно и највећу, спадају она лица која су у затвору завршила због неког облика шпекулације. Другу групу чине особе које су, у својим молбама, навеле да су осуђене из њима непознатих разлога, док се у трећу могу сврстати они појединци који су починили дело које је окарактерисано као тежак прекршај против устројства државе.

Почетком јуна 1948. године, одлуком Среског суда у Приштини, Михајло Рубен, бивши трговац, осуђен је на седам година лишења слободе и принудног рата, за дело шпекулације.[1315] Ова је казна, после подношења жалбе, смањена на четири године, а Рубен се у тренутку пријављивања за исељење налазио у КП дому у Нишу. Земљу је напустио у оквирима првог таласа организоване емиграције.[1316]

Правоснажном одлуком Среског суда у Суботици, Никола Фишер је осуђен на казну од шест месеци за дело утаје народне и приватне имовине.[1317] Првобитно изречена казна је умањена пошто је дотични наступио издржавање казне у суботичком затвору, те је Фишер, заједно са женом и сином, поднео пријаву за исељење у Израел. Колико се на основу сачуваних докумената може закључити, ова пријава, међутим, није прихваћена.[1318]

[1314] Радовановић, Милан, *Мастер рад - Исељавање југословенских Јевреја у Израел 1948/9*, одбрањен на Одељењу за историју, Филозофског факултета, Универзитета у Београду, 47. (рад доступан на: http://www.makabijada.com/izvestaj/PDF/Master%20rad.pdf, 15. јун 2014) (даље: Радовановић, *Исељавање југословенских Јевреја*...)

[1315] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис Беје Рубен, у име Михајла Рубена, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ*, новембар 1948. (тачан датум није наведен у допису)

[1316] АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника за Израел, XII 1948 – I 1949.*

[1317] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Допис Николе Фишера, МУП ФНРЈ*, 4. април 1949.

[1318] АЈИМ, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949.*

За условни отпуст са циљем исељења у Израел, Министарству унутрашњих послова Југославије обратио се и Исак Каријо из Београда.[1319] Пошто је осуђен за кривично дело по одредбама Закона о трговини, шпекулацији и привредној саботажи, на казну у трајању од три године и шест месеци, јула 1949. је пребачен у затвор у Земуну. Његовој жељи да напусти земљу, југословенске власти нису изашле у сусрет.[1320]

Случајеви исељеника који су у својим молбама упућеним Савезу, односно Министарству унутрашњих послова ФНРЈ навели да су затворени из њима непознатих разлога, умногоме су специфични. Мада то, разумљиво, ни у једној молби за помиловање није изричито наведено, чини се да се овде ради о лицима која су била отворени противници режима или, пак, компромитована у оквирима процеса дестаљинизације југословенске државе и друштва после 1948. године.

Пошто је пре тога радио као шеф одељења у предузећу „Југословенска књига“, Андрија Секељ из Београда је почетком августа 1948. године затворен из, како је наведено у молби за његово ослобађање, „непознатих разлога“.[1321] Дотични се по завршетку рата вратио из Совјетског савеза, где је боравио као Јеврејин ослобођен из мађарског заробљеништва. У молби за његово ослобођење изричито је истакнуто да је Совјетском савезу био активан и да је у Југославију вратио „пун љубави“ за домовину. Овако изричито истицање верности домовини и посредне везе будућег исељеника са СССР-ом, наводе на закључак да су „непознати разлози“ у ствари били само једна од многобројних манифестација југословенско-совјетског сукоба. Пријава за исељење Андрије Секеља није прихваћена.[1322]

Оно што случај Андрије Секеља само наговештава, далеко је јасније из молбе коју је Президијуму Народне скупштине ФНРЈ поднео Ђорђе Алпар из Београда.[1323] Пошто га је Управа државне безбедности ухапсила фебруара 1949. године, налазио се

[1319] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис Соломона Исака Карија, МУП ФНРЈ, Предмет. Молба за условни отпуст ради исељења у Израел*, 4. новембар 1949.
[1320] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, 12. III 1950*.
[1321] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Молба Јелене Секељ, у име Андрије Секеља, за обуставу истраге због исељења у Израел*, 3. новембар 1948.
[1322] АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника за Израел, XII 1948 – I 1949*.
[1323] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Молба Лили и Јудите Алпар, у име Ђорђа Алпара, МУП ФНРЈ*, 23. новембар 1949.

у затвору. У молби је наведено да је именовани, „размишљајући и пратећи догађаје, увидео да је пошао погрешним путем и да у Израелу неће чинити ништа што би кројило углед Југославије“.[1324] Овакво признање, а и сама чињеница да је хапшење извршила УДБ-а, наводе на помисао да је Алпар у затвору завршио због приклањања стаљинистичким идејама после конфликта Југославије са Информбироом. Његова пријава зе организовану емиграцију није уважена.[1325]

Када се Даринка Сефер обратила Савезу са молбом да њен муж буде ослобођен из затвора, истакла је да је ухапшен и осуђен због тога што је „од стране два злонамерна човека оклеветан да је противник данашњег политичког стања у Југославији“.[1326] Неколико се пута обраћала директно МУП ФНРЈ, настојећи да омогући супругу да напусти Југославију са предстојећим другим таласом организоване емиграције. У својој намери, међутим, није успела.[1327]

Читава друга група кажњеника који су, у склопу организоване емиграције у Израел, напустили Југославију, мора се посматрати као део процеса идеолошког чишћења како комунистичке партије, тако и комплетног југословенског друштва. Мада је емиграција у Израел представљала, са становишта југословенских власти, сасвим прихватљиво решење за идеолошки неподобне појединце,[1328] чини се да су услови под којима је ова категорија затвореника могла добити дозволу за исељење били далеко најстрожи.

Коначно, трећу групу осуђеника и кажњеника у оквирима организованог исељавања у Израел, чинила су лица за која је оцењено да су својим делима директно угрозила државну безбедност или њено устројство. Оваквих је случајева, уједно, било и најмање.

Пошто је њен муж Људевит осуђен и затворен због „неправилности при вршењу службе при Министарству индустрије и рударства Босне и Херцеговине“ Жозефина Ласло се обратила надлежним властима са молбом да, за потребе

[1324] Исто.
[1325] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, 12. III 1950.*
[1326] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Писмо Даринке Сефер, СЈВОЈ-у*, 11. јун 1949.
[1327] АЈИМ, Ал, 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949.*
[1328] Видети о томе поглавље: МОТИВИ ЗА ИСЕЉЕЊЕ

организоване емиграције, буде пуштен.[1329] У покушају да некако одобровољи представнике МУП ФНРЈ, супруга осуђеника је истакла како су његове заслуге за развој послератне југословенске привреде далеко веће од његових грешака.[1330] Људевиту Ласлу, међутим, није омогућено да Југославију напусти са првим таласом организоване емиграције.[1331]

Окружни суд у Београду осудио је, средином децембра 1948. године, Ладислава Варјаша, апотекара претходно запосленог у предузећу „Југолек“, због тога што је крајем 1946. године секретару посланства Холандије дао извесне податке о начину пословања предузеће „Гунрал“.[1332] За ово дело је осуђен на две године и девет месеци лишења слободе и одузимања свих грађанских права на годину дана. Како је његова жена у склопу првог организованог исељавања већ била напустила земљу и иселила се у Израел, Варјаш је истакао жељу да јој се са другим таласом исељеника из Југославије придружи. Његова је молба одбијена.[1333]

Чак и само на основу релативно малог броја наведених примера, очигледно је колико је МУП Југославије био селективнији при давању одобрења за прикључење организованој емиграцији од Министарства народне одбране. Док се скоро сваки војни обвезник могао надати да ће његова молба за отпуст из службе бити уважена, тек је релативно малом броју затвореника, односно осуђеника била пружена прилика да напусти земљу. У питању је била искључива последица разлике у приступима ресорних министарстава питању организоване емиграције, при чему се, наравно, мора у обзир узети и објективна разлика у институционалном карактеру положаја две групе које су посматране паралелно.

Ма како био постављен општи правни оквир за прикључење војних обвезника, односно лица у затвору организованој емиграцији у Израел, који је умногоме и дефинисао њихове карактеристике као засебних група, свака је поднета пријава

[1329] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Молба Жозефине Ласло, „надлежном органу“* (sic!)

[1330] Оваква је констатација била својеврсни лајтмотив у свим молбама за помиловање лица из последње категорије кажњеника који су настојали на напусте земљу.

[1331] АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника за Израел, XII 1948 – I 1949.*

[1332] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 752, *Молба Ладислава Варјаша, МУП ФНРЈ* (тачан датум није наведен у молби)

[1333] АЈИМ, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949.*

разматрана и решавана индивидуално. Као и најопштијим оквирима организоване емиграције, коначни благослов за исељење сваког појединца морао је дати МУП ФНРЈ. Мимо тога што је на овај начин, у најопштијем смислу, контролисан комплетан процес емиграције, министарство је било у прилици и да спречи исељење појединих припадника јеврејске заједнице које послератна Југославија себи није могла дозволити да изгуби.

16.4. НЕНАДОКНАДИВИ

Југославију и Израел, мимо претпостављених заједничких идеолошких темеља на којима су две државе биле изграђене,[1334] по завршетку Другог светског рата повезивали су и практични проблеми који су пратили постојање, са једне стране условно, а са друге дословно, нове државе. Обнова Југославије, односно изградња Израела, посебно како се држава на Блиском истоку непосредно по проглашењу независности нашла у ратном стању, захтевали су ангажовање службеника, односно стручњака одређених профила, каквима ни једна ни друга страна укључена у организовану емиграцију није располагале у довољном броју.[1335] Процес организованог исељавања показао се поприштем конфликта интереса две земље, који свакако нису могли обострано бити задовољени.

Када је Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије прикупио прве податке о броју заинтересованих за емиграцију у Израел, међу њима се нашао и одређени број државних службеника, односно припадника слободних професија.[1336] Изјашњавајући се о праву ове крајње хетерогене скупине напусти земљу, Министарство унутрашњих послова Југославије првобитно је само поновило одлуку о начелно слободној емиграцији свих Јевреја.[1337] При претакању, међутим, ове начелне одлуке у праксу, питање државних и приватних службеника, те припадника

[1334] Shay, „Israel and Yugoslavia“..., 473-475.
[1335] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 335.
[1336] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXIV седнице ИО СЈВОЈ*, 23. јул 1948. Видети детаљније о структури исељеничке заједнице поглавље: СТАТИСТИКА ИСЕЉАВАЊА
[1337] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXXV седнице ИО СЈВОЈ*, 4. август 1948.

слободних професија детаљније је размотрено, а сходно томе су уследила и одређена ограничења.

Дискреционо право Министарства унутрашњих послова Југославије да, као што је то могло да учини и у општим оквирима организоване емиграције, одбије да појединцу изда дозволу за емиграцију у Израел,[1338] представљало је првобитни легислативни оквир за спречавање стручњака различитих профила да напусте земљу. Са друге стране, током припреме првог таласа емиграције од појединца одређеног образовног профила није захтевано да приложи посебно одобрење институције у којој је запослен да би могао да се исели.[1339] Полазило се од претпоставке да ће оваква питања бити решена у директној комуникацији МУП ФНРЈ са дотичним институцијама. При томе је појединац свакако требало да оствари право да напусти земљу. Као и многа друга питања у оквирима организоване емиграција која су начелно била решена на врло једноставан начин, и положај службеника, односно лица која су се бавила слободним професијама је, при поновном разматрању, на другачији начин уклопљен у формалну процедуру која је правила исељавање.

Мада није сачуван документ који о томе изричито говори, већ у оквирима првог таласа организоване емиграције у Израел дефинисана су правила која су се до краја читавог процеса претворила у стандардни поступак за прикључење дефицитарних занимања исељењу.[1340] Уз минималне модификације, које су за циљ имале повећање ефикасности процеса масовне емиграције, овако установљен поступак поштован је до самог његовог краја.

[1338] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 7. август 1948. О професионалној структури исељеничке заједнице, видети детаљније у поглављу: СТАТИСТИКА ИСЕЉЕЊА

[1339] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у Израел, 7. август 1948, Пов. бр. 1132/48.

[1340] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

Државни службеници и остали чиновници у привреди били су у обавези да, одмах пошто би поднели пријаву, своја предузећа обавесте о намери да се иселе у Израел.[1341] Добијање дозволе за исељење било је директно условљено прилагањем доказа о отпусту из службе. Овај су доказ, у склопу првог и другог таласа организоване емиграције, могли издати сами послодавци.[1342] Током трећег и четвртог организованог исељавања, као меродавно је узимано мишљење ресорног министарства.[1343] Прикључење петом, последњем, таласу емиграције у Израел, поново је било условљено само одговарајућом дозволом предузећа у коме је појединац био запослен.[1344] Када би исељеник коначно добио од Министарства унутрашњих послова дозволу за исељење у Израел, о овоме је био дужан да обавести послодавца, те да благовремено поднесе оставку.[1345] При томе је увек изнова посебно истицано да треба водити рачуна о уредној предаји службе и добијању одговарајуће разрешнице.

Представници Савеза били су, од самог почетка организоване емиграције у Израел, свесни тога да неће све поднете пријаве за исељење бити прихваћене. Мимо тога што је МУП ФНРЈ имало право да сваку појединачну пријаву за исељење одбије, најспорнији је био управо положај дефицитарних занимања у процесу емиграције.[1346] Полазећи од претпоставке да ће државне инстанце показати разумевање, те одбити да издају дозволу за исељење само оним појединцима који су заиста били неопходни за развој послератне Југославије, Савез се ипак оградио, најављујући да ће одређени припадници јеврејске заједнице тек врло тешко моћи да напусте земљу.

[1341] Исто.

[1342] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49.

[1343] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51.

[1344] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1345] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 321.

[1346] Исто.

Најједноставнији начин да се појединац задржи у земљи, било је ускраћивање сагласности за исељење установе у којој је радио.[1347] Појединачне установе су, међутим, почеле у тој мери да ограничавају процес емиграције, да су се, од трећег таласа организованог исељавања, морала умешати ресорна Министарства. Тек су исељеници петог таласа организованог исељавања, којих је било далеко најмање, ослобођени обавезе да добију пристанак надлежних Министарстава како би напустили земљу и поново упућени искључиво на институције у којима су били запослени, што наговештава одређено ублажавање става послодаваца према питању организоване емиграције.

Пријављенима за организовану емиграцију увек је изнова скретана пажња на то да никако не би требало да подносе оставку, пре него што би добили дозволу за емиграцију.[1348] Из свега што је Савез саопштио исељеницима остаје, међутим, нејасно да ли је појединац имао право да поднесе оставку, те да се, као незапослено лице прикључи организованом исељавању по стандардној процедури. Ова могућност уопште није размотрена, нити се, бар колико је на основу сачуваних докумената могуће закључити, овакав случај појавио у пракси.

Како наводи Младенка Иванковић, током прва три таласа организоване емиграције, вршен је директан притисак на појединце за које је сматрано да представљају важан ресурс за послератну југословенску државу, да одустану од исељења у Израел.[1349] Сачувана документа, међутим, наговештавају нешто другачију динамику овог процеса. Док не постоји ниједно сачувано одобрење послодавца појединцу да се крајем 1948. године исели у Израел, већ се у оквирима другог таласа исељавања може наћи значајан број оваквих образаца.[1350] Првобитно крајње

[1347] Исто.

[1348] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије,* Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије,* Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије,* Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије,* Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1349] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 321.

[1350] Највећи број уверења чува се у АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753.

негативан став појединачних институција према емиграцији појединаца очигледно је већ од краја 1948. године постао подложан одређеним модификацијама. Са друге стране, одређени образовни профили до самог краја процеса организованог исељавања посматрани су као ненадокнадив ресурс. Један од најрепрезентативнијих примера стручњака које је послератна југословенска држава после рата по сваку цену желела да задржи били су лекари и припадници медицинских професија свих профила.

Од првог таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, лекари, санитетсни службеници свих врста, апотекари, па чак и ветеринари изузети су из начелне дозвола за исељење.[1351] Како је сматрано да су послератној Југославији „неопходно потребни“, остављена им је могућност да се пријаве за емиграцију, али и наговештено да су шансе да ће добити одобрење да напусте земљу минималне. При томе би требало у обзир узети да је значајан број припадника медицинске струке после рата био запослен при Југословенској армији.

Савезу се почетком септембра 1948. обратио др Давид Барух, лекар специјалиста.[1352] Пошто је неколико дана раније консултовао службеника Министарства народног здравља, незванично је сазнао да у Израел неће пустити лекаре. Од Савеза је Барух желео да зна да ли уопште има сврхе да се пријављује за организовано исељавање. Са сличним се питањем, припремајући се за други таласа организоване емиграције, централној организацији југословенских Јевреја обратио и др Александар Чериковски.[1353] Пошто крајем 1948. године лекарима није било дозвољено да напусте земљу, именовани исељеник је желео да зна да ли ће исти принцип бити поштован и надаље.

[1351] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49. У сачуваним изворима не постоји документ који се директно тиче ускраћивања права лекарима и ветеринарима да у првом организованом исељавању југословенских Јевреја напусте земљу. Ова одлука се, међутим, може реконструисати из циркулара Савеза поводом другог таласа емиграције, а у којима је изричито наведено да је статус лекара и ветеринара остао исти као и претходне године.

[1352] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Писмо Давида Баруха, СЈВОЈ-у*, 3. септембар 1948.

[1353] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис Александара Чериковског, СЈВОЈ-у*, 11. март 1949, Пов. бр. 525/49.

Мада одлука о статусу лекара у процесу организованог исељавања формално никада није измењена,[1354] чини се да је већ са другим таласом емиграције став надлежних институција био унеколико попустљивији. Повереништво за народно здравље у Загребу, односно Управа за зубарство, доставила је Савезу, у припреми другог таласа емиграције у Израел, потврду о томе да ће Звонимир Краус, за потребе исељавања, бити ослобођен дужности.[1355] Истог је дана дужности ослобођен још један стоматолог, Артур Фербер.[1356] Отказ на службу уважен је и хонорарном службенику при Министарству народног здравља НР Србије, мр Јахиелу Финцију из Београда.[1357]

Либерализација услова под којима су се лекари могли прикључити организованој емиграцији настављена је и током следећих таласа исељавања, да би врхунац, како се чини, достигла са четвртим. Уочи трећег организованог исељавања, Министарство народног здравља дало је одобрење да Игнац Прохник, лекар опште праксе, болнице у Бања Луци, напусти земљу.[1358] Дајч Амалија, која је такође била запослена при истом министарству, добила је сагласност да се у Израел упути са четвртим таласом организоване емиграције.[1359] Управа војно-медицинске академије Југословенске армије, одобрила је Сиди Алкалај да маја 1951. године емигрира у Израел.[1360]

Очигледно је да забрана прикључења стручњака из области медицине организованој емиграцији од средине 1949. године више није тако ригидно тумачена нити дословно поштована. Са друге стране, напуштање земље дозвољено је углавном само лекарима или стоматолозима опште праксе или нижим службеницима који су

[1354] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. I), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.
[1355] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 14. јун 1949, Пов. бр. 1979/49.
[1356] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 14. јун 1949, Пов. бр. 2002/49.
[1357] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 9. јун 1949, Пов. бр. 1916/49.
[1358] АЈИМ, Ал. 1949-1951, п.к. 837, *Допис Министарства народног здравља НР БиХ, СЈВОЈ-у*, 16. новембар 1949.
[1359] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 3. април 1951, Пов. бр. 687/51.
[1360] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 30. март 1951, Пов. бр. 663/51.

радили при институцијама за заштиту јавног здравља. Мада је стега начелне одлуке о спречавању емиграције лекара већ током другог таласа исељавања значајно попустила, надлежне југословенске власти и даље нису дозвољавале специјалистима и висококвалификованим појединцима специфичних образоних профила да напусте земљу.

Динамика аналогна оној каква је постојала у емиграцији лекара и медицинског особља из Југославије у Израел, приметна је и код прикључења стручњака осталих профила организованом исељавању. Док је забрана изричито поштована приликом првог таласа емиграције, већ са другим је дошло до значајног попуштања. У општим оквирима исељавања, ова је модификација става југословенских власти била само још израженија. Контрола емиграције медицинског особља никада, у суштини, није престала и, чак и када су надлежни органи били најпредусретљивији, строго је вођено рачуна о томе да се изврши прецизна селекција појединаца који могу напустити земљу. Са друге стране, чини се да је дозвола стручњацима других профила да се упуте у Израел, од другог таласа организоване емиграције била скоро па свеобухватна.

Министарство дрвне индустрије НР Босне и Херцеговине одобрило је Славку Рајхману да средином 1949. године напусти земљу.[1361] Са истим је образложењем уважен и отказ инжењера Исака Катана, на службу у Комисији за кинематографију при Влади НР Босне и Херцеговине.[1362] Министарство унутрашњих послова Србије, Управа народне милиције, одобрила је Давиду Сиону да напусти службу у милицији, како би емигрирао.[1363] Ђорђе Родер је, да би се у Израел иселио са другим таласом Јевреја из Југославије, поднео отказ на свој положај у Министарству пољопривреде ФНРЈ.[1364] Са четвртим таласом исељеника земљу је напустио и Цадик Барух, службеник при Генералној дирекцији дрвне индустрије НР Босне и Херцеговине.[1365]

[1361] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 30. мај 1949, Пов. бр. 1583/49.
[1362] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 2. јун 1949, Пов. бр. 1719/49.
[1363] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 31. мај 1949, Пов. бр. 1631/49.
[1364] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 2. јун 1949, Пов. бр. 1695/49.
[1365] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 3. април 1951, Пов. бр. 689/51.

Мада су услови за емиграцију државних чиновника и стручњака од другог таласа исељавања били далеко повољнији, мора се поћи од претпоставке да је и даље било оних којима је могућност да напусте земљу ускраћена. За разлику, међутим, од првог исељавања, из кога су наменски изузети чиновници и експерти различитих профила, са сваким следећим таласом организоване емиграције су они који су морали да остану у Југославији бивали све малобројнији.

***

Независно од тога да ли су већ постојале у оквирима јеврејске заједнице, настале последично Холокаусту или биле производ самог процеса организоване емиграције, групе су се при напуштању земље морале повиновати условима на чије дефинисање су тек минимално утицале. Вођене јединственим циљем настањивања у новоствореној националној домовини јеврејског народа, групе које су напустиле Југославију суочиле су се са специфичним проблемима, који умногоме и јесу дефинисали њихову природу и њихове опште карактеристике.

Породица је у оквирима организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел представљала далеко најважнију групу, у сваком смислу надређену онима које су настале током или за потребе исељавања. Тежња да се, макар и у секундарним оквирима, очува породични живот после рата била је како један од водећих мотива за емиграцију, тако и фактор који је умногоме дефинисао читав процес организованог исељавања. Сам је Савез доследно инсистирао на томе да се током реализације процеса емиграције по сваку цену мора заштитити интегритет породице. Став централне организације југословенских Јевреја наишао је, међутим, на ограничено разумевање власти. Посебно је диспаритет ставова државног и врха заједнице до изражаја дошао када је разматран положај мешовитих бракова у припреми емиграције. Главним проблемом у настојању да породица по сваку цену сачува, показало се схватање припадности појединца јеврејској заједници. Мада је сваки Јеврејин могао и мимо права на емиграције чланова своје породице да напусти земљу, оваква је прилика ретко коришћена. Посебно је могућност дата Јеврејкама у

мешовитим браковима да се без својих супруга и деце упуте у Израел наишла на огорчену реакцију заједнице. Ни последичне модификације процедуре емиграције у смеру проширења права појединца на напуштање земље нису гарантовале очување интегритета породице, за какво се залагао Савез. Мада није нужно разматран у овом контексту, положај свих група које су се укључиле у исељавање из Југославије у Израел, индиректно се надовезивао на положај породице у истом процесу.

Положај јеврејске сирочади у послератној Југославији наметнуо се сам од себе као питање које је требало да буде решено током процеса организованог исељавања у Израел. Поред међународних организација, посебно су представници Хитахдут Олеј Југославије инсистирали на томе да питање деце без родитеља коначно буде решено њиховим пребацивањем у Палестину. Масовна емиграција представљала је само одговарајући контекст у коме је коначно могао бити реализован план, формулисан непосредно по окончању Другог светског рата. Посредством Хитахдут Олеј, јеврејска сирочад су пребачена код рођака који су некако успели да током Холокауста пронађу уточиште на Блиском истоку. Услед интензивног разматрања њиховог положаја већ у првим послератним годинама, деца се, у оквирима емиграције у Израел, морају посматрати као група на граници оних које су као такве ушле у организовано исељавање и оних које су настале последично њему. Већ на следећем кораку се овакав дуалитет у потпуности губи.

Међу онима који су показали жељу да се већ са првим таласом организоване емиграције упуте у Израел, били су и појединци који су заузимали различите значајне положаје у послератном југословенском друштву. Управо су ови појединци, умногоме условили немогућност Савеза да гарантује универзалну могућност напуштања земље свима који су то желели да учине.

Да би се прикључили организованој емиграцији, војници и затвореници су морали да издејствују опрост обавеза према држави, односно одговарајућој државној институцији. Формална диференцијација у односу на остале припаднике исељеничке заједнице, управо је и условила да војници и затвореници поприме облик група у оквирима процеса емиграције. Мада се Министарство народне одбране, сасвим разумљиво, према војницима показало далеко попустљивијим него МУП према

затвореницима (чиме је аналогија у њиховом положају умногоме нарушена), како затвореници, тако и војници су до коначне реализације исељавања задржале најважније одлике групе.

Тежња како обновљене Југославије, тако и новостворене државе Израел да задрже, односно окупе што већи број стручњака различитих профила и службеника за које се сматрало да ће играти кључну улогу у развоју државе, дефинисали су формирање последње групе чији је положај у оквирима организоване емиграције детаљно разматран. Југословенски државни врх, мада је показао изванредну предусретљивост у давању начелне дозволе за исељење у Израел, настојао је да процес организоване емиграције, колико је то могуће, прецизније дефинише. Почетно онемогућавање, које се током реализације процеса емиграције претворило у контролисано удовољавање жељама дефицитарних кадрова да се упуте у Израел, јасно су издвојили ову групу у организованом исељавању. Као и код затвореника, односно војника, група, као таква, остала је очувана до тренутка коначне реализације исељавања.

Једно од кључних питања које се намеће при разматрању положаја група, јесте степен очувања њиховог интегритета кроз реализацију процеса организованог исељавања.[1366] У овом смислу, међутим, само утолико више до изражаја долази постојећа разлика између група које су се као такве укључиле у исељавање и оних који су се за потребе његовог извођења формиране. Док је укључење сваке породице у процес емиграције било обележено тежњом да се очува или, у секундарним оквирима, обнови њен интегритет (у склопу ове тежње мора се посматрати и емиграција сирочади из Југославије), групе које је сам процес емиграције дефинисао, са његовим окончањем су потпуно губиле смисао, па самим тим и интегритет. Исељавање је било колико интегративни, толико и дезинтегративни процес, у оквиру кога су само додатно до изражаја дошле опште одлике група које су у њему узеле учешћа.

[1366] Интегритет се у овом смислу може поистоветити са појмом степена социјалне кохезије, који означава меру за то колико појединац делује у складу са интересима групе, Crisp, Turner, *Essential Social Psychology*..., 105.

Чак и ако је појединац своју улогу у организованој емиграцији посматрао у оквирима групе или колектива, своја је права и жеље свакако тежио да дефинише независно од сваког неформалног оквира. Ма колико да су надлежни државни органи и Савез настојали да кроз одлуке општег карактера реше сва питања релевантна за организовану емиграцију, коначно су појединачни исељеници били ти који су дефинисали процес у целини.

17. ПОЈЕДИНАЦ У ИСЕЉЕЊУ

У миграцијама za Палестину, које су јеврејско становништво водиле преко територије Краљевине и, у првим послератним годинама, социјалистичке Југославије појединца је, на основу сачуваних извора, тешко „уочити“. Општи карактер миграција међуратног периода и првих послератних година био је такав да је појединачни припадник јеврејске заједнице тешко у његовим оквирима могао доћи до изражаја. Стихијско кретање имиграната које су надлежне власти тек делимично покушавале да, у правом смислу те речи, контролишу, једва да је за собом оставило неког трага о начину на који се појединац у његовим оквирима снашао.

Недостатак правих организационих оквирима налазимо и у транзиту Јевреја из земаља Источног блока преко југословенске територије у првим годинама после рата. Званично дистанцирање државних органа од свега што се, макар и на индиректан начин, могло повезати са избеглицама које су преко територије Југославије покушавале да стигну до британског мандата у Палестини, значило је да, ни у овом случају, нису постојали одговарајући услови за настанак изворне основе која би омогућила прецизну реконструкцију овог процеса. Чак су и покушаји појединачних припадника јеврејске заједнице у Југославији да легалним путем стигну до

територије британског мандата у Палестини нису документовани на одговарајући начин.

Условна монокаузалност миграција европских Јевреја преко територије Краљевине Југославије,[1367] учинила је положај појединца у њима у доброј мери предвидивим. Уз варирање начина на који су свој захтев покушавали да образложе, емигранти су, без изузетка, тежили да преко југословенског тла стигну до територије за које је сматрано да експанзија нацистичке Немачке не угрожава. Борба за живот, као једини релевантни циљ, у други план је потиснула сваку потребу за суштинском индивидуализацијом процеса миграције као таквог.

Јевреји који су, у првим послератним годинама, покушавали да преко југословенске територије стигну до Палестине више нису, бар у мери у којој је то био случај у међуратном периоду, били притиснути потребом да миграцијом сачувају сопствену егзистенцију. Мада свакако вођени далеко разноликијим мотивима него што је било једноставно преживљавање, у крајње специфичним оквирима илегалне имиграције у Палестину овај диверзитет није на прави начин могао доћи до изражаја. Тешкоће повезане са остварењем примарног циља имиграције у Палестину чиниле су инсистирање на индивидуализацији разноликих тежњи које су овим процесом обједињене сасвим бесмисленим.

Организовано исељавање у Израел представљало је оквир сасвим другачији од суштинске насумичности дотадашњих миграција које су јеврејско становништво водиле преко југословенске територије. Како је је прикључивање масовној емиграцији захтевало да сваки појединац буде регистрован код Савеза и надлежних југословенских власти, индивидуализација процеса била је, у одређеној мери, један од предуслова његове реализације. Мада саставни део јединственог процеса, сваки је појединачни припадник јеврејске заједнице у Југославији био слободан да покуша да исељавању да смисао какав је сматрао да би требало да има. Неразумевање суштинске комплексности процеса чији је учесник био, омогућило је појединцу да поступа искључиво у складу са сопственим појмањем ситуације и индивидуалним циљевима које је желео да оствари. Ниво појединца је најмање релевантан у смислу

[1367] Видети поглавље: МОТИВИ ЗА ИСЕЉЕЊЕ

дефинисања формалних оквира процеса организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел. Са друге стране, управо су индивидуални исељеници били ти који су, напослетку, умногоме дефинисали смисао исељавања.

Начин на који су појединци појмили масовну емиграцију, комплементаран је начину на који је исти процес разматран на нивоу ангажовања државе и јеврејских организација, односно колектива и група. Инкорпорирањем перспективе појединачних исељеника у општу слику коју смо до сада тежили да створимо, ова додатно добија на квалитету и свеобухватности. Индивидуални емигранти пружају специфичан увид у опште процесе, чије су манифестације и последице на вишим нивоима емиграције већ детаљно анализиране. Индивидуална перспектива, је, међутим, доследно узимана у обзир у свим претходним поглављима као елемент комплементаран општим карактеристикама процеса организованог исељавања. Примарни циљ овог поглавља је еманципација перспективе појединца од државних, као и оквира саме јеврејске заједнице. Раван индивидуалних исељеника нуди неколико могућности у смислу реконструкције и бољег разумевања процеса организоване емиграције у Израел у целини.

Поред тога што су на јединствен начин разматрали и разумели опште околности масовног исељавања, појединачни емигранти су били у ситуацији да истакну и специфична питања, на различите начине ограниченог утицаја, која су чинила интегрални део истог процеса. Перспектива индивидуалних исељеника показала се утолико важнијом, како нека од питања којима су посвећивали пажњу на другим нивоима реализације исељавања нису дошла до изражаја. Везаност феномена за ниво индивидуалних учесника у процесу организоване емиграције није, међутим, значила да ови нису релевантни у његовим најопштијим оквирима. Типичан пример оваквог феномена јесу релативно малобројни, али изванредно значајни случајеви повратника из новостворене јеврејске државе на Блиском истоку.

За потребе разматрања изазова са којима су се појединци суочавали у тежњи да да напусте земљу, покушали смо да њихове судбине реконструишемо у метолошким оквирима писања личних историја. Колико су нам сачувани извори то дозвољавали, укључење сваког појединца у масовну емиграцију југословенских Јевреја у Израел

посматрано је и дефинисано као микропроцес који се одигравао у релативно крутим оквирима макропроцеса организоване емиграције.

За неке од појединаца који су између 1948. и 1952. године донели одлуку да напусте Југославију и упуте се у Израел, емиграција није представљала нов, нити непознат процес. Пут у новостворену јеврејску државу на Блиском истоку за многе емигранте представљао је само последњу фазу пута који је трајао годинама и имао више успутних станица, а на коме су били вођени различитим жељама и притискани различитим проблемима. Непромењено је остало само одредиште до кога је требало стићи.

17.1. ИЗ ЕМИГРАЦИЈЕ У ЕМИГРАЦИЈУ

Организована емиграција може се посматрати као последња фаза у реализацији неколико засебних миграционих покрета који су водили преко територије краљевине, односно послератне југословенске државе. Процеси започети у међуратном и послератном периоду, који из различитих објективних разлога нису могли у континуитету били реализовани, укрстили су се и свој коначни израз пронашли у масовном исељавању. Прилику да се слободно иселе у новостворену државу на Блиском истоку искористили су са једне стране Јевреји који су до Југославије стигли већ у међуратном периоду, али их је почетак сукоба спречио у намери да наставе пут према Палестини, а са друге избеглице које су из земаља Информбироа стигле последично југословенско-совјетском сукобу.

Избеглице из међуратног периода у организованом исељавању

Испратити судбину појединаца који су у Југославију стигли током међуратног и периода непосредно по окончању Другог светског рата, у оквирима организованог исељавања у Израел, на основу доступних докумената, изузетно је тешко. На основу сачуваних извора тешко је закључити када и под којим условима су појединачни Јевреји стигли до Југославије, па је имигранте из међуратног периода скоро немогуће

издвојити из релативно мале групе страних држављана која се прикључила организованој емиграцији у Израел. Само за једну породицу која се пријавила за исељење поуздано знамо да је у Краљевину Југославију стигла бежећи од антисемитских мера националсоцијалистичког режима. Када се, међутим, у обзир узме број страних држављана које је почетак рата затекао на територији Краљевине Југославије, те размере њиховог страдања у Холокаусту, може се поћи од претпоставке да је њихово учешће у организованој емиграцији у Израел извесно било минимално. Управо, међутим, судбина ове занемарљиво мале групе исељеника представља једину конкретну везу између миграционог процеса који је у међуратном периоду јеврејске избеглице преко југословенске територије водио у Палестину и масовног исељавања које је уследило после 1948. године.

Ернест и Илза Бешински, аустријски држављани, у Краљевину Југославију стигли су 1939. године, бежећи од репресивних мера националсоцијалиста.[1368] Из Аустрије су побегли после „Аншлуса“ и, преко Чехословачке, стигли у Загреб.[1369] Илза Бешински, која је сама била хришћанка, изнајмила је стан, у коме је током рата скривала мужа. Пошто су на овај начин успели да преживе рат, трајно су се настанили у Загребу.

Почетком маја 1948. године, брачни пар Бешински ухапшен је и изведен пред суд због дела противних Закону о кривичним делима против народа и државе, члана о недозвољеној трговини, недопуштеној шпекулацији и привредној саботажи, односно кривичних дела против правосуђа, против народне власти и прављења лажних исправа.[1370] Наводно су пружили преноћиште извеној шпијунску по имену Херман, чији је супруг био затворен као гестаповац, те починио различите прекршаје против царинских и прописа о трговини девизама у послератној Југославији.[1371]

[1368] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *An den Bund der jüdischen Gemeinden in Beograd, z.H. Herrn Präsident Dr. Alkalaj, Beograd, 71. ulica 7. jula,* Betr: Ernest Beschinsky (Bešinski), geb. 12. 7. 1902, in Wien, aus Zagreb, Nemšićeva 6, derzeit in der Strafanstalt Stara Gradiška, III odjel, soba 17, Auswanderung nach Israel, 8. март 1949, Пов. Бр. 540/49.

[1369] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Молба Ернеста Бешинског (1902), из Загреба, сада на издржавању казне у КПД Стара Градишка, III одељење, соба бр. 17, ради исељења у државу Израел*, фебруар 1949.

[1370] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Молба Бешински Ернеста, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ у Београду*, 16. новембар 1948.

[1371] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Пресуда*, 21. септембар 1948.

Ернест Бешински је одлуком Окружног суда у Загребу првобитно осуђен на годину и по дана принудног рада, да би на интервенцију Врховног суда НР Хрватске ова казна била преиначена у двоипогодишњу робију.[1372] Требало је да уследи његово трајно протеривање из Југославије. Елза Бешински осуђена је на затворску казну од шест месеци.

Пошто је одслужила казну, Елза Бешински је покушала да код ЈВО Загреб себе и мужа накнадно пријави за прво организовано исељавање.[1373] Ернест Бешински је истовремено поднео молбу за ослобођење од казне, најпре код Министарства унутрашњих послова,[1374] а потом и код Президијума Народне скупштине ФНРЈ.[1375] Како је, међутим, сама пријава за исељење стигла прекасно, свака даља молба поднета у вези са њом је сматрана ништавном.

Мада су се и челници јеврејске вероисповедне општине у Загребу ангажовали око тога да пријава брачног пара Бешински буде прихваћена, како надлежне државне институције, тако ни Савез, нису показали разумевање за ове молбе.[1376] Инсистирање на томе да је закашњење у обављању формалности везаних за емиграцију било последица сплета објективних околности није утицало на коначну одлуку о одбијању пријаве за исељење.

Колико се то, из сачуваних докумената, може закључити, непосредно по окончању првог организованог исељавања из Југославије, Елза Бешински се вратила у Аустрију, одакле је наставила интензивно да покушава да свом мужу омогући емиграцију у Израел.[1377] Највероватније су намеравали да се поново састану у

[1372] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *An den Bund der jüdischen Gemeinden in Beograd, z.H. Herrn Präsident Dr. Alkalaj, Beograd, 71. ulica 7. jula*, Betr: Ernest Beschinsky (Bešinski), geb. 12. 7. 1902, in Wien, aus Zagreb, Nemšićeva 6, derzeit in der Strafanstalt Stara Gradiška, III odjel, soba 17, Auswanderung nach Israel, 8. март 1949, Пов. Бр. 540/49.

[1373] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 16. новембар 1948, Пов. бр. 2235/48.

[1374] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Молба Ернеста Бешинског, МУП ФНРЈ*, 17. септембар 1948.

[1375] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Молба Ернеста Бешинског, Президијуму Народне скупштине ФНРЈ у Београду*, 16. новембар 1948. Конкретно је брачни пар Бешински пружио преноћиште извесној шпијунки по имену Херман, чији је супруг био затворен као гестаповац, те починио различите прекршаје против царинских и прописа о трговини девизама у послератној Југославији, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Пресуда*, 21. септембар 1948.

[1376] Исто.

[1377] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис СЈВОЈ, Елзи Бешински из Солбад Хала у Тиролу*, 2. април 1949, Пов. бр. 540/49.

новоствореној јеврејској држави на Блиском истоку, пошто би се и сама иселила. Посредством Савеза, Елза Бешински се обратила ЈВО Загреб, са молбом да њен муж, у датом тренутку још увек на одслужењу казне у КП дому Стара Градишка, буде пријављен за исељење.[1378] Молби је дотична приложила образложење намењено МУП ФНРЈ.[1379] Истичући да је њен муж окајао грешке због којих је осуђен на робију, као и да се његово здравствено стање, у међувремену, драстично погоршало, још једном је код Министарства унутрашњих послова покушала да издејствује опрост даљег тока затворске казне.

Сачувани извори не дају довољно података о даљој судбини Ернеста и Елзе Бешински. Извесно земљу нису напустили у склопу даљих таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел. Не може се, међутим, искључити могућност да су се, пошто је Ернест одслужио затворску казну, заједно вратили у Беч, одакле су наставили да раде на емиграцији.

Једини пример исељеника чије се кретање може пратити од транзита јеврејског становништва кроз Краљевину Југославију, преко трагичних догађаја Другог светског рата, завршно са организованим исељавањем у Израел, ни на који начин се не може сматрати репрезентативним, нити типичним. Свакако је, међутим, симптоматичан. Мада нису на одговарајући начин испраћени у сачуваним изворима, може се поћи од претпоставке да је оваквих случајева било унеколико више. Само зато што су свој захтев за прикључење организованој емиграцији морали на одговарајући начин оправдати пред надлежним властима, Ернест Бешински и његова супруга су оставили детаљан писани траг о својој избегличкој, односно исељеничкој судбини. Други слични случајеви нису на одговарајући начин документовани највероватније како сами исељеници нису морали да о свом животном путу у било ком тренутку дају одговарајуће детаљне податке. Чак и ако јесу, нису то чинили на начин који би омогућио њихово директно везивање за избеглиштво међуратног периода.

[1378] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Загреб*, 2. април 1949.
[1379] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Молба Ернеста Бешинског (1902) из Загреба, сада на издржавању казен у КПД Стара Градишка, III одељење, соба бр. 17, ради исељења у државу Израел*

Мада се не може говорити о формалном континуитету два процеса, пример брачног пара Бешински показује да, у ограниченим оквирима малобројних појединаца који су успели да у Краљевини Југославији преживе рат, постоји јасна веза између транзита избеглица у међуратном периоду и организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел. Тек лична историја појединачних исељеника нуди увид у постојећу везу између два процеса, која би невидљива остала на сваком општијем нивоу њиховог разматрања.

Избеглице из земаља Информбироа у организованом исељавању

Мимо тога што се на специфичан начин надовезало на транзит избеглица у међуратном периоду, организовано исељавање било је, на нивоу појединца, јасно повезано и са изузетно значајним миграционим процесом који се одигравао паралелно њему. Поред тога што је сукоб са Информбироом довео до поларизације КПЈ и друштва ФНРЈ око питања надређеног ауторитета СКП(б), у значајној је мери променио и политичку свакодневицу земаља Информбиро-а у југословенском суседству.[1380] Појединци који су се жалили на „неподношљив политички притисак и терор који су завеле владе у њиховим земљама“ почели су масовно да траже уточиште у Југославији, која је доживљавана као својеврсни „привезак Запада“. У транзиту преко југословенске територије, оваква су лица тражила начин да напусте границе Источног блока.[1381]

Колико се тачно политичких избеглица из суседних земаља Информбироа прикључило организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел, на основу сачуваних извора, није могуће утврдити. Како у списковима исељеника информбироовске избеглице нису одвајане од страних држављана који су се регуларно прикључили исељавању из Југославије, само спорадични дописи који су Савезу стигли од локалних јеврејских заједница говоре о укључењу политичких

[1380] Лубурић, „Политичка емиграција“.., 215-216.
[1381] Од почетка сукоба до краја 1951. године, из информбироовских и суседних земаља је у Југославију пребегло више од 7.700 лица, од чега 2.583 Албанца, 1.830 Бугара, 1.310 Румуна, 978 Мађара, око 200 избеглица из других информбироовских и 800 из осталих суседних земаља, Исто.

избеглица у организовану емиграцију у Израел. Изолована документа дозвољавају, мада углавном само делимичну, реконструкцију општих околности под којима су се избеглице из земаља Источног блока прикључиле процесу емиграције југословеских Јевреја у Израел. Као и код разматрања послератне у спрези са миграцијама међуратног периода, не постоји реални континуитет, али појединачни исељеници случајеви представљају јасну везу између ова два процеса.[1382]

Свега је у неколико докумената изричито речено да су лица, код југословенских власти пријављена за исељење у Израел, своју земљу напустила зато што су била политички неподобна или, пак, блиска идеологији Комунистичке партије Југославије. На основу околности, међутим, под којима је одређени број страних држављана стигао у Југославију, релативно их је лако сместити у овај исти контекст, иако нигде директно о њему није речи.

Јеврејској вероисповедној општини у Панчеву су се, септембра 1948, обратили Армин Лефковиц и Изидор Левезон, обојица из Сату Маре у Румунији.[1383] Лефковиц је у Југославију пребегао са женом Резиком и децом, Клаудијом и Данијелом. Пошто је у путу остао без пртљага и новца, за помоћ се обратио ЈВО Панчево. Под сличним околностима је у Југославију стигао и Изидор Левезон. Избегла лица су приликом првобитног саслушања у панчевачкој општини истакла да су Румунију била приморана да напусте због тога што су се приклонила политичкој линији Комунистичке партије Југославије.[1384]

Када се разматрају наведена два случаја, у обзир се морају узети опште околности које су пратиле долазак информбироовске емиграције у Југославију и недоумице које је сваки овакав досељеник изазивао код надлежних државних институција. Мада се извесно радило о политичким избеглицама, немогуће је проценити колико је реална била тврња Лефковица и Левезона да су били одане

[1382] Аутор је, позивајући се на неке од примера који ће и овде бити наведени, већ скренуо пажњу на ову везу. Видети: Radovanović, Milan, *Die organisierte Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts (1948-1952)*, https://www.academia.edu/11750030/Die_organisierte_Auswanderung_jugoslawischer_Juden_nach_Israel_im_Kontext_des_jugoslawisch-sowjetischen_Konflikts_1948-1952_, 1. april 2015.
[1383] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860, *Допис ЈВО Панчево, СЈВОЈ-у*, 3. септембар 1948.
[1384] Исто.

присталице линије КПЈ у сукобу са Совјетским савезом. Пошто су већ стигли у Југославију, свакако су били свесни тога да ће као номинални симпатизери југословенског режима и политике после 1948. године, бити боље прихваћени. Највероватније су сходно томе на овој овој чињеници додатно инсистирали. Ни на који се начин, међутим, не може поуздано утврдити да ли су стварно и у којој мери били блиски идеолошкој позадини еманципације југословенских комуниста од њиховог совјетског узора. Комплексне околности самог сукоба биле су, и поред неизвесног личног ангажовања ових појединаца у њему, свакако те које су дефинисале начин њиховог прикључења организованој емиграцији у Израел. Породица Лефковиц је Југославију напустила у оквирима првог таласа организоване емиграције у Израел.[1385] Док се сасвим извесно у оквирима масовног исељавања из Југославије није упутио у новостворену државу на Блиском истоку,[1386] даља судбине Изидора Левезона није позната.

Првом таласу исељавања југословенских Јевреја у Израел желела је, пошто је пребегла из Румуније, да се прикључи и извесна Софија Бунеску са породицом.[1387] Како није стигла благовремено да се пријави за први, обратила се надлежним југословенским властима уочи другог таласа организоване емиграције. У Југославију је породица Бунеску стигла са групом избеглица која је првобитно смештена у прихватни логор у околини Тузле, а затим пребачена у избеглички логор код Зрењанина.[1388] За ове избеглице из Румуније није било места у таласима организованог исељавања који су уследили, те њихова даља судбина остаје непозната.

[1385] АЈИМ, Ал. 1948-1952, *Спискови исељеника*, 65.
[1386] Исто.
[1387] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Тузла, Унутрашњем одсеку при Среском НО*, Предмет: Могућност пријаве за исељење у државу Израел, Јевреја, страних држављана. Случај избеглица из Румуније, Софије Бунеску и њеног мужа у Бановићима код Литве, 4. март 1949.
[1388] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Тузла, СЈВОЈ и ЈВО Сарајево*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 7. март 1949. Своју је одлуку да из Југославије крене даље за Израел, Софија Бунеску образложила антисемитизмом групе Румуна са којом је стигла у земљу и са којом је била приморана да живи. Антисемитизам у било ком облику је једино овом приликом изричито истакнут као релевантан мотив за исељење. Како су у питању специфичне околности које се не могу везати за југословенско друштво после рата, нити за југословенске Јевреје, сматрамо да му не би требало придавати превелики значај у разматрању мотива који су покренули организовану емиграцију.

По успешно окончаном првом таласу организоване емиграције у Израел, ЈВО Загреб обратио се извесни Роберт Вајсман.[1389] Наводећи да је илегално из Румуније стигао у Југославију, у жељи да настави пут даље за Израел, општинске челнике је замолио да му у овој његовој намери помогну. Пошто је илегално прешао границу, ухапшен је и смештен у прихватни логор у Зрењанину, одакле је упућен у Петрињу. Нешто дуже од годину дана радио је у Котарском грађевинском предузећу, пре него што се коначно загребачкој општини обратио поводом прикључења организованој емиграцији у Израел. Док се свакако није правовремено прикључио другом таласу исељеника који су напустили Југославију,[1390] остаје нејасно да ли је Вајсман коначно успео да стигне до новостворене државе на Блиском истоку.

Уочи другог таласа исељавања Јевреја из Југославије у Израел, Савезу јеврејских вероисповедних општина за помоћ су се обратиле Аранка Јуст и Вера Ференци, обе из Будимпеште.[1391] Две мађарске држављанке илегално су прешле границу, у жељи да из Југославије продуже у новостворену државу на Блиском истоку. Пошто су из Мађарске стигле без икаквих средстава за живот, за њих је бригу, бар до тренутка када ће напустити земљу, преузела јеврејска вероисповедна општина у Београду. Савез је код Министарства унутрашњих послова Југославије чак изричито интервенисао у корист дотичне две исељенице, у нади да ће поспешити доношење позитивне одлуке о пријавама које су поднеле за прикључење организованој емиграцији. Аранка Јуст и Вера Фененци заједно су Југославију напустиле средином 1949. године.[1392]

Под далеко најспецифичнијим околностима, уочи трећег таласа организоване емиграције у Израел, у су Југославију стигли Ервин Нојман[1393] и Виктор фон

[1389] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 31. март 1949.
[1390] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949.*
[1391] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 31. мај 1949.
[1392] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949.*
[1393] У једном допису који је ЈВО Зрењанин упутила Савезу крајем 1949. године, помиње се извесни Нојман, инжењер по занимању, стар двадесет и пет година, који је изразио жељу да путује за Израел са следећим таласом организоване емиграције из Југославије. Мада се не може са сигурношћу тврдити да је у питању иста особа, ова се могућност чини врло вероватном, АЈИМ, Ал. 1950-1952, *Допис ЈВО Зрењанин, СЈВОЈ-у*, 21. децембар 1949.

Штернфелд, обојица румунски држављани.[1394] Крајем 1949. године, њих двојица су на југословенској територији завршили пошто нису успели од Браиле, пловећи уз Дунав, да стигну до Беча. Због немирне воде, били су приморани да напусте брод, после чега су некако успели да испливају на југословенску обалу и предају се полицији. После краћег задржавања у Београду, пребачени су у избеглички логор у Зрењанину, одакле су кренули сваки својим путем. Наведени подаци о двојици исељеника остали су нам сачувани само зато што се извесна Матилда Кунтнер из Бад Гаштајна у Израелу, крајем 1949. године обратила JOINT-у са молбом да се њеном пријатељу Ервину Нојману, како је већ било извесно да неће бити у прилици да се врати у Румунију, омогући да из Југославије настави пут за Израел. О томе да ли су двојица дотичних илегалних емиграната успели да стигну до циља, поуздано се ништа не може рећи.

Маријана Магреску из Лесковца, обратила се Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије са молбом да буде прикључена трећем таласу организоване емиграције у Израел.[1395] Пошто је стигла као избеглица из Румуније и привремено била смештена у прихватни логор у Зрењанину, преселила се у Лесковац, где се запослила при среским државним магацинима. Када су успешно окончана прва два таласа исељавања југословенских Јевреја у Израел, изразила је жељу да се и сама упути у новостворену државу на Блиском истоку. При томе је истакла и да се у Лесковцу, поред ње, налази неименовани број јеврејских избеглица у сличној ситуацији, којима је већ одобрено да емигрирају. Један од њих је био Јанош Мајер Росенберг, избегао из Мађарске, фарбар по занимању, који је у Израел желео да пође са последњим преживелим рођацима које је имао у Југославији.[1396] Ниједно од двоје наведених избеглица није се у Израел упутило са трећим таласом организоване емиграције.[1397]

[1394] АЈИМ, п.к. 869, *Писмо Матилде Кунтнер из Бад Гаштајна, JOINT-у*

[1395] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Писмо Маријане Магреску, СЈВОЈ-у*, 22. септембар 1949, Пов. бр. 3259/49.

[1396] АЈИМ, Ал. 1950-1952, *Допис ЈВО Зрењанин, СЈВОЈ-у*, 21. децембар 1949.

[1397] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, 12. III 1950.*

Само у изузетним случајевима, попут наведених, располажемо детаљним подацима о избеглицама које су напустиле своје матичне земље трпећи политички притисак, те у Југославију стигле са изричитим циљем прикључења организованом исељавању у Израел. Углавном су нам доступне само узгредне напомене општег карактера које се тичу појединаца или мањих група, привремено смештених у избегличке логоре или просторије локалних одељења Министарства унутрашњих послова, односно јеврејских вероисповедних општина. У овим дописима нема података на основу којих бисмо са сигурношћу могли да тврдимо да се ради о припадницима информбироовске емиграције, али околности њиховог боравка у Југославији говоре у прилог овој претпоставци.

У тренуцима када је припремано прво организовано исељавање у Израел, група од неколико стотина избеглица из Румуније налазила се у затвору у Ковачици.[1398] Међу њима је било и Јевреја који су, пошто су илегално прешли границу, изразили жељу да се иселе у Израел. Представници јеврејске вероисповедне општине у Панчеву су се код Савеза активно залагали за то да се њиховим жељама изађе у сусрет и дотичним лицима омогући прикључење првом таласу организоване емиграције из Југославије. Румунске избеглице су, на изричито инсистирање Савеза, пуштене из затвора и снабдевене свим средствима потребним да напусте земљу, мада се ни на који начин не може потврдити да су ово заиста и учиниле.[1399]

Највећи број избеглица који се уочи првог таласа организоване емиграције налазио у Ковачици, потпуно је анониман. Извори нам, ипак, омогућавају нешто детаљнији увид у судбину породице извесног Алфреда Рота.[1400] Са супругом Бертом и троје малолетне деце, именовани је избегао из Румуније са намером да одатле продужи за јеврејску државу на Блиском истоку. У Ковачици су се састали са председником ЈВО Панчево, Оскаром Фишгрундом, који је код локалних власти успео да за њих издејствује одређену материјалну помоћ и право да прикључење организованој емиграцији дочекају у избегличком логору у коме су у датом тренутку

[1398] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860, *Допис ЈВО Панчево, СЈВОЈ-у*, Предмет: Избеглице из Румуније, који треба да путују за Израел, 1. новембар 1948.
[1399] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860, *Допис ЈВО Панчево, СЈВОЈ-у*, 1. новембар 1948, Пов. бр. 2617/48.
[1400] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 860, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Панчево*, 22. октобар 1948, Пов. бр. 2537/48.

били смештени. Извори који су нам били на располагању, међутим, не говоре у прилог томе да је именовани Алфред Рот напустио Југославију крајем 1948. године.[1401]

Извесно је да се одређен број припадника мађарске и румунске „информбироовске емиграције“ из Југославије у Израел покушао да се упути и средином 1949. године. У припреми другог таласа организованог исељавања, Савезу се обратила ЈВО Тузла, са молбом да групи анонимних избеглица из Мађарске и Румуније, привремено смештених у општинским просторијама, буде дозвољено да се иселе у Израел.[1402] У истом тренутку се још деветоро избеглица, које су у Југославију стигле са изричитим циљем исељења у Израел,[1403] налазило у прихватном логору у Зрењанину.[1404]

У допису којим се, током организације другог таласа организованог исељавања, ЈВО Љубљана обратила Савезу, помиње се и случај неименованог младића који је пребегао из Мађарске.[1405] Пошто је илегалним путем прешао границу, дотични се обратио за помоћ најближој јеврејској општини. Како су челници љубљанске заједнице били свесни да у овом случају не може бити говора о страном држављанину који поседује валидни пасош и визу за одлазак у Израел, Савезу су се обратили са питањем како даље поступити. У питању је био само један у групи мађарских Јевреја који су у датом тренутку уточиште тражили у Југославији и, сасвим извесно, не једини случај поводом кога су се представници локалне општине обратили Савезу за сличан савет.[1406]

Првобитно појединачне, а затим и начелна дозвола дата појединачним општинама да прихватају пријаве за исељење илегалних избеглица на својој територији, значила је покушај стварања реалног континуитета између информбироовске и организоване емиграције Јевреја из Југославије у Израел. Изузетно мали број припадника информбироовске емиграције за које можемо

[1401] АЈИМ, п.к. 738, *Списак исељеника за Израел*
[1402] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Тузла*, 11. март 1949, Пов. бр. 488/49.
[1403] АЈИМ, п.к. 738, *Промеморија СЈВОЈ, за Алберта Вајса и Аџу Левија*, 5. јул 1949.
[1404] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Тузла*, 11. март 1949, Пов. бр. 488/49.
[1405] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Љубљана, СЈВОЈ-у*, 9. март 1949, Пов. бр. 502/49.
[1406] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Осијек*, Предмет: Јевреји из Мађарске, 4. април 1949.

директно потврдити да су се прикључили исељавању наговештава, међутим, да је политика државног врха спрам овог питања била далеко мање либералне од оне Савеза. Постојање чак и минималног континуитета између два миграциона покрета, изузетно је, међутим, значајно за разумевање како једног, тако и другог процеса.

Комплексну природу масовне емиграције у Израел надлежни државни органи и организације југословенских Јевреја тежиле су да, ради лакше реализације и контроле читавог процеса, уклопе у оквире унапред осмишљене хијерархије. Појединци су најчешће покушавали, или су сплетом објективних околности били приморани, да своје специфичне потребе прилагођавају номиналној хијерархији унутар организованог исељавања у Израел. Истовремено, исељеници се нису либили да ове оквире, у случају да им се укаже одговарајућа прилика, заобиђу. Уколико им се чинило да ће на тај начин увећати своје шансе да напусте земљу или читав процес унеколико олакшати, замишљену хијерархију појединачни емигранти су радо редефинисали у складу са сопственим потребама и објективним могућностима.

11.2. ПОЈЕДИНАЦ МИМО ХИЈЕРАРХИЈЕ

Релативно мала заједница, каква је била она југословенских Јевреја, посебно после енормних губитака претрпљених у Другом светском рату, развила је специфично унутрашње устројство. Мада се југословенски Јевреји у послератној држави не може окарактерисати као мала група у традиционалном смислу те речи,[1407] степен интеракције њених чланова свакако је био далеко већи него у оквирима других верских, односно националних заједница или на нивоу становништва целе државе. Специфичност југословенских Јевреја у овом смислу, у одређеној се мери свакако одразиле и на процес организоване емиграције у Израел.

Тежња појединаца да међусобне везе са члановима одређене групе искористе како би обезбедили сопствену и добробит себи најближих, у оквирима јеврејске заједнице у послератној Југославији и у спрези са организованом емиграцијом у

[1407] Основа претпоставка је при томе могућност директне интеракције свих чланова групе. О општим карактеристикама малих група видети: Рот, *Психологија група*..., 52-54.

Израел, лако се може уочити и испратити. Величина заједнице и степен њене интеграције овај су феномен само учиниле утолико видљивијим. Суочени са различитим ограничењима права на емиграцију и практичним проблемима које је собом носила припрема пута у Израел, појединци су се окретали познаницима у нади да ће на тај начин некако моћи да заобиђу или себи прилагоде оквире исељавања.

Најдиректније и у документима најзаступљеније заобилажење неформалне хијерархије у оквирима које је било предвиђено да ће организована емиграција у Израел бити реализована, представљало је директно обраћање појединачних емиграната високим званичницима Савеза.[1408] Идејно решење хијерархизације процеса исељавања, које је од самог почетка трпело велики притисак због жеље локалних заједница да суверено и самостално заступају интересе својих чланова, потпуно је изгубило сваки смисао када су индивидуални исељеници почели да делају самостално у комуникацији са Савезом и са надлежним државним институцијама. Слично званичницима локалних заједница, сваки је појединац полазио од претпоставке да једино сам на одговарајући начин може да заступа своје и интересе својих најближих. Како су индивидуални исељеници организовану емиграцију посматрали и дефинисали кроз призму међуљудских односа, очекивали су да ће кроз директну комуникацију са другим члановима јеврејске заједнице на најбољи начин моћи комплетан процес исељавања да прилагоде својим потребама. При томе је, чини се, највећи број емиграната зацртане циљеве најлакше покушао да реализује кроз директан контакт са Албертом Вајсом.

Анонимни исељеник који је крајем 1948. године напустио Југославију, уочи другог таласа организоване емиграције у Израел обратио се са молбом директно

[1408] О томе детаљно видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

председнику Савеза јеврејских вероисповедних општина.[1409] Неименовани емигрант је Вајса замолио да његовој рођаци Ерни Бергштајн из Бјеловара помогне да се са мужем Нафталијем прикључи предстојећег другом таласу исељавања у Израел.[1410] Пошто је Бергштајн током рата, последично прележаном пегавом тифусу, оболео од тешке срчане мане, није могао да добије лекарско уверење потребно за емиграцију у Израел. Решена да остане уз свог мужа, и Ерна Бергштајн одустала је од намере да крајем 1948. године напусти земљу. Када је најављена организација другог таласа емиграције југословенских Јевреја у Израел, брачни пар Бергштајн се, посредством рођака, обратио Алберту Вајсу за помоћ.

Овај пример на врло сликовит начин показује колико појединачни исељеници, у суштини, нису разумели наметнуту хијерархију процеса организоване емиграције, односно размере помоћи коју су од водећих људи јеврејске заједнице у Југославији могли да очекују. Водеће људе јеврејске заједнице у Југославији појединци су очигледно доживљавали као највишу инстанцу укључену у реализацију исељавања. Док је била развијена одређена свест о делатности колектива, ангажовање јеврејских организација и међудржавна сарадња у оквирима организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел за појединце су остајали углавном потпуно апстрактни аспект процеса исељавања. Мада брачни пар Бергштајн није испуњавао основне предуслове које је за за имиграцију поставила државна власт у Израелу,[1411] у Алберта Вајса су полагали наду да ће успети постојеће околности некако да промени. Интервенција председника Савеза јеврејских вероисповедних општина коначно је,

---

[1409] При томе је јако карактеристично да Вајса у свом писму исељеник ословљава као „старог пријатеља“, АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Писмо*, 29. април 1949.

[1410] У датом тренутку су Ерна Бергштајн и њен супруг већ били обавили све административне формалности потребне да би се иселили у Израел. Бернштајн је, као лекар, добио одобрење од институције у којој је био запослен да може напустити земљу, а питање је тренутка било када ће и Комитет јавног здравља ову одлуку потврдити, Исто.

[1411] Опште правило кога су се израелске власти држале при селекцији усељеника, а које је 1950. постало саставним делом „Закона о повратку“, било је да дозволу за насељавање у Израелу неће добити лица која би могла на неки начин га угрозе јавно здравље или безбедност државе, *Law of Return 5710-1950*, http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1950-1959/pages/law%20of%20return%205710-1950.aspx, 4. јун 2014. Мада тешка срчана мана није била болест која је потенцијално могла да угрози јавно здравље у Израелу, неспособност Бергштајна да се активно укључи у одбрану државе у случају да се за тиме укаже потреба, чинила га је непожељним имигрантом са становишта израелских власти.

како се чини, и уродила плодом. Нафтали и Ерна Бергштајн Југославију су напустили средином 1949. године.[1412]

Будући житељи Израела нису се либили да се председнику Савеза обрате и са много тривијалнијим питањима од самог права на емиграцију. Исељеници који су били у прилици да то учине, од Алберта Вајса су тражили савет или помоћ и при решавању различитих практичних проблема који су пратили припреме за трајно напуштање Југославије.

Извесни Алтарац се председнику Савеза јеврејских вероисповедних општина обратио са молбом да му помогне при трансферу готовине брату у Израелу.[1413] Брат дотичног исељеника Југославију је напустио са првим таласом организоване емиграције. Вајс је посредовао у куповини сто четрдесет и пет златних енглеских фунти, које су коначно, уз помоћ централе Народне банке у Београду, пребачене у јеврејску државу на Блиском истоку. Да ли је при овом трансферу употребљаван постојећи „Збирни рачун репатрираца у Израел“ или је овај новац пребачен на неки други начин, из извора остаје нејасно. Из сачуваних докумената такође није најјасније на који начин, али се чини да је Алберт Вајс и раније помагао дотичног Алтараца, када је требало доставити новац његовом брату у Израел.

Фрањо Галамбош

Најдетаљнији подаци о директном ангажовању водећих људи јеврејске заједнице у Југославији како би појединцу са којим их је везивало познанство или пријатељство омогућили да се исели у Израел, постоје о случају Фрање Галамбоша, адвоката из Бечеја. Галамбош се, када је поднео пријаву за исељење са другим таласом организоване емиграције, налазио на издржавању петогодишње казне у КП дому у Сремској Митровици.[1414] Како би бар унеколико увећали шансе да његова молба за прикључење организованом исељавању у Израел буде прихваћена, Алберта

[1412] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949.*
[1413] АЈИМ, Ал. 1948-1952, п.к. 744, *Писмо*, 9. јун 1949.
[1414] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис др Фрање Галамбоша, адвоката из Бечеја, сада на издржавању казне у Казнено-поправном дому у Сремској Митровици, МУП ФНРЈ*

Вајса су контактирали Галамбошов брат Стеван из Будимпеште и рођак Ладислав Секељ из Бечеја.[1415] Уз велико ангажовање како његових најближих, тако и самог председника Савеза, Фрањо Галамбош је укрцан на један од бродова са исељеницима који су средином 1949. године напустили земљу.[1416] Жеља Галамбоша да се насели у Израелу остала је, међутим, и овом приликом нереализована.

Израелске власти су Фрању Галамбоша, непосредно пошто се искрцао са брода, вратиле у Југославију.[1417] Пошто је у Хаифи на питање представника надлежних институција да ли је Јеврејин одговорио негативно, после свега неколико дана проведених у Израелу отпремљен је назад.[1418] Одлука израелских власти је, међутим, превасходно била заснована на чињеници да је Галамбош у датом тренутку био старији од педесет година, а у јеврејској држави на Блиском истоку није имао нити рођака, нити пријатеља, који би за њега преузели одговорност.[1419] Остаје нејасно како је исељеник, ако већ није испуњавао услове израелских власти за имиграцију, уопште успео да добије дозволу за исељење из Југославије и укрца се у брод за Хаифу. Првобитни неуспех, међутим, није успео да доведе у питање безусловну подршку челника Савеза и Хитахдут Олеј Галамбошу у његовој жељи да постане житељ новостворене јеврејске државе на Блиском истоку,

Када је обзнањено да ће југословенски Јевреји и по трећи пут бити у прилици да се организовано иселе у Израел, челници Савеза о томе су обавестили Ладислава Галамбоша, наглашавајући да ће и његов брат Фрања бити у прилици да поново покуша да емигрира.[1420] Алберт Вајс потврдио је да ће се Савез и његови челници

[1415] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис др Алберта Вајса, Ладиславу Секељу*, 18. јун 1949.
[1416] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис др Алберта Вајса, Ладиславу Секељу*, 21. јул 1949.
[1417] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Извод из дописа Хитахдут Олеј Југославије*, 19. август 1949.
[1418] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера), *Допис СЈВОЈ, др Ладиславу Галамбошу*, 31. октобар 1949. Челници Хитахдут Олеј су у допису упућеном Савезу, додуше, навели и да је Галамбош у Израел стигао потпуно дезоријентисан, али су као најпроблематичнију навели његову тврдњу да је „крштен пре 31 годину“, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Извод из дописа Хитахдут Олеј Југославије*, 19. август 1949. Галамбош је 1918. године стварно прешао у римокатоличку веру, али изгледа да у разговору са представницима надлежних израелских власти уопште није нагласио да је рођен као Јеврејин, АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера), *Допис ЈВО Бечеј, СЈВОЈ-у*, 14. децембар 1949.
[1419] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Извод из дописа Хитахдут Олеј Југославије*, 19. август 1949.
[1420] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера), *Допис СЈВОЈ, др Ладиславу Галамбошу*, 31. октобар 1949.

ангажовати да том приликом читав процес прође без компликација какве су се појавиле приликом претходних таласа организоване емиграције. Како му је исељење већ било одобрено крајем претходне године, Вајс се надао да ће Галамбош без икаквих проблема поново добити дозволу да напусти земљу.

Посредством Хитахдут Олеј Југославије, Савез је ступио у контакт са извесним Хаимом Кацом из Нахлат Јицака, у близини Тел Авива.[1421] Дотични је доставио писмену гаранцију тога да ће одговорност за Фрању и Ладислава Галамбоша, одмах по приспећу у Израел преузети на себе, односно да њихов боравак неће ни на који начин пасти на терет израелске државе или неке од локалних институција. Кац је био виши градски чиновник, који је у датом тренутку већ дуже од двадесет година живео у Палестини, односно Израелу и располагао земљишним поседом, са кога је уживао стални приход. Гарантно писмо које је послао Савезу, предато је израелском посланству у Београду, у нади да ће на тај начин бити поспешено издавање улазне визе браћи Галамбош.

Пошто је посланство Израела у Београду обавестило Савез да не може издати визу Фрањи Галамбошу без изричите дозволе израелских власти, цео предмет је прослеђен Министарству имиграција.[1422] Галамбошу је скренута пажња на то да би требало да се врати јеврејској вери, како би тиме његово право на усељење у Израел постало неоспорно. Код израелског посланства у Београду за издавање визе дотичним исељеницима заложио се лично Алберт Вајс, док је од Хаима Каца очекивано да ће исто урадити код надлежних власти у Израелу.[1423]

За разлику од првобитне пријаве за имиграцију, која је, истина тек накнадно, одбијена са јасним образложењем, друга пријава коју је Фрањо Галамбош поднео одбијена је зато што Министарство имиграција, како је наведено у сачуваним

[1421] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис ХОЈ, СЈВОЈ-у*, 9. новембар 1949, Пов. бр. 3715/49.
[1422] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис СЈВОЈ, ХОЈ-у*, Предмет. Др Галамбош, 7. децембар 1949.
[1423] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Писмо Алберта Вајса, др Ласлу Секељу из Бечеја*, 7. децембар 1949.

изворима, „није желело“ да му изда улазну визу.[1424] Тим поводом се Алберт Вајс, у својству председника Савеза, директно обратио посланству Израела у Београду.[1425] Истичући да је Галамбош, како по оцу, тако и по мајци, несумњиво Јеврејин, као и да се никада, ни на који начин није огрешио против јеврејства,[1426] Вајс је замолио израелског посланика да првобитно донету одлуку ревидира и одобри му усељење у Израел.[1427]

Чини се да је молба председника СЈВОЈ уродила плодом, како је Фрањо Галамбош са трећим таласом организоване коначно успео да се исели у Израел.[1428] Уз добре вести које је проследио Савезу, Алберт Вајс је послао и врло детаљна упутства која су се тицала самог пута. Галамбош је, у случају да сам Вајс не буде био у могућности да се лично опрости од њега, упућен на секретара Савеза, Нафталија Бату Гедељу или члана ИО, Бенциона Левија. За све потребе током пута требало је да се обрати Давиду Алкалају или Мартину Комлошу, који су већ били обавештени о томе да ће он путовати са групом исељеника коју су пратили.[1429]

Коначно прикључење Фрање Галамбоша организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел било је последица искључиво ангажовања најпре самог Алберта Вајса, а затим и осталих челника Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије. Почевши од првобитног проблема годишта исељеника, те недостатка одговарајућих гаранција за његово настањивање у Израелу, све до добијања коначне дозволе за исељење, водећи људи у организацијама југословенских Јевреја уложили су, у сваком смислу, изванредан труд у решавање проблема који су

[1424] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Писмо Алберта Вајса, др Ласлу Секељу из Бечеја*, 15. фебруар 1950.

[1425] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис СЈВОЈ, Амбасади Израела у Београду*, Предмет: др Фрањо Галамбош, 16. фебруар 1950.

[1426] Ову је чињеницу Вајс посебно истакао како се Фрања Галамбош, пошто је одбијена његова пријава за прво организовано исељавање из Југославије у Израел, морао вратити служењу казне која му је условно опроштена да би се иселио у Израел. Мимо тога, у тренутку припрема за трећи талас емиграције југословенских Јевреја, преостало му је било да одслужи још свега петину првобитно предвиђене затворске казне, Исто.

[1427] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис СЈВОЈ, Амбасади Израела у Београду*, Предмет: др Фрањо Галамбош, 16. фебруар 1950.

[1428] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис Алберта Вајса, СЈВОЈ-у*, 6. март 1950.

[1429] Карактеристично је да Вајс у овом допису упућеном Савезу Фрању Галамбоша у неколико наврата назива „Ферика“, Исто.

се испречили између Галамбоша и живота у новоствореној јеврејској држави. У својој намери да се исели дотични никада не би успео, да није уживао тако здушну подршку појединаца који су после рата водили јеврејску заједницу у Југославији.

Јеврејска заједница у Југославији је у послератној држави била сведена, у сваком месту у коме је уопште успела да се одржи, на узак круг људи. Прилику која им се указала да са емиграцијом у новостворену јеврејску државу на Блиском истоку потенцијално учине свој живот бољим, појединци су тежили да искористе на сваки начин. Одговајућу помоћ су при томе, што директно, што посредно, добијали и директно од руководећих људи јеврејске заједнице у Југославији.

Мада је директна комуникација између појединачних исељеника и водећих људи Савеза представљала очигледно заобилажење замисли о уклапању организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел у одређен хијерархијски модел, њено је постојање прихватано као својеврсна датост. Појединачни исељеник је сваки строги оквир који је требало испоштовати очигледно схватао као својеврсно ограничавање могућности да се активно ангажује у остварењу циља емиграције. Са друге стране, одговорни људи у Савезу су очигледно били врло вољни да оквире хијерархије коју су сами дефинисали по потреби модификују како би изашли у сусрет како онима које су лично познавали, тако и онима који су до њих стигли по препоруци неког од њихових познаника. Општи оквир исељавања се, на нивоу појединца који се из Југославије упутио у Израел, скоро у потпуности изгубио.

Мада се не може тврдити да су познаници и пријатељи појединаца на високим положајима унутар јеврејске заједнице уживали привилегован третман у правом смислу те речи, прилика да директно ступе у контакт са надлежним лицима свакако је у одређеној мери олакшавала њихов положај током реализације процеса организоване емиграције. Чак иако су у очима руководећих људи југословенске јеврејске заједнице сви исељеници били једнаки, они који су успели у својој намери да им се лично обрате, успели су да завреде посебну пажњу.

Процес емиграције онако како је у најопштијим оквирима био дефинисан решењима Савеза јеврејских вероисповедних општина и надлежних југословенских и израелских власти, никада није одговарао организованом исељавању онако како су га

разумели и доживели појединци у њега укључени. Условно говорећи, појединац се могао покорити оквирима исељавања онако како су му били наметнути или, пак, покушати да их промени на начин који би његовим потребама највише одговарао. Најчешће се, ипак, радило о настојању да се ове две крајности помире.

11.3. ПОЈЕДИНАЦ У ПРОЦЕСУ И ПРОЦЕС ОКО ПОЈЕДИНЦА

На основу доступних извора, судбину појединачног исељеника у оквирима процеса организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел тешко је реконструисати у континуитету. Ретки су били емигранти који су својим специфичним положајем, проблемима или захтевима привукли пажњу Савеза јеврејских вероисповедних општина или надлежних југословенских власти у мери која би значила да је њихово исељење произвело број докумената довољан за писање личне историје унутар процеса општих размера.

Одлике, односно услови у којима се одигравала емиграција у првим послератним годинама учинили су, како смо већ констатовали, појединачног исељеника скоро невидљивим. Индивидуална емиграција из Југославије у последњим годинама постојања британског протектората у Палестини била је илегалан процес који је за собом, сасвим разумљиво, оставио тек минималан број трагова. Чак и за појединце који су у Палестину стигли као носиоци малобројних сертификата за имиграцију, индивидуално исељење представљало је специфичан изазов. Доступни извори нам, међутим, омогућавају да са нешто више детаља испратимо само једног исељеника који је Југославију напустио у првим послератним годинама да би се населио на територији британског мандантног подручја у Палестини.

Владо Заблудовски

Хитахдут Олеј Југославије се јуна 1946. обратио Армину Боровицу из Винковаца, распитујући се за судбину малолетног Владе Заблудовског.[1430] Максо Боровиц, Арминов рођак, већ се налазио у Палестини, одакле је Заблудовског пријавио за исељење. Како у датом тренутку југословенској јеврејској заједници још увек нису били додељени сертификати за имиграцију, Хитахдут Олеј је заинтересованим странама могао само гарантовати да ће учинити све да овај процес поспеши. Челници ЈВО Винковци надали су се да ће овај случај уживати одређену благонаклоност израелских власти, како је Максо Боровиц био добро познати циониста, активан у оквирима покрета већ у међуратном периоду.[1431] О томе да ли је Влада Заблудовски на основу ове чињенице коначно успео да стигне до Палестине, сачувани документи нам, међутим, не пружају никаквих конкретних података.

Мада једини исељеник из периода непосредно по завршетку Другог светског рата чија се судбина, на основу сачуваних докумената, може са нешто више детаља реконстуисати, пример Владе Заблудовског може се сматрати сасвим типичним. Бар у легалним оквирима његовог одигравања, процес исељавања у првим послератним годинама сводио се на сталне покушаје југословенских Јевреја који су се већ налазили у Палестини да, посредством Хитахдут Олеј, обезбеде сертификате за имиграцију својих рођака или пријатеља. Мада о томе ништа изричито није речено у сачуваним документима, Заблудовски је свакако био једно од деце која су током рата остала без родитеља, те су на старање додељена неком од својих преживелих рођака.[1432] У тренуцима када су Савез и Хитахдут Олеј интензивно разматрали могућност организованог пребацивања ратне сирочади из Југославије у Палестину, појединачни чланови јеврејске заједнице су, очигледно, већ активно радили на реализацији истог овог процеса. Мада је тек занемарљив број југословенских Јевреја

[1430] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис ХОЈ, Армину Боровицу из Винковаца*, 24. јун 1946.
[1431] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис ЈВО Винковци, СЈВОЈ-у*, 22. јул 1946, Пов. бр. 493/46.
[1432] Видети поглавље: ГРУПЕ У ИСЕЉЕЊУ

у овом периоду успео да стигне до британског мандатног подручја на Блиском истоку,[1433] у заједници је већ јасно била присутна тежња која је коначно реализована у оквирима масовне емиграције.

У контексту централизованог процеса, какав је представљало организовано исељавања југословенских Јевреја у Израел, положај индивидуалних исељеника много је боље могао доћи до изражаја. Од малог броја емиграната, чија се судбина на основу сачуваних извора може испратити у одређеном континуитету, издвојили смо оне случајеве за које сматрамо да на специфичан начин осликавају опште процесе у оквирима организоване емиграције. Поред тога што судбине појединаца пружају јединствен увид у опште околности које су пратиле емиграцију, на најбољи начин показују и колико општи оквири исељавања југословенских Јевреја у Израел нису успевали да испрате његову суштинску дифузност и хетерогеност. Дословна индивидуализација емиграције свакако није била могућа, али неколико издвојених примера показују колико су положај појединца и начин на који је сваки исељеник напустио земљу, у суштини, били јединствени. Индивидуални исељеник се само у одређеној мери желео или уопште могао уклопити у опште оквире реализације процеса.

Бланка Пинто

У припреми петог таласа организоване емиграције, код Савеза се пријавила и Бланка Пинто, петнаестогодишња радница фабрике сапуна у Осијеку.[1434] Током Другог светског рата остала је без родитеља и свих ближих рођака, са којима је из родног Сарајева одведена у логор у Ђакову. Боравак у логору је, као једини члан своје породице, успела да преживи само зато што је пуштена на инсистирање ЈВО Осијек. До краја рата и непосредно по његовом завршетку била је смештена у хранитељску породицу, која је, у договору са челницима ЈВО Осијек, одлучила да је пребаци у Дечији дом у Београду.

[1433] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 312-313.
[1434] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис Пинто Бланке, Главној комисији за исељење при СЈВОЈ*, 29. мај 1952.

После неколико месеци проведених у дому, за старатеља Бланке Пинто именован је неко ко се представио као њен ујак и одвео је у Вршац.[1435] Након више месеци злостављања, успела је некако да побегне и стигне до Осијека, где је поново смештена у исту хранитељску породицу са којом је живела и непосредно по окончању рата. Како се, међутим, испоставило да се ни чланови њене хранитељске породице према њој више нису односили као пре, преселила се у локални Научнички дом, где је живела са девојкама избеглим из Грчке. Мада су трауме преживљене у детињству у одређеној мери нарушиле њено ментално здравље,[1436] успела је после рата да пронађе посао у осијечкој фабрици сапуна, где је стекла углед вредне и способне раднице.

Лишена било каквих средстава, Бланка Пинто се обратила Савезу са молбом да њена пријава за исељење са петим таласом организоване емиграције буде прихваћена, а да сви трошкови напуштања земље падну на централну организацију југословенских Јевреја. Однос челника ЈВО Осијек како према овом захтеву, тако и према њеној пријави за исељење генерално показивао је крајњу посвећеност реализацији циља емиграције у Израел.

Пошто се испоставило да је једина чланица ЈВО Осијек која се пријавила за пети талас организованог исељавања, челници локалне заједнице покренули су акцију прикупљања материјалне помоћи за Бланку Пинто.[1437] Како би обезбедили њену што бржу и успешнију интеграцију у окружење новостворене јеврејске државе, ЈВО Осијек је руководиоцима Савеза предложила да се код Хитахдут Олеја и Хистадрута заложе за проналажење одговарајућег посла за младу исељеницу.[1438] Иницијативу ЈВО Осијек челници Савеза су прихватили и истакли да ће учинити све

[1435] Исто.

[1436] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у*, Предмет: Пинто Бланка, 24. јун 1952, Пов. бр. 1195/52.

[1437] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у*, 16. јул 1952.

[1438] Мада су се здушно залагали за то да пријава за исељење Бланке Пинто буде уважена, челници општине у Осијеку су изразили и сумњу да ће, обзиром на њено нарушено ментално здравље, моћи сама да се снађе у новој средини. Сматрали су да би проналажење одговарајућег посла могло да предупреди негативан развој догађаја, сличан ономе који је уследио када је дотична повучена из Дечијег дома у Београду. Руководство осијечке општине је, последично свему наведеном, чак затражило мишљење Савеза о томе да ли би пријаву Бланке Пинто уопште требало уважити, АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у*, Предмет: Пинто Бланка, 24. јун 1952, Пов. бр. 1195/52.

у својој моћи да дотична у Израелу буде на одговарајући начин збринута, те запослена у складу са својим физичким и менталним способностима.[1439] Бланка Пинто је одобрење за исељење у оквирима последњег, петог, таласа организоване емиграције, добила септембра 1952. године.[1440]

Начин на који је Бланка Пинто покушала да напусти Југославију по неколико основа искаче из општих организационих оквира и унапред дефинисах правила која су поштована приликом емиграције у Израел. Као малолетно лице, које није имало живих рођака нити у Југославији, нити у Израелу, Пинтова је требало да земљу напусти на иницијативу Савеза или Хитахдут Олеја, односно у оквирима сарадње организација југословенских Јевреја са Алијом Ханоар. Чини се да је петнаестогодишња исељеница успела да се у процес емиграције укључи као еманциповани малолетник, чиме је стекла права која су припадала и свим осталим пунолетним исељеницима. Нигде, међутим, у сачуваним изворима то није изричито наведено.

Мимо тога што случај Бланке Пинто унеколико одудара од формалних оквира у којима је организована емиграција из Југославије у Израел изведена, јединствен сплет околности који га је пратио захтевао је и врло специфично ангажовање Савеза у овом смислу. Мада је сваки појединачни исељеник из Југославије, бар у одређеној мери, у Израел упутио последично губицима претрпљеним у Холокаусту, за Бланку Пинто су они били посебно трауматични.

За несрећу која је задесила младу исељеницу, као и за последице које је тежак живот оставио по њено ментално и физичко здравље, челници организација југословенских Јевреја показали су изванредно разумевање. Док је од исељеника, у принципу, очекивано да ће се самостално изборити са неповољним околностима које су их извесно чекале у новоствореној јеврејској држави на Блиском истоку, руководећи људи Савеза и Хитахдут Олеја били су решени да интеграцију Бланке Пинто олакшају колико год је то било могуће. Док овај пример можда и најбоље

[1439] Одговор на допис осијечке општине, челници Савеза су закључили констатацијом да су постојеће околности недовољно озбиљне да на било који начин доведу у питање исељење Бланке Пинто, АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Осијек*, 30. јун 1952, Пов. бр. 1135/52.
[1440] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Осијек*, 26. септембар 1952, Пов. бр. 1881/52.

показује колико су организације југословенских Јевреја биле посвећене интересима сваког појединачног емигранта, требало би у обзир узети и да је у оквирима петог таласа организованог исељавања земљу напустио далеко најмањи број Јевреја. Интереси појединца много су лакше и конкретније могли до изражаја доћи 1952, него у ранијим годинама.

Свега неколико дана пошто јој је МУП ФНРЈ одобрило исељење у Израел,[1441] осијечка општина је Савез обавестила да се Бланка Пинто вратила у Осијек, својим ранијим старатељима.[1442] Пошто је престала да долази до општине и чак да се њеним челницима јавља на улици, код Савеза је покренута иницијатива да се дотичној онемогући да се прикључи петом таласу организоване емиграције. Остаје нејасно под којим је тачно условима уследио овако неочекиван расплет.

Бенвенида Бахар

Уочи четвртог таласа исељавања југословенских Јевреја у Израел, Савезу се обратио Исак Асуз, рабин из Тел Авива, распитујући се за судбину своје унуке, Бенвениде Бахар.[1443] Асузова сестра Сара, удата за свештеника Моше Бахар Арона, пре рата је, са мужем и троје деце, живела у Скопљу. Сарин син Аврам је у предвечерје рата био у ортаклуку са извесним Александром Тодоровим, који је од сигурне смрти у Холокаусту успео да спаси његову ћерку Бенвениду.[1444] Како се овој девојчици по завршетку рата изгубио сваки траг, Исак Асуз се Савезу обратио у жељи да сазна где се тачно налази и да је, уколико би се то показало могућим, усвоји и доведе себи у Израел.[1445]

[1441] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Осијек*, 26. септембар 1952, Пов. бр. 1881/52.
[1442] АЈИМ, Ал. 1951-1952, п.к. 801 (Архив Перера 40), *Допис ЈВО Осијек, СЈВОЈ-у*, 1. октобар 1952, Пов. бр. 1929/52.
[1443] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Скопље*, 20. јануар 1951, Пов. бр. 133/51.
[1444] Под не јасним околностима, Бенвенида је током 1943. године завршила у немачком заробљеништву, одакле ју је Тодоров ослободио, АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис ЈВО Скопље, СЈВОЈ-у*, 3. јун 1952, Пов. бр. 1002/52.
[1445] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Скопље*, 20. јануар 1951, Пов. бр. 133/51.

Пошто је утврђено да је Александар Тодоров, према последњих доступним подацима, настањен у Ријеци, Савез се обратио локалној заједници.[1446] Како је Тодоров у међувремену послат на одслужење затворске казне, о Бенвениди се старала његова супруга Блага, а заједно су се настаниле у Опатији. Челнике општине у Ријеци, Савез је замолио да ступе у контакт са малолетном девојчицом и утврде да ли се још увек сећа својих родитеља, те да ли се осећа делом јеврејске заједнице. Једино што је ЈВО Ријека том приликом успела да утврди било је, међутим, да је Блага Тодоров, заједно са Бенвенидом, напустила Опатију крајем фебруара 1951. године и вратила се у Скопље.[1447] Молбу послату у Ријеку, Савез је преусмерио ка ЈВО Скопљу.

Када су коначно ступили у контакт са старатељком малолетне Бенвениде Бахар, челници Савеза су од ње добили информацију да девојчица живи у потпуном незнању о свом правом пореклу.[1448] Упитана да ли би била вољна да изађе у сусрет жељи Исака Асуза и Бенвениду препусти старању њеног деде, Блага Тодорова је децидирано одговорила да ће се девојчице одрећи само уколико је надлежне државне власти на овакав поступак буду приморале. Истичући како би било какво накнадно сазнање о трагичној судбини њених родитеља за Бенвениду „значило пропаст“,[1449] одбила је да на било који начин посредује у комуникацији СЈВОЈ-а са њом. Пошто су о својим првобитним сазнањима известили Исака Асуза, челници Савеза су оставили заинтересованим странама да самостално реше питање евентуалног прикључења Бенвениде Бахар организованој емиграцији у Израел, номинално се на сваки начин одричући улоге посредника или, у било ком смислу, надлежне институције.[1450] Ова одлука, међутим, због сплета објективних околности, чак ни начелно није спроведена.

[1446] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Ријека*, 8. фебруар 1951, Пов. бр. 254/51.
[1447] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Скопље*, 5. март 1951, Пов. бр. 363/51.
[1448] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, Исаку Асузу из Тел Авива*, 5. април 1951.
[1449] Исто.
[1450] На допис Савеза о томе где се налази његова унука и констатацију да њени адоптивни родитељи одбијају да је препусте његовом старању, Исак Асуз није одговорио. Сходно томе је изостала и реакција на предлог Савеза да у директној комуникацији са брачним паром Тодоров реши питање будућег старатеља малолетне Бенвениде Бахар, АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Скопље*, 4. јун 1952, Пов. бр. 1002/52.

Два месеца пошто се Савез формално одрекао улоге надлежне институције о случају Бенвениде Бахар, јеврејска вероисповедна општина у Скопљу обратила се централној организацији југословенских Јевреја са новим сазнањима поводом овог питања.[1451] Развој догађаја који је уследио показао се изванредно драматичним. Девојчица се појавила у просторијама ЈВО Скопље, и челницима локалне заједнице саопштила како је адоптивни родитељи злостављају, односно како је тражи њен деда из Израела. У таквим околностима, изразила је жељу да што пре напусти домаћинство брачног пара Тодоров и придружи се Исаку Асузу у Израелу.[1452] Како је девојчица у тренуцима када је припремани четврти талас организоване емиграције из Југославије у Израел имала свега четрнаест година и била законитим путем усвојена, челници општине у Скопљу желели су да знају да ли посредством надлежних власти могу одузети дете од адоптивних родитеља и прикључити га исељавању. Локални адвокат их је, при томе, саветовао да покушају од брачног пара Тодоров да издејствују добровољно одрицање од старатељства у корист Исака Асуза, чиме би свако посредовање надлежних државних власти било у потпуности пренебрегнуто.

Јеврејској вероисповедној општини у Скопљу Савез је првобитно саопштио да се малолетно лице ни у ком случају не може прикључити организованој емиграцији без пристанка родитеља, односно законитог старатеља. Када је, међутим, до челника Савеза стигла информација да девојчицу у породици која ју је усвојила злостављају, водећим људима скопске општине наложено је да овај податак провере и, уколико се покаже тачним, код надлежних органа покрену поступак за поништавање усвајања.[1453] Општина је требало да преузме одговорност за девојчицу до коначног разрешења читавог случаја.

Како нису очекивали да ће законски поступак одузимања детета његовим адоптивним родитељима моћи да буде окончан благовремено да би се испоштовали

[1451] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, Допис ЈВО Скопље, СЈВОЈ-у, 3. јун 1952, Пов. бр. 1002/52.

[1452] Како је изричито наведено у допис ЈВО Скопље упућеном Савезу, Бенвенида Бахар је „категорички плачући изјавила да не жели више остати у тој кући и да је спасемо како год знамо (руководство ЈВО Скопље, прим. М.Р.)“, Исто.

[1453] Челницима јеврејске вероисповедне општина у Скопљу при томе је саветовано да, у циљу поништавања усвајања, посебно инсистирају на чињеници да се Александар Тодоров, адоптивни отац Бенвениде Бахар већ налази на одслужењу затворске казне, Исто.

оквири организованог исељавања, званичници Савеза предложили су да се од брачног пара Тодоров поново затражи да девојчицу препусте њеним рођацима у Израелу. О томе како је овај случај коначно разрешен, сачувани извори не говоре ништа.

За судбину Бенвениде Бахар у оквирима организоване емиграције карактеристично је колико залагање челника јеврејске заједнице Југославије и општине у Скопљу, толико и тренутак када је питања њеног законитог старатеља препуштено самим заинтересованим странама на разрешење. Док је Бланка Пинто у сваком тренутку припрема за исељење у Израел уживала одређену пажњу заједнице, чињеница да је Бенвенида Бахар имала како законске старатеље, тако и рођаке у Израелу очигледно је навела водећа лица ЈВО Скопље и Савеза да помисле да ће и њихово симболично учешће у овом процесу бити сасвим довољно. Тек је сазнање да је безбедност девојчице била угрожена у оквирима старатељске породице, мада се коначно испоставило нетачним, навело руководећа лица заједнице да се конректно ангажују у разрешењу овог случаја.

Могућност Савеза и појединачних општина да посвете потребну пажњу сваком појединачном учеснику у процесу организоване емиграције, сасвим разумљиво, опадала је са порастом укупног броја исељеника. Мада се добронамерност руководећих људи јеврејске заједнице у Југославији не може довести у питање, њихова је способност да укажу помоћ свима који су је захтевали извесно је била ограничена објективним околностима. Тек пошто би се случај показао на неки начин изузетним, челници централне организације Јевреја у Југославији посветили би му посебну пажњу. Ово потврђује укључење у процес организоване емиграције како Бланке Пинто, тако и Бенвениде Бахар.

Паломба Коен

У оквирима припрема првог таласа исељавања Јевреја из Југославије у Израел, Савезу су се обратили челници ЈВО Битољ поводом, по много чему специфичног,

случаја Паломбе Коен.[1454] Као бугарска држављанка која је желела да се у Израел упути са осталим емигрантима из битољске јеврејске вероисповедне општине, Коенова се за организовану емиграцију пријавила заједно са ћерком Викторијом.

Паломба Коен је била родом из Битоља, али је уочи напада Немачке на Југославију пребегла у Бугарску, где је следећих неколико година радила као служавка.[1455] Држављанство је стекла удајом за бугарског Јевреја 1942. године. У Битољ се вратила почетком септембра 1948. године. Нејасно је да ли јој је при томе једини циљ, или уопште један од њих, било исељење у Израел. На основу онога што је сама општина навела у допису упућеном Савезу, може се закључити да је Коенова тек по повратку у Југославију сазнала да се припрема организовано исељавање у Израел и изразила жељу да му се прикључи. Како су и бугарске власти у истом периоду дозвољавале јеврејском становништву да се слободно исељава у новостворену државу на Блиском истоку,[1456] прикључење организованој емиграцији из Југославије у овом смислу није носило никакве суштинске предности.[1457] Због чега је Коенова предност дала организованој емиграцији из Југославије у односу на слободно исељавање из Бугарске из сачуваних извора не може се закључити.

За разлику од већине других држављана земаља Информбироа који су у Југославију у другој половини 1948. године стигли илегално, Коенова је имала уредне путне исправе.[1458] Управо су из овог разлога челници Савеза предложили да код општине у Битољу редовним путем поднесе пријаву за исељење.[1459] При томе су пошли од претпоставке да јој југословенске власти неће правити никаквих проблема

[1454] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 907, *Допис ЈВО Битољ, СЈВОЈ-у*, 7. октобар 1948, Пов. бр. 1661/48.
[1455] Исто.
[1456] Haskell, *From Sofia to Jaffa...*, 121.
[1457] Не треба, међутим, при томе заборавити да су оквири организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел гарантовали одређену финансијску подршку појединачним исељеницима у њиховом настојању да стигну до новостворене државе Јевреја на Блиском истоку. Да ли је и колико ова околност утицала на одлуку Паломбе Коен да емигрира из Југославије, а не из Бугарске, не може се закључити на основу сачуваних извора.
[1458] Колико је ова околност била, сама по себи, изузетна говори и чињеница да су челници општине у Битољу осетили потребу да је изричито истакну. Пасош је Коеновој, међутим, био издат са важношћу само за Југославију, што значи да би исељење у Израел у очима бугарских власти свакако било илегално, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис ЈВО Битољ, СЈВОЈ-у*, 27. новембар 1948, Пов. бр. 2523/48.
[1459] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, Допис СЈВОЈ, ЈВО Битољ, 19. октобар 1948.

при емиграцији. Коначно, Коенова је са ћерком земљу напустила у оквирима првог таласа организоване емиграције у Израел.[1460]

Пријава за исељење Паломбе Коен потпуно је јединствена у оквирима исељавања из Југославије. У земљи је свакако већ било страних држављана који су се емиграцији могли прикључити по унапред формулисаној процедури, док су из земаља Информбироа стално пристизале илегалне избеглице којима је омогућено да се под специјалним условима такође иселе у Израел. Паломба Коен била је једна од ретких, ако не и једина држављанка земље Информбироа, која је била у прилици да, пошто је у Југославију стигла са уредним пасошем, поднесе стандардну пријаву за исељење. При томе је очигледно и даље доследно занемаривано начелно решење према коме је сваки страни држављанин морао имати дозволу матичне земље да се упути да би се могао прикључити исељавању из Југославије.[1461]

Мада неколико издвојених примера ни на који начин не могу обухватити разноликост судбина преплетених у процесу организованог исељавања Јевреја из Југославије у Израел, пружају бар делимичан увид у хетерогеност која је карактерисала овај миграциони покрет у целини. Проблеми са којима се сваки појединац сусретао у покушају да стигне до новостворене државе на Блиском истоку, били су далеко многобројнији и комплекснији од административних оквира у којима се исељавање одигравало. Околности у којима је сваки појединац донео одлуку о напуштању Југославије, а сходно томе и очекиване импликације будућег живота у Израелу, биле су јединствене. Опраштајући се од своје дотадашње домовине, сваки је исељеник гајио убеђење да ће емиграција довести до реализације његових

[1460] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 837, *Списак исељеника за Израел, XII 1948 – I 1949*.

[1461] Видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал.1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

специфичних интереса.[1462] Овакво је схватање исељавања довело до потпуне хетерогенизације процеса у целини и за последицу имало формулисање великог броја најразличитијих очекивања од нове домовине. Испоставило се, међутим, да су очекивања исељеника умногоме била у раскораку са реалношћу ситуације која их је дочекала у Израелу.

11.4. НЕИСПУЊЕНИ СНОВИ

Југословенски Јевреји су се у Израел упутили вођени претпоставком да ће их тамо сачекати, на овај или онај начин, бољи живот него у дотадашњој домовини.[1463] Мада су се из земље која је пар година раније изашла из рата иселили у земљу која је непосредно по проглашењу независности морала да се одбрани од својих арапских суседа у оружаном сукобу, исељеници из Југославије и даље су гајили наде у практични бољитак који би собом могао носити повратак у историјску домовину јеврејског народа.

Свесни да су очекивања исељеника од Израела свакако, бар у одређеној мери, нереална, представници организација југословенских Јевреја настојали су да емигрантима на објективан начин представе будућу домовину. Посебно су челници Хитахдут Олеј инсистирали на томе да новостворену државу никако не би требало сматрати земљом благостања, нити само исељење доживљавати као једноставну промену пребивалишта. Оваква су упозорења, међутим, постала саставни део припреме југословенских Јевреја за исељење у Израел, тек пошто се међу првим емигрантима појавило очигледно разочарање животом у новој домовини.

Непосредно после прве организоване емиграције, а у тренуцима када је било јасно да ће уследити најмање још један талас исељеника, Савезу је стигао допис Хитахдут Олеј, који се тицао приспећа првог таласа исељеника и почетка процеса

[1462] Troen, Ilan, „Zuwanderung und Eingliederung: Die Perspektive eines Israeli“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 26-28.

[1463] Како је приметио Илан Троен, имиграција у Израел се Јевејима свих европских земаља чинила плаузибилним решењем скоро свих проблема са којим су се, по окончању Другог светског рата, свакодневно суочавали, Видети о томе: Исто.

њиховог прилагођавања условима за живот у новој домовини.[1464] Како је усељавање у Израел у првим годинама по проглашењу независности напредовало незапамћеним темпом, млада држава се суочавала са огромним притиском и великим бројем практичних проблема који су пратили драматично увећање укупног броја становника.[1465] Истичући да су имигранти делом у Израел стигли директно из логора, челници Хитахдут Олеј су напоре који су улагани у њихову интеграцију упоредили са другим ратом, који држава води паралелно ономе са арапским суседима.[1466] Свим будућим исељеницима пажња је скренута на неколико кључних проблема са којима се новостворена држава суочавала у спрези са имиграцијом, али и својим специфичним спољнополитичким положајем у датом тренутку.

Услове живота у новоствореној држави на Блиском истоку и процес прилагођавања новој средини, водећи људи Хитахдут Олеј Југославије окарактерисали су као необично тешке.[1467] Како су исељенике првог таласа непријатно изненадили како сама средина, тако и све тешкоће повезане са уклапањем у израелско друштво, овакво се упозорење челницима Хитахдут Олеј чинило неопходним. Како би будуће житеље Израела припремили за све оно што и чека у новом окружењу, челници Удружења југословенских исељеника су им таксативно предочили кључне проблеме са којима су могли очекивати да ће се, по успешном окончању процеса емиграције, суочити.

Непосредно по приспећу у новостворену државу на Блиском истоку, имигранти су смештани у специјалне прихватне логоре, у којима су проводили првих неколико

[1464] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис Хитахдут Олеј Југославије, СЈВОЈ-у*, 9. март 1949. Допис Хитахдут Олеја прослеђен је свим јеврејским вероисповедним општинама у Југославији, у склопу циркулара Савеза АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар XI)*, Предмет: Исељење у државу Израел, 28. март 1949, Пов. бр. 668/49.

[1465] Између 1948. и 1952. године, у Израел се уселило приближно 711.000 Јевреја, чиме је број становника новостворене државе више него удвостручен. Neumann, *Aliyah to Israel...*, 1-10. Укратко о проблемима који су настали услед наглог увећања броја становника Израела, видети: Spivak, Aviah, „Die Intergration von Einwanderern in Israel: Politische und ökonomische Folgenwirkung“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 81-84.

[1466] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис Хитахдут Олеј Југославије, СЈВОЈ-у*, 9. март 1949.

[1467] Исто.

месеци, док не би пронашли посао и одговарајући смештај.[1468] Како су доступни станови у већим градовима брзо попуњени, главнина досељеника је упућивана у напуштена арапска насеља. И ова су насеља, међутим, могла примити тек ограничени број имиграната. Истичући да су већ почели да се попуњавају и објекти који у нормалним условима никако не би долазили у обзир за становање,[1469] челници Хитахдут Олеј су будуће исељенике из Југославије упозорили да ће бар два до четири месеца морати да проведу у одговарајућим логорима или чак смештени под шаторе.[1470] Мада су израелске власти већ почеле да припремају опсежне пројекте у том смеру, до изградње нових станова требало је да прође доста времена.

Управо због великих размера имиграције у првим годинама постојања јеврејске државе, тржиште рада у Израелу брзо је у потпуности засићено.[1471] Сви будући исељеници из Југославије упозорени су да ће морати да се прихвате сваког посла који им буде понуђен, те да највероватније неће моћи да наставе да се баве својим дотадашњим занимањем. Стручњаци малтене свих профила упозорени су да не би требало да се надају брзом запошљавању, како израелска држава у тренуцима ратног стања и убрзане изградње нема потребе за висококвалификованом радном снагом.

Хитахдут Олеј је оценио да су изгледи да ће посао наћи високо школовани појединци јако слаби. Посебно су лекари, апотекари, зубари,[1472] инжењери и

[1468] Исто.

[1469] Пре свега се овде мисли на празне објекте које је за собом оставило приближно 800.000 Палестинаца који су напустили територију британског мандатног подручја, после првобитне одлуке о подели донете у новембру 1947, односно проглашењу независности Израела, маја 1948. године, Видети: Šobajić, *Jevrejstvo i Izrael*..., 196.

[1470] Када се разматра питање смештаја исељеника, требало би у обзир узети и доба године у коме је сваки од таласа организоване емиграције напустио Југославију. Посебно се проблематичним показао последњи талас исељеника, који је у Израел стигао пред сам почетак кишне сезоне, те је имао јако мало времена да за себе пронађе одговарајући смештај. Савез је препоручио овим емигрантима да што пре потраже смештај код пријатеља или рођака, како би, колико је то могуће, избегли да неколико кишних месеци проведу у маабарама, лименим или кућама од шаторског платна и дрвета, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 2. октобар 1952, Пов. бр. 1926/52. Свакако би требало поћи од претпоставке да је највећи број исељеника из Југославије, посебно у склопу претходних, далеко многобројних таласа, морао управо у оваквим условима да започне нови живот у Израелу.

[1471] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис Хитахдут Олеј Југославије, СЈВОЈ-у*, 9. март 1949.

[1472] О положају лекара свих профила по приспећу у Израел, видети: Margolis, Carmi, „Berufliche Integration in Israel am Beispiel der Ärzte“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 154-157.

адвокати упозорени да ће по приспећу у Израел, због засићења тржишта рада, највероватније морати да прођу процес преквалификације.[1473] Показало се да су појединци чији је одлазак оцењен као потенцијално велики губитак за југословенско друштво и привреду, у Израелу најтеже долазили до посла. Посебно је неповољну околност представљала немогућност запошљавања особа старијих од педесет година, које су се, са имиграцијом, практично аутоматски претварале у издржаване особе.[1474]

Изузетак од општег правила о великим тешкоћама при запошљавању у новој домовини чинили су физички радници и одређени типови занатлија, односно млађи људи вољни да се прихвате било ког посла.[1475] Слично послератној Југославији, и новостворена израелска држава је у првим годинама постојања вапила за неквалификованом радном снагом, али истовремено одбијала да се на било који начин одрекне услуга висококвалификованих појединаца. Тржиште рада у Израелу трпело је велики притисак због постојеће контрадикторности у жељама и реалним потребама државе.

По мишљењу челника Хитахдут Олеј Југославије, засићење тржишта рада је умногоме дефинисало и положај омладине која би стигла у Израел.[1476] Како су доступна радна места била превасходно намењена земљорадницима, Алија Ханоар била је окренута збрињавању и образовању омладине у смеру будућег посла у пољопривреди. Чак ни они појединци који су после рата започели студије у Југославији, нису могли рачунати на то да ће школовање у новој домовини моћи да приведу крају.

Низ упозорења упућених будућим емигрантима из Југославије, челници Хитахдут Олеј су закључили констатацијом да ће добробит сваког досељеника у Израелу зависити искључиво од његове умешности и спремности да се прилагоди животу који ће свакако бити потпуно различит од свега што је до датог тренутка

[1473] Тако је, рецимо, покренута иницијатива за прекцвалификацију лекара за рад у областима фармакологије, лабораторијске технике или истраживачког рада, Исто, 156.
[1474] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис Хитахдут Олеј Југославије, СЈВОЈ-у*, 9. март 1949.
[1475] Исто.
[1476] Исто. О општим одликама израелске политике запошљавања омладине, видети: Rosenthal, Gerd, „Berufliche Eingliederungshilfen für jugendliche Aussiedler durch freie Träger der Sozialarbeit“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 142-146.

искусио.[1477] Чини се, међутим, да емигранти нису озбиљно схватили упозорења која су стигла из Израела. За исељенике који нису сачекали да из новостворене јеврејске државе стигну први утисци, оваква су упозорења свакако већ стигла и прекасно.

Тешко је на основу сачуваних докумената створити слику о томе каква су конкретно очекивања појединаца била када су кретали за Израел. Мимо извесно очекиваног генералног бољитка, малтене је немогуће створити прецизну слику о томе како је појединац који је напуштао Југославију замишљао свој живот у новој домовини. Сходно томе, њихов први утисак о Израелу добија на специфичној тежини.

Младенка Иванковић истиче да је највећи број исељеника из Југославије у нову земљу одлазио пун оптимизма, елана и жеље да радом допринесе консолидацији и изградњи Израела.[1478] Мада се овакве изјаве могу редовно пронаћи у писмима појединаца упућеним Савезу или локалним јеврејским вероисповедним општинама, тешко је проценити када су у питању била реална осећања исељеника, а када само дословно и циљано понављање идеја које су се као лајтмотиви провлачили кроз читав процес организоване емиграције.

О томе како су исељеници из Југославије у Израел у првом тренутку доживели своју нову домовину, на основу сачуваних извора, не можемо рећи готово ништа. Флоскула о „повољном првом утиску“,[1479] која се провлачи кроз документе Савеза и Хитахдут Олеја, замагљује реални став емиграната. Не постоје аутентична сведочанства исељеника која се тичу првих дана проведених у новој домовини.

Првобитно одушевљење југословенских исељеника, ако је таквог уопште било у општим оквирима, у принципу је трајало веома кратко.[1480] Прилагођавајући се

[1477] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис Хитахдут Олеј Југославије, СЈВОЈ-у*, 9. март 1949.

[1478] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 326.

[1479] Видети о томе: АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949, Пов. бр. 94/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXXII)*, Предмет: Извештај о завршетку другог исељења у државу Израел, 2. август 1949, Пов. бр. 2786/49.

[1480] Као и у сваком другом, и у овом су смислу исељеници из Југославије представљали интегрални део миграционог процеса далеко ширег опсега. Сви су повратници из Израела били превасходно мотивисани тиме што новостворена јеврејска држава није испуњавала њихова очекивања. Свакако је

новој средини, југословенски Јевреји су се прво морали помирити са тиме да сам чин исељавања неће нужно њихов живот учинити бољим или бар не на начин на који су они то очекивали. Највећи део емиграната подвргао се релативно дугом и компликованом процесу социјалне ингеграције,[1481] одлучан да остане у новој домовини. Појединци су, међутим, отворено показали незадовољство тиме колико су реални услови у Израелу одударали од њихових очекивања. Један анонимни исељеник је, разочаран условима за живот какве је затекао у новој домовини, чак инсистирао на томе да би процес организоване имиграције југословенских Јевреја у целости требало обуставити.[1482]

Писмо анонимног исељеника

Пошто се у склопу првог или другог таласа организоване емиграције упутио из Југославије у Израел, неименовани исељеник из Беит Лида се, у тренуцима припрема за треће исељење, обратио јеврејској вероисповедној општини у Ријеци.[1483] Говорећи, како је сам истакао, у име и на основу искустава већине Југословена у Израелу, сматрао је својом дужношћу да будуће емигранте упозори на услове који су их чекали у новоствореној држави на Блиском истоку. Анонимни емигрант, који се индикативно потписао као „САМСЕПРЕВАРИО“,[1484] истакао је исте оне проблеме на које је будуће исељенике десетак месеци раније упозорио и Хитахдут Олеј. На појединца су, међутим, иста питања оставила још унеколико неповољнији утисак него на организацију југословенских Јевреја у Израелу.

додатно њихова очекивања оптерећивала чињеница да се највећи део емиграната у Израел упутио поштујући врло специфичан идеолошки контекст ционизма, Neumann, *Aliyah to Israel*..., 38.

[1481] У најосновнијим цртама о овом процесу видети: Horowitz, Tamar, „Von Zugewanderten zu Mitgliedern der Gemeinschaft: Juden aus der ehemaligen Sowjetunion in Israel“, у публикацији: *Migrations- und integrationspolitik gegenüber „gleichstämmigen“ Zuwanderern*, Beiträge der Akademie für Migration und Integration, Heft 3, Osnabrück 1999, 51-73. Корисне податке о томе даје и: Amir, Yehuda, „Soziale Integration durch Bildung in Israel“, у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 121-124.

[1482] Радовановић, Милан, „Писмо југословенског исељеника у Израелу“, *Архив* 1-2 (2014),, 242. (даље: Радовановић, „Писмо југословенског исељеника“...)

[1483] Исто, 241.

[1484] Исто, 242.

Говорећи о смештају будућих исељеника, анонимни доброчинитељ је нагласио да сви имигранти морају бар првих пет месеци провести у прихватним логорима, под шаторима, у најпримитивнијим могућим условима за живот.[1485] Околности које је Хитахдут Олеј будућим имигрантима најавио као проблем општих размера, са којим ће морати да се суоче, односно на чије ће разрешење морати да сачекају одређено време, појединци су доживљавали као скоро па сасвим безизлазну ситуацију.[1486]

Како су израелска држава, односно привреда, били недовољно развијени да, на одговарајући начин, изађу на крај са бројем имиграната који је пристигао у првих неколико година по проглашењу независности, пропорционално је све мање новца могло бити издвајано за њихово збрињавање.[1487] Неименовани исељеник је приметио да је стање у усељеничким логорима, сходно оваквом развоју ситуације, постајало из дана у дан све теже, те да је владала оскудица у основним животним намирницама.[1488] Велика суша која је погодила Израел у првим годинама постојања јеврејске државе, условила је рационализацију основним животних намирница.[1489] Последични развој трговине на црно оставио је крајње неповољан утисак на анонимног исељеника из Југославије.[1490] Очигледно ненавикнут на подручје које је у

[1485] Исто, 241.

[1486] На проблем недостатка стамбеног простора, како је навео емигрант који се обратио ЈВО Ријека, надовезао се начин на који је доступним некретнинама располагано. Продају стамбених објеката у Израелу неименовани исељеник је окарактерисао као „најбезобзирнију шпекулацију“, како су за „најобичније станчиће“ захтеване астрономске суме, Исто. О начину на који је неравномерно насељавање досељеника утицало на цене некретнина, видети: Krakover, Shaul, „Siedlungsprogramme als Reaktion auf die Masseneinwanderung nach Israel“ у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 96.

[1487] У једном од извештаја које је југословенска амбасада у Јерусалиму доставила Министарству иностраних послова ФНРЈ, августа 1951. године, размотрено је и питање несразмере у развоју израелске привреде и увећања броја становника. Мада се односи на тренутак када је већ и четврто организовано исељавање из Југославије било реализовано, дати су индикативни подаци о општим одликама развоја јеврејске државе на Блиском истоку. Како су сматрали службеници амбасаде ФНРЈ у Јерусалиму, раст израелске индустрије и пољопривредне производње далеко је заостајао за интензитетом имиграције. Док се у претходних три године број становника Израела удвостручио, привреда је остварила укупан раст не већи од 50%, АСМИП, П.А. (1951), к. 42, ф. 12, д. 416219, *Допис Амбасаде ФНРЈ у Израелу, МИП ФНРЈ*, V одељењу, Предмет: Економска ситуација у Израела, 28. август 1951.

[1488] Радовановић, „Писмо југословенског исељеника“..., 241.

[1489] АСМИП, П.А. (1951), к. 42, ф. 12, д. 416219, *Допис Амбасаде ФНРЈ у Израелу, МИП ФНРЈ*, V одељењу, Предмет: Економска ситуација у Израела, 28. август 1951.

[1490] Радовановић, „Писмо југословенског исељеника“..., 241.

тој мери подложно погубном утицају климе, сушу и све њене последице посматрао је као скоро па катастрофалне феномене.

Разочарање анонимног исељеника било је само поспешено скоро безнадежном ситуацијом на израелском тржишту рада.[1491] Као једине који су имали реалне шансе да у новој домовини пронађу посао, издвојио је земљораднике и занатлије. Понављајући још једно од упозорења која су претходно стигла од Хитахдут Олеј Југославије, анонимни емигрант је истакао да се интелектуалци различитих профила „немају у Израелу надати било чему, осим физичком раду.“[1492] Мада ситуација ни из далека није била у тој мери безнадежна, појединцу је свакако морала деловати тако. Новоствореној јеврејској држави су физички радници у првом периоду извесно били потребнији него експерти различитих профила, али њихово свођење на ниво неквалификоване радне снаге никада није озбиљно разматрано. Мада се услови у послератној Југославији нису много разликовали од оних у Израелу, услед великих очекивања од процеса организоване емиграције, на појединца је ситуација у новоствореној јеврејској држави морала оставити далеко снажнији, односно неповољнији утисак.[1493]

Последично тешкој ситуацији коју је детаљно описао, анонимни житељ Израела истакао је да се новопридошли имигранти у све већим бројевима враћају у своје домовине.[1494] Писмо упућено Јеврејима који су у склопу трећег таласа организоване емиграције намеравали да напусте Југославију, неименовани доброчинитељ

[1491] Исто.
[1492] Исто.
[1493] Закључујући излагање о проблемима са којима се суочавала израелска привреда непосредно по проглашењу независности, анонимни исељеник је навео да се „борба за крух води на живот и смрт“. Позивајући се на извештаје израелске штампе, анонимни доброчинитељ је истакао да је тешка ситуација у привреди довела до тога да „ни у једном другом граду на свету (осим можда Чигагу), нема више пљачки и силовања него у Тел Авиву“, Исто.
[1494] Према, свакако вишеструко претераним, подацима које је анонимни исељеник навео, приближно 80% југословенских Јевреја у Израелу интензивно је радило на томе да се врати кући, али им постојеће околности то нису дозвољавале. Као посебно ироничан пример тога колико су услови за живот у Израелу свеобухватно разочаравајући, исељеник је истакао чињеницу да чак ни немачки Јевреји више нису желели да живе у јеврејској држави, Исто.

закључио је позивом исељеницима да се ни по коју цену не одричу своје садашње домовине и њеног држављанства.[1495]

Утисци јединог емигранта који је осетио потребу да огорченост новом средином на специфичан начин подели са припадницима јеврејске заједнице који су остали у Југославији, никако се не могу сматрати репрезентативним. Чак ни покушај генерализације на нивоу оних припадника јеврејске заједнице који су отворено изразили жељу да се из Израела врате у Југославију, или су у овој својој намери успели, не би био оправдан.

Специфично поклапање између упозорења на стање у Израелу које је будућим исељеницима упутио Хитахдут Олеј и проблема које је анонимни исељеник издвојио у допису упућеном емигрантима трећег таласа наговештава да је како на одлуку појединца о напуштању, тако и на жељу за повратком у Југославију у највећој мери утицао низ објективних околности, односно општи контекст у коме се миграциони покрет као такав одиграо. При томе, међутим, не треба заборавити да је сваки појединац објективне околности тумачио и разумео на само себи својствен начин.

Повратници

Од укупног броја исељеника, и поред објективно тешких околности живота у Израелу, тек је сразмерно мали део покушао да се врати у Југославију. Принципијелно негативан став југословенских власти према ре-емиграцији лица која су у оквирима организованог исељавања напустила земљу,[1496] учинио је повратак из Израела далеко сложенијим процесом него што је то било само исељавање.[1497]

[1495] Исто. Неименовани исељеник истакао је да емигранте трећег таласа нико у датом тренутку не тера из Југославије, али да ће их свакако Израелу сачекати нешто што је окарактерисао као „менталитет пољског Јеврејина“ (sic!), који ће их увек изнова суочавати са питањима типа: „Зашто сте дошли?“, односно „Јесмо ли вас звали?“

[1496] Како наводи Младенка Иванковић, повратак у Југославију одобраван је само политички исправним стручњацима, под условом да приме југословенско држављанство и не полажу право на имовину коју су у Југославији имали пре одласка, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 337.

[1497] Процес повратка југословенских Јевреја из Израела се одвијао искључиво на нивоу индивидуалних миграција, у временским оквирима које је немогуће прецизно дефинисати и превасходно пратећи динамику политичких и других криза јеврејске државе на Блиском истоку. Тако је, како наводи

Процес ре-емиграције југословенских Јевреја из Израела због његових размера и хетерогености може се једино сагледати и окарактерисати као индивидуалан. Као и приликом доношења одлуке о емиграцији, прозаична питања су на појединца оставила далеко већи утисак од било каквог проблема општих размера. Иста она свакодневица која је приморала појединца да напусти Југославију, навела га је и да помисли да би требало да јој се у њу врати.

Можда и најбољи пример исељеника који се у Израел упутио под претпостаком да ће емиграција бити решење проблема који су обележили његов живот у Југославији, јесте Александар Штајнер из Тел Авива.[1498] Земљу је напустио у склопу првог таласа организоване емиграције, у нади да ће, како је сам навео, „у Израелу пронаћи мир, далеко од места где су уништени (sic!) његови најдражи“.[1499] Пошто је у новоствореној држави на Блиском истоку провео одређено време, схватио је да му промена пребивалишта неће помоћи да преболи губитак породице у Холокаусту. Молбу да се врати у Југославију поднео је 1952. године, наводећи да је у Израелу стално био обузет осећањима носталгије и кајања због тога што се иселио. Пошто му југословенско посланство у Израелу није одобрило ре-емиграцију, обратио се директно Президијуму Народне скупштине Југославије. Президијум је одлуку коју је донело посланство у Израелу само потврдио.

Када је у питању ре-емиграција југословенских Јевреја, специфичан је пример Отона Ирица из Панчева.[1500] Захтев за повратак у Југославију поднео је 1951. године. Пошто се оженио, како се чини да је то био његов једини разлог за повратак у земљу, Ириц је поднео пријаву за поновно исељење у Израел. Сама ова чињеница чини његов пример јединственим у општим оквирима емиграције југословенских Јевреја. Мада је његовој молби коначно удовољено,[1501] административни проблеми са којима се суочавао приликом другог исељавања, били су далеко сложенији од било чега што

Александар Животић, само током 1956. године, поднето 800 захтева за повратак у Југославију, Životić, „Jugoslavija i Bliski istok (1945-1956)“..., 493.

[1498] АЈ, Фонд Президијума Народне скупштине ФНРЈ (15), к. 17, ф. 308, д. 28, *Молба Штајнер Александра из Тел Авива да му се дозволи повратак у земљу*

[1499] Исто.

[1500] АЈИМ, п.к. 738, *Допис ХОЈ, СЈВОЈ-у*, 21. август 1955, Пов. бр. 1973/55.

[1501] Видети: АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, Отону Ирицу*, 13. децембар 1955, Пов. бр. 1321/55: АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, Отону Ирицу из Београда*, 29. јануар 1956, Пов. бр. 79/56.

је било карактеристично за индивидуалну емиграцију генерално.[1502] Посланство државе Израел у Београду показало се изванредно неповерљивим према настојањима дотичног да по други пут постане житељ јеврејске државе. Пример Отона Ирица показује колико је сваки појединац, ма колико подложан тежњи да се његови циљеви, жеље и потребе сместе у најопштији оквир, из истог овог оквира упорно настојао да искорачи.

Разочарање новоствореном државом Израел може се посматрати као превасходна последица две погрешне претпоставке од којих су исељеници полазили при напуштању Југославије. Новостворену државу на Блиском истоку емигранти су посматрали као пожељну алтернативу ратом разореној домовини, која је пролазила кроз мукотрпан процес поновне изградње. Са друге стране, напуштајући југословенску државу, покушавали су да изађу на крај са губицима претрпљеним у Холокаусту и у неком облику обнове друштвени и породични живот кога их је рат лишио.

Када су коначно стигли у Израел, многобројни различити мотиви којима су појединачни исељеници били вођени при доношењу одлуке о прикључивању организованој емиграцији, као и комплексне опште околности њене реализације, свели су се на удовољавање најосновнијим људским потребама. Када се испоставило да новостворена јеврејска држава управо овим потребама исељеника није могла изаћи у сусрет, одређени број исељеника почео је ретроактивно цео процес емиграције да посматра као потпуно бесмислен. Поништавање његових тековина представљало је, међутим, сасвим специфичан изазов.

***

Суочени са истим оним процесом који су државе у њега укључене доживљавале као специфичан облик дипломатске активности, а у оквирима кога су организације југословенских Јевреја настојале да боље дефинишу свој положај у оквирима

[1502] Видети о томе: АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, ХОЈ-у*, 14. септембар 1955, Пов. бр. 1973/55; АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, Дезидеру Ирицу из Панчева*, 2. октобар 1955, Пов. бр. 2219/55; АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, Отону Ирицу из Панчева*, 28. новембар 1955, Пов. бр. 1216/55.

послератног друштва, појединци су били окренути решавању прагматичних проблема. Далеко од дугорочних интереса којима су у оквирима исељавања биле вођене државне власти, организације југословенских Јевреја и, делимично, колективи, појединци су, на врло базичном нивоу, покушавали да промене одређене аспекте свакодневице. Последично томе, у оквирима онога што је била масовна емиграција у Израел, судбина сваког појединца представљала је феномен подједнако сложен као и исељавање југословенских Јевреја у целини.

Разматрање исељавања у Израел у методолошким оквирима писања личне историје, пружа увид у овај и процесе који су се са њиме у спрези одигравали, какав на општијим нивоима анализе не би био могућ. Мада видљиви тек на микроравни, појединачни феномени нису нужно били значајни само за појединце који су у њима директно учествовали. Свакако најзначајнији пример процеса који се може анализирати само на нивоу појединаца, али је био од суштинске важности за организовану емиграцију у Израел у целости, јесте прикључење илегалних имиграната који су под различим условима стигли на територију југословенске државе.

У оквирима исељавања у Израел, свој су коначни израз пронашла два далеко опсежнија миграциона покрета која су водила преко територије југословенске државе. Укључењем јеврејских избеглица који су у Краљевину стигли под притиском нацистичног и његовој идеологији блиских режима, односно Јевреја који су припадали такозваној „информбироовској емиграцији“ после 1948. године у организовано исељавање, оно је попримило сасвим другачији карактер. Мимо тога што је представљало локалну манифестацију покрета који је европске Јевреје водио у новостворену државу на Блиском Истоку, организовано исељавање из Југославије претворило се у последњу фазу миграционих процеса далеко ширих размера и смисла од једноставног повратка јеврејског становништва у његову историјску домовину.

Поред тога што су на нивоу појединачних исељеника до изражаја дошле опште одлике организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел које би иначе остале непримећене, читаво устројство овог процеса попримило је сасвим другачији

облик. Оквири неформалне хијерархије, створени за потребе реализације исељавања, појединци су доживљавали као ограничавање њиховог права да учине све како би стигли до новостворене државе на Блиском истоку. Када је требало обезбедити сопствену или будућност породице или пријатеља, инвидидуални емигранти се нису либили да директно ступе у контакт са водећим људима јеврејске заједнице у послератној Југославији.

Посвећеност руководилаца организација југословенских Јевреја реализацији масовне емиграције у Израел била је потпуна. Иако се ангажовање Савеза око појединаца може реконструисати тек на основу ограниченог броја примера у сачуваним документима, изванредан труд уложен у позитивно разрешење сваке појединачне пријаве за исељење недвосмислен је. Размере самог исељавања из учиниле су да се појединац у великој мери изгубио у његовим оквирима. Свако ко је, међутим, успео да, уложеним трудом или специфичношћу ситуације у којој се нашао, привуче пажњу челника заједнице могао је да рачуна на њихову безусловну подршку.

Суштину емиграције за сваког појединачног исељеника је, без изузетка, представљала претпоставка о бољем животу који ће их у новој домовини сачекати. Под утиском трауме Другог светског рата и тешке ситуације у којој су се нашли у обновљеној југословенској држави, исељеници су Израел посматрали, свако на свој начин, као прилику за нови почетак. Док су предубеђења ове врсте била сасвим довољна да их успешно проведу кроз комплетан процес емиграције, одушевљење и ентузијазам су, по приспећу у Израел нагло уступили место свести о томе да у ратом захваћеној држави, изложеној огромном демографским притиску сталне имиграције, живот не може бити ни из далека савршен.

Највећи део исељеника из Југославије прошао је кроз очекивани процес интеграције и остао у Израелу. Део њих је, међутим, у потпуности разочаран, покушао да се врати у домовину коју су напустио. Док се исељавање може сматрати масовним, ре-емиграција је била у потпуности индивидуалан процес. Разочарање условима живота у новој средини, али превасходно чињеницом да емиграција собом није донела решење проблема који су их притискали у Југославији, довели су до тога

да појединци помисле да би једнсотавно могли да се врате напуштеној домовини. Број оних који је у овој намери успео био је, међутим, незнатан.

По својим размерама, процес ре-емиграције био је неупоредиво мањих размера од организованог исељавања. Само постојање повратног процеса, међутим, показује колико су различити аспекти свакодневног живота, те изостанак очекиваног бољитка који је исељавање у овом смислу требало да донесе, били значајни за сваког појединачног емигранта. Мада је у оквирима јеврејске заједнице у послератној Југославији попримило опште размере, организовано исељавање у Израел представљало је, у суштини, само функционално повезивање судбина индивидуалних исељеника.

На коме год од предложених нивоа да пратимо њен ток, масовна емиграција у Израел заувек је променила слику заједнице југословенских Јевреја. Мимо очигледних последица, какво је било смањење броја њених чланова, јеврејска заједница у Југославији је, последично организованом исељавању, доживела и суштинске, дугорочне промене.

12. ПОСЛЕДИЦЕ ИСЕЉЕЊА

Када се разматрају последице исељавања југословенских Јевреја у Израел, мора се у обзир узети да је свака од страна укључених у овај процес његовој реализацији приступала вођена специфичним интересима, те да се сходно томе драстично разликовало и њихово схватање тога какве би коначне последице емиграције требало да буду. Југословенски државни врх свакако је био свестан тога да, и поред сразмерно великог броја Јевреја који су напустили земљу, југословенска заједница у Израелу остаје одговарајуће скромног дипломатског потенцијала. И поред објективних ограничења, југословенске власти су постојећу ситуацију, посебно у контексту дипломатске изолације због сукоба са Совјетским савезом, очигледно настојале да искористе на најбољи могући начин.

Подизању угледа југословенске државе кроз делатност исељеничке заједнице на најконкретнији је начин приступљено када је Хитахдут Олеј задужен за дистрибуцију пропагандног материјала у Израелу.[1503] Даљих сличних искорака у овом смеру није било. Претпостављени бољитак који је увећање заједнице

[1503] АСМИП, ПА (1950), к. 46, ф. 11, д. 47628 (стр. 4)

југословенских Јевреја у Израелу требало да донесе дипломатским односима две државе остао је, међутим, један од главних лајтмотива припреме сваког појединачног таласа организоване емиграције.[1504] Реалне размере југословенско-израелске сарадње свакако су биле далеко од онога што је очекивано или најављивано као могуће, односно пожељно. Специфичан развој југословенске спољне политике средином педесетих година, онемогућио је, међутим, да односи две земље достигну чак и свој реални потенцијал.

Све интензивнија сарадња са арапским државама од средине педесетих година собом је повукла нужно захлађење, а затим и коначни раскид дипломатских односа Југославије са Израелом.[1505] У постојећим околностима, исељеничка заједница изгубила је чак и ограничени дипломатски потенцијал који је имала, те сходно томе и престала да буде фактор релевантан за развој међудржавне сарадње.[1506] Мада су односи две државе са организованом емиграцијом краткорочно добили на квалитету,[1507] значајнијих помака на дипломатском плану последично овом процесу није било. У тренуцима када су геополитичке околности томе ишле у прилог, југословенско-израелски односи развијани су у смеру дугорочне сарадње. Искључиво је у овом смислу и организованој емиграцији приписивана одређена улога. Када се југословенска спољна политика коначно одрекла идеје ослањања на јеврејску државу у формулисању спољне политике на Блиском истоку, обесмишљен је и сваки постојећи дипломатски потенцијал исељеничке заједнице у Израелу.

Док је јединствен развојни пут југословенске дипломатије одбацио сваки постојећи потенцијал организоване емиграције на нивоу међудржавне сарадње, начела која су у истом периоду поштована при формулисању унутрашње политике

[1504] Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49; АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима треће алије*, 4. март 1950, Пов. бр. 953/50.

[1505] Укратко о еволуцији југословенске спољне политике на простору Блиског истока током педесетих година, са посебним освртом на југословенско-израелске односе, видети: Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, 51-54.

[1506] При томе би у обзир требало узети и да је, последично Суецкој кризи, приближно 800 југословенских Јевреја настањених у Израелу поднело захтев за репатријацију (Životić, *Jugoslavija i Bliski istok (1945-1956)...*, 493), те су и геополитичке околности директно водиле девалвирању спољнополитичког потенцијала исељеничке заједнице.

[1507] Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 104.

учинила су последице исељења изванредно значајним за судбину ангажованих организација и колектива. Смањење и идеолошка хомогенизација југословенске јеврејске заједнице поспешили су њену политичку и социјалну интеграцију. Полазећи од претпоставке да су у Југославији остали само они појединци који су били идеолошки блиски или бар са одређеном благонаклоношћу посматрали нове државне власти, додаташња политика номиналног прилагођавања преточена је у конкретне мере реформе јеврејске заједнице.

Мада изворна основа за реконструкцију делатности Хитахдут Олеја током процеса организоване емиграције није ни приближно размера каквих је она расположива скада је у питању ангажовање Савеза, начелно се може реконструисати и делатност друге организације југословенских Јевреја. Тежња ка интеграцији у идеолошке оквире послератне југословенске државе, аналогна оној каква је постојала код челника СЈВОЈ, приметна је и код Удружења југословенских Јевреја у Израелу. Недостатак суштинске потчињености југословенским властима учинио је да ангажовање Хитахдут Олеј никада не поприми ни обим, нити карактер какав је имало настојање Савеза да демонстрира своју политичку и идеолошку подобност. Аналогија у положају две организације остаје, међутим, очигледна.

Ангажовање Хитахдут Олеј на реализацији исељавања и предусретљивост показана новим житељима јеврејске државе на Блиском истоку била је од изузетног значаја за очување свести исељеника о њиховом југословенском пореклу.[1508] Потпуно аналогно дотадашњем деловању Савеза, Удружење исељеника око себе успело да окупи велики број југословенских емиграната. Хитахдут Олеј је постао централна организација јеврејске заједнице Југославије, чија је кључна улога требало да буде очување везе заједнице са некадашњом домовином.

Најважнија последица организованог исељавања када су у питању појединачне јеврејске вероисповедне општине у Југославији, био је њихов нестанак. Одлазак великог броја чланова угрозио је првенствено функционисање, а затим и само постојање малобројних јеврејских заједница које су у Југославији обновљене по завршетку Другог светског рата. Можда је и најупечатљивији, ма колико суштински

[1508] Исто, 334.

специфичан био, пример ортодоксне јеврејске заједнице. Док је број Јевреја у Југославији у целини значајно смањен, ортодоксна заједница је са масовним исељењем потпуно нестала. Ако се ограничимо на разматрање краткорочних последица организованог исељавања, гашење ортодоксне заједнице може се окарактерисати чак и као њена најважнија тековина.

Када су појединци доносили одлуку о напуштању земље без изузетка су били вођени идејом стварања бољег живота у новој домовини. Само једна од димензија претпостављеног општег бољитка, мада извесно најважнија, била је могућност да се појединци састану са рођацима који су раније стигли до територије британског мандата, односно јеврејске државе у Палестини. Постојећа заједница југословенских Јевреја у Палестини на овај је начин постала исходиштем процеса организоване емиграције. Са друге стране, Јевреји који су Југославију напустили у склопу организоване емиграције постали су исходиштем индивидуалног исељавања које је уследило. Показало се да је једна од најважнијих последица окончања исељавања које је реализовано између 1948. и 1952. године био његов наставак у ограниченом обиму.

Независно од тога на ком од предложених нивоа анализе овог процеса разматрали последице исељавања у Израел, намеће се закључак да су далеко највеће и најсвеобухватније промене претрпели не сами емигранти, већ они чланови јеврејске заједнице који су одлучили да остану у Југославији. Последице исељавања биле су, у овом смислу, односно на овом нивоу разматрања, двојаке.

12.1. РЕОРГАНИЗАЦИЈА ЗАЈЕДНИЦЕ

Организовано исељавање у Израел само је још очигледнијим учинило огромне губитке које јеврејска популација Југославије претрпела у Холокаусту. Половина од приближно петнаест хиљада југословенских Јевреја колико је успело да преживи Други светски рат, упутила се у новостворену државу на Блиском истоку.[1509] После драстичног смањења њених функционалних оквира последично рату, јеврејска

[1509] Детаљно о томе видети поглавље: СТАТИСТИКА ИСЕЉЕЊА

заједница је исти процес морала да спроведе и после масовне емиграције у Израел.[1510] Сваки појединачни талас исељеника који би напустио земљу повлачио је за собом питање која од локалних јеврејских заједница још увек има услова да и даље постоји као самостална општина.

Исељење било ког дела десетковане јеврејске популације Југославије, када се узму у обзир губици претрпљени током рата, представљало је валидан разлог за покретање питања очувања, односно измена структуре заједнице. Пошто је већ приликом пријављивања за први талас организованог исељавања, челницима Савеза постало јасно да предстоји миграциони покрет великих размера, ово се питање спонтано наметнуло. Већ крајем октобра 1948. године, водећи људи јеврејске заједнице у Југославији заказали су конференцију представника свих општина.[1511] Разматрана су само два питања, оба манифестације истог суштинског проблема – драстичног смањења броја југословенских Јевреја последично предстојећем процесу организоване емиграције.[1512] Окупљени делегати су позвани да се изјасне о томе како би требало поступити са општинама које ће после исељавања остати са недовољним бројем чланова, односно функционера, за нормалан рад.[1513]

Мада је разматрано неколико могућих решења питања положаја општина са недовољним бројем чланова, укључујући и њихово гашење, делегати окупљени на конференцији одлучили су да, докле год то објективне околности омогућавају, задрже постојећу структуру заједнице.[1514] Правила Савеза налагала су да централна

[1510] Број јеврејских вероисповедних општина у Краљевини Југославији, према подацима за 1940/41. годину, износио је 117 (105 у оквиру Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије и 12 у оквиру Удружења ортодоксних јеврејских вероисповедних општина), Кољанин, *Јевреји и антисемитизам*..., 57-58. После рата је обновљено свега 42 општине, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 72.

[1511] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, 25. октобар 1948.

[1512] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ свим јеврејским вероисповедним општинама* Југославије, Предмет: Одлазак у државу Израел, 14. новембар1948, Пов. бр. 2135/48.

[1513] При томе је довољним бројем чланова појединачне заједнице сматран мињан. Мињан је група од 10 мушкараца старијих од 13 година, која представља скуп потребан за обављање заједничких молитви и других верских обреда. У недостатку мињана, не може се обављати богослужење. У условима дијаспоре, мињан је одиграо изванредно значајну улогу у очувању јеврејске заједнице, Danon, *Zbirka pojmova*..., 199.

[1514] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ свим јеврејским вероисповедним општинама* Југославије, Предмет: Одлазак у државу Израел, 14. новембар1948, Пов. бр. 2135/48.

организација југословенских Јевреја преузме старање о свакој општини онемогућеној да на нормалан начин даље функционише. У случајевима оних општина које су последично организованој емиграцији остале без највећег дела чланова, на конференцији је донета одлука да непосредно старање о њима преузме територијално најближа заједница.

Став челника Савеза био је да би по сваку цену требало избећи формално укидање било које од постојећих јеврејских вероисповедних општина на територији послератне Југославије.[1515] Локалним заједницама је наложено да, у случају постојања макар и минималних услова за њихово нормално функционисање, сачувају постојећу управу или изаберу нову. Тек у ситуацијама када би укупан број чланова општине пао испод десет, биран је привремени одбор од најмање два, а по могућности и више чланова. Овај је одбор био задужен за свестрану сарадњу са територијално најближом општином, која би преузела старање о локалној заједници. Уколико у општини, после исељавања, не би остала ни два пунолетна члана, односно уколико не би постојала могућност за састављање привременог одбора, надлежна општина је именовала двојицу старатеља. Ова су лица од дотадашње управе преузимала пословање и општинску имовину. Свим општинама у Југославији наложено је да Савезу доставе податке о укупном броју чланова (са онима који су пријављени за исељење), броју чланова који је добио дозволу за исељење и броју чланова који ће остати у земљи после реализације организоване емиграције.[1516] Одлуке о реорганизацији јеврејске заједнице донете на конференцији одржаној у

[1515] Исто.

[1516] Исто. Неколико оваквих извештаја о првом таласу организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, чува се у АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744. Свега неколико дана пре него што ће први бродови са исељеницима кренути из Југославије за Израел, ЈВО Осијеку је Савезу доставила следеће податке – број чланова (344), чланови којима је одобрен одлазак у Израел (99), чланови који су одустали од исељења (10), чланови који ће остати у општини после исељења (245), АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744, *Допис ЈВО Осијек СЈВОЈ-у*, 22. новембар 1948. Уочи првог организованог исељавања, Савезу су челници ЈВО Дубровник поднела следеће податке о општини – број чланова (39), чланови којима је одобрен одлазак (9), чланови који ће остати у општини после исељења (30), АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744, *Допис ЈВО Дубровник СЈВОЈ-у*, 23. новембар 1948.

октобру 1948. године, постале су основа у односу на коју су се челници Савеза оријентисали при разматрању последица сваког од следећих таласа емиграције.[1517]

Одлазак функционера

Питање које је захтевало посебну пажњу Савеза било је прикључење одређеног броја функционера јеврејске заједнице емиграцији. У Израел су се, са осталим исељеницима, између 1948. и 1952. године упутили и неки од водећих људи Савеза, односно локалних јеврејских заједница. Одлазак оних појединаца који су својим радом највише допринели њеном раду и развоју, на фундаменталан је начин променио слику заједнице.

На седницама Извршног одбора, уочи сваког од појединачних таласа организоване емиграције, одлазак челних људи заједнице засебно је разматран. Мада никада није усвојено било какво универзално решење, за појединачног функционера је по правилу тражена адекватна замена, док је у случају емиграције већег броја чланова неког управног тела при Савезу или локалној јеврејској вероисповедној општини приступано одржавању ванредних избора и формирању новог сазива.

Током припрема другог таласа организоване емиграције Јевреја из Југославије у Израел, свој одлазак је најавио и дугогодишњи секретар Савеза, Нафтали Бата Гедаља.[1518] Потреба да се на једно од најзначајнијих места у хијерархији централне организације југословенских Јевреја доведе човек одговарајућих способности и квалификација је, међутим, одложила Гедаљин одлазак. У Израел је стигао да отпутује тек по окончању четвртог таласа организованог исељавања, почетком јуна 1951. године.[1519]

[1517] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Стање општина и њихова реорганизација после завршетка друге алије, 3. август 1949, Пов. бр. 2788/49.

[1518] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XLV седнице ИО СЈВОЈ*, 1. март 1949.

[1519] Gedalja, „U oficirskim logorima“..., 401. Како је истакао Лавослав Каделбург, дотадашњи секретар Савеза морао је сва прикупљена искуства да пренесе на свог наследника, а како је у току била припрема другог таласа организоване емиграције, није се могло приступити само формалној примопредаја дужности, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XLV седнице ИО СЈВОЈ*, 1. март 1949.

У Израел су се са трећим таласом емиграната упутили Давид Алкалај и Мартин Комлош, председник и потпредседник Аутономног одбора и чланова Извршног одбора Савеза.[1520] Као и приликом прикључења других челника јеврејске заједнице организованој емиграцији, за Давида Алкалаја и Мартина Комлоша пронађена је одговарајућа замена.[1521] Међутим, свеукупне околности у којима се одиграо одлазак ове двојице функционера у Израел учиниле су промене до којих је дошло у врху Савеза јединственим. Поред тога што се радило о два висока функционера југословенске јеврејске заједнице која су напустила земљу, посреди је био и један од аспеката реконструкције делатности руководства Савеза, последично постепеном повлачењу JOINT-а из Југославије.[1522] Обустављање финансијске помоћи из иностранства, условило је потпуну промену карактера и опсега сарадње Аутономног одбора и Савеза јеврејских вероисповедних општина.[1523] Суштинска промена до које је дошло у унутрашњем устројству јеврејске заједнице у Југославији, мада Алкалај и Комлош својом одлуком да се иселе на њу свакако нису директно утицали, дала је необичну тежину њиховом учешћу у организованој емиграцији.

Док је одлазак појединца повлачио за собом постављање новог чиновника, управна тела заједнице су морала после сваког појединачног таласа организоване емиграције бити распуштена и сазвана последично одржавању нових избора. Сваки је талас емиграције, међутим, за собом повлачио исте проблеме, те су челници јеврејске заједнице унеколико зазирали од одржавања избора пре него што би се уверили да је постојеће стање у заједници, бар приближно коначно. Све до краја

[1520] О томе видети: АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник свечане седнице ИО СЈВОЈ и АО*, 7. март 1950. и АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник заједничке седнице (LIX і LXI) ИО СЈВОЈ и АО*, 20. март 1950.

[1521] За другог, уједно и последњег, председника Аутономног одбора, који је до укидања 1952. године наставио да функционише при Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије изабран је Лавослав Каделбург.

[1522] Већ почетком 1949. године, када је успешно окончано прво организовано исељавање југословенских Јевреја у Израел, најављено је ликвидирање делатности JOINT у Југославији, што је са собом повлачило и редефинисање делатности Аутономног одбора за помоћ, при Савезу јеврејских вероисповедних општина Југославије, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник III седнице проширеног АО СЈВОЈ*, 20. фебруар 1949. Најава је поновљена и крајем исте године, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LVI седнице АО СЈВОЈ*, 12. новембар 1949. Коначно се JOINT из Југославије повукао по окончању трећег таласа организоване емиграције у Израел,

[1523] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LVI седнице ИО СЈВОЈ*, 18. децембар 1949.

1952. године није могло бити ни говора о било каквом дугорочном решењу питања састава руководећих органа Савеза и појединачних заједница у Југославији.

Са првим таласом организоване емиграције, земљу је напустило и неколико кључних чланова Аутономног одбора за помоћ.[1524] Мада је било очигледно да ће упражњена места у провизорном и проширеном одбору отежавати његов даљи рад, те да ће на места исељеника морати да буду изабрани нови чланови, Давид Алкалај је сматрао да би одржавање избора требало одложити до тренутка када ће бити и дефинитино окончан процес емиграције.[1525] При томе треба имати на уму да је сваки талас исељеника који је напустио Југославију номинало представљан као последњи, те да је Алкалај окончањем читавог процеса сматрао привођење крају другог таласа организоване емиграције у Израел, половином 1949. године. Само трајање исељавања, са прекидима, све до краја 1952. године, учинило је оваква начелна решења тек у ограниченом броју случајева реално примењивим.

Правило које је поштовано у ситуацијама када би се неки од водећих људи Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије упутио у Израел, прилагођено је и потребама локалних заједница. Општинским службеницима је, уочи првог таласа исељеника, наложено да благовремено за себе пронађу одговарајућу замену и предају дужност.[1526] У случају да се за некога од општинских функционера није могла пронаћи замена, сва његова задужења привремено је преузимао неки од преосталих чланова локалне управе. Независно од тога колико је челника појединачних општина било пријављено за исељење, водећи људи Савеза сматрали су да би сваку принудну промену у саставу општинске управе требало испратити одржавањем ванредних избора.[1527] Само оне заједнице које би у процесу исељавања

[1524] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник III седнице проширеног АО СЈВОЈ*, 20. фебруар 1949.

[1525] При томе треба знати да је сваки талас емиграната који је напустио Југославију номинало представљан као последњи, те да је Алкалај под окончањем емиграције подразумевао окончавање другог организованог исељавања у Израел, половином 1949. године.

[1526] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ свим јеврејским вероисповедним општинама* Југославије, Предмет: Одлазак у државу Израел, 14. новембар1948, Пов. бр. 2135/48.

[1527] Аналогно извештају који су морале поднети о промени бројног стања чланова, свим општинама у Југославији Савез је наложио да поднесу детаљне извештаје о броју чланова општинских управа и одбора и броју оних који одлазе у Израел, Исто. О сопственој управи, јеврејска вероисповедна општина у Осијеку поднела је следеће податке - број чланова општинске управе (12), број чланова општинске управе који одлази у Израел (5), број чланова општинске управе који не одлазе у Израел

успеле да сачувају целовиту управу, могле су да наставе да раде у постојећем сазиву све до следећих редовних избора.

На седници одржаној почетком новембра 1948, општински одбор ЈВО Осијек донео је одлуку да поднесе колективну оставку.[1528] План о одржавању ванредног заседања на коме би био изабран нови управни одборније, међутим, испуњен. Постојећа управа је у истом саставу наставила да руководи општинским пословима до одржавања редовних избора. Иако је припадала групи оних заједница чија су руководства претрпело значајне губитке, ЈВО Осијек је упутства Савеза испоштовала тек у року који је за то дат малобројним општинама чији је руководећи кадар током емиграције остао у потпуности очуван. Једна од таквих била је и дубровачка општина, чији су челници одлучили да поводом првог таласа исељавања не одржавају било какво заседање.[1529] Почетком 1949. године, пошто је истекао мандат постојеће управе, сазвана је редовна скупштина, на којој је изабрано ново руководство ЈВО Дубровник.

Мада је Савез по сваку цену покушавао да испоштује принцип очувања интегритета појединачних општина током организоване емиграције у Израел, смањење јеврејске заједнице неизбежно је водило укидању одређеног броја локалних заједница.[1530] Показало се, међутим, да планирно ограничавање надлежности, односно укидање појединачних општина није тако нити тако свеобухватно решење каквим се у првом тренутку чинило. Уз то је претпостављену прерасподелу надлежности било врло тешко преточити у праксу. Формални нестанак или потчињавање локалне јеврејске заједнице најближој већој општини пре свега су

---

(7), АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744, *Допис ЈВО Осијек СЈВОЈ-у*, 22. новембар 1948. Из ЈВО Дубровник стигли су следећи подаци о општини – број чланова општинске управе (3), број чланова општинске управе који одлази у Израел (0), број чланова општинске управе који остаје у земљи (3), АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744, *Допис ЈВО Дубровник СЈВОЈ-у*, 23. новембар 1948.

[1528] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744, *Допис ЈВО Осијек СЈВОЈ-у*, 22. новембар 1948.

[1529] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 744. *Допис ЈВО Дубровник СЈВОЈ-у*, 23. новембар 1948.

[1530] Са окончањем процеса организоване емиграције у Израел, 56 јеврејских вероисповедних општина колико је обновљено после рата, сведено је на 35, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji...*, 351. Док су мале заједнице углавном прикључене већим, у суштини губећи суверенитет који су до датог тренутка уживале. Нестале су јеврејске вероисповедне општине у Бачкој Паланци, Мурској Соботи, Марибору, Травнику, Јајцу и Бачкој Тополи, Ivanković, Mladenka, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.

покренули различита питања која су се тицала могућности слободног располагања имовином.

Имовина појединачних општина

Савез је код надлежних југословенских власти покренуо већ почетком 1946. године покренуо питање слободног располагања имовином општина уништених током рата.[1531] Требало је најпре издејствовати повраћај конфисковане својине локалних заједница, а затим и одлучити како даље поступити у случајевима општина које су престале да постоје. Приступљено је прикупљању детаљних података о имовинском стању свих заједница у Југославији.[1532] Формиран је специјални фонд,[1533] у који су уплаћивани приходи од продаје имовине угашених заједница.[1534]

Централизовани систем управљања имовином општина које више нису могле самостално да функционишу, осмишљен по завршетку рата, Савез је тежио да примени и током процеса организоване емиграције у Израел.[1535] Свим локалним заједницама, Савез је већ током припреме првог таласа исељавања јасно ставио до знања да „никако неће моћи да отуђе ништа од своје (општинске, прим. М. Р.)

[1531] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, 8. јануар 1946, Пов. бр. 16/45.

[1532] Овај је извештај завршен почетком 1948. године, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са XXVII седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јануар 1948.

[1533] Фонд је био предвиђен за финансирање, одржавање и поновно подизање јеврејских вероисповедних општина, односно финансирање њихове социјалне делатности у послератном периоду. Формиран је на предлог који је Савез поднео Президијуму Народне скупштине ФНРЈ, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник са VIII седнице ИО СЈВОЈ*, 21. април 1946.

[1534] Тако је, рецимо, почетком октобра 1947. године некадашња зграда јеврејске вероисповедне општине у Сиску продата Месном одбору јединствених синдиката, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XXII седнице ИО СЈВОЈ*, 15. октобар 1947.

[1535] Регулисање питања општинске имовине током организованог исељавања у Израел по моделу који је Савез установио, у појединим случајевима је чак имало предност у односу на саму емиграцију. Пошто је уочи другог таласа исељавања југословенских Јевреја било потребно решити још нека спорна питања која су се тицала продаје својине ЈВО Ниш, пут одређеног броја исељеника одложен је за следећи полазак, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис Мајера Мевораха, СЈВОЈ-у*, Предмет: Исељење у државу Израел, 24. јун 1949. По сличном је основу одложено и прикључење Леополда Шварца из Бања Луке другом таласу емиграције. Општинско руководство је замолило челнике Савеза да Шварц што касније је могуће напусти земљу, како је био ангажован на ликвидацији имовине ЈВО Бања Лука и ЈВО Приједор, АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Бања Лука, СЈВОЈ-у*, 8. јун 1949, Пов. бр. 1892/49.

имовине, без одобрења надлежне матичне општине и Савеза“.[1536] Овако установљено правило је доследно поштовано и приликом припреме сваког следећег таласа организоване емиграције.[1537]

Мада формално онемогућени да отуђе имовину општине у Југославији коју су остављали за собом, исељеници су, посебно током првог таласа организоване емиграције, настојали да нешто од покретне својине локалне заједнице понесу са собом у Израел.[1538] Сматрајући да ће им ови бити потребни и у новој домовини, исељеници су углавном покушавали да из земље изнесу предмете коришћене у свакодневним верским обредима.

Суочени са молбама које су на адресу Савеза свакодневно стизале од локалних заједница, па чак и покушајима појединачних исељеника да самоиницијативно у Израел понесу различите реликвије, челници јеврејске заједнице у Југославији су уочи другог таласа организоване емиграције иступили са изричитом забраном слободног располагања општинском својином.[1539] Општинским властима и будућим житељима јеврејске државе на Блиском истоку, још једном је изричито саопштено да су како непокретна, тако и покретна имовина заједнице у Југославији неотуђиви. Свака појединачна општина учињена је морално, материјално и кривично одговорном за поступке својих чланова и за очување сопствене имовине.[1540]

[1536] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, Допис *СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у Израел, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2135/48.

[1537] Видети: АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 29. јануар 1951, Пов. бр. 184/51; АЈИМ, Ал. 1948, п,к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општина Југославије*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел (Циркулар бр. 1), 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

[1538] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник XLV седнице ИО СЈВОЈ*, 1. март 1949.

[1539] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел – Имовина јеврејских вероисповедних општина и установа не сме се носити у Израел, 25. мај 1949, Пов. бр. 1500/49.

[1540] Ова се забрана посебно тицала тора, молитвеника и других верских књига, верских предмета, делова библиотеке или архива, односно других предмета верског, историјског и културног карактера, који су били својина општина или јеврејских установа које су постоје или су у било ком тренутку у прошлости постојале у Југославији, Исто.

Решење о преласку заједница лишених довољног броја чланова за самостални рад у надлежност најближе велике општине, допуњено је одлуком Савеза о предаји покретне својине.[1541] У случају оправдане потребе, остављена је, међутим, могућност да се од овог правила одступи. Челници Савеза били су вољни да у договору са одговарајућим установама у Израелу (пре свега Хитахдут Олеј), верске предмете уступе или поклоне исељеничкој заједниц. Одлука о оваквим трансакцијама је, међутим, остављена искључиво централној организацији југословенских Јевреја, без икаквог места за уплив ставова локалних општина или њихових појединачних чланова.

Челници ЈВО Приштина су, уочи другог таласа организоване емиграција, изразили жељу да са собом у Израел понесу верске књиге којима је општина располагала.[1542]За старање о овим књигама изричито су задужени Аврам Елијау и Хајим Ашер. На основу сачуваних докумената не може се са сигурношћу утврдити да ли је овој молби општине у Приштини удовољено. Формални оквири општине престали су да постоје оног тренутка када су се исељеници укрцали у брод за Израел, те би, сходно томе, и било каква одлука Савеза о уступању верских књига локалној заједници била бесмислена. Са друге стране, није ближе наведено под којим би условима торе биле уступљене именованим емигрантима, нити коју су улогу они играли у општинској управи. Из наведених разлога, тешко је претпоставити да се захтеву приштинске општине могло изаћи у сусрет.

У смислу располагања општинском имовином у оквирима организоване емиграције, специфичну молбу је, посредством општине у Суботици,[1543] Савезу упутио Матија Херман.[1544] У власништву локалног храма налазиле су се две торе које

[1541] Свака појединачна општина која је током организоване емиграције изгубила суверенитет или је пак потпуно угашена, била је дужна да Савезу достави тачан записник предмета који су предати на привремено чување надлежној заједници. При томе су челници Савеза истакли да ће свим законским средствима која су им на располагању поступити против појединаца који се огреше о ову одлуку, као и да исељење у Израел не значи ослобађање од кривичне одговорности, Исто.

[1542] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис ЈВО Приштина, Комитету за спољну трговину НР Србије*, 4. март 1949.

[1543] Мада општина у Суботици није припадала оним јеврејским заједницама у Југославији чији су опстанак или суверенитет били угрожен резултатима организоване емиграције, суочавала се са сличним проблемима када је у питању однос исељеника према имовини заједнице.

[1544] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 7. јун 1949, Пов. бр. 1891/49.

је његова породица донирала, а које је пожелео да, као успомену, понесе у нову домовину. Потврђујући истинитост навода о пореклу дотичних верских књига, општинске власти су ову молбу подржале. Нејасно остаје, међутим, да ли су јој челници Савеза изашли у сусрет. Мада се принципијелно противила жељи појединаца да из земље изнесу општинску имовину, централна организација југословенске Јевреја показала је разумевања за духовнике који су желели да своју делатност наставе и у Израелу. Сходно томе, њиховим молбама да из земље изнесу потребне верске књиге у принципу је излажено у сусрет.

Савезу се, уочи другог таласа организоване емиграције, обратила суботичка општина, са молбом да надрабину Јосипу Гершону буде дозвољено да са собом у Израел понесе две сеферим[1545] торе.[1546] Гершон је у нову домовину желео да понесе верске књиге, како би могао да врши службу у заједницама за које је претпоставио да ће тамо бити основане. Имајући у виду специфичне околности које су пратиле овај захтев, Савез је Јосипа Гершона именовао за доживотног чувара две сеферим торе које је желео да понесе у Израел, при чему није имао право да их отуђи.[1547] Под истим условима две торе су уступљене на коришћење и дотадашњем загребачком и бившем сарајевском надрабину Хинку Урбаху.[1548]

Водећи људи Савеза улагали су огроман труд у то да реконструкцију јеврејске заједнице која је морала уследити последично организованој емиграцији у Израел учине што безболнијом. Специфична ситуација у коју су локалне општине доведене са смањењем броја чланова, комплексношћу је, међутим, далеко превазилазила оквире сваког начелног решења. Појединац се нашао суочен са ситуацијама које нико у руководећим телима како локалних општина, тако ни Савеза није могао предвидети.

[1545] Сеферим или сефер торе (хеб. ספר תורה) су рукописни примерци свете јеврејске књиге у форми свитака, који подлежу строгим правилима израде и коришћења. Из њих се углавном чита током празничних служби, док се иначе чувају у специјалним кутијама, на најсветијем месту у синагоги,

[1546] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис ЈВО Суботица, СЈВОЈ-у*, 26. мај 1949.

[1547] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Суботица*, 19. јун 1949, Пов. бр. 1357/49. Пошто би се Јосип Гершон повукао са положаја надрабина, било је предвиђено да две сеферим торе буду уступљене Хитахдут Олеј Југославије.

[1548] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Сарајево*, 19. јун 1949, Пов. бр. 1742/49.

У тренуцима када се друго организоване исељавање југословенских Јевреја у Израел налазило у завршној фази, Абрам Кишицки из Шида затекао се у Загребу.[1549] Приликом сусрета са емигрантима из шидске општине, од додаташњег председника ЈВО Шид, Стевана Кастора, примио је општински штамбиљ. Затечен оваквим поступком бившег председника општине, Кишицки се обратио Савезу са питањем да ли локална заједница и даље формално постоји и како би даље требало поступити.

На снази су током другог таласа организоване емиграције биле одлуке донете на конференцији јеврејских вероисповедних општина одржаној октобра 1948. године,[1550] али са њима, очигледно, нису били упознати сви они који су коначно морали да их реализују. О томе најбоље сведочи захтев Аврама Кишицког да, у случају да је ЈВО Шид укинута, буде припојен некој другој општини, како би могао да одржава контакт са осталим Јевејима у Југославији.[1551]

Потчињавање заједница онемогућених да самостално функционишу најближој већој општини била је једна од најважнијих одлука донетих на конференцији која је претходила првом таласу организоване емиграције. Са овом су одлуком, међутим, очигледно били упознати само водећи чланови локалних заједница. Уколико је опсег емиграције из појединачне општине био такав да је њена водећа структура у целини напустила земљу, постављало се питање ко ће спровести одлуке које је Савез донео. Иако су управо биле предвиђене за суочавање са променама током исељавања, чини се да су и саме мере реорганизације заједнице трпеле притисак размера емиграције. Мада смо у сачуваним документима пронашли само један случај који овај притисак директно демонстрира, несумњиво је оваквих примера било далеко више.

Реорганизација последично организованој емиграцији у Израел није могла остати само формална. Друштвено-политички оквир у коме се исељавање одигравало дало му је специфичну тежину, а пред оне југословенске Јевреје који су одлучили да остану у земљи поставило специфичне изазове. Мада је јеврејска заједница

[1549] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис Абрама Кишицког из Шида, СЈВОЈ-у*, 21. јул 1949, Пов. бр. 2680/49.
[1550] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис СЈВОЈ свим јеврејским вероисповедним општинама* Југославије, Предмет: Одлазак у државу Израел, 14. новембар1948, Пов. бр. 2135/48.
[1551] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 753, *Допис Абрама Кишицког из Шида, СЈВОЈ-у*, 21. јул 1949, Пов. бр. 2680/49.

номинално већ била интегрисана у послератну државу, овом формалном положају су њени водећи људи настојали да дају суштинску тежину.

12.2. РЕДЕФИНИСАЊЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Положај Јевреја у друштву утемељеном на начелима марксизма-лењинизма, био је дефинисан прећутним прихватањем претпоставке о религији као саставном делу приватног живота појединца, односно начелно националном карактеру заједнице. До почетка процеса организоване емиграције у Израел, карактер југословенске јеврејске заједнице у овом је смислу, међутим, доживео тек начелне промене.

Секуларизација и национална еманципација јеврејске заједнице у Југославији, те њено уклапање у специфичне идеолошке оквире новостворене државе, до исељавања у Израел били су везани само за појединце. Активно учешће југословенских Јевреја у Народноослободилачкој борби, дефинисало је став режима према заједници.[1552] Сарадња власти и заједнице формално је учвршћена када су, по завршетку рата, на водећа места у Савезу доведени симпатизери, односно чланови комунистичке партије.[1553] Став руководећих органа заједнице само је, међутим, симболично определио југословенске Јевреје. Стварна ситуација је извесно била далеко комплекснија.

До почетка организоване емиграције у Израел, југословенска јеврејска заједница је у свом ставу према послератним властима свакако била подељена. Организовану емиграцију државне власти у Југославији делимично су дефинисале и као процес идеолошке хомогенизације јеврејске заједнице, односно корак у смеру стварања политички унитарног југословенског друштва. Полазило се од претпоставке да ће они припадници јеврејске заједнице који су прихватили

[1552] О учешћу југословенских Јевреја у НОБ детаљно видети: Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-*1945...,154-155.

[1553] Уколико нису били блиски идеолошкој линији КПЈ или су се, пак, отворено изјашњавали за ционизам, појединци по правилу нису били бирани на руководећа места у CJBOJ, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 113.

политичку и друштвену реалност послератне Југославије остати у земљи, да активно учествују у њеној обнови и изградњи.[1554] Требало је да неподобни појединци, са друге стране, искористе прилику која им је пружена да напусте земљу чијем уређењу нису желели или могли да се прилагоде. Колико се то на основу сачуваних докумената може закључити, ова се жеља државног врха Југославије умногоме и испунила.

Процес који су челници државе доживљавали као корак у смеру стварања друштва утемељеног на принципима марскизма-лењинизма, водећи људи Савеза су посматрали као сплет околности која би потенцијално могао поспешити жељену социјалну, идеолошку и политичку интеграцију југословенске јеврејске заједнице после рата. Организована емиграција у Израел требало је да омогући одређени бољитак, у најширем смислу те речи, како исељеницима, тако и оним југословенским Јевејима који су одлучили да остану у земљи. Како би се идеја челника Савеза остварила, било је, међутим, потребно да симболична наклоност јеврејске заједнице новим југословенским властим постане, колико је то било могуће, суштинска.

Када се први показало да би организована емиграција могла довести до жељеног циља стварања идеолошки и политички хомогене заједнице југословенских Јевреја, челници Савеза покренули су питање њене формалне интеграције оквире послератног југославенског друштва. Разматрана индиректно, ова је тежња до изражаја дошла кроз настојање челника централне организације југословенских Јевреја да се реформише начин рада Савеза и појединачних јеврејских вероисповедних општина.

Мада се номинално прилагодила идеолошкој матрици марксизма-лењинизма, јеврејска заједница је у првим годинама после рата и даље функционисала поштујући претпоставку о нераскидивој вези између верског и националног елемента у оквирима јеврејског идентитета. Претпоставка о јасном раздвајању делатности државе и цркве, која је представљала темељ схватања КПЈ о положају религије у друштву,[1555] у овом периоду није доследно примењивана на јеврејску заједницу.[1556]

[1554] Исто, 297-298.
[1555] Radić, *Verom protiv vere...*, 101.

Појединачне општине и Савез су по обнављању југословенске државе на себе преузели социјалну и верску функцију какву су имали у међуратном периоду, уз прећутно одобравање државног врха.[1557] Жеља челника Савеза за што бржом и потпунијом интеграцијом малобројних Јевреја у послератно друштво, довела је до покретања иницијативе за формално прилагођавање устројства заједнице условима живота и рада у социјалистичкој Југославији.

У тренуцима када су, јула 1949. године, исељеници у склопу другог таласа организоване емиграције напуштали Југославију, сазване су седница Извршног одбора СЈВОЈ, односно Конференција јеврејских вероисповедних општина. Разматрано је на који би начин номинално прилагођавање заједнице новонасталим друштвено-политичким околностима у земљи требало на конкретан начин да буде реализовано у пракси. Пошто су челни људи Савеза пошли од претпоставке да је организована емиграција у Израел резултирала стварањем политички и идеолошки хомогене јеврејске заједнице у Југославији, пожелели су да оваквој промени дају легитимитет. Прилагођавање новонасталом идеолошком контексту требало је да буде формализовано кроз редефинисање надлежности појединачних општина, односно Савеза.

Уочи одржавања педесет и прве седнице Извршног одбора Савеза, његови су чланови донели начелну одлуку да се, по окончању другог организованог исељавања у Израел, сазове састанак представника свих вероисповедних општина у земљи, на коме ће бити размотрено питање формалне реорганизације јеврејске заједнице у Југославији.[1558] На самој су седници чланови ИО иступили са неколико различитих предлога који су се тицали реорганизације заједнице и редефинисања надлежности

[1556] Може се претпоставити да је ово била једна од привилегија које је собом носио положај „мале верске заједнице“ за какву је процењено да не поседује потенцијал да угрози државно устројство послератне Југославије. Приближавање послератним југословенским властима оваквим је заједницама, па тако и јеврејској, омогућило да наставе да функционишу малтене неометано, Boeckh, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953“..., 426-428. Са друге стране, свакако је у питању један од показатеља специфичности положаја јеврејске заједнице у унутрашњој политици Југославије, у односу на остале земље Источног блока, Kerkkänen, *Yugoslav Jewry*..., 38.

[1557] Постојећа ограничења тицала су се пропагирања идеја ционизма и свођења броја богослужења током година само на најважније празнике, Boeckh, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953“..., 427.

[1558] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LI седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јул 1949.

локалних општина и Савеза.[1559] Питање које се спонтано наметнуло као најважније било је како идеју Комунистичке партије Југославије о јасном одвајању надлежности цркве и државе применити на заједницу чији су постојање и идентитет почивали на претпоставци о чврстој повезаности ова два елемента.[1560] Представници државних власти нису инсистирали на дословној примени овог принципа када је јеврејска заједница у питању,[1561] највероватније свесни да су се југословенски Јевреји током и после рата спонтано дистанцирали од верског живота какав је раније постојао.[1562] Управо је, међутим, поштовање претпоставке о јасној секуларизацији државе и раскидању сваке постојеће везе са организованом вером била почетна претпоставка педесет и прве седнице Извршног одбора Савеза.

На основу разговора који је Бенцион Леви, као представник Савеза и целе јеврејске заједнице, обавио са представницима МУП Југославије, делегати окупљени на седници ИО СЈВОЈ закључили су да је постојећа претпоставка о вероисповедној природи појединачних општина и централне организације југословенских Јевреја потпуно неодржива у систему који је после рата установила комунистичка власт.[1563] Практично је ово значило да ће јеврејска заједница у оквирима социјалистичке Југославије морати да се ограничи на развијање само националне компоненте свог

[1559] Организација јеврејске заједнице у Југославији у вероисповедне општине, односно њихово окупљање у надлежности Савеза јеврејских вероисповедних општина озваничено је одредбама „Закона о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији“, За пун текст закона овог закона видети: *Службене новине Краљевине Југославије*, 301-CXXVII/29, http://demo.paragraf.rs/combined/Old/t/t2006_05/t05_0017.htm.

[1560] О начину на који је Комунистичка партија Југославије посматрала улогу религије у развоју друштва видети Radić, *Verom protiv vere...*, 85-110.

[1561] Boeckh, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953“..., 426-428.

[1562] Присећајући се става југословенских Јевреја који су преживели Холокауст према организованој вери, Аца Сингер истиче да се одређени број њих одрекао бога, због тога што је „дозволио уништење шест милиона Јевреја“, те више не заслужује да у њега верују, Singer, *Sećanja...*, 41-42. Интересантну опсервацију о начину на који је просечан Јеврејин своје изкуство из Холокауста уградио у схватање односа са богом, те начину на који је, унеколико спонтатно, дошло до потискивања верских елемената јеврејског идентитета у корист националних, изнео је у својој аутобиографији Мишел Миелницки. Присећајући се тренутака проведених у логору током рата, Миелницки је констатовао: „Када год бих видео све ово (страдање логораша у гасним коморама, прим. М.Р.), у срцу бих узвикнуо: „О, Боже, где си? Ако гледаш све ово, где си?“ Већ сам истакао да сам престао да верујем у Бога, што је свакако било истина. Нисам, међутим, могао да престанем да будем Јеврејин“ (превод, М.Р.), Mielnicki, Michel, Munro, John, *Bialystock to Birkenau: The Holocaust Journey of Michel Mielnicki*, Vancouver 2000, 174-175.

[1563] Бенциону Левију је у Министарству унутрашњих послова Југославије крајње директно речено да „Савез више не треба да буде верска организација“, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LI седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јул 1949.

идентитета.[1564] Национални карактер заједнице је, међутим, значио и да би карактер и надлежности централне организације Јевреја и локалних општина требало да буду редефинисани. Како су се сложили да у послератној Југославији јеврејска заједница ни приближно више не показује побожност каква јој је раније била својствена, делегати Извршног одбора претпоставили су и да би потпуно дистанцирање Савеза и појединачних општина од бављења питањима вере могло бити изведено без већих препрека.[1565]

Мада се полазило од претпоставке да ће потпуно одрицање Савеза од надлежности у области вере имати минималне импликације по саму заједницу, чланови Извршног одбора били су свесни тога је у питању одлука која ће довести до редефинисања саме природе централне организације југословенских Јевреја.[1566] Водећи људи заједнице изразили су уверење да ће Савез у будућности превасходно бити фокусиран на културну и социјалну компоненту своје дотадашње делатности. Ограничавање надлежности са собом је нужно повукло и питање тога какву би форму руководеће структуре јеврејске заједнице последично модификацији надлежности требало да поприме.

Различите проблеме практичне природе које је требало разрешити уочи доношења коначне одлуке о реструктурирању јеврејске заједнице у Југославији, чланови Извршног одбора свели су на два основна питања.[1567] Мимо тога што су преиспитали оправданост постојећег формалног устројства заједнице, челници Савеза су размотрили како би на њену структуру могла утицати предвиђена секуларизација појединачних општина, те саме кровне организације југословенских Јевреја. Мишљења су била подељена између два предложена решења. Форма јеврејске вероисповедне општине требало је да буде замењена двема паралелним

[1564] У једном од уводних излагања педесет и прве седнице Извршног одбора, Лавослав Каделбург је констатовао да се јеврејска заједница у Југославији већ третира као национална и да је тиме ово питање у основи већ решено. Александар Штајнер додао је да се верски елемент у делатности Савеза спонтано изгубио у послератном периоду, те да је питање његове реорганизације у овом смислу, у ствари, само формално. Са констатацијом да је највећи део југословенских Јевреја до датог тренутка у потпуности изгубио свако интересовање за јеврејску веру, сложио се и Александар Леви, Исто.
[1565] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LI седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јул 1949.
[1566] Исто.
[1567] Исто.

структурама, једна од којих би била задужена за културне и националне аспекте развоја и функционисања заједнице, док би се друга бавила искључиво питањима вере. Друго је потенцијално решење подразумевало да у оквирима постојеће структуре заједнице остане очувана и надлежност у питањима вере, али само номинална или, у најбољем случају, посредничка.

Узимајући реч на самом почетку педесет и прве седнице Извршног одбора Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије, Лавослав Каделбург је предложио да централна организација југословенских Јевреја, у потпуности лишена надлежности у сфери вере, буде дефинисана као удружење.[1568] Овакво удружење је, по Каделбурговом мишљењу, само на изричито инсистирање појединаца требало да омогућава реализацију њихових верских потреба. Његова је примарна улога требало да буде посредничка. Каделбург је полазио од претпоставке да ће Савез надлежности у области вере препустити појединачним општинама. Алтернативно је предложио формирање институције чије би надлежности биле унеколико паралелне онима Савеза, а која би се бавила искључиво питањима вере.[1569]

Мада начелно сагласан са предлогом који је изнео Лавослав Каделбург, Давид Алкалај је истакао да би доминатно национални карактер и делатност организације која би наследила Савез требало да до изражаја дође и кроз промену назива.[1570] Предложио је да централна организација југословенских Јевреја промени име у Национално удружење Јевреја Југославије. Мада није у потпуности одбацио потребу да се чак и оваква организација бави питањима вере, Алкалај је инсистирао на томе да би овај аспект њене делатности морао да буде искључиво симболичан.

Приближавање заједнице идеолошким и политичким оквирима постојања послератне државе, Давид Алкалај је сматрао толико значајним да је чак предложио

[1568] Предлог Каделбурга о промени имена Савеза наишао је на амбивалентне реакције чланова Извршног одбора. Док је постојала начелна сагласност око тога да би требало преименовати организацију која би изменила садржај своје делатности, било је и оних делегата који су сматрали да би на овај начин могла бити доведена у питање дугогодишња традиција њеног постојања, Исто.

[1569] Александар Штајнер истакао је да би и верска секција, мада суштински независна од Савеза, требало да остане у склопу централне организације југословенских Јевреја, са чиме се сложио и Александар Леви. При томе је Леви, међутим, изразио сумњу да би и социјални, односно културни аспекти делатности Савеза имали ишта већу моћ окупљања јеврејске заједнице у Југославији, од верске компоненте која је сматрана превазиђеном,Исто.

[1570] Исто.

да се проблеми из јеврејског верског живота износе пред надлежне државне органе.[1571] Верски живот јеврејске заједнице при томе је посматрао искључиво у функцији спољнополитичке делатности југословенске државе. Алкалај претпоставио да би кроз интензивну сарадњу са надлежним органима могло бити избегнуто погрешно тумачење и инструментализација јеврејске заједнице за потребе антијугословенске пропаганде у иностранству. Како је организована емиграција довела до увећања заједнице југословенских Јевреја у Израел и њеног претварања у номинално веома значајан спољнополитички агенс, Алкалај није пропустио да истакне ни колико би национализација Савеза помогла сарадњу са новоствореном државом на Блиском истоку. Председник Аутономног одбора очекивао је да ће национална форма постојања и функционисања Савеза поспешити сарадњу са Хитахдут Олејом, али и другим јеврејским организацијама у иностранству.[1572] Алкалај је сматрао да би, аналогно улози коју је заједница у теорији требало да одигра у дипломатској активности државе, југословенским властима требало омогућити да се посредно укључе у њену реформу.[1573]

Аврам Меворах је, разматрајући питање реформе у смеру стварања националне организације југословенских Јевреја, предложио далеко најједноставније решење.[1574] Уместо фундаменталних промена њихове формалне природе и прерасподеле задужења Савеза и локалних јеврејских заједница, Меворах је предложио да се из имена како локалних општина, тако и централне организације југословенских Јевреја једноставно избаци придев „вероисповедни“. На овај би начин постојеће надлежности Савеза остале у потпуности очуване. Његови челници били би у прилици да се ангажују у руковођењу заједницом поштујући претпоставку о њеном националном карактеру, али би остале очуване и њихове надлежности у питањима

[1571] Исто.
[1572] Са Давидом Алкалајем се сложио и Александар Штајнер, који је сматрао да би свако будуће укључење Савеза у политику јеврејске заједнице на међународном нивоу, те интеракција са Светским јеврејским конгресом, односно државом Израел, подразумевали позиционирање у складу са интересима југословенске државе, Исто.
[1573] Када се разматрају њени коначни резултати, не може се порећи да је организована емиграција из Југославије у Израел и значајно увећање заједнице југословенских Јевреја у новоствореној држави на Блиском истоку на допринело квалитету билатералних односа две државе, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji...*, 104.
[1574] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LI седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јул 1949.

вере. Мада је управо ово решење озваничено септембра 1952. године, одлукама Шестог конгреса јеврејских вероисповедних општина Југославије,[1575] предлог са којим је Аврам Меворах иступио, на седници ИО СЈВОЈ прошао је поприлично незапажено.[1576] Руководећи људи југословенске јеврејске заједнице су у датом тренутку очигледно полазили од претпоставке да реализација два таласа организоване емиграције пружа простор за радикалније реформе у смеру прилагођавање актуелним друштвено-политичким околностима.

Закључујући педесет и прву седницу Извршног одбора Савеза Алберт Вајс је само могао констатовати да ће позиционирање Јевреја у послератној Југославији зависити од успешног мирења државних и интереса саме заједнице.[1577] Мада је, због специфичне везе између два елемента која је лежала у темељу јеврејског идентитета, истакао да је тешко дати коначну оцену о изнетим предлозима, Вајс се сложио са окупљеним делегатима да будућност заједнице у Југославији лежи у инсистирању на њеном националном карактеру. Малобројност југословенских Јевреја после рата условила је да се Алберт Вајс заложи за стварање верских секција при појединачним општинама и Савезу. При томе је приметио да би стварање засебних организација које би се бавиле искључиво питањима вере, само водило даљем уситњавању већ десетковане јеврејске заједнице у Југославији.[1578]

Независно од начина на који би дефинисани били формални оквири њених задужења, Вајс је сматрао да би делатност централне организације југословенских Јевреја у будућности требало да буде оријентисана према реализацији неколико основних циљева.[1579] Поред развоја национално-културне компоненте јеврејског идентитета, издвојио је промовисање општих идеја антифашистичке борбе и

[1575] Radić, *Verom protiv vere...*, 85

[1576] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LI седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јул 1949.

[1577] При томе је Алберт Вајс посебно инсистирао на томе да се положај јеврејске заједнице у Југославији има посматрати у ширем међународном контексту, како је било изванредно значајно за дипломатску активност државе и њене односе са Израелом, Исто.

[1578] Ма какав облик попримила централна организација југословенских Јевреја у оквирима нове државе, Вајс је сматрао да би свакако требало да има засебан сектор који ће се бавити социјалним питањима. Посебно је на овоме инсистирао како је оценио да ће јеврејска заједница још дуго захтевати овакву врсту ангажовања, а југословенска држава због тога неће трпети никакав додатни терет, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LI седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јул 1949.

[1579] Исто.

фронтовског рада, успостављање активних веза са организацијама у иностранству и старање о социјално угроженим члановима заједнице. Као последњи и, очигледно, циљ од секундарног значаја у будућем ангажовању Савеза, Алберт Вајс је истакао „администрирање верског живота“ и то искључиво уколико би појединачни чланови заједнице помоћ ове врсте изричито захтевали.[1580]

Пошто су водећи људи јеврејске заједнице постигли начелну сагласност око тога како би, у светлу претпостављеног идеолошке хомогенизације последично организованог емиграцији, требало да изгледа и функционише заједница, закључци седнице ИО СЈВОЈ изнети су пред делегате свих општина у Југославији.[1581] Конференција представника свих јевреских вероисповедних општина у Југославији одржана је у просторијама Савеза, крајем јула 1949. године.

Како су челници централне организације југословенских Јевреја окупљеним делегатима конференцију представили као прелиминарну, представници локалних заједница позвани су да се потпуно необавезно укључе у разговор.[1582] Очигледно је, међутим, ако ни због чега другог, а онда због размера самог скупа и озбиљности са којом су водећи људи Савеза приступили његовој припреми, да су овом приликом покренута питања кључна за будућност јеврејске заједнице у послератној Југославији.

Пред окупљене делегате, челници Савеза су иступили са неколико кључних питања која су разматрана и на непосредно пре тога одржаној седници Извршног одбора.[1583] Скупу су предочени и закључци до којих су водећи људи Савеза том приликом дошли, мада у форми унеколико другачијој од оне која се може пронаћи у записнику са седнице. У оквирима елабората сачињеног за потребе конференције, ставови челника СЈВОЈ су ревидирали и унеколико прецизније дефинисани.

[1580] Мада је Вајс као изразито неповољан оценио предлог о стварању засебне организације југословенских Јевреја која би се бавила вером, истакао је да би, у случају стварања својеврсног сектора за верска питања унутар Савеза и појединачних општина, требало извршити јасну расподелу имовине и ресурса. На овај је начин председник СЈВОЈ сматрао да би било обезбеђено несметано функционисање како Савеза, тако и његове потенцијалне верске секције, Исто.

[1581] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник конференције СЈВОЈ*, 28. јул 1949.

[1582] „... данашња конференција не представља ништа друго до необавезни, другарски разговор присутних представника општина и Савеза, обзиром да само конгрес Савеза може донети формалне одлуке и заузети дефинитивна гледишта...“, Исто.

[1583] Исто.

Пошто су констатовали да јеврејска заједница у оквирима послератне Југославије више никако не може бити сматрана превасходно верском, челници Савеза су окупљеним делегатима изнели три могућа модела њене реорганизације, поштујући форме институције национално-културног карактера.[1584] Као секундарна делатност овако реформисаног Савеза окарактерисан је социјално-хуманитарни рад,[1585] док је тек на треће место, у крајње нејасној форми, стављено све оно што је сврстано у оквире „рада верског сектора“. Водећи људи јеврејске заједнице при томе су нагласили да су Јевреји у Југославији непосредно после рата већ спонтано почели да показују одређене карактеристике националне мањине.

Прво решење питања будућег функционисања Савеза и појединачних општина, које је уједно окарактерисано као оптимално, било је претварање постојећих институција у јеврејска народна удружења одговарајућих надлежности. Кровна организација задржала је при томе требало да задржи карактер својеврсног савеза. На овај начин реформисана централна организација југословенских Јевреја, као и локалне заједнице, задржали би све постојеће надлежности на пољу културно-националног, социјално-хуманитарног и рада на пољу јеврејске вере.

Други модел функционисања јеврејске заједнице у послератној Југославији, који су челници СЈВОЈ предочили представницима локалних заједница, подразумевао је останак при постојећој организационој форми.[1586] Ово је решење, у најбољем случају, међутим, требало да буде само привремено. Док би омогућила извођење најављеног трећег таласа организоване емиграције у Израел, ова је солуција остављала питање темељних реформи заједнице отвореним до даљњег.

Последње решење које су чланови Извршног одбора Савеза предложили окупљених представницима локалних општина, било је стварање паралелних организација у оквирима послератне заједнице југословенских Јевреја. Док би једна

[1584] Чланови Извршног одбора Савеза су при томе истакли да се делатност кровне организације југословенске јеврејске заједнице после рата свела на социјално-хуманитарни рад и организацију исељавања у Израел, Исто.

[1585] При томе су челници СЈВОЈ овај део будуће делатности Савеза скоро у потпуности везали за финансијску подршку JOINT и окупљеним делегатима отворено саопштили да ће са престанком улагања међународних јеврејских организација, сваки социјални или хуманитарни рад централне организације југословенских Јевреја објективно бити сведен на минимум, Исто.

[1586] Исто.

таква структура била задужена за културно-националну и политичку делатност у послератној држави, друга би се бавила искључиво верским питањима. Трећи предложени модел су, међутим, сами челници Савеза унапред одбацили. Обзиром на број југословенских Јевреја који су преживели Други светски рат, било каква подела унутар заједнице сматрана је потпуно несврсисходном.

Делегатима је остављено да одлуче да ли ће бити задржана постојећа организациона форма јеврејских вероисповедних општина или пак бити приступљено стварању потпуно нове структуре, национално-културног карактера.[1587] У случају задржавања постојећег устројства заједнице, најављено је одржавање избора и усвајање модификованих правила функционисања централне организације југословенских Јевреја. Стварање потпуно нове организације је, са друге стране, водило сазивању конгреса који би донео одлуку о ликвидирању Савеза и формирању алтернативне кровне структуре. При томе су челници заједнице предочили да би потребама јеврејске заједнице у послератној Југославији највише одговарала форма удружења.[1588] Пре него што су предочена питања на разматрање препустити окупљеним делегатима, чланови Извршног одбора Савеза отворено су се заложили за ревидирање организационе форме јеврејске заједнице у Југославији.

Инсистирање њених водећих људи на реформисању делатности и начина на који ће јеврејска заједница у политичким и идеолошким околностима послератне Југославије функционисати, није наишла на очекивано разумевање окупљених делегата.[1589] Са руководиоцима Савеза делегати су начелно били сагласни у погледу тога да ће дужности општина и централне организације југословенских Јевреја после рата бити малобројније и превасходно секуларне, те везане за социјални и хуманитарни рад. Око организационе форма која би најбоље одговарала оваквој делатности СЈВОЈ повела се, међутим, жустра расправа.

[1587] Исто.

[1588] Форма удружења наменски је изабрана како би Савез и појединачне јеврејске заједнице могле задржати сва своја дотадашња овлашћења. Како је Алберт Вајс истакао, укључивање појма „национално“ или „културно-национално“ у назив Савеза и јеврејских заједница могло би се негативно одразити на схватање обима њихових задужења. Само је појам „удружење“ по Вајсовом мишљењу могао обухватити све задатке Савеза и појединачних јеврејских вероисповедних општина у послератној Југославији, Исто.

[1589] Исто.

Предлог челника Савеза да постојећа форма општине буде замењена народним удружењем, изазвала је опречне реакције делегата.[1590] Како је најављено да ће општине, без обзира на начин на који би биле реорганизоване, суштински задржати сва своја дотадашња овлашћења, поједини су делегати истакли да измене формалне природе немају превише смисла.[1591] Много је важније, међутим, било то што су јеврејске вероисповедне општине као такве уживале заштиту важећих законских одредби.[1592] Прихватање форме удружења водило би уклапању у сасвим нове легислативне оквире.[1593] Поред тога што су сматрали да би немогуће било сагледати потенцијалне последице овакве реформе, делегати су истакли и да се њој никако не би смело приступити без претходно обављених опсежних консултација са члановима сваке јеврејске вероисповедне општине у Југославији.[1594]

Међу окупљеним представницима локалних општина било је и оних који су сматрали да чак ни разматрање ставова јеврејског становништва Југославије у

[1590] Исто.

[1591] Др Фишер из ЈВО Нови Сад је истакао да уз постојеће проблеме око дефинисања статуса јеврејске заједнице у послератној Југославији („ми немамо никаквог статуса“) одбацивање организационе форме општине у корист национално-културног удружења не би имало никакве сврхе. Давид Леви из Загреба констатовао је да у послератној Југославији, у суштини, верске проблематике више и неће бити, а да социјалну делатност и организацију исељавања у Израел локалне заједнице без даљњег могу обављати и у постојећој форми општине. Леви је сматрао да у прилог задржавању постојећег устројства говори и чињеница да ће социјални рад готово сасвим замрети када се JOINT буде повукао из Југославије, а да ће за културни рад временом бити све теже пронаћи одговарајући број људи, Исто.

[1592] Југословенска јеврејска заједница је после рата наставила да функционише у складу са законским оквиром донетим у међуратном периоду, превасходно „Законом о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији“, Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)*..., 120. Правна основа постојања и рада јеврејске заједнице у Федеративној народној републици Југославији дефинисана је 1953. године, доношењем „Закона о правном положају верских заједница“, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 22/53.

[1593] Најдиректније се на ово питање осврнуо Саша Караоглановић, представник ЈВО Ријека, који је истакао да ће народна удружења, када се узме у обзир да ће морати да делају у сасвим другачијем законском оквиру, јако тешко моћи да раде исто што су до датог тренутка радиле јеврејске вероисповедне општине, АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LI седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јул 1949.

[1594] Андрија Ремењи из јеврејске вероисповедне општине у Загребу истакао је пред окупљеним делегатима да су се надлежне државне власти обратиле Савезу, односно локалним заједницама, сматрајући да оне понајбоље разумеју расположење међу јеврејским становништвом Југославије. Колико је неоправдана била оваква генерализација, Ремењи је покушао да докаже на примеру чланова општине у Загребу, за које је навео да према потенцијалној реформи заједнице гаје најразличитије ставове. Бавећи се истим питањем, представник јеврејске заједнице у Осијеку, Лео Цимерман, је истакао да свака суштинска промена устројства заједнице захтева „принципијелну сагласност нашег (јеврејског, прим. М.Р.) живља“. При томе, међутим, Цимерман није пропустио да истакне да послератна јеврејска заједница радије као базу свог постојања прихвата националност, него вероисповест, Исто.

најширим оквирима не би на релевантан начин разрешило деликатно питање разграничења онога што је верско, од онога што је национално у оквирима заједнице.[1595] Председник загребачке општине, Арпад Хан, истакао је да су државне власти показале изванредну предусретљивост и разумевање према јеврејској заједници, али да питање њеног идентитета неће моћи да буде решено формалним оквиром, било општине или удружења. Окупљеним делегатима изричито је поручио: „Ми (југословенски Јевреји, прим. М.Р.) смо посебна формација“.[1596] Председник ЈВО Загреб је са великом скепсом посматрао настојање чланова Извршног одбора и окупљених делегата да изношењем три разматрана предлога пред сваку од локалних јеврејских заједница засебно, дају идејама реформе заједнице додатни легитимитет.

Расправу која је покренута на конференцији Савеза можда је и најбоље сумирао Лавослав Каделбург.[1597] Истичући да су се Јевреји у Југославији после рата свакако претворили у нови квалитет, Каделбург је констатовао да су они међу њима који су одлучили да не напусте земљу када им је пружена прилика да то учине, прихватили статус националне мањине. Ставови Лавослава Каделбурга најсистематичније осликавају колико је организовано исељавање у Израел одиграло значајну улогу у политичкој и друштвеној интеграцији јеврејске заједнице у југословенско друштво. Подела на оне који су били вољни да се прилагоде новим идеолошким оквирима и оне који су по сваку цену желели да их се ослободе, до које је са емиграцијом спонтано дошло, номинално је значила да су у Југославији остали само они који су били присталице режима КПЈ и свих његових тековина. Хомогенизација заједнице била је један од неопходних предуслова за њено несметано функционисање у послератној југословенској држави.

Разматрајући могућност да јеврејске вероисповедне општине уступе место организационој форми народних удружења, можда и најинтересантнију примедбу изнео је Золтан Лорант, председник ЈВО Суботица.[1598] Како су у Суботици постојали српско и хрватско удружење, оба распуштена после рата, претпоставио је да би и

[1595] Исто.
[1596] Исто.
[1597] Исто.
[1598] Исто.

јеврејској народно удружење доживело исту такву судбину. Лорант је сматрао да организациона форма народног удружења има смисла само уколико ово функционише на језику националне мањине. Јеврејско народно удружење, са становишта послератних југословенских власти, не би имало разлога да постоји. Залагао се за задржавање постојеће форме вероисповедних општина, које би наставиле да обједињавају надлежности у областима националног, културног, социјалног и верског рада. Опсежној реформи је ова традиционална форма организације и рада јеврејске заједнице, по његовом мишљењу, требало да буде подвргнута тек уколико и када би на томе изричито инсистирали представници државних власти.

Током рада конференције, свим окупљеним делегатима било је јасно да ће приоритети у раду како појединачних јеврејских заједница тако и Савеза по завршетку Другог светског рата морати да буду сасвим другачији него у међуратном периоду.[1599] Оквири идентитета који је до датог тренутка био заснован на равнотежи верског и националног, у оквирима социјалистичке Југославије морали су бити одговарајуће сужени. Национално је јасно требало ставити у први план, док је све верско требало потиснути или пак потпуно издвојити из оквира делатности јеврејске заједнице.

Конференција сазвана како би се иницирао процеса прилагођавања јеврејске заједнице новом устројству државе, одржана је без присуства представника југословенских власти и њиховог директног утицаја на дневни ред или донете одлуке. Поједини делегати су, сходно томе, изразили забринутост поводом тога да ли ће државни врх прихватити реформе какве су чланови Извршног одбора предложили.[1600] Алберт Вајс је ове примедбе одбацио, истичући да Савез ужива потпуну подршку државних власти, о чему најбоље говорила управо чињеница да је самој заједници препуштено да донесе одлуку о томе у ком ће облику даље постојати

[1599] Исто.
[1600] Први је питање реакције државних власти на реформу јеврејске заједнице, онако како су је замислили чланови Извршног одбора Савеза, покренуо Лео Цимерман, делегат јеврејске вероисповедне општине у Осијеку, Исто.

и функционисати.[1601] Чак и за одлуку о промени правног положаја заједнице њеним претварањем у низ локалних и централно удружење, Вајс је сматрао да би наишла на безрезервну подршку југословенског државног врха.

Расправа око улоге југословенских власти у редефинисању положаја и устројства јеврејске популације Југославије, те излагање Алберта Вајса, на симболичан начин показали су колико су две стране имале различита схватање процеса који се одигравао. Представници надлежних државних власти југословенске Јевреје су сматрали релативно пасивном верском заједницом, која се сасвим спонтано прилагодила новим друштвено-политичкијм оквирима.[1602] Оцењено је да Јевреји у Југославији, ако ни због чега другог, а онда наиме своје малобројности нису у могућности да на озбиљан начин угрозе државни режим. Облик у коме је јеврејска заједница обновљена по окончању Другог светског рата, а посебно њена „пречишћена форма“ последично организованој емиграција, свакако би уживала благонаклоност државних власти.[1603] Тежња водећих људи Савеза да суштинске промене положаја пропрате и формалним модификацијама структуре и начина функционисања заједнице, била је свакако више резултат жеље за додатним приближавањем државним властима, него политичког притиска режима. Челни људи Савеза, међутим, очигледно нису говорили у име целе заједнице.

Суочени са крајње разноликим ставовима овлашћених представника локалних заједница, руководећи људи Савеза морали су се помирити са тиме да су начелне одлуке донете на састанку Извршног одбора још увек далеко од било какве практичне примењивости.[1604] Мада је иницијатива за формално прилагођавање јеврејске заједнице околностима послератне југословенске државе постојала већ уочи

[1601] Став председника подржао је и Аца Леви, који је још и истакао да је до датог тренутка Савез већ неколико година био ангажован на вршењу дужности, које нису биле својствене институцијама које су представљале друге верске заједнице. На основу дотадашњег искуства, Леви је претпоставио да надлежни државни органи ни на који начин неће ометати рад Савеза, макар он био окренут и питањима вере, Исто.
[1602] Boeckh, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953“..., 426-428.
[1603] Kerkkänen, *Yugoslav Jewry...*, 38.
[1604] АЈИМ, п.к. 781 (Архив Перера 2-3), *Записник LI седнице ИО СЈВОЈ*, 22. јул 1949.

окончавања другог таласа организоване емиграције у Израел, реализована ће бити тек уочи одласка петог таласа исељеника.[1605]

Мали број југословенских Јевреја који је октобра 1952. године искористио пружену прилику да се упути у Израел, очигледно је показао челницима Савеза да је коначно дошао тренутак да формалне промене у статусу заједнице сустигну оне суштинске. И у таквим је условима, међутим, усвојено оно најмање радикално од свих решења која су чланови Извршног одбора CJBOJ-а неколико година пре тога разматрали. Чини се да су се челници заједнице приближили пасивности коју су државне институције показале према локалним Јеврејима, задржавајући се на озваничењу већ постојеће ситуације у послератној држави. Свеобухватније варијанте политичке асимилације у међувремену су, очигледно, одбачене као непотребно радикалне.

Организовано исељавање Јевреја у Израел представљало је, како је то већ разматрано у спрези са миграцијама међуратног периода, саставни део далеко свеобухватнијих процеса. Поред тога што је представљало коначни резултат индивидуалних миграција међуратног периода и првих неколико година после рата, организовано исељавање у Израел било је и исходиште дуготрајног процеса индивидуалног исељавања. Емиграција Јевреја са територије југословенске државе, најпре у Палестину, а затим у Израел, у последњу је фазу ушла са појединцима који су земљу напустили после 1952. године.

12. 3. ИСЕЉЕЊЕ КОЈЕ ПОВЛАЧИ ИСЕЉЕЊЕ

Различите етапе у процесу емиграције јеврејског становништва из југословенске државе на територију палестинског мандата и, после маја 1948. године, Израела, морају се у одређеном смислу посматрати као саставни делови јединственог процеса, уоквиреног низом узрочно-последичних веза. Мада се обимом и карактером

[1605] Последњи талас југословенских Јевреја који се, у оквирима процеса организованог исељавања, упутио у Израел, земљу је напустио у октобру 1952. године. Шести послератни конгрес Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије одржан је крајем септембра исте године.

суштински разликују, свака је фаза у исељавању југословенских Јевреја у Палестину, односно Израел, собом повлачила следећу.

При анализи делатности државе, организација и колектива у миграцијама југословенских Јевреја најпре на територију британског мандатног подручја, а затим и новостворене јеврејске државе, постојећа узрочно-последична веза између различитих етапа исељавања не долази на одговарајући начин до изражаја. Тек разматрање положаја група, конкретно породица у свакој од фаза емиграције, омогућавање, макар и само делимично, сагледавање њихове међусобне повезаности и условљености.

Постојање заједнице југословенских Јевреја у Палестини, створене током миграција малог обима на прелазу из XIX у XX век и у међуратном периоду,[1606] одиграло је изванредно важну улогу, најпре у индивидуалном исељавању послератног периода, а затим и организованој емиграцији после 1948. године. Свест о томе да их на Блиском истоку чекају преживели чланови породице и пријатељи, појединце је навела да непосредно по окончању Другог светског рата покушају да стигну до британског мандатног подручја у Палестини.

Индивидуално и организовано исељавање

Мирјам Коси из Београда се обратила Савезу средином 1946. године, у жељи да се придружи свом сину у кибуцу Ша'ар ХаАмаким,[1607] који је трагичне последице Холокауста избегао тако што је пребегао у Палестину.[1608] Челнике централне организације југословенских Јевреја, Косијева се замолила да за њу и њену унуку код британских власти обезбеде сертификате за имиграцију. Славка Вајса из Кутине су његове две сестре, које су са породицама у Палестини живеле већ дужи низ година, одмах по завршетку Другог светског рата позвале да им се придружи.[1609] При томе су

[1606] О разлозима који су условили ограничену емиграцију југословенских Јевреја у Палестину, до почетка Другог светског рата, видети: Поповић, *Јевреји у Србији*..., 79-80.
[1607] Ша'ар ХаАмаким (хеб. שַׁעַר הָעֲמָקִים – дословно, „капија долине“), је кибуц у северном делу Израела. Основали су га 1935. године досељеници из Југославије и Румуније.
[1608] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 801 (Архив Перера), *Допис Мирјам Коси, СЈВОЈ-у*, 15. јул 1946.
[1609] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 801 (Архив Перера), *Писмо Славка Вајса, СЈВОЈ-у*, 22. август 1946.

најавиле да ће се побринути за административне формалности које су пратиле добијање сертификата, а да ће му дозволу за имиграцију доставити путем Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије. Унеколико се у слично ситуацији налазио и Игњат Грин, из Бача.[1610] Ишчекујући сертификат за усељење, који је из Палестине требало да му пошаљу синови, дотични је челнике СЈВОЈ замолио да посредују код надлежних југословенских власти при припреми свих потребних докумената за напуштање земље легалним путем.[1611] Колико се, међутим, на основу сачуваних докумената може закључити, у овом конкретном случају сертификати нису ни стигли до централне организације Јевреја у Југославији.[1612]

Малобројним преживелим Јевејима у Југославији, са проглашењем независности Израела, коначно се указала прилика да сасвим легално и без озбиљнијих административних препрека постану житељи државе Израел. Тежња да се обнови породична заједница, после огромних губитака које су југословенски Јевреји претрпели у Холокаусту, могла је бити у потпуности реализована. Мада су већ покушаји индивидуалне имиграције у годинама непосредно по окончању рата били обележени настојањем да се Јевреји из Југославије придруже рођацима и пријатељима на територији британског мандата, политичке околности су биле такве да се овај процес није могао развити на начин на који је то објективно могао. Тек је слободна емиграција показала колико је сваком појединцу, у ситуацији у каквој се јеврејска заједница налазила у послератној Југославији, значила могућност да настави живот у оквирима породице.

Подносећи код локалне заједнице тражене податке о члановима породице који су их уочи првог таласа организоване емиграције чекали у Израелу, Мира Пик и Валерија Ковачевић, рођ. Пик, навеле су да у новоствореној јеврејској држави на

[1610] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 801 (Архив Перера), *Писмо Игњата Грина из Бача, Фридриху Попсу*, 22. децембар 1946, Пов. бр. 776/46.
[1611] Занемарљив број Јевреја је у годинама после Другог светског рата, а посебно легалним путем, успео да стигне до територије британског мандатног подручја у Палестини, Видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952)...*, 312-313.
[1612] АЈИМ, Ал. 1950-1951, п.к. 801 (Архив Перера), *Допис СЈВОЈ, Грин Игњату из Бача*, 3. јануар 1947, Пов. бр. 776/46.

Блиском Истоку имају рођаке Наду Тирц у Кфар Саби,[1613] Хермину Штајнер у Хаифи, односно Ирену Зислер и Сили Мантел у Тел Авиву.[1614] Њих две су при томе истакле и да их за Југославију везују још само ујак Иса Пик и тетка Лили Хермански, који би се и сами иселили да нису престари. Овај пример сам по себи на индикативан начин говори о томе колико је постојање заједнице југословенских Јевреја у Израелу било значајно за начин на који су учесници у организованој емиграцији перципирали сам процес и своју нову домовину.

Појединачни таласи организоване емиграције

Заједница југословенских Јевреја створена током међуратног периода одиграла је, до самог краја организоване емиграције, изванредно важну улогу када је у питању било покретање појединца на напуштање земље. Својеврсна условљеност тренутног процеса миграције већ реализованим утолико је више до изражаја долазила са сваким следећим таласом организованог исељавања. У тренуцима када су вршене припреме за други талас емиграције, Савезу се обратио неименовани исељеник.[1615] У свом допису је, између осталог, истакао да у Јафи већ тридесетак година живи тетка његове покојне жене, која свакодневно инсистирала на томе да јој се придружи. Бежећи од Холокауста, на територији Палестине спас је пронашао и млађи брат дотичног исељеника.

Са првим таласом организоване емиграције приближно четири хиљаде југословенских Јевреја напустило је земљу. Заједница југословенских Јевреја у Израелу постала је, са порастом, само утолико значајнији фактор у даљем току исељавања. У овом се смислу организовано исељавање југословенских Јевреја у

[1613] Кфар Саба или Кфар Сава (хеб. כְּפַר סָבָא, дословно „дедино село“) се као значајно чвориште трговине помиње већ у периоду Другог храма (586 година п.н.е – 70 година н.е.). Под влашћу Римљана и, касније, Византинаца, у потпуности је изгубило значај, да би као јеврејско насеље било обновљено тек 1898. године, под влашћу Отоманско царства. Ово је насеље скоро у потпуности уништено током Првог светског рата. У форми кибуца обновљено је почетком двадесетих година, да би, коначно, статус града стекло 1962. године.
[1614] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 856, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 16. октобар 1948.
[1615] АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 797, *Мотивација к молби за репатријацију у Израел*, 3. април 1949.

Израел може окарактерисати као процес који је у континуитету, мада извесно у релативно уским оквирима, условљавао самог себе.

Очување или обнова породице од самог почетка су чинили један од најважнијих мотива који је локално јеврејско становништво наводило да напусти Југославију и упути се у Израел. Како се, са масовном емиграцијом, заједница југословенских Јевреја у Израелу увећавала, тако су њени преостали чланови имали, у суштини, све више разлога да напусте стару домовину у корист новостворене јеврејске државе на Блиском истоку.[1616]

Арношт Коуделка, чехословачки држављанин настањен у Београду је, већ током припрема за прву организовану емиграцију, изразио жељу да се придружи својим рођацима који су нешто раније напустили земљу.[1617] Како није на време поднео пријаву, дотични је морао чекати следећу прилику да се са породицом упути у новостворену државу на Блиском Истоку. Коудела земљу извесно није напустио са другим таласом масовног исељавања,[1618] али се не може искључити могућност да је у међувремену индивидуално емигрирао.

Јеврејској вероисповедној општини у Београду се, уочи петог таласа исељавања, за финансијску помоћ обратила Софија Петровић Анаф.[1619] У склопу једне од претходних масовних емиграција, земљу је са породицом напустила њена ћерка, а Петровићева је од локалне заједнице тражила новчану помоћ у жељи да јој се придружи. Пошто је њена ћерка, са породицом, земљу напустила у склопу трећег таласа организоване емиграције, Марија Радченко најавила је да ће са следећом

[1616] Ова тенденција, због малог броја преживелих припадника јеврејске заједнице у послератној Југославији, није могла до изражаја доћи кроз спонтано увећање броја исељеника у склопу сваког следећег таласа масовне емиграције. Тек разматрање процентуалног смањења заједнице са сваким појединачним организованим исељавањем делимично открива карактеристичну динамику комплетног процеса емиграције. Видети поглавље: СТАТИСТИКА ИСЕЉЕЊА

[1617] Арношт Коудела је добио сагласност чехословачког посланства у Београду за исељење и, у датом тренутку, чекао да му имиграцију одобри представништво ЧССР у Израелу. Његова жена Наталија и ћерка Силвија рођене су у Београду и за исељење конкурисале као југословенске држављанке, АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис Арношта Коуделке, Представништву државе Израел у Прагу*, 10. децембар 1948.

[1618] АЈИМ, Ал. 1949, п.к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949.*

[1619] АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Допис Софије Петровић Анаф, ЈВО Београд*, 18. септембар 1952.

групом исељеника и сама отпутовати у Израел.[1620] Савезу се обратила са молбом да јој изда потврду да је у Израелу чекају ћерка, зет и унучад, како би, као совјетска држављанка, могла издејствовати од конзулата дозволу за исељење.[1621]

Као и у оквирима процеса организоване емиграције уопште, интегритет породице највише је угрожавао начин на који је дефинисано право на исељавање Јеврејки у мешовитим браковима.[1622] Међу малобројним Јеврејкама које су одлучиле да се у Израел иселе без свог супруга, очигледно се одржала нада да ће у даљем току организоване емиграције ипак успети да у нову домовину доведу и остале чланове своје породице.

Супруга Јулија Брежана из Новог Сада се у Израел упутила са другим таласом организоване емиграције, крајем јуна 1949. године.[1623] Мада је пријава за исељење самог Брежана, одбијена како је био Буњевац, уважио је жељу супруге да се придружи члановима своје породице који су Југославију напустили са првим исељавањем. Накнадну пријаву за исељење поднео је тек пошто се његова супруга сместила у новој домовини и, пошто је била у другом стању, изричито захтевала да јој се придружи. Пример Јулија Брежана, са једне стране, показује како је положај Јевреја у мешовитим браковима провоцирао наставак процеса исељавања, али и

[1620] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис Марије Радченко, СЈВОЈ-у*, 4. децембар 1950, Пов. бр. 2367/50.

[1621] АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис СЈВОЈ, Марији Радченко из Загреба*, 6. децембар 1950, Пов. бр. 2367/50. Детаљи административне процедуре која је пратила прикључење Марије Радченко организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел, на основу доступних извора, остају нејасни. Може се, међутим, претпоставити да је дотична, као совјетска држављанка стално настањена на територији Југославије, земљу највероватније могла напустити тек пошто би се одрекла држављанства и пријаву за исељење поднела у статусу аполите. Под сличним условима је земљу, у склопу трећег таласа организоване емиграције, напустио Данило Берг, совјетски држављанин дуже време настањен у Загребу, те се може претпоставити да је у ова два случаја испоштована идентична процедура, АЈИМ, Ал. 1950-1952, п.к. 756, *Допис ЈВО Загреб, Централној комисији за исељење при СЈВОЈ*, 20. јануар 1950.

[1622] О томе видети: АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 25. октобар 1948, Пов. бр. 1756/48. и АЈИМ, Ал. 1948, п.к. 757, *Допис СЈВОЈ, Правном одсеку ЈВО Загреб*, Предмет: Израел, 16. новембар 1949, Пов. бр. 3676/49. О начину на који су ревидирана и допуњена правила која су се тицала емиграције Јеврејки у мешовитим браковима, видети: АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 755, *Записник са састанка одржаног у МУП ФНРЈ, Одељењу за пасоше и пограничну службу, по питањима у вези са предстојећим трећим исељењем Јевреја у државу Израел*, 12. септембар 1949.

[1623] АЈИМ, Ал. 1948-1951, п.к. 758, *Молба Брежан Јулија, МУП-у ФНРЈ*

демонстрира међусобну условљеност неколико узастопних таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел.

Тенденција појединаца да се, мада чланови исте породице, у различитим тренуцима укључе у процес организоване емиграције била је условљена и сплетом објективних околности. Када се цела породица није могла, услед различитих проблема формалне или личне природе, иселити заједно, углавном би њени чланови који су остали у Југославији чекали следећу прилику да се упуте у Израел. Тако је Марија Лендваји из Бачке Тополе поднела пријаву за други талас организоване емиграције у Израел, како би се придружила свом мужу и старијем сину, који су напустили Југославију крајем 1948. године.[1624] Болест млађег сина онемогућила је породицу да земљу напусти заједно.

Организовано и индивидуално исељавање

Процес организоване емиграције окончан је са петим таласом југословенских Јевреја који су се октобра 1952. године упутили у Израел.[1625] Услед неодговарајућег броја заинтересованих за организовано напуштање земље, уследила су индивидуална исељења за која се може рећи да, у мањем или већем обиму, још увек трају. Мада нисмо у обзир могли узети комплетан процес емиграције појединаца из Југославије у Израел, неколико примера које смо издвојили показују јасан континуитет између овог миграционог покрета и организованог исељавања које му је претходило. Као и током ранијих фаза емиграције, на индивидуално исељавање после 1952. на кључан је начин утицало постојање југословенске заједнице у Израелу, те жеља појединца да се придружи својој породици и пријатељима.

[1624] АЈИМ, Ал. 1950, п.к. 935, *Изјава Лендваји Марије*, 22. март 1949.
[1625] Мада је свакако и даље било појединаца који су желели у оквирима организованог исељавања да напусте Југославију и упуте се у Израел, њихов број није оправдавао организовање покрета широких размера какве су представљали претходни таласи емиграције. Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 738, *Допис СЈВОЈ, Ивану Корвину из Дубровника*, 23. фебруар 1953, Пов. бр. 301/53.

Крајем 1953. године, др Мозес Леви из Рамат Гана у Израелу обратио се Савезу за помоћ по питању исељења његове сестричине Вере Бек.[1626] Дотична се пријавила за емиграцију већ 1950, али је одустала у намери да заврши студије започете на Београдском универзитету.[1627] Како се током студија издржавала од стипендије, а после стицања дипломе остала без средстава потребних да покрије трошкове пута у Израел, посредством свог ујака је од СЈВОЈ затражила финансијску помоћ.[1628] Челници Савеза су, под условом да од надлежних југословенских и израелских власти добије сва документа потребна за емиграцију, гарантовали да ће преузети све потребне кораке како би јој омогућили пут у Израел.[1629] При томе је Јеврејска агенција понудила да преузме трошкове скопчане са исељењем од тренутка укрцавања на брод.[1630]

Пошто је њена породица са првим таласом организоване емиграције напустила Југославију, Бранислава Марјановић из Београда изразила је средином 1955. године жељу да им се придружи.[1631] На коначно доношење одлуке о напуштању земље, Марјановићеву је навела ћерка, која се са породицом у Израел иселила 1954. године.[1632] Како није на располагању имала било каквих средстава којима би покрила трошкове путовања, обратила се Савезу за помоћ.[1633] Унеколико је слична била и ситуација у којој су се после окончања процеса организоване емиграције нашли Петар и Ирена Бенце из Бачке Тополе.[1634] Пошто су њихов син Бенјамин Бенце и њихова ћерка Розалија Вајс раније напустили земљу, пожелели су да и своје родитеље доведу у Израел.

[1626] АЈИМ, п.к. 738, *Допис Јеврејске агенције у Јерусалиму, Алберту Вајсу*, 31. децембар 1953. Пов. бр. 38/54.
[1627] АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, Јеврејској агенцији у Јерусалиму*, Предмет: Вера Бек, инж. геодета
[1628] АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, Вери Бек из Београда*, 21. октобар 1953, Пов. бр. 1782/53.
[1629] АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, Мозесу Левију из Рамат Гана*, 11. фебруар 1954, Пов. бр. 222/54.
[1630] АЈИМ, п.к. 738, *Допис Јеврејске агенције у Јерусалиму, Алберту Вајсу*, 31. децембар 1953. Пов. бр. 38/54. При томе се радило о посебном облику стипендије, који је Вера Бек била дужна да отплати Јеврејској агенцији од будуће зараде коју би остварила радећи у Израелу, АЈИМ, п.к. 738, *Допис Јеврејске агенције, СЈВОЈ-у*
[1631] АЈИМ, п.к. 738, *Допис ЈВО Београд, СЈВОЈ-у*, 3. јун 1955.
[1632] Како је навела у молби упућеној Савезу, Марјановићева се надала да ће челници Савеза „имати разумевања за жељу мајке да оде и живи заједно са својим дететом“, АЈИМ, п.к. 738, *Допис Браниславе Марјановић, СЈВОЈ-у*, 25. мај 1955.
[1633] АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Београд*, 27. мај 1955, Пов. бр. 613/55.
[1634] АЈИМ, п.к. 738, *Допис Ирене Бенце, СЈВОЈ-у*

Дов Јованић упутио је, почетком јула 1955. године, позив свом рођаку Јанку Гринеру да му се са породицом придружи у Израелу.[1635] При томе је Јованић гарантовао да ће рођаке сместити код себе, односно да ће их материјално збринути у првих неколико месеци боравка у новој домовини. Пошто су се његова тетка и сестрићи раније иселили, Бранко Пољак из Загреба пожелео је почетком 1954. године да се и сам упути у Израел.[1636] Када је постигао начелни договор са својим рођацима, обратио се Савезу са молбом да му се разјасни административна процедура која је пратила индивидуалну емиграцију.

Неколико наведених примера југословенских Јевреја који су се у Израел упутили пошто је организовано исељавање окончано, показују колико је масовна емиграција између 1948. и 1952. године одиграла значајну улогу у дефинисању динамике и обима овог покрета у целини. Поред тога што је организована емиграција представљала врхунац целокупног процеса исељавања Јевреја са територије југословенске државе у Палестину, односно Израел, умногоме је условила и његов даљи ток. Последично масовном исељавању, југословенска заједница у новоствореној држави на Блиском истоку постала је већа од оне која је остала у њиховој дотадашњој домовини. Самим тим, порасла је и потреба појединаца да се у Израел иселе како би се придружили својим преживелим рођацима или пријатељима.

Мада су мотиви којима су исељенике навели да напусте Југославију свакако били далеко бројнији и комплекснији од просте привржености фамилији, потреба да се обнови породични живот представљала је заједнички именилац целокупне послератне миграционе активности југословенских Јевреја. Унутрашња динамика процеса емиграције у послератном периоду била је таква да је њен иницијатор у континуитету била југословенска јеврејска заједница у Палестини, односно независној држави Израел. Жеља појединаца да у новостворену државу јеврејског народа доведу вољене особе које су остале у Југославији претворила је емиграцију у процес који, мада неуједначеног интензитета и форме, у континуитету траје деценијама.

[1635] АЈИМ, п.к. 738, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Загреб*, 8. јул 1955, Пов. бр. 1464/55.
[1636] АЈИМ, п.к. 738, *Допис Бранка Пољака, СЈВОЈ-у*, 22. фебруар 1954, Пов. бр. 324/54.

***

Тренутак у коме се одигравала организована емиграција југословенских Јевреја у Израел, у одређеној мери је дефинисао како циљеве свих учесника овог процеса, тако и његове коначне последице. Одступање објективних последица исељавања од нада полаганих у овај покрет, постепено се смањује када се процес емиграције посматра са највишег, нивоа држава и организације, према најнижем, нивоу појединаца.

Југословенски државни врх је, услед сукоба са Совјетским савезом и последичног дистанцирања од земаља Источног блока, кроз исељавање у Израел тражио прилику да пробије дипломатску изолацију. Поклапање периода експанзије југословенско-израелске сарадње са организованом емиграцијом значило да су исељеници у одређеној мери свакако допринели стварању спољнополитичког упоришта ФНРЈ на простору Блиског истока. Релативно мале размере емиграције (у поређењу са укупним бројем исељеника који је у истом периоду стизао из других земаља), али превасходно погоршање југословенско-израелских односа од средине педесетих година, обесмислили су свако настојање да се међудржавна сарадња прошири посредством исељеника.

Када се упореди посредничка улога исељеничке заједнице о којој је било речи у свим документима који се тичу организоване емиграције, мада је извесно у питању било претеривање са циљем приближавања јеврејске заједнице југословенским властима, са реалним резултатима емиграција дала на пољу међудржавне сарадње, може се говорити само о огромном раскораку. Ма каква да су била очекивања југословенског државног врха од наглог увећања исељеничке заједнице у Израелу, коначни резултати организоване емиграције их свакако нису испунили.

Смањење броја Јевреја у Југославији током организоване емиграција у Израел, а у светлу огромних губитака претрпљених у Холокаусту, покренуло је питање формалне и суштинске реорганизације заједнице. Исељавање у Израел значило је да је велики број локалних заједница остао без довољног броја чланова за нормално

функционисање, односно без одређеног броја руководећих људи. Начелно је овај проблем решен на врло једноставан начин – свака општина која је имала мање од минималног броја чланова за нормално функционисање потчињена је најближој функционалној заједници, док је на место сваког појединачног чиновника биран нови сходно потреби. У случајевима када би велики број руководећих људи једне од локалних заједница напустио земљу, организовани су ванредни избори, али је у принципу поштован мандат постојеће управе. Мада је предложено решење било одговарајуће једноставно и свеобухватно, његова примена после сваког од појединачних таласа организоване емиграције између 1948. и 1952. године представљала је специфичан изазов за даље функционисање југословенске јеврејске заједнице.

Поред тога што су организованој емиграцији приступили као реализацији традиционалних тежњи јеврејског народа, челни људи заједнице у њој су видели прилику да окончају процес редефинисања положаја заједнице у оквирима послератне Југославије. Државне власти су наде полагале у то да ће слободна емиграција значити својеврсно филтрирање заједнице кроз начела марксизма-лењинизма на којима је држава била утемељена. Вођени идејом о обезбеђивању положаја и интегритета јеврејске заједнице у послератном југословенском друштву, челници Савеза су ову идеју југословенског државног врха делимично усвојили.

Паралелно одигравању исељавања у Израел, у оквирима јеврејске заједнице у Југославији покренуто је питање њеног редефинисања у складу са актуелним друштвеним и политичким околностима. Полазећи од претпоставке да је останак дела југословенских Јевреја у дотадашњој домовини значио да прихватају њене нове идеолошко темеље, водећи људи Савеза почели су да разматрају која би организациона и функционална форма највише одговарала новој природи и обиму заједнице. Покретање питања реформе последично организованом исељавању, као и чињеница да је коначна одлука о избацивању одреднице „вероисповедни“ из назива Савеза и појединачних општина донета непосредно пре него што ће последњи талас емиграната напустити земљу, показује макар посредну међузависност ова два процеса. Одлука о формалном прилагођавању јеврејске заједнице контексту

послератне југословенске државе и друштва, односно њеним идеолошким темељима донета је у складу са дугорочним интересима заједнице, али је организована емиграција у Израел умногоме допринела стварању одговарајућих услова за њену реализацију.

Спољнополитичке околности које су утицале на размере раскорака између очекиваних и реалних последица организоване емиграције на нивоу међудржавне сарадње, унеколико су дефинисале и објективну вредност коју је исељење имало када је у питању прилагођавање југословенских Јевреја послератним друштвено-политичким околностима. Мада је сама заједница уложила изванредан труд да покаже своју верност новој власти, југословенско-израелски односи су, коначно, били ти који су диктирали начин на који ће се државни врх поставити према локалној јеврејској заједници. Емиграција је помогла стварање одговарајуће атмосфере за сваку врсту сарадње, али су промене у југословенској спољној политици условиле и одређено захлађење у односима државног врха према локалним Јевејима. У поређењу, међутим, са нивоом међудржавне сарадње, промене до којих је последично емиграцији дошло у положају јеврејске заједнице у Југославији унеколико су више одговарале очекивањима.

У континуираном миграционом покрету који је већ од краја XIX века јеврејску популацију са територија које ће касније бити уједињене у југословенској држави водио најпре на територију британског мандата у Палестини, а затим и независне државе Израел, масовно исељавање између 1948. и 1952. заузима посебно место. Када се, међутим, говори о исељавању југословенских Јевреја у Палестину, односно Израел као целовитом процесу, као једна од најзначајнијих последица сваке од његових појединачних фаза мора се посматрати стварање услова за наставак целокупног процеса. У том је смислу организована емиграција због свог обима била посебно значајна.

Појединачне миграције међуратног и периода непосредно по завршетку Другог светског рата, односно постојање заједнице југословенских Јевреја у Израел, условиле су да појединачни исељеници лакше донесу одлуку о емиграцији када им је пружена прилика да слободно напусте земљу. На начин на који су раније миграције

условиле организовано исељавање, сваки је појединачни талас у одређеној мери условљавао следећи. При томе се само још једном показало да је једна од најважнијих идеја којима су појединци били вођени у процесу организоване емиграције била обнављање породице и породичног живота. Различите околности које су спречавале појединца да са својим најближим рођацима напусти земљу или им се, пак, придруже у Израелу, одлагале су емиграцију за неки каснији тренутак. На овај је начин створена чврста веза између таласа организоване емиграције, али и између масовног и индивидуалних исељавања која су му претходила, односно која су га следила.

13. ЗАКЉУЧАК

Југославију је у оквирима пет таласа организоване емиграције, између 1948. и 1952. године, напустило нешто више од 60%, приближно 12.500 припадника јеврејске заједнице, колико је преживело Други светски рат. У оквирима јединственог процеса који је представљао реализацију основне замисли ционистичког покрета о обнови јеврејске државе на територији Палестине, Јевреји из Југославије су се прикључили исељеницима из других земаља Европе и света. Поштовање начелне ционистичке идеје није, међутим, значило да је у корену одлуке сваког појединца да напусти земљу лежала свест о потреби да се оствари вишемиленијумско настојање јеврејског народа да се врати у старозаветну домовину.

Кроз разматрање различитих мотива који су били релевантни за организовано исељавање југословенских Јевреја у Израел постављена је методолошка основа за деконструкцију и боље разумевање процеса емиграције у целини. Издвајање надлежних државних органа, колектива, група и појединаца као страна укључених у исељавање које су биле вођене јасно различитим мотивима, омогућило је стратификацију свих релевантних аспеката исељавања по истом моделу. Док су две

државе биле вођене релативно јасно дефинисаним унутрашње и спољнополитичким циљевима, колективи, групе и појединци у оквирима југословенске јеврејске заједнице су исељавању приступале као прилици да реше, у суштини, далеко прозаичније проблеме.

Идеолошки конфликт са Совјетским савезом и земљама Источног блока претио је да југословенску државу у потпуности дипломатски изолује. У оваквим је околностима свака група емиграната која би напустила земљу посматрана као ретко потентан спољнополитички агенс. Посебно је исељавање Јевреја, због политичке тежине заједнице у послератном свету, као и положаја новостворене државе Израел на почетку Хладног рата, требало да омогући југословенским комунистима да у пракси потврде своју идеолошку еманципацију од совјетске сфере утицаја. Мада је утицај јеврејских исељеника, због њиховог релативно малог броја, у најбољем случају могао бити тек ограничен, на симболичном значају постојања заједнице југословенских Јевреја у Израелу доследно је инсистирано у мери која је одговарала актуелној спољнополитичкој ситуацији. Како је Југославија ослонац на Блиском истоку већ средином педесетих година потражила у сарадњи са арапским државама, и исељеничкој заједници у Израелу придаван је све мањи значај. Коначно окретање идејама несврстаности учинило је сваку улогу која је југословенским Јевејима додељена током реализације самог процеса емиграције беспредметном.

Приступ израелских државних власти имиграцији непосредно по проглашењу независности свакако је био обојен ционизмом, али не би требало занемарити ни потребу да се новостворена домовина јеврејског народа у сваком смислу ојача за потребе оружаног сукоба који су јој наметнуле околне арапске државе. Док је повратак сваког појединца у новостворену националну државу јеврејског народа неизбежно био обојен идеолошким контекстом ционизма, ипак је очување израелске независности захтевало далеко прагматичнији приступ миграцијама као таквим.

Савез јеврејских вероисповедних општина и Хитахдут Олеј нашли су се после рата суочени са државом потпуном другачијом од некадашње Краљевине Југославије. Полазећи од идеолошких темеља марксизма-лењинизма, југословенски комунисти настојала су да изграде, бар начелно, атеистичко друштво. За

организовану религију, а посебно заједнице које су, попут јеврејске, биле изграђене на идеји јединства верског и националног идентитета, у оваквом друштву није било места. Суочене са потребом да се прилагоде новонасталом идеолошком контексту, организације југословенских Јевреја користиле су сваку прилику за пружање декларативне подршке новим државним властима. При томе свакако не би требало заборавити да је сарадња јеврејске заједнице са Комунистичком партијом Југославије била утемељена на тековинама НОБ, те да није била реч о политичком опортунизму, већ умногоме искреном настојању да се обезбеде одговарајући услови за уклапање Јевреја у послератно друштво.

Мада је у темељу њиховог деловања током реализације процеса организованог исељавања лежало суштинско поштовање ционистичких идеја, ове су челници Савеза и Хитахдут Олеј приказивали на начин који је омогућавао продубљивање сарадње са југословенским властима. Оквири процеса организованог исељавања, поред тога што су омогућили реализацију вишедеценијских циљева ционистичког покрета, требало је да организацијама југословенских Јевреја послуже и као одговарајући контекст за демонстрирање воље заједнице да се уклопи у политичке и идеолошке оквире послератне државе.

Појединци који су између 1948. и 1952. године напустили Југославију да би се населили у Израелу тек су веома ретко били свесни ширег контекста у коме се читаво исељавање одигравало. Суочени са губитком породице, а затим и свим изазовима који су пратили повратак у потпуно разорену земљу, југословенски Јевреја су у емиграцији настојали да пронађу решење неког од основних егзистенцијалних проблема. Нова је домовина за највећи број исељеника значила могућност обнављања породичног живота и обезбеђивања материјалне сигурности каква им у послератној Југославији више није била загарантована. Мимо околности које су извесно погађале заједницу у целини, али су се манифестовале као одлуке појединаца да напусте земљу, немогуће је систематизовати најразличитије разлоге које су индивидуални исељеници сматрали довољним да се упуте у новостворену јеврејску државу.

Начин на који су се најразличитији мотиви релевантни за организовано исељавање уклопили у општи контекст ционизма представља модел који се мора сматрати релевантним за решавање свих питања општег карактера која су се појавила током припреме процеса масовне емиграције из Југославије у Израел. Питања на која се одговор чинио очигледним углавном су иза себе крила читав систем различитих приступа и схватања која су, у одређеној мери и облику, дошла до изражаја. Можда најбољи пример представљају различита схватања припадности заједници која су своје место морала наћи у оквирима повратка у историјску домовину јеврејског народа.

Док је кованица о националном дому за Јевреје сама по себи била довољно једноставна, нико није желео да иступи са конкретним тумачењем тога ко се све има сматрати припадником јеврејске заједнице. Недостатак одговарајуће опште дефиније омогућио је свим заинтересованим странама да, сходно сопственим интересима, приступе дефинисању јеврејског идентитета. Мада су сматрале да су се својим начелним решењем о „слободној емиграцији свих Јевреја“ дистанцирале од сваког даљег разматрања питања припадности заједници, југословенске власти нашле су се управо у улози коју су настојале да по сваку цену избегну. Недостатак одговарајућег начелног решења са израелске стране, учинио је улогу југословенских власти кључном у овом смислу.

Питања којима су се локалне заједнице, односно појединачни исељеници одреаговали на начелно слободну емиграцију била су у тој мери разноврсна, да су приморала челнике Савеза да од Министарство унутрашњих послова у неколико наврата затраже додатно тумачење права појединаца да се упуте у Израел. На конкретан начин формулисани услови за напуштање земље само су, међутим, изазвали огорченост заједнице. Најдалекосежније је последице, у овом смислу, имао став надлежних југословенских власти о положају мешовитих бракова у оквирима исељавања. Док Јевејима ожењеним не-Јеврејкама ни у једном тренутку није оспоравано право да се упуте у Израел, емиграција Јеврејки удатих за не-Јевреје индиректно је условљена растакањем породичне заједнице.

Док је Министарство унутрашњих послова Југославије припадност јеврејској заједници доследно тумачила патрилинеарно, јеврејска заједница инсистирала је на уклапању традиционалног схватања јеврејског идентитета у оквире масовне емиграције. И поред одређеног помака који је током самог исељавања начињен у овом смислу, став југословенских власти о припадности јеврејској заједници остао је до последњег таласа организоване емиграције умногоме проблематичан.

На ограничења која су се тицала права лица у мешовитим браковима да напусте земљу, само су се надовезала модификована правила укључења конвертита у исељавање. У складу са општим настојањем да по сваку цену спрече лица нејеврејског порекла да напусте земљу, надлежни државни органи су посебно неповерење показали према процесу конверзије. Крајње скептичан према појединцима који су под најразличитијим околностима правдали свој касни прелазак у јеврејску веру, југословенски државни врх је право на емиграцију коначно ограничио само на конверзије које су се одиграле пре напада нацистичке Немачке на Краљевину Југославију.

Индивидуални исељеници су припадност јеврејској заједници тумачили на најразличитије начине, све у жељи да оправдају сопствену потребу да напусте земљу. Везујући се за јеврејско порекло неког од својих предака и тумачећи право на прикључење конвертита масовној емиграцији далеко слободније од надлежних државних институција, појединци су пред Савез иступали са најразличитијим образложењима поднетих пријава за емиграцију. Настојећи да стигну до Израела, лица пријављена за исељење покушала су, са мање или више успеха, себи да прилагоде како јеврејски идентитета онако како је тумачило Министарство унутрашњих послова Југославије, тако и начин на који је припадност јеврејској заједници посматрао Савез.

Деконструкција процеса организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, у складу са предложеним моделом стратификације по нивоима ангажовања држава и јеврејских организација, колектива, група и појединаца, пружа јединствен увид у различите начине перципирања основних аспеката исељавања. Истовремено

је, међутим, свака од страна укључених у јединствени процес, а у складу са својим специфичним циљевима, покушавала да се избори са јединственим скупом проблема.

После принудне пасивности током миграција европских Јевреја преко југословенске територије у међуратном и годинама непосредно по завршетку Другог светског рата, државни врх ФНРЈ приступио је организованом исељавању у Израел као дуго очекиваној прилици за реализацију специфичних спољнополитичких циљева. Последично сукобу са Совјетским савезом, ова је потреба југословенских власти била утолико акутнија. Настојање водећих људи КПЈ да се легитимишу као самосталан чинилац на хладноратовској политичкој сцени постао је својеврсни лајтмотив организованог исељавања. Инсистирано је, увек изнова, на истом, основном, корпусу идеја – благонаклоности југословенских власти према јеврејској заједници, разумевању националног питања у целини, а посебно у случају новостворене државе Јевреја и, коначно, трајној вези између југословенских емиграната и њихове некадашње домовине.

Мада су прокламоване последице организоване емиграције биле крајње амбициозне, објективни дипломатски потенцијал исељавања био је тек ограничен. Јединим се конкретним кораком југословенских власти у смеру самосталног спољнополитичког деловања у датом контексту мора сматрати могућност дата припадницима такозване „информбироовске емиграције“ да се у Израел упуте заједно са локалним Јевејима.

Сарађујући са надлежним југословенским властима, Савез јеврејских вероисповедних општина и Хитахдут Олеј били су превасходно посвећени обезбеђивању будућег положаја Јевреја у ФНРЈ. Док се полазило од претпоставке да ће исељеници у новоствореној јеврејској држави свакако пронаћи захвалну средину за сваку будућу делатност, интеграција малобројне заједнице у друштво послератне Југославије посматрана као је циљ који је захтевао одређено ангажовање. Кроз сарадњу са надлежним властима у оквирима организоване емиграције, челници Савеза и Хитахдут Олеј циљано су иступали са питањима за која су знали да ће бити кључна за будућност заједнице. У овом су смислу посебно карактеристичне

опроштајне свечаности које су постале саставни део сваког појединачног таласа организованог исељавања.

Тежња Савеза да буде искључиви представник јеврејске заједнице у комуникацији са надлежним југословенским властима, довела је до стварања идеје неформалне организационе хијерархије, у оквирима које је исељавање у Израел требало да буде реализовано. Савез је требало да комуницира искључиво са четири највеће јеврејске заједнице у Југославији, које би биле задужене за општине у својој близини. Док је појединачним исељеницима наложено да се са питањима обраћају искључиво надлежним заједницама, ове су се тек преко четири формално надређене општине могле обратити централној организацији југословенских Јевреја. Номинално је искључиво Савез уживао право директне комуникације са надлежним институцијама у оквирима југословенског државног врха. Мада овако замишљена хијерархија никада није заживела у правом смислу те речи, дефинисала је дуалну улогу коју је Савез одиграо у оквирима масовне емиграције.

Са једне стране дефинисана потребом да се обезбеди положај Јевреја у послератној југословенској држави, делатност Савеза у оквирима организоване емиграције нужно је била окренута и стварању најбољих могућих услова за напуштање земље. У овом је смислу СЈВОЈ наступао као кровни колектив заједнице, заступајући интересе свих југословенских Јевреја, а сасвим аналогно појединачним општинама, које су штитиле интересе својих чланова. Положај Савеза је, при томе, сасвим разумљиво, омогућавао свеобухватнији утицај на организационе оквире исељавања. Колико је централна организација југословенских Јевреја стварно успела у својој намери да створи оптималне услове за емиграцију остаје, међутим, дискутабилно.

Колико год да је Савез настојао да, користећи свој положај кровног колектива, створи општи оквир одигравања исељавања, толико су појединачне општине, иступајући у име својих чланова, овај исти оквир настојале да заобиђу. Ова тежња до изражаја је најпре дошла кроз потпуно занемаривање прокламованих надлежности четири највеће општине у Југославији, а затим и кроз доследно инсистирање на томе да се за потребе њихових чланова општи оквири емиграције модификују или, пак,

потпуно заобиђу. Инсистирање појединачних општина на томе да буду искључиви представници својих чланова у оквирима организоване емиграције, те да њихове интересе заступају пред Савезом и надлежним државним органима на кључан је начин утицало на то да неформална хијерархија организованог исељавања никада не добије на реалном значају.

Колективи у најширем смислу те речи, чинили су последњи активни чинилац у предложеном стратификационом моделу деконструкције исељавања југословенских Јевреја у Израел. Мада је утицај појединачних општина у овом смислу био ограничен сплетом објективних околности, ипак су биле у прилици да потребе појединачних исељеника проследе надлежним институцијама, у нади да ће на тај начин моћи да утичу на коначно уобличавање процеса емиграције. Положај Савеза је, у овом смислу, био најповољнији. У директној комуникацији са државним врхом, централна организација југословенских Јевреја настојала је да исељавање у потпуности прилагоди специфичним потребама појединачних исељеника. Мада је свакако улога надлежних државних органа у дефинисању оквира исељавања била далеко важнија од оне коју су одиграли колективи, специфичност њиховог положаја чини их интегралним делом како припрема за организовану емиграцију, тако и функционисања јеврејске заједнице која је остала у Југославији.

Већ на следећем нивоу раслојавања процеса исељавања налазимо прве пасивне учеснике организоване емиграције. Независно од тога да ли су као такве већ постојале у оквирима јеврејске заједнице или су настале последично исељавању, групе су се морале беспоговорно повиновати постојећим условима напуштања Југосалвије. Мада су биле вођене јединственим циљем, свака је појединачна група исељеника била дефинисана специфичним околностима које су пратиле процес њене емиграције у Израел. Издвојени су посебно разматрани положаји појединачних породица, деце без родитеља, припадника дефицитарних професија, те војника и кажњеника, односно затвореника.

Положај породица и деце без родитеља у процесу емиграције у Израел умногоме је био дефинисан огромним губицима које је југословенска јеврејска заједница претрпела у Холокаусту. Тежња да се по сваку цену обнови породични

живот, у којим год је то оквирима било могуће учинити после Другог светског рата, обележила је ангажовање свих учесника у припреми и извођењу комплетног исељавања. Настојање да се деца без родитеља по сваку цену упуте у Израел само је један од најочигледнијих аспеката ове опште тенденције.

Док се појединачне породице и деца без родитеља сматрати групама које су се исељавању у Израел прикључиле као већ дефинисане, сам је процес емиграције наметнуо потребу да се из општих оквира заједнице издвоје појединци који су се бавили професијама окарактерисаним као дефицитарне, те војна лица и осуђеници. Везаност за одређене државне институције значила је да ће у овим конкретним случајевима прикључење исељавању подразумевати апсолвирање унеколико модификоване процедуре. Управо је специфичност процедуре која је пратила напуштање земље дефинисала природу група формираних током исељавања.

Једну од најзначајнијих разлика између група које су се као такве прикључиле организованој емиграцији и оних који су настале у склопу овог процеса, чинио је степен очувања њиховог интегритета током исељења. Појединачне породице и деца без родитеља у Израел су одлазили у настојању да обнове живот какав им је Холокауст одузео, те њихова емиграције представља интегративни процес. Са друге стране, исељавање група формираних на темељу професионалног опредељења или сплета формалних околности водила је њиховој неизбежној дезинтеграцији после присптећа у Израел. Када се посматра на нивоу укључених група и у временским оквирима у којима је реализовано, организовано исељавање југословенских Јевреја може се дефинисати као колико интегративни, толико и дезинтегративни процес.

Учествујући у истом процесу од кога су укључене државе, организације и колективи очекивали реализацију дугорочних циљева, појединци су се оријентисали на решавање далеко прозаичнијих проблема. Основни циљ сваког индивидуалног исељеника била је модификација одређених аспеката свакодневног живота. У овом се смислу исељавање сваког појединачног Јеврејина из Југославије у Израел претворило у појаву подједнако сложену као и емиграција у целини, а процес у целини је попримио форму функционалног повезивања судбина појединачних емиграната. Свођење масовног исељавања на ниво личних историја омогућило је анализу

феномена које би другачије остали непримећени. Са друге стране, ангажовање појединаца довело је до тога да читаво исељавање поприми унеколико другачији карактер.

Организовано исељавања југословенских Јевреја у Израел у себи је објединило последње фазе у реализацији два потпуно независна, далеко дугорочнија и свеобухватнија миграциона процеса. Између 1948. и 1952. године, Југославију су напустили и последњи Јевреји који нису успели да у транзиту преко територије Краљевине пронађу уточиште од антисемитских мера нацистичког и њему сродних режима. Мада је, сразмерно страдању јеврејског становништва у Југославији током Другог светског рата, број ових исељеника био скоро па занемарљив, само њихово присуство представља доказ континуитета између две фазе учешћа југословенске државе у исељавању јеврејског становништва у Палестину, односно Израел.

После сукоба са Совјетским Савезом, Југославију су идеолошки неподобни појединци из земаља Информбироа почели да доживљавају као транзитно подручје, у настојању да стигну до земаља Запада. Мада је југословенски државни врх према овим избеглицама, у принципу, био неповерљив, малом броју Јевреја из из сусредних земаља дозвољено је да се прикључе организованом исељавању у Израел. Очигледно је сама чињеница да су у земљу стизали са изричитом намером да је првом приликом напусте била довољна да југословенски државни врх своју генералну политику унеколико модификује када су у питању биле јеврејске избеглице. Мада су, у суштини, у питању била два процеса која су се одигравала паралелно, одређено преклапање илегалне емиграције из земаља Информбироа и организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел створило је и својеврсни континуитет у њиховим токовима.

Док су државне институције, организације југословенских Јевреја и, у нешто мањој мери, колективи активно учествовали у стварању формалног оквира у коме би се организовано исељавање несметано одиграло, појединци су неизбежно водили његовој дезинтеграцији. Специфична интеракција појединаца у оквирима релативно мале заједнице каква је била јеврејка суштински се противила доследном поштовању било каквог устројства. Индивидуални исељеници који су свесно на темељима

личних познанстава настојали да себи обезбеде бар унеколико боље услове за напуштање земље у највећој су мери допринели суштинском подређивања процеса емиграције потребама и настојањима појединца.

Губљење из вида општих оквира масовног исељавања истовремено представља и једини начин за одговарајућу анализу неких од његових суштински важних карактеристика. Тек на нивоу личних историја оправдано се може разматрати повратак исељеника у Југославију. Пошто су дошли до закључка да нова домовина не може да испуни велика очекивања која је собом носила емиграција, појединачни Јевреји покушали су да се врате у Југославију. Скептичност коју су југословенске државне власти показале према повратницима учинила је размере овог процеса чак и мањим него што су реално могле да буду.

Објективне последице организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел у мањој су или већој мери одговарале представи различитих страна укључених у овај процес. Приметно је, при томе, смањивање разлике између очекивања од емиграције и њених коначних резултата, када се исељавање посматра са највишег, према најнижем нивоу предложеног модела стратификације.

Услед промене објективних спољнополитичких околности, сарадња између југословенске и новостворене јеврејске државе никада није достигла ни приближно размере које су у оквирима организованог исељавања прокламоване као могуће или бар пожељне. Мале размере емиграције, али превасходно реоријентација југословенске дипломатије на простору Блиског истока према сарадњи са арапским државама, обесмислили су свако настојање да се исељеници инструментализују као својеврсно средство вођења спољне политике. Разлика између улоге која је учесницима у организованој емиграцији додељена у релевантним документима и реалних последица исељавања може се само окарактерисати као драстична.

Смањење броја чланова јеврејске заједнице у Југославији нужно је водило њеној реорганизацији, како формалној, тако и суштинској. Вероисповедне општине са недовољним бројем чланова за самостално функционисање потчињене су најближим већим заједницама. Мада је у принципу поштован мандат постојеће општинске управе, емиграција сваког чиновника собом је повлачила потребу за

одржавањем нових избора. Иако је предложено решење било одговарајуће једноставно, његова доследна примена показала се специфичним изазовом за даље функционисање јеврејске заједнице у Југославији у послератном периоду. Тек пошто је последњи талас организоване емиграције напустио земљу, општинске и управа Савеза јеврејских вероисповедних могле су наставити нормално да функционишу.

Полазећи од претпоставке да останак у земљи значи прихватање новонасталих друштвено-политичких околности, челници Савеза покренули су, последично исељавању, питање организационе и функционалне форме која би највише одговарала природи и положају јеврејске заједнице у новој Југославији. Одлука о избацивању одреднице „вероисповедни“ из имена како локалних заједница, тако и Савеза, представљала је последњу фазу у спровођењу у дело идеје која се први пут појавила управо у оквирима исељавања. Смањење и номинална идеолошка хомогенизација заједнице створили су само одговарајући контекст за реализацију ове замисли.

Једном покренута, емиграција јеврејског становништва са територије јединствене југословенске државе најпре на територију британског мандата у Палестини, а затим и независне државе Израел наставила је да се, мада у различитим облицима и различитог обима, одиграва у континуитету. При томе се показало да је свака појединачна фаза исељавања директно условљавала следећу. Мала заједница југословенских Јевреја на територији палестинског мандата, створена на прелому векова и током међуратног периода, одиграла је изванредно важну улогу у свим даљим миграционим кретањима.

Најпре легална миграција минималних размера у првим послератним годинама, а затим и организовано исељавање, били су делом покренути и тежњом појединца да се придружи рођацима који су се претходно иселили. Једна од примарних последица сваке од појединачних фаза у емиграцији јеврејског становништва из Југославије у Израел било је стварање одговарајућих услова за наставак читавог процеса. Масовна емиграција између 1948. и 1952. године је, због самог свог обима, у овом смислу била посебно значајна. Индивидуална емиграција Јевреја са територија некада у склопу јединствене југословенске државе наставила се у годинама по окончању

организованог покрета, ослањајући се, скоро у потпуности, управо на резултате масовног исељавања.

Када се пет таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, реализованих између 1948. и 1952. године посматрају кроз предложени методолошки оквир хоризонталне стратификације, намеће се закључак да се читав процес емиграције преламао на нивоу породица које су у њему учествовале. Колико за одлике процеса у целини, толико и за положај сваке од у њега укључених страна, породична заједница показала се изванредно релевантном.

Један од свакако најважнијих мотива који је појединца подстакао да се из Југославије упуте у Израел била је жеља да се, у оквирима у којима је то било могуће, обнови породична заједница ефективно уништена током масовног страдања у Холокаусту. Мали број југословенских Јевреја који се током међуратног периода населио на територији Палестине, односно у оквирима британског мандатног подручја пронашао уточиште од страхота рата, представљао је један од главних подстицаја за прикључење појединаца првом таласу организоване емиграције. Свако је следеће исељавање представљао једноставно увећавање интегративног потенцијала читавог процеса. Врхунац исељавања који је представљала његова масовна форма условио је да се овај процес настави до садашњег тренутка, а да потреба појединца да се придружи преосталим члановима своје породице остане мотив подједнако релевантан као и непосредно по завршетку Другог светског рата. Са друге стране, не би требало занемарити ни чињеницу да је део оних који су одлучили да се у Југославију врате, своје разочарање новом домовином правдао управо изостанком породичног живота какав су мислили да ће тамо моћи да изграде.

Државне институције, мада су од овог питања настојале да се по сваку цену дистанцирају, биле су приморане да се изричито баве положајем појединачних породица. Формулисање првобитних услова организоване емиграције значило је да би исељавање нужно водило дезинтеграцији одређеног броја породичних заједница, конкретно оних које су била изграђене на темељима мешовитих бракова Јеврејки и не-Јевреја. Инсистирање како челника југословенске јеврејске заједнице, тако и појединачних исељеника да се оквири организоване емиграције дефинишу на начин

који би омогућио целовитим породицама, макар оне биле и мешовите, да се прикључе исељавању у Израел никада није у правом смислу те речи уродило плодом. И поред одређеног помака у смеру поштовања традиционалног схватања припадности заједници, ни у једном тренутку свим јеврејским породицама није било омогућено да се из Југославије упуте у Израел. Проширивање дозволе које је уследило, баш напротив, значило је индиректно подстицање растакања постојећих мешовитих бракова.

На проблем селективне дозволе за напуштање земље која се крила иза кованице о начелно слободној емиграцији, надовезало се и питање дефинисања јеврејског идентитета у оквирима организованог исељавања. Традиционално тумачење оквира заједнице налагало да се свако дете јеврејске мајке мора сматрати њеним припадником. Самим тиме је право ових појединаца да се прикључе емиграцији требало да буде неприкосновено. Тумачење припадности јеврејској заједници са којим су иступиле југословенске државне власти почивало је, међутим, на идеји патрилинеарности. Сучељавање традиционалног и тумачења јеврејског идентитета какво је заступала југословенска држава могло је само водити даљој дезинтеграцији појединих породичних заједница.

Контратежу делатности државних органа представљало је залагање Савеза јеврејских вероисповедних општина и локалних заједница, које су доследно инсистирале на томе да се исељавање мора омогућити свима који желе да напусте земљу. Добрим делом је овај напор колектива укључених у организовану емиграцију представљао манифестацију тежње да се малобројним преживелим припадницима истих породица омогући да се окупе у новој домовини. Мада је равнотежа интеграције и дезинтеграције у оквирима организоване емиграције југословенских Јевреја била снажно поремећена одлукама које су донеле надлежне државне власти, једном од најзначајнијих тековина читавог процеса мора се, ипак, сматрати обнова породичног живота у оквирима заједнице.

Обнова независне државе јеврејског народа собом је повукла једну од највећих миграција двадесетог века. Кроз пет таласа организованог исељавања, који су земљу напустили између 1948. и 1952. године, овом су се масовном покрету прикључили и

југословенски Јевреји. У опште оквире емиграције јеврејског становништва свих европских земаља у новостворену државу Израел, уклопљене су многобројне специфичности послератног постојања и функционисања како југословенске државе, тако и локалне заједнице.

Сучељавање интереса и перспектива државног врха са једне и југословенских исељеника са друге стране, пружа јединствен увид у хетерогеност и комплексност емиграције као процеса. Проблеми везани за положај Југославије у послератном свету огледали су се у положају појединачних исељеника, док је судбина сваког Јевреј ина који је напустио земљу чинила делић општег контекста краја четрдесетих и почетка педесетих година у коме је држава била приморана да постоји. Процес организоване емиграције у Израел један је од многобројних пресека две предочене крајности.

14. СПИСАК КОРИШЋЕНИХ ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

1. *Baseler Programm, Am Ersten Zionistenkongress in Basel 1897 verabschiedet,* у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 22.
2. Hess, Moses, *Rom und Jerusalem, die letzte Nationalitätsfrage*, Leipzig 1899.
3. Marr, Wilhelm, *Der Weg zum Sieg des Germanentums über das Judentum*, Berlin 1880.
4. Marr, Wilhelm, *Sieg des Judentums über das Germanentum, Vom nicht confesionellen Standpunkt aus betrachtet*, Bern 1879.
5. *Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu*, Beograd 2001.
6. *Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu*, knjiga 2, Beograd 2003.
7. *Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu*, knjiga 3, Beograd 2005.
8. *Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu*, knjiga 4, Beograd 2007.
9. *Mi smo preživeli - Jevreji o holokaustu*, knjiga 5, Beograd 2009.

10. Pinsker, Leo, *Autoemanzipation. Mahnruf an seine Stammesgenossen von einem russischen Juden*, Brünn 1913.
11. Радовановић, Милан, „Писмо југословенског исељеника у Израелу“, *Архив* 1-2 (2014), 239-242.
12. *Report of the Anglo-American Committe of Enquiry regarding the problems of European Jewry and Palestine. Lausanne, 20th April, 1946*, Miscellaneous No. 8, London 1946.
13. *Свето писмо* (превод Ђуре Даничића и Вука Караџића), Београд 2005.
14. Herzl, Theodor, *Der Judenstaat*, Leipzig 2013.
15. Hess, Moses, *Rom und Jerusalem, die letzte Nationalitätsfrage*, Leipzig 1899

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив јеврејског историјског музеја (АЈИМ)

1. п.к. (привремена кутија) 738
2. п.к. 743
3. п.к. 744
4. п.к. 752
5. п.к. 753
6. п.к. 754
7. п.к. 755
8. п.к. 756
9. п.к. 757
10. п.к. 758
11. п.к. 774
12. п.к. 775
13. п.к. 797
14. п.к. 800 (Архив Перера 37)
15. п.к. 801 (Архив Перера 40)

16. п.к. 820
17. п.к. 827
18. п.к. 837
19. п.к. 855
20. п.к. 856
21. п.к. 860
22. п.к. 869
23. п.к. 880
24. п.к. 881
25. п.к. 897
26. п.к. 902
27. п.к. 906
28. п.к. 907
29. п.к. 935
30. п.к. 1288
31. п.к. 1342
32. п.к. Алие 1948-1952, Спискови исељеника
33. п.к. Југословенски Јевреји у Израелу
34. п.к. Холокауст, Антисемитизам

Архив Савезног министарства иностраних послова, Дипломатски архив (АСМИП)

1. Политичка архива (1945-1952)

Архив Србије (АС)

1. Фонд БИА

Архив Југославије (АЈ)

1. Фонд Президијума Народне скупштине ФНРЈ (15)
2. Фонд Председништва владе ФНРЈ (50)
3. Фонд Посланства Краљевине Југославије у Берлину (394)
4. Фонд Генералног конзулата Краљевине Југославије у Хамбургу (421)
5. Фонд Генералног конзулата Краљевине Југославије у Јерусалиму (430)
6. Фонд Почасног конзулата Краљевине Југославије у Брну (445)

ЛИТЕРАТУРА:

1. Албала, Паулина, „Др Давид Албала као јеврејски национални радник“, *Јеврејски алманах* 1957-1958, 95-96.
2. Alfassi, Itzhak, *Immigration and Settlement*, Jerusalem 1973.
3. Amir, Yehuda, „Soziale Integration durch Bildung in Israel“, у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 121-124.
4. Antonijević, Dragana, *Stranac ovde, stranac tamo: antropološko istraživanje kulturnog identiteta gastarbajtera*, Beograd 2013.
5. Arkin, Marcus, *Aspects of Jewish Economic History*, Skokie 2002.
6. Асиел, Исак, *Конверзија и питање идентитета јеврејске заједнице у Србији*, необјављени дипломски рад, одбрањен на Одељењу за етнологију и антропологију, Филозофског факултета, Универзитета у Београду, децембра 2008.
7. Banović, Branimir, *Iseljavanje iz Jugoslavije i jugoslavenska imigracija na Novom Zelandu : (neki pokazatelji i obilježja migracije u razdoblju 1900-1971*), Ljubljana 1983.
8. Baletić, Milovan, *Ispunjenje zavjeta ili Povratak Židova u zemlju Izraelovu. Povijest*

9. „Baseler Programm, Am Ersten Zionistenkongress in Basel 1897 verabschiedet“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 22.
10. Begović, Sima, *Logor na Banjici II*, Beograd 1989.
11. Bekić, Darko, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, Zagreb 1988.
12. Ben-Moshe, Danny; Zohar, Segev, *Israel, the Diaspora and Jewish Identity*, Brighton 2007.
13. Benz, Wolfgang, „Emigration als Rettung und Trauma“, у публикацији: *Die Kindertransporte 1938/9*, Frankfurt am Main 2003, 9-16.
14. Bishop Moore, Meghan; Kelle, Brad, *Biblical History and Israel's Past; The Changing Study of the Bible and History*, Grand Rapids 2011.
15. Boeckh, Katrin, „Vjerski progoni u Jugoslaviji 1944-1953: staljinizam u titoizmu“, *Časopis za suvremenu povijest* 2 (2006), 403-431.
16. Boeckh, Kathrin, „Židovska vjerska općina u Zagrebu do 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 1 (1995), 33-53.
17. Bogetić, Dragan, „Jugoslavija u Hladnom ratu“, *Istorija 20. veka* 2(2008), 343-399.
18. Bogetić, Dragan, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990.
19. Bogetić, Dragan, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, Beograd 2006.
20. Bossong, Georg, *Die Sepharden. Geschichte und Kultur der spanischen Juden*, München 2008.
21. Brauning, Kristofer, „Konačno rešenje u Srbiji – Judenlager na Sajmištu – studija slučaja“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja 6* (1992), 407-428.
22. Brenner, Michael, *Geschichte des Zionismus*, München 2002.
23. Vajs, Albert, *Jevreji u novoj Jugoslaviji*, Jevrejski almanah 1954, 125-144.
24. Vestad, Od Arne, *Globalni Hladni rat*, Beograd 2008.
25. *Vojna enciklopedija I-XI*, Beograd 1970-1976.
26. Vukas, Budislav, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, Zagreb 1978.
27. Gahagan, Judy, *Interpersonal and Group Behaviour*, London 1975

28. Гедис, Џон Луис, *Хладни рат*, Београд 2003.
29. *Global trends in migration – Theory and research on internationaln population movements*, New York 1981
30. Goldštajn, Slavko, *Jevreji u Jugoslaviji 1919-1969*, Beograd 1969.
31. Goldštajn, Slavko, *Židovi u Jugoslaviji*, Zagreb 1989.
32. Голубовић, Звонимир, *Рација у Јужној Бачкој 1942*, Нови Сад 1991.
33. Grünfelder, Anna, „Aufgeschobene Vernichtung. Jüdische Emigration nach Jugoslawien (1933-1938-1945)“, *Südosteuropaforschung* 71 (2012), 233-284.
34. Danon, Cadik, *Zbirka pojmova iz judaizma*, Beograd 1996.
35. Dželetović Ivanov, Pavle, *Jevreji Kosova i Metohije*, Beograd 1988.
36. Đikanović, Vesna, *Iseljavanje u Sjedinjene američke države: jugoslovensko društvo 1918-1941*, Beograd 2012.
37. Dimitrijević, Bojan; Bogetić, Dragan, *Tršćanska kriza 1945-1954: vojno-politički aspekti*, Beograd 2009.
38. Eisenstadt, Shmuel Noah, *The Absorbtion of Immigrants - A Comparative Study Based Mainly on the Jewish Community in Palestine and the State of Israel*, London 1954.
39. Elukin, Jonathan, *Living together – Living apart. Rethinking Jewish-Christian Relations in the Middle Ages*, New Jersey 2007.
40. Жарковић, Ненад, „Пролазни логор Топовске шупе“, *Наслеђе* 10 (2009), 103-112.
41. Životić, Aleksandar, „Jugoslavija i Bliski istok (1945-1956)“, Zbornik radova *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Beograd 2008, 483-496.
42. Zeuginn, Bettina, „Die 22 Zionistenkongresse bis zur Staatsgründung Israels, Ein kurzer Überblick“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 244-248.
43. Зиројевић, Олга, *Питање исламизације Јевреја*, Београд 1997.
44. *Знаменити Јевреји Србије*, Београд 2011.
45. Ionescu, Magdalena, „The Jewish emigration from Romania in the context of Israel's creation“, *Valahian Journal of Historical Studies* 15 (2011), 119-136.

46. Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji (1944-1952), Kraj ili novi početak*, Beograd 2009.
47. Ivanković, Mladenka, „Jevreji u Jugoslaviji 1918-1952“, у публикацији: *Pisati istoriju Jugoslavije*, Beograd 2007, 119-139.
48. Ivanković, Mladenka, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946/7. godine“, *Tokovi istorije* 3 (2006), 141-153.
49. Ivanović, Vladimir, *Geburtstag pišeš normalno: jugoslovenski gastarbajteri u Nemačkoj i Austriji 1965-1973*, Beograd 2012.
50. Јовановић, Мирослав, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919-1924*, Београд 1996.
51. Јовановић, Мирослав, *Руска емиграција на Балкану (1920-1940)*, Београд 2006.
52. Jones, Howard, *„A New Kind of War“: America's Global Strategy and the Truman Doctrine in Greece*, Oxford 1997.
53. Kasher, Aryeh, *The Jews in Hellenistic and Roman Egypt: The Struggle for Equal Rights*, Mohr Siebeck 1985.
54. Kerkkänen, Ari, *Yugoslav Jewry: Aspects of post-World War II and post-Yugoslav developments*, Helsinki 2001.
55. Kirk, George, *A Short History of the Middle East*, New York 1964.
56. Кољанин, Милан, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008.
57. Koljanin, Milan, *Nemački logor na beogradskom sajmištu*, Beograd 1992.
58. Koljanin, Milan, „Poslednje putovanje Kladovskog transporta“, Zbornik radova *Kladovo transport*, Beograd 2006, 65-101.
59. Kotowski, Albert, „ „Polska dla Polaków“: Über den Antisemitismus in Polen in der Zwischenkriegszeit“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 77-100.
60. Krakover, Shaul, „Siedlungsprogramme als Reaktion auf die Masseneinwanderung nach Israel“ у публикацији: Bade, Klaus; Troen, Ilan, *Zuwanderung und*

Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel, Bonn 1993, 94-98.

61. Кремптон, Ричард Џон, *Балкан после Другог светског рата*, Београд 2003
62. Lazare, Bernard, *Antisemitism – Its History and Causes*, Lincoln 1995.
63. Lebl, Ženi, *Do „konačnog rešenja“. Jevreji u Beogradu 1521-1942*, Beograd 2001.
64. Lebl, Ženi, *Do „konačnog rešenja“. Jevreji u Srbiji*, Beograd 2002.
65. Lieu, Judith; North, John; Rajak, Tessa (Ed.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, New York 2005.
66. Löwe, Heinz-Dietrich, „Die Juden im bol'ševikischen System“, у публикацији Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 137-166.
67. Лубурић, Радоица, „Политичка емиграција из информбировских земаља у Југославији (1948-1953)“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (1996), 215-228.
68. Majer, Diemut, *Non-Germans under the Third Reich: Nazi Judicial and Administrative System in Germany and Occupied Eastern Europe with Special Regard to Occupied Poland*, Munich 1981.
69. Mansfield, Peter, *A history of the Middle East*, London 2003.
70. Margolis, Carmi, „Berufliche Integration in Israel am Beispiel der Ärzte“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 154-157.
71. Marcolli, Patrick, Petry, Erik, Zeuginn, Bettina, „Strömungen im Zionismus“, у публикацији: *Der Erste Zionistenkongress von 1897, Ursachen, Bedeutung, Aktualität*, Basel 1997, 250-256.
72. Maccoby, Hyam, *Antisemitism and Modernity. Innovation and Continuity*, London – New York 2006.
73. Manošek, Valter, *Holokaust u Srbiji, Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941-1942*, Beograd 2007.

74. Mertens, Lothar, *Alija – Die Emmigration der Juden aus der UdSSR/GUS*, Bochum 1993.
75. Mevorah, Avram Moša, „O radu Saveza jevrejskih opština prvih dana po oslobođenju Beograda“, *Jevrejski almanah* 1955/6, 123-126.
76. Meyer, Peter (Ed.), *The Jews in Soviet Satellites*, Syracuse 1953.
77. *Migration, diasporas and transnationalism*, Cheltenham 1999.
78. *Migration in Europa – historische Entwicklung, aktuelle Trends und politische Reaktionen*, Frankfurt 1996.
79. *Migration, migration history, history*, Bern 2005.
80. *Migracije, krize i ratni sukobi na Balkanu s kraja 20. veka*, Beograd 1971.
81. *Migracije stanovništva Jugoslavije*, Beograd 1971.
82. Mielnicki, Michel, Munro, John, *Bialystock to Birkenau: The Holocaust Journey of Michel Mielnicki*, Vancouver 2000.
83. Милошевић, Михаило, *Јевреји за слободу Србије 1912-1918*, Београд 1995.
84. Milošević, Slobodan, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1981.
85. Michael, Robert, *A History of Catholic Antisemitism. The Dark Side of the Church*, New York 2008.
86. Moch, Leslie, *Moving Europeans. Migration in Western Europe since 1650*, Bloomington 2003.
87. McGhee, George, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Contained the Soviets*, London-New York 1990.
88. Neumann, Shoshanna, *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*, Bonn 1999.
89. Nikolić, Kosta, *The Serbian political Emigration in Western Europe 1945-1956*, Belgrade 2011.
90. Oltean, Anca, „Aspects from the Life of Romanian and Hungarian Jews during the Years 1945-1953“ *Eurolimes* (2011), Supplement 2, 171-187.

91. Oltean, Anca, „The Jews of Romania and their Immigration to Israel 1948-1952“, *Eurolimes* 11 (2011), 41-55.
92. Ovendale, Richie, *Britain, the United States and the end of the Palestine mandate (1942-1948)*, Woodbridge-Wolfeboro 1989.
93. Pezo, Edvin, *Zwangsmigration in Friedenszeiten? Jugoslawische Migrationspolitik und die Auswanderung von Muslimen in die Türkei (1918 bis 1966)*, München 2013.
94. Penslar, Derek Jonathan, *Shylock's children: Economics and Jewish identity in Modern Europe*, Oxford 2001.
95. Perera, David, „Neki statistički podaci o Jevrejima u Jugoslaviji u periodu do 1965. godine“, *Jevrejski almanah* 1968-1970, Beograd 1971, 135-147.
96. Perić, Marko; Stanić, Srećko, „Jevreji Beograda u popisima stanovništva XIX i XX veka“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 277-309.
97. Pernau, Margrit, *Transnationale Geschichte*, Oakville 2011.
98. Petersen, William, „A General Typology of Migration“, *American Sociological Review*, Vol. 23-3 (1958), 256-266.
99. Петрановић, Бранко; Даутовић, Сава, *Велика шизма – четрдесетосма*, Подгорица 1999.
100. Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1980, 467-483.
101. Петрановић, Бранко, *Југославија на размеђу (1945-1950)*, Подгорица 1998.
102. Petranović, Branko, *Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941-1945)*, Beograd 1988.
103. Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija (1941-1945) I-II*, Beograd 1983.
104. Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1992.
105. Petranović, Branko, Dautović, Sava, *Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941-1945)*, Beograd 1988.
106. Petranović Branko, *Revolucija i kontrarevolucija (1941-1945) I-II*, Beograd 1983

107. Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu*, Beograd 1992.

108. Petrović, Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946-1956*, Beograd 2007.

109. Popov, Branislav Miša, *Nemački zatvori i koncentracioni logori u Banatu 1941-1944*, Beograd 1992.

110. Pohl, Dieter, *Verfolgung und Massenmord in der NS-Zeit 1933–1945*, Darmstadt 2003.

111. Radenić, Andrija, „Jevreji u Srbiji, Narodni poslanici Jevreji u Skupštini Srbije 1878-1888“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 1-114.

112. Radić, Radmila, *Verom protiv vere: država i verske zajednice u Srbiji 1945-1953*, Beograd 1995.

113. Радовановић, Милан, „Исељење јеврејске деце из Југославије у Израел 1948/9“, *Наша прошлост* 14 (2013), 161-170.

114. Радовановић, Милан, „Поједини економски аспекти организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел 1948/9. године“, *Годишњак за друштвену историју* 3 (2011), 81-102.

115. Радовановић, Милан, „The Sound of Silence – Југословенска штампа о организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел (1948-1952)“, *Годишњак за друштвену историју* 1 (2013), 77-91.

116. Radovanović, Milan, „The State, the Organization and the Individual – A three-level Approach to Migration“, *Verba theologica* (u štampi)

117. Radovanović, Vojislava; Mihailović, Milica, *Životni ciklus- Običaji kod Jevreja*, Beograd 2013.

118. Радовановић, Војислава, „Бет Кеварот – кућа мртвих – јеврејски жалобни обичаји“, *Култура* 138 (2013), 423-437.

119. Rees, Laurence, *Auschwitz: A New History*, New York 2005.

120. Ристовић, Милан, *Експеримент Буљкес: грчка утопија у Југославији 1945-1949*, Нови Сад 2007.

121. Ristović, Milan, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938-1941“, *Istorija XX veka* 1 (1996), 21-43.

122. Ristović, Milan, „Turisti pod sumnjom (o jednom vidu politike Kraljevine Jugoslavije prema jevrejskim izbeglicama 1938-1941 godine)“, *Zbornik radova Kladovo transport*, Beograd 2006, 170-189.

123. Ристовић, Милан, *У потрази за уточиштем – Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста 1941-1945*, Београд 1998.

124. Ristović, Milan, „Unsere und fremde Juden. Zum Problem der Jüdischen Flüchtlinge in Jugoslawien 1938-1941“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918-1945*, Paderborn 2007, 191-216

125. Romano, Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945, Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd 1980.

126. Ros, Džordž Lahman, *Istorija rasizma u Evropi*, Beograd 2005.

127. Rosenthal, Gerd, „Berufliche Eingliederungshilfen für jugendliche Aussiedler durch freie Träger der Sozialarbeit“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 142-146.

128. Rusinow, Denisson, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, London 1977

129. Selinić, Slobodan; Bajagić, Dušan, *Jugoslavija i svet 1945-1950: hronologija*, Beograd 2010.

130. Szaynok, Bozena, „Jews in Polish Communist Policy (1949-1953)“, у публикацији: Grözinger E, Ruta M (Ed.), *Under the red Banner - Yiddish culture in the communist countries in the postwar era*, Wiesbaden, Harrassowitz 2008, 27-36.

131. Šosberger, Pavle, *Jevreji u Vojvodini: kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*, Novi Sad 1998.

132. Spivak, Aviah, „Die Intergration von Einwanderern in Israel: Politische und ökonomische Folgenwirkung“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilen, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 81-84.

133. Стефановић, Младен, *Збор Димитрија Љотића 1934-1945*, Београд 1984.

134. Stojković, Momir, „Borba velikih sila za prevlast i sfere uticaja na Balkanu 1941-1949“, Zbornik radova *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 11-26.

135. Schaffer, Harry, *The Soviet Treatment of Jews*, New York 1974.

136. Schoenbaum, David, *The United States and the State of Israel*, New York-Oxford, 1993.

137. Shay, Shaul, „Israel and Yugoslavia between East and West“, Zbornik radova *Spoljna politika Jugoslavije 1950-1961*, Beograd 2008, 473-482.

138. Терзић, Милан, „Од признања до прекида (Југославија и Израел 1948-1967)“, *Војноисторијски гласник* 1 (2010), 39-73.

139. Трифковић, Срђа, „Балканско крвопролиће пре Ванзеа: Опет о Хрватској 1941“, у публикацији: *Израелско-српска научна размена у проучавању Холокауста* (Зборник радова с научног скупа, Јерусалим – Јад Вашем, 15. – 20. јун 2006), 29-47.

140. Troen, Ilan, „Zuwanderung und Eingliederung: Die Perspektive eines Israeli“, у публикацији: Bade, Klaus, Troen, Ilan, *Zuwanderung und Eingliederung von Deutschen und Juden aus der früheren Sowjetunion in Deutschland und Israel*, Bonn 1993, 26-36.

141. *Theories of migration*, Cheltenham 1996.

142. *The Origins and Evolution of the Palestine Problem 1917-1988*, New York, 1990.

143. *The Question of Palestine and the United Nations*, New York 2008.

144. Fogel, Milan; Ristović, Milan; Koljanin, Milan, *Serbia. Rightous among Nations*, Belgrade 2010.

145. Fohrer, Georg, *Geschichte Israels. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wiesbaden 1995.

146. Frajdenrajh, Harijet Pas, „Jevreji Beograda između ratova“, *Zbornik Jevrejskog istorijskog muzeja* 6 (1992), 365-371.

147. Freidenreich, Harriet Pass, *The Jews of Yugoslavia. A quest for community*, Philadelphia 1979.

148. Fromkin, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, New York 2001.

149. Hahn, Sylvia, *Historische Migrationsforschung*, Frankfurt - New York 2012.

150. Han, Petrus, *Soziologie der Migration*, Stuttgart 2010.

151. Harbutt, Fraser, *The Cold War Era*, New Jersey 2002.

152. Harzig, Christiane; Hoerder, Dirk, *What is migration history?*, Cambridge 2009.

153. Haskell, Guy, *From Sofia to Jaffa*, Detroit 1994.

154. *Хиљаду девет стотина четрдесет и осма – педесет година после*, Београд 1998.

155. Hobsbaum, Erik, *Doba ekstrema, Istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2004.

156. Hobsbaum, Erik, *Nacije i nacionalizam od 1780; Program, mit, stvarnost*, Beograd 1995.

157. Holian, Anna, *Between National Socialism and Communism: Displaced Persons in Postwar Germany*, Ann Arbor 2011.

158. Horowitz, Tamar, „Von Zugewanderten zu Mitgliedern der Gemeinschaft: Juden aus der ehemaligen Sowjetunion in Israel“, у публикацији: *Migrations- und integrationspolitik gegenüber „gleichstämmigen“ Zuwanderern*, Beiträge der Akademie für Migration und Integration, Heft 3, Osnabrück 1999, 51-73.

159. Castles, Stephen, Miller, Mark J. (Ed.), *The age of Migrations. International Population Movements in the Modern World*, London 1993.

160. Цветковић, Драган, „Холокауст у Југославији – један покушај квантификације“, у публикацији: *Израелско-српска научна размена у проучавању Холокауста* (Зборник радова с научног скупа, Јерусалим – Јад Вашем, 15. – 20. јун 2006), 345-359.

161. Cecil, Roth, *The Ritual Murder and the Jew*, London 1935.

162. Cohen, Nathan, „Motives for the Emigration of Yiddish Writers from Poland (1945-1948)“, u publikaciji: Grözinger, Elvira; Ruta, Magdalena (Ed.), *Under the red Banner - Yiddish culture in the communist countries in the postwar era*, Wiesbaden, Harrassowitz 2008, 157-164.
163. Dželetović Ivanov, Pavle, *Jevreji Kosova i Metohije*, Beograd 1988.
164. Шланг, Игњат, *Јевреји у Београду*, Београд 1926.
165. Šobajić, Vojimir, *Jevrejstvo i Izrael*, Skoplje 1982.
166. Šosberger, Pavle, *Jevreji u Vojvodini: kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*, Novi Sad 1998.
167. Whyte, George, *The Dreyfus Affair. A Chronological History*, London – New York 2006.
168. Wieleba, Zofia, „Die jüdischen Displaced Persons – DPs in Deutschland nach 1945“, *Jewish history Quarterly* 4 (2005), 506-540.
169. Wilner, Dorothy, *Nation-Building and Community in Israel*, New Jersey 1969; Lešem, El'azar (Ed.), *Immigration to Israel*, New Brunswick 1998

РЕСУРСИ СА ИНТЕРНЕТА

1. *American Jewish Organizations: Joint Distribution Committee (JDC)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Orgs/jdc.html, 15. новембар 2014.
2. *Ancient Jewish History: The Sanhedrin*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/Sanhedrin.html, 21. новембар 2014.
3. *Anti-Jewish Regulations 1933-1945*, http://www.bhamholocausteducation.org/documents/Anti-JewishRegulations1933-1945.pdf, 26. фебруар 2015.
4. *Betar*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0003_0_02836.html
5. *British White Paper*, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1939.asp, 6. новембар 2014.

6. *British White Paper of June 1922*, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brwh1922.asp, 27. новембар 2014.
7. *British White Papers: The Passfield White Paper (October 1930)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/passfield.html, 27. новембар 2014.
8. *British White Papers: White Paper of 1939*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/paper39.html, 2. децембар 2014.
9. *Das Protokoll der Wannsee-Konferenz, 20. Januar 1942*, http://www.ghwk.de/ghwk/deut/protokoll.pdf, 26. фебруар 2015.
10. *Demographics of Israel: Population of Israel/Palestine (1553-Present)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/demograhics.html, 25. новембар 2014.
11. *Die drei Nürnberger Gesetze vom 15. September 1935 (und Durchführungsverordnungen)*, http://www.kurt-bauer-geschichte.at/PDF_Lehrveranstaltung%202008_2009/13_Nuernberger_Gesetze.pdf, 26. фебруар 2015.
12. *Gassing Victims in the Holocaust: Background & Overview*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/gascamp.html, 28. фебруар 2015.
13. *German Jewish Refugees 1933-1939*, http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005468, 8. март 2015.
14. Goldstein, Ivo, *The Jews of Yugoslavia 1918-1941, Antisemitism and the Struggle for Equality*, http://web.ceu.hu/jewishstudies/pdf/02_goldstein.pdf
15. *Zakon o verskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji ("Sl. Novine Kraljevine Jugoslavije", br. 301-CXXVII/29)*, http://demo.paragraf.rs/combined/Old/t/t2006_05/t05_0017.htm, 16. новембар 2014.

16. *Immigration to Israel: Total Immigration, by Country of Origin (1948-Present)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Immigration/immigration_by_country.html, 17. јануар 2015.
17. *Israel Political Parties: Mapai*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Politics/Mapai.html, 19. новембар 2014.
18. *Israel Society&Culture: The Histadrut*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/histadrut.html, 19. новембар 2014.
19. Ivanković, Mladenka, *Briga o deci i omladini Saveza jevrejskih veroispovednih opština, u vremenu 1944-1951. godine*, https://www.academia.edu/5656325/Briga_o_deci_i_omladini_Saveza_jevrejskih_veroispovednih_opstina_Jugoslavije_1944_-_1951_godine, 6. јун 2014.
20. Ivanković, Mladenka, *Iseljavanje Jevreja u Izrael 1946-1952. godine*, https://www.academia.edu/4030065/Iseljavanje_Jevreja_u_Izrael_1946_1952_godine, 7. јун 2014.
21. Ivanković, Mladenka, *Organizovanje verskog života Jevreja u Jugoslaviji 1944 – 1952. godine*, https://www.academia.edu/4030141/Organizovanje_verskog_zivota_Jevreja_u_Jugoslaviji_1944_1952_godine, 7. јун 2014.
22. *J'Accuse…! Lettre A M. Felix Faure, Président de la République*, http://www.atramenta.net/lire/jaccuse/2575/1#oeuvre_page, 25. новембар 2014.
23. John, Robert, *Behind the Balfour Declaration, Britain's Great War Pledge to Lord Rothshild*, http://www.ihr.org/jhr/v06/v06p389_John.html, 25. новембар 2014.
24. *Law of Return 5710-1950*, http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archive/1950-1959/pages/law%20of%20return%205710-1950.aspx, 4. јун 2014.
25. Löwe, Heinz-Dietrich, *Pogrome in Rußland 1903-1905/6*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_pogrome.html, 24. новембар 2014.

26. Löwe, Heinz-Dietrich, *The Reign of Alexander III: From Pogroms to Counter-Reforms*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_the_reign.html, 24. новембар 2014.
27. Löwe, Heinz-Dietrich, *Government Policies and the Tradition of Russian Anti-Semitism 1772-1917*, http://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zegk/sog/loewe_artikel_government.html, 24. новембар 2014.
28. *May Laws*, http://www.jewishencyclopedia.com/articles/10508-may-laws, 24. новембар 2014.
29. Molnar, Judit, *Nazi Perpetrators: Bahavior of Hungarian Authorities During the Holocaust*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/hungholo.html, 17. децембар 2014.
30. Moravčević, Slavica, *Posle rata pozlata*, http://www.novosti.rs/dodatni_sadrzaj/clanci.119.html:304432-Posle-rata-pozlata, 14. октобар 2014.
31. *Nationality Law, 5712/1952*, http://www.israellawresourcecenter.org/israellaws/fulltext/nationalitylaw.htm, 4. јун 2014.
32. *Povelja Ujedinjenih nacija*, *http://www.ius.bg.ac.rs/prof/Materijali/krsiva/povelja_un_lat.pdf*, 9. новембар 2014.
33. *Pre-State Israel: The Hebron Massacre (August 23, 1929)*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/History/hebron29.html, 27. новембар 2014.
34. Radovanović, Milan, *Die organisierte Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts (1948-1952)*, https://www.academia.edu/11750030/Die_organisierte_Auswanderung_jugoslawischer_Juden_nach_Israel_im_Kontext_des_jugoslawisch-sowjetischen_Konflikts_1948-1952_, 1. април 2015.

35. Радовановић, Милан, *Исељавање југословенских Јевреја у Израел 1948/9*, http://www.makabijada.com/izvestaj/PDF/Master%20rad.pdf
36. *Resolution 181 (II). Future government of Palestine (A/RES/181(II) 29 November 1947)*, http://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253, 9. новембар 2014.
37. *Sykes-Picot Agreement*, http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Sykes-Picot_Agreement, 25. новембар 2014.
38. *The Balfour Declaration*, http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/the%20balfour%20declaration.aspx, 25. новембар 2014.
39. *The Legal Status of the Jews in Romania*, http://www.romanianjewish.org/en/cap1.html, 17. децембар 2014.
40. *The Constitution*, https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_hoka.htm, 4. јун 2014.
41. *The Declaration of the Establishment of the State of Israel, May 14, 1948*, http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/declaration%20of%20establishment%20of%20state%20of%20israel.aspx, 4. јун 2014.
42. *The State, the Organization and the Individual – A three-level Approach to Migration*, https://www.academia.edu/12003066/The_State_the_Organization_and_the_Individual_A_Three-Level_Approach_to_Migration, 26. април 2015.
43. *Treblinka*, http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005193, 28. фебруар 2015.
44. *Community*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0005_0_04546.html
45. *Ustav Knjažestva Srbije izdan i zakletvom potvrđen o Duhovima 1869. godine*, http://mojustav.rs/wp-content/uploads/2013/04/Namesnicki-ustav-iz-1869.pdf, 3. децембар 2014.

46. *High Commissioner for Palestine*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0009_0_08932.html
47. *Zionism: Hovevei Zion*, http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Zionism/Hovevei_Zion.html, 18. новембар 2014.

Биографија аутора

Милан Радовановић рођен је 12. августа 1986. године у Зајечару.

Основну школу и друштвено-језички смер гимназије завршио је у Краљеву. Основне студије историје уписао је 2005. године, на Филозофском факултету, Универзитета у Београду,.

У фебруару 2009. био је истраживач-сарадник у тиму који је у Архиву града Београда, под покровитељством Министарства правде Сједињених америчких држава, истраживао активности Петера Егнера у окупираној Србији, током Другог светског рата.

Био је члан организационог одбора XIII конференције Међународног удружења за историјско и систематичко проучавање уџбеника историје *(Internationale Gesellschaft für historische und systematische Schulbuchforschung)*, одржане октобра 2009. године, у Београду.

Од фебруара 2010. до септембра 2011. као истраживач-сарадник био је ангажован на пројекту *Знаменити Јевреји Србије*, Савеза јеврејских вероисповедних општина Србије.

На Филозофском факултету, Универзитета у Београду дипломирао је априла 2010. године, на Катедри за општу савремену историју.

Учесник конференције *Reckoning with the Recent Past in Post-Dictatorial Societies* (Department of Political Science, University of Bucharest), са излагањем на тему *Late socialist tradition in interpreting the significance of 9/11 in Serbian press (example of the 1999 Yugoslavia bombing)*, одржане у мају 2011.

Мастер рад са темом „Исељавање Јевреја из Југославије у Израел 1948/9“ одбранио је на Катедри за општу савремену историју, Филозофског факултета у Београду, септембра 2011. Рад је заузео прво место (награда „Жени Лебл“) на 55. конкурсу Савеза јеврејских општина Србије

Од октобра 2012. до јула 2013. био је на истраживачком боравку, при Институту за истраживање Источне и Југоисточне Европе у Регенсбургу (*Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg*).

Учесник радионице за студенте докторских студија *Verflechtungsgeschichte des östlichen Europas im XX Jahrhundert*, у организацији Института за источноевропску историју, Универзитета у Бечу (Institut für Osteuropäische Geschichte, Universität Wien), одржане 20. јун 2013.

Као истраживач-сарадник био је током августа и септембра 2014. године ангажован на пројекту *Руска емиграција у српској култури 1918-1941*, Музеја позоришне уметности Србије.

Полазник летње школе за студенте докторских студија „Where is Civil Society in Central Europe Heading to?“ у Кошицама, у организацији Института за примењену етику, Теолошког факултета, Универзитета у Ружомбероку (*Institute of Applied Ethics, Theological Faculty, Catholic University Ružomberok*) и Института за друштвену етику, Католичког теолошког факултета, Универзитета у Бечу (*Institute of Social Ethics (Catholic-Theological Faculty Vienna*), у оквиру пројекта *Ethics and Politics in the European Context*, академске мреже CEEPUS, 15 – 24. септембар 2014.

Библиографија:

Чланци и расправе

1. Радовановић, Милан, *The Sound of Silence - Југословенска штампа о организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел (1948-1952)*, Годишњак за друштвену историју 1 (2013), 77-91.
2. Радовановић, Милан, *Исељење јеврејске деце из Југославије у Израел 1948/9*, Наша прошлост 14 (2013), 161-170.
3. Радовановић, Милан, *Поједини економски аспекти организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел 1948/9. године*, Годишњак за друштвену историју 3 (2011), 81-102.

Одреднице у енциклопедијским публикацијама:

1. *Знаменити Јевреји Србије – Биографски лексикон*, Београд 2011. (52 одреднице)

Кратки прикази:

1. *Друштвена историја у фокусу XX*, Годишњак за друштвену историју 3 (2013) (у штампи)
2. Група аутора, *Друштвена историја у фокусу XVII*, Годишњак за друштвену историју 3 (2012), 131-135.
3. Радовановић, Милан, *Друштвена историја у фокусу XV*, Годишњак за друштвену историју 1 (2012), 115-118.

Приређени извори:

1. Радовановић, Милан, *Писмо југословенског исељеника у Израелу*, Архив 1-2 (2014), 239-242.

Текстови доступни на интернету:

1. Radovanović, Milan, *The State, the Organization and the Individual – A three-level Approach to Migration*, https://www.academia.edu/12003066/The_State_the_Organization_and_the_Individual_A_Three-Level_Approach_to_Migration, 25. мај 2015.
2. Radovanović, Milan, *Die organisierte Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts (1948-1952)*, https://www.academia.edu/11750030/Die_organisierte_Auswanderung_jugoslawischer_Juden_nach_Israel_im_Kontext_des_jugoslawisch-sowjetischen_Konflikts_1948-1952_, 1. април 2015.

3. *Знаменити Јевреји Србије (додатак књизи)*, http://savezscg.org/12_zanimljivosti/razno/dodatak_knjizi_ZJS.pdf, (8 одредница), 5. јануар 2015.
4. Радовановић, Милан, *Исељавање југословенских Јевреја у Израел 1948/9*, http://www.makabijada.com/izvestaj/PDF/Master%20rad.pdf, 5. јануар 2015.

Излагања на конференцијама и научним скуповима:

1. *The State, the Organization and the Individual. A three Level Approach to Migration* – Летња школа за студенте докторских студија *Where is Civil Society in Central Europe heading to?* (Institute of Applied Ethics, Theological Faculty, Catholic University Ružomberok и Institute of Social Ethics, Catholic-Theological Faculty Vienna) (15 – 24. септембар 2014)
2. *Idee und Alltag. Die Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel 1948-1952* – Радионица за студенте докторскихс студија *Verflechtungsgeschichte des östlichen Europas im XX Jahrhundert* (Universität Wien) (20. јун 2013)
3. *Late socialist tradition in interpreting the significance of 9/11 in the Serbian press (example of the 1999 Yugoslavia bombing)* – Конференција за студенте докторских и мастер студија *Reckoning with the Recent Past in Post-Dictatorial Societies* (Department of Political Science, University of Bucharest) (13–14. мај 2011)

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Милан Радовановић

број уписа 5I110003

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Исељавање Јевреја из Југославије у Израел 1948-1952“

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 19.05.2015.

MRadovanović

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _Милан Радовановић_____

Број уписа _5I110003_____

Студијски програм __историја_____

Наслов рада _„Исељавање Јевреја из Југославије у Израел 1948-1952“_____

Ментор _проф. Др Дубравка Стојановић_____

Потписани _Милан Радовановић_____

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _19.05.2015._____

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Исељавање Јевреја из Југославије у Израел 1948-1952“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 19.05.2015.

1. Ауторство - Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.